

Mladenka Ivanković

Jevreji u Jugoslaviji 1944 – 1952. Kraj ili novi početak.

Tekst doktorske disertacije

Filozofski fakultet u Beogradu, 2008. godine

Predgovor

Jevrejsko stanovništvo je, na teritorijama koje su 1918. godine ušle u sastav jugoslovenske države, prisutno sa svojim naseljima već više od 2.000 godina. Tokom tog dugog vremenskog razdoblja, uživajući uvek status manjinskog naroda, jevrejsko stanovništvo je, sticajem okolnosti i silom prilika bilo prinudjeno da razvije poseban senzibilitet i analitički način razmišljanja i pristupanja i najobičnijim pojavama i događajima sa kojima se susretalo u svakodnevnom životu. Ova sposobnost mu je pomogla da, iako bez matične države i većito u galutu (rasejanju, dijaspori) opstane kao narodnosna i etnička celina sa svim svojim bitnim obeležjima, sa jedne strane, kao i da se uklopi i integriše u život države i društva većinskih naroda na čijoj je teritoriji živelo. Ova sposobnost svesnog nastojanja na integraciji je, često, prelazila granicu svesnog, pa su specifične osobine u mentalitetu većinskih naroda bivale, često nesvesno, prihvaćene kao sopstvene.

U fokusu našeg rada je bila rekonstrukcija postojanja i delatnosti jevrejske zajednice u Jugoslaviji u periodu 1944 – 1952. godine. Kao početnu granicu našeg analitičkog bavljenja ovom temom smo uzeli

period koji je sledio neposredno po oslobodjenju Beograda, jer njime započinje organizovano, i od vlasti nove Jugoslavije zvanično priznato, delovanje obnovljene osnovne jevrejske institucije koja je, prvobitno, bila formirana još u periodu postojanja Kraljevine Jugoslavije, odnosno Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (u daljem tekstu Saveza). Kao krajnju hronološku garanicu smo uzeli 1952. godinu, jer je to bila godina koju su obeležila tri važna događaja u životu jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Te godine je, početkom septembra meseca, bila održana šesta sednica Saveza na kojoj je došlo do kvalitativnih promena u njegovom karakteru, bile su održane velike svečanosti u povodu osvećivanja spomenika jevrejskim žrtavama fašizma i palim borcima u Zagrebu, Djakovu, Novom Sadu, Beogradu i Sarajevu, a bilo je konačno završeno i sa organizovanim iseljavanjem jugoslovenskih Jevreja u Izrael.

Naš interes da pristupimo istraživanju postojanja i života jevrejske nacionalne zajednice u Jugoslaviji datira iz vremena kada smo prikupljali materijal za izradu svoje magistarske teze. Već tada smo uočili da je među jugoslovenskim državljanima, pripadnicima jevrejskog nacionalnog korpusa, postojala kvalitativno drugačija organizacija života u nametnutim im uslovima života, u ratnim uslovima, u inostranstvu i internaciji. Smatrali smo da bi logičan sledeći korak predstavljalo istraživanje i istoriografska obrada života pripadnika jugoslovenske jevrejske populacije po izvršenom repatriranju, u prvim posleratnim godinama postojanja nove Jugoslavije.

Stavljajući pred sebe ovakav naučni zadatak, nismo, razumljivo, bili svesni širine istraživačkog polja koje je trebalo da predjemo. Sem toga, sa dubljim zalaženjem u istraživanja, otkrivali smo da smo suočeni sa naučnom valorizacijom pitanja koje, i inače složeno, ima i izvesnu političku osetljivost. Uz to smo se susretali i sa nerazumevanjem potrebe istraživanja ove problematike, i to, paradoksalno, pre svega u stručnim krugovima. Pokazatelj takvog odnosa prema pomenjoj problematici je bila i veoma oskudna literatura o njoj. Ipak, najteže od svega je bilo nepostojanje metodoloških uzora. Naime, u dosadašnjoj naučnoj istoriografiji istorija jugoslovenske jevrejske populacije u posleratnom periodu nije bila predmet posebnih istraživanja, pogotovo ne sintetičkih radova.

Teškoće i istraživačke ograničenosti sa kojima smo se susretali najverovatnije daju i objašnjenje na pitanje zbog čega su istoriografska istraživanja razvoja jugoslovenske države i društva zaobilazila problematiku malih nacionalnih zajednica, njihovog postojanja, organizacije života unutar zajednice i odnosa prema državi i ostalom građanstvu. Prazninu su, delimično, upotpunili retki tekstovi sa tematikom iz života jugoslovenske jevrejske zajednice u posleratnom periodu koji su povremeno bili objavljivani u "Jevrejskom almanahu", časopisu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, kao i "Zborniku",

časopisu Jevrejskog istorijskog muzeja. Medjutim, i ti retki radovi su, uglavnom, bili tekstovi memoarskog karaktera, bez historiografskog pristupa i utemeljenosti.

Tokom istraživanja nam je vrlo brzo postalo jasno da će ona morati da idu i vremenski i sadržajno u dubinu. Smatralo smo da je u ozbiljnom pristupanju istraživanja života jedne nacionalne zajednice neophodno najpre celovito istražiti period koji se može smatrati početkom života te zajednice u jugoslovenskoj državi, kako bismo jasnije razumeli razloge kasnijih dešavanja u njenim okvirima.

Naime, da bi se na pojedine pojave bacilo svetlo, da bi se one objasnile, bilo je potrebno vratiti se u predratna i ratna zbivanja. Medjutim, i tu smo se susreli sa problemom nedostatka relevantne i historiografski zasnovane literature. Koliko god se za historiografska istraživanja posleratnog razvoja Jugoslavije može reći da su bila jednosmerna, ni ona o medjuratnom razdoblju nisu obilovala podacima o jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici. Pored nekoliko članaka, postojala su samo dva ozbiljno fundirana sintetička rada: studija Slavka Goldštajna, "Židovi u Jugoslaviji" i komparativna studija dr Harijet Pas Frajdenrajh (Harriet Pass Freidenreich) o jevrejskim opštinama u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu koju je autorka nazvala "Jevreji Jugoslavije".

Ukoliko se rezultati istorijske nauke u istraživanju jugoslovenske jevrejske zajednice u medjuratnom razdoblju mogu oceniti kao skromni, na drugoj strani se može govoriti o bogatoj produkciji radova posvećenih fizičkom uništenju Jevreja u godinama Drugog svetskog rata. Pored niza zbornika gradje, monografija i priloga (Ženi Lebl, Gabriele Anderl/Walter Manoschek, Milan Koljanin, Ivo Goldštajn, Narcisa Lengel Krizman), treba posebno pomenuti obimno delo Jaše Romano "Jevreji Jugoslavije 1941 – 1945. Žrtve genocida i učesnici NOR", kao i studiju Milana D. Ristovića "Nemački "novi poredak" i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45".

O jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici u posleratnoj Jugoslaviji je bilo objavljeno nekoliko manjih članaka i priloga u inostranstvu (Ženi Lebl, Ivan Čerešnješ). Zbog nedovoljne zainteresovanosti, ili iz razloga koji nisu bili profesionalne prirode, za navedenu problematiku, desilo se da su prva ozbiljna historiografska istraživanja bila, takodje, objavljena u inostranstvu, u Finskoj, od strane finskog istoričara Ari Kerkenena (Ari Kerkkanen), naučnog saradnika Instituta za azijske i afričke studije pri Univerzitetu u Helsinkiju. To je umanjilo naš problem nepostojanja metodološkog uzora, ali samo unekoliko.

Naime, pomenuti finški istoričar se istraživanjem perioda koji je predmet našeg interesovanja bavio samo kao jednim od segmenata studije koja se bavila historiografskom obradom postojanja i života jugoslovenske jevrejske zajednice od završetka Drugog svetskog rata do raspada jugoslovenske države, a

delom i posle toga. Sem toga, budući da je njegov konceptualni model bio usmeren, pre svega, na prikaz odnosa jugoslovenske jevrejske zajednice prema međunarodnim jevrejskim organizacijama i njihovog prisustva i uloge u njenom posleratnom rekonstruisanju, a da je problematika uredjenja, načina i oblika delovanja unutar same jevrejske zajednice u Jugoslaviji bila za njega od manjeg interesa i u drugom planu, i u funkciji prikaza opšteg stanja u kojem se nalazila i funkcionisala jugoslovenska jevrejska zajednica, a radi praćenja i objašnjavanja razvoja međusobnih odnosa u kontinuitetu, naišli smo na problem kako da najprikladnije izvršimo strukturalno uobličavanje sopstvenog pristupa posmatranoj problematici.

Naša prevashodna namera je bila da prikažemo jugoslovensku jevrejsku zajednicu kao jedinstven nacionalni subjekt koji je postojao i egzistirao, uporedo sa drugima, u novoj Jugoslaviji. Za realizaciju takvog naučnog zadatka je bilo neophodno da se jevrejska nacionalna zajednica u Jugoslaviji prikaže, pre svega, kroz njenu kulturno–nacionalnu, socijalno–humanitarnu i prosvetnu delatnost. Razumljivo, pošto je u očuvanju nacionalnog identiteta, jedan od glavnih kohezivnih faktora u ovoj zajednici bila i verska komponenta, obradili smo i ovaj aspekt.

Iz razloga nepostojanja obimnije literature, naš rad je najvećim delom zasnovan na neobjavljenoj arhivskoj gradji. Među korišćenim izvorima najvažnije mesto zauzimaju izvori nastali radom jevrejskih veroispovednih opština i izvori državnog porekla. Korišćeni izvori potiču iz Arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Saveznog sekretarijata za inostrane poslove i Arhiva Muzeja istorije Jugoslavije..

Sem toga, istraživali smo i u postojećim arhivskim fondovima jevrejskih opština u Sarajevu, Banja Luci, Subotici, Novom Sadu, Pančevu i Nišu, i tom prilikom konstatovali da je opšte stanje gradje u arhivskim fondovima, pa i u tekućoj dokumentaciji jevrejskih opština vrlo loše. Arhivska gradja za posleratni period je fragmentarna, nesredjena i nalazi se u vrlo lošem i, često, neupotrebljivom stanju.

Pokušali smo da obavimo istraživanja i u Državnom arhivu Hrvatske, Arhivu Republike Srpske, Arhivu Bosne i Hercegovine i Istorijskom arhivu Sarajeva, ali smo, konsultujući registre gradje u ovim arhivima i kroz kontakte i razgovor sa predusretljivim arhivistima dobili odgovore da njihovi arhivi ne poseduju gradju koja bi bila od primarne važnosti za naša istraživanja

Zbog potrebe zaštite mlade posleratne države, ideološkog monopola i isključivosti jednopartijske vlasti i drugih razloga, znatan broj važnih dokumenata o delatnosti svih nacionalnih grupacija, pa tako i jevrejske, se nalazi u arhivima Sekretarijata unutrašnjih poslova i za sada su još uvek nedostupni

istraživačima. Pokušali smo u više navrata da dodjemo i do gradje koja se nalazi u posedu Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova, ali bez rezultata.

Za istraživanje teme jevrejske zajednice u Jugoslaviji osnovni arhivski fondovi su pohranjeni u Arhivu Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu. To se pre svega odnosi na gradju koja se čuva u fondovima "Pretsednička komisija", "Autonomni odbor", "Alije" i "Pererina arhiva". Po tipu i provinijenciji raznorodna, gradja je kvalitetna. Mogli bismo reći da je svaki od pregledanih dokumenata u sebi nosio, pored osnovne, obilje posrednih informacija: oni su svedočanstvo vremena i mesta u kojem je nastao, svedočanstvo ljudskih jedinki koje su ga sačinile; svedočanstvo percepcije objektivnih uslova pod kojima su živeli oni koji su dati dokumenat sačinili i njihovog stava prema njoj, kao odraz njihovog obrazovanja, načina razmišljanja, životnog standarda, očekivanja i zahteva prema svojoj užoj narodnosnoj i široj društvenoj zajednici. Svojim bogatstvom i obiljem podataka koje u sebi nosi, gradja je puna izazova za istraživača, pred kojim se, sa svakim dokumentom, otvaraju i nameću nova pitanja i podsticaj na razmišljanje koje smo bili prinudjeni da kanališemo u naporu da ispoštujemo zadatu koncepciju svoga rada.

U ovom arhivu nisu izradjeni registri postojeće gradje, niti druga informaciona sredstva koja bi bila na raspolaganju istrživačima. Medjutim, obaveštenost arhivkinje i njena ljubaznost i predusretljivost su u izboru fondova koje je trebalo da pregledamo, a koji su bili od interesa za našu temu, u potpunosti nadomestili nedostatak uobičajenih informacionih sredstava na koje smo bili upućeni u drugim arhivima, tako da bismo, sa svoje tačke gledišta, mogli reći da je gradja koja se čuva u ovom arhivu pristupačna zainteresovanim istaživačima u podjednako meri kako je to i u drugim arhivima.

Opšta ocena stanja gradje u ovom arhivu je da je količinski i sadžajno vrlo bogata, očuvana, delimično sredjena, organizovana po kutijama i u dobrom i upotrebljivom stanju. Osnovna poteškoća sa kojom smo se susreli u istraživanju u ovom arhivu je proistekla upravo iz njene obimnosti i bogatsva u sadržaju. Količinska obimnost gradje sa jedne strane i mali broj arhivskih radnika sa druge strane je rezultirao nemogućnošću da se privede kraju dosledno i po svim pravilima sprovedeno sredjivanje arhivske gradje.

U svim pregledanim fondovima gradja je sadržinski i tematski uobličena, izdvojena i uredjena. Taj elemenat će ostati stalan i ubuduće. U tom pogledu bi se stanje fondova moglo smatrati delimično sredjenim. Medjutim, pregled i detaljan opis sadržaja pojedinih dokumenata u delu pregledanih fondova

nije izvršen, dokumenta nisu posebno obeležena i signirana. Iz tog razloga bi se stanje gradje u ovom arhivu moglo oceniti kao delimično nesredjeno.

Najpotpunije sredjena gradja, sa izvršenim popisom svih dokumenata i kratkim opisom njihove sadržine, je gradja koja je izdvojena u fondu "Pererina arhiva". Ovaj fond sadrži tematski izdvojenu gradju koja je nastala radom jevrejskih socijalnih i karitativnih ustanova, kao i delatnošću na realizaciji obrazovnih i verskih sadržaja. Kao najbrojniju, mogli bismo izdvojiti grupu pravilnika, odredbi i propisa koji su uredjivali organizaciju i način verskog života, i nekoliko kutija sa fotografijama koje su dragocene ilustracije iz društvenog, nacionalnog i verskog života jevrejske zajednice u novoj Jugoslaviji, kao i fotografije, od kojih neke datiraju iz prvih posleratnih godina, a kojima se dokumentuje stanje jevrejskih sakralnih objekata u posmatranom periodu.

Gradja izdvojena u ostalim fondovima je sredjena u manjem obimu i manje sistematično. Pri odredjivanju fonda u koji će biti smeštena uzimana je, često, samo njena provinijencija, a ne i sadržina i tematska orijentisanost, tako da smo, u toku rada, uz dozvolu arhiviste, gradju tematski izdvojili i klasirali, radi bolje preglednosti i lakšeg snalaženja, kao zasebne celine, u okviru postojećeg fonda. Navedeni opis stanja gradje vredi za sve ostale fondove koje smo pregledali u ovom arhivu.

U fondu koji nosi naziv "Pretsednička komisija" je smeštena gradja nastala delovanjem radnih tela, kako centralne i osnovne jevrejske institucije u Jugoslaviji, Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, tako i delovanjem najvećih jevrejskih veroispovednih opština koje su postojale na teritoriji cele Jugoslavije. Naime, pošto je, u organizacionom pogledu, bila izvršena centralizacija u delovanju svih JVO na teritoriji Jugoslavije, sve JVO su bile u obavezi da dostavljaju kopije svih svojih zvaničnih akata i službene prepiske u dokumentaciju Saveza, što je, posle osnivanja Jevrejskog muzeja i formiranja njegovog arhiva, predstavljalo početni fundus budućih arhivskih fondova. Pošto je kvalitet upotrebljavanog kancelarijskog materijala u posleratnom periodu bio vrlo slab i obzirom da su od dana predavanja materijala u dokumentaciju Saveza protekle decenije, rad sa pojedinim dokumentima je zahtevao dodatnu opreznost i odustajanje od fotokopiranja, zbog njihove trošnosti. I pored ovakvog fizičkog stanja, sva dokumenta su čitljiva i upotrebljiva. Prema tipu bismo kao najbrojniju grupu gradje mogli izdvojiti zapisnike sa sednica predsedništva i ostalih radnih tela Saveza, zatim kopije zapisnika sa sastanaka drugih JVO, koji su prisutni u većem ili manjem broju, uredno i sistematično vodjeni i kompletni, ili fragmentarni i neredovno vodjeni. Najbogatija je zostavština kopija zapisnika koji su nastali radom zagrebačke i sarajevske JVO, u posmatranom periodu.

Kada smo se, kasnije, pri poseti arhivima bivših jugoslovenskih republika, kako državnim, tako i arhivima tamošnjih jevrejskih opština, susreli sa činjenicom da je arhivska gradja njihovih institucija, koja bi se direktno odnosila na našu temu, ili jednostavno nestala iz arhivskih depoa za vreme konfliktnih dešavanja u bliskoj prošlosti, ili je, budući da je silom prilika bila smeštena u neuslovne i vlažne prostorije, bila u fragmentarnom i neupotrebljivom stanju, shvatili smo važnost svojevremenog insistiranja Saveza da se, pored formiranja mesne dokumentacije originalnih dokumenata koji su ostajali u JVO u kojima su nastali, izvrši i prikupljanje duplikata svih dokumenata nastalih radom JVO sa teritorije Jugoslavije u jednom jedinstvenom dokumentacionom centru. Odluka tadašnjeg jevrejskog rukovodstva se pokazala sasvim opravdana, mada je, u to vreme, u pojedinim sredinama postojao otpor prema takvoj praksi.

Sledeću obimniju grupu dokumenata u ovom fondu bismo, uslovno, mogli nazvati "ličnom prepiskom" i ona sadrži ličnu prepisku izmedju pojedinih članova predsedništva, nastalu prilikom njihovih službenih i privatnih putovanja, a tiče se opisa rada Saveza i opšte situacije. Posebnu grupu dokumenata čine originali i kopije prepiske sa Svetskim jevrejskim kongresom, Džointom i drugim međunarodnim jevrejskim organizacijama.

U fondu "Autonomni odbor" smo pronašli bogatu zaostavštinu nastalu radom ovog odbora, koja je vezana za realizaciju humanitarnih programa koji su bili sprovedjeni u saradnji sa međunarodnim jevrejskim institucijama, kao i dokumentaciju nastalu saradnjom sa međunarodnim jevrejskim organizacijama po drugim pitanjima.

Po tipu, gradju bismo mogli podeliti na nekoliko grupa. Najbrojniju grupu predstavljaju pojedinačni upitnici koje su zainteresovani građani popunjavali prilikom podnošenja molbi Autonomnom odboru za dodelu pomoći. Za pojedinačne upitnike je postojao već štampani obrazac i u njemu su sadržana opšta pitanja, pored ostavljenog praznog dela za eventualne dopune. Posebna vrednost ove grupe dokumenata leži u tome što on donose podatke o zdravstvenom stanju, brojnosti i uzrastu članova zajednice, njihovom obrazovanju i ratnim sudbinama. Pored pojedinačnih upitnika, prisutna je i brojna grupa zahteva za pomoć koji su dolazili iz svih JVO širom Jugoslavije. Za razliku od pojedinačnih molbi, zahtevi i molbe opština su sačinjavani vrlo šaroliko. Naš je zaključak da jednoobraznih formulara za ovakvu vrstu zahteva nije ni bilo, te su, tako, oni bili podnošeni najčešće na karo papiru, pisani rukom po sopstvenom obrascu. Zahtevi, ukoliko ih je bilo više, su iznošeni prema sopstvenoj proceni njihove važnosti.

Sledeću po brojnosti predstavljaju dokumenti nastali prepiskom Autonomnog odbora sa pojedincima, u povodu njihovih konkretnih pritužbi, žalbi i molbi. U ovom fondu se nalazi i izvestan broj pomešanih zapisnika sa sednica predsedništva raznih jevrejskih veroispovednih opština sa teritorije Jugoslavije koji su nastali u zadnjoj godini posmatranog perioda. Najverovatnije je da je do njihovog smeštanja u isti fond gde nisu tematski pripadali došlo greškom i da će oni, pri kasnijem detaljnom sredjivanju, naći mesto u okvirim ranije navedenog fonda "Predsednička komisija".

Fond "Alije" sadrži pet svezaka sa popisima iseljenika koji su se iselili za Izrael u okvirima prve četiri organizovane alije, kao i kutije sa materijalom koji, kao i u prethodno navedna dva pregledana fonda, takodje, nije pojedinačno klasifikovan i obradjen. Materijal je veoma obiman i bogat. Po tipu bi se mogao razvrstati u nekoliko grupa: materijal koji je nastao je radom centralne komisije za organizaciju iseljavanja za Izrael i koji sadrži lične kartone iseljenika, pri čemu je, u slučaju da je iseljavanje bilo vršeno porodično, osnovni karton popunjavala samo glava porodice, dok su se podaci za ostale članove porodice upisivali na posebnom dodatku. Uz ostale podatke su bile priložene i odgovarajuće fotografije. Tu je, zatim i grupa lekarskih dokumenata koja sadrže podatke o zdravstvenom stanju pojedinih iseljenika, podatke o socijalnom i obrazovnom statusu iseljenika; cirkulari sa opisom procedure prijavljivanja i dobijanja dozvola za otpust iz državljanstva i iseljavanje; cirkulari sa opisom uslova pod kojim se odigravala priprema i realizacija iseljavanja; uputstva Saveza sa opisom načina na koji su bile sredjivane formalnosti oko prevoza putnika sa nadležnim transportnim preduzećima i mnogim drugim detaljima vezanim za proces izvodjenja organizovanog iseljavanja.

Od izvora koji su nastali radom državnih organa, od velike vrednosti za naš rad je bila gradja koja se čuva u Arhivu Saveznog ministarstva za inostrane poslove. U ovom arhivu smo pregledali gradju iz fonda "Politička arhiva". Gradja je u potpunosti sredjena, signirana i grupisana prema vremenskom periodu i državama na koje se odnosi. Pregledali smo svu gradju za posmatrani period, a koja se odnosila na Palestinu, odnosno Izrael i, delimično, Egipat i Jugoslaviju.

Gradja koja se odnosi na Palestinu, odnosno Izrael je bogata i raznovrsna, dobro očuvana i pregledno sredjena. Pregledali smo izveštaje, pisma, depeše i ostale materijale nastale radom jugoslovenskog konzulata u Jerusalimu; izveštaje o obraćanju predstavnika Jevrejske agencije i Cionističke organizacije iz Jerusalima načelniku odeljenja za repatrijaciju Komiteta za socijalno staranje FNRJ i drugim činovnicima u vezi organizovanja ilegalnog prebacivanja jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz zapadnoevropskih zemalja za Palestinu; o reagovanju britanskih vlasti na realizaciju ovih pregovora, materijale i izveštaje jugoslovenske delegacije koja je uzela učešće u anketnoj komisiji za

Palestinu; kao i izveštaje o osnivanju društva za kulturne veze Izraela i Jugoslavije; o političkim odnosima i održavanju partijskih veza sa izraelskom radničkom partijom "Mapaj " i izveštaje koji se odnose na učešće omladinaca odseljenih u Izrael koji su se vratili radi učeća na radnim akcijama u Jugoslaviji.

Po tipu bi se među gradjom mogli izdvojiti pisma i telegrami pisani državnom rukovodstvu DFJ/FNRJ; depeše i telegrami o vanrednim događajima i sa traženjem uputstva kako da se u datoj situaciji postupi; detaljni izveštaji o stanju na političkoj sceni Palestine; detaljni opisi profila vodećih političkih partija i njihovih lidera; iseći iz štampe na engleskom i francuskom jeziku, kao i informacije o ličnim zapažanjima i procenama jugoslovenskog poslanika u Jerusalimu.

Od gradje koja se odnosi na Jugoslaviju smo gledali fascikle koje su sadržavale dokumenta o procesu organizacije repatrijacije jugoslovenskih gradjana iz sabirnih logora u zapadnoj Evropi i Italiji. Veći deo gradje se odnosi na, uglavnom zbirno, evidentiranje jugoslovenskih gradjana koji su se zatekli na pojedinim teritorijama, bez poimeničnih spiskova. Prisutni su pedantno napisani izveštaji o stanju i političkom raspoloženju jugoslovenskih gradjana u pojedinim logorima. Kada se radilo o logorima na području Italije, ove izveštaje smo, uslovno, podelili na dve grupe: na one u kojima je bilo opisano stanje u logorima sa civilnim zarobljenicima i izveštaje o logorima sa vojnim zarobljenicima koji su sadržavali i detaljan opis političkog raspoloženja i ideološkog opredeljenja jugoslovenskih vojnih zarobljenika.

Od gradje koja se odnosi na Egipat, pregledali smo gradju koja se odnosila na period do uspostavljanja stalne veze sa jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima u Palestini/Izraelu, budući da su informacije o događanjima na Bliskom istoku bile dobijane ili posredstvom jugoslovenskog poslanstva u Kairu, ili od neposredno od jugoslovenskog diplomatskog predstavnika u Kairu. Gradju bismo, takodje, mogli razvrstati u preglede opšteg stanja, pisane u formi izveštaja, sa ličnim komentaram sačinioaca, telegame i depeše, kao i izvode iz komentara tamošnje štampe na sadržaje koji su se, direktno, ili indirektno, ticali Jugoslavije.

Vredan materijal za naš rad smo našli i u fondovima Arhiva Muzeja istorije Jugoslavije. U ovom arhivu smo pregledali gradju u fondu "Kabinet Mršala Jugoslavije". Gradja iz ovog fonda je tematski razvrstana po grupama, a prema sadržini dokumenata koja se u njima nalaze. Pregledali smo gradju koja je klasifikovana kao "Bilateralala ". U njoj se nalaze telegrami i pisma koja su zvaničnici izraelske vlade, partija i sindikata uputili Josipu Brozu Titu, depeše Izvršnog komiteta Jevrejske agencije Josipu Brozu, kao i zabeleške sa susreta koje su jugoslovenski zvaničnici vodili sa izraelskim poslanicima u Jugoslaviji,

izveštaji i beleške o prijemima predstavnika, kako jugoslovenskih Jevreja, tako i delegacije izraelskih sindikata.

Sem toga, pregledali smo i gradju koja je klasifikovana kao "Dopisi i molbe ". U ovoj grupi dokumenata su sakupljeni dopisi, molbe i pisma kojima su se jugoslovenski gradjani obraćali Maršalu sa molbom da se zauzme da budu povoljno bude rešena neka od njihovih molbi zvaničnim organima: da dobiju vizu za odlazak u inostranstvo (634 molbe) ili da im se dodeli neko odlikovanje (57 molbe). Brojnu grupu (548 molbi) čine pisma jugoslovenskih iseljenika kojima oni mole da im se odobri povratak u domovinu ili da se članovima njihovih porodica koji su ostali u Jugoslaviji dozvoli odlazak u inostranstvo u cilju spajanja porodica, kao i molbe jugoslovenskih Jevreja, koji su iselili za Izrael, da im se odobri povratak u Jugoslaviju.

Velika očekivanja smo imali od istaživanja gradje u fondu "Savezna komisija za verska pitanja" u Arhivu Jugoslavije, budući se jevrejska zajednica u posmatranom periodu izjašnjavala kao veroispovedna. Medjutim, glavninu pregledane gradje čine izveštaji i opšti ati o radu pojedinih ustanova i pojedinaca koji su pripadali većinskim religijama, dopisi i obaveštenja o formiranju i radu njihovih udruženja i sličan materijal, i odnosi se na uredjenje medjusobnih odnosa države i velikih verskih zajednica, kao i na njihovo funkcionisanje. Iz svih pregledanih kutija, izdvojili smo tek nekoliko dokumenata u kojima se, izmedju ostalih postojećih, eksplicitno pominjala i jevrejska verska zajednica kao manjinska verska zajednica.

U fondu "Ministarstvo socijalne politike" smo pronašli mali broj dokumenata koji su se direktno odnosili na našu temu. Najveći deo pregledanog materijala u ovom fondu čine opšti pravni akti kojima je bila uredjivana problematika iz oblasti funkcionisanja organa zaduženih za sprovođenje socijalnog staranja nad stanovništvom.

Pregledu gradje u fondu "Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju" smo pristupili sa manje entuzijazma, poučeni iskustvom u radu na prethodnom fondu. Medjutim, ispostavilo se da u ovom fondu mogu pronaći dokumenta koja se, istina, direktno ne odnose na uredjenje života i rada jugoslovenske jevrejske zajednice, ali smo pronašli pravu riznicu opštih akata, propisa, i zakona koji su regulisali oblast postupanja sa matičnim knjigama svih verskih zajednica, pa tako i postojećih JVO na teritoriji cele Jugoslavije; podatke o stalno uposlenom sveštenučkom osoblju pri pojedinim JVO; opšte propise oko mogućnosti izdavanja snabdevačkih kartica za uposlene sveštenike; propise o načinu evidentiranja i prikupljanja podataka o kulturno-istorijskim spomenicima na teritoriji Jugoslavije, kao i

evidentiranju stanja u kojima su se ti spomenici nalazili, kao i prepisku oko rešavanja problema nastalih oko postupanja pojedinih nižih organa narodne vlasti sa jevrejskim sakralnim objektima.

Istraživanja smo vršili i na gradji nastaloj radom partijskih organa. Pregledali smo materijale koji se čuvaju u fondu "Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ ". Ovaj fond obiluje zanimljivom gradjom koja nam je omogućila da šire sagledamo jedan od načina na koji je vrh rukovodstva KPJ/SKJ bio informisan o događanjima na Bliskom istoku, kroz pisma jugoslovenskog poslanika u Jerusalimu, izveštaje i komentare propraćene izvodima iz tamošnje štampe, beleškama i iscrpnim izveštajima o pojedinim političkim partijama i vodećim ličnostima, kako jevrejskih, tako i arapskih partija i udruženja.

Gradja koju smo nameravali da istražujemo u Arhivu Srbije nam je ostala nedostupna iz tehničkih razloga. Naime, gradja za posleratni period se nalazi u objektu Arhiva Srbije koji je u procesu sanacije i renoviranja.

Mada štampa, u nedostatku drugog materijala, može vrlo korisno da posluži kao istorijski izvor, u ovom slučaju, štampa je imala više ilustrativni karakter, i poslužila je više kao elemenat za oblikovanje slike o vremenu u kom je nastala i odnosu većinske sredine prema malim nacionalnim zajednicama i obratno. Dok je, na jednoj strani, "Bilten ", glasilo Saveza, u svakom svom broju, prvih nekoliko strana (često više od jedne trećine svog volumena) posvećivao značajnim temama i obeležavanjima opštih jugoslovenskih praznika, dotle je na stranicama "Borbe" i "Politike" bilo vrlo malo napisa o jevrejskoj nacionalnoj zajednici. Izuzetak su predstavljali jedino brojevi koji su donosili vesti o masovnom iseljavanju u Izrael, priče o povratku pojedinih iseljenika natrag u Jugoslaviju i brojevi koji su donosili vesti o velikim svečanostima u povodu osvećenja spomenika žrtvama fašima.

UVOD

Prisutnost jevrejskog stanovništva na teritorijama od kojih je formirana jugoslovenska država – pre njenog proglašenja

Na teritorijama koje su 1918. godine ušle u sastav jugoslovenske države prisustvo pripadnika jevrejskog naroda se, na osnovu izvesnih pokazatelja, odnosno ostataka materijalne kulture¹, može datirati na preko dve hiljade godina.

Prvi pisani dokumenat o prisustvu Jevreja na tlu Hrvatske predstavlja spis iz 1326. godine u kojem se pominje prisustvo jednog jevrejskog lekara. Mada, na osnovu činjenice da je je još osnovnim aktom o administrativnoj organizaciji grada Dubrovnika koji je nosio zvanični naziv "Liber statutorum civitas Ragusii", a koji je medju slovenskim stanovništvom bio poznatiji jednostavno kao "Gradski statut" i kojim su bile striktno regulisane sve oblasti i aspekti gradskog urbanog života, možemo pretpostaviti da se prisustvo Jevreja u samom Dubrovniku, njegovom zaledju i širim prstorima zapadnih teritorija moze pratiti još dublje u prošlost, u vreme koje je prethodilo donošenju ovog pisanog svedočanstva. Jevrejsko stanovništvo je bilo prisutno i bilo je, po svemu sudeći, brojno i bavilo se trgovačkom i ostalim delatnostima u toliko zamašnoj meri da je knez dubrovački Marko Justinijani smatrao da je odredbama "Gradskog statuta" bilo neophodno izdvojiti i izričito urediti organizaciju Geta, jevrejskog naselja unutar gradskih zidina².

Iako prisustvo ostataka materijalne kulture, kao što su ostaci sakralnih objekata, sinagoga, ritualnih kupatila i prostorija za ritualno klanje živine, te ostaci starih jevrejskih nadgrobnih ploča koje svedoče o tome da su Jevreji na tim prostorima imali trajnija i veća naselja u kojima su generacijama živeli, pa tu i umirali i imali svoja posebna groblja, pokazuje da su oni na ovim prostorima živeli i u ranijim periodima, veliki talasi jevrejskih doseljenika na ove prostore se beleže u 16. veku, posle izгона Jevreja iz Španije.³

Jevreji koji su bili prognani iz Španije, a koji su pripadali grupi koja je poznata pod imenom Sefardi, se nisu zadržali samo na zapadnim teritorijama potonje države Jugoslavije. Oni su, kao vešti trgovci i zanatlije, a poznati i kao uspešni bankari, bili rado vidjeni i kao potencijalni stanovnici Otomanskog carstva koje je pokazivalo zavidnu versku toleranciju prema svojim stanovnicima, pod uslovom da su ispunjavali svoje fiskalne obaveze. Velike grupe Sefarda su, u potrazi za novim staništima, tako, naselile prostore Bosne, Srbije i Makedonije.

---

¹ Popović Nebojša, Jevreji u Srbiji (u daljem tekstu Popović N, 1997), Beograd 1997, str.196.

² Čerešnješ Ivan, Grad u gradu, Beograd 2007, neobjavljeni članak, Arhiv Jevrejskog muzeja u Beogradu (u daljem tekstu Čerešnješ I,AJIM),

³ Čerešnješ I, AJIM.

Na tlu Srbije su već na početku srednjeg veka živeli Jevreji koji su se na ove prostore doselili najverovatnije iz većih trgovačkih centara unutar Balkanskog poluostrva, pre svega Grčke i Bugarske, o čemu govore izvori iz ovih susednih zemalja. Pripadali su jevrejskoj grupi najčešće označavanoj kao Romanioti.⁴

Sredinom, a naročito pred kraj srednjeg veka, na sve prostore koji su činili potonju Jugoslaviju su, takodje, u velikom broju pristizali i Jevreji poznati pod imenom Aškenazi⁵. Aškenazi su dolazili sa prostora srednjoevropskih zemalja, odakle su bivali proterani pod raznim izgovorima, a najčešći stvarni razlog je bila želja vladara zemalja iz kojih su bili proterani da se, pod plaštom brige za zaštitu vlastitog, katoličkog stanovništva, otarase poverilaca za načinjene zamašne novčane pozajmice.⁶ Aškenazi su se od svojih sefardskih sunarodnika bitno razlikovali po jeziku koji su upotrebljavali. Dok su Aškenazi upotrebljavali jidiš koji je predstavljao mešavinu hebrejskog, njihovog izvornog materinjeg jezika, i jezičkih nanosa svih država u kojima su živeli pre dolaska na Balkan, Sefardi su upotrebljavali jezik koji je poznat kao ladino i koji predstavlja mešavinu materinjeg, hebrejskog, i španskog jezika.⁷

I Sefardi i Aškenazi su se rado naseljavali na svim teritorijama Turske carevine koja je osećala potrebu za zanatlijama i trgovcima. U relativno kratkom roku, svi veći trgovački centri su bili gusto naseljeni jevrejskim stanovništvom svih grupa.

Jevrejsko stanovništvo je nastavilo svoj život na prostorima od kojih je, kasnije, bila formirana jugoslovenska država i posle propasti Otomanske imperije, uklapajući se u privredni život sredine i prilagodjavajući se vladarima i njihovim režimima i, uopšte, prilikama koje su vladale u oblastima u kojima su bili nastanjeni.

Život u Kraljevini

---

⁴ Haskall Guy, From Sofia to Jaffa. The Jews of Bulgaria and Israel (u daljem tekstu , Haskall G, 1994), Detroit 1994.

⁵ Popović N, 1997.

⁶ Goldberg Dž. Dejvid, Rejner Dž. Džon, Jevreji. Istorija i religija (u daljem tekstu Goldberg D, Rejner Dž, 2003), Beograd 2003.

⁷ Lebl Ženi, Do “ konačnog rešenja “, Jevreji u Beogradu 1521 – 1942 (u daljem tekstu Lebl Ž, 2001), Beograd, 2001, str. 171.

Stvaranjem jugoslovenske države 1918. godine, u njenim okvirima su se našli Jevreji iz Srbije, kao i oni iz ostalih južnoslovenskih zemalja koje su dotle bile u sastavu Austro-Ugarske. Među njima su postojale znatne razlike po poreklu, jeziku, kulturi, tradicijama, pa i socijalnoj strukturi. Oko dve trećine Jevreja koji su naseljavali teritoriju Kraljevine Jugoslavije je bilo po poreklu iz istočnoevropskih i srednjoevropskih zemalja (Češka, Slovačka, Mađarska, Poljska, Austrija, Nemačka). Jedna trećina je pripadala Jevrejima koji su vodili poreklo iz Španije, Portugalije, Italije, Turske i ostalih balkanskih država. I Sefardi i Aškenazi su u svakodnevnom saobraćaju sa većinskim stanovništvom u potrebljavali jezik sredine, ali su u svojim domaćinstvima očuvali upotrebu ladina, odnosno jidiša.

Po pravilu, Sefardi i Aškenazi su bili učlanjeni u posebne opštine, čak i kada su živeli u istom gradu, bogoslužnja su obavljali u odvojenim sinagogama,⁸ a i groblja su im bila odvojena. U većim gradovima su bile organizovane gradske jevrejske veroispovedne opštine, a sve one su bile udružene u Savez jevrejskih verospovednih opština, radi koordinacije njihovih akcija i međusobne pomoći.

U ispovedanju zajedničke veroispovesti, razlikovala su se dva pravca—neološki i ortodoksni. Ortodoksnu pravac je, u većoj meri, bio zastupljen kod pripadnika jevrejske Aškenske populacije, mada to nije bilo pravilo.⁹

Karakteristično je da je najveći broj jevrejskih stanovnika živeo u velikim urbanim centrima.¹⁰ Svega oko 5% od ukupnog broja Jevreja je živelo u seoskim naseljima. Sa demografskog stanovišta je karakteristično i to da je, u odnosu na ukupan broj stanovnika jevrejskog porekla, ova etnička grupacija davala visok procenat radnika koji su radili u “neproduktivnim” zanimanjima, što je samo po sebi interesantan podatak jer znači da se navedenim zanimanjima bavilo 70% Jevreja u odnosu na samo 10% radno sposobnog stanovništva u Kraljevini. Sudeći po učešću u privrednim granama, jevrejsko stanovništvo se najmanje bavilo poljoprivredom, nesto više zanatstvom, ali je zato njegovo prisustvo bilo značajno u oblasti industrije, a preovladjujuće u trgovini i bankarstvu. Kao interesantne možemo navesti podatke o profesijama koji se, doduše, ne odnose na ceo medjuratni period, već samo na

---

⁸ Jedna od najpoznatijih i najlepših beogradskih sefardskih sinagoga, sinagoga Bet Izrael, teško je stradala u toku Drugog svetskog rata, najpre od nemačkog, a kasnije i od savezničkog bombardovanja. Na njenim temeljima je kasnije sagradjena Galerija fresaka u ulici Kralja Uroša.

⁹ Lebl Ž, 2001, str. 167.

¹⁰ U 11 mesta—Beograd, Zagreb, Sarajevo, Subotica, Novi Sad, Skoplje, Osijek, Zrenjanin, Bitolj, Senta i Zemun, živelo je oko tri četvrtine od ukupnog broja Jevreja u Jugoslaviji, dok su ostali bili nastanjeni po manjim gradovima. Perera David, Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine, Jevrejski almanah 1968–1970 (u daljem tekstu Perera D, 1971), Beograd, 1971, str. 135.

1939/40. godinu, tj. neposredno pred rat. Podaci su sledeći: oko 2.000 zanatlija, 5.000 trgovaca, 550 lekara, 350 advokata, 170 inženjera, 100 apotekara, 60 veterinara, 130 profesora i učitelja, 350 rabina i drugog sveštenečkog osoblja, 400 industrijalaca, 120 bankara, 500 državnih činovnika, 4.200 privatnih činovnika, 1.300 trgovačkih zastupnika, 300 industrijskih radnika, a samo 130 poljoprivrednika i 700 onih koji su se bavili ostalim zanimanjima. Takodje su zanimljivi i podaci o školskoj omladini, iz istog perioda: 3.200 učenika osnovnih škola, 3.000 učenika gimnazija i njima sličnih srednjih škola, 550 učenika trgovačkih akademija, srednjih tehničkih i drugih stručnih škola, 700 studenata na univerzitetima i drugim visokim školama, 350 učenika u privredi itd. U oblasti spoljnotrgovinske razmene, Jevreji su imali apsolutno preimućstvo u trgovinskoj razmeni između Kraljevine i jevrejskih trgovačkih kompanija u Palestini.

Za razliku od drugih manjina, koje su uglavnom naseljavale kompaktne teritorije unutar državnih granica, jevrejsko stanovništvo je živelo u malim skupinama, rasuto širom zemlje, često, naročito u početku, čvršće međusobno povezano u grupe prema zemlji iz koje su došli, nego zajedničkom religijom i etničkom osobenošću. Prema poslednjm statističkim podacima iz 1938. godine, u Jugoslaviji je bilo 17.370 jevrejskih porodica sa 71.342 člana i oko 4.000-5.000 Jevreja stranog državljanstva koji su iz raznih evropskih država došli u Jugoslaviju¹¹ i u njoj za kraći ili duži vremenski period našli utočište.¹² Jevreja je bilo u svim pokrajinama, sem Slovenije, gde je živelo samo stotinak Jevreja, i Crne Gore, gde je njihov brojnost bila još manja. U medjuratnom periodu, kao i neposredno posle Drugog svetskog rata, upravo iz spomenutog razloga, evidenciju o Jevrejima u ove dve pokrajine je vodila Jevrejska opština iz Zagreba¹³.

Osnovna organizaciona jedinica jevrejske zajednice je bila jevrejska gradska opština (kehila). Ona je u moderno doba postala institucija u kojoj se odvijao gotovo celokupan život jevrejske zajednice.

---

¹¹ Perera D, 1971, str. 135.

¹² Uglavnom su to bili Jevreji-izbeglice iz drugih država koji su Jugoslaviju namerali da iskoriste tek kao zemlju tranzita, u želji da stignu na svoje krajnje odredište–Palestinu, ali im je ta namera bivala osujećena pa su bili primorani da se nastane u Jugoslaviji, gde ih je zatekao rat, te su tu i stradali. Detaljnije videti u: Ristović Milan, U potrazi za utočištem. Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od Holokausta 1941-1945 (u daljem tekstu Ristović M, 1998), Beograd, 1998.

¹³ U skladu sa stalnom težnjom jevrejskog življa da se u svemu uklopi u društvenu sredinu u kojoj je živelo, bili su i nazivi njihovih opština. Oni su bili formulisani na govornom jeziku, odnosno dijalektu date sredine. Tako je veroispovedna opština u Makedoniji nosila naziv «Evrejska», u Bosni su jevrejske opštine bile «vjeroispovedne», a pun naziv jevrejskih opština na teritoriji Hrvatske je bio «Židovska bogoštovna općina». Ova terminologija je, unekoliko, bila promenjena u posleratnom periodu. Sve opštine na teritoriji nove Jugoslavije su u svom nazivu imale pridev «jevrejska», ali je odrednica «veroispovedna» bila preinačavana u «crkvena», ili «vjeroispovedna» na teritorijama ijekavskog narečja.

Neposredno posle završetka Prvog svetskog rata, nezavisnim inicijativama cionističkih vodja iz Beograda i Osjeka, dr Huga Špicera¹⁴ i dr Fridriha Popsa¹⁵, došlo se do zaključka da je potrebno da se rad svih jevrejskih veroispovednih opština u novoj državi objedini. Osnivački kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (u daljem tekstu Savez) je bio održan u Osijeku, prvog i drugog jula 1919. godine. Za sedište Saveza je bio određen Beograd. Prvi predsednik je bio Hugo Špicer, a potpredsednik Fridrih Pops.

Prema Pravilima, koje je Ministarstvo vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odobrilo 25. avgusta 1921. godine, Savez je odlučivao o svim bitnim pitanjima života i bio je predstavnik Jevreja kao kolektiva pred državnim vlastima u celom medjuratnom periodu. Savez je odigrao veoma važnu ulogu u zaštiti kolektivnih i pojedinačnih prava Jevreja u Kraljevini i služio je kao uzor organizovanja nekim drugim evropskim zajednicama.¹⁶

U medjuratnom periodu, na teritoriji Jugoslavije je postojalo 117 gradskih opština, od kojih je 105 bilo učlanjeno u jedinstveni Savez jevrejskih veroispovednih opština, a 12 je bilo izdvojeno u Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština.¹⁷ Udruženjem su rukovodili predsedništvo i upravni odbor. Predsednik je bio Aleksandar–Šandor Polak iz Sente. U periodu 1938/39. godine brojnost članova svih opština ovog Udruženja je bila 2.865 osoba.¹⁸ Ovo je bio period kada se u punoj meri afirmisao novi duh u radu opština koje više nisu imale prevashodno verski karakter, već su postale organizatori većine aktivnosti jevrejske zajednice.

U Kraljevini su nastavila rad stara i bila su osnovana nova socijalno–humanitarna i sportska društva i organizacije. Ova društva su se razvijala pod snažnim uticajem cionističkih ideja. Krajnji, glavni i zajednički cilj ovih društava, bez obzira na njihov karakter, je bilo pripremanje omladinaca za odlazak u Palestinu, odnosno vaspitavanje i formiranje mladih ljudi koji će biti sposobni da u Palestini rade i

---

¹⁴ Advokat iz Osjeka. Na rukovodećim mestima u jevrejskim veroispovednim opštinama su se, uglavnom, nalazili pravnici.

¹⁵ Takođe advokat, iz Beograda.

¹⁶ Kon Ivan, Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština, broj 1, Beograd 1933, str. 2.

¹⁷ U korišćenoj literaturi smo, ponegde, nailazili i na drugačije nazive za ovo Udruženje.

Medjutim, mi smo upotrebili upravo ovakav naziv jer smo se uverili, pregledanjem dokumenata iz fondova Arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja, nastalih zvaničnom prepiskom SVJOJ i Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština, da je samo Udruženje koristilo upravo ovakav naziv, te je on, kao takav, bio navodjen i u zaglavlju svih zvaničnih dokumenata Udruženja, kao i u dokumentima nastalim prepiskom Džointa sa SJVOJ, a takođe i u dokumentima nastalim prepiskom Džointa sa Udruženjem ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština.

¹⁸ Ovo udruženje je bilo osnovano 1924. godine. Najveći gradski centar je bio u Subotici. Vojvodina je u celom posmatranom periodu bila teritorija na kojoj su, uglavnom, bile smeštene ortodokсне opštine. One su na ovom prostoru obnovile svoju delatnost i neposredno posle II svetskog rata, u novoj Jugoslaviji. Neometano su postojale sve do početka organizovanog iseljavanja jevrejskog stanovništva u Izrael, kada su se svi kolektivno iselili.

izgradjuju novu zemlju. Mada im je krajnji cilj bio isti, njihova programska orijentacija je bila različita. Među jevrejskim omladinskim društvima je bilo i levo orijentisanih društava, kao što je to bilo društvo "Hašomer hacair" i desno orijentisanih pokreta, kakav je bio "Revizionistički pokret"-"Betar"¹⁹.

Objavljivani su i relativno veliki broj jevrejskih listova, časopisa, kalendara i almanaha koji su imali važnu ulogu u očuvanju i negovanju bogate jevrejske kulture. Novine, časopisi i kalendari su, na početku zajedničkog života u Jugoslaviji bili objavljivani na latinu, ili jidišu, da bi se kasnije svi preorijentisali na jezik sredine, ukoliko su živeli na tlu Vojvodine (mađarski i nemački) ili srpski, hrvatski i slovenački. Ukoliko su, pak, imali šire pretenzije i želeli da komuniciraju sa čitalačkom publikom na teritoriji cele Jugoslavije, ove publikacije su bile objavljivane na srpskom i hrvatskom jeziku. Uopšte, među jugoslovenskom jevrejskom populacijom se sve više osećao uticaj modernizacijskih procesa koji su zahvatili i pripadnike većinskog stanovništva. Tradicionalni kulturni obrasci su se sve više povlačili pred uticajem modernog načina života, a jačala je otvorenost jevrejske zajednice prema sredini u kojoj su živeli.

Prosvetne vlasti su nastojale da preko školskog sistema prošire vezanost za većinsku sredinu, pa je to bilo uređeno i odgovarajućim pravnim aktima. Naredbom ministra prosvete Svetozara Pribićevića od 16. septembra 1920. godine, prosvetni zakon Srbije, odnosno Zakon o narodnim školama iz 1904. godine je bio proširen i na oblasti koje su se Srbiji pripojile posle ujedinjenja. Ovaj zakon je Odredjivao da: "...Učenici—ce Mojsijeve veroispovesti, pošto nemaju svog jezika već govore jezikom drugih narodnosti, spajaće se gde god je to moguće sa srpskim učenicima izuzev mesta gde ne postoje srpske škole. U tom slučaju nastava će im se davati na jeziku one narodnosti kojim se u školi predaju ostali predmeti sem srpskog jezika, istorije i zemljopisa."²⁰

Odredba o obaveznom učenju državnog jezika je u nekim delovima zemlje bila, u početku, tretirana kao pokušaj asimilacije i toj praksi je, sporadično, bio pružan otpor. Međutim, to je trajalo kratko jer su pripadnici jevrejske populacije shvatili da im ta mera, zapravo, ide u prilog i da im dobro poznavanje jezika šire društvene sredine može pomoći u svakodnevnom životu i obavljanju poslova.

---

¹⁹ Grupa autora, *Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, 1919–1941* (u daljem tekstu *Grupa autora, Omladinska društva, 1995*), Beograd, 1995.

²⁰ Naredba gopodina Ministra Posvete ONBr. 31.230 o rasprostiranju prosvetnih zakona na Vojvodinu, u *Zbornik zakona i važnijih raspisa, odluka i naredaba Odeljenja za osnovnu nastavu i narodno prosvetovanje Ministarstva prosvete u 1918/19. i 1919/20. školskoj godini, vol. I, Beograd 1921, str 163-266.*

Odredjivanje i stav Jevreja prema široj društvenoj i državnoj zajednici je imalo polazište u ličnom razrešenju osnovnog pitanja i dileme: da li je jevrejstvo samo vera ili je i nacija. Od toga je zavisilo i formiranje njihovog odnosa i zauzimanja stava u svakodnevnom zajedničkom životu sa ostalim građanima. Prema odredjenju po ovom pitanju profilisale su se tri osnovne grupe: cionisti, integracionisti i asimilacionisti.

Asimilacionisti su smatrali da je neophodno da se Jevreji odreknu svakog isticanja svojih religioznih i drugih posebnosti kako bi se što potpunije uklopili u sredinu u kojoj su živeli, što je u krajnjem ishodu značilo potpuno prekidanje svih veza sa jevrejstvom. Integracionisti su smatrali da Jevreji treba da insistiraju na tome da zadrže svoju religiju, judaizam, kao bitnu odliku svoje posebnosti, dok su sebe nacionalno doživljavali kao pripadnike naroda u čijoj državi žive.²¹ Najveći i najbolje organizovan deo Jevreja u Kraljevini je pripadao cionistički orijentisanoj grupi.²² Oni su insistirali na tome da judaizam ne predstavlja samo religioznu, već i nacionalnu kategoriju i da je potrebno učiniti sve kako bi se osnovala jevrejska država u Palestini, kuda bi se kasnije odselili svi Jevreji²³.

---

²¹ Izjašnjavali su se kao »Srbi mojsijske vere« ili »Hrvati izrelitičke veroispovesti«. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918–1988 (u daljem tekstu Petranović B., 1988), Beograd 1988.

²² Prvi cionistički kongres je bio održan u Bazelu 29. avgusta 1897. godine. Za prvog predsednika Svetske cionističke organizacije je bio izabran Teodor Hercl (1860-1904).

Hercl je rođen u Budimpešti, u građanskoj porodici. Školovao se u Beču. Bio je popularni pozorišni pisac i pripadnik otmenog društva, širokih obrazovanja i shvatanja, sjajan kozer, jednom rečju impresivna ličnost veoma dobrog izgleda. Hercl je bio dopisnik vodećeg liberalnog bečkog lista »Neue Freie Presse«. U vreme kada je Francusku potresala Drajfusova afera, on je bio specijalni izveštač sa ovog sudjenja. Zarazni antisemitizam koji je to sudjenje izazvalo, uverio ga je da antijevrejstvo nije pojava prolaznog karaktera. Događaji oko Drajfusove afere su ga podstakli da napiše knjigu »Jevrejska država—pokušaj nalaženja savremenog rešenja za jevrejsko pitanje«.

Interesantno je zabeležiti da većina Jevreja nije, u početku, prihvatila Svetsku cionističku organizaciju, niti Hercla kao vodju. Međutim, Svetska cionistička organizacija je, ne obazirući se na takav stav, organizovala svoje filijale u Evropi i u Americi. Ona je osnovala Jevrejski nacionalni fond za kupovinu zemljuštau Palestini i počela da radi na nizu obrazovnih i kulturnih projekata. Hercl se angažovao na diplomatskom polju, tražeći najbolji način da dobije saglasnost da se Erec Jisrael rekonstruiše upravo na teritorijama svoje drevne postojbine. Dva puta se sreo nemačkim carem Vilhelmom II, sa turskim sultanom, sa ruskim ministrom za unutrašnje poslove, kao i sa britanskim sekretarem za kolonije Džozefom Čemberlenom koji mu je ponudio britanske teritorije u britanskoj Istočnoj Africi (Uganda) za naseljavanje Jevreja. I sam Hercl je u početku bio sklon da prihvati ovu ponudu, ali je konačna odluka bila da Jevreji izgrde svoju državu tamo otkuda su poticali njihovi istorijski koreni—u Palestini.

Prvi doseljenici su stigli u Palestinu osamdesetih i devedesetih godina 19. veka i osnovali dvadeset poljoprivrednih naselja. Borili su se protiv malarije, nerazvijene privrede i ometanja od strane turske vlade. Preživeli su zahvaljujući donacijama i zaštiti barona Rotšilda i njegovih predstavnika. U okviru druge grupe je došlo oko 40.000 mladih ljudi iz Rusije. Oni su bili zaslužni što je ideološka osnova cionizma dobila novi kvalitet, spajajući u sebi nacionalizam i socijalizam. Smatrali su da fizički rad i razvijanje nacionalne samosvesti treba da budu osnova za izgradnju Erec. 1910. godine je bila osnovana prva poljoprivredna zadruga „Deganija“ koja je postala model za izgradnju svih narednih kibuca.

²³ Postojanje cionističkog pokreta koji je, širinom svojih osnovnih postavki, prevazilazio okvire državnih granica i tokom vremena postajao opštejevrejski nacionalni pokret je, u ideološkoj sferi, imalo posledice kakve njegovi tvorci, svakako, nisu mogli očekivati. Stvaranje jedinstvene cionističke organizacije i njeno delovanje u raznim zemljama u kojima su postojale jevrejske zajednice poslužilo je kao novi argument antisemitima da potkrepe svoju tezu o

Kao plod žive cionističke propagande, sve učestalijih i surovijih antijevrejskih ispada i kampanja u periodu između dva svetska rata, a naročito u toku Drugog svetskog rata, kod pripadnika jevrejskog narodnosnog korpusa svih evropskih zemalja, a naročito istočnoevropskih, pa tako i kod jugoslovenskih Jevreja, se formirala jaka rešenost da se odsele u Palestinu i konačno formiraju svoju matičnu zemlju, te da se u tom pogledu budu izjednačeni sa svim svetskim drugim narodima. Ova želja za sopstvenom državom je našla snažnog izraza naročito u periodu posle proglašenja države Izrael, kada se, u skladu sa povoljnim međunarodnopolitičkim okolnostima i uz dozvolu tadašnjih državnih vlasti, iz Jugoslavije u Izrael iselilo nekoliko hiljada jugoslovenskih Jevreja.

Srbijanske, a kasnije i vlasti Kraljevine SHS/Jugoslavije su pokazivale primereno interesovanje i blagonaklon stav prema cionističkim ciljevima i pružale su im punu podršku. Ubrzo posle objavljivanja deklaracije britanskog ministra inostranih poslova Artura Balfora (Artur Balfour) 2. novembra 1917. godine, srpski opunomoćeni ministar Milenko Vesnić je potvrdio da Srbija prihvata sadržaj ovog dokumenta i u potpunosti ga poržava. U pismu koje je uputio Davidu Albali, koji je bio u misiji srpske vlade u SAD, Vesnić je izrazio simpatije srpske vlade i naroda prema njegovoj jevrejskoj braći «za pravedno nastojanje na oživljavanju njihove voljene domovine u Palestini.²⁴ Na taj način, srbijanska vlada je bila prva koja, posle britanske, koja je podržala obnavljanje jevrejske države u Palestini. Na sličan način je, kako ćemo videti kasnije, je reagovala i jugoslovenska vlada u slučaju proglašenja nezavisne države Izrael, 1948. godine.

Pri tome su, u oba slučaja, diplomatski poslanici vlada kraljevine Srbije, odnosno nove Jugoslavije, postupali promišljeno, vodeći računa i o sopstvenim nacionalnim interesima. Naime, u vreme objavljivanjima Balfurove deklaracije, srpskoj vladi i ostalim projugoslovenski orijentisanim krugovima je bila važno da na svaki način osiguraju podršku svih formalnih i neformalnih faktora relevantnih za ostvarenje svojih planova o stvaranju Kraljevine SHS/Jugoslavije. Britanskoj vladi je, s druge strane, u tom trenutku, odgovarala jasno izražena podrška njenoj deklaraciji, pogotovu što je pismo podrške bilo napisano na engleskom jeziku (pošto je bilo predviđeno da se objavi) i objavljeno u svim važnijim američkim novinama. Naime, osnovni cilj i svrha Balfurove deklaracije od 2. novembra 1917. godine su bili da se pomognu ciljevi i jevrejskog nacionalizma i britanskog imperijalizma koji su se

---

svetskoj jevrejskoj zaveri čiji je konačni cilj, prema njihovom tumačenju, bilo uspostavljanje jevrejske vladavine na svetskom nivou.

²⁴ Koljanin Milan, Druga misija dr Davida Albale u Sjedinjenim Američkim Državama 1939–1942 (u daljem tekstu Koljanin M, 2003), Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, broj 8, Beograd 2003, 7–76.

tada podudarali. Velika Britanija imala pretenzije za dobijanje prava mandata na mandatnu upravu nad teritorijom Pelestine, što joj je i bilo priznato na konferenciji u San Remu 25. aprila 1920. godine.²⁵

Objavljivanje ovog pisma je, s druge strane, Srbiji pribavilo ugled tolerantne, širokogruđe i demokratske zemlje, naročito u uticajnim jevrejskim krugovima.²⁶ Nasledjujućujući liberalna načela srbijanske države, jugoslovenska država je omogućila punu ravnopravnost i prosperitet svoje jevrejske populacije u gotovo celom medjuratnom periodu.

Liberalna politička osnova na kojoj se zasnivala Kraljevina i povoljni uslovi za razvitak su omogućili relativno laku identifikaciju Jevreja sa njom. U okviru «troimenog» naroda Jevreji su su relativno lako nalazili svoje mesto jer je novi identitet bio dovoljno širok da su mogli da ga prihvate svi koji su Kraljevinu prihvatili kao svoju domovinu. Garantovana kolektivna prava su istovremeno omogćavala očuvanje posebnosti koje je sa preovladavanjem cionizma bilo sve više usvajano kao nacionalna posebnost. Ma koliko to paradoksalno zvučalo, jugoslovenski patriotizam i cionizam se nisu medjusobno isključivali, već su bili medjusobno komplementarni.

U medjuratnom periodu cionistički pokret je imao dosta pristalica u Jugoslaviji.²⁷ Cionistička tradicija je medju Jevrejima koji su nastanjivali prostore Austrougarske, a koji su kasnije ušli u sastav jugoslovenske države, postojala i pre njegovog formulasanjana prvom cionističkom kongresu u Bazelu 1897. godine na kojem su i oni imali svoje predstavnike. Uskoro posle formalnog institucionalizovanja svetskog cionističkog pokreta počela je i da se formalna institucionalna organizacija jugoslovenskih Jevreja koji su, još pre zvaničnog onivanja Kraljevine, počeli da koriste pridev «jugoslovenski» u svom nazivu. Njima su se pridružili i srbijanski Jevreji, koji su se, na studijama u Beču, prvi put susreli sa pojavom antisemitizma.²⁸

Cionistička organizacija sa ovih prostora je pozdravila stvaranje Kraljevine SHS/Jugoslavije. Početkom 1919. godine, na kongresu cionista, koji je bio održan u Zagrebu, je bila stvorena jedinstvena cionistička organizacija nove države pod imenom Savez cionista Jugoslavije. Cionistički stavovi su imali zvaničnu podršku jugoslovenskih predstavnika u Društvu naroda i drugim medjunarodnim forumima, a jugoslovenska država je cionizmu davala podršku i tokom poseta predstavnika jevrejskih organizacija

---

²⁵ Popov Čedomir, *Od Versaja do Dancinga*, Beograd 1976, str 211–214.

²⁶ Pejašinić Zoran, *Cionistički pokret od Bazelske do Balfurove deklaracije* (u daljem tekstu Pejašinić Z, 1997), Beograd 1997.

²⁷ Kao i medju jevrejstvom celog sveta, uostalom.

²⁸ Pejašinić Z, 1997.

Jugoslaviji i njenoj jugoslovenskoj zajednici.²⁹ Cionistička organizacija u Jugoslaviji je važila za jednu od najbolje organizovanih cionističkih organizacija u svetu i to je bilo zvanično priznato od strane Svetske cionističke organizacije.³⁰

Sedište Saveza cionista je bilo u Zagrebu.³¹ Najverovatnije da je jedan od glavnih razloga za izbor ovog grada za sedište Saveza cionista bila pojava da su ideje cionizma bile sporije prihvatane u Beogradu i Srbiji. Kao osnovni razlog tome bi se mogao uzeti visok stepen integrisanosti sefardskog stanovništva, koje je preovladjivalo na ovim prostorima, u srbijansko društvo, a koji je bio ostvaren još i pre Prvog svetskog rata i ujedinjavanja južnoslovenskih teritorija u jednu državu.³²

Cionisti su sa uspehom okupljali i organizovali jevrejsku omladinu. Godine 1919. je bila organizovana centralna jevrejska omladinska organizacija pod imenom «Savez židovskih omladinskih udruženja». I većina ostalih jevrejskih omladinskih udruženja, koja formalno nisu pripadala ovoj organizaciji, su bila cionistička i levičarska. Veoma snažna je bila cionistička studentska organizacija na zagrebačkom Univerzitetu. Najbrojnija i najorganizovanija je bila omladinska organizacija «Hašomer hacair», deo istoimene međunarodne cionističke omladinske organizacije čiji je cilj bio da priprema omladinu za produktivna zanimanja radi naseljavanja u kibucima.³³

U novoj državi su već postojale osnovne pretpostavke za prosperitet jevrejske zajednice, tako da su se Jevreji relativno brzo i bez većih potresa prilagodili novim političkim prilikama. Jugoslovenska država je svojim jevrejskim gradjanima garantovala individualna ljudska i kolektivna gradjanska prava. Položaj jevrejske populacije u Jugoslaviji je bilo regulisan Zakonom o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji. Prema rečima vrhovnog rabina dr Isaka Alkalaja, ovim zakonom su bili u potpunosti prihvaćeni zahtevi jevrejske zajednice. Takvu širokogrudost i slobodoumlje, nije, prema rabinovoj tvrdnji, nije pokazala ni jedna druga država. Napredak i razvoj jevrejske zajednice u Jugoslaviji i podrška jevrejskim nacionalnim ciljevima su bili neosporne činjenice kako za same jugoslovenske Jevreje i njihove sunarodnike u inostranstvu, tako i za njihovo društveno okruženje i međunarodnu javnost. Recepcija ove činjenice, njeno tumačenje i upotreba su, međjutim, vremenom počeli sve više da budu zavisni od

---

²⁹ Pass Freidenreich Hariet, *The Jews of Jugoslavia* (u daljem tekstu Hariet P.F.,1979), Philadelphia 1979.

³⁰ Koljanin M, 2003.

³¹ Loker Cvi, *Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb 1998, 171–173.

³² Detaljnije videti Popović N, 1997.

³³ Grupa autora, *Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije 1919–1941*, Beograd 1995.

medjunarodnopolitičkih prilika i od sve dublje krize države i društva, što se najpre ogledalo u odnosu prema osetljivim pitanjima nacionalnih i verskih manjina, kuda su spadali i Jevreji.

Ubrzo posle uspostavljanja britanske mandatne teritorije bili su uspostavljeni odnosi između jugoslovenske države i političkih organa Jevreja u Palestini. Kraljevina Jugoslavija je podržavala jevrejske državotvorne planove, u granicama koje je dozvoljavao britanski mandat u Palestini. Zvanične veze sa Palestinom su bile održavane preko počasnih konzulata u Tel Avivu i Haifi, koji su bili otvoreni 1929. godine, a, takodje, i preko generalnog konzulata Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu, koji je bio otvoren krajem 1936. godine. U Beogradu je bio osnovan «Krug prijatelja Jevrejskog univerziteta u Jerusalimu», preko kojeg je Savez jevrejskih opština ovom Univerzitetu slao godišnju dotaciju.³⁴

Sa otvaranjem jugoslovenskog Generalnog konzulata u Jerusalimu veze dve zemlje su bile podignute na viši diplomatski nivo što je svedočilo o značaju koji je Jugoslavija pridavala kvalitetu svojih odnosa sa Palestinom. O odnosu Kraljevine Jugoslavije prema njenim jevrejskim građanima govori i podatak da su između Kraljevine i Palestine bile uspostavljene bogate kulturne veze. Otvaranju Hebrejskog univerziteta u Jerusalimu 1925. godine je prisustvovao generalni konzula Kraljevine u Kairu³⁵. Tim povodom u zemlji je bio organizovan niz svečanosti kojima su prisustvovali najviši predstavnici države, naučnog i javnog života.

Period od 1921. do 1933. bio je značajan je kao period u kojem je došlo do učvršćenja međusobnih veza i situiranosti Saveza u okviru Kraljevine. Takodje, u ovom periodu je bio donet i Zakon o jevrejskoj verskoj zajednici,³⁶ kojim je bio pravno uredjen položaj Jevreja u Jugoslaviji.³⁷ Zakonom su, međjutim, jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji bila priznata samo verska prava, kao i pravo autonomnog

---

³⁴ Bakić Jelena, Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu 1936–1945.(1936–1946) Istorijska beleška, Arhiv, broj 1, Beograd 2004.

³⁵ Židov, broj 42, Zagreb 1925, str. 1.

³⁶ Proglašen 13. decembra 1929. godine pod imenom “Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji“. Zakonom o verskoj zajednici Jevreja bilo je priznato postojanje dva verska pravca unutar jugoslovenske jevrejske zajednice: neološkog i ortodoksnog.

³⁷ Pravni položaj jevrejske veroispovedne zajednice je bio potvrđen i novim Ustavom iz 1931. godine. Prema zvaničnom rangiranju, među četiri najznačajnije veroispovedi, uz pravoslavnu, katoličku i islamsku, bila je i jevrejska, pa su tako bili ragirani i njeni velikodostojnici. Zvaničan stav Pretsedništva Ministarskog saveta je bio da na javne svečanosti treba pozivati ili sve predstavnike sve četiri verske zajednice, ili ni jednog od njih. U skladu sa takvim stavom, predstavnici jevrejske verske zajednice su bili redovno pozivani, i prisustvovali su značajnim javnim manifestacijama, kao i drugim važnim događajima kojima je bio pridavan državni značaj. Židov, broj 8, Zagreb 1920, str.7; Takodje: Koljanin M, Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji (u daljem tekstu M.Koljanin,2006.), Neobjavljena doktorska disertacija, odbranjena na Beogradskom univerzitetu 2006.

uredjenja unutrašnjih odnosa u okviru zajednice, ali ona nije bila priznata za nacionalnu manjinu.³⁸ Ovim zakonom je, između ostalog, bio određen i iznos državne subvencije, koji je, ako se posmatra u odnosu na broj pripadnika, bio najveći u državi. U Sarajevu je, u ovom periodu, bio osnovan Srednji jevrejski teološki zavod³⁹. Na osnivačkom sastanku Svetskog jevrejskog kongresa 1936. godine jugoslovenski Savez je imao svoje predstavnike i bio je jedan od osnivača

O odnosu Kraljevine prema njenim jevrejskim stanovnicima, i obratno, svedoči njihova visoka zastupljenost u sastavu Jugoslovenske kraljevske vojske, kako u njenom aktivnom, tako i u rezervnom sastavu. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, pripadnici jevrejske populacije su činili tek 0,49% od ukupnog stanovništva Kraljevine, dok je njihova zastupljenost u aktivnom oficirskom sastavu bila, procentualno, pet puta veća i iznosila je 2,38%. U rezervnom sastavu, zastupljenost Jevreja među oficirima je bila još veća i iznosila je 3,74% od ukupnog broja oficira u rezervi.⁴⁰

Dok je u redovima Jugoslovenske kraljevske vojske zastupljenost jevrejske populacije bila visoka, u političkom životu Kraljevine je učestvovala tek nekolicina jevrejskih javnih radnika, uglavnom na lokalnom nivou. To se, pre svega odnosi na beogradske Jevreje koji su, u skladu sa tradicijom od pre Prvog svetskog rata, bili jedan od značajnih oslonaca Narodne radikalne stranke na gradskom nivou.⁴¹ Povodom potvrđivanja mandata beogradskog advokata Šemaje Demajo za Narodnu skupštinu posle izbora od 1927. godine u jevrejskoj štampi je bilo isticano da je on ne samo prvi Jevrejin u jugoslovenskom parlamentu već i prvi Jevrejin u nekom od parlamenata neke države na Balkanu.⁴² Ukazom kralja Aleksandra Prvog vrhovni rabin Jugoslavije dr Isak Alkalaj je 9. januara bio imenovan za senatora u Narodnoj skupštini⁴³, a maja iste godine u novi opštinski odbor beogradske opštine su bili imenovani istaknuti jevrejski javni radnici Šemaja Demajo, dr Fririh Pops, Šalom Ruso, Albert Firt i Sima Saso.⁴⁴ Među radikalskim prvacima u Bosni i Hercegovini su se isticali Cadik Braco Poljkan, Vita Kajon i Samuel Pinto.⁴⁵ Aktivno angažovanje pojedinih članova jevrejske zajednice u političkom životu

---

³⁸ Janjetović Zoran, Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941 (u daljem tekstu Janjetović Z, 2005), Beograd 2005, str. 17.

³⁹ Poznat pod hebrejskim imenom “ješiva“.

⁴⁰ Bjelajac Mile, Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991 (u daljem tekstu M. Bjelajac, 1999), Beograd 1999, str. 34–41.

⁴¹ Krivokapić–Jović Gordana, Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1929, Beograd 2002.

⁴² Židov, broj 42, Zagreb 1927, str. 4.

⁴³ Židov, broj 2, Zagreb 1927, str. 4.

⁴⁴ Židov, broj 19, Zagreb 1932, str. 2-3.

⁴⁵ Dujmović Sonja, Srpsko građanstvo Bosne i Hercegovine prema sporazumu Cvetković–Maček, Tokovi istorije 1-2, Beograd 2005, str. 59.

Jugoslavije je, od strane zajednice, bilo posmatrano kao njihov lični čin. Istovetan stav je jevrejska zajednica u Jugoslaviji zastupala i u posleratnom periodu, a tako su ga doživljavali i protagonisti, odnosno ličnosti koje su se angažovale javnom životu van jevrejske zajednice.

Posle ujedinjenja, političke partije su baštinile nasledjena opredeljenja i odnose prema jevrejskom pitanju i svojim jevrejskim sugradjanima koji su na njihovim životnim prostorima bili prisutni još u vremenu pre ujedinjenja. Generalno gledajući, na teritoriji Kraljevine su se, u tom pogledu, jasno izdvajale dve oblasti. Po opštem mišljenju, oblasti koje su pre ujedinjenja pripadale Kraljevini Srbiji su prema svojim jevrejskim stanovnicima bile tolerantne, dok su oblasti koje su ranije pripadale Austro-Ugarskoj monarhiji baštinile snažan latentni, a ponekad i otvoreni antisemitizam⁴⁶. Medjutim, sve do tridesetih godina dvadesetog veka antijevrejski ispadi su bili ograničeni na povremene i sporadične incidente i bili su sankcionisani od strane vlasti. Antijevrejski istupi na tlu bivših Austro-Ugarskih teritorija se, posle ujedinjenja, uglavnom vezuju za delovanje lidera Hrvatske seljačke stranke Sjepana Radića. Nakon njegovog ubistva u Narodnoj skupštini, njegov naslednik Vlatko Maček je nastavio sa istom politikom i još agresivnijim i otvorenijim nastupima prema Jevrejima. Medjutim, daleko pogubniji uticaj je imao ustaški pokret pod vodjstvom Ante Pavelića koji se u svoj svojoj monstruoznosti pokazao za vreme Drugog svetskog rata.

Za antijevrejske manifestacije u javnom životu u Srbiji bi se, moglo reći da su gotovo isključivo imale unitarnu osnovu. Optužbe protiv Jevreja su, pre svega, bile motivisane njihovim ugrožavanjem razvoja jedinstvenog jugoslovenskog privrednog prostora, budući da su oni bili, sunarodničkim, ali isključivo ekonomski opravdanim, vezama u kontaktu i saradničkim odnosima sa bankama i srodnim firmama čiji su se centri nalazili van Jugoslavije.⁴⁷ Od političkih pokreta u Srbiji koji su u svom programu imali izraženu antijevrejsku orijentaciju, trebalo bi izdvojiti "Zbor" dimitrija Ljotića, koji je pripadao krajnjoj desnici i za koga se u demokratskoj javnosti smatralo da kopira fašizam. Za jevrejsku javnost nije bilo dileme da je Ljotić prihvatio Hitlerovu rasnu teoriju i da je njegov pokret bio prvi u Jugoslaviji koji je u svoj program uneo antijevrejstvo.⁴⁸ Milan Stojadinović, oji je, kao predsednik vlade, tolerisao antijevrejske mere, činio je to iz razloga političkog pragmatizma, bez aktivnog ličnog angažovanja.

---

⁴⁶ U osnovi netrpeljivosti prema Jevrejima je, pored stereotipa o „hristoubici“ koji je bio negovan i stalno podgrevan od strane Katoličke crkve, bilo je i osećanje ugroženosti ruralnog stanovništva od prevlasti jevrejskog elementa u intelektualnim i, naročito, ekonomskim i privrednim krugovima.

⁴⁷ Koljanin M, 2006, str. 196.

⁴⁸ Bilten, broj 30, Beograd 1939, str. 20–23.

Kada posmatramo stav dve najveće hrišćanske crkve, katoličku i pravoslavnu kroz njihov odnos prema jevrejskim stanovnicima Jugoslavije, možemo, na osnovu ispoljenog ponašanja njihovih poglavara reći da je on bio bitno različit. Hrvatski katolički kler, predvođen zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincom je, najblaže rečeno, pokazivao toleranciju prema antijevrejskim istupima svoje pastve. Srpski patrijarsi, Dimitrije, Varnava i Gavriilo su sa jevrejskom zajednicom i njenim verskim velikodostojnicima gajili srdačne i korektne odnose.⁴⁹

Period od 1933. godine do početka rata u Jugoslaviji je za jevrejsku populaciju u Jugoslaviji, kao i svuda u svetu, bio težak. To je bilo vreme jačanja antisemitizma svuda u svetu, pa tako i u Kraljevini. Angažovanje Jevreja u javnom političkom životu, u medjuratnom periodu, je bilo relativno slabo. Medjutim, njihovo prisustvo je bilo osetno u ilegalnim komunističkim organizacijama. Učešće Jevreja u njima je, procentualno, bilo tri do četiri puta veće nego kod ostalog stanovništva. Ova pojava bi se mogla objasniti činjenicom da je većina jugoslovenske populacije pripadala gradskom stanovništvu, gde je komunistički pokret imao više pristalica nego u ruralnim sredinama u kojima je živio srazmerno mali broj Jevreja. Širenje komunističkog uticaja među Jevrejima, bi se moglo objasniti beskompromisnom osudom rasizma i antisemitizma⁵⁰ koju su zagovarali komunisti i bliskošću cionističkog pokreta sa levičarskim ideologijama.

Politička polarizacija tridesetih godina se, agresivnijim nastupima rasističkih i antijevrejski orijentisanih snaga, sve više nužno svodila na opredeljivanje za ili protiv antifašističkih, odnosno (pro)fašističkih snaga. U okviru raznorodnih organizacija sa antifašističkim predznakom, sve više su se

---

⁴⁹ Ovi korektni međjukonfesionalni odnosi su, unekoliko, bili narušeni delovanjem jednog od najuticajnijih velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve episkopa ohridskog, a kasnije žičkog, Nikolaja Velimirovića, koji je bio veoma blizak bogomoljačkom pokretu, da bi kasnije postao i njegov vođa. Delovi antijevrejskog pamfleta „Protokoli sionskih mudraca“ su bili objavljivani upravo u listu čiji je izdavač bio Velimirovićev bogomoljački pokret. Detaljnije vidi kod: Koljanin M, 2006.

⁵⁰ Termin antisemitizam je nastao spajanjem dve grčke reči: anti, što znači protiv i reči semi, nazivu za semitsku grupu naroda.

Semitskoj grupi naroda, osim jevrejskog pripadaju i drugi, mnogo brojniji, narodi Bliskog istoka i severne Afrike, pre svega Arapi. Hitlerov Treći Rajh je, u toku Drugog svetskog rata imao pretenzije da neguje dobre i saradničke odnose sa arapskim svetom. Iz tog razloga, izbegavano je da se upotrebljava ovaj termin. **Kada se govorilo o postojanju antisemitizma, u ovom periodu je u češćoj upotrebi bio termin antijevrejstvo, pri čemu se nije ostavljalo mesta dilemi da je „jevrejsko pitanje“ centralno pitanje savremene civilizacije od čijeg rešenja zavisi njen dalji opstanak. U „naučnim“ raspravama od početka dvadesetog veka pojava antisemitizma je već počela da se tretira kao nova faza dugog specifičnog odnosa većinskog stanovništva prema Jevrejima. Ova pojava je svoj vrhunac imala u „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“, odnosno izvršenom genocidu nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. Detaljnije vidi kod: Koljanin M, 2006.**

nametali komunisti, što je, svakako, imalo uticaja i na opredeljivanje jugoslovenskih Jevreja. Otvorena «narodnofrontovska» orijentacija Komunističke partije je bila politički okvir koji su kao svoj prepoznali pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije, naročito jevrejska omladina, a pre svega studenti. Nove generacije jevrejske omladine, rođene i vaspitane u novoj državi, sve više su prihvatale jugoslovenski identitet dok su se u politici gotovo svi okretali prema levici.

Najjaču jevrejsku studentsku organizaciju su imali jevrejski studenti u Zagrebu. Na čelu ove organizacije je bio Leon Geršković⁵¹, predsednik cionističke omladine Jugoslavije. Oni su vremenom preuzeli sva jevrejska udruženja na Sveučilištu i formirali Sveučilišni komitet jevrejske komunističke organizacije.⁵² U Sveučilišnom rukovodstvu je naročito mesto zauzimaio Leo Mates⁵³, student tehnike iz Zagreba koji je kasnije napredovao u hijerarhiji komunističkog pokreta na republičkom i jugoslovenskom nivou.⁵⁴

Jačanje uticaja komunista medju jevrejskim studentima na Sveučilištu je bilo jedan od odgovora na sve izraženiju nesigurnost Jevreja zbog jačanja ekstremne desnice u Hrvatskoj. Ukoliko bismo uporedili podatke o broju jevrejskih studenata koji su pohađali studije na zagerbačkim i beogradskim fakultetima, u istom razdoblju, došli bismo do zaključka da je beogradska univerzitetska sredina, u pogledu ostvarene medjunacionalne i verske tolerancije i politike prema studentima, bila daleko otvorenija. Naime, na fakultetima Sveučilišta u Zagrebu je 1929. godine, od ukupno 4.974 upisanih studenata njih 436 bilo «mojsijeve vere», što je činilo 9,09% od ukupnog broja. U istom periodu, na beogradskom Univerzitetu, od ukupno upisanih 6.166 studenata je bilo svega 118 studenata «mojsijeve vere», što je činilo tek 1,71% od ukupnog broja. Situacija se promenila u neposrednom predratnom periodu. Na svim fakultetima zagrebačkog Sveučilišta je 1939. godine studiralo tek 263 Jevreja, što je činilo 4,30% od ukupnog broja upisanih studenata. Iste te godine, na fakultetima beogradskog Univerziteta je studiralo 254 jevrejskih studenata, što je činilo 2,81% ud ukupnog broja. Na ovu drastičnu promenu i smanjenje broja jevrejskih studenata na Sveučilištu je uticala činjenica da su krajem tridesetih

---

⁵¹ Student prava. U posleratnom periodu, aktivan u komunističkom pokretu i član KPJ. Posle Drugog svetskog rata sekretar Sekretarijata za zakonodavstvo i organizaciju SIV i profesor Pravnog fakulteta u Beogradu.

⁵² Rajčević Vojo, Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918–1941, Zagreb, 1959, str. 137.

⁵³ Student tehnike. Sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ za Hrvatsku, a od 1937. godine i član Centralnog komiteta SKOJ. Kao član Mesnog komiteta KPJ Zagreba je aktivno učestvovao u pripremi i organizovanju NOB. Učesnik NOB od 1941. godine. Posle rata je bio glavni urednik Tanjuga. Službovao u diplomatiji, najpre kao savetnik ambasade FNRJ u Londonu, a kasnije je bio ambasador FNRJ u SAD.

⁵⁴ Almuli Jaša, Živi i mrtvi (u daljem tekstu Almuli J, 2004), Beograd, 2004, str. 192–194.

godina u zagrebačkim studentskim organizacijama preovladale klerofašistička i proustaška struja,⁵⁵ dok je beogradski Univerzitet sa stanovišta verske tolerancije postao značajno središte za koje su se sve više opredeljivali studenti raznih veroispovesti. Među njima su u sve većem broju bili i Jevreji iz raznih krajeva Jugoslavije.

Za pripadnike starije generacije, pre svega za Sefarde iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Makedonije, jugoslovenstvo je bilo prirodan nastavak dotadašnje jevrejsko–jugoslovenske nacionalne identifikacije. Oni su u komunističkom pokretu, takodje, videli najpodesniji okvir za borbu protiv pretećeg antisemitizma koji je počeo, prvo sporadično i pojedinačno, a zatim organizovano i kontinuirano da se ispoljava i u jugoslovenskoj sredini⁵⁶. Povećanje broja Jevreja u komunističkim organizacijama je teklo uporedo sa širenjem uticaja i jačanjem KPJ u drugoj polovini tridesetih godina. To se odrazilo i na učešće Jevreja i u partijskim forumima, pa i onim najvišim. Osim Moše Pijade⁵⁷, jednog od najistaknutijih jugoslovenskih komunista od samog stvaranja KPJ, u Centralni komitet KPJ je oktobra 1940. godine bio izabran i Pavle Pap.⁵⁸

Komunistička levica se pokazala kao najodlučniji i najorganizovaniji protivnik fašističkih političkih organizacija i ideologije, a u okviru nje, i rasističkog antisemitizma. Najrazudjeniju klasifikaciju

---

⁵⁵ Stanković Djordje, *Studenti i univerzitet. Ogledi iz društvene istorije* (u daljem tekstu Stanković Dj, 2000), Beograd, str. 77.

⁵⁶ Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR* (u daljem tekstu Romano J, 1980) 1980, str. 21 -51.

⁵⁷ U periodu pre prvog svetskog rata, studirao slikarstvo u Parizu. 1919. godine direktor i zdavač časopisa „Slobodna reč“ u Beogradu. Ovaj časopis je, za pola godine svog izlaženja zapravo bio legalna tribina KPJ putem koje se ona branila od napada režima, iznosila svoje poglede i organizovala razne akcije, među kojima je bila i akcija za pomoć gladnima u Rusiji. Član je KPJ od početka 1920. godine. Krajem 1924. godine je u Beogradu organizovao ilegalnu štampariju u kojoj je bio štampan ilegalni organ CK KPJ “Komunist“, zbog čega je već naredne godine bio osuđen na dvadeset godina robije koju je izdržavao u kaznionicama Lepoglavi i Sremskoj Mitrovici. Boravak u zatvorima je iskoristio za prevodjenje klasika marksizma (“Kapital“, “Beda filozofije“, “Komunistički manifest“ itd). Iz zatvora je izašao aprila 1939. godine i odmah se ponovo uključio u aktivan rad u KPJ. Bio je predavač na ilegalnim partijskim kursovima, radio u Komisiji za selo PK KPJ i učestvovao u uredjivnju “Glasa radnog naroda“, poluilegalnog organa KPJ. Zbog toga je već aprila 1940. godine bio ponovo uhapšen i zatvoren u koncentracioni logor u Bileći, odakle je bio otpušten posle četiri meseca. Učestvovao je u radu V zemaljske konferencije KPJ kao delegat Srbije i tom prilikom je bio izabran za člana CK KPJ. Početkom februara naredne godine je bio ponovo uhapšen i iz zatvora je izašao neposredno pre Aprilskog rata. Bio je jedan od organizatora NOR i član Vrhovnog štaba. Autor prvih propisa o radu Narodnooslobodilačkih odbora i uputstva za njihovo formiranje (Fočanski propisi). Većnik na Prvom zasedanju AVNOJ. Na Drugom zasedanju AVNOJ je bio izabran za potpredsednika Pretsedništva AVNOJ. Osnivač je Telegrafске agencije Nove Jugoslavije (TANJUG).

1946. godine je bio učesnik Mirovne konferencije u Parizu. Posle rata je bio biran za saveznog narodnog poslanika, za potpredsednika Prezidijuma FNRJ, potpredsednika SIV, predsednika Savezne narodne skupštine. Bio je član Centralnog komiteta i Politbira KPJ, a posle novembra 1952, na VI kongresu KPJ (koja je tada promenila ime), bio je izabran za člana Izvršnog komiteta CK SKJ. Bio je odlikovan više puta: Ordenom narodnog heroja, Ordenom junaka socijalističkog rada, Ordenom partizanske zvezde prvog reda i mnogim drugim jugoslovenskim i stranim odlikovanjima. Autor je brojnih govora i članaka.

⁵⁸ Petranović B, 1988. str. 128.

antisemitizma je izvršila Hana Arent. Neprijateljstvo hrišćana koje je kod hrišćanskih naroda vekovima postojalo i bilo ispoljavano prema Jevrejima ona je nazvala hrišćanskim antisemitizmom. U okviru modernog antisemitizma, pak, ona razlikuje: liberalni, klerikalni, levičarski i nacionalsocijalistički antisemitizam.⁵⁹ Na sličnu klasifikaciju možemo naći i kod drugih istraživača, s tim što se moderni antisemitizam često naziva i politički antisemitizam.⁶⁰ Nalazeći uporište i glavno izvorište u hiljdegodišnjoj hrišćanskoj mržnji prema Jevrejima, antisemitizam je svoje ideološke postavke zasnovao na vulgarizaciji naučnih dostignuća, pre svega iz oblasti prirodnih nauka, projektujući ih na ljudski rod. U tome su glavno mesto imali biologizam i socijaldarvinizam.⁶¹

Pod velikim psihološkim pritiskom, zabrinut vestima o sudbini svojih sunarodnika u zemljama koje su već bile u zagrljaju Trećeg rajha⁶², veliki broj jugoslovenskih Jevreja se okretao očajničkom pribežištu-napuštanju vere svojih predaka i prihvatanju onih konfesija za koje su pretpostavljali da će im pomoći da prežive zla vremena koja su nailazila.⁶³ Međutim, to im, evidentno, nije mnogo pomoglo jer

---

⁵⁹ Arent Hana, Izvori totalitarizma (u daljem tekstu Arent H, 1998), Beograd, 1998, str 3–123; 362–376.

⁶⁰ Moderni antisemitizam je, posle poraza Trećeg Rajha, smanjen i izgubio je, umnogome, svoju društvenu funkciju. Međutim, u posleratnom svetu, uglavnom na društvenim marginama, antisemitizam je još uvek očuvao svoju univerzalnu političku upotrebljivost, pokazujući iznenadujuću vitalnost. Teorija o “jevrejskoj svetskoj zaveri” svoje glavne argumente izvlači iz “Protokola Sionskih mudraca” i njima objašnjava za društvene sukobe i nevolje marginalnih društvenih grupa na Zapadu. Antisemitskim stereotipima se tumače i socijalni slom postkomunističkih zemalja u Istočnoj Evropi, agresija Severnoatlanskog pakta na Jugoslaviju i stalnih sukoba Izraela sa arapskim i drugim muslimanskim zemljama. Detaljnije kod: Koljanin M, 2006.

⁶¹ Na njima se temeljila “naučno dokazana” podela na viša i niža ljudska bića, pri čemu je Jevrejima bila namenjena posebna uloga. U analizama formiranja ideologije koja je dovela do prakse potpunog uništenja jevrejskog naroda, poseban značaj ima socijaldarvinizam. Savremene ideologije, a pre svega nacionalizam shvaćen kao sistem ideja, doktrina i slika sveta su otvorile put ka “rešenju jevrejskog pitanja” koje se po svojoj suštini razlikovalo od tradicionalnog. Prema njihovom tumačenju, inkriminisana manjina se isključuje iz nacije i ostaje otvoreno jedino pitanje na koji način treba da se odstrani iz “zdravog nacionalnog tela”.

Na žalost, svedoci smo da najviši krugovi, kako rimokatoličke, tako i pravoslavne crkve, nisu ni do današnjih dana napustili praksu da se, pri vršenju uskršnjih liturgija, u delu u kojem se upućuje molitva Bogu za dobrobit svih ljudskih bića, otvoreno moli da Bog prosvetli “... njihova srca (misli se na Jevreje), kako bi prepoznali Isusa Hrista kao spasitelja svih ljudi... Svemogućí,.... Dopusti milostivo da ceo Izrael nadje spas, ... (i) ... u celini pristupi tvojoj crkvi.” Bilten, broj 4, Beograd 2008, str 1.

Ni u dvadeset prvom veku, nažalost, nije napušteno rešenje koje je vekovima nudila hrišćanska crkva– prelazak u “jedinu pravu veru”. Izvestan civilizacijski pomak, u toj sferi, učinjen je utoliko što se otvoreni oblici nasilja nad Jevrejima, zbog njihove privrženosti svojoj veroispovesti, korenima i tradiciji, ne podstiču otvoreno, niti se otvoreno zagovara njihovo fizičko uništavanje.

⁶² 15. septembra 1935. godine u Nirnbergu su kao zvanični akti nacističke narodne skupštine bili usvojeni “Zakon o zaštiti nemačke krvi i nemačke časti” i “Zakon o državljanstvu Rajha” U njima je bila rasistička definicija Jevreja, ozakojena je njihova društvena izolacija i diskriminacija. Prema odredbama ovih zakona, oni su izgubili pravo na državljanstvo i postali obespravljani državni pripadnici. Prelomna tačka je nastupila tokom “Kristalne noći” između devetog i desetog novembra 1938. godine, kada su širom Nemačke i Austrije izbili “spontani” protesti, tokom kojih je bila uništavana i pljačkana jevrejska imovina, paljene sinagoge i tokom koje su mnogi Jevreji bili uhapšeni i internirani u logore, a mnogi od njih su pobijeni.

⁶³ Prema statistici koju je objavio Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, iz jevrejstva je, tokom 1938. godine, istupio 821 Jevrejin, i to 241 stranih i 580 jugoslovenskih državljana. Ovaj nesrazmerno veliki broj

su u jugoslovenskoj štampi, neki na već nastupajućem talasu antisemitske histerije, a neki iz čistog senzacionalizma i neprimerene indignacije, s prezrenjem komentarisali ovo, ozbiljnim okolnostima izazvano, pokršćavanje Jevreja i nazivali ih beguncima, izdajicama, kukavicama, otpadnicima i niskim slojem ljudi.⁶⁴ I pored svih odricanja i psiholoških trauma koje su morali da pretrpe zbog prelaska u tuđu veru, i pored toga što su pokršćeni Jevreji prekinuli veze sa jevrejstvom i jevrejskom zajednicom i trudili se da se uklope, po svaku cenu, i u skladu sa novim statusom, treba naglasiti da su svi oni, po izvršenoj okupaciji bili, u smisli nemačkih odredbi, smatrani za lica jevrejskog porekla i kao takva tretirani.⁶⁵

U godinama koje su prethodile otvorenom oružanom sukobu sa Trećim rajhom, vlada Kraljevine Jugoslavije je bila ozbiljno zabrinuta za opstanak svoje države i sudbinu svojih naroda. Osnova ove bojazni je imala realno ishodište u postavkama i formulaciji «naučnog» polazišta nacionalsocijalističke teorije o biološkoj nadmoći »arijevske«, odnosno nemačke rase koju je priroda predodredila da vlada drugim narodima, ili da ih uništi.

Iako se nacistička retorika sve vreme izjašnjavala isključivo u smislu da odredbe “rasnih zakona” imaju prevashodni cilj da obezbede očuvanje čistoće arijevrske rase, jedan od bitnih zadataka nemačkog rasističkog antisemitizma je bila i indoktrinacija i masovna mobilizacija nemačkog naroda radi ostvarenja imperijalističkih namera nemačke države, pre svega prema istoku Evrope. Da bi se te namere ispunile, bilo je nophodno da se izvrši homogenizacija pojedinačnih svesti građana i da im se svima ciljevi Rajha nametnu kao njihovi sopstveni. Neophodan uslov za postizanje nacionalne homogenizacije je bilo postojanje “onog drugog”, neprijatelja nacije koji je ugrožava i iznutra i spolja. Za ulogu “smrtnog neprijatelja nemačke nacije” je bio kreiran željeni profil “svetskog Jevrejina”. Ovakav model je bio izabran vrlo zgodno i bio je upotrebljiv kako za opravdanje genocidnog postupanja prema sopstvenim građanima, tako i u nastupu prema susednim državama, na čiju se teritoriju reflektovalo.

Prema vladajućoj nacističkoj retorici, jevrejska opasnost je dolazila i iz okolnih slovenskih zemalja, a najviše iz Sovjetskog Saveza, zemlje u kojoj je zavladao ideologija “svetskog Jevrejina” Karla

---

pokršćenih tumačio se psihozom straha koja je te godine nastala u Jugoslaviji u vezi sa glasinama o donošenju protivevrejskih zakona. Lebl Ž, Beograd, 2001, str. 272.

⁶⁴ Lebl Ž, 2001, str. 273–274.

⁶⁵ Lebl Ž, Isto.

Interesantno je da je, u osnovi slično tumačenje po pitanju ko se ima smatrati Jevrejinom, a pozivajući se na ortodoksnu rabinističku literaturu, dao i Vrhovni sud pravde Izraela, u raspravi o jednom konkretnom predmetu: “... u očima halakite (verskih tumača), Jevrejin koji je prešao u drugu veru ipak ostaje Jevrejin. ... Jevrejin ne prestaje da bude Jevrejin čak ni kad krši jevrejski Zakon ... Za Jevrejina prelazak u drugu veru suštinski je nemoguć”, Bilten, broj 5, Beograd 2004, str. 7.

Marksa⁶⁶. Činjenica da je jedan veliki slovenski narod dozvolio da potpadne pod njegov uticaj je bio dokaz nemačke stare teze o inferiornosti slovenskih naroda. Revolucionarna delatnost nacionalnih komunističkih partija, filijala centralne svetske revolucije u Moskvi je bila poistovećena sa destruktivnim radom Jevreja i njihovih zajednica u raznim zemljama koje su bile optuživane da su u službi Komunističke internacionale. Prema tumačenju nacionalsocijalističke propagande, svetska komunistička revolucija bi postala konačno ostvarenje jevrejskog plana da zavladaju svetom. Medjutim, prema istom tumačenju, jevrejska opasnost je dolazila i sa zapada, u obliku liberalnog kapitalizma koji je takodje bio tvorevina jevrejskog duha. Jevrejska opasnost je, prema ovom tumačenju, bila univerzalno prisutna. Smatralo se da veća opasnost, ipak, dolazi sa ideologizovane, sovjetske strane.⁶⁷

U predodredjenoj hijerarhiji naroda su, zbog toga, slovenski narodi bili na dnu lestvice. Njima je bilo dozvoljeno da očuvaju biološku supstancu, ali im je trebalo unuštiti državnost i pretvoriti ih u sluge Rajha. Početkom 1939. godine, iz govora koji je Hitler održao povodom godišnjice stupanja na vlast, moglo se sasvim jasno shvatiti da bi i pripadnici drugih naroda, najpre slovenskih kao najnižih na dnu poželjne lestvice, mogli biti klasifikovani kao »rasno nepoželjni« i tretirani kao takvi. Zbog toga, »konačno rešenje« ne bi trebalo shvatiti samo kao plan o fizičkom uništenju Jevreja. Ono je imalo daleko šire implikacije. Ono je, u krajnjoj konkvenci, imalo za cilj uništenje slovenskih država Češke, Poljske i, iznad svega, boljševičkog Sovjetskog Saveza, osvajanje životnog prostora na istoku i ostvarenja »novog poretka« zasnovanog na ideološkim postavkama Trećeg Rajha.

To je, faktički, značilo da je i stanovništvo Kraljevine, budući većinom slovensko, moglo izgubiti status »naroda na lestvici« (kako je to već bilo predviđeno za Poljsku) i preći u kategoriju naroda koji se već nalazio van svake hijerarhije, tamo gde je, prema rasističkoj teoriji, pripadao jevrejski narod, koji je, u skladu sa ovom kvazinaučnom teorijom, bio identifikovan sa Apsolutnim zlom, neprijateljem celog čovečanstva, radi čijeg spasa je morao biti sistematski i potpuno uništen.⁶⁸ Hitler lično je razmišljao o »polonizaciji« Srbije, a od bliskih saradnika je dobijao i sugestije da potpuno uništi Srbe. Praktični vojni, politički i ekonomski razlozi su svakako bili osnovni ciljevi velikog nemačkog Rajha u delovanju prema

---

⁶⁶ Arent H, 1998.

⁶⁷ Koljanin M, 2006.

⁶⁸ Ova ideološka postavka je uobličena u državni program uništenja Jevreja i poznata je pod imenom »konačno rešenje jevrejskog pitanja«.

Jugoslaviji i prema Srbima, a motivacione i ideološke osnove tog delovanja bile su u svojoj suštini rasističke.⁶⁹

Ovu nagoveštenu, ali objektivno vrlo realnu i blisku pretnju treba, svakako, uzeti u obzir pri određivanju stava o odluci Vlade Kraljevine Jugoslavije da donese Uredbu o upisu u škole lica jevrejskog porekla u školskoj 1940/41. godini.⁷⁰ Uredba nije bila doneta olako i bez velikih dilema i prethodnih konsultacija. To što je ipak bila doneta, može se objasniti razlozima više prirode. Činjenje ustupaka antisemitski intoniranim zahtevima bi trebalo posmatrati kao čin pragmatičnog prilagodjavanja državne politike prema manjinama zahtevima koje je nametala uspešna realizacija vođenja spoljne politike. Naime, u skladu sa aktuelnim okolnostima i spoljnopolitičkom realnošću, Kraljevina je i sama počela postepeno da menja kurs u vođenju sopstvene spoljne politike, težeći da pronadje MODUS VIVENDI totalitarnim revizionističkim silama, a pre svega sa Nemačkom.

Glavni zagovornik i inicijator donošenja ove i drugih uredbi koje su bile otvoreno antisemitskog karaktera, je bio Antun Korošec, tadašnji ministar prosvete.⁷¹ Konačnom uobličavanju i ozvaničenju Uredbe je prethodila živa i dobro organizovana aktivnost Saveza u nastojanju da se pronadje način da se njeno donošenje bar odloži ili da se nekako drugačije spreči da Jevreji postanu građani drugog reda u svojoj zemlji.

Čitavih mesec dana, od 3. septembra do 3. oktobra 1940. godine, predstavnici Saveza su neumorno obilazili kabinete i vodili razgovore sa gotovo svim ministrima u Vladi. Kod ministra Korošeca je već 4. oktobra na pregovore otišao lično vrhovni rabin Jugoslavije dr Isak Alkalaj. Već sledećeg dana gospodin Alkalaj je, zajedno sa dr Fridrihom Popsom, predsednikom Saveza, posetio i ministra pravde, doktora Lazara Markovića. Vrhovni rabin Jugoslavije je, po ovom pitanju, bio primljen i u audijenciju kod kneza-namesnika Pavla Karadjordjevića lično. Dva dana kasnije je posetio i predsednika Ministarskog saveta Dragišu Cvetkovića. Za to vreme predstavnici Saveza su posetili i sledeće ličnosti: ministre Branka

---

⁶⁹ Ristović Milan, Nemački »Novi poredak« i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi za budućnost i praksa (u daljem tekstu Ristović M, 1991), Beograd, 1991, str. 47–55, 87–89.

⁷⁰ Ovo nije bilo prvi put da se od vlade Kraljevine tražilo da uvede NUMERUS CLAUSUS za jevrejske studente. Naime, još na početku postojanja zajedničke države, decembra 1919. godine na zagrebačkom Sveučilištu je došlo do javnog istupa poverenika za prosvetu i vere dr Frana Tućana. Naredne godine je došlo i do kolektivnog istupa oko 340 studenata Medicinskog fakulteta koji su peticijom zahtevali da se uvede NUMERUS CLAUSUS za domaće Jevreje, kao i da se isteraju svi inostrani Jevreji. Goldštajn Ivo, Židovi u Zagrebu (u daljem tekstu Goldštajn I, 2004), Zagreb 2004.

Energičnom intervencijom vlasti, ovaj predlog je bio odbačen.

⁷¹ Inače antisemita po ubedjenju.

Čubrilovića i Juraja Šuteja, potpredsednika Ministarskog saveta dr Vlatka Mačeka, kao i predsedništvo Narodne odbrane i jugoslovenskog Sokola.

Pri svim audijencijama i razgovorima koji su tada vodjeni, osim u audijenciji kod ministra Korošeca, koji nije skrivao svoja ubedjenja i namere, predstavnici Saveza su dobili uveravanja da je ova mera samo privremena i da će verovatno biti povučena, a da će »prilikama nametnute mere«, ako do njih uopšte bude došlo, biti vrlo blage.⁷² I pored svih ovih uveravanja i obećanja sa najvišeg nivoa, Uredba je već bila pripremljena, zvanično objavljena u Službenim novinama od 5. oktobra 1940. godine⁷³ i odmah stupila na snagu na teritoriji cele Jugoslavije.

Ukoliko bismo uvažili relevantne statističke podatke za period 1939/1940. godine, došli bismo do informacije da je bez mogućnosti pohađanja nastave ostalo 7.800 jevrejske dece svih uzrasta koja su već bila obuhvaćena sistemom školovanja, kao i da je, potencijalno, ovo osnovno ljudsko pravo bilo uskraćeno za oko 3.000 jevrejske dece koja su tek stasala za polazak u školu i trebalo da se po prvi put upišu u prvi razred osnovne škole. Ovu Uredbu, kao i sve ostale uredbe otvoreno antisemitskog sadržaja koje su iza nje usledile, potpisali su najpre predsednik Ministarskog saveta Dragiša Cvetković i njen potpredsednik Vlatko Maček, a iza njih i svi ostalih ministri.

Sem krajnje restriktivnih odredbi o upisu lica jevrejskog porekla u školske ustanove na svim nivoima, u istom broju Službenih novina je bila objavljena i Uredba kojom se Jevrejima zabranjivalo trgovanje predmetima za ljudsku ishranu.⁷⁴ Pregledom i analizom prethodno navedenih statističkih

---

⁷² Lebl Ž, 2001, str. 277; Koljanin M, 2006, str. 192.

⁷³ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 229-LXXX-A, str. 1859, 5. oktobar 1940. godine.

⁷⁴ Prema odredbama ove Uredbe je bilo propisano da: »... Trgovačke radnje koje se bave prometom na veliko sa predmetima ljudske ishrane, bez obzira na to da li su njihovi imaooci fizička ili pravna lica, podvrgavaju se reviziji ako su imaooci radnje Jevreji; Kao radnje Jevreja smatraće se sve one radnje čiji su vlasnici ili suvlasnici na dan stupanja na snagu ove uredbe Jevreji ili čiji je kapital u celini ili većim delom u rukama Jevreja; Akcionarska društva, društva sa ograničenom odgovornošću i zadruga smatraće se kao jevrejske i onda ako su uprava, direktori i prokurstiste društva, odnosno zadruga većim delom Jevreji; ...« Član 2. ove Uredbe je izričito određivao da « Protiv ove odluke nema mesta (u svakom pravu uobičajenom) pravnom leku, ni upravno-sudskom postupku, kao ni zahtevu za naknadu štete; ... (već) izdato ovlašćenje odnosno dozvola za obavljanje radnje će se oduzeti i radnja po zvaničnoj dužnosti brisati iz registra radnja. Nadležna vlast koja je donela odluku o zabrani daljeg rada određiće odnosnim radnjama rok za likvidaciju tekućih poslova primeran rok koji ne može biti duži od dva meseca; Nadležni sudovi...izvršiće po zvaničnoj dužnosti brisanje u trgovačkom registru, odnosno protokolu firmi onih radnja kojima je (prema ovoj Uredbi bio) zabranjen dalji rad; (za nepridržavanje i odstupenje od pravila predviđenih ovom Uredbom su bile zaprećene i zakonske kazne) »...Ko protivno odluci nadležne vlasti o zabrani daljeg rada trgovačkim radnjama... nastavi sa radom...kazniće se zatvorom do 2 godine i novčanom kaznom do 500.000,00 dinara; Istom kaznom kazniće se i Jevreji koji služe drugim licima... kao i lica (ovde se misli na vlasnike radnji, nejevreje) koja im omogućuju da na osnovu njihovog prava obavljaju takvu trgovačku radnju; ...Opšte upravne vlasti prvog stepena mogu uputiti lica koja ...nastave sa radom zabranjene radnje na prinudni boravak u drugo mesto....a i na prinudni rad; Od dana stupanja na snagu ove uredbe neće se izdavati Jevrejima ni društvima sa

podataka, dolazimo do zaključka da je ovom uredbom bilo direktno pogodjeno 7.530 lica jevrejske nacionalnosti, uglavnom muškog pola, za koje možemo pretpostaviti da su bili u poziciji jedinog hranioca porodice. Time odredbe ove Uredbe dobijaju na svojoj težini i pokazuju odsustvo humanosti. Takodje, Uredbom je indirektno bilo pogodjeno i 350 lica koja su vršila rabinske i ostale sveštenečke dužnosti, kao i 700 lica koja su bila svrstana u kategoriju ostalih zanimanja.

Usvajanje ovih uredbi i primena tzv. »*numerus clausus*« na određeni deo gradjanstva je predstavljala najuočljiviji pokazatelj početka diskriminatorne politike prema Jevrejima u Kraljevini Jugoslaviji. Do njihovog konačnog uobličavanja i donošenja nije došlo sasvim jednostavno i glatko. Kada su već bile donete i stupile na snagu, bile su opravdavane kao iznudjene realnom medjunarodnom situacijom i potrebom da se na taj način učini iskorak i pruži dokaz dobre volje opasnom susedu koji je u jesen te, 1940. godine već pregazio celu Evropu. Medjutim, evidentno je da su ovi diskriminatorni zakonski akti bili izraz shvatanja u vladi i ostalim relevantnim strukturama jugoslovenskog društva, a uzevši u obzir sve realne i pretpostavljene pretnje rasističke ideologije nacizma o kojima smo već govorili, da postoji stvarna potreba za zaštitom nacionalnih interesa na način kako su to učinile i ostale evropske države (i ne samo one) i da se ne treba oglušiti na savete i primer velikog Rajha.

Iako se najveći deo slovenskog i ostalog stanovništva Kraljevine Jugoslavije brinuo uglavnom za svoj lični opstanak i tražio način da »pregrmi« zla vremena koja su nailazila, ne pokazujući otvoreno antisemitizam u onoj meri u kojoj je to bilo izražavano kod nekih drugih naroda i država, ipak je bilo pojedinaca i različitih krajnje desničarski organizovanih pokreta koji su u svojim programima otvoreno zastupali potrebu sprovođenja zakona o čistoći rase i koji su delovali u skladu s tim, otvoreno i bez ozbiljnijih sankcija od strane vlasti.⁷⁵

U celom ovom periodu, jevrejske opštine su se trudile da pažljivo prate sve promene u ponašanju državnih vlasti i politike prema nacionalnim i drugim manjinama, kako bi mogle reagovati na vreme, prilagoditi se aktuelnim zahtevima i zaštititi svoje članstvo. Osnovna polja delatnosti bila su: humanitarni, kulturno-umetnički, religiozni, pedagoški i rad na popularizaciji sporta, slično kao što je to bio slučaj i kod ostalih manjina u Jugoslaviji.

---

kapitalom Jevreja ovlašćenja kao ni dozvole za obavljanje trgovačkih radnji sa predmetima ljudske ishrane.« Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 229-LXXX-A, str. 1858, 5. oktobar 1940. godine.

⁷⁵ Kao što je, na primer, bio »Zbor«, nacionalistička organizacija Dimitrija Ljotića, stvorena po ugledu na Nacionalsocijalističku partiju Nemačke, nacionalistička organizacija »Slobodni jug« Milana Stojadinovića, nacionalistički pokreti u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji, kao i profašistički orijentisani pokreti nekih nacionalnih manjina. Svi oni su svoju institucionalnu organizaciju u potpunosti sproveli posle vojnog sloma i okupacije jugoslovenskog prostora i stavili se na raspolaganje okupacionim vlastima.

Kada je, posle 1933. godine, došlo do porasta antisemitizma u celoj Evropi, cionistička ideja je zadobila brojne pristalice i među ranijim pripadnicima ostalih grupa. Iz mnogih zemalja su krenuli čitavi talasi ilegalnog useljavanja u Palestinu, dok su se jugoslovenski Jevreji osećali relativno zaštićeni i nisu se iseljavali u tolikom broju. O tome najrečitije govore podaci prema kojima se u Palestinu iselilo 3% evropskih, a tek 1% jugoslovenskih Jevreja.⁷⁶ Jugoslovenski građani jevrejskog porekla su se u Palestinu iseljavali pojedinačno, uglavnom iz ekonomskih razloga.

Jugoslovensku politiku prema iseljavanju Jevreja u Palestinu bi trebalo posmatrati ne samo kao podršku cionizmu, već i u širem okviru odnosa prema ovoj mandatnoj teritoriji, kao i prema britanskoj politici generalno. Time je, istovremeno, bio ostvarivan i jedan od ciljeva jugoslovenske iseljeničke politike koja je bila usmerena na podsticanje iseljavanje nacionalnih manjina. To je bila politika koju su, generalno, vodile i druge nacionalne države.⁷⁷

Pošto Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, a ni pojedini rabini i ostalo sveštениčko osoblje nisu, po njegovom mišljenju, dovoljno činili na propagiranju cionističke ideje i ukazivanju na to da, pred narastajućom pretnjom antisemitizma, spas za jevrejski narod leži u odlasku u zemlju predaka—Erec Izrael, Vrhovni nadržinat Kraljevine Jugoslavije je 12. decembra 1938. godine poslao dopis svim jevrejskim veroispovednim opštinama kojim ih je opminjao na njihovu dužnost da se pobrinu za sigurnost svog članstva i potrebu da pristupe jačoj propagandi u korist cionističke ideje. «Veliki požar razbuktao se ... Na stotine hramova ... postali su žrtve plamena. (...) Ali pored velikog bola koji osećamo zbog te velike nesreće, mi moramo priznati da jevrejski narod nije u prošlosti potpuno izvršio svoju dužnost, da se nije svim snagama posvetio izgradnji Erec Jisraela. Zar nije strašno da se, posle tolikih dosadašnjih otimačina i oduzimanja jevrejske imovine u Nemačkoj, sada jednim potezom opljačka od tamošnjih Jevreja milijarda maraka, t.j. oko 15 milijardi dinara, što znači četrnasest puta više nego što je ceo jevrejski narod dao ... za otkup jevrejske zemlje ... (u Palestini) ... sve do danas. (da je taj novac bio upotrebljen za okup zemlje u Palestini, u njoj bi) bilo mesta za tri puta toliko Jevreja koliko ih svega ima u zemljama u kojima se oni toliko progone i tlače. Ali greške iz prošlosti ne mogu se ispraviti. Na nama je da se iz njih poučimo za sadašnjost i budućnost, da se spase ono što je još moguće

---

⁷⁶ Jugoslovenski iseljenici nisu prekinuli veze sa starom domovinom. Osnovani su svoje udruženje «Hitahtudt Olej Jugoslavija» (HOJ) koje je održavalo žive kulturne i trgovačke veze sa Kraljevinom. Posle izvodjenja velikog kolektivnog iseljavanja 1948–1952. godine, ovo društvo se našlo na usluzi novim useljenicima i pomoglo im da započnu život u novoj sredini. Društvo uspešno postoji i radi i danas i izdaje svoj list pod naslovom «Most».

⁷⁷ Janjetović Z, 2005, Beograd 2005.

Slična pojava je bila uočena i u periodu neposredno posle završetka Drugog svetskog rata kada su Čehoslovačka, a po ugledu na nju i Jugoslavija, aktivno podsticale pripadnike mađarske nacionalne manjine da se iseljavaju sa njene teritorije u svoju matičnu državu, od čega se odustalo, prvenstveno na intervenciju SAD.

spasiti i što treba spasiti. (...) Naša je velika i sveta dužnost da ... ubrzamo otkup što većih kompleksa zemlje ! ... Stoga pozivamo sve opštine i gospodu rabine i sveštenike da ... za vreme bogoslužjenja, održe propagandističke govore u korist otkupa zemljišta ... »⁷⁸.

Nema sumnje da su sve jevrejske veroispovedne opštine, kao i svo sveštениčko osoblje odazvali pozivu Vrhovnog rabinata, koji se pokazao proročki tačan, ali su se Jevreji u Jugoslaviji osećali dovoljno bezbedno da, uglavnom, prenebregnu ove pozive koji su im bili upućeni.

U predvečerje Drugog svetskog rata, kada je jugoslovenska država, nestankom Čehoslovačke marta 1939. godine, ostala bez svog tradicionalnog isporučioaca vojnog materijala, jedno od rešenja ovog problema knez namesnik Pavle Karadjordjević je pokušao da nadje u jačanju odnosa sa SAD-om. U tome mu je svoje usluge, ponovo, ponudio dr David Albala⁷⁹. Po dolasku u Njujork, on je preko svojih prijateljskih i sunarodničkih veza uspeo da se Jugoslaviji odobri zajam od million dolara. Iako je to ostao jedini finansijski učinak njegove misije, stvarni efekat kojim je rezultiralo njegovo neumorno delovanje i kontakti sa ličnostima iz raznih sfera javnog života je bio nemerljiv. Kao i prilikom prethodne misije, dr Albala se intezivno zalagao na tri polja: za ugroženu domovinu, za tesnu saradnju sa saveznicima i cionističku ideju.⁸⁰ U nastojanjima da što bolje obavi svoju misiju, često je nailazio na nerazumevanje i surevnjivost kod tamošnjeg jugoslovenskog poslanika Konstantina Fotića, koji nije bio baš oduševljen što je David Albala, kao specijalni knežev delegat pri Jugoslovenskom kraljevskom poslanstvu, imao ovlašćenja da, ponekad, dela i bez njegovog znanja i ovlašćenja.

Ratni period

---

⁷⁸ AJIM, fond Pererina arhiva (u daljem tekstu AJIM, PA), kutija broj 795.

⁷⁹ AJIM, fond David Albala(u daljem tekstu AJIM, DA), Dnevnik, sveska broj 6.

⁸⁰ Koljanin M, 2003.

Plan o potpunom uništenju Jevreja u Evropi uopšte, pa tako i u Jugoslaviji, najvećim delom je bio i sproveden u toku Drugog svetskog rata. Sa napadom sila Osovine i okupacijom jugoslovenskih teritorija posle kratkog Aprilskog rata, je počela najveća tragedija u istoriji Jevreja u Jugoslaviji.

Teritorija Kraljevine Jugoslavije je bila raskomadana i teritorijalno preoblikovana. Formalno gledano, okupatori su bili različiti. Pored Nemaca u pojedinim delovima su bili prisutni Italijani, Madjari i Bugari. Unutrašnje uredjenje i linija odgovornosti prema okupatorskoj vlasti su, takodje, bili različito organizovani. Suštinski, međutim, u sprovođenju mera kojima je trebalo da se obezbedi postizanje “konačnog rešenja” na svim teritorijama nije bilo nikakve razlike. Pripadnici svih okupatorskih snaga su realizaciju sprovođenja “konačnog rešenja” imali spremnu i razradjenu u svojim ideološkim postavkama iz vremena daleko pre izbijanja Drugog svetskog rata.

Italijanski fašizam nije, prvobitno, u svojim ideološkim osnovama, imao rasizam i antisemitizam.⁸¹ Odnos prema Jevrejima je počeo da se menja uporedo sa početkom ostvarivanja italijanskih imperijalnih ambicija. Italijanskim planovima i pretenzijama je na putu stajala britanska dominacija na Sredozemlju i Bliskom istoku. Oni su Jevreje i njihovu zajednicu u Palestini smatrali eksponentima britanskih interesa. Italiju je ka prihvatanju antisemitizma kao državne politike vodila i potreba približavanja Nemačkoj kao ključnom savezniku u ostvarenju imperijalne politike.

Sa početkom Drugog svetskog rata, pripadnici jevrejske populacije u Italiji i na okupiranim teritorijama su bili hapšeni i internirani u logore namenjene samo za njih. Odnos prema zatvorenima u ovim logorima je, međutim, bio daleko humaniji nego u logorima na područjima koja su bila pod upravom ostalih okupacionih snaga. Na teritorijama koje su bile prisajedinjene Italiji, kao i na onima koje je Italija okupirala nisu bile primenjivane mere za fizičko uništavanje Jevreja. Antijevrejske mere su se, uglavnom, ogledale u zapleni jevrejske imovine i sprovođenju kampanje permanentnog zastrašivanja.

Međutim, iako nisu direktno učestvovala genocidnim radnjama koje su bile sprovedjene na teritoriji NDH, italijanske okupacione vlasti su u izvesnoj meri ipak učestvovala u tim zločinima na više načina. Najbenigniji način je bilo onemogućavanje jevrejskih izbeglica

---

⁸¹ Židov, broj 28, Zagreb 1926. str.18.

koje su pokušavale da prebegnu na italijanske teritorije. Daleko ozbiljnije posledice su imale akcije italijanske vojne komande na Sušaku, u Dubrovniku i Prištini koja je hapsila, i ustaškim vlastima predavala Jevreje sa svoje teritorije, kao i postupak italijanske na ostrvu Pagu koja je dopustila da ustaše formiraju logore na tom ostrvu i izvrše masovna ubistva Srba i Jevreja, iako je po međunarodnim propisima bila u obavezi da to spreči.

Daleko oštriji stav u pogledu «rasnog zakona» je bio primenjivan na teritorijama koje su se nalazile u madjarskoj okupacionoj zoni. Položaj Jevreja u Madjarskoj je, generalno, bio u potpunoj suprotnosti sa njihovim položajem koji su uživali u Jugoslaviji. U godinama pred početak ratnih sukoba on je bio dodatno pogoršan. Naime, u Madjarskoj su vladale ogromne socijalne razlike. Najveći deo stanovništva je živeo u potpunoj bedi i siromaštvu.⁸² Način da se prevaziđe veliko socijalno nezadovoljstvo i izbegnu unutarnacionalni sukobi je bio pronadjen u podsticanju revizionističkih i nacionalističkih težnji kod stanovništva. Po ugledu na Nemačku, i u Madjarskoj se radilo na formiranju svesti o kulturnoj i civilizacijskoj nadmoći Madjara nad ostalim narodima, kao i na podsticanju težnji ka teritorijalnom proširenju na susedne zemlje.

Decembra meseca 1941. godine madjarska je okupirala teritorije Medjumurje, Prekomurje, Baranje i Bačke i na njima se odmah otpočelo sa primenom antijevrejskih mera. Odnos prema Jevrejima nastanjenim na ovim teritorijama je bio daleko suroviji nego prema njihovim sunarodnicima koji su živeli u ostalim delovima madjarske države. Zbog toga nije slučajno što su upravo na ovim okupiranim prostorima bili izvršeni prvi masovni pokolji nad Jevrejima, počev od leta 1941. godine.⁸³ Može se reći da se svoj doprinos sistematičnosti i izvesnoj morbidnoj pedanteriji u organizovanju i sprovdjenju antisemitskih mera dali i pripadnici madjarske nacionalne manjine, koji su dlaskom madjarskih okupacionih snaga, aprila 1941. godine dobili priliku za institucionalizovano, organizovano i javno delovanje. Jedna od najmasovnijih akcija na sprovdjenju genocida na ovim teritorijama je bila tzv. „racija“ izvršena u noći između 20. i 21. januara 1942. godine u toku koje je, na nekoliko lokacija u Novom Sadu bilo pohapšeno, pobijeno i u zaledjeni Dunav pobacano oko 1.500 Jevreja i više hilada Srba.⁸⁴

Mere represije i genocida koje su primenjivane na madjarskom okupacionom području su već bile surove, ali su one od aprila 1944. godine dobile na intezitetu i bestijalnosti. Naime, 7. aprila te

---

⁸² Janjetović Z, 2005, str. 112.

⁸³ Židov, broj 45, Zagreb 1940. str. 3.

⁸⁴ Romano J, 1980.

godine je madjarska vlada izdala naredjenje u kojem je stajalo: "Madjarska kraljevska vlada očistiće uskoro državu od Jevreja..."⁸⁵ Hapšenje Jevreja je bilo izvršeno sistematično. Tragalo se za svakom osobom jevrejskog porekla, bez obzira na pol i starost. Mnogi su bili odvođeni iz bolesničkih postelja. Sva njihova imovina je takodje bila opljačkana.⁸⁶

Ubrzo posle Hitlerovog dolaska na vlast u Nemačkoj i medju jugoslovenskim folksdojčerima je počeo da se oseća sve jači uticaj nacističke ideologije i rasizma kao njegovog obaveznog sastavnog dela. Folksdojčeri su kao svoju prihvatili krilaticu da je samo Nemačkin čovek, a naročito se u duhu ove krilatice ponašala folksdojčerska omladina. Ona je koristila svaku priliku, način i mesto da dela u duhu svojih ideoloških opredeljenja. Pošto vlasti u Kraljevini nisu dozvoljavale otvorene anitisemitske aktivnosti, omladina je, pod okriljem Kulturbunda, osnivala razna udruženja koja su im služila kao paravan za njihovu pronacističku aktivnost. Rasizam i antisemitizam, odnosno antijudaizam, je igrao značajnu i katalizatorsku ulogu u uzdizanju nacionalne, odnosno rasne samosvesti kod pripadnika nemačke manjine u Jugoslaviji.⁸⁷

Ideja o rasnoj superiornosti nad ostalima je bila jedno od sredstava ujedinjavanja i mobilizacije svih Nemaca, bez obzira na granice, u ostvarenju najvažnijeg nacionalnog zadatka—borbe za ostvarenje dominacije arijevske "više" rase. Najveća uvreda koju su pripadnici Kulturbunda mogli da upute folksdojčerima koji im se još nisu pridružili bila je da su i oni sami Jevreji. Budući da je postupak prema Jevrejima i onima koji su bili njihovi prijatelji, ili su samo pokušavali da ostanu po strani, bio dobro poznat, i onaj mali broj folksdojčerske omladine koji nije bio obuhvaćen radom Kulturbunda je, do izbijanja ratnih sukoba, pristupio ovoj organizaciji. Ovakvim delovanjem je do perfekcije bila izgradjena i razradjena čitava infrastruktura organizacije čije se antijevrejstvo u punoj mri pokazalo još tokom Aprilskog rata, a naročito posle okupacije Jugoslavije 1941. godine.⁸⁸

Posle okupacije i prisajedinjenja teritorije Srema državnoj tvorevini NDH, Jevreji u Sremu su bili izloženi teroru i pljački istovremeno i od strane folksdojčera i ustaša.⁸⁹

Medju revizionističkim zemljama koje su od bliskog ratnog sukoba i nagoveštene podele jugoslovenskih teritorija očekivale ostvarenje svojih nacionalnih aspiracija, bila je i Bugarska. Vezivanje

---

⁸⁵ Romano J, 1980, str.163.

⁸⁶ Romano J, Isto.

⁸⁷ Janjetović Z, 2005.

⁸⁸ Janjetović Zoran, O nacifikaciji vojvodjanskih Švaba, Tokovi istorije 1- 4, Beograd 1999.

⁸⁹ Romano J, 1980, str. 93.

za nemačku je Bugarskoj donelo velika teritorijalna proširenja na račun suseda. Pored Dobrudže (koju je, voljom Berlina, preotela do Rumunije), Bugarska je pokazivala aspiracije i prema delovima Jugoslavije i Grčke.

Okretanje Bugarske prema Nemačkoj i oslonac na nju se vidno odrazio na odnos prema tamošnjoj jevrejskoj zajednici. Od početka 1939. godine u Bugarskoj, koja u ranijem periodu nije pokazivala naročito zanimanje niti netrpeljivost prema svojoj jevrejskoj zajednici, počeo je sve više da se oseća uticaj antisemitizma “uvezenog” iz Nemačke. Tokom godine je, kao dokaz lojalnosti novom savezniku, iz Bugarske bilo proterano nekoliko stotina Jevreja, stranih državljana. Takodje je bila doneta naredba i da se otpuste svi činovnici “nearijevskog” porekla iz preduzeća koja su zastupala nemačke firme.⁹⁰ Po ugledu na Nirnberške “rasne zakone” i bugarska Vlada je 21. januara 1941. godine usvojila “Zakon za zaštitu naroda”⁹¹.

Nemačka, medjutim, nije bila zadovoljna oštrinom protivjevrejskih mera i načinom na koji su se oni sprovodili u bugarskoj okupacionoj zoni. Od bugarske vlade je bilo zahtevano da se Nemcima preda oko 20.000 Jevreja, koliko ih je živelo u Bugarskoj i okupiranoj teritoriji Makedonije, jer bi samo njihovom fizičkom likvidacijom bilo konačno rešeno jevrejsko pitanje. Bugarska vlada je uspela da izdejstvuje da Nemcima budu predati samo Jevreji sa okupiranih teritorija Makedonije. Hapšenja makedonskih Jevreja su bila, radi efikasnosti, izvršena istog dana, 11. marta 1943. godine. U sabirni logor je bilo doveđeno 7.315 osoba: 3.313 iz Skoplja, 3.351 iz Bitolja, 551 iz Štipa, kao i stotinu osoba iz manjih mesta (Strumice, Velesa i Djevdjelije). Svi uhapšeni Jevreji su bili odvedeni u sabirni logor u Skoplju, odakle su bili transportovani u koncentracioni logor u Treblinku gde su svi, uglavnom, bili pobijeni.⁹²

Najkooperativnija u sprovođenju mera antisemitske, odnosno “antijevrejske”⁹³ politike se pokazala državna tvorevina pod nazivom Nezavisna Država Hrvatska., formirana istog dana kada su u Zagreb ušle snage nemačke vojske, 10. aprila 1940. godine. Spremnost NDH za kooperativnost i gotovost da na teritorijama na kojima se protezala njena vlast dosledno sprovede sve odredbe “rasnog zakona” je imala dublje korene koji su sezali još u period formiranja Kraljevine SHS/Jugoslavije.

---

⁹⁰ Ristović Milan, U potrazi za utočištem. Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokasusta 1941 – 1945 (u daljem tekstu Ristović M, 1998.), Beograd 1998.

⁹¹ Židov, broj 41, Zagreb 1940. str 9-10.

⁹² Romano J, 1980, str.89–91.

⁹³ Bosanski muslimani su, mada prema zvaničnom tumačenju ideologa teorije o „ gotskom“ preklju Hrvata, ne bi, teoretski, trebalo da zadovolje odredbe “rasnog zakona“, u državnoj tvorevini NDH bili nazivani “cvijetom hrvatskog naroda“.

Sve teritorije koje su hrvatski nacionalisti smatrali svojim su bili ujedinjeni u okviru jedne države tek stvaranjem Kraljevine SHS/Jugoslavije. Time je bila stvorena osnova za punu hrvatsku nacionalnu integraciju. Značajnu, a ponegde i presudnu ulogu u procesu zaokruživanja procesa nacionalne integracije je imala Katolička crkva⁹⁴. Kao katalizator za što potpunije ostvarivanje nacionalne integracije je, često, bila isticana superiornost nad navodno favorizovanim «bizantinskim» srpskim nacionalnim faktorom. Pred ovom ideologijom, popularno nazvanom ideologija «narodnog kolektiva» koju su propagirali i hrvatsko političko rukovodstvo i katolički kler, su ustuknule ideje hrvatskog liberalizma i marksizma koje su ranije bile prisutne i dosta uticajne na hrvatskoj političkoj sceni.

Prema ovom shvatanju, Hrvatska je stajala na granici odbrane hrišćanstva, čija se granica nalazila na reci Drini, a Jevreji su bili stavljani u isti red sa masonima protestantima, liberalima, socijaldemokratama i komunistima.⁹⁵ Antisemitizam, odnosno antijudaizam, je bio shvatan kao izvesna vrsta ispunjenja svete, božanski opravdane misije da se svet oslobodi «ljudskog taloga» i «apsolutnog zla». Teoretska «potvrda» je bila pronadjena u tendenciozno objavljenim «Protokolima sionskih mudraca», brošure krajnje prizemnog antisemitskog sadržaja.

Na ovoj osnovi su počivali i napadi na jevrejsku elitističku organizaciju «B'nei Berit», koji su u Hrvatskoj javnosti, pored antijevrejske i antimasonske, raspirivali i antijugoslovensku kampanju.⁹⁶ Ova ideološka orijentacija je svoj organizacioni oblik dobila formiranjem «Hrvatskog ustaškog pokreta». Ustaški pokret je od početka bio antijugoslovenski i antisrpski, a kasnije, približavanjem ideologiji fašizma, i antisemitski ustrojen.⁹⁷ Beograd je bio optuživan da se udružio sa Jevrejima tako što im je omogućio da u svoje ruke preuzmu glavne resurse i poluge privrednog života Hrvatske i na taj način slabe snaguhrvatskog naroda. Zbog toga je stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i potpuna dezintegracija Jugoslavije, kao fizičko uništenje svih koji bi mogli da «ugroze» opstanak i razvoj hrvatske nacije bilo neophodno realizovati u što kraćem roku i svim raspoloživim sredstvima.

---

⁹⁴ Jedna od najtežih optužbi tradicionalnog hrišćanskog antisemitizma je bila optužba da Jevreji u periodu koji neposredno prethodi njihovim velikim praznicima Pesah i Purim na ritualan način ubijaju hrišćane, naročito njihovu decu, da bi na taj način dobijen hrišćansku krv upotrebljavali za spravljanje obrednog hleba «macota».

⁹⁵ Stanković Djordje, Izazovi nove istorije u daljem tekstu: Stanković Dj, 1994), vol II, Beograd 1994. str. 31-32; 100.

⁹⁶ Židov, broj 46, Zagreb 1940, str 1.

⁹⁷ Trifković Srdja, Ustaše. Balkansko srce tame na evropskoj političkoj sceni, Beograd 1999. str. 55-62.

U sastav Nezavisne Države Hrvatske su bile uključene teritorije Hrvatske, Bosne i Hercegovine, južne Dalmacije, hrvatsko primorje (sa izuzetkom Istre, Rijeke i Zadra, kao i ostrva Krk, Cres, Lošinj, Lastovo i Vis) Slavonije i Srema.⁹⁸

Neposredno po proglašenju NDH, u Zagreb su stigle nemačke specijalne jedinice upućene iz Berlina. One su nasilno otvarale jevrejske radnje, stanove i prostorije jevrejskih organizacija u svim mestima NDH i opljačkanoj robu kamionima odvozile u Nemačku. U pljački jevrejske imovine su učestvovali ustaše i folksdojčeri.⁹⁹ Urazdoblju od aprila 1941, do februara naredne godine bio je donet niz "zakonskih" mera kojima se legalizovala pljačka jevrejske imovine.¹⁰⁰

Ovde posebno terba istaći da su folksdojčeri, ustaše i pripadnici nemačkih jedinica izvršili sistematsko pljačkanje jevrejskih društvenih, kulturnih i verskih organizacija. Sve ono za šta su smatrali da nema upotrebnu vrednost za njih, oni su uništavali. U Osijeku, Zagrebu, Djakovu, Srenskoj Mitrovici, Slavonskoj Požegi, Novoj Gradiški Vinkovcima, Zemunu i brojnim manjim mestima su bile demolirane i porušene sinagoge.¹⁰¹ U nadi da će na taj način spasiti svoje živote, mnogi Jevreji su se odricali vere svojih predaka i prelazili na katolicizam. U toku rata u katolicizam je prešlo oko 1.300 Jevreja¹⁰².

Ustaše su nastojale da jevrejske stručnjake, naročito lekare iskoriste na zadacima za koje se pretpostavljalo da su rizični i za koje nisu nameravali da angažuju "arijevce", ali je bilo nužno da se obave. Tako je iz Hrvatske i Slavonije bilo upućeno 68 lekara, jedan farmaceut, jedan inženjer i jedan student medicine u Bosnu i Hercegovinu radi suzbijanja endemskog sifilisa. Lekari su radili pod vrlo teškim uslovima i za malu platu. Mnogi su i sami oboleli, a tri lekara su umrla.¹⁰³

Mnogi od bogatih Jevreja koji su živeli u Hrvatskoj su u periodu pre rata i u toku rata pokušavali da spase živote svoje uže porodice na taj način što su finansijski obilato pomagali ustaški pokret, na osnovu čega su im bila priznata prava "počasnih arijevaca". Medjutim, kako se kasnije pokazalo, ni to im nije bilo nikakva garancija da će biti pošteđeni odredaba "rasnog zakona". Vlasnik velike "Tivar" u Varaždinu¹⁰⁴, Aleksandar Klajn je pomagao ustaškom pokretu nabavljajući materijal za

---

⁹⁸ Romano J, 1980, str.91.

⁹⁹ Romano J. 1980, str. 92.

¹⁰⁰ Romano J, 1980, Isto.

¹⁰¹ Goldštajn Slavko, Židovi u Jugoslaviji (u daljem tekstu Goldštajn S, 1989), Zagreb 1989, str.106

¹⁰² S. Goldštajn, 1989, str. 112.

¹⁰³ Romano Jaša, Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941 – 1945 (u daljem tekstu J.Romano, 1973), Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, broj 2, Beograd 1973, str. 111-113.

¹⁰⁴ Posle rata "Varteks".

ustaške uniforme. On je bio i lični Pavelićev prijatelj, ali je krajem 1944. godine jednostavno nestao.¹⁰⁵ Slična sudbina je zadesila i bogatu plemićku jevrejsku porodicu Dojč–Maceljski (Deutsch–plemeniti Maceljski). Vlatko Dojč–Maceljski je novčano pomagao ustaški pokret i na taj način stekao pravo “počasnog arijevca”. To mu nije pomoglo da, zajedno sa članovima uže porodice, bude deportovan u jasenovački logor, gde su svi bili pogubljeni.¹⁰⁶

Sprovedjenje “konačnog rešenja” jevrejskog pitanja u Hrvatskoj, Slavoniji i Sremu je bilo uobličeno na način kako je to bilo organizovano u nacističkoj Nemačkoj. Fizičkim uništavanjem u koncentracionim logorima. Uništavanje Jevreja je trebalo da se ostvari nacistička teorija o čistoći arijevske rase. Medjutim, ustaše su, u svojoj revnosti, išle i korak dalje od svojih ideoloških mentora. U želji da ostvare i čistoću nacije, oni su proklamovali i teoriju po kojoj u njihovoj državi nisu rado bili vidjeni ni pripadnici srpskog naroda. Prema izveštaju Državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača u ustaškim logorima smrti je brojno najviše stradalo Srba, Jevreja, Cigana i naprednih Hrvata. Procentualno, madjutim, u odnosu na broj stanovnika pred Drugi svetski rat, stradalo je najviše Jevreja.¹⁰⁷

Koncentracioni logori u Hrvatskoj, odnosno u NDH, su po metodama mučenja koje su bile primenjivane, kao i po načinima na koje su zatvorenici bili usmrćivani, prevazišli i najozloglašeniye nacističke logore. Ustaške vlasti NDH su, takodje, veliki broj svojih jevrejskih zarobljenika predavali nemačkim vlastima koje su ih upućivale u Aušvic, Dahau, Bergen-Belsen i druge koncentracione logore odakle se većina nikada nije vratila.¹⁰⁸ Od oko 25.000 Jevreja, koliko ih je, prema popisu od 1938. godine bilo u Hrvatskoj, Slavoniji i Sremu, do početka 1943. godine je u logore bilo zatvoreno oko 14.000. Sa područja NDH je uspelo da izbegne oko 4.000 Jevreja. Medjutim, još toliko njihovih sunarodnika je još ostalo na teritoriji NDH. Aprila 1943. godine nemački konzul je zatražio od ustaških vlasti da mu se predaju i ovi preostali Jevreji. Sporazum o tome je bio postignut i oni su bili pohapšeni i u toku maja 1943. godine su svi bili odavedeni u Aušvic.¹⁰⁹ Sa teritorije Bosne i Hercegovine je stradalo oko 10.500

---

¹⁰⁵ Goldštajn I, 2004, str.381.

¹⁰⁶ Goldštajn I, 2004, str. 190; Takodje: M.Koljanin,2006, str. 237.

¹⁰⁷ Romano J, 1980.

¹⁰⁸ Za osnivanje prvih koncentracionih logora u NDH je bio zadužen Eugen Kvaternik, a u izboru mesta za logore, kao i u davanju sugestija po pitanju njihove organizacije, učestvovali su i organi Gestapoa, a u prvom redu SS pukovnik Hans Helm. Od ustaških rukovodilaca, u organizovanju koncentracionih logora su učestvovali Andrija Artuković, Mijo Babić i Vjekoslav Luburić.

¹⁰⁹ Romano J, 1980, str. 105.

Jevreja. Obzirom da je na tim prostorima koliko pre rata živelo 14.500 Jevreja, to znači da je u logorima stradalo 75% od ukupne predratne jevrejske populacije.¹¹⁰

U Srbiji je, daleko pre ujedinjenja i stvaranja Jugoslavije postojala tradicija sloge i dobrosusedskih odnosa između pravoslavnog, većinskog, stanovništva i njegovih jevrejskih sugradjana. Njihov odnos nisu obeležavali sukobi, nego otvorenost i integrisanost, odnosno prihvatanje novog nacionalnog identiteta, uz očuvanje jevrejskog. Pojave antisemitizma, ukoliko ih je i bilo, nisu imale rasnu ili versku osnovu. Bile su to pre svega, manifestacije otpora srbijanskih trgovaca i zanatlija prema većtim poslovnim konkurentima.¹¹¹ Sem toga, obzirom da je Srbija u periodu pre ujedinjenja bila dominantno agrarna zemlja, nerado se gledalo na sve koji nisu živeli od napornog rada u zemljoradnji.

Tradicionalna optužba o vršenju ritualnih ubistava nije zaobišla ni srbijansku sredinu. Ostalo je zabeleženo da su optužbe često uzbujujući delovale na srpsko pravoslavno stanovništvo, te da su bila zabeležena i ubistva Jevreja u nekim od slučajeva.¹¹² Jevreje je, sem toga, teško pogadjala zabrana trgovanja nedeljom i na hrišćanske praznike. Jevreji su ovim i drugim oblicima diskriminacije, pre svega u oblasti poslovanja bili izloženi sve do priznavanja pune nezavisnosti Srbije 1878. godine. Tada je, dobijajući pravo na nezavisnost, Srbija prihvatila i obavezujuće odredbe kojima su gradjanima Srbije svih veroispovesti, pat ako i jevrejske, bile zajamčeni puna sloboda u ispovedanju vere, izboru mesta boravka i sva ostala gradjanska i politička prava koja je uživalo i većinsko srpsko stanovništvo.¹¹³

Integracija Jevreja u srpsko društvo kao «Srba Mojsijeve vere» nije značila asimilaciju, nego dvostruku identifikaciju u kojoj su se dopunjavali jevrejski i srpski identitet koje često nije bilo lako razdvojiti. Potpuna asimilacija nije mogla biti izvršena jer su Jevreji ostajali privrženi svojoj veri, a srpska pravoslavna crkva ih nije ohrabrivala niti su ih aktuelne vlasti na bilo koji način podsticale da predju na pravoslavlje. Tokom Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata srbijanski Jevreji su dali veliki doprinos oslobodjenju i ujedinjenju, podnoseći sa ostalima velike žrtve, što je značilo potvrdu njihove integrisanosti u srpskoj sredini. Ideal jevrejske omladine toga doba najbolje se ogledaju u rečima Pauline Lebl–Albala: «Mi smo bili svesni da je našem naraštaju pala u deo čast i dužnost da bude izvršilac kosovskog amaneta.»¹¹⁴

---

¹¹⁰ Romano J, 1980, str. 133.

¹¹¹ Koljanin M, 2006, str. 46; 135.

¹¹² Lebl Ž, 2001.

¹¹³ Harriet P. F. 1979.

¹¹⁴ Koljanin M, 2006, str. 134.

Posle ujedinjenja, svaka od pokrajina koje su ušle u sastav Kraljevine je u novu državu unela i svoj stav i odnos prema manjinskim pitanjima, pat ako i jevrejskom. Iako su, kasnije, na državnom nivou bili doneti zakoni i uredbe koje su bliže i uniformno za celu teritoriju, regulisale ovu oblast, u praksi je svaki većinski narod uglavnom nastavio da sledi nasledjene tradicionalne modele odnosa prema svojim jevrejskim susedima. Antisemitizam je, tokom celog medjuratnog perioda bio slabije izražen na prostorima nekadašnje Kraljevine Srbije, dok su prostori bivše Austrougarske monarhije baštinile snažan latentni, a ponekad i otvoreni antisemitizam.

Otuda je i procena nacističkih stratega je bila da je antijevrejsko raspoloženje na prostorima uže Srbije bilo najslabije izraženo, a antisemitizam manje oštine i u nedovoljnoj meri prisutan kod širokih slojeva stanovništva. Budući da su preko teritorije Banata, Srbije i Sandžaka prolazile glavne saobraćajnice prema jugu i jugoistoku Evrope, one su, kao takve, bila od vitalnog interesa za nemački Rajh. Zbog toga one bile stavljene pod direktnu upravu «komandujućeg generala za Srbiju», koji je bio direktno odgovoran komandantu vojnih snaga «Jug-jugoistok» u Solunu i podeljene na četiri vojno-upravne komande, sa sedištima u Beogradu, Nišu, Smederevu i Šapcu. Nemci su, preko kadrova koji su došli iz Berlina, organizovali nadzor nad privrednom delatnošću, vojnom obaveštajnom službom i službom javne sigurnosti.

Početak maja 1941. godine civilna uprava je bila predata «Savetu komesarijata za Srbiju» kojim je rukovodio Milan Aćimović. Prvenstveni zadatak Saveta je bio da radi na pacifikaciji okupiranih teritorija i obezbedi podršku vojnookupatorskom sistemu. Pošto je bilo ocenjeno da je delovanje ovog Saveta nedovoljno efikasno, komanda Rajha je 28 avgusta 1941. godine donela odluku o ukidanju Saveta. Umesto njega je bila formirana civilna vlada sa generalom Milanom Nedićem na čelu.

Odmah po dolasku okupacionih snaga bile su preduzete sve mere na realizaciji “konačnog rešenja” jevrejskog pitanja. Protivjevrejske mere koje su Nemci organizovali i sproveli u Srbiji, Banatu i Sandžaku su bile sistematski razradjene i obuhvatale su pljačku, i uništavanje jevrejske kulturne i istorijske baštine, kao i mere zastrašivanja i fizičkog uništavanja Jevreja.

Na osnovu naredaba Vojnog zapovednika za Srbiju od 30. maja i 22. juna 1941. godine bila je popisana i rasprodana sva jevrejska nepokretna imovina, a pri hapšenju gradskog stanovništva, od njih su bili oduzimani kjučevi od stanova okakle je, kasnije, bilo odnošeno pokućstvo. Opljačkani su i porušeni bili i jevrejski hramovi: u Beogradu, Petrogradu, Novom Kneževcu, Padeju, Potiskom sv Nikoli,

Banatskom Arandjelovu, Pančevu, Beloj Crkvi, Novom Bečeju, Kikindi, Nišu, dok su neki bili zapaljeni i potpuno ruinirani.¹¹⁵

Jevrejima su, kao i na ostalim okupiranim teritorijama, bila uskraćena sva ljudska i građanska prava, bili su obavezani da nose obaveznu žutu traku na rukavu i uspostavljen je čitav niz zabrana: zabrana napuštanja mesta stanovanja, zabrana korišćenja javnih prevoznih sredstava, zabrana posećivanja javnih lokala i priredaba, zabrana korišćenja javnih prevoznih sredstava, zabrana kretanja određenim ulicama, zabrana lečenja u javnim zdravstvenim ustanovama, zabrana napuštanja stana u vreme policijskog časa, zabrana obavljanja lekarske, apotekarske i advokatske prakse. Sem toga, svi Jevreji su bili otpušteni iz državnih i javnih službi.¹¹⁶

Pošto su, neposredno nakon aprilskog sloma vojničkih snaga Kraljevine i njenog raspada, u Srbui otpočeli vojni sukobi sa dva ustanička pokreta, komunističkim i legitimističkim, koji su ponegde međusobno i saradjivali, Hitler je u Beograd za vojnog zapovednika poslao generala Franca Bemea sa ovlašćenjima da primeni sve potrebne mere za svladavanje otpora tamošnjeg stanovništva.

Beme je odmah naredio da se, pored komunista i ostalih sumnjivih lica, pohapse i svi odrasli jevrejski muškarci i da se u slučaju gubitaka Vermahta oni streljaju za omazdu (bez obzira na to da li su i sami bili komunisti ili simpatizeri ovog pokreta). Ovom zapovešću, kojom je ubijanje bilo lažno prikazano kao vojna mera, Beme je u Srbiji uveo holokaust.¹¹⁷ Na ovaj način su nemačke okupacione snage u Srbiji imale tu monstruožnu «privilegiju» da se u realizaciju «konačnog rešenja» uključe u njegovoj najranijoj fazi. Interniranje Jevreja u Srbiji je otpočelo 15. jula 1941. godine formiranjem «Jevrejskog logora» u Šapcu. Upravo su zatočnici ovog logora, streljani oktobra 1941. godine, bili prve žrtve proklamovanog principa o očuvanju čistoće rase.¹¹⁸

Na svim okupiranim teritorijama, podjednako, nastojalo se da se celokupno jevrejsko stanovništvo izdvoji i zatvori u logore koji su u početku bili zamišljeni kao radni, sabirni i koncentracioni. Polazilo se od toga da nije «korisno» odmah jednostavno pogubiti lice jevrejske nacionalnosti, već da je mnogo celishodnije najpre upotrebiti ga kao radnu snagu, dok god je to moguće. Tek na kraju procesa totalnog izrabljivanja ovog ljudskog bića je sledovao odlazak u koncentracione logore gde su

---

¹¹⁵ Romano J, 1980, str. 63 -64.

¹¹⁶ Goldštajn S, 1989, str. 213.

¹¹⁷ Shoa (Šoa)—katastrofa, velika nesreća, Hokokaust (hebrejski)

¹¹⁸ Anderl Gabriele/Manoschek Walter, Neuspelo bekstvo, Jevrejski «Kladovo transport» na putu za Palestinu 1939–42 (u daljem tekstu Anderl G/ Manoschek W, 2004), Beograd 2004, str 11.

zatvorenima oduzimali preostalu odeću, pedantno ih lišavali zubnih i ostalih proteza od plemenitog materijala, a zatim bi ih likvidirali fizički. I tada su bili u prilici da iskoriste delove njihovih zemnih ostataka za potrebe svoje zanatske manufakture, ili su ih, zbog velike brojnosti i potrebe za bržim uništenjem dokaza svojih zločina, spaljivali u krematorijumima a njihov pepeo iskorišćavali da povećaju plodnost svog obradivog zemljišta.

Ovakva sudbina bila je namenjena i jugoslovenskim Jevrejima. Postojali su mešoviti logori, u koje su, pored Jevreja, bila zatvarana i lica ostalih nacionalnosti za koja je bilo procenjeno da predstavljaju pretnju za «novi poredak», a ponegde su bili formirani i čisto jevrejski logori.¹¹⁹

Ovde ćemo pomenuti samo najmasovnije i najozloglašeniije logore :

- na teritoriji u Banata: sabirni logori u Petrogradu (Zrenjaninu), Novom Bečeju i Pančevu ;
- na teritoriji Srbije: radni logor u Boru, sabirni logori u Kragujevcu i koncentracioni logori u Beogradu (Topovske šupe, Banjica i Sajmište), Šapcu i Nišu ;
- na teritoriji Makedonij: sabirni logor u Skoplju;
- na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Srema: sabirni logori u Koprivnici, Daruvaru, Zagrebu, Gospiću, Sremskoj Mitrovici, Vukovaru, Osijeku, Vinkovcima (dva logora, od kojih jedan mešoviti i jedan za žene i decu), Djakovu i Kerestincu i koncentracioni logori u Jasenovcu (sistem od četiri logora), Staroj Gradiški (koji se smatrao kao deo sistema koncentracionih logora u Jasenovcu i označavao kao “logor V”), Jadovnom, na ostrvu Pagu i Lepoglavi;
- na teritoriji Bosne i Hercegovine: sabirni logori u Kruščici i Bosanskom Petrovcu;
- na teritoriji Bačke: sabirni logori u Bačkoj Topoli, Subotici, Starom bečeju i Begeču;
- u italijanskoj okupacionoj zoni I: sabirni logor na ostrvu Rabu;
- u italijanskoj okupacionoj zoni II: koncentracioni logori u Slanom i Metajnom, na ostrvu Pagu i sabirni na Lopudu, Gružu i u Kugarima (poznati kao sistem “Dubrovačkih logora”), u Kraljevici, u Braču, na istoimenom ostrvu i u Hvaru (na istoimenom ostrvu);
- na teritoriji Crne Gore: sabirni logori na Cetinju i u Podgorici;

---

¹¹⁹ Zloglasni koncentracioni logor Sajmište, sada na teritoriji Beograda, a tada Zemuna, u kojem je za vreme rata, pored Jevreja, bio pogubljen i veliki broj Cigana, Srba, komunista svih nacionalnosti i ostalih» neprijatelja Rajha »je prvobitno bio osnovan kao prolazni logor za jevrejske žene i decu i nosio naziv »Judenlager Semlin«. Lebl Ž, 2001

- na teritoriji Kosova i Metohije: sabirni logor u Kosovskoj Mitrovici i dva sabirna logora u Prištini, od kojih je jedan bio formiran od strane italijanskih okupacionih vlasti, a drugi od strane Gestapoa.¹²⁰

Kao rezultat sistematskog progona, zajedno sa oko dva miliona drugih gradjana Jugoslavije i oko šest miliona drugih Jevreja u Evropi, izgubilo je živote i oko 80% od ukupnog broja jugoslovenskih Jevreja, odnosno oko 60. 000 ljudi.¹²¹ Jevrejska društvena i privatna imovina i kulturne dragocenosti su bile skoro u potpunosti opljčkane i uništene. Bilans ovog stradanja, koje je trajalo pune četiri godine, zaostaje jedino za tragedijom Jevreja u Poljskoj. Pored 60. 000 ubijenih, medju onima koji su preživeli to užasno doba bio je veliki broj onih koji se nikada nisu fizički i psihički opravili od strahovitih patnji i tortura kojima su bili podvrgnuti.

Treba, medjutim, istaći i to da jugoslovenski Jevreji nisu tokom Drugog svetskog rata bili samo žrtve i nemi svedoci dešavanja. Oko 4.500 Jevreja je učestvovalo u redovima partizanskog narodnooslobodilačkog pokreta u aktivnoj borbi protiv okupatora¹²². Od njih, 2.993 su bili borci u nekoj od partizanskih formacija, a 1.579 osobe su bile ilegalci, aktivni saradnici NOP-a, što znači da se nešto više od 6% ukupnog jugoslovenskog jevrejskog stanovništva Jugoslavije borilo u partizanskim redovima ili je bilo obuhvaćeno organizovanim ilegalnim radom.¹²³ Od ukupnog broja, oko 1.300 je poginulo.¹²⁴

Jevreji su, procentualno, u redovima narodnooslobodilačkog pokreta bili zastupljeni podjednako kao i svi ostali jugoslovenski narodi-učesnici ovog pokreta. Možemo reći da je razlog velike brojnosti učestvovanja Jevreja u redovima narodnooslobodilačkog pokreta bilo to što je Narodnooslobodilački pokret (u daljem tekstu NOP) predstavljao jedini okvir, jedino mesto gde su se mogli osećati slobodni i ravnopravni i gde su mogli računati na solidarnost.

Ako bismo sve pripadnike jugoslovenske jevrejske populacije, učesnike NOP, posmatrali prema vremenu njihovog uključivanja u pokret, mogli bi smo ih svrstati u dve grupe: prvu grupu bi činili oni koji su se u Pokret uključili već na početku, odnosno 1941. godine, i one koji su to učinili kasnije. Tokom 1941. godine, u partizanske redove su stupilo 565 jevrejskih boraca, dok ih je 757 ilegalno učestvovalo u NOP. Oni su, još pre izbijanja ratnih sukoba, bili članovi, saradnici i simpatizeri Komunističke partije i

---

¹²⁰ Romano J, 1980.

¹²¹ Prema: Vajs Albert, Jevreji u novoj Jugoslaviji (u daljem tekstu Vajs Albert, 1954), Jevrejski almanah, Beograd, 1954, str. 125–144.

¹²² Goldštajn S, 1989, str. 116.

¹²³ Romano J, 1980.

¹²⁴ Goldštajn S, 1989, str. 119.

SKOJ ili sa njima povezanih sindikata, društava i grupa. U borbu su stupili preko tih organizacija, odmah u prvim danima ustanka.

Za razliku pripadnika prethodne grupe, koji su u borbu stupili prvenstveno kao zagovornici odbrane svojih opredeljenja i ideala, za grupu od 3.250 jugoslovenskih Jevreja koji su NOP pristupili kasnije, a najviše 1943. godine, mogli bismo reći da su Pokretu pristupili u najvećem broju kao pripadnici progonjenog naroda, kako bi pronašli pribežište pred terorom okupatora. To su bili ljudi koji ranije nisu, uglavnom, pripadali komunističkim, niti bilo kakvim drugim revolucionarnim organizacijama. Oni su se, sticajem okolnosti, bežeći ispred terora, uključili u narodnooslobodilački rat u uverenju da je bolje da se bore nego da nemo i beznadno čekaju šta će ih zadesiti.¹²⁵

Najbrojnija grupa Jevreja je u partizanske redove stupila u toku agusta i septembra 1943. godine, ukupno 1.959 osoba. Od tog broja 1.339 je dolazilo iz jevrejskog logora na ostrvu Rab. Ova grupa je bila najbrojnija grupa konfiniranih Jevreja, na svim okupiranim teritorijama, koja je uspela da se sama oslobodi zatočeništva. Posle kapitulacije Italije, zarobljenici su razoružali stražu i uspostavili već ranije pripremljene veze sa partizanima sa kopna. Formirali su partizanski «Jevrejski rapski bataljon» koji je brojao 243 borca. Bataljon je prešao na kopno i ušao u sastav Sedme banijske divizije. U sastav partizanskih odreda je stupilo još 448 bivših logoraša sa Raba.

Grupa od oko 150 jevrejskih komunista, bivših logoraša, napravivši pravilnu procenu situacije i predvidevši promene koje će neminovno nastupiti u društvenom i državnom uređenju Jugoslavije posle rata, pokušala je da aktivno poradi na obezbeđivanju preduslova za povoljan tretman jevrejske populacije posle rata i odlučila da napravi neku vrstu sporazuma sa rukovodstvom Narodnooslobodilačkog pokreta.

Posle kapitulacije Italije i stupanja u partizanske redove, ova grupa je najvišem rukovodstvu NOP-a predočila deklaraciju o podršci i lojalnosti novoj vlasti, izjavljujući spremnost celokupne jevrejske populacije koja je živela na teritoriji Jugoslavije da se stavi pod komandu Josipa Broza Tita.¹²⁶ Ovim je trebalo da bude obezbeđena neka vrsta garancije za sve Jevreje koji bi se posle rata vratili kućama. Medjutim, ova ponuda je bila glatko dbačena. Interesantno je da je zvanični predstavnik nove

---

¹²⁵ Romano J, 1980.

¹²⁶ Na teritoriji same Italije se, u tom periodu, nalazilo još oko 3.000 jevrejskih interniraca koji bili su poreklom iz Jugoslavije. Goldštajn S, 1989.

jugoslovenske vlasti za jevrejsko pitanje, koji je ovu ponudu odbacio, bio jedan Jevrejin koji je prešao u katoličanstvo.¹²⁷

Ukoliko bismo učešće Jevreja u narodnooslobodilačkoj brbi posmatrali sa stanovišta neborbenih zadataka koje su obavljali, došli bismo do podatka da je njihova brojnost bila najveća među pripadnicima sanitetske službe. Na primer, 1942. godine u partizanskoj sanitetskoj službi je bilo 73 lekara, od kojih su 40 bili Jevreji. U toku celog ratnog perioda u partizanskim redovima učestvovalo 308 lekara i 714 drugih pripadnika medicinskog osoblja.¹²⁸

Jevreji—učesnici narodnooslobodilačkog pokreta su svoje ratničke i ostale dužnosti izvršavali savesno i istrajno. Mnogi od njih su brzo napredovali do podoficirskih i oficirskih činova. Rukovodili su četama i bataljonima, a nekoliko ih je komandovalo i brigadama i grupama odreda, među njma i jedan komandant divizije. Gotovo svi su se iz rata vratili sa nekim od odlikovanja i činova. Njih četrnaest su postali generali, a deset je bilo proglašeno narodnim hrojima, od kojih i jedna žena, Estreja Ovadija. Ovde ćemo navesti i imena ostalih Jevreja koji su bili proglašeni za narodne heroje Jugoslavije: Albahari Nisim, iz Sarajeva; Baruh Izidor, iz Beograda; Domani Robert, iz Zagreba; Engl Ilija, iz Zagreba; Goranin Pavle—Ilija, iz Sarajeva; Lerer Samuel (Todorović Voja), iz Sarajeva; Pap Pavle, iz Zagreba; Pijade Moša, iz Beograda i Štajnberger Adolf, iz Zagreba.¹²⁹

Pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije su učestvovali i u ilegalnim antifašističkim organizacijama u ratnom zarobljeništvu u Nemačkoj, Italiji i Švajcarskoj¹³⁰ a takođe i u antifašističkom radu u drugim internirskim logorima i u izbeglištvu.

---

¹²⁷ Radi se o Leopoldu Hirtu, predstavniku Vrhovnog štaba NOP-a na Otočcu. Kerikkanen Ari, Yugoslav Jewry, Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments, (u daljem tekstu Kirikkanen A, 2001), Helsinki, 2001, str. 72. Ovakva reakcija revnosnog zvaničnika nove Jugoslavije prema bivšim sunarodnicima dosta govori o njegovom psihološkom profilu, mada nije isključeno da je po sredi bilo i izvesno sektašenje koje je bilo dosta česta pojava u tima danima i ogledala se u tome da su « stari kadrovi » sa visine i sa podozrenjem gledali na osobe koje su u partizanske redove stupali, kako bi se oni sami možda izrazili “sa zadocnjenjem i ne samo iz pobuda koje su bile na liniji NOP”.

Na sličan način bismo mogli karakterisati i postupak predstavnice ilegalnog komiteta KP u Novom Sadu, Lilike Bem, takodje Jevrejke, koja je, u leto 1941. godine otezala sa prihvatanjem ponude tamošnje grupe Hašomer Hacaira (organizacija jevrejske socijalističke omladine) da njeno članstvo kolektivno predje u SKOJ. Oni su, pri tom, zaista, izrazili želju da njihova grupa nezvanično zadrži svoje staro ime te da im se dozvoli da ga spominju, ali je ona insistirala na svom stavu. Pod pritiskom događaja, jevrejski omladinci su bili prinudjeni da se odreknu svojih zahteva i u SKOJ su pristupili pojedinačno.

¹²⁸ Romano J, 1980.

¹²⁹ Romano J, 1980.

¹³⁰ Samo radi primera treba navesti da je u logorima zarobljenih jugoslovenskih oficira u Nemačkoj na okupu bilo oko 400 Jevreja. U italijanskim logorima je bilo preko 300 Jevreja, uglavnom civilnih lica, koji su posle kapitulacije Italije u grupama prelazili bili u Švajcarsku i tamo bili internirani (uglavnom u logorima u romanskom delu

Svoj doprinos borbama za oslobodjenje Jugoslavije za vreme Drugog svetskog rata nisu davali, učešćem u narodnooslobodilačkom pokretu, samo pripadnici jevrejskog stanovništva koje se u zemlji zateklo na početku ratnih operacija. Kada su za to imali mogućnosti, partizanskim snagama su se pruključivali i Jevreji poreklom iz Jugoslavije koji su pre rata emigrirali u Palestinu. Ostalo je zabeleženo da je u redovima NOP učestvovao, pored ostalih, i Nisim Testa–Arazi, koji je aprila 1944. godine bio spušten padobranom na slobodnu teritoriju Jugoslavije i vreme do kraja rata proveo kao radio–telagrafista pri Vrhovnom štabu. Nisim je bio poreklom iz Bitolja. On je 1939. godine iselio za Palestinu, a po izbijanju rata je stupio u britansku vojsku. Dobrovoljno se prijavio za zadatak u Jugoslaviji, gde je svoju dužnost vršio predano i uspešno do kraja rata.¹³¹ Po završetku rata, ponovo se vratio u Palestinu.

Posle kapitulacije Italije, na inicijativu i uz materijalnu pomoć Svetskog jevrejskog kongresa, na oslobodjenoj teritoriji, u Topuskom je bila formirana «Komisija za skrb Jevreja» koja je radila na pronalaženju i zbrinjavanju preživelih članova jugoslovenske jevrejske zajednice na teritorijama koje su joj bile dostupne. Komisija je vezu sa Svetskim jevrejskim kongresom ostvarivala preko njegovog predstavništva u Bariju, odakle je dobijala materijalnu pomoć u hrani, odeći i lekovima. Posle oslobodjenja Beograda, Komisija je stupila u vezu sa obnovljenim Savezom i povremeno mu slala pomoć, na čemu joj je Savez bio vrlo zahvalan, jer je u istočnim delovima Jugoslavije vladala velika oskudica u robi, a sam Savez, u to vreme, još nije uspostavio veze sa nekom od jevrejskih međunarodnih organizacija od kojih bi mogao da dobije pomoć.¹³²

Krajem 1945. godine, Komisija je prestala sa radom, a njeni članovi su nastavili sa radom u svojim matičnim jevrejskim veroispovednim opštinama u mestima u kojima su živeli.

Švajcarske, a najviše u radnom logoru Ko (Caux). Vidi kod : Ivanković Mladenka, Jugoslovenski antifašisti u Švajcarskoj 1941 -1945. godine(u daljem tekstu Ivanković M, 1996), Beograd, 1996.

¹³¹ AJIM, PA, kutija K-3.

¹³² AJIM, fond Holokaust, kutija “Komisija za skrb Jevreja“, K–17-2/24.

Bilans stanja sa kojim je jevrejsko stanovništvo otpočelo život u novoj Jugoslaviji

a)Društveno - ekonomske i političke prilike posle rata

Jedinstvena privremena vlada Demokratske federativne Jugoslavije (u daljem tekstu DFJ) je bila formirana 7. marta 1945. godine sa Josipom Brozom Titom na čelu. Antifašističko veće narodnog oslobodjenja Jugoslavije (u daljem tekstu AVNOJ) je, po preporukama Krimске konferencije, bilo prošireno sa 118 poslanika koji su bili birani za skupštinski saziv 1938. godine, a nisu se, za vreme rata, kompromitovali saradnjom sa okupatorom, kao i pripadnicima nekoliko gradjanskih stranaka, u ukupnom broju od 68 osoba, a prema njihovom pretpostavljenom uticaju. Na taj način je 10. avgusta 1945. godine, na trećem zasedanju AVNOJ-a, bila obrazovana Privremena narodna skupština DFJ.¹³³

Privremena narodna skupština DFJ je funkcionisala do 26. oktobra, kada je, ukazom Predsedništva, bila raspuštena. U kratkom periodu svog postojanja, održala je ukupno osam sednica na kojima je donela jedanaest novih zakona, kao i Zakon o potvrđi Povelje Ujedinjenih nacija i Zakon o izmeni jednog već postojećeg zakona. Najvažniji zakoni opšteg karaktera su bili oni koji su se odnosili na utvrđivanje novog izbornog prava i izbornog sistema za izbor Ustavotvorne skupštine i njenu organizaciju. Ostali zakoni, koji su rešavali pitanja organizacije sudstva, državljanstva, štampe, udruživanja, zborova, krivičnih dela protiv države i naroda, konfiskacije, agrarne reforme i kolonizacije, predstavljali su komponente za učvršćivanje novog političkog i društvenog sistema i vlasti Komunističke patrije u jugoslovenskom društvu.

---

¹³³ Petranović Branko, Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ (u daljem tekstu Petranović B, 1964), Beograd 1964, str. 413.

Posle završetka Drugog svetskog rata Jugoslavija se nalazila u izuzetno teškoj ekonomskoj i političkoj situaciji. Njena industrija, koja je i pre rata bila nerazvijena, bila je utoku rata gotovo u potpunosti ruinirana, saobraćajnice onesposobljene, a gradovi oljačkani i razrušeni.¹³⁴ Za rušenje su, gotovo podjednako, bili zaslužni i okupatori i saveznici. Za stanje u kojem se našla Jugoslavija, međutim, nije bilo bitno zbog čega i na koji način je došlo do rušenja infrastrukture, privrednih objekata i gradova, niti da li je to bilo u cilju odmazde, kao deo strateških ciljeva okupatora ili kao izvršavanje strateških ciljeva saveznika. Jugoslavija je bila razorena i, sticajem okolnosti, za svoju obnovu se nije mogla nadati ničijoj pomoći. Naprotiv, njeni ratni saveznici su, ubrzo posle završetka ratnih dejstava, počeli da, sasvim otvoreno, svim sredstvima, rade protiv nje.

Period 1945-1952. godine je bio najsloženiji period razvoja posleratne Jugoslavije. U tom razdoblju su se odigrali izuzetno značajni unutrašnji i spoljnopolitički događaji i nastali veoma teški politički i razvojni problemi. Samo u entuzijazmu i snažnoj društvenoj opredeljenosti ljudi se mogla naći moralna snaga jugoslovenskog društva da uspešno prebrodi naizgled nepremostive teškoće u kojima se našla nova Jugoslavija. Životni standard je 1945. godine bio upola niži od onoga pre rata, tako da je tek 1948. godine bio dostignut životni standard iz vremena predratne Jugoslavije. Snabdevanje stanovništva je bilo racionalizovano, bio je uveden je sistem "kartica" na nivou minimuma egzistencije gradskog stanovništva, a obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda je bio sprovedjen pod snažnim pritiskom vlasti i neekonomskim merama. Razrušena privreda zemlje, odnosno razoreni i uništeni ionako mali privredni potencijali, predstavljali su ograničavajući faktor bržeg razvoja zemlje i rešavanja životnih problema društva.¹³⁵

U takvim ekonomskim uslovima se obnavljala ratom porušena zemlja. Sopstvenom snagom i sopstvenim sredstvima. Faza obnove, koja je trajala tokom prve dve posleratne godine, bila je završena krajem 1946 .godine. To prvo posleratno vreme je bilo obeleženo samopregornim i nesebičnim uključivnjem ljudi u sve vidove obnove zemlje. Celokupno stanovništvo zemlje je, u okviru Narodnog fronta, najmasovnije političke i društvene organizacije građana, bilo angažovano u dobrovoljnoj i

---

¹³⁴ Veća razaranja u toku rata bila su izbegnuta u Sloveniji i Hrvatskoj, za šta su postojali različiti razlozi. Slovenija je izbegla veća razaranja zbog toga što se njena teritorija većim delom bila u sastavu Trećeg Rajha i Italije, a Hrvatska jer je bila ratni saveznik Nemačke i Italije. Beograd je, pak, pretrpeo velika razaranja u bombardovnjima od strane nemačke avijacije 6. aprila 1941. godine, kada je bio razoren iako je pre toga bio proglašen za otvoren grad, a znatna razaranja je pretrpeo i niz većih gradova u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni. Sem toga mnogi gradovi u Srbiji i Crnoj Gori su u aprilu 1944. godine pretrpeli dodatno bombardovanje od strane savezničkih snaga. Savezničko bombardovanje Beograda i drugih gradova je bilo razornije po ove gradove nego ono od strane Nemaca, jer je bilo sistematičnije. Detaljnije vidi: Petranović Branko, (u daljem tekstu: Petranović B, 1988) Istorija Jugoslavije 1918-1988, vol. 3, Beograd 1988.

¹³⁵ Petranović B 1988.

besplatnoj obnovi zemlje. Bitan faktor obnove privrednih, komunalnih i drugih materijalnih resursa su bile radne akcije. U izgradnji svih značajnih objekata u ovom periodu bio je uključen, u većoj ili manjoj meri, dobrovoljni rad naroda, a pre svega omladine. Sve auto-puteve, pruge i značajne privredne i komunalne objekte u Jugoslaviji je gradila omladina, ili je bar učestvovala u njihovoj izgradnji.¹³⁶ Završetkom perioda obnove bili su stvoreni početni materijalni i društveni uslovi za kvalitetno nov razvoj jugoslovenske privrede. Imajući u vidu da je Jugoslavija bila tipično agrarna zemlja, osnovno opredeljenje sledeće faze razvoja je bilo da se forsira industrijalizacija zemlje i prelazak na sveopšti planski privredni razvoj. Ova orijentacija je predstavljala osnovnu sadržinu prvog državnog plana Jugoslavije.¹³⁷

Nagla industrijalizacija i administrativni sistem upravljanja su u svim privrednim granama i drugim vidovima društvenog rada doveli do otvaranja problema nedostatka radne snage, naročito kvalifikovanih radnika. Zastarela sredstva za rad su mogla donekle da se nadomeste jedino povećanom brojnošću radne snage koja je bila regrutovana iz redova seoskog stanovništva. Ovaj proces je otvorio brojne probleme, počev od neprekidne migracije i fluktuacije radne snage, uvođenja institucije zajedničkog stanovanja usled manjka stambenog prostora u gradovima kuda se slio nesrazmerno veliki broj pridošlica i sukobljavanja različitih i, često međusobno isključivih, sistema vrednosti ljudima kojima je takvo prisilno sustanarstvo bilo nametnuto, do nedostatka radno sposobnog stanovništva na selu koje je trebalo da svojim radom proizvede dovoljno hrane, kako za sebe, tako i za ishranu trudbenika i ostalog gradskog stanovništva.

Medjunarodni odnosi su, u ovom periodu bili veoma nepovoljni za Jugoslaviju, možda najnepovoljniji u njenom dotadašnjem postojanju, ako izuzmemo situaciju u kojoj se nalazila za vreme okupacije. Zapadni saveznici su nastojali da, na polju društvenog uređenja, formiraju organizovanu opziciju postojećem sistemu i uvedu politički sistem demokratije zapadnog tipa. Sa druge strane oni su, u otvorenom graničnom sporu koji je Jugoslavija imala sa Italijom oko teritorije Trsta i područja naseljenog većinskim slovenačkim stanovništvom u njegovoj široj regiji i odredjivnja spoljnih granica sa ovom državom, stali na strani Italije. U toku ove krize između Jugoslavije i zapadnih saveznika Jugoslavija je doslovce bila usamljena. Nije imala čak ni moralnu, niti ikakvu diplomatsku pomoć od strane Sovjetskog

---

¹³⁶ U kasnijim periodima razvoja, dobrovoljni fizički rad je izgubio svoj prevashodni ekonomski značaj, ali su omladinske radne akcije, zbog svog šireg društvenog vaspitnog ideološkog značaja nastvile da traju kao oblik angažovanja omladine na određenim širim ili lokalnim privrednim razvojnim zadacima u toku daljeg postojanja jugoslovenske države.

¹³⁷ Prvi petogodišnji plan Jugoslavije bio je donet aprila 1947. godine. Odmah zatim, već u toku 1947. godine bilo je započeto sa izgradnjom više od 200 velikih industrijskih objekata u zemlji. Na osnovu ovog petogodišnjeg, pravljeni su godišnji operativni planovi.

Saveza.¹³⁸ Naprotiv, zapadni saveznici su upravo zbog toga toliko i insistirali da problem teritorije Trsta ne bude rešen u korist Jugoslavije, iako su upravo njene jedinice oslobodile ovaj grad i njegovu okolinu, jer su pretpostavljale da je Jugoslavija samo jedan od satelita Sovjetskog Saveza, te da će i navedene teritorije, ukoliko joj budu pripale, potpasti pod njegovu faktičku dominaciju.

Da je Jugoslavija ipak samostalna zemlja i da je, zahvaljujući tome što je rat i revoluciju izvela sama, bez pomoći glavnog mentora ostalih istopčoevropskih zemalja, uverili su se kada je došlo do donošenja Rezolucije Informbiroa. Ovo je za posledicu imalo, na spoljnopolitičkom planu, prekid svih odnosa između Jugoslavije i zemalja istočnog bloka i njenog otvaranja prema zapadnim zemljama.¹³⁹

Posle završetka Drugog svetskog rata, u Jugoslaviji je bilo stvoreno državno uredjenje u kojem su glavnu ulogu u svim sferama života igrali članovi Komunističke partije Jugoslavije (u daljem tekstu KPJ) ili njihovi provereni simpatizeri. Ovakav model, koji bismo mogli nazvati partijskom državom, a koji se deklarirao kao model "narodne demokratije", bio je ustanovljen i u ostalim zemljama istočne Evrope, gde je funkcionisao duže vremena i sa raznim varijacijama, čak i kada je u Jugoslaviji došlo do njegove modernizacije i promena u smislu približavanja modelu državnog uredjenja u zapadnim zemljama.

Premda su deklarativno svi pripadnici Komunističke partije Jugoslavije snosili podjednaku odgovornost i imali izjednačen tretman kao članovi Partije, u političkom sistemu Jugoslavije je institucija partijsko-političkog centra neformalne vlasti bio Politbiro CK KPJ. Politbiro je bio jedina autonomna institucija u sistemu "narodne demokratije" koja je svoju političku akciju mogla bazirati na slobodi volje i u skladu sa svojim interesima. Uticaj njegovih članova, a posebno Josipa Broza Tita, je bio presudan za utvrđivanje strategijskih društvenih orijentacija i njihovog sprovođenja u praksu. Druge političke institucije su imale malu ili nikakvu ulogu u njihovom donošenju. U najvećem broju slučajeva, politička inicijativa je pripadala Josipu Brozu Titu.

Zaključci i odluke Politbiroa su bili realizovani putem državnog i partijskog aparata, tj. po "državnoj" i "partijskoj" liniji. Delovanje državnih organa se odvijalo u okvirima Narodne skupštine i njenom zakonodavnom radu. Delovanje partijske organizacije se, pak, odvijalo kroz pisma i direktive

---

¹³⁸ Situacija je bila vrlo ozbiljna i pretela je da eskalira u oružani sukob. Posle vojnog i diplomatskog pritiska na Jugoslaviju, u Beogradu je 9. juna 1945. godine bio potpisan sporazum o povlačenju trupa Jugoslovenske armije na takozvanu "Morganovu liniju".

¹³⁹ Zapadne zemlje nisu, međutim, nisu bezuslovno prihvatile ovo otvaranje Jugoslavije prema njima. Postavile su niz uslova u smislu isplate odštete za izvršenu nacionalizaciju i eksproprijaciju stranog kapitala u Jugoslaviji i izmirenje svih dugova stare Jugoslavije, računajući i dugove izbegličke vlade koje je ova napravila za vreme okupacije zemlje.

Politbiroa CK KPJ nižim komitetima. Svakom zakonskom aktu je prethodila odluka Politbiroa. Usporedno postojanje “državne” i “partijske” linije je dovelo do dualizma formalne i neformalne vlasti u društvu. Pri tome je partijska vlast bila ona koja je, iako neformalna, imala primat, a državna je predstavljala tek njen transmisioni formalno-legitimni sistem.

Ličnosti koje su sačinjavale Politbiro su imale veliki politički autoritet u narodu koji su stekli u periodu narodnooslobodilačke borbe, a koji je bio osnažen u periodu sukoba sa Informbiroom 1948. godine. Najistaknutije mesto i najveći uticaj je, razumljivo, imao Josip Broz Tito. Njegova politička inicijativa u pitanjima partijske i vojne organizacije, te formiranja spoljnopolitičkih ciljeva i konkretnih rešenja za njihovo ostvarivanje je bila neosporna.

Partijska država nije bila stvorena direktnom revolucionarnom akcijom, tj. rušenjem postojećih i izgradnjom novih političkih i državnih institucija vlasti, već strukturalnom promenom političkih institucija. Zadobijanje ekonomske moći od strane partijske države je bilo veoma složeno, s obzirom na “postepenu i obazrivu” politiku vršenja političkih i ekonomskih promena zbog toga što se moralo voditi računa o aktuelnim međunarodnim, ali i unutrašnjim odnosima. Sa druge strane, za ovaj tip države osvajanje ekonomske moći je bilo od presudnog značaja za stabilizaciju, održavanje i funkcionisanje političke vlasti, jer je uspostavljanje kontrole nad procesom društvene reprodukcije omogućavalo partijskoj državi da ostvari kontrolu nad celinom društvenih odnosa i procesa. Na taj način ona je bila u poziciji da može da učvrsti svoju vlast bez šire primene mera otvorene i masovne prinude nad stanovništvom.

Putem konfiskacije i nacionalizacije su bili stvoreni državna svojina i monopol nad industrijom. Izvršenom agrarnom reformom je bio razbijen krupan posed, ali je na selu i dalje, iako u malom procentu, ipak dominirao privatan posed.¹⁴⁰ Pod državnom upravom su bila sva veća i važnija preduzeća, a nalazila su se pod poslovnim rukovodstvom i kontrolom Saveznog ministarstva industrije već od maja 1945. godine.¹⁴¹ Na osnovu Zakona o utvrdjivanju i delovanju kreditnog sistema od 26. oktobra 1945. godine su bile likvidirane sve privatne banke.¹⁴² Od 819 privatnih banaka, 720 je bilo likvidirano, a ostale

---

¹⁴⁰ Državni sektor je 1946. godine raspolagao sa svega 0,8% ukupne obradive površine, a početkom 1948. godine sa 3%. Zadržni sektor, koji je obuhvatao seljačke radne zadruge, je 1946. godine učestvovao sa 0,4% u ukupnom fondu obradive površine u Jugoslaviji, a početkom 1948. godine sa 1,5%. Privatni sektor je, naprotiv, 1946. godine raspolagao sa 98% obradive površine, a početkom 1948. godine sa 95,5%. Moša Pijade, Pet godina narodne države, Arhiv za pravne i društvene nauke 4, Beograd 1948. str 45-83.

¹⁴¹ Rešenje o prelasku pod poslovno rukovodstvo i nadzor Saveznog ministarstva industrije, industrijskih preduzeća koja su prešla u državnu svojinu, Službeni list DFJ, broj 33, 18. maja 1945. godine.

¹⁴² Službeni list DFJ, broj 87, Beograd,

su bile konfiskovane ili nacionalizovane.¹⁴³ Na taj način je u državne ruke prešao čitav bankarski sistem, a za sve obaveze državnih kreditnih preduzeća je jamac bila država, dok su njihove obveznice i blagajnički zapisi bili izjednačeni sa državnim hartijama od vrednosti. Kontrolu nad kreditnim ustanovama u novoj Jugoslaviji Komunistička partija je uspostavila krajem januara i početkom februara 1945. godine.¹⁴⁴

Prvi fond državne imovine je predstavljala imovina Kraljevine Jugoslavije koja je DE FACTO bila zaposednuta još u toku rata od strane nove komunističke partijsko–državne vladajuće strukture. Ova imovina se sastijala od železnica velikog dela rečnog saobraćaja, pošte, telegrafa, telefona, preduzeća za preradu duvana, dela teške industrije, izvesnog broja rudnika u državnoj eksploataciji, dela opštinskih električnih centrala i plinara. Ovaj fond se, kasnije, još više proširio konfiskacijom svojine koja je pripadala folksdojčerima i Nemačkom rajhu, svojinom saradnika okupatora i tzv. “narodnih neprijatelja”. Sledeći korak ka povećanju državne svojine, a time i partijske društvene moći predstavljalo je ukidanje inostranih koncesija za korišćenje rudnih bogatstava, što je bilo učinjeno odlukom Privremene narodne skupštine DFJ i stavljanjem pod sekvestar imovine stranih, odsutnih ili nestalih fizičkih lica.¹⁴⁵ Potpuni prelazak industrije u državnu svojinu bio je izvršen početkom 1948. godine, u vreme sukoba Jugoslavije sa Inforbiroom.¹⁴⁶ Ovom drugom nacionalizacijom od 1948. godine je u državnu svojinu prešao ostatak industrije, trgovine na veliko, bankarstvo i trgovina na malo.

Država je, do početka sprovođenja Petogodišnjeg plana, već kontrolisala više od 1/3 ukupnog nacionalnog dohotka i uspostavila državnu svojinu nad gotovo celokupnim industrijskim, bankarskim i trgovačkim kapitalom, a putem agrarne reforme je dobila i 49% od ukupnog zemljišnog fonda. Na selu je, ipak, još uvek dominirao usitnjen, ali privatn posed. Poreskom politikom, politikom cena i obaveznim otkupom država je nastojala da ovlada i nacionalnim dohotkom stvorenim na selu, o čemu svedoči i znatno veće učešće seljaka u bruto, nego u neto nacionalnom dohotku. Pokušaj potpunog podržavljenja zemljišnog poseda kolektivizacijom koja je bila sprovedena 1949. godine,¹⁴⁷ nije imao uspeha, pa je

---

1945. godine;

Ovaj Zakon je bio i zvanično potvrđen od strane Narodne skupštine FNRJ avgusta meseca donošenjem Zakona o potvrdi i izmenama i dopunama zakona o utvrđivanju i delovanju kreditnog sistema, Službeni list FNRJ broj 68, od 23. avgusta 1946. godine.

¹⁴³ Službeni list FNRJ, broj 68, 23. avgusta 1946. godine.

¹⁴⁴ Odluka o privremenom upravljanju Narodnom bankom, Državnom hipotekarnom bankom, Privilegovanom agrarnom bankom, Poštanskom štedionicom, Zanatskom bankom i Upravom državnih monopola. Službeni list FNRJ, broj 7, 23. februara 1945. godine.

¹⁴⁵ Petranović Branko, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969, str 233-239.

¹⁴⁶ Ovaj zakon je donela Nerodna skupština FNRJ na svom petom zasedanju 28. aprila 1948. godine; takodje: Zakon o dopuni Zakona o nacionalizaciji, Službeni list FNRJ; broj 35, 29. aprila 1948. godine.

¹⁴⁷ Osnovni zakon o zemljoraničkim zadrugama, Službeni list FNRJ, broj 59, 19. jula 1949. godine

privatno svojinski odnos nad zemljom značajno opredeljivao ekonomsku politiku u Jugoslaviji u vreme realizacije Prvog petogodišnjeg plana.

Počevši od 1950. godine, u Jugoslaviji su počele da se dešavaju krupne promene u oblasti uredjenja i rukovodjenja privrednim životom. Zakon o samoupravljanju, koji je bio uveden od ove godine, ustanovio je instituciju radničkih saveta u proizvodnji i uslovio rast demokratije i decentralizacije. Pristupilo se izgradnji novog privrednog sistema koji je bio praćen i razvojem slobodnog tržišta. Oktobra 1950. godine su bile ukinute specijalne privilegije za državne i partijske funkcionere, a 1951. godine je bila ukinuta praksa administrativne podele robe. U toku ove godine bio je donet i Krivični zakonik kojim su garantovana veća prava pojedinaca u odnosu na još uvek prisutne tendencije državne mašinerije.

Osnova za uredjivanje oblasti političkih sloboda i prava gradjana je bila postavljena još u dokumentima Drugog zasedanja AVNOJ iz 1943. godine. Njihove smernice su bile sledjene i detaljnije razradjene u Deklaraciji o narodnoj vlasti iz marta 1944. godine. U osmom članu ove Deklaracije je bilo konstatovano da svi gradjani imaju jednaka prava bez obzira na nacionalnost, veru ili religiozno ubedjenje i da je svako ograničavanje ovih prava na bazi rasne, nacionalne ili verske pripadnosti zakonski kažnjivo. Članom broj 10. je bila garantovana sloboda veroispovesti i sloboda savesti, a članom broj 11. je bilo konstatovano da slobodu govora, štampe i udruživanja uživaju svi gradjani, osim onih koji su u ma kom vidu služili neprijateljima države. Ovo je bila deklaracija na osnovu koje su sve verske zajednice, kako one velike, tako i one manje, kakva je bila jevrejska verska zajednica, mogle gajiti nade oko uspostavljanja mogućih veza sa partizanima, ali je postojao i prostor za nerazumevnje i različite interpretacije u poslednjem stavu člana 11. koji je mogao biti različito tumačen.

Slične formulacije i ograničenja se nalaze i u Deklaraciji o osnovnim pravima nacije i gradjana DFJ iz novembra 1944. godine.¹⁴⁸ Ova nepreciznost u izražavanju i formulacijama odredbi kojima je trebalo da se uredi jedna od najspecifičnijih oblasti društvenog života gradjana u novoj državi je, po svim docnijim pokazateljima, bila učinjena svesno, sa namerom da se napravi manevarski prostor za nastup i pregovore sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu i međunarodnim činiocima.

Vreme i prilike su odredjivali taktiku i odnose. Komunisti nikada nisu suštinski odstupali od svojih stavova i načela vezanih za ateizam, materijalizam, revoluciju i borbu za vlast. Medjutim, primena tih načela i borba za njihovo ostvarenje su, nužno, prolazili kroz različite faze prilagodjavnja pa su, u skladu sa tim, dobijali blaže ili oštrije forme. Slobode i prava građana su bila definisana donošenjem Zakona o

---

¹⁴⁸ Petranović B, 1988.

krivičnim delima protiv naroda i države i Zakonom o vrstama kazne koje je Privremena narodna skupština DFJ donela u leto 1945. godine, a u praksi su ova proklamovana prava bila dodatno ograničavana.

I pored toga što je u periodu 1945–1952. godine bio kodifikovan niz zakona i bile preduzete mere koje su trebalo da stvore neophodne uslove za veću liberalizaciju u oblasti uređenja privatnog života, promene u ovoj sferi su bile izvodjene daleko sporije. Prvi ustav nove Jugoslavije je bio promovisan 1946. godine. Oblast verskog života bila je regulisana članovima 21, 23, 25, 26 i 38.¹⁴⁹ Međutim, položaj verskih zajednica se nije promenio preko noći. Naprotiv, nekoliko godina su, uprkos generalnom poboljšanju uslova u ostalim oblastima države i društva, i dalje postojala ograničenja u pogledu javnog ispoljavanja religioznih osećanja.

U Jugoslaviji je, kao, uostalom, u celom evropskom socijalno-kulturnom kontekstu bila uočljiva tesna veza između religije i nacionalizma. Vera je tokom vekova bila bitan činilac u formiranju nacionalne svesti. Okolnosti koje su u posleratnom periodu nastupile na teritorijama zemalja u kojima je pobedila ideologija komunizma su pretile da postanu krajnje nepovoljne za ispovedanje religije i ugroze opstanak nacionalnih grupa koje bi insistirale na očivanju i isticanju svoje posebnosti, u prvom redu verske, ali, takodje i posebnosti koja bi proisticala iz nekog drugog nacionalnog obeležja.

Rukovodstvo jugoslovenske jevrejske zajednice je toga bilo svesno i, poučeno gorkim iskustvom iz prethodnog perioda, preduzimalo je sve napore da izbegne moguće greške i da ničim ne ugrozi opstanak jugoslovenske jevrejske zajednice kao posebne nacionalne grupacije. Ono je, zbog toga, kreiralo posebnu politiku koju je sprovodilo u nastupu prema vlastima nove Jugoslavije, a koja bi se najtačnije mogla opisati kao “politika prilagodjavanja”.

---

¹⁴⁹ Ustav FNRJ, Beograd 1946.

b) Bilans stanja sa kojim je jevrejsko stanovništvo otpočelo život u novoj Jugoslaviji

Ratni period i strahote Holokausta jugoslovensko jevrejsko stanovništvo je preživelo na razne načine: izvestan broj je preživio krijući se kod prijatelja ili pod lažnim imenima na okupiranim teritorijama¹⁵⁰, neki su se pridružili narodnooslobodilačkom pokretu i borili protiv nacista, ili su bili ratni zarobljenici u italijanskoj okupacionoj zoni, u logorima na obali Jadranskog mora ili na teritoriji Italije i Albanije, a vrlo mali broj je preživio u koncentracionim logorima u Nemačkoj, Poljskoj, Austriji i Madjarskoj.¹⁵¹ U katolicizam je, posle kapitulacije i raspada Jugoslavije na početku Drugog svetskog rata, prešlo oko 1.200 Jevreja, a oko 1.000 osoba je preživelo sakrivajući se kod prijatelja u po gradovima i selima širom Jugoslavije.¹⁵² Jugoslovenski Jevreji su u ratu pretrpeli i ljudske i materijalne gubitke. Čitave porodice su bile uništene, mnogi su izgubili sve svoje rođake, a situacija u kojoj se nalazila ratna siročadi je bila krajnje teška. Jevrejima je bila oduzeta sva imovina: kuće, preduzeća, njihovi lokali i radnje, zaplenjen im je novac koji su imali u raznim bankama, kao i sva ostala materijalna dobra.¹⁵³

---

¹⁵⁰ Ovde smatramo da je potrebno naglasiti da je većina Jevreja koji su spadali u ovu kategoriju, nailazila na nesebičnu pomoć od strane pripadnika većinskih naroda kod kojih su nalazili privremeno utočište. Medjutim, bilo je i osoba koje su se, pre svega, trudile da i od pružanja pomoći jevrejskim izbeglicama izvuku materijalnu korist, naročito ukoliko je to bilo povezano sa delatnošću koom su se bavili. O tome svedoči jedno pismo mesnog kafedžije iz Kuršumlijske Banje (za koje možemo pretpostaviti da nije bilo jedino takve sadržine), upućeno Savezu 16. avgusta 1946. godine: "... Za vreme bivše Jugoslavije pred sam rat taj savez uputio je u Kuršumlijskoj Banji, izbeglice Jevreje iz Poljske. Ja sam ih prihvatio i dao stan i hranu, za račun toga saveza. Za stan ostali su mi dužni dve hiljade a za hranu tri hiljade trsta sedamdeset i pet dinara, U svemu čini Din. 5.375.-Što se vidi iz priloženih potvrda kod opštinske vlasti; Kako sam i ja nastradao za vreme okupacije, materijalno sam uništen od strane okupatora, to molim savez jev, opština mi pomenutu sumu isplati.

Kako sam ja pored navedene usluge još krio Jevreje u svojoj kući i to: Dr. Bandera i Miša N. ilegalno ime koga sam prebacio u šumi kod partizana i ostao živ, a neznam sada gdi se nalazi. Ako priložene potvrde nisu dovoljan dokaz tome savezu mogu pribaviti, svedoke svedoke koji će potvrditi da su moji navodi tačni u svemu...".AJIM, Fond Autonomni odbor (u daljem tekstu AO, 853), kutija broj 853

Savez je potvrde i izjavu kafedžije kuršumlijskog prihvatio i isplatio mu traženu sumu.

¹⁵¹ Pismo Davida Alkalaja i Fridriha Popsa Džointu od 23. januara 1945. godine, AJIM, fond Pretsednička komisija, (u daljem tekstu AJIM, PK, 285) , kutija broj 285.

¹⁵² Goldštajn I i Krizman N L, 1997.

¹⁵³ Isto.

Generalno govoreći, pripadnici jevrejske populacije su se, u vreme kada je došlo do oslobodjenja Beograda, oktobra 1944. godine, nalazili u stanju potpunog rasula. Prvi zadatak preživelih je bio da se vrate kućama, ili, tačnije rečeno, tamo gde su se njihove kuće nalazile pre rata i pokušaju da iznova započnu sa normalnim mirnodopskim životom. Jevreji, na isti način kao i drugi jugoslovenski narodi, su se našli pred početkom novog perioda obnove u svim oblastima života, i privatnog, kao jedinke, i društvenog, kao pripadnici nove države koja je bila formirana na tlu Jugoslavije.

Jevreji koji su ratni period proveli u Jugoslaviji, skrivajući se kod prijateljski raspoloženog većinskog stanovništva, uglavnom na teritoriji Srbije, su bili svedoci podjednako izraženog neprijateljstva, pljački i represivnih mera koje su okupatorske vlasti primenjivale i prema nejevrejskom stanovništvu. Bili su svesni da je položaj domaćeg stanovništva koje je pružalo bilo kakvu vrstu otpora okupatorskim snagama bio samo za nijansu povoljniji nego njihov lično. Posle oslobodjenja, ova grupa jevrejskog stanovništva je lakše prebrodila ratne traume, prihvatila novi poredak, prilagođavala se i učestvovala u društvenom životu šire zajednice.

Jevreji koji su rat proveli u koncentracionim nemačkim logorima su, pored preživljenih trauma u logorima, po povratku u Jugoslaviju preživljavali dodatne traume našavši svoje domove razorene ili zaposednute, najčešće od strane svojih nekadašnjih komšija, ili nepoznatih osoba koje su tamo bile rasporedjene voljom mesnih narodnih vlasti. Njihova reakcija je, uglavnom, zavisila od brojnosti preživelih povratnika njihove predratne opštine. Ukoliko su bili usamljeni ili malobrojni u mestu u koje su se vratili, napuštali su ga i obilazili druga mesta za koja su pretpostavljali da bi u njma mogli da nadju sunarodnike, ili su odlazili za Beograd gde su ih dočekivali aktivisti Saveza i smeštali u prihvatilište. Tamo gde je njihova grupa bila brojnija, oni su, oslanjajući se na materijalnu, a pre svega na moralnu, podršku Saveza odlučivali da se ipak vrate u ranija mesta boravka i nastave život u sredini u kojoj su nekada živeli.

Svakako da je kvalitet njihovog života bio bitno umanjen saznanjem da su njihove dojučerašnje komšije aktivno učestvovala u progonu i antijevrejskim akcijama okupatorskih vlasti. Naime, u toku rata pripadnici okupatorskih vlasti su iz jevrejskih privatnih kuća i hramova odnosili dragocenosti i relikvije. Ono što je preostajalo iza njihovog pustošenja, raznosili su lokalni lopovi ili meštani, napuštene kuće su prisvajali i koristili za ličnu upotrebu, a jevrejske sakralne objekte su sknavili, a nadgrobne spomenike upotrebljavali kao građevinski

materijal.¹⁵⁴ Ovo se, pre svega odnosi na područja koja su se za vreme rata nalazila u okviru NDH, ali je, u nešto manjoj meri, bilo yastupljeno kao pojava i na ostalim jugoslovenskim teritorijama.

I tu je postojala razlika. Jevreji–povratnici iz logora se nisu mnogo ustručavali od povratka u svoje domove koji su se nalazili na teritorijama na kojima je živelo hrvatsko, muslimansko ili srpsko većinsko stanovništvo. Domaće stanovništvo je, sa svoje strane, pokazivalo spremnost da prihvati “povratnike“ i sa njima uspostavi normalne komšijske odnose. I jedni i drugi su se trudili da, kao znak dobre volje, pokušaju da zaborave na prošlost i krenu u izgradnju nove budućnosti i da, u međusobnom saobraćanju, što manje spominju prošla ratna vremena.

Najveći problem oko povratka i života u staroj sredini su imali Jevreji čiji su se domovi nalazili na teritorijama na kojima je za vreme rata bila razvijena otvorena saradnja domaćih pripadnika nemačke i mađarske nacionalne manjine i okupacionih vlasti. Ukoliko bi se i vratili, Jevreji su odbijali svaki kontakt sa svojim komšijama i komunicirali isključivo kada to nije bilo moguće izbeći. Ni pripadnici mađarske i nemačke manjine im nisu ostajali dužni. Koristili su svaku priliku da pokažu da istaknu upravo svoju posebnost i izostanak dobre volje da, sa svoje strane, pokušaju da prevaziđu odnose nasledjene iz proteklog ratnog perioda. Izdvojili bismo kao indikativan događaj koji datira nekoliko godina posle rata¹⁵⁵. Naime, na proslavi 175. godišnjice subotičke JVO, održanoj 21. oktobra 1950. godine je, kao gost, govorio i predsednik Opštine Subotica, Mađar po nacionalnosti.

Na proslavi su bili prisutni ambasador Izraela i predstavnici JVO iz cele Jugoslavije. Mnogi od njih nisu znali mađarski. Sa druge strane, sasvim smo sigurni da je predsednik opštine Subotica znao srpsko–

---

¹⁵⁴ “...Najviše naše (jevrejske) baštine u Jugoslaviji nestalo je posle Drugog svetskog rata, pogotovo u prvih 40 godina... Lako je sećati se sinagoge u Subotici ili Novom Sadu, Beogradu, Sarajevu ili Dubrovniku, ali ko još pamtí jevrejsko groblje u malom vojvodjanskom mestu Lalić? Čak i ako o njemu upitate meštane neće znati da vam odgovore. Takvih groblja ima na stotine....Dodjete u ... Dubrovnik i nadjete gradsko stepenište koje je napravljeno od jevrejskih dečjih grobova...Nema tu nikakvih diskusija i dilema šta bi to moglo biti, jer na stepenicama još postoje uklesani natpisi i tekstovi koji ne ostavljaju nikakvu sumnju u to od čega su napravljene... ili dodjete u ... pekaru i vidite kako je čovek napravio WC za radnike i popatosao ga sa Šne luhot abrit (Pločicama Zakona)...“ Iz intervjua I.Čerešnješa, Bilten, broj 7, Beograd 2008, str. 7-9.

¹⁵⁵ Ovaj događaj je indikativan upravo zbog toga što je jedan od njegovih aktera bio predsednik opštine, zvanični službenik koji je na pomenutoj proslavi trebalo da nastupi kao predstavnik novih narodnih vlasti. Incidentnu notu njegovom nastupanju daje i činjenica da je na svečanosti bio prisutan i diplomatski predstavnik nove jevrejske države.

Ukoliko je na ovakve pojave bilo moguće naići nekoliko godina posle rata, možemo pretpostaviti koliko ih je bilo u neposrednom posleratnom periodu. Zatim, možemo pretpostaviti kakvo je bilo ponašanje običnih građana, pripadnika mađarske nacionalne manjine bilo prema Jevrejima, kada su dobijali ovakav primer od najvišeg zvaničnika opštine.

hrvatski jezik, koji je bio zvanični jezik nove države i zajednički svima. On je bio upoznat sa stavom gostiju i, na osnovu toga, njihovog pretpostavljenog nepoznavanja mađarskog jezika, ali se ipak prisutnima obratio na mađarskom jeziku¹⁵⁶, iako je bio svestan da ga samo mali broj prisutnih razume.

Jevrejsko stanovništvo je, zbog ovakvih recidiva prošlosti i prikrivenih oblika još uvek prisutnog antisemitizma, živelo u atmosferi latentno prisutne nesigurnosti i odbojnosti prema ostalim stanovnicima. Sa svoje strane, većinsko stanovništvo nije ni pokušavalo da im se približi. Naprotiv, ukoliko se radilo o predratnom stanovništvu koje je učestvovalo, posredno ili neposredno, u njihovom progonu, ono je ovom prinudnom "asocijalnošću" Jevreja pravdalo svoje ranije ponašanje prema njima.¹⁵⁷ Ovim se može objasniti izražena tendencija zatvaranja jevrejskog stanovništva prema široj društvenoj zajednici i pasivnog otpora njenim pokušajima da ih animira i uključi u novi društveni sistem. Upravo su pripadnici ove grupe Jevreja bili najbrojniji među onima koji su se među prvima prijavili za iseljavanje u Izrael posle proglašenja ove države.

Neposredno posle oslobodjenja Beograda svi jugoslovenski građani koji su, na neki način, uspeli da pred nacističkim terorom napuste teritoriju Jugoslavije i da ratne godine provedu u nekoj od neutralnih evropskih država,¹⁵⁸ dobili su poziv da se vrate natrag u Jugoslaviju. Poziv je bio proprćen upozorenjem da će, u slučaju da se pozivu ne odazovu, izgubiti jugoslovensko državljanstvo, kao i sva prava koja iz toga proističu. Poziv iste sadržine je, po završetku ratnih dejstava, bio upućen i onima koji su u tom trenutku zatekli na teritoriji ratom zahvaćenih evropskih država i odnosio se, kako na vojne, tako i na civilne izbeglice koje su uspele da prežive utamničene u nekom od nacističkih logora. Svim jugoslovenskim građanima koji su spadali u ovu kategoriju su bile predočene sankcije i posledice koje bi mogle nastupiti u slučaju da se ne odazovu ovom pozivu.

Prema odredbama "Zakona o oduzimanju državljanstva jugoslovenskim državljanima koji odbiju repatrijaciju" donetom 23. avgusta 1945. godine,¹⁵⁹ bila je ostavljena mogućnost građanima da se za repatrijaciju mogu prijaviti u roku od dva meseca od zvanične objave završetka repatrijacije u zemlji, odnosno na oslobodjenom području na kojem su se zatekli u vreme završetka ratnih dejstava. Iste odredbe su važile i za građane koji su spadali u kategoriju civilnih izbeglica i ratnih vojnih zarobljenika, s

---

¹⁵⁶ Ovakvo ponašanje visokog zvaničnika subotičke opštine bi se, najblaže, moglo okarakterisati kao omalovažavanje Saveza i njihovog gosta–izraelskog ambasadora i svojevrsna provokacija.

¹⁵⁷ Primenjujući psihološki mehanizam racionalizacije, oni su sopstvenu krivicu za antijevrejske ispade i ponašanje prebacivali na i time umirivali svoju savest govoreći da su "Jevreji ostali ono što su oduvek i bili."

¹⁵⁸ Uglavnom Švajcarske i Švedske.

¹⁵⁹ "Službeni list DFJ", broj 64, 28. avgust 1945.

tim što je Zakonom bilo predviđeno da će, u slučaju neodazivanja pozivu na repatrijaciju, ratni vojni zarobljenici izgubiti svoj dotadašnji status, te da će ubuduće biti smatrani kao civilna lica i uživati takav tretman u zemljama boravka. Nakon donošenja ovog Zakona, 15. septembra je bilo doneseno i "Upustvo za izvršenje Zakona o oduzimanju državljanstva"¹⁶⁰ kojim su bila data dodatna upustva i preciznije razradjeni pojedini članovi Zakona.

Naime, usled suočavanja sa realnom situacijom na terenu, koja se ogledala u tome da je znatan broj i civilnih i vojnih izbeglica izbegavao da potpiše "Izjavu o odanosti NOP-u"¹⁶¹ i prijavi se za povratak u Jugoslaviju, i težnje da se za povratak, naknadnim političkim radom, pridobije što veći broj neodlučnih lica,¹⁶² zvanična odluka o završetku repatrijacije je bila objavljena tek 11. januara 1946. godine.¹⁶³ Čak i tada, ova objava se odnosila samo na teritorije bivših zaraćenih zemalja, dok je završetak repatrijacije za neutralne " ... i druge zemlje ... "¹⁶⁴ naknadno bio utvrđen za 23. mart iste godine.¹⁶⁵ Uslovi predviđeni ovim Zakonom su se odnosili na sve jugoslovenske građane, pa tako i na pripadnike jugoslovenske evrejske populacije.

Oko 2.000 jugoslovenskih Jevreja se odlučilo da ostane da živi u zemljama u kojima su se zatekli ili da odu u neku drugu zemlju, od kojih je najveći deo odlučio da zatraži dozvolu useljenja u SAD ili Palestinu,¹⁶⁶ dok je većina preživelih pripadnika jugoslovenske jevrejske populacije je odlučila da se vrati u domovinu.

---

¹⁶⁰ ASMIP, PA, fascikla broj 21, za 1945. godinu (u daljem tekstu ASMIP, PA, 21/1945).

¹⁶¹ Arhiv Jugoslavije, fond Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije (u daljem tekstu AJ EV, 103), 103, 11/94.

¹⁶² Pošto se bilo postavilo " ... pitanje u čijoj je nadležnosti zvanično objavljivanje izvršenja repatrijacije ... (a posle traženja i dobijanja preporuke od) ... Ministarstva unutrašnjih poslova ... u sporazumu sa Ministarstvom narodne odbrane, diplomatska odnosno vojna predstavništva su nadležna da zvanično objave izvršenje repatrijacije sa svoga odgovarajućeg područja, pošto se prethodno, po potrebi, sporazumu sa Ministarstvom inostranih poslova, koje će se pak, kad daje saglasnost za objavljivanje izvršenja repatrijacije konsultovati sa saveznim Ministarstvom unutrašnjih poslova. ... (po merodavnom mišljenju Saveznog ministarstva unutrašnjih poslova po pitanju procedure za objavljivanje izvršenja repatrijacije) ... još nije trebalo objavljivati okončanje repatrijacije ni u zonama u kojima je (bila već) stvarno izvršena." ASMIP, PA,20/1945.).

¹⁶³ Objašnjenje ovakvog stava nadležnih vlasti DFJ je bilo jasno izneseno u dopisu Odeljenja za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike upućenom ondašnjem pomoćniku ministra inostranih poslova Vladimiru Velebitu: " ... Nacionalni interes (je zahtevao da se sa objavljivanjem završetka repatrijacije sačeka izvesno vreme) ... Medjutim, dalje prolongiranje ne bi imalo opravdanja, jer je do sad bila pružena mogućnost da zavedeni ... i neobavešteni saznadu pravu istinu. Ako se oni i posle toga ne odlučuju za povratak u zemlju (onda) ... nacionalni interes je da što pre dodje do isključenja takvih lica iz državne zajednice primenom pozitivnih zakonskih propisa." ASMIP, PA, Isto.

¹⁶⁴ ASMIP, PA, Isto.

¹⁶⁵ ASMIP, PA, Isto.

¹⁶⁶ AJIM, PK, 285.

Kada je otpočela repatrijacija¹⁶⁷, za koju je bilo predviđeno da bude završena u prvoj polovini 1946. godine, za povratak u domovinu se odlučilo oko 11.000 jugoslovenskih građana jevrejskog porekla, oslobođenih iz logora širom Evrope.

Na teritoriji Švajcarske se, prema izveštaju poslanika Milana Ristića, upućenog 3. maja 1945. godine Ministarstvu inostranih poslova, nalazilo preko 2.000 jugoslovenskih Jevreja. Od tog broja, oko 500 Jevreja je u Švajcarsku dospelo, raznim načinima, u periodu 1941 – 1943, a “ Po kapitulaciji Italije je prebegao izvestan broj naših državljana, većinom mojsijeve veroispovesti, koji su sa naše teritorije uspeli da pobegnu od Nemaca i da se sklone u Italiju. (...) Njih sada ima oko 1.300. (...) ovih dana prelaze iz Nemačke bivši naši deportirani radnici i ratni zarobljenici, takodje uglavnom mojsijeve veroispovesti (...) njih 838.”¹⁶⁸ U toku 1944. godine „Iz famoznog nemačkog koncentracionog logora Bergen Belsena stigle su u Švajcarsku, još pre nemačkog sloma dve grupe Jevreja raznih narodnosti. Jedna grupa 21. avgusta a druga 7 decembra 1944 god. Medju ovim izbeglicama nalaze se i 97 naših državljana... “ Kasnije ih je, medjutim, pristiglo još stotinak, i bili su svi zajedno smešteni u izbeglički logor u mestu Ko (Caux) gde se već nalazila grupa od oko 400 jugoslovenskih Jevreja.¹⁶⁹

Repatrijacija jugoslovenskih građana iz Švajcarske je, u početku, bila individualna, a kasnije je postojao plan da se one, najpre prebace u Alžir, na čemu su insistirale američke vojne vlasti, a zatim repatriiraju u Jugoslaviju, ali se od tog plana odustalo te je repatrijacija bila vršena delimično železničkim transportom preko teritorije Nemačke, a zatim “... preko Insbruka na liniju koja silazi iz Salcburga na Jesenice ...”¹⁷⁰, a delom preko italijanskih luka.

Osim u Švajcarskoj, relativno brojna je bila i grupa jugoslovenskih građana jevrejske nacionalnosti koja je po oslobodjenju iz logora Dahau prebegla u Švedsku. Ova grupa je uspela da stupi u kontakt sa Svetskim jevrejskim kongresom koji je o njenom postojanju obavestio jugoslovensko diplomatsko predstavništvo u Londonu, sa molbom za dalje staranje. Nije nam

---

¹⁶⁷ Izveštajem Odeljenja za repatrijaciju pri Ministarstvu socijalne politike DFJ, upućenom Političkom odeljenju Ministarstva inostranih poslova, a “ U vezi traženja (...) da se tome Ministarstvu dostave podaci (o broju i trenutnom mestu boravka jugoslovenskih državljana koje treba repatriirati, Ministarstvo je bilo obavješteno da) ... Ne raspolaže se ovim podacima za sovjetsku okupacionu zonu Nemačke, jer u tome području na repatrijaciji naših državljana rade samo sovjetske vlasti, bez učešća naših organa. (...) Za repatrijaciju sa sovjetske okupacione zone nije potrebna saradnja organa UNRRA-e. ... (što se tiče repatrijacije iz anglo-američke zone) ... kako je 5 VII t.g. sa anglo-američkom Vojnom misijom sklopljen sporazum, da će od 9 VII t.g. početi pristizati dnevno po 6.000 repatriiraca i da će na taj način biti transportovano celo naše ljudstvo sa zapada, time otpada potreba za učestvovanjem UNRRA pri repatriiranju sa tog severo-zapadnog sektora.” ASMIP, PA, 20/1945.

¹⁶⁸ ASMIP, PA, 31/1945.

¹⁶⁹ ASMIP, Isto; Takodje: Ivanković M, 1996.

¹⁷⁰ ASMIP, PA, 20/1945.

poznato kako su se, u pogledu repatriranja, izjasnili pripadnici ove grupe, kao ni ostali jugoslovenski građani jevrejske narodnosti koji su se, eventualno, od ranije zatekli u Švedskoj. Međutim, poznato nam je da su svi Jugoslaveni sa teritorije Švedske i Norveške, pa tako i jugoslovenski građani jevrejske nacionalnosti koji su se odlučili na povratak u domovinu bili repatrirani “ ... preko Danske, Nemačke i Austrije na Jesenice... “. ¹⁷¹

Proces repatrijacije ljudstva sa teritorije Francuske i zemalja Beneluksa je potrajao zbog preopterećenosti francuskih sredozemnih luka i protekao se do sredine 1946. godine, kada je izvršen, delimično preko luka u severnoj Italiji, a delimično železnicom preko teritorije Nemačke i Austrije. ¹⁷² Jugoslovenske civilne izbeglice jevrejske nacionalnosti koje su se, u vreme prestanka ratnih dejstava zatekle na teritoriji Italije, a koje su se odlučile na povratak u domovinu, bile su repatrirane na isti način kao i njihovi ostali sunarodnici.

Jugoslovenske jevrejske izbeglice koje su pripadale kategoriji ratnih vojnih zarobljenika su bile obuhvaćene vojnim kolektivnim transportima i vratile su se u Jugoslaviju organizovano, po dinamici koju su odredjivale savezničke vojne vlasti u svojim okupacionim zonama. Civilne izbeglice, koje su uspele da prežive rat u nekom od koncentracionih logora i potom bile oslobođene iz istih, u domovinu su se vraćale pojedinačno. U svom povratku su se trudile da, najpre, predju na teritoriju neke od neutralnih zemalja, ili bar na teritoriju zemalja koje su pripadale anglo–američkoj okupacionoj zoni, budući da je situacija oko uslova za repatriranje jugoslovenskih građana iz evropskih zemalja koje su pripadale sovjetskoj okupacionoj zoni bila krajnje nejasna i pravno neregulisana

Naime, ni kraljevska vlada, ni nova Jugoslavija nisu zvanično pristupile “Planu za opštu repatrijaciju“, publikovanom od strane Forinj ofisa (Foreign Office) 10. decembra 1943. godine, kao ni “Detaljnem sporazumu o zaštiti, izdržavanju i transportovanju oslobođenih ratnih zarobljenika i građana“ koji je bio plod dogovora lidera trojice vodja antifašističkog bloka na Krimskoj konferenciji 12. februara 1945. godine. Zbog toga je proces repatrijacije jugoslovenskih građana bio prepušten bilateralnim dogovorima između jugoslovenskih i nadležnih vojnih vlasti u okupacionoj zoni sa koje je trebalo da bude izvršena repatrijacija. I dok su zapadni saveznici u svoje repatrijacione štabove primili jugoslovenske predstavnike i bez ikakvih potraživanja i specijalnih uslova vršili repatrijaciju jugoslovenskih građana u domovinu, sovjetske vlasti nisu dozvolile da se njihovim repatrijacionim

---

¹⁷¹ ASMIP, PA, Isto

¹⁷² ASMIP, PA, Isto.

štabovima priključe jugoslovenski predstavnici¹⁷³, tako da nije postojala mogućnost da se prati i usmerava tok repatrijacije, zbog čega su mnoge od civilnih izbeglica bile transportovane na teritoriju Sovjetskog Saveza. Iz tog razloga je izvestan broj jugoslovenskih jevrejskih izbeglica krišom napuštao takve transporte, ukoliko su već bili obuhvaćeni njima, a ostali su takve transporte izbegavali i trudili se da nadju neki drugi način za povratak kućama.¹⁷⁴

Zimski uslovi su bili nepovoljni i otežavali su povratak, ali su se jugoslovenski Jevreji ipak opredeljivali za repatrijaciju, u nameri da završe započete poslove i spasu svoju imovinu (koja u mnogim slučajevima više nije postojala). Sa druge strane, bojali su se da ne izgube državljanstvo.¹⁷⁵ Njihova ekonomska situacija je bila vrlo teška. Mnogi repatrirani Jevreji nisu mogli da povrate svoje stanove, nove vlasti im još uvek nisu izvršile povraćaj novčanih sredstava koja su im bila oduzeta od strane Nemaca, plate su bile niske a broj nezaposlenih je bio visok među onima koji su pre rata imali neproduktivna zanimanja.¹⁷⁶ Sem toga, budući da je na snazi bio sistem racionisanog snabdevanja, a mnogi od njih nisu ispunjavali socijalni statusni uslov za dobijanje neophodnih "tačkica" i "kartica" za snabdevanje, bilo je teško da se obezbede najneophodnijim potrebštinama za ishranu i odeću.

Fridrih Pops, koji je bio pretsednik Saveza jugoslovenskih veroispovednih opština Jugoslavije (u daljem tekstu Savez) još od 1933. godine, ratne godine je proveo krijući se u Beogradu kod prijatelja. Dva dana posle oslobodjenja Beograda 22. oktobra 1944. godine je ušao u stare prostorije¹⁷⁷ i na ulazu istakao natpis "Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije"¹⁷⁸. Ovim simboličnim gestom je objavio i dalje postojanje i ponovnu aktivnost jevrejske populacije i njenih organizacija u posleratnoj

---

¹⁷³ ASMIP, PA, broj 21/1945.

¹⁷⁴ Grupa autora, Mismo preživeli, Jevreji o Holokaustu 3 (u daljem tekstu Grupa autora, Mi smo preživeli 3, 2005), Beograd, 2005. str. 489.

¹⁷⁵ AJIM, PK, 285.

¹⁷⁶ AJIM, PK, Isto.

¹⁷⁷ Bila je to zgrada Saveza u ulici Kneginje Ljubice 34, koja je neposredno posle oslobodjenja Beograda promenila ime u Boleslava Bjeruta, da bi od 1950. godine nosila naziv Zmaj Jovina, a danas joj je vraćen prvobitan naziv, pa se ponovo zove ulica Kneginje Ljubice.

¹⁷⁸ Vesti o ovom događaju prenela je Jewish Telegraph Agency iz Njujorka u svom Biltenu od 7. marta 1945. godine: "Glavna vodeća ličnost među preživelim je Dr. Friedrich Pops 35 godišnji pretsjednik jevrejske opštine ... koji je kroz vrijeme njemačke okupacije tajno živio u srcu Beograda pod okriljem jedne srpske porodice. ... na stotine beogradskih Jevreja se pridružilo Titovoj vojsci..." . ASMIP, PA, 21/1945. za Ovaj članak je, radi objavljivanja, bio dostavljen celokupnoj svetskoj jevrejskoj štampi, što je se vrlo pozitivno odrazilo na formiranje stava jevrejskog javnog mnjenja o novoj Jugoslaviji širom sveta. AJIM, PA, 795.

Jugoslaviji.¹⁷⁹ U istoj zgradi je bila smeštena i Jevrejska opština Beograd. Savez i Jevrejska opština su se preselili u zgradu Jevrejskog doma u Dubrovačkoj ulici broj 71.¹⁸⁰

Rad Saveza je i formalno bio obnovljen decembra 1944. godine i on bio zvanično priznat kao legalni predstavnik jugoslovenskih Jevreja¹⁸¹. Savez je bio legalni naslednik imanja brojnih opština koje više nisu funkcionisale i on je i preuzeo njihovu imovinu u nameri da je iskoristi kao osnovu za ustanovljenje fonda za rekonstrukciju.¹⁸² Neposredno po obnavljanju rada, pri Savezu su bile formirane razne sekcije koje su se bavile pojedinim aspektima organizovanja i uredjenja života posleratne jevrejske zajednice i pružali neophodnu pomoć svim njenim pripadnicima. Jedna od prvih sekcija koja je bila organizovana i otpočela sa radom je bila verska sekcija.

Vlasti su jevrejsku zajednicu simbolično priznale otvaranjem obnovljene jedine preostale beogradske sinagoge,¹⁸³ koje je bilo, radi potpunog utiska i simbolike bilo izvršeno na Šabat, t.j. u subotu, 2. decembra 1944. godine u 10 časova pre podne.¹⁸⁴ Bila je to zgrada bogomolje aškenskog obreda u Kosmajskoj, danas ulici Maršala Birjuzova, broj 19. Za vreme okupacije, tokom Drugog svetskog rata, aškenaski hram je služio kao javna kuća. Posle oslobodjenja, hram je bio očišćen, uredjen koliko je to bilo moguće i osvećen. Ovom činu je prisustvovala i delegacija Vlade koja je bila sastavljena od članova AVNOJ-a i članova nove jugoslovenske vlade i koju je predvodio Moša Pijade.¹⁸⁵

Sam čin osvećenja je obavio Albert Altarac¹⁸⁶, beogradski sveštenik. Molitva koju je tom prilikom izgovorio je karakteristična za trenutak u kojem je izgovorena. Ona je odražavala stav pripadnika jugoslovenske jevrejske populacije prema NOP, iskazivala njenu spremnost i volju da učestvuje i doprinese daljoj borbi za konačno oslobodjenje i nadu da će biti prihvaćena kao ravnopravna u novoj

---

¹⁷⁹ Kadelburg Lavoslav, Spomenica 1919 -1969 (u daljem tekstu Kadelburg L, 1969), Beograd 1969.

¹⁸⁰ Kasnije je i ova ulica promenila ime u: "7. jula" odnosno "Kralja Petra" kako se i danas zove. U ovu zgradu su, kasnije, bile preseljene i službe Jevrejske opštine Beograd, a u prostorijama na I spratu je 1952. godine bila uredjena stalna postavka Jevrejskog istorijskog muzeja.

¹⁸¹ ASMIP, PA, 21/1945.

¹⁸² Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, fond Autonomni odbor (u daljem tekstu AJIM, AO), 705.

¹⁸³ Prilike se, sudeći po objektivnim pokazateljima, u pogledu mogućnosti obavljanja verske službe u jevrejskim hramovima, nisu mnogo promenile: na teritoriji cele Srbije jedini aktivan hram u kojem se obavlja verska služba je ostalo ovo zdanje u ulici Maršala Birjuzova, naravno obnovljeno, obogaćeno dodatnim sadržajima i opremljeno najmodernijom tehnikom, uključivši i bežični internet. Ipak, i pored svega, ostaje činjenica da je to jedini aktivan hram za Jevreje obadva obreda u celoj savremenoj Srbiji.

¹⁸⁴ Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, fond Pererina arhiva (u daljem tekstu AJIM, PA, 795), kutija broj 795.

¹⁸⁵ Gordiejew Paul Benjamin, Voices of Yugoslav Jewry (u daljem tekstu Gordiejew P.B,1999), New York, 1999, str 104.

¹⁸⁶ Albert Altarac nije bio školovani rabin. On je, u predratnom periodu bio predsednik Jevrejske veroispovedne opštine u Vlasenici, u Bosni. Kao jedan od najučenijih poznavalaca verskih pitanja koji se neposredno posle rata zatekao u Beogradu, u nedostatku za to školovanih rabina, uspešno je obavljao sveštenu dužnost.

državi. Molitva je bila relativno kratka i, pored prve tri rečenice religioznog karaktera, u potpunosti prilagodjena novonastalim okolnostima.¹⁸⁷

Činjenica da se u ovoj molitvi centralno mesto i najveći deo sadržaja odnosi na žrtve koje su pale i borce koji su se borili u borbama koje su još uvek trajale je bila sasvim u skladu sa tadašnjom životnom realnošću. Takodje, deo koji se odnosi na Josipa Broza Tita, rukovodioce i zemlju u kojoj su živeli, ne bi trebalo shvatiti kao plod prostog oportunizma, već kao činjenicu da su Jevreji državu FNRJ duboko osećali kao svoju domovinu i, istovremeno, ispunjavali jednu od osnovnih zapovesti Tore koja govori o

---

¹⁸⁷ Ona glasi:

“ Svemogući Bože – gospodru sveta!

.....

Danas si ostvario svoje obećanje, koje si dao našim praocima govoreći: **TEBI DAĆU ZEMLJU HENANSKU.**

Daj snage našim borcima da izdrže sva iskušenja, da odbrane **SVETO TLO DOMOVINE OD LJUTOG DUŠMANINA.** Amen

Daj snage našim borcima da njihova borba bude **PLEMENITA BORBA ZA VELIKE IDEALE, ZA IDEALE MIRA, ZA ONE IDEALE ZA KOJE SE BORE NAJBOLJI SINOVI ČOVEČANSTVA.** Amen.

UČINI DA KRV KOJU SU DALI ZA IZGRADNJU BOLJE BUDUĆNOSTI NE BUDE UZALUD PROLIVENA. Amen.

Sjeti ih se o Bože! Ne zaboravi jecaj miliona potlačenih koji vane za mirom i daj da svetom zavлада duh sloge i ljubavi pa da svi ljudi žive mirno i srećno. Amen.

UČINI TO ZBOG ONIH KOJI SU DALI ŽIVOTE, UČINI TO ZBOG ONIH KOJI TRPE I PATE, ZBOG PROGONJENIH I POTLAČENIH. Amen.

NEKA SVAKA NAŠA ŽRTVA UŠTEDI MILIONE LJUDSKIH ŽIVOTA BUDUĆIH POKOLJENJA! Neka naše suze i naš bol uštedi plač našoj deci, i neka se naša borba pretvori u plamenu himnu **CELOG POŠTENOG I NAPREDNOG ČOVEČANSTVA** kako bi u prah satri sve što je zlo i nevaljalo. Amen

.....

BLAGOSLOVI I ČUVAJ NAJBILJEG SINA NAŠIH NARODA, VOLJENOG UČITELJ I VODJU MARŠALA JUGOSLAVIJE JOSIPA BROZA TITA. Amen.

BLAGOSLOVI BOŽE NAŠU DOMOVINU FEDERATIVNU NARODNU REPUBLIKU JUGOSLAVIJU, NJEZINU VLADU I NJENE RUKOVODIOCE KAKO BI PROCVALA I OJAČALA I POSTALA BEDEM MIRA U SVETU. Amen. ...“ **AJIM, PA**, 795.

tome da je jevrejsko stanovništvo dužno da se moli za dobrobit svoga vladara i napredak države u kojoj žive.¹⁸⁸

Za organizaciju svečanosti u povodu osvećenja Sinagoge pobrinula se AD HOC formirana "Srpsko–Jevrejska veroispovedna opština u Beogradu"¹⁸⁹. Ovako sročeni naziv govori nam da je, u tom, još uvek politički nestabilnom i rovitom periodu, u Opštini vladala izvesna doza zbunjenosti i da je procena jevrejskog rukovodstva bila da ovakav naziv trenutno najbolje odslikava projektovani karakter koji bi Opština trebalo da ima u posleratnom prirodu. Ni u ranijem, a ni u kasnijem periodu, nijedna jevrejska veroispovedna opština nije imala ovaj neobični narodnosni dodatak, pa ni Beogradska, kako ćemo to, kasnije, videti.

Beogradska opština je, radi obaveštavanja svojih članova i prijatelja, štampala prigodan "Oglas"¹⁹⁰ kojim je, sem poziva na osvećenje, obaveštavala i da će se "U buduće služba ... redovno održavati petkom po podne u 15 časova, a subotom pre podne u 8 časova. Pozivaju se svi Jevreji, koji žive u Beogradu, da dolaze redovno na bogoslužnje u napred označene dane."¹⁹¹

Obzirom da je subota bila obavezan radni dan, većina članova jevrejske zajednice nije bila u mogućnosti da prisustvuje održavanju bogoslužnja. Međutim, već i sama činjenica da je, posle preživljene Velike katastrofe, kako Jevreji nazivaju doba Holokausta, u novoj Jugoslaviji postojalo mesto gde su pripadnici jevrejske zajednice mogli da se okupljaju i slobodno i bez straha ispoljavaju svoja nacionalna i verska osećanja, imalo je ogroman psihološki značaj i efekat na sve jugoslovenske Jevreje, nezavisno od toga gde su živeli. Oni su, posle zvaničnog priznavanja jevrejske zajednice kao ravnopravne u zajednici svih jugoslovenskih naroda, mogli biti sigurni da će u novoj državi imati podjednak tretman kao i ostali njeni građani i da će biti poštovana sva njihova ljudska prava.

Iako je obnavljanje hrama i njegovo osposobljavanje za ponovno obavljanje verskih obreda, samo po sebi, bilo radostan događaj i trebalo je da kod pripadnika jevrejskih građana Beograda i njihovih prijatelja proizvede samo prijatna osećanja, desilo se da su, u prvi mah, prevladala sasvim suprotna osećanja. Strahote tek minulog perioda su još bile bliske i žive i nisu mogle biti olako zaboravljene. Tako i pisana beleška, svedočanstvo savremenika, koju nam je o svečanosti obnavljanja

---

¹⁸⁸ Goldberg Dž. Dejvid, Rejner D. Džon, Jevreji. Istorija i religija (u daljem tekstu Goldberg Dž. D, Rejner D. Dž, Beograd 2003), Beograd 2003.

¹⁸⁹ AJIM, PA, Isto.

¹⁹⁰ Tekst "Oglasa" je bio iskucan pisaćom mašinom na običnom belom kancelarijskom papiru, koji se danas redovno upotrebljava, ali možemo pretpostaviti da je u ono doba predstavljao priličnu dragocenost.

¹⁹¹ AJIM, PA, 795.

Sinagoge¹⁹² ostavio Zulfikar–Zuko Džumhur, pre svega odiše setom: “... Moj najbliži rođak Abdulah Hadžić, imam beogradske Bajrakli džamije, bio je teško bolestan ... pa je ... ovlastio mene da ... prisustvujem tužnoj svečanosti obnove jevrejskog Hrama u Kosmajskoj ulici. U stravično unakaženim prostorijama dugo sknavljenog Hrama zatekao sam malu grupu uplakanih i izbezumljenih od bola žena u dronjcima. Među tim nesretnim ženama bila su samo dvojica ili trojica starijih muškaraca, još uvijek pometenih od velikih strahova koje su tek preživjeli. ... Stajao sam među njima pognute glave misleći na sve strahote koje smo svi, a naročito Jevreji, prošli tih strašnih godina... Pojačana zapomaganja i plač skrenuli su mi pažnju na jednog omanjeg čovjeka koji je upravo ulazio u Hram. Čovjek je bio u partizanskoj bluzi sa opasačem i partizanskom Spomenicom na grudima. ... Ojadjene i uplakane žene opkolile su ga i držale za ruke i ramena sa sviju strana. Čovjek u partizanskoj bluzi bio je uznemiren i iza njegovih očala primjetio sam suze. Taj čovjek ... bio je Moša Pijade. Žak Konfino¹⁹³, obučen u nekakvu iznošenu vojničku bluzu govorio je potresno o tužnim sudbinama milijuna ...koji su pobijeni samo zato što su se zvali Avrami, Moše i Isaci ... “.¹⁹⁴

U neposrednom posleratnom periodu, posle beogradske, je bilo obnovljeno i nekoliko sinagoga i osposobljeno za obavljanje verske službe, na primer novosadska i subotička, koje su bile obnovljene u avgustu 1945. godine.¹⁹⁵

U Beogradu je pre Drugog svetskog rata postojalo nekoliko sinagoga, kako sefardskih, tako i aškenaskih. Sticajem okolnosti, period okupacije i onaj koji mu je neposredno sledio, najteže se odrazio na sinagoge sefardskog obreda. Stara sinagoga na Dorćolu, obnovljena 1919. godine, nekako je preživela period Drugog svetskog rata i doživela oslobodjenje od Nemaca, “ ... ali je tada neko negde naredio da se zgrada poruši“.¹⁹⁶ Nisu pomagali slabašni protesti ostatka beogradske jevrejske zajednice, koja je želela da se zgrada popravi, kako bi služila za večni spomenik na Jevreje Beograda, koji su gotovo potpuno uništeni tokom Drugog svetskog rata. O rušenju Stare sinagoge “... (ostalo je svedočanstvo savremenika, Davida – Dače Alkalaja): .. Bio sam tužan. Tražio sam Jaliiju. Ne stvarnu, nego u senci njene prošlosti. Njenu senku. Bejah zaprepašćen: nestala je Stara sinagoga “El kal vježo“. Mesto nje dugačka drvena baraka, u kojoj je velika stolarska radionica. Nisam bio tužan nego srdit. To se nije smelo srušiti. To je spomenik ne samo jevrejski, nego jalijski, beogradski. (...) Stara sinagoga je bila simbol Jaliije, njena vera,

---

¹⁹² Bilo bi pravilnije reći–Hrama, zbog toga što to izvorno zaista i jeste bio verski objekat u kojem se vršilo bogoslužje po pravilima aškenaskog obreda, a Aškenazi su svoje bogomolje nazivali Templ, ili Hram.

¹⁹³ Žak Konfino, lekar i književnik, bio je tada predsednik beogradske Jevrejske veroispovedne opštine.

¹⁹⁴ Lebl Ž, 2001, str. 240 – 241

¹⁹⁵ AJIM, PK, 285.

¹⁹⁶ Lebl Ž, 2001, str.230.

njen duh, njena duša, odjek njenih osećaja, rezonanca njene tuge i njenih radosti, učitelj i utešitelj njene dece, tih sitnih, čestitih jalijskih Jevreja. To bi bilo mesto za jevrejski muzej. Bejah srdit na druge, ali i na samoga sebe...“.¹⁹⁷

Jevrejska opština u Beogradu je bila prva jevrejska gradska opština koja je, u posleratnom periodu, i formalno obnovila svoj rad i reorganizovala ga na novim, savremenim osnovama. Ona je nastala spajanjem dveju ranije postojećih beogradskih jevrejskih veroispovednih opština: Jevrejske sefardske veroispovedne opštine i Jevrejske aškenaske veroispovedne opštine, na osnovu odluke donete na zboru gradjana 14. januara 1945. godine, na kojem je bila “... izražena jednodušna i nepokolebiva odluka za stalnim jedinstvom i ukidanjem svih razlika medju beogradskim Jevrejima preživelim posle strahovite katastrofe...“.¹⁹⁸ Tom prilikom, ona je promenila svoje privremeno ime i ustanovila, kao zvanični, naziv “Jevrejska veroispovedna opština Beograd“.

Sedište opštine se nalazilo u ulici Kneginje Ljubice 34, u Beogradu. Prvi predsednik privremene i AD HOC formirane beogradske jevrejske veroispovedne opštine je bio Žak Konfino, koji se na ovom položaju zadržao vrlo kratko vreme. Posle njega, sve do iseljenja u Izrael, na čelu beogradske veroispovedne opštine se nalazio David–Dača Alkalaj.¹⁹⁹

U neposrednom posleratnom periodu bilo je predviđeno da “... Opština obuhvata područje Narodnog odbora grada Beograda a kao matična opština (u širem delokrugu) i područje uže Srbije i Autonomne Kosovsko–Metohijske oblasti²⁰⁰ ... (...) Jevrejska opština u Beogradu je član Saveza jevrejskih veroispovednih opština sa svim pravima i dužnostima koje proizilaze iz poslovnika Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije...“.²⁰¹ Na isti način su, posle beogradske, bile formirane i jevrejske veroispovedne opštine, najpre u Zagrebu i Sarajevu, a zatim i u svim većim gradovima u kojima je živelo jevrejsko stanovništvo i u kojima su za to postojali uslovi.

Od svog osnivanja, Beogradska jevrejska veroispovedna opština je bila uređena po svim pravnim uzusima. Imala je svoja pisana pravila i Statut. U posmatranom periodu, još je jedino Jevrejska veroispovedna opština Zagreb imala svoj Statut. Tek pošto su 1952. godine bile izvršene promene u

---

¹⁹⁷ Lebl Ž, 2001, str. 232 .

¹⁹⁸ AJIM, PK, 1197.

¹⁹⁹ David Alkalaj je za svoje zasluge na obnavljanju i razvoju beogradske jevrejske opštine posle odlaska u Izrael bio, od strane članova i rukovodstva, bio proglašen za doživotnog počasnog predsednika Opštine. Za počasnog potpredsednika opštine je, za svoje zasluge, bio proglašen Martin Komloš.

²⁰⁰ Na čiju teritoriju je, tada, bio smeštan i Novi Pazar.

²⁰¹ AJIM, PK, Isto.

karakteru i nazivu celokupnog Saveza, bili su kao obavezni propisani i usvojeni osnovni pravni akti koje je trebalo da ima svaka jevrejska opština.

Posle beogradske, do kraja avgusta meseca 1945. godine bila je obnovljena još 41 opština i priznata od strane Saveza.²⁰² Bile su to, sem Beogradske JVO, još i: Zagreb, Dubrovnik, Rijeka, Osijek, Čakovec, Split, Nova Gradiška, Djakovo, Murska Sobota, Sarajevo, Zenica, Banja Luka, Jajce, Novi Sad, Subotica, Sombor, Zrenjanin, Ada, Senta, Mostar, Bitolj, Bačka Palanka, Pančevo, Bačka Topola, Zemun, Stari Bečej, Stara Kanjiža, Vršac, Mol, Ilok, Novi Vrbas, Debeljača, Čonoplja, Bačko Gradište, Velika Kikinda, Bačko Petrovo Selo, Kosovska Mitrovica, Niš, Leskovac, Priština i Skoplje.

Za neke od obnovljenih opština smo našli podatke o imovini koja im nije bila konfiskovana u toku rata i kojom su, u tom trenutku, raspolagale. Podaci su sledeći:

-u Hrvatskoj- opština Bjelovar: jedna zgrada, jedan demolirani hram i dva groblja;

opština Čakovec: tri kuće, tri livade, četiri oranice i jedno groblje;

opština Daruvar: jedna sinagoga, jedan pašnjak i jedno groblje;

opština Dubrovnik: dve kuće, jedan hram i jedno groblje;

opština Karlovac: jedna bogomolja, dva pašnjaka, dva zemljišta i jedno groblje;

opština Murska Sobota: jedna kuća i jedan hram;

opština Nova Gradiška: dve oranice i jedno groblje;

opština Osijek: sedam kuća, jedna sinagoga, tri bašte, jedno dvorište i dva gradilišta;

opština Rijeka: jedan hram, jedna kuća i jedna livada;

opština Split: sedam kuća, jedno stepenište, dva pašnjaka i jedan dvor;

opština Skoplje: šest kuća, pet dvorišta, jedan pašnjak i jedna sinagoga;

opština Zagreb: osam kuća, jedan hram razrušen, dva gradilišta, tri dvorišta, jedan vrt sa zgradom, jedna šuma, jedno imanje u Crikvenici i jedno imanje u Ravnoj Gori.

---

²⁰² AJIM, PK, 285.

– u Bosni i Hercegovini – opština Banja Luka: dve kuće, jedno gradilište, jedna bogomolja, jedna sinagoga i jedan pašnjak;

opština Jajce: jedna sinagoga;

opština Mostar: jedna kuća, jedan vrt, jedno groblje i jedno gradilište;

opština Sarajevo: dvadeset šest kuća, dva voćnjaka, jedan dućan, jedno gradilište sa zidanom ćenifom, tri dvorišta, pet vrtova, dva kućišta, dva gradilišta, jedan pašnjak, dve ceste, četiri sinagoge i jedan šljivik;

opština Zenica: jedna bogomolja, jedno gradilište, jedno dvorište, jedan šljivik i jedno groblje.

- u Makedoniji–opština Skoplje: šest kuća, pet dvorišta, jedan pašnjak i jedna sinagoga.²⁰³

Ovi podaci o imovini su nepotpuni i nedostaju za neke od republika. Odnose se samo na imovinu koju su opštine uspele da sačuvaju u svom posedu i koja nije bila rekvirirana tokom rata. U odnosu na imovinu koju su, u ranijem poeriodu, posedovale jevrejske veroispovedne opštine, ovaj imovinski fond bio vrlo osiromašen i neznatan, ali je, ipak, je davao mogućnost da, pravilno upotrebljen, pruži svojim sopstvenicima mogućnost obavljanja različitih vrsta delatnosti i sticanja zarade u neposrednom ratnom periodu.

Prema podacima iz 1938. godine o imovini u neposrednom predratnom periodu, u vlasništvu Saveza i ostalih jevrejskih udruženja se nalazilo 376. 628 jutara zemlje u koju su bile ubrojane sledeće kategorije: oranice, pašnjaci, livade bašte, vrtovi i gradilišta, odnosno placevi u naseljenim mestima.²⁰⁴ Najveći obradivi poloprivredni zemljišni fond se nalazio na teritorijama Slavonije, Srema, Bačke i Banata. Zemljišem iz kategorije gradilišta je raspolagala svaka od većih JVO. Prema istom izvoru, u vlasništvu Saveza i ostalih jevrejskih udruženja se nalazilo i oko 576 kuća koje nisu bile u privatnoj svojini, već u svojini zajednice. Sem toga, zajednica je raspolagala sa oko stotinu dućana, odnosno radnji (lokala) u većim gradovima koji su bili iznajmljivani članovima zajednice ili drugim fizičkim i pravnim licima.²⁰⁵

---

²⁰³ AJIM, PK, kutija broj 1149.

²⁰⁴ “Skupni izveštaj o stanju ljudstva i imovine na teritoriji Kraljevine“, materijal sa VII (predratnog) kongresa Saveza jevrejskih veroispovednih opština od 20. novembra 1939. godine, AJIM, PK,1197.

²⁰⁵ Podaci o broju kuća i dućana nisu dati precizno, jer se, kako je naglašeno, pri utvrđivanju kao merodavan status za kategoriju “kuće” uzimao njen status u okviru okućnice. Kao kuća se računala samo glavna zgrada u kojoj se stanovalo, a ne i pomoćne zgrade koje su se nalazile na istoj okućnici, odnosno na kućevnom placu. Kao merodavan status za kategoriju „dućan“ uzimana je, pak, kvadratura pomenutog lokala. Naime, u ovu kategoriju su bili ubrojani

Savez se, u neposrednom posleratnom periodu suočio sa problemom nemogućnosti obnavljanja svih oštećenih i ruševnih sinagoga i ostalih zgrada verske namene. Ovaj problem je bio utoliko aktuelniji što se pojavila nesrazmera u ukupnom broju bogomolja i vernika. Naime, veliki broj vernika je stradao u ratu, a izvestan broj nije pokazivao interes da prisustvuje bogosluženjima. Sem toga izvestan broj JVO, koje su u predratnom periodu postojale, a od kojih su neke bile brojne i imale po nekoliko hramova, uglavnom na teritoriji Vojvodine i Hrvatske, nisu uopšte obnovile svoj rad.

Posle sagledavanja ovog problema i dileme da li da se takve zgrade ustupe na upotrebu mesnim narodnim odborima, na odredjeni vremenski rok bez naplate kirije, uz obavezu da zgrade budu popravljene i upotrebljavane samo za realizaciju kulturnih sadržaja, ili da se izvrši njihova prodaja, Savez se opredelio za prvo rešenje, kao prikladnije. Većina gradskih vlasti je ispoštovala dogovor i u ovim, nekada osvećenim i sakralnim objektima je i realizovala isključivo kulturne sadržaje. Medjutim, u nekim mestima je namena objekata bila promenjena. U takvim slučajevima, Savez je intervenisao kod nadležne republičke Komisije za verska pitanja i prvobitni dogovor bi, iako uz protivljenja i otezanja, na kraju bivao ispoštovan.

Medjutim, dešavalo se i da zgrade sinagoga budu prisvojene od strane mesnih narodnih vlasti bez prethodnog dogovora: "... Savez je proučio sve konkretne slučajeve.... Te je utvrdio sledeće:

1- U Tuzli/ N.R.Bosna i Hercegovina/ Gradski narodni odbor doneo je rešenje da Jevrejska opština isprazni hram i da se isti preda na upotrebu preduzeću "UDOBNOST"....

2 – U Nišu/N.R.Srbija/ sinagoga je pretvorena u magacin za žito, a da o tome Jevrejska veroispovedna opština nikada nije primila rešenje, protiv kojeg bi se mogla žaliti....

3 – U Bačkoj Topoli/A.P.Vojvodina/ Mesni narodni odbor doneo je rešenje da opština isprazni hram....

4 – U Osijeku/N.R.Hrvatska/ rešenjem Gradskog narodnog odbora oduzete su prostorije sinagoge i ostale prostorije u Ul. Augusta Cesarca iako je Jevrejska opština u Osijeku još ranije dobrovoljno ustupila – darovala svoj veliki hram Gradskom narodnom odboru....

---

i evidentirani samo objekti sa dest i više kvadratnih metara. Možemo pretpostaviti da je ukupan broj zgrada koje su mogle biti korišćene za stovanje, odnosno dućana, bio daleko veći.

5 – U Skoplju/N.R.Makedonija/ rešenjem Gradskog narodnog odbora oduzeta je Jevrejskoj opštini sinagoga i dodeljena Makedonskom narodnom pozorištu koje tamo hoće da uredi svoj magacin....

6 – U Senti/A.P.Vojvodina Gradski narodni odbor pristupio je premeravanju prostorija tamošnje sinagoge, iz čega se može zakljuti da postoji namera za njegovo oduzimanje...“²⁰⁶

Rukovodstvo obnovljenog Saveza je duboko i iskreno verovalo u konačnu pobedu NOP. Ono je predviđalo da će se, sa završetkom ratnih operacija i povratkom jugoslovenskog jevrejskog gradjanstva utamničenog u nacističkim logorima širom Evorpe, pred njega postaviti problem staranja o velikom broju osoba koji su, merama okupatorskih snaga, ostale bez imovine. Već dva dana posle usvajanja odluke AVNOJ od 3. februara 1945. godine kojom su bili ukinuti i proglašeni nevažećim svi pravni propisi doneti od strane okupatora, pravni tim “Srpsko–jevrejske verske opštine u Beogradu”²⁰⁷ i Saveza²⁰⁸ je uputio zahtev “Nacionalnom komitetu oslobodjenja Jugoslavije i Antifašističkom Veću Narodnog Oslobodjenja Jugoslavije ... (...)da se odlukom što hitnije reguliše nepokretna i pokretna imovina kako prisutnih tako i odsutnih Jevreja... (oni su svoj zahtev precizno obrazložili na sledeći način) ... Po odluci AVNOJ-a od 21. decembra 1944. god. Jevreji nisu pravni sopstvenici svojih imanja pošto se tretiraju kao odsutni ili izbegli. Po dosadašnjoj praksi Državne uprave narodnih dobara jevrejska nepokretna imovina nije vraćena u vlasništvo direktnim prisutnim vlasnicima, koji imaju sve pravne dokaze sopstvenosti, već je ustupana na upravu trećim licima, ili je data pravnom sopstveniku kao upravitelju na upravu. (u vezi sa time je bio podnesen zahtev):

1 / Savez Jevrejskih verskih opština Dem. Fed. Jugoslavije i Srpsko–Jevrejska verska opština u Beogradu zahteva da se donese načelna odluka kojom će se kod takvih slučajeva gde su se prijavili direktni vlasnici sa pravnim dokazima o vlasništvu, kojom će se svakom takvom licu–Jevrejinu vratiti njegovo imanje u sopstvenost.

2 / U slučajevima gde direktni vlasnici nisu još prisutni, nepokretna imovina se ima predati najbližim srodnicima na upravu i rukovanje, koji će se (dokumentima izdatim od strane Saveza) legitimisati kao takav, i koji će dotičnim imanjem upravljati i rukovati do donošenja zakona o nasledstvu.

---

²⁰⁶ Arhiv Jugoslavije fond Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (u daljem tekstu AJ KAR), 97, 3/35. U posmatranom periodu, žalba po ovom Saveza po ovom pitanju nije bila razmatrana. Do ovakvog zaključka smo došli jer nismo našli na odgovor po ovoj žalbi, ni u fondu KAR (Arhiv Jugoslavije), a takodje ni u pregledanom fondu PK (Arhiv Jevrejskog muzeja).

²⁰⁷ Potpisnici predsednik Žak Konfino, predsednik i Ruben Rubenović, sekretar.

²⁰⁸ Potpisnici dr Gridrih Pops, predsednik i Moša Abinun, sekretar.

3 / U slučajevima gde se nisu javili direktni vlasnici ili srodnici, da se za upravitelja takvih nepokretnih imanja odredi lice koje će imenovati Savez Jevrejskih verskih opština preko svojih verskih opština na teritoriji Dem. Fed. Jugoslavije...(…)

Po donetoj odluci, (...)... ista da se dostavi Državnoj upravi narodnih dobara i Povereništvu industrije radi pravilnog i zakonskog postupanja. (pravni tim Saveza je izneo i zahtev koji se ticao pokretnosti)...

a/ U slučajevima gde su se pojavili direktni vlasnici sa dokazima o vlasništvu, da se takvom licu – Jevrejinu njegov pokretna imovina vrati u svojinu.

b/ Isto tako da se gotov novac, nakit, dragocenosti kao i hartije od vrednosti, prijavljenim direktnim vlasnicima, sa urednim dokazima o vlasništvu imaju bezuslovno vratiti u svojinu vlasnika.

v/ U slučajevima, gde se nisu javili direktni vlasnici.... da se sva pokretna imovina ima vratiti Savezu Jevrejskih verskih opština Dem. Fed. Jugoslavije...(pod istim uslovima su bili podneti i zahtevi koji su se odnosili na) Privredna preduzeća: Industrijska, trgovačka, zanatska, tehnička, apotekarske i drogerijske radnje, lekarske ordinacije, advokatske kancelarije i dr. (u obrazloženju se, osim na pravne osnove u dotadašnjem zakonodavstvu AVNOJ apelovalo i na ljudsku humanost novih vlasti i solidarnost sa žrtvama okupatorskog sistema)... Oni koji su koristili tešku sudbinu Jevreja i celog našeg naroda za vreme krvave neprijateljske okupacije i prisvajali po ma kom osnovu jevrejsku imovinu... i verovali u nemačku pobedu... imaju se tretirati kao ratni zločinci...(…) Molimo da se najhitnije donesu tražene odluke, kako bi se... moglo pristupiti obnavljanju celokupnog života preživelih Jevreja.²⁰⁹

Zahtev je nesumnjivo bio više nego blagovremeno podnet i pravnički znalački sačinjen. Njime se istovremeno izražavala i vera u postojanost novih vlasti i njihovu punu nadležnost u autonomnom postupanju. Odgovor je bio dobijen već nakon manje od tri sedmice. Dopisom od 25. februara 1945. godine Savezu je bilo odgovoreno da “... se njegovi zahtevi usvajaju u potpunosti kada je u pitanju nepokretna imovina odsutnih i izbeglih lica... (koja za to moraju podneti pravno valjane dokaze) kao i nepokretna imovina koja se nalazi u vlasništvu Saveza Jev. Verskih opština Dem. Fed. Jugoslavije... (medjutim, pokretna imovina, kao i pravo vlasništva nad privrednim prduzećima)... biće uredjeni

---

²⁰⁹ AJIM, PK, 1149.

posebnim pravnim aktima koje će doneti ovo Vijeće.²¹⁰ Zakonskim aktima od avgusta 1946. godine bio je odobren povraćaj i pokretne imovine, ukoliko se njoj moglo ući u trag.

Iako nisu bili uvaženi svi zahtevi Saveza, veliki uspeh je predstavljalo rano osiguravanje prava vlasništva pripadnicima jugoslovenske jevrejske zajednice nad njihovim nepokretnostima i, naročito, pravo Saveza da raspolaže nepokretnostima koje su bile uknjižene na njegovo ime.²¹¹

Kasnije zamerke ostalih verskih zajednica da se Savez nalazio u povlašćenom položaju nisu imale realnu podlogu. Na delu je, kako smo pokazali bila blagovremena reakcija i iskorišćavanje povoljne situacije od strane pravnog tima Saveza. Treba, uostalom, podsetiti da su, sem ovih priznatih prava, pripadnici jevrejske zajednice u Jugoslaviji bili podjednako sankcionisani odredbama svih kasnije donetih pravnih akata.

Vlasti nove Jugoslavije su, naročito u neposrednom posleratnom periodu, pokazivale zavidnu predusretljivost za izražene pravno utemeljene zahteve i molbe Saveza i svojih jevrejskih gradjana. Uspomene na doba holokausta su bile sveže, proces repatrijacije još uvek nije bio završen i sa svakim novim dolaskom grupa bivših logoraša, one su bivale ponovo obnavljane, a eho proživljenih užasa zadugo nije mogao da se smiri i utihne. Država se starala da, u postojećim zakonskim okvirima, na svim nivoima, preduzme sve moguće radnje da se u što većoj mogućoj meri izadje u susret opravdanim zahtevima jevrejskog gradjanstva.

Sam Savez se, međutim, trudio da, radi podizanja duha kod članova zajednice, podstiče druženja članova i organizuje diskusije i razgovore o pozitivnim primerima solidarnosti u široj društvenoj sredini i ostvarenoj ravnopravnosti Jevreja u novoj državi. Za veliki uspeh se smatralo to što je, među povratnicima iz logora bio smanjen "...broj samoubistava..."²¹² Postojao je prećutni dogovor da se, u prvo vreme, o holokaustu ne priča bez preke potrebe.

Po prirodi stvari, zbog repatrijacije i početka obnove broj jevrejskih opština se menjao i neke od onih koje su bile formirane na početku su brzo nestale, a druge su se značajno smanjile tokom vremena.

---

²¹⁰ AJIM, PK, Isto. Kako vidimo vlasti nove Jugoslavije su daleko pre formalnog donošenja "Rešenja o prelasku pod poslovno rukovodstvo i nadzor Saveznog ministarstva industrije, industrijskih preduzeća koja su prešla u državnu svojinu" i njegove naknadne zvanične potvrde od strane Narodne skupštine FNRJ, avgusta 1946. godine, već bile donele odluku o načinu postupanja sa svim oblicima privrednih preduzeća.

²¹¹ Ovom odlukom je pravo vlasništva i slobodnog raspolaganja bilo priznato samo nad imovinom koja je bila knjižena direktno na ime jevrejskih veroispvednih opština, odnosno Saveza. Pravo vlasništva i slobodnog raspolaganja nije, međutim, bilo priznato i drugim jevrejskim institucijama koje su, objektivno, raspolagale većim imovinskim fondom i bile knjižene kao vlasnici oko dve trećine od ukupne nepokretne imovine.

²¹² AJIM, PK, 1201.

Dati tačne i precizne statističke podatke o jugoslovenskim stanovnicima jevrejske veroipovesti u neposrednom posleratnom periodu je vrlo teško, uglavnom iz tri glavna razloga. Neposredno posle rata, povratak Jevreja iz logora, internacije, partizanskih jedinica, zarobljeništva i zbegova, kao i unutrašnje i spoljne migracije su dovodile do stalnih, gotovo svakodnevnih, promena, tako da postojeće jevrejskeveroispovedne opštine nisu bile u stanju da ih uredno evidentiraju i ažuriraju. Sem toga, deo Jevreja se, iz raznih razloga, nije prijavljivao u svoje matične JVO, tako da ih one nisu ni bile u mogućnosti da ih evidentiraju. Najzad, izvestan broj Jevreja, u neposrednom predratnom periodu i u toku samog rata prešli u druge vere, u posleratnom periodu se postupno vraćao svojoj veri i stupao u članstvo postojećih JVO.

Neposredno posle rata, Savez je, u nekoliko navrata, pokušao da izvrši popis jevrejskog stanovništva, ali ovi popisi nisu bili vršeni sistematski. Pri sprovođenju popisa, Savez nije uvek tražio podatke koji bi obuhvatali sve stavke koje su neophodne da bi se, upoređivanjem, utvrdili tačni statistički podaci. Popisivanje je, najčešće, bilo vršeno zbog utvrđivanja stanja radi rešavanja pojedinih konkretnih problema, pa su, u skladu sa tim bili i dobijani odgovarajući podaci. Ako uzmemo u obzir stalnu i intenzivnu prisutnu fluktuaciju jugoslovenskog jevrejskog stanovništva koja je bila naročito izražena upravo u neposrednom ranom periodu, shvatljivo je zbog čega nismo bili u mogućnosti da izvršimo tačnu rekonstrukciju i sistematizaciju svih potrebnih podataka u ovom periodu.

Prema raspoloživim podacima, neposredno po obnavljanju rada Saveza krajem 1944. godine, na teritoriji Jugoslavije je živelo samo oko 1.200 Jevreja. U procesu organizovane repatrijacije i pojedinačnih povrataka, ovaj broj se znatno povećao u toku 1946. godine. Od 9.525 osoba, koliko ih je, prema prvim izvršenim popisima članova bilo početkom oktobra meseca 1945. godine, njihov broj je do kraja novembra 1946. godine narastao na 12.495 osoba.

Brojno stanje članova JVO po republikama²¹³

Datum	NR Srbija	AP Vojvodina	AP Kosmet	NR Hrvatska	NR BiH	NR Makedonija	Ukupno
30.X 1945.	5.611	3.577	312	2.453	1.292	419	9.775

²¹³ Prema: Perera D, 1971.

11.IV1946.	6.168	3.704	319	3.061	1.459	465	11.153
19.VI 1946.	6.450	3.703	325	3.450	1.484	495	11.879
30.VIII 1946.	6.462	3.715	325	3.647	1.726	509	12.414
27.XI 1946.	6.480	3.729	329	3.727	1.760	528	12.495

Tačan prikaz strukture članstva jevrejskih veroispovednih opština prema starosnoj strukturi je, takodje, bilo teško izvesti, ali smo ipak pokušali da, upoređivanjem postojećih podataka u gradji i objavljenoj literaturi, sačinimo pregled za koji nam se činilo da je najosnovaniji.

Na osnovu postojećih podataka, u neposrednom posleratnom periodu, broj jugoslovenske jevrejske populacije ženskog pola je bio nešto viši nego broj njihovih muških sunarodnika. Naime, prema podacima popisa iz maja 1946. godine, na svakih sto muških pripadnika zajednice je dolazilo sto i sedam ženskih članova zajednice. Brojčano bi se to moglo prikazati ovako: - ukupno brojno stanje je bilo – 12.414 osobe. Od toga je muških osoba bilo - 5.994, a ženskih 6.420.

Brojno stanje članova JVO prema polu²¹⁴

Godina	Ukupno brojno stanje	Od toga – muških	Od toga – ženskih	Broj žena u odnosu na 100 mučkarca
1946.	12.414	5.994	6.420	107

Ovakvo stanje je, najverovatnije, bilo posledica dve bitne okolnosti prouzrokovane neposredno završenim ratnim operacijama, a to je da je broj muških pripadnika zajednice koji su stradali u ratu bio veći nego broj stradalih žena, kao i činjenica da je deo žena, koje su živele u mešovitim brakovima sa nejevrejima, uspeo da izbegne progone i preživi ratni period.

²¹⁴ Prema: Perera D, 1971.

Prema podacima preuzetim iz istog popisa, sačinili smo i pregled strukture članova jevrejskih veroispovednih opština prema njihovom uzrastu. Od ukupno 12.414 osoba koje su i zvanično bile upisane u evidenciju jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji, najbrojniju starosnu grupu su činile osobe koje su imale između dvadeset i četrdeset godina, u brojnosti od 4.818 osoba. Sledeća po brojnosti je bila grupa starosti od četrdeset do pedeset pet godina, u brojnosti od 3.043 osobe i preko pedeset pet godina, u brojnosti od 1.159 osoba. Grupa starosti ispod dvadeset godina bila daleko malobrojnija od ostalih. Brojnost članova jugoslovenske jevrejske populacije koji je pripadao ovoj grupi je bila ovakva: -starosna grupa koja je obuhvatala osobe u uzrastu od petnaest do dvadeset godina je bila brojnosti od 1.123 osobe, dok je grupu u uzrastu od deset do petnaest osoba činilo tek 709 osoba. Nesto brojnije je bila starosna grupa koju su činila deca uzrasta do deset godina. Njih je, prema podacima ovog popisa, bilo ukupno 962.

Starosna struktura članova JVO prema popisu iz 1946 godine²¹⁵

Prema polu	Muških	Ženskih	Ukupno
Deca do 10 godina	464	498	962
Od 10 do 15 godina	354	355	709
Od 15 do 20 godina	518	605	1.123
Od 20 do 40 godina	2.309	2.509	4.818
Od 40 do 55 godina	1.604	1.439	3.043
Preko 55 godina	880	879	1.759
Ukupno	6.129	6.285	12.414

Prikaz kvalifikacione strukture jevrejskih veroispovednih opština pokazuje da je promena društvenog uređenja u novoj Jugoslaviji bila onaj faktor koji je bitno uticao na promenu vrste zaposlenja kod jednog dela njenih članova. Dok je, prema podacima popisa iz 1938. godine svega 571, ili 0,8%

²¹⁵ Prema: Perera D, 1971.

članova JVO bilo u državnoj službi, a u jugoslovenskoj vojsci samo nekolicina, posle rata je u državnoj službi bilo preko 30% članova JVO.

Primarnu ulogu u ovoj profesionalnoj preorijentaciji je imalo proces nacionalizacije koji je bio izvršen u svim oblastima privrednog života. Veliki broj stručnjaka koji su se pre rata bavili privatnom praksom, kao što su lekari, apotekari, zubari, veterinari, inženjeri, pravnici, ekonomist i drugi su, posle rata prešli u državnu službu. Na sličan način su postupile i osobe koje su, pre rata pripadale sloju privatnih činovnika i nameštenika, kojih je 1938. godine bilo 4.087, ili preko 5% od ukupnog broja članova JVO, a koji su, posle rata gotovo u potpunosti prešli u državnu službu. Jedan deo samostalnih trgovaca, trgovačkih putnika i agenata, kojih je, prema popisu iz 1938. godine, bilo 6.835, ili 9,5%, je neposredno posle rata i dalje nastavio da se bavi svojom ranijom delatnošću, ali su se i oni uklopili i prešli da rade u državnim preduzećima posle izvršene nacionalizacije trgovinskih radnji.

Medjutim, kada govorimo o promenama u kvalifikacionoj strukturi jugoslovenskog jevrejskog stanovništva u neposrednom posleratnom periodu, moramo naglasiti da su bile prisutne i promene koje nisu bile vezane za promenu državnog urdjenja. Naime, u toku rata je nastradao najveći procenat radnika, sitnih trgovaca, domaćica i omladine koji su predstavljali najranjivije i ratnim stradanjima najizloženije slojeve. Deo politički levo orijentisane omladine se, za vreme trajanja rata, aktivno uključio u jedinice narodnooslobodilačke vojske i borio protiv okupatora. Istakavši se u borbi, najveći broj njih je dobio podoficirske i oficirske činove, tako da je i posle rata, u velikom broju, ostao na službi u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Razlog zbog kojeg u rubrici „ u JNA“ nije prikazan veći broj leži u tome što se pretežan broj podoficira i oficira Jugoslovenske narodne armije nije posle rata učlanio u JVO jer se, tada, smatralo da to, možda, može imati štetne posledice na dalju karijeru i napredovanje u službi.

Prikaz zanimanja kojim se bavilo jevrejsko stanovništvo²¹⁶

Zanimanja	1938.god./	1946.god./
-----------	------------	------------

²¹⁶ Prema: Perera D, 1971.

	procentualno	procentualno
Ukupno brojno stanje	71.342	12.414
Državni činovnici i službenici	571/ 0,8%	3.174/ 25,7%
Trgovci, trgovački putnici i agenti	6.835/ 9,5%	575/ 4,8%
Zanatlije	2.228/ 3,1%	902/ 7,3%
Domaćice		3.419/ 27,7%
Lekari	529/ 0,7%	281/ 2,2%
Apotekari	101/ 0,1%	41/ 0,3%
Inženjeri i agronomi	145/ 0,2%	115/ 0,9%
Radnici	3.518/ 4,9%	388/ 3,1%
Učenici	6.713/ 9,4%	1.575/ 12,8%
Službenici	709/ 0,9%	344/ 2,7%
U JNA		74/ 0,6%
Zemljoposednici i zemljoradnici	111/ 0,1%	41/ 0,3%

	0,15%	0,3%
Rabini i ostali sveštenici	133/ 0,2%	10/ 0,1%
Privatni činovnici i nameštenici	4.087/ 5,7%	

Opšte stanje zdravlja pripadnika jevrejske populacije, kao fizičkog, tako i psihičkog, u prvoj posleratnoj godini je bilo vrlo loše. Većina preživelih logoraša, koja je bila repatrirana, kao i jevrejsko stanovništvo koje se, tokom rata krilo po zbegovima i kod prijateljski raspoloženih pripadnika većinskih stanovnika Jugoslavije, je iz rata izašla fizički iscrpljena i neuhranjena, sa tragovima preživljenih psihičkih trauma.

Krajem 1945. godine Savez je formirao jednu komisiju sastavljenu od jevrejskih lekara svih profila koja je, u toku narednih meseci, ispitala opšte zdravstveno stanje pripadnika jevrejske populacije i podnela sledeći izveštaj: “ ... U pogledu sanitarno–higijenske pomoći naše stanovništvo ima, razume se, mogućnost da koristi sve ono što i nejevrejsko. Medjutim... (...) pošto je opšte zdravstveno stanje kod jevrejskog stanovništva vrlo zabrinjavajuće, jer su prisutne mnoge bolesti, a poznato je da zemlja trpi oskudicu u bolnicama i sličnim ustanovama, ... (bilo bi poželjno)... otvoriti jednu (bolnicu)..... za Jevreje, ...(i tako) rasteretiti državu. Mi smo rasmotrili da li je veća potreba da se stvori jedna centralna jevrejska bolnica,²¹⁷ ili da se pri većim centrima stvore ambulante dobro snabdevene / dakle sa rentgenom, aparatima za fizioterapiju– kvarclampom i ultrakratkim talasima,- zubnim kabinetom / i našli smo da je bolje ovo drugo rešenje. Nalazimo, medjutim, da treba da se čuje i mišljenje Zdravstvene sekcije svake veće opštine.. . Mi smo ustanovili 15% slučajeva tuberkuloze, od toga znatan broj floridnih.

²¹⁷ Pre rata je u Subotici postojala Jevrejska bolnica, koja je u toku rata bila konfiskovana od strane okupatora, a kasnije su se u njoj bio smešten KNOJ. Pošto je sama zgrada u posedovnim knjigama bila upisana kao vlasništvo Saveza, očekivalo se da će, u skorijoj budućnosti, ona biti vraćena Savezu. Medjutim, pokazalo se da su ta očekivanja bila nerealna, jer je rešenjem Gradskog Narodnog odbora grada Subotice od 1. decembra 1949. godine i zvanično bila potvrđena nacionalizacija ove zgrade, sa svom njenom pokretnom i nepokretnom imovinom. Na intervenciju pravnika Saveza, zgrada je, u kasnijem periodu, bila vraćena opštini, ali u njoj nikada nije ponovo bila otvorena jevrejska bolnica. Jedna jevrejska bolnica je pre rata postojala i u Beogradu. Neposredno posle rata, bila je korišćena za potrebe smeštaja trupa KNOJ i, iz tog razloga, neupotrebljiva u predjačnje svrhe. U posmatranom periodu, status zgrade bolnice je ostao nerešen.

Veliki procenat / 10% / dece ima adeneitis hilaris–otečene grudne žlijezde.... Nemamo uvid u broj invalida, jer se oni mahom ne obraćaju nama za pomoć, pogotovo ne oni iz partzanskih odreda. Imamo dosta veliki broj teških reumatičnih i kožnih oboljenja kao posledica života po konc. Logorima, za koje se nameće potreba banjskog lečenja....Kod 20% stanovništva postoje posledice loše ishrane–avitaminoza. ...Kod dece 3%.... Nervni poremećaji postoje, osobito kod žena, koje u 30% pate od neurastenije. Teških psihoza imamo 2 pro mil. (a).²¹⁸

Kao što možemo videti, zdravstveno stanje jugoslovenske jevrejske populacije, u neposrednom posleratnom periodu je bilo teško i zahtevalo je hitan i stručan tretman. Što se tiče stručnog osoblja, njega je bilo u zadovoljavajućem broju, obzirom da je veliki broj lekara jevrejske nacionalnosti uspeo da preživi ratni period i izbegne likvidaciju upravo zbog toga što su, kao stručnjaci, bili neophodni da pružaju pomoć i okupatorskim snagama. Sem toga, i u redovima narodnooslobodilačke vojske je bio veliki broj lekara koji su svi stajali na raspoloženju svojim sunarodnicima posle rata.

Medjutim, u neposrednom posleratnom periodu, pre zvaničnog dolaska predstavnika Džointa u Jugoslaviju i isporuke lekova i neophodne medicinske opreme, dakle bez potrebnih medicinskih sredstava, bolesna stanja je, u najvećem broju slučajeva, bilo samo moguće konstatovati, ali ne i adekvatno lečiti. Situacija je bila bitno izmenjena posle dolaska predstavnika Džointa, Frederika Vajta u Jugoslaviju. Njegovom intrvencijom su u Jugoslaviju pristigli neophodni lekovi u količinama koje, ne samo da su bile dovoljne za potrebe saniranja zdravstvenih problema kod jugoslovenske jevrejske populacije, nego su, velike količine retkih i deficitarnih lekova, kao što su insulin, penicilin i kokain, bili ustupljeni i državnim jugoslovenskim bolnicama. Na spisku „Lijekova i sanitetskih predmeta koje je jevrejska vjeroispovjedna općina u Zagrebu predala Ministarstvu narodnog zdravlja NRH“²¹⁹ 6. juna 1948. godine se nalazilo ukupno šezdeset i osam artikala: „... 42 paketa bandage plain gaze; 64 role Adhesive plaster (Leukoplaster); 10 boca Benzyl Emulsion; 10 kutija Benedict Reagent 120; 40 dz bandage 2X6; 70 dz bandage 3X10;3 kutije Bismut subnitricum; 1kutija Bismut sub. Gal; 10 boca Cocaine hidrocl. 30 g; 15 kutija Calc. Sandoz injekc. a 100 Ampul.; 3600 tuba Hypochlorita; .... 13 kutija Penycilin a 100 Ampul; ....1 kanta Glycerin; 5 boca Morph. Hidroch;... 11 kutija Insulin Ampul; 8 kutija Isidorin

---

²¹⁸ AJIM, PA, 797.

²¹⁹ AJIM, AO, 853.

Ampul18 kanti Petroleum liquid;... 20 kutija Seruma Antidiphther;... 1 sanduk 83 dz po 24 tabl Vitamins Vims;1 sanduk 50 dz po 96 tabl. Vitamins. Vims...²²⁰.

Pod ovakvim okolnostima i u ovakvoj atmosferi, Jevreji su se suočili sa zadatkom da obnove život i aktivnosti u svojim opštinama.

Pritisak pod kojim se nalazila jugoslovenska jevrejska zajednica kao specifična verska grupacija i nesigurnost u pogledu mogućnosti da se kao takva održi i opstane u uslovima koji su vladali u novoj Jugoslaviji koja je pokazivala tendenciju da forsira izgradnju ateističkog društva, te da zadrži položaj koji je, u tom smislu, imala pre rata i osigura svoje postojanje u novonastalim uslovima je, očigledno, bio uočljiviji posmatračima sa strane nego samom Savezu.

O tome jasno svedoči pismo koji je Cionistička organizacija iz Barija u Italiji uputila Savezu u Beograd i kojem je savetovala da je «...situacija veoma delikatna ... (te bi bilo neophodno)... da sva pisma i izveštaji ... (upućeni ovoj organizaciji bi trebalo da)... budu sačinjena uz najveće mere opreza.»²²¹

Otrprike u isto vreme, Jevrejskoj Agenciji²²² u Palestini je stigla prva poruka od jugoslovenskih Jevreja. U njoj je jevrejsko rukovodstvo, na vrlo uvijen i konspirativan način, obavestavalo Jevrejsku Agenciju o situaciji u Jugoslaviji i preporučivalo da, za sada, nije preporučljivo da se između ove dve jevrejske organizacije uspostavlja bilo kakvi zvanični kontakti jer bi to moglo da se negativno odrazi na položaj Jevreja u Jugoslaviji.

POGLAVLJE II

Medjunarodni okviri

---

²²⁰ U prpratnom aktu koji je bio priložen uz pošiljku, a koji zauzima prostor od pune dve strane formata A4, navedeno je da su Ministarstvu bili predati raznovrsni sanitetski materijal i lekovi, počev od flastera do kokaina. Mi smo naveli samo neke od njih, prema sopstvenoj proceni njihove deficitarnosti u ondašnjim uslovima. AJIM, AO, Isto.

²²¹ Kirkkanen A, 2001.str. 42.

²²² Jewish Agency–jevrejska organizacija, koja je delovala kao jedan od organa Svetskog jevrejskog kongresa.

a) Konstelacija snaga i okolnosti koje su, u međunarodnim okvirima, imale bitnog uticaja na oblikovanje i vođenje spoljne politike nove jugoslovenske države

Drugi svetski rat je, pored posledica koje su se osetile na svim poljima unutrašnjeg zivota, kako država koje su bile direktno angažovane u vojnim operacijama, tako i ostalih koje su, formalno, ostale nezahvaćene i van zone neposrednih ratnih sukobljavanja, doveo i do izmena u hijerarhiji velikih svetskih sila. Predratni poredak u međunarodnopolitičkim okvirima, u kojem su, kao dominantne, "svojim" teritorijama vladale velike kolonijalne sile, od kojih su se najviše isticale Velika Britanija i Francuska, bio je poremećen pojavom novih velikih sila na svetskoj pozornici. Bile su to Sjedinjene Američke Države (u daljem tekstu SAD) i Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (u daljem tekstu SSSR ili Sovjetski Savez).

SAD i SSSR su iz velikog ratnog sukoba izašle kao dve vojno, ekonomski i političke najmoćnije zemlje. Kao zemlje pobednice i saveznice, imale su i najveći uticaj na dalje oblikovanje posleratnog sveta.²²³ Postojanje bipolarizma ove dve velike sile bilo je ozvaničeno odredbama pregovora koji su bili vođeni u Jalti, na Krimu, u periodu od 4. do 11 februara 1945. godine.

Konferenciji na Krimu su prethodili događaji koji su, nakratko, pažnju vodećih saveznika u antifašističkom bloku usmerili na povećanu pažnju na unutrašnjepolitičkom planu. Ovde se, pre svega, misli na predsedničke izbore koji su bili održavani u SAD. Američki predsednik, Frenklin Delano Ruzvelt (Franklin Delano Roosevelt) je po četvrti put učestvovao u predsedničkoj trci i bio izabran 7. novembra 1944. godine.²²⁴

I pored pobede na izborima i potvrde četvrtog predsedničkog mandata, Ruzvelt je na konferenciju na Krimu došao prilično zabrinut u pogledu krajnjeg ishoda od kojeg je mogla zavisiti potonja suprematija različitih koncepata i poimanja posleratnog uredjenja odnosa u svetu. Razlozi za zabrinutost su, odista, delovali realno.

Dok su SAD u jesen te godine na unutrašnjem planu bile uveliko zaokupljene događanjima oko predsedničkih izbora, u Evropi su se na planu odnosa između država – pripadnica antihitlerovske koalicije događali susreti i vodili pregovori koji su, nužno, izazvali izvesnu dozu podozrivosti na drugoj strani Atlantika.

---

²²³ Luburić Radoica, Vrući mir hladnog rata (u daljem tekstu Luburić R, 1994), Podgorica 1994, str 11.

²²⁴ Duroselle Jean-Baptiste, Histoire diplomatique de 1919. à nos jours (u daljem tekstu J.B.Duroselle J.B, 1990), Paris 1990, str.264.

Najpre je predsednik Velike Britanije, Vinston Čerčil (Winston Churchill), u periodu od 9. do 18. oktobra 1944. godine, neposredno posle konferencije velikih sila u Damberton Ouksu (Dumbarton Oaks)²²⁵, boravio u Moskvi, na pregovorima sa Staljinom (Иосиф Висарионович Сталин), na kojima je glavna tema pregovora bila podela interesnih sfera na teritoriji Balkana. Upravo na ovom sastanku je bio postignut anglo-ruski dogovor o podeli zona uticaja na teritorijama Bugarske i Grčke.²²⁶ Ovim sporazumom je bilo predviđeno da Grčka pripadne britanskoj interesnoj zoni, te da britanske vojne snage dobiju saglasnost da budu rasporedjene na njenoj teritoriji. Što se tiče Bugarske, sporazumom je bilo predviđeno da ona pripadne sovjetskoj interesnoj sferi. U razgovorima koji su bili vodjeni na ovim razgovorima, nije bila zaobidjena ni posleratna sudbina Jugoslavije. U pogledu Jugoslavije, dve strane su se složile da bi najbolje rešenje bilo interesne sfere rasporediti tako da svakom od saveznika pripadne pravo uticaja na polovini njene teritorije. Smatramo da je ovde bitno naglasiti da Čerčil nije imao saglasnost savog američkog saveznika da pregovore vodi i u njegovo ime, te da je nastupao isključivo kao predstavnik Velike Britanije.²²⁷

Zatim su, posle preliminarnih pregovora između generala Šarla de Gola (Charles de Gaulle) i sovjetske vlade bili, u periodu od 2. do 9. decembra 1944. godine, održani pregovori na visokom nivou koji su rezultirali potpisivanjem Ugovora o savezništvu između ove dve zemlje.²²⁸ Potpisnici ovog Ugovora su bili ministri inostranih poslova, sa sovjetske strane Vječeslav Mihailovič Molotov, a sa francuske Žorž Bido (Georges Bidault). Ovaj Ugovor je, kao i onaj koji su SSSR već ranije, 1942. godine, sklopile sa Velikom Britanijom, bio po karakteru odbrambeni i isključivo se bavio odnosom i uzajamnim obavezama dveju strana–potpisnica u pogledu njihovog stava po pitanju ugrožavanja njihovih prava od strane Nemačke.

Formalno gledano, američki predsednik Ruzvelt nije imao realnih razloga za zabrinutost zbog činjenice da je došlo do izvesnog zblizavanja i sklapanja međusobnih bilateralnih ugovora²²⁹ između

---

²²⁵ Prvi nacrt Organizacije ujedinjenih nacija je izradjen na ovoj konferenciji koja je zasedala u periodu od 21. jula do 7. oktobra i kojoj su prisustvovali predstavnici Kine, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih američkih država.

²²⁶ Knapp Wilfrid, A History of War and Peace 1939–1965 u daljem tekstu (Knapp W,1967), London 1967. str. 178.

²²⁷ Knapp W, 1967, str. 186–189.

²²⁸ J.B.Duroselle J. B, 1990, str. 367-368.

²²⁹ Što se tiče bilateralnih i višelateralnih susretanja savezničkih vodja i međusobnih savetovanja, ona, kao vid međusobnog komuniciranja, nisu bila neuobičajena, već, naprotiv, poželjna i neophodna. Septembra 1944. godine je i sam Ruzvelt već imao susret sa Čerčilom u Kvebeku na kojem su obojica zastupala mišljenje da je pobeda nad Hitlerom pitanje od samo nekoliko nedelja. Već posle predsedničkih izbora, postalo je ogigledno da će rat potrajati–Nemci su se utvrdili na jugu Holandije i na Rajni.

evropskih sila u okviru antihitlerovske koalicije, pri kojima je bilo isključeno njegovo neposredno učešće. Suštinski, međutim, iza ovih kontakata na visokom nivou i sklapanja bilateralnih ugovora se moglo naslutiti nastojanje i želja evropskih saveznica, Francuske i Engleske, da, predviđajući neminovne promene koje će u posleratnom periodu pretrpeti njihove kolonijalne imprije, osiguraju što povoljnije uslove za svoj nastup u novoj raspodeli teritorija i interesnih sfera u periodu posle završetka ratnih operacija. Naročite nade u ostvarenje sistema savezničkih odnosa medju evropskim državama—predstavnicima antiosovonske koalicije, a koji je trebalo da predstavlja uspešan pandan već ostvarenom anglosaksonsko—sovjetskom sistemu savezničkih odnosa je gajila Francuska koja je imala velika očekivanja u pogledu posleratne podrške SSSR svojim pretenzijama na oblasti Rura i Sara, koje su, kako su kasniji događaji to pokazali, ostale bez odgovarajućeg rezultata²³⁰. Međutim, Ruzvelt to tada, spremajući se na razgovore sa Staljinom, nije mogao sa sigurnošću znati i otuda je poticala njegova zbrinutost.

Sem toga, i izmedju anglosaksonskih saveznika su postojle situacije koje su se mogle pokazati kao sporne u dovoljnoj meri koja bi mogla dovesti do izazivanja medjusobnog nepoverenja. Amerikanci su u Belgiji, Italiji i Grčkoj, u kojima su uglavnom bile prisutne britanske okupacione snage, podržavali levičarske i antimonarhističke pokrete, dok je Čerčil, kao ubedjeni rojalista, činio upravo suprotno. Zbog postojanja ovakvih nesuglasica, kao i onih koje su se pred SSSR otvarale po pitanju rešavanju problema Poljske²³¹, i postizanja dogovora o eventualnom angažovanju SSSR na vojničkom slamanju Japana²³², bilo je neophodno da se tri velike sile dogovore o zajedničkom nastupu. Pošto, zbog potrebe da neprekidno bude u toku sa velikim vojnim operacijama u kojima su, širom Evrope, učestvovali sovjetske trupe, Staljin nije bio u mogućnosti da napušta SSSR, bilo je odlučeno da ovaj sastanak bude organizovan na Krimu, u Jalti.

---

²³⁰ Knapp W, London 1967, str. 214.

²³¹ Zapadni saveznici su podržavali predratnu vladu Poljske koja je, za vreme rata, boravila u egzilu u Londonu, dok je Sovjetski savez, DE FACTO, stajao iza formiranja revolucionarne vlade u samoj Poljskoj, koja je bila formirana u Lublinu, a kasnije je prešla u Vršavu.

10 Problemi koje su razmatrali bili su: 1. Organizovanje Ujedinjenih nacija (na temeljima dogovora u Dumbarton Ouku (Damberton Oaks), iz 1944. godine;

2. Kako raspodeliti okupacione zone u Nemačkoj (o eventualnoj mogućnosti da jednu od okupacionih zona zaposednu francuske vojne snage) ;

3. Pitanje poljske vlade;

4. Jedno od pitanja koje je bilo razmatrano je bilo i pitanje da li Rusi treba da se pridruže Amerikancima u napadu na Japan. Naime, u tom trenutku, Amerikanci još nisu imali spremnu atomsku bombu, na čijoj se izradi još radilo, pa su bili primorani da zatraže vojnu pomoć od SSSR

Rezultatima Krimskih pregovora nisu bile podjednako zadovoljne sve pregovaračke strane. Zapadni saveznici su, i pored formalno izražene potpune saglasnosti sa usvojenim odlukama i zaključcima, smatrali da je na Krimu njihova diplomatija pretrpela izvestan poraz, već samom činjenicom da se sav njihov pregovarački uspeh sveo na uobličavanje "Deklaracije o oslobodjenim teritorijama", kojom je bilo regulisano sprovođenje demokratskih prava i procedura za koje su sumnjali, a što se kasnije u praksi i potvrdilo, da za Staljina neće imati imperativan i obavezujući karakter.²³³

Počev od oktobra 1944. godine SSSR je učvršćivao svoje vojničke pozicije u istočnoj Evropi što je omogućilo Staljinu da svoje zapadne saveznike na konferenciji u Jalti, praktično, dovede pred svršen čin. On je, raznim izgovorima, ovaj susret odlagao sve dok sovjetske trupe nisu bile u punoj ofanzivina svim frontovima i već se nalazile u, ili su bile na samom pragu, sedam evropskih prestonica. Nakon što su, samo nekoliko meseci ranije, pomogle Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije (u daljem tekstu NOVJ) da oslobodi Beograd, sovjetske trupe su, u vreme održavanja konferencije u Jalti, već bile u Bukureštu, Sofiji i Varsavi. Jedinice Crvene armije su se, istovremeno, nalazile na stotinak ili manje kilometara od Budimpešte, Berlina, Praga i Beča. Pri takvoj vojničkoj situaciji na evropskim frontovima, uz zastoj i neočekivane otpore na koje su, u svom pohodu, nailazile njihove sopstvene trupe, anglosaksonskim saveznicima nije preostalo mnogo manevarskog prostora za insistiranje na nekim, možda bitno drugačijim, rešenjima.²³⁴

Na ovom sastanku su bili doneseni zaključci i odluke koji su bitno odredili dalji tok ratnih operacija, i imali uticaja na oblikovanje posleratnog sveta. Odlukama Krimskih pregovora je, kao jedna od potnijih najvažnijih posledica, bila ozakonjena vladavina bipolarizma SAD i SSSR i njihova premoć u vojnom, ekonomskom i političkom pogledu. Poraz sila osovine je obema ovim državama doneo moć i prestiž kakav u novijoj istoriji ranije nisu imale u svetskim okvirima.²³⁵

Noseći glavni teret rata na svojim leđima, SSSR je stekao ogroman ugled medju antifašističkim snagama u celom svetu i time konačno razbio prinudnu izolaciju u kojoj se nalazio tokom vise godina medjuratnog perioda, proširivši, uz to, svoje državne granice, kako na tlu Evrope, tako i na Dalekom istoku. Na drugoj strani, SAD su porazom sila Osovine stekle moć i prestiž kakav, na medjunarodnom plani, nisu imale nikada u celoj svojoj istoriji. SAD su po završetku Drugog svetskog rata odlučile da prekinu sa svojom politikom izolacionizma, koju su ranije, tradicionalno, sprovodile. Opravdanje za to je

---

²³³ Luburić R, Podgorica, 1994. str 11.

²³⁴ Luburić R, 1994.

²³⁵ Knapp W, 1967, str 241.

bilo nadjeno u potrebi da se što uspješnije zaustavi sovjetska ekspanzija i realno prisutna preteća opasnost od širenja komunizma u svetu²³⁶.

Tokom vođenja ratnih operacija, teritorija SAD je ostala pošteđena, tako da one nisu osjetile posledice rata na svom tlu. Ova oklnost im je ostavljala mogućnosti da, materijalno pomažući obnovu uništenih privreda svojih ratnih saveznika, velikom brzinom povećavaju svoju proizvodnju i potrošnju tako da je ona za samo nekoliko godina nakon rata dostigla takav nivo kakav nije imala u svojoj ranijoj istoriji.²³⁷

Iako su i Velika Britanija i Francuska još uvek bile tretirane kao velike sile, one su se nalazile u senci sovjetske i američke moći. Po odredbama zakona "O zajmu i najmu" Britanci su iz rata izašli kao dužnici SAD, a njihov uticaj u Evropi je značajno opao u korist SAD i SSSR. Velika Britanija je bila prinudjena da Amerikancima prepusti preovladjujući uticaj i u svojim tradicionalnim interesnim sferama na Mediteranu, u Grčkoj i Turskoj. Sem toga, pod uticajem događanja u toku Drugog svetskog rata, japanske agresije i snažnog antikolonijalnog pokreta, otpočeo je i nezadrživi raspad nekadašnjih britanskih i francuskih kolonijalnih imperija.²³⁸

Da bi se priroda budućih odnosa medju državama utvrdila i organizaciono i legislativno ozvaničila, te definisali i učvrstili rezultati koji su bili postignuti pobedom antiosovinske koalicije, bila je, u San Francisku, u periodu od 25. aprila do 26. juna 1945. godine održana serija sednica na kojoj je pedeset zemalja učesnica potpisalo Povelju Ujedinjenih nacija²³⁹ i Statut novog Medjunarodnog suda pravde.

Zapade sile, a naročito SAD i Velika Britanija su bile ozbiljno uznemirene porastom moći i uticaja SSSR, velikim političkim promenama koje su nastupile u Istočnoj Evropi i porastom uticaja komunističkih partija u Italiji i Francuskoj.²⁴⁰ Ranim sukobima oko Nemačke, po pitanju denacifikacije, statusom Berlina, istočnim granicama, pitanjem reparacija i drugim spornim pitanjima bila su otvorena vrata prvim ozbiljnim sučeljavanjima medju zemljama pobednicama i nastanku kasnijih otvorenih konfrontacija na

---

²³⁶ Petranović B, Istorija Jugoslavije 1918 -1988 vol III (u daljem tekstu B. Petranović, 1988.), Beograd 1988.

²³⁷ U SAD je 1948. godine bilo zaposleno 60.000.000 ljudi, a godišnja vrednost proizvedene robe je dostizala iznos od preko 225 milijardi dolara. Robertson Charles, International Politics since World War II, A Short History (u daljem tekstu Robertson Ch, 1966), New York 1966, 273-181.

²³⁸ Robertson Ch, 1966, Isto.

²³⁹ Povelja je stupila na snagu 24. oktobra, pa se ovaj datum smatra datumom konačnog nastanka ove najviše svetske medjunarodne organizacije.

²⁴⁰ U Francuskoj i Italiji su tamošnje Komunističke partije, koje su bile vrlo jake, organizovale seriju strajkova u gotovo svim oblastima obeju zemalja. Duroselle Jean-Baptiste, Le conflit de Trieste 1943– 1954 (u daljem tekstu Duraselle J.B, 1966), Bruxelles 1966.

blokovskim osnovama. Zapadne sile su nastupale sa sanovišta "odbrane slobodnog sveta" od totalitarizma i komunističke diktature, a njihov najvatreniji branilac je bio Vinston Čerčil, koji je već u vreme prvih ozbiljnih sukobljavanja u vreme tršćanske krize, u toku maja i juna meseca 1945. godine, bio autor krilatice o famoznoj "gvozdenoj zavesi" koju su komunisti spustili izmedju svog i ostalog "slobodnog sveta".

Prilikom utvrđivanja pojedinih odredaba mirovnog ugovora koji je trebalo da bude sklopljen izmedju sila pobednica u Drugom svetskom ratu i Italije, došlo je do prvih značajnih sukobljavanja izmedju dojučerašnjih saveznika koja su pokazala da medju njima postoje velike programske razlike i razmimoilazenja u pogledu budućeg uredjenja posleratnog svetskog poretka²⁴¹.

Na početku pregovora, sve je ukazivalo da će dogovor oko odredbi ovog mirovnog ugovora biti usaglašen bez većih problema. Pitanje razgraničenja sa Austrijom je bilo rešeno povoljno i ostalo je kao sporno jedino rešavanje sudbine Grada Trsta koji je bio oslobođen od strane jedinica jugoslovenske vojske, i njegove okoline. Naime, gotovo sva teritorija italijanske pokrajine Veneto je, u to vreme, bila okupirana od strane jugoslovenskih snaga. Za Sovjetski Savez, ovakva situacija na terenu je izgledala veoma povoljna. Pouzdavajući se u to da će nova Jugoslavija ostati u njenoj zoni interesa a očekujući da će se, na taj način, ispuniti njegova vekovna težnja o "izlasku na topla mora", SSSR je podržavao jugoslovenske zahteve da se Jugoslaviji pripoje sve teritorije koje su bile oslobođene od strane njenih vojnih snaga, uključujući i teritoriju samog grada Trsta.²⁴²

Sa druge strane, Amerikanci i Britanci su vršili snažan pritisak da jugoslovenske trupe napuste ovaj region, predviđajući, u tom trenutku sa pravom, da bi ostanak spornih teritorija faktički ostavio prostor za prodor sovjetske interesne sfere, preko Jugoslavije, dublje u teritoriju Evrope. Konačno, posle dužih pregovora, ipak je, kao kompromisan, bio prihvaćen predlog, izradjen na bazi francuskog predloga, predloženog od strane generala Žorža Bidoa, a koji je podrazumevao da čitava sporna teritorija bude podeljena na dve zone. Zonu "A" bi činili grad Trst, i teritorije zapadno od njega. Ovu teritoriju je trebalo da kontrolišu britanske i američke okupacione snage, kako je i bilo učinjeno. Od italijanskih teritorija koje su bile oslobođene od strane jugoslovenskih vojnih snaga, a nalazile su se istočno od grada Trsta je bila formirana tzv. "Zona B" i na njoj su i dalje ostale jugoslovenske okupacione snage.²⁴³

---

²⁴¹ Duroselle J.B., 1966, str. 158-164.

²⁴² Petranović B, 1988, str 9-28.

²⁴³ Petranović B, Isto.

Status obeju zona je bio internacionalizovan. Za ove internacionalizovane zone je, od strane Saveta Bezbednosti, trebalo da bude određen guverner, a posle konsultacije sa vladama Jugoslavije i Italije. Bilo je predviđeno da, zatim, guverner iz redova stanovnika Trsta i spornog regiona okoline izabere članove za "Savet" koji bi upravljao ovom teritorijom.²⁴⁴ Četiri meseca nakon što bi bilo izvršeno ratifikovanje mira koji je trebalo da bude postignut sa Italijom, bili bi raspisani izbori i i time verifikovana volja stanovništva na spornim teritorijama, kako je to, kasnije, bilo izvršeno i na teritoriji Koruške. Ovaj plan, međutim, nikada nije bio sproveden u delo jer na terenu, među zainteresovanim stranama, nije postojala spremnost i dobra volja da se postigne dogovor oko imenovanja guvernera za grad Trst. I tako se trajanje krize oko Trsta produžilo.²⁴⁵ Britanske i američke trupe su nastavile da i dalje drže pod okupacijom zonu "A" i sam grad Trst, a jugoslovenske vojne snage su ostale na teritoriji zone "B".²⁴⁶

Pitanje rešavanja statusa spornih teritorija i raspisivanja prvih slobodnih demokratskih izbora u Italiji je ostao otvoren zadugo, tinjajući kao jedno od latentnih i stalno prisutnih potencijalnih žarišta koje bi moglo da dovede do ponovne eskalacije sada već medjublokovskih sukoba. Slobodni izbori u Italiji su, konačno, bili održani tek aprila 1948. godine²⁴⁷. Problem razgraničenja sa Jugoslavijom je bio

---

²⁴⁴ Duroselle J.B, 1966, str.158-164.

²⁴⁵ Smatramo da je interesantno navesti stav Palestinske jevrejske legije po pitanju Tršćanske krize, prema razgovoru koji su predstavnici ove jevrejske jedinice imali sa delegacijom jugoslovenskih Jevreja na evropskoj konferenciji Svetskog jevrejskog kongresa, održanog 19. avgusta 1945. godine u Parizu: "...Pretežnim delom su to palestinski radnici, napredno nastrojeni. Mnogo su govorili o svom divljenju za TITA i našu narodno-oslobodilačku borbu... Kada je kriza oko Trsta bila najžešća, delovi Palestinske legije nalazili su se na jugoslovensko-italijansko-austrijskoj tromeđi. I kada se – pod uticajem zaoštrene atmosfere – među trupama razgovaralo o eventualnoj mogućnosti oružane intervencije, vojnici Palestinske legije stvorili su zaključak, da ni u kom slučaju ne žele uzeti učešća u ma kakvoj akciji protiv Titove Jugoslavije i njene jugoslovenske armije..." ASMIP,PA, 21/1945.

²⁴⁶ Duroselle J.B, Isto.

²⁴⁷ Pošto je bilo predviđeno da prvi slobodni posleratni izbori u Italiji budu konačno održani u proleće 1948. godine, vlade Francuske, Engleske i Amerike 20. marta 1948. godine, uoči izbora, a radi nalaženja razrešenja konfliktne situacije u regionu, izdale "Trpartitnu deklaraciju" kojom su iznele predlog da se Slobodna teritorija Trsta vrati Italiji te da se i na njenoj teritoriji održe slobodni izbori. Sovjetski Savez je ovaj predlog glatko odbio, a takodje i Jugoslavija. Na teritoriji koja je ostala pod vojnom okupacijom jugoslovenskih snaga je bilo zadržano stanje STATUS QUO. U Italiji su 18. aprila ipak bili održani izbori i bila je formirana prva posleratna italijanska vlada.

Prema italijansko-američkom dogovoru, sva italijanska sredstva i imovina u SAD su bili vraćeni Italijanima, uključujući i 140.000 tona bodovlja, tj. sve sto su SAD dobile od italijanske mornarice. Za ovim primerom je pošla i Engleska i takodje vratila Italiji sav kotigent brodovlja koji je, prema odredbama mirovnog sporazuma, pripao njoj. Sa svoje strane, SSSR je zadržao deo mornarice koji je pripao njemu i stavio VETO na prijem Italije u Ujedinjene Nacije.

rešen tako da je su teritorije koje su pripadale "Zoni A" ušle u sastav države Italije, a Jugoslaviji su pripale teritorije iz sastava "Zone B".²⁴⁸

1946. godina je bila obeležena zategnutošću u odnosima između SAD i SSSR koja se sve više povećavala. Razvoj događaja u Grčkoj, u Azerbejdžanu, početak rata u Indokini, decembra 1946. godine²⁴⁹ kao i činjenica da demobilizacija američke vojske nije bila praćena i odgovarajućom demobilizacijom sovjetske armije su doprineli narastanju atmosfere nepoverenja i recipročne netrpeljivosti. Potpisivanje mirovnih ugovora sa nemačkim saveznicima je bilo obavljeno do kraja 1946. godine, dok je sa samom Nemačkom je to išlo malo teže i po ovom pitanju su mnogi problemi još uvek ostali otvoreni. Među dojučerašnjim saveznicima je postojala zategnutost koja se sve više pojačavala. Ipak, predstavnici svih zemalja su se trudili da, na pragu nastupajuće 1947. godine zadrže prividni mir i ravnotežu i održe utisak da je situacija takva da ne postoji mogućnost od novih sukobljavanja.

Trumanova doktrina

Prvi znaci promene u međusobnim odnosima su postali uočljivi u martu 1947. godine, kada je pred saveznike bila izneta američka inicijativa koja je podrazumevala da će američka spoljna politika biti vodjena energičnije nego u prethodnom periodu. Inicijatori ove promene su bili diplomate Džordž Kenan

---

Prema mirovnom sporazumu, sve italijanske kopnene, vazdušne i pomorske snage su bile limitirane, Italija je izgubila svoje afričke kolonije, koje su postale nezavisne, kao i Albaniju. Takođe je bila obavezana da vrati Grčkoj Rodos i druga ostrva koja je bila okupirala u toku rata. J.B. Duroselle, Isto.

²⁴⁸ Ovaj problem je bio trajno rešen tek nakon nekoliko godina. Prema ugovoru koji je 5. oktobra 1954. godine, u Londonu, bio potpisan između SAD, Engleske, Italije i Jugoslavije, ukinuta je privremena vojna uprava i predviđao odlazak američkih i engleskih trupa iz zone "A" u kojoj je Italija odmah uspostavila svoju civilnu i vojnu upravu. Između dve zone je bila uspostavljena granica, a Trst je dobio status slobodne luke. O nastanku, trajanju i okončanju sporne i krizne situacije oko Trsta detaljnije kod: Bogetić Drgan, Londonski pregovori o Trstu i perspektive jugoslovenko-italijanske saradnje (u daljem tekstu Bogetić D, 2002.), Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd 2002, str. 167-197; Calvocoressi Peter, World Politics 1945-2000 (u daljem tekstu Calvocoressi P, 2001), London 2001; Zečević Miodrag, Jugoslavija 1918-1992. Južnoslovenski državni san i java (u daljem tekstu Zečević M, 1994), Beograd 1994; La Feber Walter, America, Russia and the Cold War 1945-1992 (u daljem tekstu La Feber W, 1993), New York, 1993; Tripković Djoko, Prilike u Italiji i Velikoj Britaniji 1945-1948 (u daljem tekstu Tripković Dj, 1990), Beograd, 1990; Mates Leo, Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije (u daljem tekstu Mates L, 1976), Beograd, 1976; Robertson Ch, 1966.

²⁴⁹ Robertson Ch, 1966, 218-222.

(George F. Kennan), specijalista za sovjetska pitanja i budući ambasador u Moskvi i podsekretar SAD Din Ačeson (Dean Acheson).²⁵⁰

U Americi je januara 1947. godine, došlo do promena u vrhu administracije. Početkom 1947. godine SAD su ustanovile novu spoljnopolitičku doktrinu, utemeljenu na globalnoj ekspanziji američkog načina života i shvatanja slobode. Sem predsednika Trumana, američku spoljnu politiku je vodio i general Džordž Maršal, koji je, januara 1947. godine postao američki ministar spoljnih poslova²⁵¹.

U govoru pred Kongresom, 12 marta 1947. godine, predsednik Truman je istakao svu ozbiljnost međunarodne situacije i naglasio da još uvek postoje latentne opasnosti koje bi mogle dovesti do narušavanja još uvek krhkog mira. Grčka, koja se nalazila u sred građanskog rata, zatražila je pomoć od SAD. Turska se, takodje, smatrala ugroženom i naglašavala da bi joj bilo kakva vrsta pomoći bila dobrodošla. Predsednik je pred Kongres izneo predlog da se odobri Grčkoj i Turskoj pomoć od 400 miliona dolara. Naglasio je da vodjenje takve politike diktira državnička mudrost i dalekovidost, istakavši činjenicu da je Drugi svetski rat Sjedinjene Američke Države koštao 341 milijardu dolara, a iznos neophodne pomoći Grčkoj i Turskoj bi bio daleko manji. Osim toga, ovom činom pružanja konkretne pomoci, bi se, prema njegovom shvatanju obeshrabrili totalitarni režimi koji su počeli da se uspostavljaju u izvesnom broju država. Bilo je neophodno da se predupredi i osujeti ponavljanje onoga što je desilo u Poljskoj, Bugarskoj i Rumuniji i da se ne dozvoli da se slična događanja dogode i u susednim regionima. Naglasio je, takodje, da bi blagovremenim ukazivanjem ekonomske pomoći mogla da se osigura nacionalna nezavisnost i da se ostvari uslovi za razvoj slobodnog društva u svim zainteresovanim državama.²⁵²

Ovde se, medjutim, nije radilo isključivo o programu pružanja humanitarne i ekonomske pomoći, nego takodje i o izvesnom obliku vojne pomoći, koja se ogledala u slanju ratnog materijala i vojnih savetnika a takodje i pružanju političke podrške postojećim režimima. U slučaju Grčke, Trumanov govor je došao samo mesec dana pošto je engleska vlada u februaru 1947. godine izdala saopštenje da više neće biti u stanju da podržava grčku vladu i predstavljao je svojevrstan odgovor na aktuelni stav britanskog saveznika. Nije bilo nikakvih razloga da neophodna pomoć Grčkoj i Turskoj ne bude odobrena i Kongres je, u toku mesca aprila 1947. godine, doneo pozitivno rešenje po ovom pitanju.

---

²⁵⁰ Din Ačeson je zamenio Džodža Maršala na mestu ministra inostrnih poslova početkom 1949. godine, kada je ovaj dao ostavku na taj položaj zbog slabog zdravlja.

²⁵¹ Djoko Tripković, Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945–1948 (u daljem tekstu Tripković Djoko, 1990), Beograd 1990, str. 224-232.

²⁵² La Feber W, 1993, str. 118-124.

Govori predsednika Trumana pred američkim Kongresom su bili održani upravo u momentu kada je trebalo da u Moskvi otpočne sa radom konferencija četvorice savezničkih ministara inostranih poslova i, kako je to primetio tadašnji francuski ambasador u Moskvi, general Katru (Catruox), nije nedostajalo mnogo da se na drugoj strani izazove recipročno nezadovoljstvo²⁵³.

Trumanova doktrina je i formalno ocrtała podelu sveta na dva suprotna bloka, ili "lagera" koju je, na osnivačkom sastanku Informbiroa septembra 1947. godine, proglasio Andrej Ždanov (Андрей Жданов). Prema ovoj krutoj i dogmatskoj koncepciji na jednoj strani se nalazio antiimperijalistički i demokratski tabor, a nasuprot njemu, na drugoj strani imperijalistički i demokratski.

Posle Trumanove doktrine i Maršalovog plana, na red je došlo i vojno oblikovanje zapadnih zemalja, stvaranjem Severnoatlanskog pakta , aprila 1949. godine. Sledeći ovaj primer, paktove su zaključivale i azijske i pacifičke zemlje²⁵⁴, a šest godina kasnije su Sovjetski Savez i istočnoevropske socijalističke zemlje stvorile svoj vojni blok pod nazivom Varšavski pakt.

Konferencija u Moskvi

Konferencija ministara inostranih poslova četiri velike svetske sile je otpočela sa radom 10. marta 1947. godine u Moskvi. Svoje zemlje su na ovoj konfernciji predstavljali ministri inostranih poslova Francuske, Žorž Bido; Velike Britanije, Bevin; SAD, general Maršal (George Marshall) i SSSR, Vječeslav Molotov (Вячеслав Молотов). Konferencija je bila zamišljena kao jedna u nizu redovnih okupljanja koja su bila predviđena kao "Savet ministara inostranih poslova" i trebalo je da traje do 25. aprila. Prema prvobitnom planu, bilo je predviđeno da se održe 44 sednice, ali je već na početku svima postalo jasno da će, neminovno, doći do odstupanja od predviđenog rasporeda, jer su sve prisutne članice bile upoznate sa američkim obećanjima koja su bila data Grčkoj i Turskoj.

Učesnici konferencije su vrlo brzo postali svesni činjenice da ce biti vrlo tesko da se postigne jedinstven sporazum, kako o suštinskim odredbama koje je trebalo da predstavljaju bazu mirovnih ugovora sa Nemačkom i Austrijom, tako i o denacifikaciji i odredjivanju granica Istočne Nemačke.

---

²⁵³ La Feber W, 1993; Takodje: Duroselle J. B,1990, str. 470-471.

²⁵⁴ Manilski pakt, od 8. septembra 1954.godine, potpisan od strane SAD, Francuske, Velike Britanije, Australije, Nvog Zelanda, Filipina i Tajlanda. Karakter ovog pakta je bio odbrambeni i trebalo je da posluži kao garant kolektivnoj sigurnosti i odbrani jugoistočne Azije.

Bagdadski pakt od 24.februara 1955.godine, sklopljen izmedju Iraka i Turske. Po karakteru je takodje bio odbrambeni.

Takodje, nije bilo moguće postići ni konkretan dogovor o redukovanju okupacionih trupa. 25. marta 1947. godine je, najzad, bio prihvaćen predlog o održavanju mirovne konferencije koja bi raspravila sporna pitanja mirovnog ugovora sa Nemačkom²⁵⁵, ali nije bilo moguće postići dogovor o sastavu zemalja članica koje bi učestvovala u radu jedne ovakve konferencije.

Kod rešavanja o pojedinim odredbama mirovnog ugovora sa Austrijom, SSSR je na Moskovskoj konferenciji stajao na stanovištu da bi, što se tiče rešavanja statusa teritorije pokrajine Koruške, najbolje i najpravednije rešenje bilo da se ona izdvoji iz sastava Austrije i pripoji Jugoslaviji, što su zapadne sile odbacile. Problem oko ostanka teritorije Koruške u sastavu Austrije bio je rešen kasnije, kada su njeni stanovnici, na organizovanom plebiscitarnom izjašnjanju, značajnom većinom odlučili da Koruška ostane u sastavu Austrije. Broj vojnika buduće vojske austrijske države je bio ograničen na 53.000 ljudi. Takodje je bilo odlučeno da sve okupacione trupe napuste teritoriju Austrije u roku od trideset dana od proglašenja budućeg Ugovora o miru.²⁵⁶

Zbog nemogućnosti postizanja dogovora po rešavanju mnogih drugih bitnih pitanja, smatra se da je Moskovska konferencija pretrpela neuspeh.

---

²⁵⁵ Sa sovjetske tačke gledišta, sporan je bio i potez objedinjavanja američke i engleske okupacione zone Nemačke, što je, prethodno, već bilo uradjeno 1. januara 1947. godine.

Što se tiče načina uredjenja buduće nemačke vlade, Francuska je smatrala da Nemačka treba bude jako decentralizovana država, sa vrlo labavim federalnim sistemom. Naprotiv, Sovjetski Savez je stajao na stanovištu da buduća država treba bude jako centralizovana i zahtevala je za sebe kontrolu nad jednim delom Rurske oblasti. Anglosaksonci su zagovarali potrebu za jednom jakom federalnom državom, koja bi pod svojom kontrolom imala spoljne poslove, granice, banke, novčane tokove i saobraćaj.

Nije postojala saglasnost ni po pitanju uredjenja buduće vlade u Nemačkoj. Jedino oko čega je 2. aprila 1947. godine bio postignut konkretan dogovor bio je način, tj. procedura kako treba da izgleda stvaranje vlade, ali ne i o formi kako bi izgledala ta vlada. Robertson Ch, 1966, str. 211. Takodje: Calvocoressi P, 2001.

²⁵⁶ Prilikom rasprave o mirovnom ugovoru sa Austrijom, glavni problem se postavio oko tzv. "nemačkog kapitala" koji je prema ugovoru iz Posdama bio predviđen da se da Sovjetskom Savezu na ime reparacija. SSSR je pojam "nemačkog kapitala" tumačilo na svoj način, pa je pod njim podrazumevao, ne samo nemačke imanja u Austriji od pre marta 1938. godine, nego i sva dobra koja su Nemci kasnije, posle Anšlusa, konfiskovali i u kojima su imali većinu, čak i posle marta 1938. godine. U slučaju rešavanja "problema nemačkog kapitala u Austriji" prema sovjetskom predlogu, SSSR bio u poziciji da ostvari kontrolu nad velikim delom austrijske ekonomije.

Maršalov plan

Američki ministar inostranih poslova, general Maršal (George Marshall) je 5. juna 1947. godine na univerzitetu Harvard održao predavanje u kojem je međunarodnu situaciju ocenio kao vrlo ozbiljnu. U svom predavanju naglasio je da je rat ostavio velike posledice na evropske zemlje i da je njima neophodno pružiti pomoć, ali ne u ograničenim količinama, kako je to bio slučaj do 1945. godine, već daleko izdašniju i raznovrsniju. Ova pomoć je bila neophodna kako u ekonomskoj tako i u socijalnoj i političkoj sferi. Sa druge strane zagovarao je stanovište da bi ta pomoć bila daleko efikasnija i delotvornija ukoliko zahtevi pojedinih zemalja ne bi bili razmatrani i odobravani pojedinačno, već je predložio model prema kojem bi evropske zemlje trebalo da se udruže, ostvarujući neku vrstu medjusobne saradnje, i formiraju zajednička tela i organe koji bi formulisali opšte zahteve i radili na medjusobnoj raspodeli svake vrste pomoći koju bi, u okviru takvog programa, dobili od SAD²⁵⁷.

Antikomunistički intonirana Trumanova doktrina iz 1947. godine, kojom su SAD preuzele obavezu da brane integritet Grčke i Turske od spoljne agresije i unutrašnjeg prevrata, uz istovremeno pihvatanje Maršalovog plana koji je, inače, bio poznat pod zvaničnim imenom "Program za obnovu Evrope" i kojim su zapadnoevropske zemlje i Turska po osnovu pomoći dobile, u periodu od 1947. godine do 1952. godine, oko sedamnaest milijardi dolara, predstavljali su okosnicu nove američke spoljnopolitičke strategije, popularno nazvanog "Osujećavanje SSSR-a". Ovim su se SAD otvoreno opredelile za saradnju i pomoć u oržavnju i izgradjivanju demokratije u zemljama Evrope, koju su smatrale kao ključni elemenat za postizanje ravnoteže u svetu.²⁵⁸ I pored postojećeg skepticizma u pogledu sudbine svog poziva, SAD su ipak, su sličan poziv uputile i istočnoevropskim zemljama.

Posle izvesnog ustezanja, francuska i britanska vlada su, 17. i 18. juna 1947. godine, razmotrile ovaj predlog i odlučile da, ipak, ne urade ništa pre nego što se budu upoznale sa stavom SSSR-a koji bi ovaj mogao imati po tom pitanju, te su, po tom pitanju, kontaktirale su sa sovjetskom vladom. U početku je reakcija u sovjetskoj štampi bila umerena i dosta nijansirana jer se očekivalo da će SSSR uzeti učešće u realizaciji Maršalovog plana i saradjivati u ekonomskoj saradnji u programu ekonomske pomoći²⁵⁹.

Iako su u istočnoj Evropi sa izvesnim strahom gledali kako se Maršalova pomoć primenjuje u Nemačkoj i prezrivo se izražavali o prihvatanju ekonomske pomoći, ipak su postojale i sklonosti vlada

---

²⁵⁷ Duroselle J. B, 1990, str. 552.

²⁵⁸ Robertson Ch, 1966, str. 215.

²⁵⁹ La Feber W, 1993, str 184.

pojedinih istočnoevropskih zemalja da ponudjenu pomoć i prihvate. U tom cilju je, u periodu od 27. juna do 2. jula 1947. godine, bila održana konferencija u Parizu, na kojoj je, zajedno sa Francuskom i Engleskom, učestvovao i SSSR.

Već na samom početku, francuski predstavnik Žorž Bido je predložio da pomoć koju je bila nudjena Maršalovim planom, bude dodeljena i svim ostalim evropskim državama, izuzev Španiji. Prema iznesenom predlogu, ovu pomoć je bi trebalo da dobiju i neutralne i pobedjene zemlje. Bido je, takodje, predložio da se odmah formiraju specijalni komiteti za svaku veliku ekonomsku podelu. Kao najviše telo, bilo je predviđeno da bude formiran Komitet direktora koji bi razmatrao postignute bilanse pojedinačnih komiteta svake od država-korisnica. Predstavnik Velike Britanije, Ernest Bevin (Ernest Bevin), je prihvatio ovaj predlog.

Medjutim, sovjetski predstavnik, Vjačeslav Molotov se suprostavio i žestoko kritikovao Maršalov plan. Po njegovom mišljenju, formiranje Komiteta direktora je moglo da ugrozi nacionalnu nezavisnost pojedinih država. Kako je on istakao, neke od nezavisnih država, naročito Rusija i zemlje istočne Evrope, već su bile donele svoje ekonomske planove i nisu imale nameru da ih menjaju.

Sem toga, Molotov je zahtevao da se iz podele bilo kakve pomoći isključi Nemačka, jer je smatrao da bi se time obezvređio efekat i koji bi ova zemlja trebalo da oseti plaćajući reparacije. Uključivanje Nemačke u "Program za obnovu Evrope" bi, po Molotovu, automatski značilo kraj reparacijama. Jedino što je Molotov hteo da prihvati bilo je to da se američka pomoć uputi samo zemljama koje su bile žrtve nemačke agresije, i to bez saradnje, koordinacije i uvida kako se ona troši na unutarnacionalnom planu. I tako se ova konferencija, poznata pod imenom "Konferencija trojice", završila bez rezultata.²⁶⁰

Već 3. jula 1947. godine, Francuska i Engleska su ipak rešile da upute poziv svim evropskim zemljama da prisustvuju jednoj konferenciji na kojoj je trebalo da se raspravlja o američkom predlogu. Poziv su, uskoro, prihvatile: Italija, Portugal, Irska, Grčka, Holandija, Island, Belgija, Luksemburg, Švedska, Turska, Austrija, Danska, Švajcarska i Norveška. Zemlje u kojima su na vlasti bili komunistički režimi su odbile poziv, otvoreno, ili su za svoje prisustvo na konferenciji postavile takve uslove koji su značili isto što i otvoreno odbijanje. Finska je poziv odbila sa žaljenjem, uz objašnjenje da to čini iz političkih i geografskih razloga. Čehoslovačka je poziv u početku prihvatila, pa je čak imenovala i svoju delegaciju.

---

²⁶⁰ Duroselle J.B, 1990, str . 470-471.

Medjutim, po svim pokazateljima, predsedniku čehoslovačke skupštine, Gotwaldu²⁶¹, su u izgled bili stavljeni povoljniji uslovi od strane Moskve. Šta više, u cilju ubedjivanja i iznošenja sovjetskih ponuda po tom pitanju, u Prag je iz Moskve doputovao lično ministar za spoljnu trgovinu SSSR-a. Ova poseta sovjetskog ministra je rezultirala time da je uoči samog otvaranja konferencije 11. jula 1947. godine, Čehoslovačka javila da otkazuje već prihvaćen poziv za učešće na zakazanoj sednici.

Konferencija “Šesnaest zemalja” je otpočela sa radom u Parizu 12. jula 1947. godine i raspravljala je o tehničkim i ekonomskim detaljima (u vezi raspodele) u koje mi ovde nećemo ulaziti. Dovoljno je da konstatujemo da su zasedanja trajala do 22. septembra 1947. godine kada je bila završena potpisivanjem zajedničkog ugovora. Ugovor su potpisale sve zemlje–učenice i on je bio prenesen američkoj vladi, koja je bila zadovoljna postignutim rezultatima. Računalo se da bi Maršalov plan mogao sanirati privredu u tim evropskim zemljama, učvrstiti političku koheziju i podići njihovu sposobnost za odbranu od komunizma, a njegovim sprovođenjem bi američka roba i kapital našli novo i značajno tržište.

Iako je ovaj ugovor bio prvenstveno ekonomskog karaktera, usledila je trenutna i žestoka politička reakcija SSSR-a i svih ostalih istočnoevropskih zemalja na odredbe Maršalovog plana²⁶² iz kojeg su se sve one dobrovoljno isključile. One su Maršalov plan doživele kao manifestaciju američkog imperijalizma koji je trebalo da posluži kao instrument za uspostavljanje ekonomske i političke dominacije Sjedinjenih Američkih Država nad Evropom. Zemlje koje su potpisale ovaj sporazum o ekonomskoj pomoći su bile označene “dolinom američkog imperijalizma”. Pravu i krajnju svrhu i ishod celog ovog poduhvata one su, pre svega, videle u tome da se u Evropi stvore velike armije za budući sukob sa Rusijom.

Najozbiljnija posledica Sovjetske reakcije na Maršalov plan, na medjunarodnopolitičkom planu, je bilo stvaranje Informbiroa, krajem septembra 1947. godine.²⁶³ Trumanova doktrina i Maršalov plan su

---

²⁶¹ Iako je bio, posle povlačenja Beneša, bio izabran na slobodnim i demokratski odžanim izborima u maju, kada je dobio 38% svih glasova, Gotwald, je ipak ispostovao partijsku disciplinu i popustio pred zahtevima iz Moskve, čime se, praktično, odrekao da samostalno odlučuje o pogledu odlaska na ovu konferenciju.

²⁶² Posle govora koji je Maršal imao na Harvardu, SSSR je ponovo odlučila da, ne više na svetskom, nego sada na evropskom planu, stvori jednu sličnu zajedničku organizaciju. Organizacija koja je sada trebalo da bude formirana nalazila bi se pod direktnijim pod ruskim uticajem nego nekadašnja Kominternu.

²⁶³ Prvi sastanak ove organizacije je bio održan u septembru 1947. godine. Ova organizacija komunističkih partija je bila nazvana Informbiro (Kominform). Ona je deklarativno trebalo da ima objedinjavajuću ulogu, a ne direktivnu i da objavljuje časopis koji bi izlazio u Beogradu, na francuskom i ruskom. Formiranju Kominforma su prisustvovali predstavnici devet Komunističkih partija evropskih zemalja i to: SSSR, Poljske, Jugoslavije, Bugarske, Rumunije, Madjarske, Čehoslovačke, Italije i Francuske. U svom govoru, ruski predstavnik Ždanov je izneo zvanično

predstavljali spoljne činioce koji su ubrzali sezrevanje već postojeće Staljinove ideje o neminovnoj podeli na dva "nepomirljiva tabora" i potrebi uspostavljanja potpune sovjetske dominacije u Istočnoj Evropi. Prvobitno izraženu Staljinovu tezu prihvatio je i uobličio Andrej Ždanov, dajući joj karakter programa oko kojeg je trebalo da se izvrši objedinjavanje svih istočnoevropskih zemalja. On je bio autor deklaracije "Savetovanja predstavnika komunističkih partija..." koja je bila usvojena na osnivačkoj konferenciji Informbiroa, održanoj u septembru 1947. godine u Škljarskoj Porembi u zapadnoj Poljskoj.²⁶⁴

Londonska konferencija

Kao i prethodna konferencija u Moskvi od marta 1947. godine, tako je i konferencija u Londonu bila održana na nivou ministara inostranih poslova. Konferenciji su prisustvovala iste one četiri ličnosti koje su zastupale svoje zemlje na prethodnoj konferenciji koja je bila održana u aprilu.

Londonska konferencija je otpočela sa radom 25. novembra 1947. godine i produžila sa radom i tokom decembra meseca. Ova konferencija, koju su učesnici nazivali "Konferencijom poslednje šanse" je, i pored najbolje volje, označila prestanak saradnje i rada "Saveta ministara inostranih poslova". Okolnosti su bile još nepovoljnije nego u martu, kada je bila održana prethodna sednica Saveta: sovjetsko protivljenje Maršalovom planu, formiranje Informbiroa, kao i veliki štrajkovi koje je u Francuskoj organizovala Komunistička partija su stvorili su maksimalno zategnutu situaciju.

Francuska policija je 14. novembra izvršila kontrolu u sovjetskom repatrijacionom kampu Boregar (Beauregard) i u njemu pronašla značajne količine prokrijumčarenog i sakrivenog oružja koje je bilo namenjeno kao pomoć pripadnicima KP Francuske, koja je bila organizator štrajka. Upravo na dan otvaranja Londonske konferencije, Francuska je proterala devetnaest sovjetskih gradjana pod optužbom da su pomagali francuskim štrajkačima u organizovanju štrajka protiv sopstvene vlade. Kao logičan odgovor na ovaj potez je usledila odluka Sovjetskog Saveza da zatvori kamp za repatrijaciju svojih

---

obaveštenje da je svet podeljen na dva blok—"imperijalistički" koji je predvođen od strane SAD, i "antiimperijalistički i demokratski" koji je predvodio SSSR

²⁶⁴ Petranović B, 1988. str. 195.

gradjana²⁶⁵, što je i bilo uradjeno 8. decembra 1947. godine. Ovom potezu je sledilo proterivanje francuske vojne misije iz Moskve.

Diskusije koje su bile vodjene u Londonu se skoro ni po čemu nisu razlikovale od onih koje su se mogle čuti i na prethodnoj Londonskoj konferenciji.²⁶⁶ Ni na ovoj konferenciji skoro da nije bilo nikakve razlike u temama koje su bile su bile predmet diskusije i na prethodnoj sednici i tonu i načinu na koji su one bile izlagane Šta više, sve je ukazivalo na naraslu netrpeljivost. Celih deset dana je bilo izgubljeno na proceduralna pitanja.

Konferencija u Londonu je okončao rad 19. decembra 1947. godine. Završni govor je održao američki predstavnik Džordž Maršal. U svom govoru je naglasio da se se "...u ovom trenutku ne možemo nadati dogovoru oko ujedinjenja Nemačke...Trebalo da učinimo sve što možemo u zonama u kojima se može osetiti nas uticaj."²⁶⁷ Londonska konferencija je bila završena potpunim neuspehom. Postalo je očigledno da se svet jasno podelio u dva suprotstavljena neprijateljska bloka.

Kao posledica nemogućnosti dogovora bivših savezničkih država da postignu jedinstven dogovor i donesu odluku o daljoj sudbini Nemačke, došlo je do jednostrane odluke vlada zapadnih saveznika o stvaranju "bizonije", a kasnije i "trizonije" od delova koje su kontrolisale njihove okupacione snage u ovoj zemlji. Zapadni saveznici su 1949. godine podržali ustavno konstituisanje Savezne Republike Nemačke, na šta je Sovjetski Savez hitro reagovao uspostavljanjem Nemačke Demokratske Republike, iste godine.²⁶⁸ Dve novostvorene nemačke države su, praktično, postale predstraže, isturene snage suprotstavljenih blokova.

---

²⁶⁵ Preostali su još samo sovjetski kampovi za repatrijaciju, sa velikim brojem ruskih zarobljenika u Alzasu i Loreni koji su bili mobilizovani i borili se za vreme rata u jedinicama nemačke okupacione vojske (Wermahta).

²⁶⁶ Molotov je neprekidno aludirao na "verolomnost" zapadnih saveznika. Kada se konačno počelo sa radom, sovjetski predstavnik je bio protiv toga da se oblast Sara vrati Nemačkoj i da se odredi komisija koja će se pozabaviti pitanjem utvrđivanja nemačkih granica. Insistirao je da se odmah oformi centralna vlada za Nemačku, i da se bez ikakvih preduslova i politički i ekonomski ujedine sve četiri okupacione zone.

Na ovoj konferenciji se ponovo diskutovalo o uslovima pod kojima je trebalo da bude zaključen ugovor o miru sa Austrijom. Ponovo je razlog za neuspeh pregovora rusko tumačenje problema nemačkih dobara, mada je sovjetski predstavnik sada bitno ublažio svoje zahteve. La Feber W, 1993, str. 215-218.

²⁶⁷ Robertson Ch, 1966, str.217.

²⁶⁸ Ratno stanje između zapadnih saveznika i Savezne Republike Nemačke je formalno bilo okončano Bonskim ugovorima iz 1952. godine. Savezna Republika je pristupila Severnoatlanskom savezu marta 1955. godine, a Nemačka Demokratska republika Varšavskom paktu januara 1956. godine.

Problem Dunavske plovidbe

Još na konferenciji u Postdamu Hari Truman, američki predsjednik je, kao jedan od predstavnika zemalja pobednica, želeći da budu ukinute trgovinske barijere i olakšan transport ljudi i roba među evropskim zemljama, je predložio da se obnovi međunarodni dogovor o slobodnoj plovidbi Dunavom. Međutim, sve vreme mirovnih pregovora SSSR i zemlje koje su mu gravitirale su, najpre odbijale da ovo pitanje uključe u pregovore, a zatim su pristale da se ono ubaci kao jedan od članova, vrlo neprecizno i uopšteno formulisan, u smislu da će "... plovidba, u principu, biti slobodna za svu leglenu robu... zainteresovanim zemljama".²⁶⁹

Šest meseci posle potpisivanja svih mirovnih ugovora, Savet Ministara inostranih poslova je odlučio da se održi jedna konferencija koja bi bila posvećena upravo ovom pitanju. Krajnje nepovoljnu okolnost koja je bitno uticala na rad i rezultate postignute na ovoj konferenciji je predstavljao tajming njenog održavanja, u vreme pune zategnutosti na međunarodnom planu, juna 1948. godine.

Radom konferencije je predsedavao Višinski (Андрей Вишинский). Odmah na početku sednice on je, kao osnovu za rešavanje problema slobodne plovidbe Dunavom, ponudio na razmatranje predlog koji je bio potpuno istovetan sa onim iz 1940. godine.²⁷⁰ Sve zemlje tzv. "narodne demokratije" su ga prihvatile, uključujući i Jugoslaviju.

Diskusije ostalih zainteresovanih zemalja,²⁷¹ i pozivanje na odredbe međunarodnog prava su bile uzaludne. Višinski je, na kraju, pozvao tri zapadne zemlje da povuku svoje predloge jer su, jednostavno, bile u manjini. Prilikom glasanja o iznetom predlogu, SAD su glasale protiv ovakvog predloga, a Velika Britanija i Francuska su ostale uzdržane pred realnom mogućnošću da bude stvorena situacija u kojoj bi SSSR, faktički, stekao potpunu kontrolu nad gotovo celom dolinom Dunava.²⁷²

U kasnijoj fazi Hladnog rata bio je izgradjen i Berlinski zid, koji je bio svedočanstvo o stepenu nepoverenja do kojeg su suprotstavljeni blokovi i njihova politika doveli u srcu Evrope i među vlastima i stanovnicima ovog grada. Danas su od toga zida preostale samo pojedinačne ruševine kao relikti koji služe kao turistička atrakcija i mesta prisećanja na doba za koja se nadamo da se nikada više neće ponoviti.

²⁶⁹ Duraselle J. B., 449-450.

²⁷⁰ Misli se na predlog koji je 1940. godine bio postignut sa nacističkom Nemačkom.

²⁷¹ SAD, Francuske i Velike Britanije

²⁷² Ova situacija je bila donekle izmenjena posle tzv. "jugoslovenske šizme" i prekida odnosa između Jugoslavije i ostalih zemalja koje su pripadale "socijalističkom lageru".

Pregled događanja koja su rezultirala stvaranjem bliskog savezništva između istočnoevropskih država i sukob Jugoslavije sa Informbiroom

Tokom Drugog svetskog rata i, naročito, po njegovom okončanju, između istočnoevropskih zemalja je bio sklopljen čitav sistem ugovora o vojnoj saradnji koji su svi bili pravljani prema istom obrascu i u kojima su do u detalje bili upotrebljavani isti termini kakvi su bili upotrebljeni i u ugovorima koji su ranije bili potpisani između SSSR-a Poljske i Čehoslovačke. Sve istočnoevropske zemlje su, pojedinačno, potpisivale sa SSSR-om, istovetne takve ugovore. I Jugoslavija je, već 11. aprila 1945. godine, potpisala istovetan ugovor, kao druga po redu, posle Čehoslovačke, koja je to učinila znatno ranije, i pod bitno različitim okolnostima²⁷³.

Sovjetski uticaj u zemljama "narodne demokratije" se manje bazirao na odredbama međusobno potpisanih ugovora, a veći, glavniji uticaj se ogledao u tome što su sve oblasti života suštinski morale da budu uredjene saglasno sa sistemom vrednosti koji je bio ustanovljen u prvoj zemlji komunizma. Sve je moralo da bude podređeno "diktaturi proletarijata". Prema oficijelnoj terminologiji, izraz "narodna demokratija" je bio klasična zmena za "klasnu borbu" i izjednačavao se sa njom²⁷⁴. Kada bi već jednom bile primljene u socijalistički lager, sve zemlje su bile obavezne da usvoje i primenjuju socijalistički sistem, onakav kakav je bio uspostavljen u SSSR-u 1936. godine po Staljinovom obrascu. Na spoljnopolitičkom planu, od 1946. godine, sve je ukazivalo na to da je Jugoslavija "najsolidniji satelit SSSR-a".²⁷⁵

---

²⁷³ Beneš, koji je bio predsednik Čehoslovačke od pre rata, bio je uveren da je Minhenski sporazum, i sve ostalo zlo proisteklo iz ideoloških sukoba SSSR i Zapadnih zemalja i njihove međusobne netrpeljivosti i neprijateljstva. Polazeći sa tog stanovišta, Beneš se trudio da zbliži ove dve strane i da posreduje između njih, ali se sve završilo tako što se on približio Moskvi. 12. decembra 1943. godine on je sa Moskvom sklopio ugovor koji je predviđao da ni primirje, ni mirovni ugovor, ne mogu biti sklopljeni i realizovani separatno, bez pristanka druge strane.

Približavanje SSSR-u i faktička situacija koja je nastala po završetku Drugog svetskog rata su dovele do sklapanja jos jednog ugovora između ove dve zemlje, 29. juna 1945. godine, kojim je Čehoslovačka predala SSSR – u svoje zakarpatske teritorije.

²⁷⁴ Petranović B, 1988, str. 194-262.

²⁷⁵ U prilog tome je govorilo i potpisivanje nekoliko bilateralnih ugovora koje je Jugoslavija je potpisala sa zemljama koje su gravitirale SSSR-u. 9. juna 1947. godine Jugoslavija je potpisala ugovor sa Albanijom koji je 27. novembra bio dopunjen sa političko-ekonomskim odredbama koje su su predvdjale uskladjivanje ekonomskih

Istovetan ugovor kakav je napravila sa Albanijom, Jugoslavija je 8. novembra i 27. novembra 1947. godine potpisala i sa Bugarskom. Tito i Dimitrov su pregovarali o mogućnosti da formiraju Balkansku federaciju²⁷⁶, ali je Sovjetski Savez bio protiv toga. Glasilo KP SSSR "Pravda" je osudila²⁷⁷ ovaj sistem "carinske unije".

U Čehoslovačkoj su se 25. februara 1948. godine odigrali događaji koji su jasno ukazali na način na koji će, ubuduće, biti razrešavani problemi unutar grupe zemalja koja se okupljala oko SSSR. Naime, u ovoj zemlji je, tokom marta 1948. godine bio izveden čitav niz mera koji je doveo do nasilnog obaranja legalne i formiranja komunističke i prosovjetski nastrojene komunističke vlade merama koje bi se mogle okarakterisati kao državni udar, odnosno puč²⁷⁸.

---

propisa i carinsku uniju. 18. marta 1946. godine Jugoslavija je potpisala ugovor sa Poljskom, a 9. maja 1946. godine je Jugoslavija i sa Čehoslovačkom potpisala ugovor, koji je bio potpuno istovetan sa onim koji je bio potpisan sa Poljskom.

Ugovori koje je Jugoslavija potpisala sa Madjarskom, 8. decembra 1947. godine i Rumunijom 21. decembra 1947. godine su predviđali i mehanizme koji su ih međusobno obavezivali zemlje potpisnice da jedna drugoj pruže pomoć u slučaju bilo kakve agresije na neku od njih. Po ugledu na prethodne ugovore, potpuno istovetan ugovor je bio 24. januara 1948. godine potpisan između Rumunije i Madjarske. Duroselle J.B, 1990, str. 510-513.

²⁷⁶ Petranović Branko, Balkanska federacija (u daljem tekstu Petranović B, 1990), 1943-1948, Beograd 1990.

²⁷⁷ 16 decembra 1947. godine sličan ugovor je bio potpisan između Albanije i Bugarske i predviđao je, pored ostalog i ekonomsku saradnju između ove dve zemlje, što je, ako uzmemo u obzir postojanje sličnih ugovora obadve ove zemlje sa Jugoslavijom, moglo da predstavlja solidan osnov za formiranje jedne vrste regionalne ekonomske unije

Bugarski pretsednik, Georgi Dimitrov je upravo zbog ovakvog svog pozitivnog stava prema „Balanskoj fedraciji“, koja bi bila formirana na ekonomskim osnovama, je postao vrlo neomiljen kod rukovodstva Sovjetskog Saveza.

²⁷⁸ Čehoslovački pretsednik vlade, Beneš, iako već star i bolestan, ipak nije hteo da se povuče dobrovoljno. Ipak, posle snažnog pritiska kojem je bio izložen, on je podneo ostavku. Neki od njegovih saradnika nisu bili dovoljno jaki da izdrže oritiske kojima su bili izloženi, kako je to bio slučaj sa Janom Masarikom (Jan Masaryk), koji je 10. marta 1948. godine, najverovatnije, je izvršio samoubistvo. J.B. Duroselle, 1990, str. 510.

Kao odgovor na ova događanja koja su poznata kao "Praško proleće" sledili su protestni skupovi i druge manifestacije u brojnim zemljama širom tzv. "slobodnog sveta", kao i u pojedinim istočnoevropskim zemljama, ali se situacija nije mogla bitno izmeniti. Novonastala promena u Čehoslovačkoj je bila i zvanično prihvaćena u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija na sednici od 22. marta 1948. godine. Petranović B, 1988, str. 26.; Takodje Duroselle J.B, 1990, str. 510.-512; Calvocoressi P, 2001; La feber W, 1993.

Ovaj događaj je, logično, doveo do poremećajima u odnosima i uskoro je bio praćen "Berlinskim slučajem"²⁷⁹ i time su bila otvorena vrata događajima koji su rezultirali otvaranjem epohe hladnog rata

Medju istočnoevropskim zemljama je, ipak, još uvek postojala klima uzajamnog poverenja i solidarnosti. Na sastanku održanom u Varšavi, 23. juna 1948. godine, sve socijalističke zemlje, medju kojima je bila i Jugoslavija, izrazile su protest protiv odredbi Londonske konferencije koje su se ticale statusa grada Berlina i pitanja okupacionih područja na teritoriji Nemačke. One su na političku, ekonomsku i vojnu integraciju zapadnih zemalja pod vodjstvom SAD odgovorile svojom institucionalizacijom, stvaranjem Informbiroa²⁸⁰, septembra 1947. godine SEV-a, januara 1949. godine i Varšavskog pakta, maja 1955. godine.

Za sedište Informbiroa i mesto izdavanja njegovog zvaničnog organa²⁸¹ je bio određen Beograd. Jugoslavija je, u okviru grupe istočnoevropskih zemalja, bila smatrana kao najzrelija i najispravnija u idejnopoličkom smislu, naravno posle SSSR-a, i bila je isticana kao primer za ugled drugim komunističkim partijama. Jugoslaviji je pripala čast i da, na osnivačkom skupu Informbiroa bude zastupljena sa dva referata, a ne sa jednim, kako je to bio slučaj kod komunističkih partija drugih zemalja.

Koreni sukoba Jugoslavije sa Informbiroom su duboki i imali su korena, pre svega, u ugledu koji je ona uživala u svetu, a naročito medju državama koje su gravitirale Sovjetskom Savezu.

Marta meseca 1946. godine, Tito je boravio u Poljskoj i Čehoslovačkoj gde mu je bio priredjen izuzetno srdačan doček.²⁸² Srdačni dočeci su mu bili priredjeni i tokom novembra i decembra meseca

---

²⁷⁹ 2. juna 1948. godine, posle silnog natezanja sa Višinskim, koje je trajalo skoro mesec dana, Din Ačeson je predložio da se Berlin ujedini i da više ne bude podeljen. Za uzvrat, Molotov je je predložio da sve sile povuku svoje vojne snage iz svog dela Berlina koji su bile okupirale. Predložio je da se posle toga raspiše referendum i da gradjani sami odluče o sudbini Berlina. Ačeson je ovaj predlog shvatio kao pokušaj SSSR da, indirektno, preuzme kontrolu nad cekokupnom teritorijom Nemačke, jer nisu bile ponudjene nikakve da će zapadni saveznici moć da se vrate u svojeokupacione zone, kada ih već jednom budu napustili., te je, tako, ovaj predlog bio odbacen.

²⁸⁰ Informbiro je bio osnovan na savetovanju predstavnika komunističkih partija SSSR, Jugoslavije, Madjarske, Čehoslovačke, Poljske, Rumunije, Bugarske, Francuske i Italije, održanom u Škrljarskoj Porembi, u zapadnoj Poljskoj, septembra 1947. godine Institucija Informbiroa je bila stvorena samo nekoliko meseci pošto su jedinice Crvene armije oslobodile teritorije Madjarske, Rumunije i Bugarske, zemalja sa kojima je februara 1947. godine bio potpisan mirovni ugovor. Ideju za stvaranje jedne nove organizacije komunističkih partija, u situaciji u kojoj je komunistički deo sveta ostao bez svoje centralne organizacije posle raspustanja Kominterne, pokrenuo je upravo Josip Broz Tito prilikom svog boravka u Moskvi aprila 1945. godine. Detaljnije: Petranović B, 1988, str 195.

²⁸¹ Pun naziv je glasio " Za trajni mir, za narodnu demokratiju"

²⁸² Sovilj Milan, Poseta Josipa Broza Tita Čehoslovačkoj marta 1946. godine, Tokovi istorije 1-2, str. 137.

1947. godine, prilikom njegove posete Bugarskoj i Rumuniji. U svim istočnoevropskim zemljama je postojalo saznanje i svest o tome da je Komunistička partija u Jugoslaviji svojim sopstvenim snagama organizovala i borbu za oslobodjenje svoje teritorije od nacističkih aresora i, istovremeno, ostvarila uslove i izvršila revolucionarni proces promene predratnog političkog društvenog uređenja. Socijalizam je u Jugoslaviji bio autohton, izvojevan vlastitim snagama, dok to nije bio slučaj i u ostalim zemljama istočne Evrope (izuzev u Albaniji). Između ostalih razloga koji su prisutni u genezi sukoba Informbiroa sa Jugoslavijom bila je prisutna i Staljinova surevnjivost i izvestan osećaj lične ugrženosti koju je osećao zbog Titove popularnosti u ostalim zemljama “narodne demokratije” i nedostatak mehanizama kojima bi mogao da ostvari potpun uticaj nad Jugoslavijom. Tito je, sem toga, za razliku od Staljina, bio nosilac policentrizma u komunističkom pokretu i to je pretilo da ugrozi Staljinove namere za budućnost komunističkog pokreta u Evropi, onakve kako je one trebalo da izgledaju iz njegove vizure.

U novonastaloj situaciji, Staljinu se, u prvi mah, učinilo da bi ideja o bugarsko–jugoslovenskoj federaciji bila pogodan način da Jugoslaviju stavi pod svoju kontrolu.²⁸³ Medjutim, njegov zahtev je bio glatko odbačen od strane Politbira CK KPJ, početkom marta 1948. godine, sa obrazloženjem da bi jedna takva federacija predstavljala dodatno opterećenje za Jugoslaviju koja se nalazila u jeku izvršavanja petogodišnjeg plana. Sovjetsko rukovodstvo, svakako, nije bilo zadovoljno ovakvim stavom jugoslovenske KP, a dodatno nezadovoljstvo je predstavljala odluka jugoslovenske vlade da jednu od svojih pešadijskih divizija prebaci u Albaniju, što je bilo učinjeno bez prethodnih konsultacija i znanja sovjetskih vojnih savetnika pri Jugoslovenskoj armiji.²⁸⁴ Ovome su sledili novi sporovi, a njima su naročito doprinosili stavovi i komentari Anderja Ždanova i Anatolija Lavrentijeva (Лаврентиев), sovjetskog ambasadora u Beogradu.

28. juna 1948. godine ovaj sukob je postao javan. Časopis čehoslovačkih komunista “Rude pravo” je objavio da je za taj dan u Poljskoj sazvan sastanak svih zemalja Kominforma i da je Jugoslavija odbila da prisustvuje ovom sastanku. Na ovom sastanku Kominform je usvojio Rezoluciju u kojoj je Jugoslavija bila optužena da je napustila put marksizma-lenjinizma, da se komunistički principi u njoj primenjuju loše, te da je počela da vodi politiku uperenu protiv SSSR-a, da je odbacila sovjetske vojne

---

²⁸³ Prema Staljinovom planu, ova fedreacija je trebalo da bude izvedena tako da cela Jugoslavija bude jedna jedinica, sa pravom jednog glasa. Podrazumevalo se da će zamišljena federacija biti “na liniji SSSR”. Sa druge strane, Tito je smatrao da fedracija može biti ostvarena isključivo ukoliko bi sve jugoslovenske federalne jedinice zadržale pravo u odlučivanju, dok bi Bugarska imala svoj samostalan glas.

²⁸⁴ Petranović B, 1988.

savetnike i, kao vrhunac svega, da je svoju spoljnu politiku identifikovala sa Zapadom i sovjetskim neprijateljima.

Odgovor jugoslovenskog partijskog rukovodstva je usledio već sutradan, 29. juna 1948. godine. U svom odgovoru, ono se od napada da je njegova politika uperena protiv SSSR-a i lenjinizma. Sem toga, a radi efikasnijeg razjašnjenja prirode sukoba i o baveštavanja jugoslovenskih gradjana, u "Borbi" su Počevši od novembra, bili stalno objavljivani članci protiv Staljina u kojima su ismevali njegov "ortodokсни" marksizam i govorili da je upravo Staljin onaj koji je skrenuo sa pravog puta marksizma-lenjinizma.

Juna 1948. godine, najpre Madjarska, a za njom i Čehoslovačka su otkazale ekonomske i trgovinske ugovore koje su ranije bile sklopile sa Jugoslavijom. Avgusta 1949. godine Sovjetski Savez je Beogradu uputio notu je kojom izjavio da Jugoslaviju više ne smatra svojim saveznikom, već neprijateljem. Sem toga, SSSR je izjavio da neće podržati jugoslovenske pretenzije prema Koruškoj.²⁸⁵

24. oktobra 1949. godine Jugoslavija je objavila svoju odluku da zatvori sve svoje granice sa Grčkom, što je, neminovno, dovelo do prekida sa KP Grčke. Sa obe strane je sledio niz mera koje su vodile daljem distanciranju dojučerašnjih saveznika i ideoloških istomišljenika. Da bi pojačao pritisak na Jugoslaviju, septembru 1949. godine, Sovjetski Savez poništio "Ugovor o prijateljstvu" koji je bio sklopio sa Jugoslavijom 11. aprila 1945. godine. Poslednja od zemlja koje su gravitirale SSSR-u, a koja je zvanično poništila Ugovor o prijateljstvu sa Jugoslavijom je bila Albanija. Ona je to učinila u novembru 1949. godine.²⁸⁶

Sukob ovakvih razmera izmedju dojučerašnjih bliskih saveznika je nije mogao a da ne izazove pažnju celokupnog javnog mnjenja. Očekivan je odgovor na dva suštinska pitanja: da li će SSSR-u uspeti da Jugoslaviju vrati u svoju orbitu i ukoliko mu to ne bude uspelo, da li će Jugoslavija, koja je prekidom

---

²⁸⁵ Ovo nije bilo prvi put da Sovjetski Savez uskrati svoju podršku Jugoslaviji kod rešavanja nekog spornog teritorijalnog problema. Slično je bilo postipljeno i u slučaju tršćanskog pitanja kada su Sovjeti odbili da pruže podršku jugoslovenima i kada su anglosaksonske snage primorale jugoslovenske snage da se povuku iz Trsta 1945. godine. Tada je Tito, smatrajući podršku SSSR-a jugoslovenskom stavu po ovom pitanju nedovoljnom, na okolišan način izrazio svoje nezadovoljstvo. Na ovu Titovu izjavu, koja je usledila u maju 1945. godine, Staljin je reagovao tako što ju je okvalifikovao kao neprijateljski ispad prema SSSR-u. Arhiv Jugoslavije, fond Komisija za medjunarodne odnose i veze CK SKJ (u daljem tekstu AJ KMO CK KPJ, 507), 507, k1, II D/1-170.

²⁸⁶ Petranović B, 1988, str. 195 – 262.

sa zemljama Informbiroa bila izolovana od ovog dela zemalja, biti voljna i naći načina da se približi zapadnim zemljama.

Po prvom pitanju, odgovor je dobijen vrlo brzo. U Beogradu je, u periodu od 21. do 28. jula 1948. godine bio održan kongres Komunističke partije Jugoslavije, na kojem je Tito sa 98% glasova dobio opštenarodnu podršku u svom suprostavljanju zemljama Informbiroa.²⁸⁷ Što se tiče drugog pitanja, odgovor je, takodje, bio dobijen vrlo brzo. Jugoslavija je već krajem jula 1948. godine potpisala sporazum sa SAD kojim su se ove dve zemlje, na ekonomskom planu, opredelile za medjusobnu saradnju.²⁸⁸ Na osnovu ovog ugovora su bili odblokirani "zamrznuti fondovi" koje je Jugoslavija imala u Americi. Odlučivši se na otvaranje prema zapadnim zemljama i saradnju sanjima, Jugoslavija je, 23. decembra 1948. godine, sklopila veliki trgovinski ugovor i sa Engleskom.²⁸⁹

Shvativši da nije u stanju da kontroliše Jugoslaviju i njeno rukovodstvo, sovjetska Komunistička partija je sa svoje strane, marta 1949. godine, poslala optužujuće pismo rukovodstvu Jugoslavije i time je bila završena dalja medjusobna prepiska. Tokom 1949 i 1950. godine pogranični incidenti su učestali u tolikoj meri da su svi, uključivši i zapadne zemlje ozbiljno zabrinuti pred skoro izvesnom činjenicom da bi mogao da usledi napad zemalja istočnog bloka na Jugoslaviju.

Do razrešenja nastale situacije je, međjutim, doslo na neočekivan način. Naime, 25. juna 1950. godine, u prvim jutarnjim satima, severnokorejske jedinice su prešle granicu

koja je delila dve države korejskog naroda, tzv. 38 paralelu i to je označilo početak Korejskog rata. Upoređujući strateške i političke rizike, Staljin je procenio da je manje rizično "imperijalistički lanac" razbijati u Koreji nego na Balkanskom poluostrvu. Usledila je intervencija SAD, pod zastavom Ujedinjenih nacija. Ovim događajem je bila razrešena dilema da li će vojna intervencija uslediti na Balkanu ili na Dalekom istoku.

---

²⁸⁷ Petranović B, 1988, str. 216 – 217.

²⁸⁸ Jugoslaviji je 8. septembra naredne 1949. godine, od strane SAD bio odobren kredit od 20.000.000,00 dolara. Ovaj potez je za zemlje, članice Informbiroa bio još jedan dokaz da se Jugoslavija "prodaje" zapadu.

²⁸⁹ Trpković Djoko, 1990, str. 276.

b) Dogđanja na Bliskom istoku koja su, na kraju, rezultirala stvaranjem države Izrael. Uloga Jugoslavije u tom procesu i određivanje prema njoj

Situacija u Palestini u periodu od 1916. godine do formiranja države Izrael

Od velikih evropskih kolonijalnih sila na Bliskom istoku su svoje interese imale Velika Britanija i Francuska. 16. maja 1916. godine one su svoje pretenzije uobličile i formulisale tajnim ugovorima Siks-Picot (Sykes–Picot) po kojima je Francuska dobila kontrolu nad libanskom i sirijskom obalom, a Velika Britanija je pod svoju upravu, pored južne Mesopotamije (sa Bagdadom) još i luke Akru i Haifu, na teritoriji Palestine.

Sa druge strane, Balfur je, u ime engleske vlade, 2. novembra 1917. godine objavio da se na teritoriji Palestine formira «Jevrejski nacionalni dom». U sastav ovih teritorija koje su, prvobitno, bile predviđene za to, trebalo je da budu uključene i teritorije koje su se nalazile istočno od reke Jordan, a koje su 1921. godine bile izdvojene i od kojih je bio formiran emirat Transjordanija, kojim je od 1922. godine vladao emir Abdulah²⁹⁰.

I Francuska i Engleska su dobile od Društva naroda mandat da upravljaju »svojim« teritorijama dok ove ne budu u stanju da izgrade sopstveni državni sistem i da ih na taj način dovedu do pune sopstvene nezavisnosti. Ovaj sistem mandata je odobravao i predsednik SAD Vudro Viloson. Na konferenciji u San Remu 25. aprila 1920. godine bilo je potvrđeno da mandat nad Sirijom i Libanom drži Francuska, a nad Palestinom i Irakom Engleska.

U Palestini, situacija se komplikovala dolaskom Jevreja iz celog sveta koji su želeli da se nasele u svom »nacionalnom domu« kako je to predviđeno i omogućeno Balfurovom deklaracijom iz 1917.

---

²⁹⁰ Emir Abdulah je pripadao Hašemitskoj dinastiji.

godine. 1920. godine na ovoj teritoriji je živelo 673 000 stanovnika, od čega je bilo 60 000 Jevreja.²⁹¹ U periodu koji je potrajao do jeseni 1933. godine nije bilo ozbiljnih protesta od strane Arapa velikim silama. Arapsko javno mnjenje je, ipak, smatralo da Engleska vodi pro-cionističku politiku. Zbog toga je bio organizovan »Izvršni arapski komitet« koji je okupljao podjednako i muslimansko i hrišćansko arapsko stanovništvo. Već 1921. godine su počeli sa napadima na Jevreje u Jafi, mada je engleska vlada na sve načine uveravala Arape da uopšte ne postoji mogućnost da Palestina postane većinski jevrejska zemlja.

Medjutim, brojnost jevrejske populacije u Palestini se vremenom uvećavala. Već januara 1925. godine, njihov broj se popeo na 121 725 ljudi. Do avgusta 1929. godine nije bilo više nikakvih incidenata. Izgledalo je da su dva naroda sklopila nekakvo primirje. Ali, te godine je došlo do incidenta kod »Zida plača«, i što je označilo početak organizovanog nasilja protiv Jevreja širom Palestine. U neredima su bila ubijena 133 Jevreja. Britanci su pokušali da nastali problem reše na taj načina što su pojačali vojno prisustvo.

Početak decembra dužnost visokog komesara je preuzeo ser Džon Čanselor (John Chancellor)²⁹². Novi visoki komesar, medjutim, nije bio u mogućnosti da učini mnogo na stabilizovanju situacije, jer je ona poprimila nova obeležja. I Arapi i Jevreji su sa podjednakim žarom i doslednošću počeli da sprovode totalni bojkot svih vrsta proizvoda druge strane. Na taj nacin je u potpunosti bio paralisani ekonomski život u zemlji. U ovakvim okolnostima, Britanci su posegli za oprobanim, mada na terenu ne mnogo delotvornim sredstvom.

Britanci su formirali jednu anketnu komisiju kojom je predsedavao ser Volter Šov (Walter Shaw). Komisija je, sa jedne strane, najoštrije opomenula Cionističku organizaciju da ne pokušava da utiče na palestinsku administraciju pošto na to nema nikakva prava. Sa druge strane, veliki jerusalemski muftija Hadzi Amin al Huseini je bio optužen da nije preduzeo potrebne mere koje bi bile dovoljne da se obuzdaju rušilačke arapske mase. Komisija je, takodje, konstatovala da su britanske vojne snage još uvek nedovoljno jake i, često, slabije naoružane od lokalnih Arapa i Jevreja i da je, zbog toga, bila ugrožena i njihova lična bezbednost.²⁹³ U krajnjoj konsekvenci, izveštaj koji je ova komisija podnela »Mandatnoj komisiji« Društva naroda na vanredno sazvanoj sednici, imao je pozitivan efekat za jevrejsku stvar.

---

²⁹¹ Duraselle J.B,1990, str. 127.

²⁹² Duroselle J.B., Isto; La Feber W,1993; Calvocoressi P, 2001.

²⁹³ Duroselle J.B, 1990, str. 127.

Krajem 1928. godine, doktoru Vajcmanu, predsedniku Cionističke organizacije je uspelo da konkretizuje ideju koja je bila doneta još ranije, prilikom ustanovljenja mandata, i da ozvaniči osnivanje i postojanje »Jevrejske agencije« koja je trebalo da zastupa interese svih Jevreja, bili oni cionisti po opredeljenju ili ne, i pomaže njihovo useljavanje u »Erec Izrael« kako su sami Jevreji nazivali teritoriju na kojoj je bilo predviđeno ustanovljenje »Jevrejskog nacionalnog doma«. Ovu Agenciju je avgusta 1929. godine zvanično priznala i Britanska vlada.²⁹⁴

Jevrejsko-palestinski rivalitet je u početku prvenstveno bio na religioznoj osnovi, a kasnije je dobio novu, političku dimenziju. I posle ovih događaja, britanska politika je bila pretežno pro-cionistička, kako to potvrđuje jedno pismo premijera Mek Donalda. Ovaj stav je, kasnije, polako počeo da menja pravac.

Situacija je počela da se pogoršava. Ser Artur Voučop (Artur Wauchope), novi britanski komesar, stigao je u Palestinu krajem 1931. godine. Stanje u zemlji je izgledalo mirno, ali su i Jevreji i Arapi gajili duboko neprijateljstvo jedni prema drugima. Ser Voučop nije uspeo da ublaži ili otkloni ovo stanje, koje je bilo još i pojačano usled ekonomske krize. On je nastavio da podržava politiku useljavanja Jevreja. Novembra 1931. godine, broj jevrejskog stanovništva se popeo na 174.606 ljudi.

Ovakvo nastala situacija je duboko zabrinula arapske prvake, medju kojima se, kao najagilniji zaštitnik »ugroženih interesa arapskog naroda“ isticao muftija Jerusalimski, Amin el Huseini²⁹⁵, pa je bilo odlučeno da se sprovede u život ideja o sazivanju Svetskog islamskog kongresa. Pripreme za održavanje kongresa, kojeg su, na kraju, bojkotovali i na njemu nisu učestvovali ni mnogi arapski prvaci iz same Palestine, je bio svečano otvoren 6. decembra 1931. godine u džamiji Al Aksa²⁹⁶ u Jerusalimu. Muftiji je ipak pošlo za rukom da na kongresu, okupi 242 učesnika iz 22 zemlje²⁹⁷. Najbrojnija je bila delegacija iz Jugoslavije, čak brojnija od delegacija iz islamskih zemalja, i sačinjavala je preko 9% od celokupnog broja

---

²⁹⁴ Duroselle J.B, 1990, str.313.

²⁹⁵ Ženi Lebl, Hadž Amin i Berlin (u daljem tekstu Lebl Ž, 2003), Beograd 2003.

²⁹⁶ Smatramo da je potrebno naglasiti da je već i sam izbor mesta na kojem će biti organizovano svečano otvaranje jednog ovakvog kongresa predstavljalo svojevrsnu provokaciju prema jevrejskom delu stanovništva. Naime, mesto gde je kasnije bila izgrađena džamija Al Aksa, je bilo upravo ono mesto gde je, prema predanju, bio izgrađen prvi jevrejski Hram koji je bio razoren i od kojeg je razaranje preživio samo zapadni zid, koji su Jevreji nazvali "Zid plača".

Pošto je, po predanju, upravo mesto gde se ranije nalazio Hram, a gde se sada nalazi Zid plača, upravo ono mesto iznad kojeg se na nebu nalazi Božje stanište, te je najcelishodnije moliti se upravo na tom mestu, Jevreji celog sveta i u današnje vreme, bez obzira da li su aktivni vernici ili ne, obavezno posećuju Zid plača, ukoliko im se ukaže prilika da borave u Jerusalimu.

²⁹⁷ Lebl Ž, Beograd 2003, str 29-31.

delegata. Jugoslovensku delegaciju je predvodio dr Mehmed Spaho, osnivač i predsednik Jugoslovenske muslimanske zajednice.²⁹⁸

Oktoobra 1933. godine latentno neprijateljstvo Arapa prema Britancima je dobilo jasne i otvorene oblike. Britanska vlada je bila otvoreno optužena da je previše liberalna u svom odnosu prema naseljavanju Jevreja na teritoriji Palestine, te da svojim merama, suprotno zvaničnom dogovoru, blagonaklono dozvoljava nekontrolisani porast broja jevrejskih naseljenika, na štetu Arapa, dozvoljavajući im neograničenu i slobodnu kupovinu zemljišta koje je priradalo Arapima. «Izvršni arapski komitet» je bio organizator i, u meri u kojoj je to bilo moguće izvesti, koordinator serije nereda koji su započeli u Jerusalimu, a zatim eskalirali u Jafi.

Pošto su obadve strane bile dobro naoružane krijumčarenim, trofejnim i oružjem do kojeg su stizali na najrazličitije moguće načine, ovi incidenti nisu nikako mogli da prodju bez žrtava. U neredima su, pored mnoštva ranjenih na obe strane, bili ubijeni i jedan policajac i 25 arapskih stanovnika. Sa svoje strane, jevrejski ekstremisti su bili protivni svakom obliku mirnog pregovaranja sa Arapima. Išli su čak dotle da su pretili ubistvima jevrejskih vodja ukoliko bi ovi pristali na bilo kakve kontakte sa suprostavljenom stranom.

Novembra 1935. godine sve arapske partije su ser Voučopu podnele jedinstven zahtev da Palestina dobije demokratsku vladu, kao i da se naredi momentalno obustavljanje daljeg useljavanja Jevreja, te da se onima koji su već ušli u zemlju zabrani kupovina arapske zemlje. Visoki komesar je našao kompromisno rešenje zabranivši prodaju zemljišnog poseda u celosti. Naime, zemljište se moglo prodati u tako da predjašnjem vlasniku obavezno ostane deo dovoljan da može u budućnosti da prehranjuje svoju porodicu, a ostatak može slobodno da proda. Predložio je da se osnuje jedan zakonodavni odbor, sastavljen na sledećem principu: u odbor bi automatski ušlo 5 pripadnika zvanične vlasti, 11 bi predložio on, a 12 bi bili izabrani, od čega 11 muslimana, 7 Jevreja, 3 hrišćana i 2 predstavnika privrede. Njegov predlog su predlog je bio prihvaćen od strane Arapa, dok Jevrejima to nije odgovaralo, te su odbili da učestvuju u tom projektu. Bez obzira na protivljenje jevrejske strane, ovaj predlog je bio iznet pred Britanski parlament koji ga je, na svom zasedanju od februara i marta 1936. godine odbio, što je jevrejsko javno mnjenje ocenilo kao svoju veliku pobedu²⁹⁹.

---

²⁹⁸ Lebl Ž, Isto.

²⁹⁹ Robertson Ch, 1966.

Ovim bi moglo da se objasni stanje koje je nastupilo u periodu posle toga: arapsko stanovništvo je se osetilo izdanim i rešilo je da na se drugačiji način izbori za rešenje koje je smatralo pravičnim. Počelo je pojedinačnim ubistvima Jevreja u Jafi, zatim je sledio generalni štrajk. Ovim akcijama je u početku rukovodio »Visoki arapski komitet« predvođen Velikom Jerusalemom Hadži Aminom, ali su se događaji kasnije oteli kontroli i najzad se iz svega izrodio čitav gerilski pokret. Britanska vlada je ponovo poslala jače vojne snage i štrajk je bio prekinut, a 1936. godine je imenovala »Kraljevsku komisiju« pod predsedništvom lorda Pila (Peel) koja je trebalo da izvrši anketu u Palestini.³⁰⁰ »Visoki arapski komitet« je, sa svoje strane, rešio da preduzme drugačije mere.

Kraljevska komisija je obavila razgovore sa obadve strane i vratila se u London, gde je 7. jula 1937. godine objavila svoj izveštaj. U zaključcima kraljevske komisije je bilo istaknuto da cionističke aktivnosti, ne samo da nisu bile uzrok pogoršanja ekonomskog stanja lokalnih Arapa, nego su, naprotiv, dovele do poboljšanja opšteg životnog standarda u zemlji. Naprotiv, u izveštaju se tvrdilo da mandatorske sile nisu dobro ispunile svoj zadatak i da je to dovelo do sasvim suprotnog efekta, to jest da se Arapi, sa jedne strane, žestoko protive uspostavljanju »Jevrejskog nacionalnog doma«, a sa druge strane, traže svoju samostalnu vladu. Arapi su prema Britancima zauzimali sve više neprijateljski stav, dok je, sa druge strane, sve više jačala jevrejska nacionalna svest. Kao jedino rešenje se nametalo ono koje je predviđalo podelu Palestine na dva dela.

Za jevrejsku državu je bio predviđen sever Palestine sve do Megide, sa izlazom na more, sa izuzetkom svetih mesta—Jerusalima i Vitlejema, koji je trebalo da posebnim koridorom budu povezani sa lukom Jafa. Ova sveta mesta je trebalo da i dalje ostanu pod britanskim mandatom, a isti status je bio predviđen i za oblasti oko i Nazreta i Galilejsko more. Ostatak Palestine je trebalo da se priključi Transjordaniji. Sa ovim dogovorom su bili saglasni i britanska vlada, i Transjordanija, i Arapi iz Palestine i Cionistička organizacija. Velika Britanija je uložila sva raspoloživa diplomatska sredstva da bi Društvo Naroda prihvatilo ovo rešenje.

Medjutim, ovaj predlog je naišao na oštre proteste od strane Iraka. Na Cionističkom kongresu u Cirihu 1937. godine mišljenja su, takodje, bila podeljena.³⁰¹ Jedini koji je ovaj plan bezuslovno podržavao

---

³⁰⁰ Lebl Ž, 2003, str. 51.

³⁰¹ Eytan Walter, The First Ten Years, A Diplomatic History of Israel (u daljem tekstu Eytan W, 1958), New York, 1958, str. 11-18.

bio je Abdulah od Transjordanije. Zbog toga je Mandatna komisija Društva naroda, ne odbacujući i dalje mogućnost podele, predložila da se mandat produži u postojećem obliku³⁰².

Sa svoje strane »Visoki arapski komitet« je nastavio agitaciju. Britanci su jedan deo arapskih vodja pohapsili i poslali u egzil na Sejšelska ostrva, dok su drugi pobjegli iz Palestine. Jerusalemski muftija je bio zbačen sa vlasti i pobjegao je u Bejrut³⁰³. Septembra 1937. godine više od 400 delegata iz celog arapskog sveta se sastalo na konferenciji u gradu Bludan, pokraj Damaska, kako bi razmotrili postojeću situaciju i doneli jedinstvene zaključke u pogledu arapskog vidjenja budućnosti Palestine. Na ovom sastanku su svoje predstavnike imale sve arapske zemlje, izuzev Jemena. Konferencija je jednoglasno donela rezoluciju koja je utvrdila da je Palestina samo jedan od delova arapskih matičnih zemalja. Ovom reolucijom je u potpunosti bila odbačena ideja o podeli Palestine. Rezolucijom se zahtevalo poništenje Balfurove deklaracije, a u zamenu nudio anglo-palestinski ugovor koji bi sadržavao garancije za nacionalne manjine.

Ser Artur Voučop je da ostavku i na njegovo mesto je došao ser Harold Mek Majkl (Harold Mac Michael), koji je nasledio vrlo složenu i nestabilnu situaciju, prepunu sabotaža, ubistava i štrajkova u kojima su podjednako učestvovali stanovnici i jevrejske i arapske nacionalnosti., ali mu je krajem 1938.godine ipak nekako uspelo da normalizuje situaciju. Ponovo je bilo aktuelizovano pitanje o podeli Palestine i Britanci su formirali jos jednu komisiju koja je trebalo da razmotri mogućnost podele zemlje. Ova komisija je, posle sveobuhvatnog sagledavanja problema, došla do zaključka da je fizičku podelu Palestine gotovo nemoguće sprovesti, i na strategijskom i ekonomskom planu. Ukoliko bi takva podela bila izvršena, trebalo je u značajnom obimu smanjiti teritorije koje su bile predviđene za jevrejsko stanovništvo. Novi sekretar za kolonije u Londonu, ser Malkolm Mek Donald (Macolm Ramsay Mac Donald), bio je mnogo manje naklonjen ideji o podeli Palestine od svog prethodnika. Tako je došlo do toga da je britanska vlada počela da daje prednost jednom drugačijem rešenju - dogovoru između Jevreja i Arapa.³⁰⁴

Predstavnici Jevrejske agencije, palestinskih Arapa i ostatka arapskih država, su bili pozvani, najpre posebno, a zatim i zajedno na pregovore koji je trebalo da budu održani uz prisustvo britanske delegacije. Ali ovu konferenciju nije bilo moguće održati. Dok su predstavnici arapskih zemalja pristali na pregovore, Arapi iz Palestine su najenergičnije odbili da se sastanu sa predstavnicima Jevrejske agencije i

---

³⁰² Duroselle J.B, 1990.

³⁰³ Lebl Ž, 2003, str. 53.

³⁰⁴ Eytan W, 1958, str. 21-23.

da pregovaraju sa njima. Ovakva reakcija palestinskih Arapa je, u krajnjoj konsekvenci, dovela do toga da britanska vlada samostalno donese odluku o objavljivanju tzv. »Bele knjige« po kojoj je bilo predviđeno da će posle perioda od 10 godina biti stvorena suverena i nezavisna država Palestina

Britanci su na sve načine pokušali da ukažu Jevrejima i Arapima da je porebno da nadju način da saradjuju, kako u svakodnevnim aktivnostima, tako i u upravljanju zemljom. U periodu od prvih pet godina u Palestinu je trebalo da se useli 75.000 jevrejskih emigranata, čime bi se broj jevrejskog stanovništva povisio i činio jednu trećinu od ukupne populacije. Nakon isteka tog perioda od pet godina, bila je održana, uz britansko učešće, neka vrsta ustavotvorne skupštine na kojoj je bio donet akt koji je imao karakter ustava.

Prema odredbama ovog akta, zemlja je trebalo da bude podeljena na tri zone. Prvu zonu bi činile teritorije na kojima bi Jevrejima u potpunosti bila zabranjena kupovina zemlje. Drugu zonu bi činile teritorije na kojima je im to bilo dozvoljeno, dok je na teritorijama u okviru treće zone kupovina zemlje od strane Jevreja trebalo da bude značajno ograničena. Ovaj projekat je bio povoljniji za Arape i Jevreji su mu se energično oduprli. Zahtevali su da se problem iznese pred Društvo naroda, što je to bilo ometeno izbijanjem rata u Evropi. Mandatna komisija ga je ipak usvojila, tesnom većinom od 3:4. Sedamnaestog aprila 1939. godine. Jevrejska radnička partija Mapaj i federacija jevrejskih sindikata Histadrut su, kao odgovor odluku usvajanje ovog akta, objavili manifest kojim je pozvali sve Jevreje da se odupru svakom ograničavanju useljavanja u »Jevrejski nacionalni dom«.³⁰⁵ Pblem je dobio i moralnu dimenziju, jer je progon Jevreja od strane nacista u Evropi postajao sve žešći. I tako je, u vreme kada je započeo Svetski rat, palestinski problem bio daleko od svog rešenja.

1945. godine je u Palestini živelo 1.240.850 Arapa i 553.600 Jevreja, nasuprot situaciji iz 1938. godine kada je, prema statističkim podacima, na njenoj teritoriji živelo 989.500 Arapa i 401.000 Jevreja. Pošto je rat bio završen, palestinski problem je iznova bio postavljen u prvi plan pred zainteresovane strane na medjunarodnom planu.

Posledice Holokausta i veliko stradanje Jevreja u toku Drugog svetskog rata su u širokom svetskom javnom mnjenju imali za posledicu porast simpatija i razumevanja za tzv » jevrejsko pitanje.« U Atlantik Sitiju (Atlantic City) u SAD je novembra meseca 1944. godine bila održana

---

³⁰⁵ Duroselle J.B, 1990, str.314.

konferencija Svetskog jevrejskog kongresa na kojoj je učestvovalo 267 delegata iz 22 zemlje koje su bile slobodne, kao i 75 delegata iz evropskih zemalja koje su bile pod okupacijom.³⁰⁶

Na konferenciji su bili doneti Deklaracija i čitav niz rezolucija koje su sadržale osnovni stav Svetskog jevrejskog kongresa, kao i njegove bitne zahteve prema savezničkim vladama, a ticale su se najvažnijih pitanja za vreme rata i posle rata, za koja je bilo zainteresovano celokupno jevrejstvo. Svetski jevrejski kongres je 25. aprila 1945. godine podneo, na Konferenciji Ujedinjenih nacija u San Francisku memorandum po pitanjima specifično jevrejskog interesa, koji je trebalo da bude uzet u obzir na mirovnoj konferenciji koja je trebalo da bude održana posle završetka rata.

19. avgusta 1945. godine je u Parizu bila održana evropska konferencija Svetskog jevrejskog kongresa na kojem su, kao delegati jugoslovenskog Saveza, učestvovali dr Albert Vajs, potpredsednik Saveza; David Alkalaj, predsednik Autonomnog odbora i dr Vladislav Klajn, major Jugoslovenske Armije i član Izvršnog odbora Saveza. Konferenciji su prisustvovali predstavnici Izvršnog odbora Svetskog jevrejskog kongresa iz Njujorka kao i delegati 14 evropskih zemalja: Belgije, Čehoslovačke, Poljske, Irske, Engleske, Finske, Francuske, Italije, Grčke, Švedske, Švajcarske, Madjarske, Bugarske i Jugoslavije. Sem toga, prisustvovali su pomatrači iz Palestine, Sjedinjenih Američkih Država i Južne Amerike.

Delegacije su u svom sastavu imale predstavnike svih političkih i ideoloških strujanja u jevrejskom svetu – cionista i necionista, predstavnika građanskih i radničkih grupa, religiozne ortodoksije i levo orijentisanih partija. Kao naročito značajno se može istaći da su prvi put u radu Svetskog jevrejskog kongresa učestvovali i predstavnici komunističkih partija iz pojedinih zemalja, kao na primer Čehoslovačke, Bugarske i Poljske, koja je poslala najbrojniju delegaciju koja je brojala čak 21 člana.

Na ovoj konferenciji je bila doneta jedna osnovna i nekoliko rezolucija kojima su bila tretirana pojedinačne konkretna pitanja i utvrđeni su osnovni zadaci Evropske konferencije Svetskog jevrejskog

---

³⁰⁶ Medju njima su bili zastupljeni i jugoslovenski Jevreji preko delegata Jugoslovensko-jevrejskog komiteta u SAD. "... još za vreme trajanja rata obrazovani su pri Svetskom jevrejskom kongresu komiteti Jevreja iz onih zemalja, koji su bili pod fašističkom okupacijom. Tako je obrazovan i jugoslovensko – jevrejski komitet sa zadatkom da tamo zastupa jugoslovenske Jevreje do oslobodjenja naše zemlje. U ovaj reprezentativni komitet ušli su jugoslovenski Jevreji koji još od pre rata žive u Americi ili su za vreme rata tamo izbegli, a koji su se i dalje interesovali našom zemljom i sudbinom Jevreja u njoj. Na čelu komiteta danas stoji dr. Pavle Neuberger, bivši advokat iz Zagreba. ... Pored Komiteta, kao reprezentativnog tela pri Svetskom jevrejskom kongresu postoji u Sjedinjenim Američkim Državama i Udruženje jugoslovenskih Jevreja...ovo udruženje je za vreme rata poslalo veliki broj paketa našim ratnim zarobljenicima u raznim logorima, kako Jevrejima, tako i nejevrejima..." ASMIP, PA, 21/1945.

kongresa.³⁰⁷ Sa rezolucijama su se, u konsultacijama i dogovoru sa diplomatskim predstavnicima nove Jugoslavije u Francuskoj,³⁰⁸ saglasili i predstavnici jugoslovenskih Jevreja. Osnovnom Rezolucijom je bilo utvrđeno “... Da su Jevreji svugde i u svako doba dužni da se bore za uništenje svih tragova fašizma i za ostvarenje pune i prave demokratije; ... Da se smatra da je ukidanje Palestinske Bele knjige, izdate od engleske vlade 1939. godine i omogućavanje slobodne jevrejske useobe u Palestinu zahtev osnovnog demokratskog stava, Da je opravdan zahtev za stvaranje jevrejske države u Palestini, ukoliko to i sami palestinski Jevreji žele i ukoliko će takva država biti osnovana i upravljana na bazi ravnopravnosti i sporazuma svih njenih stanovnika;...”³⁰⁹

---

³⁰⁷ Kao jedan od osnovnih zadataka je bila istaknuta borba za ukidanje odredaba “Bele knjige“ i borba za dozvolu slobodnog useljavanja Jevreja u Palestinu: “... Engleska, kao mandatorska vlast u Palestini zasada sprovodi svoju politiku zatvorenih vrata, te praktički onemogućava skoro svako useljavanje u Palestinu, a naročito masovno. Ovo čini—izgleda—u prvom redu zato jer želi da pojača simpatije arapskog sveta za sebe, koje su simpatije u toku rata jako uzdrmane. Svetski jevrejski kongres pokušaće kod Ujedinjenih naroda kao i na mirovnim konferencijama, da izrazi nezadovoljstvo Jevreja prema ovakvoj politici i postaviće zahtev za promenu toga stava. U tom pogledu Svetski jevrejski kongres podržava zahteve i nastojanja Jevrejske agencije pri mandatornoj vlasti, kao i Svetske cionističke organizacije, iako Svetski jevrejski kongres nije cionističko telo.“ ASMIP,PA, 21/1945.

³⁰⁸ Komunističke vlasti u novoj Jugoslaviji su, uopšte, imale, u neposrednom posleratnom periodu, dobre medjupartijske odnose sa Komunističkom partijom Palestine/Izraela. Period dobrih medjupartijskih odnosa je trajao do objavljivanja rezolucije Informbiroa. Kada je izbio prvi rat između novoproglašene države Izrael i ujedinjenih snaga okolnih arapskih zemalja, CK KPJ je dobio detaljan prikaz situacije od generalnog sekretara Komunističke partije Izraela u kojem je, između ostalog, bila izražena potreba da se, u cilju jačanja uticaja “... progresivnih snaga i stvaranja širokog demokratskog fronta... (i jačanju uticaja komunista) ... NUŽNO JE DA UPOREDO SA IMIGRACIJOM U PALESTINU DESTAKA HILJADA JEVREJA, KOJI PRIPADAJU RAZNIM CIONISTIČKIM PARTIJAMA... IDE TAKODJE IMIGRACIJA JEVREJSKIH KOMUNISTA I JEVREJSKE KOMUNISTIČKE OMLADINE IZ SVIH ZEMALJA, KOJE ŽELE DA SE PRIKLJUČE OSLOBODILAČKOM RATU, KOJI SE VODI U PALESTINI. Treba da među njima budu VOJNI SPECIJALISTI PO RAZNIM GRANAMA I TEHNIČKI KADROVI. TREBA.... učiniti nešto specifično ZA UČVRŠĆIVANJE KOMPARTIJE U ARMIJI I POZADINI, JER BI TO ZNAČILO JAČATI BORBU I NACIONALNI FRONT, JAČATI DEMOKRATSKE SNAGE.“ AJ, KMO CK SKJ, 507, IX,49/I-1 56/k1.

Nije nam poznat odgovor KPJ na ovaj konkretno izražen zahtev. U dokumentima smo, međjutim, pronašli potvrdu da su obadve strane, i jevrejska zajednica u Jugoslaviji i državni organi bili upoznati sa postojanjem poziva vlastima nove Jugoslavije da dozvoli slobodan odlazak za Izrael svima koji žele da se bore u redovima izraelske vojske, u prvom sukobu sa arapskim snagama.

Naime, 4. jula 1948. godine u Beogradu je bila održana vanredna konferencija svih JVO. “...Konferenciju je Savez sazvao, da bi predstavnike opština upoznao sa saopštenjem Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ o odlukama Vlade po pitanjima u vezi sa pomaganjem borbe u Izraelu i da bi se dogovorno doneli zaključci o provodjenju zadataka koji proizilaze iz ove Vladine odluke....Na pitanja, koja je Savez uputio... Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ je dalo ove odgovore: a) ni jednom Jevrejinu, koji želi da pomogne borbu Izraela, neće se spriječiti da ode u Izrael; b) dozvoljava se prikupljanje materijalne pomoći; c) protestni mitinzi antiimperijalističkog karaktera mogu se održavati u pogodnim momentima i d) osnivanje društva prijatelja Izrael – Jugoslavija je preuranjeno.“ AJIM, AO, 853.

Kao što možemo videti, pismo generalnog sekretara KP Izraela nije imalo potpun efekat, jer se, upravo u izvorima jevrejske provincijalizacije, nigde ne spominje da je potrebno posebno stimulisati iseljavanje jevrejskih komunista i komunističke omladine. Možda bi ovakav poziv imao efekta da se, neposredno posle pisma KP Izraela, nije rasplamsao sukob sa Informbiroom u kojem se KP Izraela od prvog momenta otvoreno izjasnila protiv jugoslovenskog rukovodstva.

³⁰⁹ ASMIP, PA, 21/1945.

Nezavisno od zvanično proklamovane državne i patrijske politike, Jugoslaviji je bilo važno da u jevrejskom svetu formira i održi pozitivnu sliku o sebi, nezavisno sa koje strane su primedbe dolazile, ukoliko bi bilo ocenjeno da su u pitanju krugovi od bitnog uticaja na jevrejsko javno mnjenje. Iako su zvanično bile protivne saradnji sa cionistima, vlastima nove Jugoslavije je bilo stalo do njihovog mišljenja. Tako, na upit kuzula u Bejrutu (Grujić), od 2. jula 1945. godine, koji je bilo dostavljeno posredstvom ambasde u Londonu (ambasador Ljubo Leondić): "... Izvesni poznati jugoslovenski cionisti u Palestini obavestili su me da je naša vlada zauzela negativan stav u pogledu iseljavanja Jevreja i prema Cionizmu... Uveravao ih da, ako ovakvog stava ima, on je verovatno došao usled formiranja jevrejske grupacije što umnogome podseća na razna diferenciranja, protiv čega je demokratska Jugoslavija zauzela stav....(na šta je bio dobijen odgovor) ... Saopštite jugoslovenskim cionistima da njihove informacije u pogledu negativnog stava Jugoslovenske vlade prema cionizmu i iseljavanju Jevreja, netačne. U unutrašnjem životu zemlje Jevreji uživaju ista prava kao i ostali građani Demokratske Federativne Jugoslavije."³¹⁰

Nesposobnost za pregovore i saradnju koje su, na drugoj strani, pokazivali palestinski Arapi i arapske zemlje koje su bile ujedinjene u "Arapsku ligu"³¹¹ je imalo sasvim suprotan efekat.³¹²

Porast simpatija za stradanja Jevreja u Drugom svetskom ratu, kao i sve veća sklonost svetskog javnog mnjenja i državnih rukovodstava da prihvate plan o stvaranju nezavisne države Izrael su stimulatивно uticali na arapske države, u smislu da prekinu sa međusobnim surevnjivostima i sukobima po najrazličitijim osnovama i da pristupe osnivanju jednog arapskog saveza.

---

³¹⁰ ASMIP, PA, Isto.

³¹¹ Kao početak formiranja Arapske lige možemo smatrati Ugovor od 2 aprila 1936. godine između Iraka i Saudijske Arabije koji je bio potpisan i poznat pod imenom "Ugovor o bratstvu i saradnji Arapa" U preambuli je bilo zapisano ovo: "... Između obeju strana će postojati međusobno poštovanje i biti razmenjivana vojna i naučna saznanja." U cilju proširivanja kruga ugovorno povezanih arapskih država, 7. jula 1936. godine je bio potpisan ugovor o prijateljstvu između Egipta i Saudijske Arabije. Ovom ugovoru je 29. aprila 1937. godine pristupio i Jemen, a Liga je bila otvorena za pristup novih članova.

Iz raznih razloga, rad na daljem proširenju arapskih zemalja koje bi bile obuhvaćene postojećim Ugovorom o bratstvu i saradnji arapskih naroda je bio obustavljen do jula 1943. godine kada su Sile osovine napale Afriku. Tada su se sastali egipatski premijer Nahas paša i njegov irački kolega Nuri el Said sa zadatkom da pregovaraju o ujedinjenju Arapa. Na taj način, Egipat je na sebe preuzeo za obnavljanje i proširenje saveza u koji je bila pozvana i Transjordanija, koja je poziv prihvatila.

Egipatski predstavnik je putovao i u Saudijsku Arabiju u težnji da uspostavi kontakt i sa ovom državom i radi na njenom pridobijanju za pristupanje Ligi. Nije bio zanemaren ni rad sa manjim arapskim državama. 1944. godine Ligi su pristupili i Liban, Sirija i Irak.

³¹² Knapp W, 1967, str.311.

Najzad, pripremna konferencija arapskih država se sastala u Aleksandriji u vremenu od 25. septembra do 10. oktobra 1944. godine. Bili su prisutni sledeći delegati: egipatski, sirijski, transjordanški, irački i libanski. Oni su potpisali protokol koji je predviđao stvaranje "Lige arapskih naroda".

Protokolom je bilo predviđeno da Ligu upravlja Savet u kojem će sve članice biti zastupljene u podjednakom broju i sa podjednakim uticajem, da povremeno organizuju zajedničke sastanke kako bi usaglasile zajedničke stavove i političke programe, kao i to da se među državama-članicama uspostavi takav sistem odnosa u kojem će svakoj članici ponaosob biti omogućeno da bude nezavisna u vođenju svoje unutrašnje politike, a da, opet, sve zajedno pomažu jedna drugoj u slučaju ugrožavanja nezavisnosti od svakog napada i agresije. Zadatak koji su sebi postavili je bio da se bave opštim interesima arapskih zemalja i štite ih. Pored vojne, predvideli su i finansijsku, ekonomsku, socijalnu i kulturnu saradnju. Što se tiče Palestine, istakli su da treba da štite prava Arapa i zahtevali su da Britanci spreče dalje useljavanje Jevreja, prodaju arapske zemlje Jevrejima i dalje napredovanje procesa koji je Palestinu mogao dovesti do nezavisnosti.

Oni su, takodje, kao zvaničan stav konferencije izneli stav o svojoj solidarnosti sa ugroženim pripadnicima jevrejskog naroda u Evropi, ali su jasno istakli da rešavanje jevrejskog problema ne bi trebalo da posluži kao izgovor da se nanese nepravda arapskim žiteljima Palestine. U tom cilju, predložili su da se formira "Nacionalni arapski fond za kupovinu zemlje u Palestini". Posle brojnih sastanaka oko tačnog definisanja svih ovih pitanja, bila je potpisana Deklaracija Arapske lige. Deklaracijom su bile potvrđene i precizirane odredbe svih prethodnih dogovora : "Liga okuplja nezavisne arapske zemlje, a otvorena je i za pristupanje svih ostalih arapskih zemalja koje kasnije budu stekle nezavisnost. One će moći da joj se priključe kao nezavisne članice."³¹³

Do zvaničnog osnivanja Arapske lige, odnosno «Lige arapskih država», kako je glasio pun naziv, došlo je, međutim, tek posle skoro godinu dana pregovora u kojima su se ispoljile sve postojeće suprotnosti u utvrđivanju prioriteta i vidjenu načina rešavanja pojedinih opštih i specifičnih problema sa kojima su se suočavali stanovnici u arapskim državama, kao i nemogućnost određivanja zajedničkog pravca u nastupu na međunarodnoj pozornici, 22. marta 1945. godine u Kairu. Članovi Lige su mogle biti

---

³¹³ Isto.

samo nezavisne arapske zemlje, ali je ona bila otvorena za pristup i ostalim arapskim zemljama koje bi stekle nezavisnost. Prve članice Lige su bili Egipat, Sirija, Irak, Saudijska Arabija, Liban, Jordan i Jemen.³¹⁴

Kao glavni cilj Lige je bilo određeno udruživanje arapskih zemalja u cilju zaštite njihove civilizacije, tradicije i kulture i borba za zaštitu njihovih političkih i ekonomskih interesa. U praksi se, međutim, vrlo brzo pokazalo da je, faktički, glavni neproklamovani, ali objedinjavajući i stvarni, cilj bio okupljanje radi suprostavljanja stvaranju jevrejske države, koje je, posle završetka rata u kojem su pripadnici jevrejskog naroda dali aktivan doprinos učešćem na strani Saveznika.

U Palestini su Britanci, uplašeni porastom podrške jevrejskom narodu širom sveta, i pred izvesnošću da se kao arbitar na, do tada neprikosnoveno njihovim teritorijama, pojavi jedan takav faktor kakav su bile SAD, čije se mešanje u bliskoistočna dešavanja nije mogao izbeći, otvorenu i nepodeljenu podršku davali Arapima smatrajući da će na taj način neutralisati učinak »jevrejskog lobija« za koji su tvrdili da snažno stoji iza ideje o stvaranju jevrejske države na tlu Palestine. Ova podrška je postala još jača od kada je u Kairu, novembra 1944. godine, od strane članova grupe Štern, bio ubijen državni ministar lord Moyn (Moyne). Međutim, otežavajuću okolnost za Britance je predstavljalo to što su bili primorani da rešavanje ovog problema, ipak, podele sa Amerikancima.

Novembra 1945. godine, najavljeno je formiranje anglo-američke anketne komisije za pitanje Palestine. Ova komisija je svoj izveštaj podnela aprila 1946. godine. Na preporuku komisije je bila uvažena je molba Jevrejske agencije i odobren ulazak u zemlju 100.000 osoba-žrtava Holokausta. Komisija se izričito protivila podeli zemlje na dva dela, jevrejski i arapski, a takodje i dalje neodređenom trajanju britanskog mandata. Preporuka ove komisije je bila i da useljavanje Jevreja u Palestinu bude slobodno i bez ograničavanja bilo kakve vrste. Ovo je, faktički, značilo da je anketna komisija preporučila poništenje ograničavajućih odredaba »Bele knjige« iz 1939. godine koje su se odosile na imigraciju jevrejskog stanovništva u Palestinu, što je, razumljivo, izazvalo veliko nezadovoljstvo kod Arapa.

Predlozi anketne komisije, međutim, nisu zaživeli. Naprotiv 31. jula 1946. godine Herbert Morrison (Morrison) je predložio jedan drugi plan, koji je već postojao od ranije, predloženog od strane ekspertskeg komiteta: podeliti Palestinu na četiri dela, i to tako što će jedan deo biti jevrejski, a jedan arapski, dok bi Jerusalem i pustinjska oblast Negeva imali status distrikta i bili pod međunarodnom upravom. Negevom je trebalo da upravlja centralna vlada, u kojoj bi dominirao britanski uticaj. Ovakvo rešenje bi u potpunosti odgovaralo Englezima. Oni su 1946. godine već potpisali jedan ugovor o saradnji

---

³¹⁴ Lebl Ž, 2003, str 237.

sa sa Transjordanijom, koja je bila ranije pod njihovim mandatom, a koja sada stekla status kraljevine. Transjordanija se ganičila sa oblašću Negeva koji se nalazi na jugu Palestine i bio jako važan za kontrolu i odbranu Sueckog kanala. Ovo pokazuje da je Britanija imala želju da na Srednjem istoku ustanovi britansku zonu interesa. A to bi bilo lakše ostvarljivo ukoliko bi se sve arapske zemlje međusobno ujedinile i, pri tom, bile uverene u prijateljstvo Velike Britanije.

U toku ovog perioda, pripadnici jevrejskih militantnih grupa Irgun i Štern su učestali sa svojim terorističkim akcijama, što je kulminiralo, juna 1946. godine, eksplozijom u hotelu »Kralj David« u Jerusalimu u kojem je bilo smešteno sedište palestinske vlade. Suočeni sa nemogućnošću da sami uspostave i održavaju kontrolu sa dogadjanjima u Palestini, Britanci su ponovo pokušali da problem reše pregovorima suprostavljenih strana, te su Londonu organizovali konferenciju na kojoj je trebalo da uzmu učešće predstavnici Jevrejske agencije, palestinskih Arapa, zainteresovanih arapskih zemalja i britanskih vlasti. Ova konferencija je zasedanje počela u septembru 1946. godine i nastavila sa sednicama u januaru i februaru 1947. godine, ali su i Jevreji i Arapi iz Palestine odbili da uzmu zvanično učešće.³¹⁵

Pošto nije bilo izgleda ni za kakvo rešenje, britanska vlada je odlučila da palestinsko pitanje iznese pred Generalnu skupštinu Ujedinjenih nacija. Aprila 1947. godine Generalna skupština je, na svom prvom vanrednom zasedanju, koje je bilo održano u peiodu od 28. aprila do 15. maja odlučila da oformi Anketnu komisiju sastavljenu od predstavnika jedanaest članova. Države koje su sačinjavale ovu komisiju su bile: Australija, Kanada, Gvatemala, Indija, Iran, Holandija, Peru, Švedska, Čehoslovačka, Urugvaj i Jugoslavija.³¹⁶

Izveštaj Komisije, koji je potpisalo sedam od jedanaest nacija je predlagao sledeće rešenje: formiranje Jevrejske države, Arapske države, i internacionalizaciju teritorije Jerusalima. Bilo je predloženo da britanski mandat nad ovom teritorijom potraje još dve godine. Posle dve godine bi

---

³¹⁵ Petrović Vladimir, Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956 (u daljem tekstu Petrović V, 2006), Beograd 2007; takodje: Eytan W, 1958, str 63–72.

³¹⁶ Saznavši da će jedan od članova Anketne komisije biti i Jugoslavija, Centalnom komitetu KPJ su se jednim telegramom obratile levo orijentisane cionističke partije, zamolivši da uloži svoj uticaj da se ne donese odluka o podeli Palestine: “ Ahdut Haavoda Poale Cion Partija i Hašomer Hacair radnička partija, koje imaju desetine hiljada članova u gradovima, selima i naseljima Palestine... i koje čine 40% članstva Generalne federacije jevrejskih radnika u Palestini, potresene su pronošanjem glasova da (se radi na podeli Palestine)... Potpisane partije ovim apeluju na partije radničke klase sviju zemalja da izvrše svoj politički uticaj, da se poništi ovaj katastrofalni predlog o podeli zemlje. Cepanje će naneti težak udarac ekonomiji zemlje, uništiće planove razvitka, zamrznuće životni stavdard arapskih i jevrejskih masa...( ) Učinite sve što je moguće da se poništi plan cepanja. Učinite sve što je moguće, da Palestina ostane kao celina, da se razvija, da unapređuje svoje blagostanje, ... i da uspostavi istinski miroljubive odnose izmedju naroda koji je naseljavaju.“ AJ, 507, KMO CK SKJ, 507, K-1, IX, 97/1-11.

Jugoslavija je, po ovom pitanju, već imala formiran stav. Svakako da ga nije promenila posle telegrama partija za koje je smatrala da, kako stoji u komentaru telegrama, “ ... ulaze u buržoaski cionistički pokret.“ AJ, Isto.

prestao britanski mandat i dve nove države bi postale nezavisne. Ovaj projekat je Jevrejima odgovarao daleko više nego Morisonov plan.. Po njemu je bilo predviđeno da njima pripadne veliki deo Negeva, teritorije koja je bila pustinja, ali je mogao da se navodnjava. Posedovanje Negeva bi omogućilo brojnije, slobodno i otvoreno useljavanje jevrejskog stanovništva.

Na drugoj skupštini Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku, koja je zasedala u periodu od 16. septembra do 29 novembra 1947. godine, o ovom problemu se diskutovalo dugo i žučno.³¹⁷ U noći 29. novembra je bio usvojen plan o podeli Palestine. Za podelu Palestine su glasale trideset i tri države, njih trinaest je glasalo protiv podele, a deset država-članica je bilo uzdržano (između ostalih, i Jugoslavija³¹⁸). Treba naglasiti da je jugoslovenska delegacija zastupala principijelan stav o mogućnosti ostvarenja federativne države na tlu Palestine, koji je, iz sopstvenog iskustva

---

³¹⁷ Jugoslovenska delegacija koja je učestvovala na Generalnoj skupštini je imala kontakte sa zvaničnicima obadve zainteresovane strane. Prema izveštaju jednog od članova jugoslovenske delegacije, Vladimira Simića, delegacija je 12. oktobra imala susret sa sirijskim delegatom pri Savetu bezbednosti. "...Ovaj je bio stvarno iznenadjen činjenicama našeg stava po palestinskom pitanju, tj. koliko on objektivno ide u prilog Arapskom elementu..." AMIJ, KMJ, I-4-b/4.

³¹⁸ Jugoslavija je svoj stav o rešavanju "palestinskog pitanja" zasnivala, kako na obaveštenjima dobijenim od svojih diplomatskih predstavnika u Jerusalimu (konzul R.M. Šćepanović), tako i na informacijama do kojih je dolazila preko partijskih veza ostvarenih sa levo orijentisanim političkim partijama i pokretima u Palestini. Komunističkoj partiji Jugoslavije su se 27. oktobra 1946. godine obratili delegati Palestinskog komunističkog saveza (PKS) Kalman Helbard (član CK PKS) i Samuilo Etinger sa molbom za savet " ... (kako) da postignemo tako potrebno jedinstvo komunističkog pokreta Palestine." AJ, KMO CK SKJ, 507, K-1, IX, 97/1-11.

Ovaj dopis, uz koji je bio priložen i memorandum sa formulisanim osnovnim programskim načelima je predstavljao prvo obraćanje i pokušaj uspostavljanja saradnje Palestinskog komunističkog saveza, kako sa KPJ, tako i sa ostalim, kako su delegati pisali, „masovnim, istinski-narodnim bratskim komunističkim partijama“. Prilikom ovog prvog obraćanja, delegati PKS su detaljno opisali postojeće stanje u pogledu političkog organizovanja levo orijentisanih snaga u Palestini, istorijat njegovog nastanka, kao i glavne razlike koje su postojale, prvenstveno među komunistički orijentisanim snagama jevrejskog dela palestinskog življa. Prema njihovom dopisu, Palestinski komunistički savez je, posle raspada jedinstvena Komunističke partije Palestine 1943. godine, bio organizovan ujedinjenjem nekoliko manjih grupa početkom 1945. godine. Pored PKS, u Palestini je postojala i Palestinska komunistička partija, nastala 1944. godine ujedinjavanjem dveju grupa. Osnovna razmimoilaženja između ova dva komunistička pokreta su se, prema objašnjenju PKS, ogledala u njihovom stavu prema rešavanju prava na samoopredeljenje dva najbrjnija palestinska naroda. PKS je izjavljivao da postoji saglasnost dve komunističke partije jevrejskog naroda oko najbližeg njihovog zadatka "... predaje Palestine Ujedinjenim nacijama. PKP takodje ističe (isti) zahtev, ali ne priznajući jevrejskom "Išuvu" (jevrejsko stanovništvo Palestine) pravo na samoopredeljenje, ona faktički negira dvonacionalni karakter Palestine, ne priznaje jevrejskom "Išuvu" Palestine pravo na državnost...(...)... PKS smatra da u sadašnjem momentu jevrejski i arapski komunisti moraju biti organizovani u dve zasebne organizacije/ samo po sebi se razume da se se ove dve partije moraju truditi da rade sporazumno, kao bratske partije/. (na drugoj strani) Ističući "ultra-nacionalističku parolu" jedinstvene jevrejsko-arapske partije... PKP u stvari pomaže reakcionarnim krugovima da izoluju komuniste od širokih narodnih masa...(tako što su ih obadva nacionalna tabora doživljavala) kao tuđju agenturu/"arapski agenti", "cionistički agenti"...(...) a ne uzima učešća u najširim masovnim političkim sukobima protiv mandatorske vlade..." AJ KMO CK SKJ, 507, K-1, IX, 97/1-11. Na osnovu raspoloživih izvora, ne bismo mogli pouzdano reći kakva je bila sudbina izražene ponude za saradnju PKS sa KPJ.

Politička situacija u Palestini je bila, u to vreme, vrlo fluidna i trpela je stalne promene. U kasnijem periodu više nismo nailazili na prepisku PKS. Naprotiv, nailazimo na partijsku prepisku sa Palestinskom komunističkom partijom, odnosno Komunističkom partijom Izraela. Nakon sukoba sa Informbiroom, KPI je otvoreno istupila protiv Jugoslavije i time su bile prekinute sve dotadašnje medjpartijske veze.

primenjenog u praksi, smatrala kao najfunkcionalnijim i, uvažavajući trenutnu situaciju, najrealnijim mogućim rešenjem.³¹⁹

Za plan o podeli su, između ostalih, svoje glasove dali i Sovjetski Savez, Sjedinjene Države i Francuska, dok su protiv njega bile sve arapske države, podržane još i Kubom, Grčkom, Indijom, Pakistanom, Turskom i Avganistanom.. Za sprovođenje ovog plana bila je zadužena jedna komisija od pet članova. Kao krajnji rok mandata koji je Velika Britanija vršila nad Palestinom je bio određen 15. maj 1948. godine.

Ova odluka je, prirodno, izazvala veliko nezadovoljstvo među arapskim stanovništvom koje se odlučilo da njeno sprovođenje barem oteža izvođenjem oružanih akcija. Njihove oružane snage su bile prilično malobrojne i posedovale su dosta zastarelo naoružanje. Jedina formacija sa modernim naoružanjem i rukovođenjem je bila »Arapska legija« iz Transjordanije kojom je komandovao Glab Paša. S druge strane, na slab učinak arapskih pobunjenika je uticalo i postojanje rivalstva između tri grupe od kojih je svaka pretendovala na rukovodstvo nad celokupnim akcijama namećući svoj plan kao najvredniji.

U samoj Palestini je bila formirana grupa koja je sebe nazivala »Snaga za oslobodjenje Palestine« pod komandom generala Favzi el Kaukdžija (Faouzi el Kaoukdji) koja je, u stvari, delovala prema

---

³¹⁹ Na ovakvu jugoslovenskog rukovodstva je, svakako, od uticaja bila i činjenica da je KP Palestine, sa kojom je KP Jugoslavije ostvarila partijske veze, zastupala stav da je moguće ostvariti saradnju sa levo orijentisanim palestinskim Arapima.

U Palestini je, posle raspada jedinstvene jevrejsko–arapske komunističke partije 1943. godine, bile formirane nekoliko levo orijentisanih grupa. Tokom vremena, od tih političkih grupacija su nastale tri velike: jevrejske–”Palestinski komunistički savez“ i ”Palestinska komunistička patrija“ i ”Liga nacionalnog oslobodjenja“. Liga je bila organizacija na širokoj osnovi, sa komunističkim rukovodstvom na čelu. se borila za “ ... demokratizaciju organa vlasti, protiv sporazumaštvu sa imperijalizmom, za zaštitu interesa narodnih masa... ,za demokratske odnose i poredak u vojsci, protiv antiarapskog šovinizma i za odbranu zakonskih prava i interesa arapskih masa, za prijateljsku politiku prema Sovjetskom Savezu i zemljama narodne demokratije, za demokratski nacionalni front.“ AJ KMO CK SKJ, 507,K-1,IX,97/1-11.

Rukovodstvo Lige su činili: Emil Tuna, novinar; Halili Šekir, rukovodilac sindikata u Jafi i Bulus Farah. Delegat ”Lige nacionalnog oslobodjenja“, Emil Habibi je, najverovatnije početkom 1948. godine boravio u Beogradu. Preciznije podatke o tome nismo našli. Habibi je iz Beograda u Palestinu doneo izvesnu količinu propagandnog materijala, za šta se saznalo, te je morao da pobjegne iz zemlje. Kada je, posle proglašenja države Izrael, izbio prvi arapsko–jevrejski sukob, ”Liga nacionalnog oslobodjenja“ je bila razrušena i kasnije je prestala sa radom. Liga je imala negativan stav prema rukovodstvu Izraela i bila je u opoziciji. U kasnijem periodu Ligu više nismo susretali kao samostalan politički subjekat. Za jednog od njenih članova, već spomenutog Emila Habibija postoje podaci da je bio biran, na izborima od 5. januara 1949. godine, za člana izraelskog parlamenta na listi KP Izraela. W. Eytan 1958, str. 85.

Sem toga, pri donošenju odluke o stavu koji će delegacija zastupati, bilo je vodjeno računa i stavu koji je, po tom pitanju, zauzimao Sovjetski Savez sa kojim je jugoslovenska vlada imala nepredidne konsultacije po ovom pitanju. “... Na osnovu raspoložive gradje nije moguće nedvosmisleno zaključiti, ali se može pretpostaviti da je Jugoslavija imala odobrenje Sovjeta da nastavi sa podržavanjem ... ideje o federativnoj Palestini.“ Petrović V, 2007, str. 48.

upustvima i pod vodjstvom velikog jerusalemskog muftije³²⁰. Ova grupa se borila za nezavisnu Palestinu. Drugu grupu arapskih militantnih snaga je činila grupa formirana uz potporu Transjordanije čiji je krajnji cilj bila aneksija dela Palestine. Najzad, među arapskim militantnim grupama koje su pretendovale na primat je bila i grupa čije je formiranje bilo potpomognuto od strane Egipta i koja nije krila da bi bila zadovoljna i ukoliko bi joj uspelo da ostvari kontrolu nad teritorijom Negeva i Jafe.

Nasuprot arapskim snagama, razbijenim u nekoliko grupa od kojih neke nisu sakrivala postojanje međusobne netrpeljivosti i rivaliteta, stajala je jevrejska vojna organizacija »Hagana«, vrlo disciplinovana i dobro naoružana savremenim naoružanjem, koje joj je preostalo iz vremena upravo završenog Drugog svetskog rata³²¹, kao i naoružanjem koje je, raznim kanalima, nabavljala iz inostranstva. Hagana je brojala oko 70.000 ljudi. Neravnopravnost u brojnom stanju sukobljenih snaga je povećavalo angažovanje još pet do šest hiljada dobro obučanih i sjajno motivisanih pripadnika jevrejske militantne grupe «Irgun».

Suočena sa nemogućnošću da kontroliše nastalu situaciju, Velika Britanija je odlučila da, po isteku svog mandata, jednostavno povuče svojevajne snage i ostalo ljudstvo iz Palestine. Pošto su sve arapske države odlučno odbile podelu Palestine, jevrejska strana je odlučila da 14. maja 1948. godine na svom delu proglasi nezavisnu državu Izrael.³²² Pretsednik novostvorene države je postao Hajim Vajcman, a predsednik vlade David Ben Gurion. Izrael je bio primljen kao punopravna članica u Organizaciju ujedinjenih nacija, 11. maja 1949. godine, kao pedeset deveta zemlja članica po redu. Za njen prijem je glasalo 37 država–članica, dok je 18 bilo protiv, a 9 ih je bilo uzdržano.

---

³²⁰ Lebl Ž, 2003.

³²¹ Od početka Drugog svetskog rata, Jevreji koji su živeli u Palestini su izražavali želju da se bore protiv nacističke Nemačke, Međutim, britanska mandatorska vlada je izbegavala da im pruži priliku za to, opravdano zazućući od mogućih posledica koje bi za nju moglo imati dodatno uvećavanje jevrejskog stanovništva u pogledu izvodjenja vojnih operacija, kao i njihovo naoružavanje. Ipak, kada pokazalo da bi Saveznicima dobro došla pomoć za popunjavanje bojnih redova svežim snagama, oktobra 1944. godine je bilo odobreno osnivanje Palestinske jevrejske brigade od 5.000 ljudi, koja je učestvovala u operacijama na italijanskom ratištu.

³²² Sudeći prema "Belešci o situaciji u Palestini", koju je S.Mikunis, generalni sekretar Komunističke partije Izraela uputio CK SKJ 8. juna 1948. godine, "Proglašenje države Izrael 14. maja 1948. godine bilo je rezultat: 1) jakog pritiska narodnih masa, koje su se suprostavile produženju politike oštupanja i potčinjavanja manevrima anglo-američkog bloka; 2) dosledne politike Sovjetskog Saveza i zemalja narodne demokratije i njenog pozitivnog uticaja na borbeno raspoloženje radnih masa i omladine; 3) izveštaja Moše Šertoka–koji je stigao iz Njujorka, iz kojeg je sledilo, da će američka vlada biti prinudjena da prizna činjenicu postojanja države Izrael, polazeći od računa predizborne kampanje u Sjedinjenim Državama, kao i od nužnosti "da se tuče" sovjetski čvrst stav u palestinskom pitanju." AJ KMO CK SKJ, 507, IX, 49/I-1-56/k1.

Novu državu su već sutradan napale sve susedne arapske države: Egipat, Transjordanija, Sirija, Liban i Irak³²³. Uz povremena zatišja, ovaj rat je trajao od 16. maja 1948. godine do 25 januara 1949. godine.³²⁴

Arapske zemlje su, na početku ratnih sukoba pozvale sve arapske stanovnike Izraela da privremeno napuste svoje domove, kao bi vojska arapskih zemalja imala "čist teren" za potpuno uništenje jevrejskog življa. Bilo im je obećano da će se uskoro biti u situaciji, ne samo da mogu da se vrate u svoje domove, već im je bilo obećano da će dobiti i svu jevrejsku imovinu. Na taj način je velika masa palestinskog arapskog življa bila podstaknuta da napusti teritorije na kojima se ratovalo i da se skloni u susedne arapske zemlje. Na ovaj način je bio stvoren problem arapskih izbeglica koji je pretio da preraste u humanitarnu katastrofu većih razmera, budući da arapske zemlje u koje su se sklonili nisu, prethodno, izvršile neophodne pripreme za njihov prihvata. Posle završetka ratnih sukoba, većina ovih izbeglica se nije bila u mogućnosti da se vrati svojim kućama i time se opšta humanitarna slika u ovim arapskim zemljama bitno pogoršala.

---

³²³ Iz iste beleške saznajemo da se "... Država Izrael nalazi u stanju aktivne odbrene od najezde trupa svih arapskih zemalja: glavne i najozbiljnija snaga je je anglo-arapska legija Abdalaha na čelu sa Glab-pašom. On i operiše na najozbiljnijem delu fronta—Jerusalim i okolina, a takodje na putu Jerusalim-Tel—Aviv. U rejonu Jerusalima dejstvuju i egipatske trupe, one napadaju južno pobežje. U rejonu Lud—Ramle (15-18 kilometara do Tel—Aviva) dejstvuju transjordanske i iračke jedinice. Ušle su u akciju takodje i jedinice Saudijske Arabije. Ratna baza u Samariskim plininama u trouglu Nablus—Tulj Karm Dženin zauzeta je od jedinica iz bivše armije "nacionalnog oslobodjenja", dobrovoljaca, a takodje i od strane transjordanskih i iračkih jedinica. Transjordanske, iračke i sirske jedinice operišu u reonu Jordanske doline. Sa suprotne strane sadejstvuju jedinice lokalnih i inostranih bandi iz svoje otsečene baze Akra-Nazaret (kao što je poznato, Akra se nalazi u rukama jevrejskih snaga) ... Na severu i severo-istoku zemlje operišu libanske i sirske jedinice. U Negevi—potpuno egipatske jedinice.

Svaka armija posebno i sve zajedno uzete nameravaju da otrgnu reon Jerusalima, Negev i ostale delove zemlje koji su su određeni odlukom OUN za arapsku samostalnu državu, a za svoje interese i za interese imperijalizma. Tako "Arapska liga" ispunjava zadatak Bevina, koji teži da istakne Abdulaha u vezi sa planovima o stvaranju "Velike Sirije..." "AJ, KMO CK SKJ, Isto.

³²⁴ Prema istom izvoru, Izrael je glavnu odgovornost za obočinjavanje ovog napada video u ohrabrenju koje je za to arapskim agresorskim državama davala Velika Britanija. Ni SAD nisu bile, u ovoj beleški, pošteđene optužbi da su, svojim nečinjenjem takodje bile odgovorne za napad. Sa druge strane, očekivala se pomoć od Sovjetskog Saveza. "...Postoji određeni prelom u odnosu Amerike. Jake iluzije na američku pomoć ustupaju mesto razočarenjima i nepoverenju. Politika američkog imperijalizma istupa sve jasnije kao politika sporazumevanja s britanskim imperijalizmom na delu... (...)Narodne mase sve više prožima svest o glavnoj odgovornosti britanskog imperijalizma za upad arapskih snaga i o dvoličnom karakteru američke politike. One daju sve za rat protiv intervenata i daju sve od sebe za to. Vojnici se herojski bore na svim delovima fronta i na razbcanim položajima bez obzira na nedostatak avijacije, tenkova i teške artiljerije. Ludi idu u borbu.. bez gundjanja i sa osećanjem svoje dužnosti. Omladina srlja u boj sa oduševljenjem i ona se žrtvuje za dobro naroda i nacionalne nezavisnosti... Herojski stoji i drži se mučenički Jerusalim i njegova okolina. (...) gladan i sa malim zalihama vode (izdaje se 150 grama hleba i par litara vode dnevno) on privlači pažnju cele zemlje svojom postojanošću i odlučnošću da se održi do proboja blokade...(...)... Osećaj priznanja i dubokog poštovanja prema Sovjetskom Savzu i zemljama narodne demokratije obuhvataju najšire slojeve stanovništva....(...) Ovaj razvitak prisiljava čak i buržoaziju i krajnju desnu štampu da istupa prijateljskije prema Sovjetskom Savezu... " AJ, KMO CK SKJ, 507, IX, 49/I –1-56/k1.

Izraelska vojska je u ovom sukobu pokazala veću disciplinovanost i ratničku veštinu, a naročitu udarnu snagu je predstavljalo njeno vazduhoplovstvo koje je bilo daleko nadmoćnije od onog koje su imale sve četiri udružene arapske zemlje. Osim vlastitih vazduhoplova, kojima je raspolagala iz ranijeg perioda, Izraelska vojska je uspeła da se, u toku samog odvijanja ratnog sukoba, snabde i eskadrilom od 60 brzih aviona–lovaca marke “Spitfajer”.

Nabavka ovih aviona je bila od presudne važnosti na celokupan ishod ovih ratnih sukoba. “Spitfajere” je izraelska vojska tajno kupila od Čehoslovačke. Medjutim, pošto je Čehoslovačka bila udaljena dovoljno daleko da prelet aviona do Izraela ne bi bio moguć bez usputnog spuštanja i dopunjavanja rezervoara gorivom, bilo je pronaći zemlju čija bi vlada bila voljna da dopusti da neki od njenih aerodroma posluži u tu svrhu. Jugoslavija je bila voljna da Izraelu učini tu vrstu usluge³²⁵, iako je, trenutno, bila u sukobu sa dvama najvećim silama koje su se protivile mešanju u tekući arapsko–izraelski sukob, SSSR i Velikom Britanijom.

Zbog toga je čitava operacija, poznata pod nazivom “Velveta” bila izvedena supertajno. Kao usputna stanica za čehoslovačke “Spitfajere” je služio mali aerodrom na Kapinom polju, pored Nikšića. Avioni su sletali, sa njih su bivali, zbog potrebe smanjenja težine, skidani mitraljezi i ugradjivani dodatni rezervoari za gorivo. Budući da je Jugoslavija u sastavu vlastitog vazduhoplovstva imala nekoliko “Spitfajera” istog tipa, pristigle avione su, da ne bi izazvali podozrenje Britanaca koji su bili prisutni u jadranskim vodama, na nikšićkom aerodromu bojili u jugoslovenske boje i stavljali odgovarajuće oznake.³²⁶

---

³²⁵ Centealni komitet KPJ je 10. juna 1948. godine strogo poverljivim dopisom bio, od strane KP Izraela, obavешten o potrebama države Izrael za vojnim potrebama za uspešno vodjenje rata.“... Velika je oskudica u svim neophodnim potrebama: u bombarderima, lovačkim avionima, u protivavionskoj odbrani, tenkovima i teškoj artiljeriji. Veliki je nedostatak u štabskim oficirima, u artiljeristima, pilotima, tenkistima, mehaničarima, signalistima i radistima–u specijalnostima sviju rodova oružja. ... Naša je partija istakla zahtev da se vlada Izraela zvanično obrati Sovjetskom Savezu i zemljama narodne demokratije radi zaključivanja ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći...(...) na sastanku sa ministrom–pretsednikom Ben-Gurionom, 24. maja, ja sam (generalni sekretar KP Izraela) mu postavio to pitanje. Odgovor je glasio, da se obraćaju za pomoć a da “forma“ nije važna....(...)Postoje neka pitanja konkretnog karaktera u pogledu pomoći Izraelu od strane Jugoslavije...Pitanja su sledeća: a) dati mogućnost jedne aero baze tranzitne za transportne avione, koji bi uzletali iz vojne aero baze u Čehoslovačkoj. To će dati mogućnost da se uveća opterećenje aviona od 4 na 6 tona. Vlada Izraela daće benzin. Piloti će biti iz „Hagane“.; b (da nam se proda 160 poljskih topova (sa municijom)... Ako je to nemoguće, onda da li bi jugoslovenska vlada mogla kupiti to u Švajcarskoj i predati nama?! Devize će dati vlada Izraela.g (prodati nam 10 ili više minobacača (sa granatama); Predlažemo da sa inicijativom jevrejskih društvenih ustanova počne sakupljanje novca u korist borbe Izraela...“AJ KMO CK SKJ, 507, IX,49/I-1-56/k1.

Nije nam poznato kako je bilo postupljeno po ostalim zahtevima, osim o akciji oko prikupljanja novca za pomoć Izraelu. Ona je izvedena uspešno i prikupljeni novac Savez je predao poslaniku Izraela.

³²⁶ Bojan Dimitrijević, Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942 -1992, Beograd, 2007.

Rat je bio završen primirjem na Rodosu koji su potpisale tri arapske zemlje, dok je Izrael odbio da to učini. Generalno posmatrano, u ovm ratu je pobeda bila na izraelskoj strani. Egipatske trupe, koje su bile opkoljene i žestoko napadnute u pustinjskoj oblasti Negev, dugovale su svoj spas samo intervenciji Britanaca i sklapanju primirja. Jedino je Transjordanija, kao se pretpostavlja, prema tajnom dogovoru sa Izraelom, uspela da okupira veliki deo arapskog dela Palestine i stari deo grada Jerusalima, dok je novi deo ovog grda i dalje ostao u rukama Izraela.

Još dok su ratne operacije bile u toku, Ujedinjene nacije su radile na predlogu planova za moguće trajnije rešenje situacije na Bliskom istoku. Bila su ponudjena dva plana, od kojih ni jedan nije bio prihvaćen i situacija je, praktično, bila vraćena na status quo, na plan koji je bio vrlo sličan onom iz 1947. godine, sa izvesnim povoljnostima za izraelsku stranu. Posto su se u Jerusalimu sada nalazile izrelske i transjordanske snage, više nije mogla da bude obnovljena ideja o internacionalizaciji ovog grada. Naime, obadve strane su tu mogućnost odlučno odbile.

Ne uvažavajući odluku Ujedinjenih nacija u pogledu još uvek formalno nerešenog statusa Jerusalima, izraelska vlada je 14. decembra 1949. godine objavila da će, od sada jedini glavni grad njene države biti Jerusalem kuda će se preseliti kompletna vlada, parlament i ostale državne institucije. Sa svoje strane, uprkos protivljenju zemalja Arapske lige, kralj Abdulah od Transjordanije je izvršio okupaciju celokupne teritorije arapskog dela Palestine, i na njima proglasio državu. Ova odluka je bila ratifikovana od strane Jordanskog parlamenta 24. aprila 1950. godine. Arapska liga se nije usudila da protestuje protiv ovakve odluke.

U Parizu je, septembra 1951. godine bila održana još jedna u nizu konferencija na kojoj je bilo pokušano da se konačno reši problem koji je još uvek tinjao između Izraela i njegovih ostalih arapskih suseda³²⁷. Izraelska strana je pristajala na zaključenje pakta o nenapadanju, dok je arapska strana to uslovljavala davanjem dozvole svim arapskim izbeglicama iz prethodnog rata, koje su postale opterećujući elemenat za njihovu privredu, da se vrate natrag, u Izrael. Međutim, napuštene oblasti su

---

³²⁷ Neprijateljstvo između Izraela i njegovih arapskih suseda je bilo latentno prisutno i u periodu posle dogovora na Rodosu. Povremeno su bili obnavljani sitni pogranični sukobi, naročito sa Sirijom. Ovi sukobi i incidenti su naročito učestali tokom aprila i početkom maja 1951. godine, kada je izraelska vojna avijacija izvršila bombardovnje jednog sirijskog sela u pograničnom pojasu. Sirija, podržana ostalim zemljama Arapske lige, je uložila protest u Ujedinjenim nacijama. Ujedinjene nacije su 17.maja 1951. godine donele rezoluciju kojom se Izrael osudjuje za incidente. W.Eytan, 1958.

Svoj glas rezoluciju je dala i Jugoslavija. Povodom takvog stava Jugoslavije po pitanju izraelsko-sirijskog sukoba, izrelski poslanik u Beogradu, Moše Išaj je uložio prtestnu notu na koju mu je bilo odgovoreno: "Glasali smo za rezoluciju zbog toga što bismo se i sami mogli naći u situaciji da zahtevamo poštovnje odluka Saveta bezbednosti, obzirom na pretnje informbiroovskih zemlja." AMIJ, KMJ, I-3-b/357. Izrelska strana je u potpunosti bila zadovoljna odgovorom i razumela ovaj čin Jugoslavije, tako da su diplomatski odnosi ostali nepomućeni.

već bile naseljene pridošlicama iz celog sveta, tako da, već iz tog razloga, nije bilo moguće udovoljiti zahtevima arapskih zemalja. Izrael je pokazao dobru volju time što je pristajao na povratak limitiranog broja izbeglica, u meri koju bi njegova privreda mogla da podnese, naglašavajući da upravo zemlje Arapske lige snose odgovornost što su se ti ljudi uopšte našli u polžaju izbeglica. Tako se i ova konferencija, kao i mnoge pre nje, završila bez konkretnih rezultata.³²⁸

Pored napada vojnih snaga susednih zemalja na novostvorenu državu Izrael, situacija je bila dodatno komplikovana stvaranjem Svezpalestinske vlade, koja je bila proglašena 22. septembra 1948. godine u Gazi, koja je tada bila pod egipatskom upravom. Vlada je objavila proglas iz kojeg je bilo jasno vidljivo da se njene pretenzije protežu na »... celu Palestinu... kao nezvisnu državu.«³²⁹ Proglašenje ove vlade je trebalo da potvrdi, takodje samoproklamovano, Nacionalno palestinsko veće, na svom kongresu koji je bio zakazan za 30. septembar.

Kongresu je, od pozvanih 150 delegata, prisustvovala samo polovina. Na kongresu je bila proglašena Svezpalestinska država, sa velikim muftijom jerusalimskim kao predsednikom države i bile su određene njene granice koje su obuhvatale sve oblasti od Sirije i Libana, na severu, do Egipta na jugu i od Transjordanije i Sirije, na istoku, do Sredozemnog mora, na zapadu. Na prvoj, osnivačkoj, sednici je bila potpisana i »Povelja o nezavisnosti Palestine«. Na sednicama održanim drugog i trećeg oktobra 1948. godine bio je donet i prihvaćen i privremeni ustav Svezpalestinske države. Iako je celokupna svetska javnost bila upoznata sa činjenicom da se ime predsednika ove države već nalazilo na listi ratnih zločinaca odkle je, istina, bilo povučeno³³⁰, predsednik vlade Svezpalestinske države, Ahmed Halimi je uputio zahtev generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, Trigve Liju, za priznanje suvereniteta arapske Palestine.

---

³²⁸ Duroselle J.B, 1990, str 527–531.

³²⁹ Lebl Ž, 2003, str. 262.

³³⁰ Na listu ratnih zločinaca jerusalimski muftija je dospao na osnovu odluke br. 1892 Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, koja je bila doneta 10. jula 1945. godine.

Na ovu odluku Državne komisije se nije rado gledalo u arapskom svetu. U ime Arapske lige je, kod jugoslovenskih diplomatskih predstavnika u Kairu, i zvanično bio uloženi protest i zatraženo je da Jugoslavija povuče svoj zahtev koji je podnela Saveznicima o uvrštenju jerusalimskog muftije na listu ratnih zločinaca. Vest o ovom događaju je bila emitovana na Radio Bejrutu 28. avgusta 1945. godine. Kao posledica, ime Amina el Huseinija je misteriozno bilo skinuto sa liste ratnih zločinaca DFJ. Strani posmatrači su u prvo vreme verovali da je sovjetska vlada uticala na Jugoslaviju da muftijino ime bude povučeno sa liste. Verovatnije je, međutim, da je do povlačenja došlo iz razloga što se jugoslovenska vlada bojala da na sebe ne navuče neprijateljstvo muslimana, koji su sačinjavali gotovo osminu stanovništva DFJ i više od polovine stanovništva tada prijateljske Albanije. Osim toga, jugoslovenska vlada se bojala da će Egipat na svom tlu omogućiti eventualno postojanje i delovanje izbegličkoj kraljevskoj vladi, ikoliko Jugoslavija i dalje bude insistirala na svom zahtevu za ostanak muftijing imena na listi ratnih zločinaca. Lebl Ž, 2003.

Svepalestinska država je odmah dobila zvanično priznanje nekolicine arapskih država: Egipta, Sirije, Iraka, Libana i Saudijske Arabije, a novembra 1948. godine i Avganistana. Sedište ove države je ostalo u Gazi svega osam dana. Amin el Huseini je bio, od strane Egipta, pozvan da odmah dodje u Kairo, a kada je odbio da to dragovoljno učini, njega i članove njegove vlade su egipatske pogranične snage primorale da to učini. Čitava akcija oko proglašenja, delimičnog priznavanja i kratkog postojanja Svepalestinske države se, na kraju, svela na otvoreno odricanje njenog priznavanja svih država koje su to učinile. Jerusalimski muftija, budući da se nije osećao rado vidjenim u Kairu je prešao u Bejrut i tamo proveo poslednje godine svog života, sve do svoje smrti 4. jula 1974. godine³³¹.

Jedna od prvih država koja je zvanično priznala nezavisnu državu Izrael je bila Jugoslavija. Učinila je to 19. maja 1948. godine, samo pet dana nakon što su u dvorani Muzeja u Tel Avivu predstavnici jevrejskog naroda, predvođeni Davidom Ben Gurionom, objavili Deklaraciju o nezavisnosti. Pre Jugoslavije su DE FACTO priznale Sjedinjene američke države, a DE JURE Sovjetski Savez. Ovakav stav jugoslavenske vlade je naišao na negativnu reakciju u arapskim krugovima. O tome nam rečito svedoči telegram koji je iz jugoslovenskog poslanstva u Kairu bio poslat 16. februara 1949. godine, u kome se izveštava da je »... Palestinska vlada dostavila (...) notu kojom žali što je priznanje Izraela od strane ... (jugoslovenske vlade usledilo) pre konačne odluke OUN. Priznanje Izraela (veli se u noti) znači nepriznavanje prirodnih prava Arapa na svoju zemlju. Vlada je protivna podeli Palestine i uspostavljanju nezavisne izraelske države. Istovetnu notu primile su i ostale demokratske zemlje. Palestinska vlada je prilikom opsedanja Gaze u decembru, od strane izraelskih trupa, došla u Kairo (....)³³²

Pored verbalnog negodovanja, objekat u kojem je bilo smešteno diplomatsko predstavništvo Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu (kako je još uvek bio zvaničan naziv ovog diplomatskog predstavništva), iako vidno obeležen nacionalnom zastavom, bio je u nekoliko navrata žestoko granatiran od strane palestinskih Arapa. Ovi napadi su bili toliko ozbiljni da je zgrada Poslanstva bila ozbiljno oštećena, a dvoje članova diplomatskog osoblja teže povredjeno. Osoblje se, ljubaznošću čeških diplomatskih predstavnika, preselilo u češki konzulat, gde su im bile dodeljene neophodne prostorije da bi mogli da nastave sa radom. Ovo je samo unekoliko umanjilo nevolje jugoslovenskih diplomatskih predstavnika. Naime, palestinski Arapi su bili dodatno ogorčeni ovakvim postupkom i solidarnošću čeških diplomata sa njihovim jugoslovenskim kolegama, naslućujući da bi ova mala diplomatska solidarnost mogla biti predznak blagonaklonog stava čehoslovačke države i njenu spremnost da se i ona i

---

³³¹ Lebl Ž, 2003, str.283.

³³² U noti se još dodavalo da "... U javnosti o ovoj vladi do sada nije bilo ni reči." ASMIP,PA, 85/1949.

zvanično izjasni za priznavanje nezavisne države Izrael. Zbog toga su sa nesmanjenom žestinom nastavili da granatiraju češki konzulat. O ovom incidentu su i jugoslovenske i češke diplomate uložile oštar zvaničan protest Ujedinjenim Nacijama.³³³

Neposredno po proglašenju države Izrael i uspostavljanja diplomatskih odnosa, FNRJ je ustanovila svoje Poslanstvo u Tel Avivu, aktuelnoj prestonici nove države. Poslanici FNRJ u Izraelu, u posmatranom periodu, su bili Nikola Milićević, Dušan Bratić i Nikola Brozina. Sem poslanstva u Tel Avivu, postojala su i konzularna diplomatska predstavništva, ustanovljena još u vreme Kraljevine Jugoslavije, u periodu od pre otpočinjanja Drugog svetskog rata. Bili su to: generalni konzulat u Jerusalimu³³⁴ i počasni konzulat u Tel Avivu.³³⁵ U Haifi je interese Jugoslavije zastupao pomoski agent FNRJ Viktor Štark.³³⁶

U posmatranom periodu je postojala bliska saradnja jugoslovenskog partijskog rukovodstva sa rukovodstvom Radničke partije Rumunije i Komunističke Madjarske, tako da je jugoslovensko partijsko rukovodstvo bilo u mogućnosti da svoj stav po pitanju potrebe priznanja nezavisne države Izrael iznese i objasni u direktnim kontaktima sa predstavnicima partijskog rukovodstva ovih država. Ovo je, uz postojanje i drugih motiva i sopstvenih stavova, dovelo do toga da i spomenute države, kasnije, priznaju postojanje nezavisne države Izrael.³³⁷

Prema zvaničnim izjavama, u Jugoslaviji je vladalo pozitivno raspoloženje prema Izraelu kao državi, njegovoj politici i naporima da prihvati Jevreje koji su, iz rznih zemalja sveta, dolazili da žive u svojoj novostečenoj nezavisnoj matičnoj zemlji. Posebnu pažnju jugoslovenskih zvaničnika su izazivali

---

³³³ ASMIP,PA,122/1948.

³³⁴ Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu je bio osnovan 1936. godine. U posmatranom periodu, na položaju konzula su se nalazili R.M. Šćepanović i Dobrovoje Krstić. Za vreme ratnih sukoba Izraela i zemalja Arapske lige i delimične okupacije Jerusalima od strane Transjordanije, konzul D. Krstić je, privremeno, bio povučen u zemlju, dok je tekuće poslove obavljao sekretar Poslanstva u Tel Avivu, koji je po potrebi povremeno odlazio u Jerusalim.

³³⁵ Počasni konzul u Tel Avivu je bio Aron Rojanski (Aron Rojansky), raniji konzul Jugoslavije za Haifu i Jerusalim. Konzulat u Haifi se može smatrati najstarijim zvaničnim jugoslovenskim diplomatskim predstavništvom. Ustanovljen je još oktobra 1932. godine, sa nadležnošću za Haifu i Jerusalim, a uskoro i za celu Palestinu. Posle osnivanja Generalnog konzulata u Jerusalimu 1936. godine, raniji konzul Jugoslavije u ovom gradu, Rojanski, je postao počasni konzula samo za Tel Aviv. Rojanski je na tom položaju ostao i posle proglašenja nezavisnosti države Izrael, sve do septembra 1949. godine, kada je bila ukinuta ustanova počasnog konzulata Jugoslavije u Tel Avivu. Budući da se u svom nastupanju i radu pokazao kao prijatelj nove Jugoslavije, bio je odlikovan ordenom Jugoslovenske zastave IV stepena i imenovan za pravnog savetnika Poslanstva u Tel Avivu. ASMIP, PA, 29/1949.

³³⁶ Viktor Štark je tokom Drugog svetskog rata bio poverenik Crvenog Krsta za Palestinu "... na kojoj dužnosti je samo tokom 1944. godine sakupio za naš izbjeglički logor u El – Šatu sumu od 500 palestinskih funti. Poslije rata pa sve do danas... čini razne usluge ... kako političke, tako i trgovinske prirode..." ASMIP, PA, Isto. Viktor Štark je bio odlikovan ordenom Jugoslovenske zastave V stepena, istovremeno kada je svoje odlikovanje dobio bivši počasni konzul Rojanski.

³³⁷ O tome nam svedoči sadržaj dokumenta kojim je Moše Šertok, ministar inostranih poslova Izraela zahvalio vladi Jugoslavije na "... njenoj pomoći kod Rumuna o Madjara kod priznavanja Izraela", ASMIP,PA, 122/1948.

kibuci koji su, konceptualno i organizaciono, jako podsećali na socijalistički oblik organizovanja poljoprivredne proizvodnje u Jugoslaviji. Ipak, vlasti nove Jugoslavije su, u posmatranom periodu, generalno bile dosta oprezne u i uzdržane u kontaktima sa predstavnicima svih stranih država, pa tako su tako nastupale i u kontaktima sa izraelskim poslanstvom u Beogradu.

Odnosi između dveju država su, ipak, bili vrlo korektni³³⁸, a posle iseljavanja velikog broja jugoslovenskih Jevreja u Izrael, oni su dobili na kvalitetu i raznovrsnosti sadržaja. Održavani su svi oblici međudržavne saradnje a bila je ostvarena i saradnja sa levičarskom izraelskom radničkom partijom Mapaj³³⁹ i federacijom jevrejskih sindikata Histadrut³⁴⁰ Trgovinski odnosi, kao i kontakti i aktivnosti u oblasti kulturno–prosvetne, naučne, sportsko–manifestacione saradnje su, takodje, bili na zavidnom nivou.

Medjutim, odmah posle formiranja PLO–Palestinske oslobodilačke organizacije, 28. maja 1964. godine, mnoge zemlje, a među njima i Jugoslavija, uspostavile su diplomatske odnose sa ovom organizacijom, kao da je u pitanju bila već postojeća država. Iako je PLO već pri svom formiranju obnarodovala i kartu na kojoj su jasno bile obeležene teritorije iz koje je bilo jasno vidljivo da PLO ističe

---

³³⁸ Jugoslovenska vlada je težila da vodi nezavisnu politiku i održava korektne međudržavne odnose sa Izraelom i sa arapskim zemljama. O tome svedoči i pismo pomoćnika ministra inostranih poslova (Aleš Bebler) od 14. oktobra 1952. godine, poslato kao odgovor šefu jugoslovenske vojne misije (Javorski) u Damask. Na upit Javorskog da li je tačno da će delegacija izraelske armije posetiti Jugoslaviju i sugestiju da bi tu posetu trebalo odložiti, Bebler je odgovorio: „Tačno je da izraelska vojna delegacija dolazi u posetu 22. o.g.(...) Kod vas treba odlučno reagirati u sledećem smislu: 1) Jugoslavija jasno pokazuje želju za što boljim odnosima sa arapskim svetom na svim područjima međunarodnog života (stvaranje države Izrael, Tunis itd.)kao i želju da se ovi odnosi i dalje razvijaju; 2) no ona ne može da se meša u izraelsko– arapski spor u tom smislu da diskriminira Izrael kao član UN ...; 3) mi stavljamo više svega interese opšte bezbednosti i smirenja u svetu a to je u krajnjoj liniji i interes Arapa...“ ASMIP,PA, 24/1952.

³³⁹ Mapaj–Radnička partija Izraela. Osnovana 6. januara 1930. godine. Tokom niza godina najveća i najjača politička partija u Izraelu. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu od 5. januara 1949. godine Ova partija je dobila 34,70% od ukupnog broja glasova i 46 mesta u parlamentu, od ukupno 120. Po spoljnopolitičkoj orijentaciji, Mapaj je bio okrenut ka zemljama zapadne demokratije. Mapaj je imao veliki uticaj u Histadrutu od njegovog osnivanja. Takodje i u Jevrejskoj Agenciji i Hagani. Iz redova članova ove partije je bila većina političara koji su učestvovali u borbi za formiranje države Izrael. U prvoj prelaznoj vladi ministri, članovi Mapaja su zauzimali ključna mesta: David Ben Gurion (pretsednik partije) bio je ministar–pretsednik vlade; Moše Šaret je od osnivanja države bio ministar inostranih poslova; Josef Kaplan, ministar finansija; Golda Mayer, ministar rada. Imao je nekoliko glasila, a njegov glavni organ je bio “Hador“; Časopis “Beterem“ je bio organ Mapaja za politička i ideološka pitanja, a “Omer“ je bio posvećen specijalno useljenicima. Eytan W, 1958.

³⁴⁰ Histadrut–opšta federacija jevrejskih radnika u Izraelu. Osnovan je decembra 1920. godine, sa članstvom od oko 4.400 jevrejskih radnika. Prema statistikama 1949. godine je imao preko 25.000 članova, odnosno 45% tadašnjeg stanovništva. Njegovo članstvo su činili radnici iz provincije i gradova, stručni i nestručni, članovi zadružnih i kolektivnih poljoprivrednih naselja, poljoprivrednici, učitelji, sveštnici, lekari, bolničko osoblje, trgovci i zanatlije, jednom rečju svi oni koji žive od svog rada.

Histadrut nije samo okupljao radnike. On je imao preduzeća u svom posedu. U preduzećima su bili članovi sindikata, ali i najamni radnici. Histadrut je izdavao svoje glasilo “Davar“.

Arapski radnici nisu mogli da budu članovi jevrejskih sindikata. Medjutim, pri Centralnom odboru Histadruta se nalazilo odeljenje za arapske sindikalne radnike. Eytan W, 1958, str. 111- 112.

pretenzije na celu teritoriju države Izrael, to je, očigledno, iz razloga vođenja projektovane buduće spoljne politike jugoslovenske države bilo »previdjeno«. Ovakvi potezi jugoslovenske vlade nisu bili rado vidjeni od strane Izraela. Usledio je niz nota i diplomatskih protesta, ali medjudržavni odnosi nisu bili prekinuti odmah, mada su ušli u fazu najvećeg mogućeg zahladjenja. Ključni događaj koji je predstavljao CASUS BELI za prekid diplomatskih odnosa bila je reakcija jugoslovenskih vlasti na takozvani »Šestodnevni rat« koji je počeo 5. juna 1967. godine i bio vođen između Izraela, s jedne strane i udruženih vojnih snaga Egipta, Jordana i Sirije, sa druge strane.³⁴¹

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je, tim povodom, izraelskom poslaniku predala notu sledećeg sadržaja: »Vlada SFRJ konstatuje da je vlada Izraela prenebregla upozorenje vlade SFRJ izraženo u njenoj noti izraelskom poslanstvu u Beogradu od 11. juna o. G. I da je nastavila sa preduzimanjem aktivnosti koje očigledno potvrđuju da vlada Izraela sprovodi agresiju prema arapskim zemljama. Vlada SFRJ je zbog toga odlučila da prekine diplomatske odnose SFRJ sa Izraelom, ističući ponovo da odgovornost za sve posledice koje iz toga mogu da proizilaze pada isključivo na vladu Izraela»

³⁴²

Diplomatske odnose sa Izraelom vlada SFRJ nije obnovila do kraja svog postojanja. To su učinile tek zemlje naslednice, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Savezna Republika Jugoslavija i Slovenija, posle raspada SFRJ i svog osamostaljivanja.

POGLAVLJE III

Rekonstruisanje osnovne jevrejske organizacije u Jugoslaviji (Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije) i pokušaj rekonstruisanja rada ostalih predratnih jevrejskih jugoslovenskih organizacija

Rekonstruisanje Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije

---

³⁴¹ O »Šestodnevnom ratu« detaljnije kod: Donovan J Robert, *Israel's fight for survival*, New York 2006; Bergman Ahron, *Israel's Wars, A History since 1947*, London-New York 2002; Babić Manojlo, *Arapsko-izraelski ratovi*, Zagreb 1988; Ben Gurion David, *Israel: A Personal History*, London 1971; Smith D Charles, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, London 2001; Knapp W, 1967; Pečar Zdravko, *Šta se dešava na Srednjem Istoku*, Beograd 1957.

³⁴² ASMIP, PA, 65/ 1967.

Struktura posleratne organizacija Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije je bila opisana u izveštaju koji su podneli Albert Vajs,³⁴³ potpredsednik ove organizacije, i član Izvršnog odbora David Alkalaj³⁴⁴, krajem avgusta 1945. godine Svetskom jevrejskom kongresu u Parizu.³⁴⁵

Na prvi posleratni Kongres evropskih predstavništava Svetskog jevrejskog kongresa su, kao delegati Saveza, sem Alberta Vajsa i Davida Alkalaja, bili pozvani još i Ladislav Klajn i Aleksandar Štajner. Kongres je započeo sa radom 19. avgusta 1945. godine. Predstavници Saveza su poziv za učestvovanje primili na vreme, ali je procedura oko izdavanja dozvola za izlazak iz zemlje trajala toliko dugo da su u

---

³⁴³ Albert Vajs je rođen u Zemunu 1905. godine. Studirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Izvesno vreme je, kao student, pohađao nastavu na Pravnim fakultetima u Parizu i Berlinu. Za aktivno učešće u jevrejskom cionističkom pokretu se opredelio još kao srednjoškolac. To njegovo opredeljenje i neprekidna aktivna borba za ostvarenje cionističkih ciljeva ga je u Beogradu, gde je službovao posle završenih studija, dovela do istaknutih položaja, najpreu beogradskoj jevrejskoj opštini, a zatim u SJVOJ i Savezu cionista Jugoslavije. Učestvovao je u kratkotrajnom aprilskom ratu kao rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije, kada je zarobljen i odveden u zarobljeništvo. Drugi svetski rat je proveo u logorima Ofenburg, Ninberg, Osnabruk, Štrasburg i Barkenbrige u Nemačkoj. Po povratku u Jugoslaviju posle oslobodjenja zemlje, obavljao je niz važnih dužnosti i funkcija. Najpre u Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1945 -1948.godine), zatim na pripremi i obradi jugoslovenskog optužnog i dokaznog materijala u Ninberškom procesu i drugim procesima u zemlji i inostranstvu. Gotovo godinu dana je proveo u Nemačkoj kao član jugoslovenske delegacije na Ninberškom procesu. Od osnivanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu februara 1948. godine do decembra 1952. godine rukovodio je, na ovom Institutu, Sekcijom za međunarodno pravo. Početkom 1953. godine je prešao na Pravni fakultet gde je, na katedri za istoriju države i prava prošao sve stepenice, od docenta do redovnog profesora. U prirodu 1950 -1953. godine bio je i nastavnik na Višoj školi unutrašnjih poslova FNRJ. Od juna 1960. godine je bio saradnik na Institutu društvenih nauka. U svojstvu stručnog saradnika pri jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu radio je, u proleće 1955. godine, na ekstradiciji ratnog zločinca Artukovića. Takodje je saradjivao na pripremi materijala koji je Jugoslavija stavila na raspolganje za sudjenje ratnom zločincu Ajhmanu. Pored ovih, njegov život je bio ispunjen i brojnim drugim naučnim i stručnim angažmanima. To ga, međjutim, nije sprečilo da uspešno rukovodi jugoslovenskom jevrejskom zajednicom. Bio je poznat po svojoj principijelnosti i pravičnosti, kao i po tome što su, baš doslovno, svi pripadnici jevrejske zajednice u Jugoslaviji kod njega imali isti tretman. Zbog toga ne treba da iznenadi kada se među dokumentima koji su ostali sačuvani u njegovoj arhivi pronadju, jedan uz drugog, dokumenti koji svedoče o ozbiljnim principijelnim raspravama sa saradnicima u rukovodstvu i dirljiva prepiska sa običnim ljudim koji su mu se obraćali kada bi im bila učinjena neka nepravda, a iz kojih se jasno vidi da su se oni njemu obraćali sa punim poverenjem i da je on to poverenje i zasluživao i opravdavao.

³⁴⁴ David Alkalaj je rođen u Beogradu 19. 10.1897. godine. Po animanju advokat. Ubedjeni cionista. Pre Drugog svetskog rata je bio sekretar mesne cionističke organizacije i zamenik pretседnika JVO Beograd. Decembra 1939. godine je bio postavljen za v.d. pretседnika JVO Beograd, na kojem mestu je ostao do aprila 1941. godine, kada je bio odveden u zarobljeništvo. Posle povratka iz zarobljeništva, bio je izabran za pretседnika JVO u Beogradu. Na ovom položaju je ostao do svog odlaska za Izrael, sa organizovanim alijama, 1950. godine. Po svom dolasku u Izrael, nastavio je aktivan rad među jugoslovenskim Jevrejima u ovoj zemlji. Održavao je odnose sa sunarodnicima koji su ostali u Jugoslaviji. U Izraelu se odmah uključio u rad Droštva useljenika iz Jugoslavije (HOJ) i bio njegov potpredsednik. U Jerusalimu je bio inicijator akcije za sadrjnje Šume pravednika-nejevreja, te je bio postavljen za šefa Odeljenja za pravednike u Jad Vašem –u i za člana komisije za ocenu zasluga predloženih kandidata za pravednike. Od 1957. godine je bio urednik u mesečniku „Izrael“ koji je izdavala izraelska ambasada u Beogradu. Za ovaj mesečnik je pisao infomativne članke i reportaže. Jedno vreme je radio u radio-stanici „Kol jisrael Lagola“ (Glas Izraela) za inostranstvo, gde je bio spiker za srpsko-hrvatski jezik. U znak priznanja za nesebični rad, zalaganje i doprinos društvenom životu Izraela, gradske vlasti Jerusalima su jednom od trgova u svom gradu dale naziv po imenu Davida Alkalaja. U Beogradu, David Alkalaj je, posle odlaska za Izrael, bio izabran za doživotnog počasnog pretседnika JVO Beograd.

³⁴⁵ AJIM, AO, 853.

rukovodstvu Saveza postali svesni da će njihovi predstavnici sasvim sigurno zakasniti na njegov početak. Zbog toga je bilo odlučeno da se učesnicima ovog kongresa najpre pošalje pozdravni telegram³⁴⁶. Medjutim, pokazalo se da ni to nije bilo moguće učiniti, jer im je na pošti bilo predočeno da je za odašiljanje telegrama za Pariz bilo neophodno specijalno odobrenje. U želji da obezbedi da na zasedanje Kongresa blagovremeno pristigne bar pozdravni telegram, David Alkalaj se 18. avgusta obratio Ministarstvu inostranih poslova i zamolio da “ ... Ministarstvo inostranih poslova ili ko je za to nadležan, izda hitno odobrenje da ovaj telegram stigne blagovremeno u Pariz.”³⁴⁷ Intervencija je urodila plodom. Telegram je, iz Ministarstva, bio poslat već istog dana na adresu ambasade DFJ u Parizu, sa upustvom da “ ... ga pismeno preda Kongresu kao posrednik!”³⁴⁸

Na intervenciju Ministarstva inostranih poslova, bio je ubrzan i postupak oko odobravanja dozvole za putovanje u Pariz delegaciji Saveza. Ipak, ma koliko jake bile urgencije, iz dopisa Pretsedništva ministarskog saveta DFJ³⁴⁹ saznajemo da je pomenuta delegacija u Pariz otputovala tek 22. avgusta. Uzevši u obzir vreme koje je, sa stanjem saobraćajnica, bilo potrebno da stigne do Pariza, možemo pretpostaviti da je delegacija jugoslovenskih Jevreja propustila da prisustvuje zasedanju Kongresa. Važna je, medjutim, činjenica da su članovi delegacije, po prvi put posle rata, bili u zvaničnoj poseti centrali Svetskog Jevrejskog Kongresa za Evropu i da su bili u situaciji da u neposrednom kontaktu sa njegovim zvaničnicima iznesu svoje vidjenje situacije, predloge i ideje. Tom prilikom, oni su podneli i već spomenuti izveštaj.

U ovom izveštaju je bio dat i predlog šta bi trebalo da se uradi kako bi reorganizacija rada Saveza bila izvršena što uspešnije i potpunije. Trebalo je, pre svega, da se prekinu lične i ideološke rasprave i razmimoilaženja medju pripadnicima jevrejske populacije u Jugoslaviji, da se one prevazidju kako bi se postigli razumevenje i saradnja svih Jevreja, bez obzira da li su oni po ličnom opredeljenju bili cionisti, komunisti ili su se deklarirali kao neutralni, te da se svi oni okupe u jedinstvenu organizaciju koja bi

---

³⁴⁶ Tekst telegrama je bio sledeći (tekst je na francuskom, prevod autora): „ Savez jevrejskih opština Demokratske Federativne Jugoslavije upućuje Konferenciji evrepskih predstavnštava Svetskog Jevrejskog Kongresa u Parizu svoje najtoplije pozdrave. Stop. Pošto je odlučio da nastavi srdačnu saradnju koju je pre rata imao sa Svetskim jevrejskim kongresom, Savez je izabrao kao svoje delegate Dr. Alberta Vajsa, Davida Alkalaja, Aleksandra Štajnera i Dr. Ladislava Klajna, koji će u Pariz doći sa zakašnjenjem zbog teškoća u saobraćaju. Sa najlepšim željama za uspeh Konferencije. Pretsednik Saveza D. Frdrih Pops. “ Mi smo ovde upotrebili reč “saobraćaj“ kako bismo preveli francusku reč “communication“ kao što je to, najverovatnije, bilo prevedeno i od strane nadležnog službenika u ministarstvu, ali ta reč, takodje, može da znači i komunikaciju u smislu razumevanja i dogovora. Mišljenja smo da su, upotrebivši upravo ovaj izraz u svom telegramu, predstavnici Saveza želeli da Svetskom Jevrejskom Kongresu ukažu na pravu prirodu teškoća koje su ih snašle. ASMIP, PA, 21/1945.

³⁴⁷ ASMIP, PA, Isto.

³⁴⁸ ASMIP, PA, Isto.

³⁴⁹ ASMIP, PA, Isto.

trebalo da deluje u zajedničkom interesu.³⁵⁰ Ovaj cilj je kasnije bio i realizovan u praksi kroz formiranje i centralizovanje Saveza.

Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije je bio rekonstruisan kao centralna ustanova jevrejske zajednice u Jugoslaviji i njegov glavni i najvažniji zadatak je bio je da bude organizator i koordinator u osnivanju jevrejskih veroispovednih opština na teritoriji cele države, kao i inicijator obnavljanja predratnih jevrejskih udruženja i ustanova koje su delovale na kulturnom, nacionalnom, sportskom, humanitarnom i verskom planu. Medjutim, s obzirom na oskudicu sredstava, izmenjene društveno – političke prilike, mali broj ljudstva, rad mnogih gradskih opština i predratnih udruženja i ustanova nije mogao biti obnovljen, tako da je celokupna delatnost oko organizovanja i realizacije različitih sadržaja života jevrejske populacije u Jugoslaviji uglavnom bila koncentrisana i odvijala se u okviru radnih tela samog Saveza.

Osnovno upravno telo Saveza je bilo Predsedništvo, koje je rukovalo svim aktivnostima u životu posleratne jevrejske zajednice u Jugoslaviji preko svojih radnih tela. Osnovna radna tela Saveza su bili: Izvršni i Glavni odbor Saveza i Autonomni odbor za pomoć.

Na lokalnom nivou, u velikim gradskim opštinama u kojima su bili ispunjeni potrebni preduslovi za uspešnu obnovu rada, u organizacionom smislu, osnovno radno telo je, takodje, bilo predsedništvo gradske JVO, koje je delovalo preko raznih odbora i sekcija koje su bile formirane u okviru tih gradskih jevrejskih veroispovednih opština.

Pored Beograda, najoptimalniji uslovi za reorganizaciju prvih velikih posleratnih gradskih jevrejskih veroispovednih opština su se stekli, najpre, u Novom Sadu, Subotici, Zagrebu i Sarajevu. Uslovi nisu podrazumevali samo veliku brojnost članstva, već i neophodnu i zadovoljavajuću kvalifikacionu strukturu rukovodećeg kadra i njegovu motivisanost za rad, koji je, do uspostavljanja veza sa međunarodnim jevrejskim organizacijama i formiranja Autonomnog odbora za pomoć pri Savezu, bio finansiran isključivo iz sredstava koje je za te potrebe izdvajala vlada Jugoslavije i prihoda ostvarenih iz vlastitih sredstava, korišćenjem imovine koja nije bila otudjena za vreme rata, uglavnom bio obavljan volonterski. Kasnije su, pored ovih većih gradskih JVO, bile formirane jevrejske veroispovedne opštine i u manjim gradskim centrima, gde god je za to bilo mogućnosti.

---

³⁵⁰ AJIM, AO, Isto.

a) Radna tela Saveza i koordinacija rada jevrejskih veroispovednih opština na teritoriji Jugoslavije

Pretsedništvo Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije

Prvi posleratni pretsednik Saveza je bio Fridrih Pops, advokat.³⁵¹ On je za pretsednika Saveza bio izabran još u medjuratnom periodu, 1933.godine. Pre ujedinjenja svih jevrejskih zajednica, bio je pretsednik Beogradske aškenaske opštine. Tokom medjuratnih godina, Pops je bio aktivni cionista, pa je vršio i dužnost potpretsednika Saveza cionista Jugoslavije. Početkom 1945. godine Fridrih Pops je, takodje, bio priznati predstavnik Jevrejske agencije za Palestinu u Jugoslaviji.³⁵²

Pored Popsa, članovi prvog posleratnog pretsedništva Saveza su bili: Albert Vajs, potpretsednik, i članovi: David Alkalaj, Lavoslav Kadelburg,³⁵³ Aleksandar Štajn, Vladislav Klajn, Naftali Bata Gedalja, Avram Mevorah, Sima Alkalaj, Martin Komloš, Isak Amar i Fred Binder. Dužnost sekretara je bila poverena Bati Gedalji.³⁵⁴ Prema jednom ranijem izvoru se, takodje, spominju i Oskar Grof i Milan Adanja kao članovi prvog pretsedništva Saveza.³⁵⁵ Fridrih Pops je već bio zašao u godine i prepustio većinu obaveza oko rukovodjenja Savezom mladjim saradnicima, dok je David Alkalaj bio opisan kao najpoštovanija i jedna od najagilnijih osoba u rukovodstvu.³⁵⁶

---

³⁵¹ Kao po pravilu, na mestu pretsednike i članova rukovodstva u jevrejskim zajednicama na svim nivoima su se, obično, nalazili advokati.

³⁵² Gordiejew B.P, 1999, str.446.

³⁵³ Lavoslav Kadelburg (1910 – 1991), Rodjen u Vinkovcima, gde je završio klasičnu gimnaziju. Završio Pravni fakultet u Zagrebu 1935. godine. U periodu do Drugog svetskog rata radio u Vršcu kao advokat i sudski pripravnik. Ratne godine je proveo kao ratni vojni zarobljenik u logoru u Nemačkoj. Posle Drugog svetskog rata je obavljao razne funkcije u administraciji Republike Srbije, Bio je zamenik javnog tužioca i sudija Vrhovnog suda NR Srbije do 1966. godine, kada je bio penzionisan. U Savezu je bio aktivan od 1945. godine. Učestvovao je u radu mnogih komisija i odbora. U periodu 1964–1991. godine je bio pretsednik Saveza.

³⁵⁴ Kadelburg L, 1969, str. 119.

³⁵⁵ AJIM, PK, 285.

³⁵⁶ AJIM, AO, 853.

U stvari, kao pretsedsednik Autonomnog odbora, David Alkalaj je bio ličnost koja je praktično bila glavna u jugoslovenskom jevrejskom pretsedništvu tokom godina obnove. Pošto je ocenio da je njegov prevashodni zadatak u okviru jevrejske zajednice u Jugoslaviji bio ispunjen on je, u dogovoru sa ostalim članovima rukovodstva, otišao sa jednom od prvih alija u Izrael, da bi nastavio svoj zadatak oko okupljanja i organizovanja jugoslovenskih Jevreja koji su se tamo iselili.

Od članova prvog posleratnog pretsedništva Saveza, Oskar Grof iz Sarajeva, Fridrih Pops, David Alkalaj i Albert Vajs iz Beograda su, u predratnom periodu, pripadali cionističkom pokretu.³⁵⁷ Fridrih Pops, David Alkalaj i Oskar Grof su, u periodu neposredno posle rata, predstavljali Savez u saobraćanju sa narodnim vlastima nove Jugoslavije. Albert Vajs, beogradski advokat, je pre rata u rukovodstvu Saveza bio treći potpretsednik. Ratne godine je proveo u raznim nemačkim logorima kao ratni zarobljenik, oficir bivše jugoslovenske vojske. On je od 1948. do 1964. godine bio pretsednik Saveza. Posle rata je radio kao profesor na nekoliko fakulteta Beogradskog univerziteta, bio saradnik na institutima i držao brojna predavanja iz oblasti prava, istorije i civilizacije. Radio je kao sekretar u Komisiji za ratne zločine i bio član jugoslovenske delegacije na sudjenju ratnim zločincima u Ninbergu.

Pri pažljivijoj analizi sastava prvog posleratnog jugoslovenskog pretsedništva, uočljivo je da je u izboru njegovih članova postojala postojala izvesna vrsta zakonomernosti. Na svim važnijim pozicijama su se nalazili ljudi koji su se za vreme rata nalazili u Nemačkoj, u zarobljeničkim logorima gde su dospeli kao oficiri bivše jugoslovenske vojske³⁵⁸ ili su bili učesnici narodnooslobodilačke borbe.

Prvi Izvršni odbor Saveza je, takodje, bio sastavljen od bivših ratnih zarobljenika: Alberta Vajsa, Lavoslava Kadelburga, Davida Alkalaja i Isaka Amara.³⁵⁹ Bilo je evidentno da su učešće u Narodnooslobodilačkoj borbi, ili boravak u nemačkom zarobljeničkom logoru, bili veoma važni za dobar početak političke karijere u posleratnom jugoslovenskom društvu upošte, pa tako i u posleratnim jevrejskim zajednicama.³⁶⁰ Učestvovanje u ilegalnom komunističkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi je svim učesnicima donelo velike počasti i dobre pozicije u novoj Jugoslaviji, i to je bilo praćeno visokim položajima u društvenoj hijerarhiji: vojsci, administraciji ili partijskim organizacijama.³⁶¹ « Staž » u nemačkim zarobljeničkim logorima i učešće u partizanskom antifašističkom pokretu su doprineli da se

---

³⁵⁷ Popović N, 1997.

³⁵⁸ Lebl Ženi, A memorial of yugoslavian Jewish Prisoners of War , Half a Century After Librration 1945-1995, Tel Aviv1995 (u daljem tekstu Ženi Lebl Ž, 1995) , str 322.

³⁵⁹ AJIM, AO, 325.

³⁶⁰ Gordiejew B.P, 1999, str. 92 -95.

³⁶¹ Gordiejew B.P,1999, str 101 -103.

između predstavnika vlasti u novoj Jugoslaviji i rukovodstva jugoslovenske jevrejske zajednice ostvari bliskost i razumevanje, što je moglo samo povoljno da utiče na položaj Jevreja u novonastaloj državi.

Veliki broj članova prvog posleratnog predsedništva Saveza, koji su, pre rata, uglavnom bili pristalice cionističkog pokreta, sada su u velikom broju pripadali komunističkoj hijerarhiji, ili su bili u redovima komunističke omladine Jugoslavije, te su, kao dosledni sledbenici proklamovane ideologije svojih političkih organizacija, u posleratnom periodu načelno bili protiv cionističke ideje, dok su drugi ostali verni svom prvobitnom opredeljenju³⁶² Stoga ne treba da čudi podatak da je, kao jednu od bitnih pretpostavki za uspeh u zajedničkom naporu da se obezbedi uspešna rekonstrukcija Saveza i mreže jevrejskih opština u Jugoslaviji i njihov dalji rad, bilo insistiranje na prekidu sa međusobnim raspravama i sukobima po pitanju cionizma.

Kako to obično biva i u drugim oblastima života, ranije pristalice cionističke ideje među članovima predsedništva, koji su se sada opredelili za komunističku ideju, su deklarativno postali još veći protivnici obnavljanja cionističke organizacije od onih koji su u predratnom periodu zastupali drugačiji stav po tom pitanju. Ferederik Vajt, predstavnik Džointa³⁶³ u Jugoslaviji, je nekoliko puta kritikovao ponašanje jugoslovenskog jevrejskog predsedništva. Prema njegovoj proceni, neki onih koji su u Savezu imali najuticajnije položaje, su, na primer, pokušavali da značajno minimiziraju i umanje jevrejski karakter pomoći koju je delio Autonomni odbor za pomoć i da se prilagode novom sistemu koji je zahtevao da se negiraju razlike koje su proisticale iz pripadnosti različitim nacijama ili religijama i etničkim zajednicama.³⁶⁴ Federalističke tendencije i rivalstvo, naročito između dve od najvećih jevrejskih veroispovednih opština, beogradske i zagrebačke, predstavljali su najveće poteškoće i glavne prepreke Vajtovim naporima da se sprovede program Džointa u obliku koji je ova organizacija predvidela za Jugoslaviju.³⁶⁵

Neslaganje između komunista i nekomunista je proisticalo iz nerazumevanja koje je imalo korene još u predratnom periodu. Prvo posleratno predsedništvo Saveza u novoj Jugoslaviji su, uz nekoliko izuzetaka, činili simpatizeri ili članovi Komunističke partije Jugoslavije (u daljem tekstu KPJ). Oni

---

³⁶² Gordiejew B.P, 1999. str 83-85.

³⁶³ American Distribution Committee—Organizacija za pomoć koju su formirali američki Jevreji. Jedna od najvećih i finansijski najjačih humanitarnih jevrejskih organizacija u svetu. Džoint je, u posmatranom periodu, bio zadužen da jugoslovenskim Jevrejima distribuiraju materijalnu pomoć u novcu i robi. Džoint je u svim većim svetskim centrima imao svoje kancelarije i predstavništva. Predstavnici Saveza jevrejskih veroispovednih opština pri Evropskom Izvršnom odboru Džointa, čija se centrala nalazila u Parizu su bili Albert Vajs i Ladislav Kadelbirg.

³⁶⁴ AJIM, PK, 902.

³⁶⁵ AJIM, AO, 705.

koji nisu ni na koji način pripadali komunističkoj nomenklaturi ili su se otvoreno izjašnjavali za cionizam uglavnom nisu bili birani u rukovodeće organe Saveza.

Komunisti i njihovi simpatizeri su bili članovi Izvršnog, a po njegovom formiranju, i Autonomnog odbora, a nalazili su se na i ostalim rukovodećim mestima. Nisu bili zapostavljeni ni oni koji su imali drugačija politička ubedjenja i oni su, takodje, bili vrlo poštovani od strane ostalih članova rukovodstva i cele jevrejske populacije, ali su bili redje birani na rukovodeća mesta u Savezu. Ova pojava je bila jedna od posledica realnog sagledavanja i procene situacije nastale u prirodu posle rata, u kojoj se Jugoslavija opredelila za izgradnju sistema «narodne demokratije», a koji nije blagonaklono gledao na cionističku ideju.

Ovakvoj isključivosti i posrednom uticaju državne politike na sastav pretsedništva i rukovodstva Saveza i njegovih radnih tela se najviše suprostavljao David Alkalaj i zbog toga je često kritikovao svoje saradnike iz redova pretsedništva koji su bili članovi KPJ.³⁶⁶ On se, takodje, žestoko zalagao da se obnovi otvorena saradnja sa Džointom i Svetskim jevrejskim kongresom³⁶⁷ koja je bila prekinuta krajem 1949. godine.³⁶⁸

Uticaj članova jugoslovenskog jevrejskog rukovodstva koji nisu formalno bili članovi Komunističke partije je svoju potvrdu dobio time što je, posle smrti Fridriha Popsa, na položaj pretsednika Saveza, kao njegov naslednik, 1948. godine bio izabran Arbert Vajs, jedna od najupečatljivijih ličnosti u poslertnoj istoriji Saveza i jugoslovenske jevrejske nacionalne zajednice uopšte.

Članovi KPJ su, posle donošenja Ustava 1946. godine u kojem je bilo proklamovano odvajanje crkve od države, što je, neminovno, podrazumevalo i istupanje članova KPJ iz rukovodstva svih udruženja i institucije koje su u sebi sadržavale versku komponentu, formalno istupili iz rukovodstva Saveza.

---

³⁶⁶ AJIM, AO, Isto.

³⁶⁷ World Jewish Congress–Svetska jevrejska organizacija, stvorena sa ciljem da predstavlja one interese koji su zajednički za sve Jevreje u svetu i da brani prva Jevreja svuda u svetu gde bi ona bila ugrožena. Pripremne konsultacije oko njegovog osnivanja su počela 1932. godine, a formalno je bio osnovan na koferenciji delegata 29 zemalja 1936. godine u Ženevi. Savez jugoslovenskih veroispovednih opština je bio jedan od osnivača. Neposredno posle rata je brojao 22 članice. Glavni biroi Kongresa nalazili su se u Njujorku, Londonu, Parizu, Ženevi i Buenos Airesu. Na čelu Svetskog jevrejskog kongresa se, u posmatranom periodu, nalazio Haim Vajcman (Chaim Weizmann), doktor nauka i profesor univerziteta u Ženevi i Mančesteru. Posle proglašenja države Izrael, Vajcman je bio njen prvi pretsednik, dok je za prvog pretsednika vlade nove države bio izabran David Ben Gurion. U posmatranom periodu, Svetski jevrejski kongres je bio zadužen za dostavljanje humanitarne pomoći u robi.

³⁶⁸ AJIM, AO, Isto

Medjutim, oni su i posle toga i dalje nastavili da saraduju sa Savezom i pomažu jevrejske interese sa svojih visokih položaja koje su zauzimali u državnoj i partijskoj hijerarhiji nove Jugoslavije.³⁶⁹

Uticao članova KPJ u predsedništvu Saveza i njegovim radnim telima bi, najverovatnije, bio mnogo veći da nije došlo do sukoba Jugoslavije sa Inforbiroom 1948. godine i prekida veza sa zemljama Istočnog bloka. Zbog ovog prekida u odnosima, Jugoslavija je bila prinudjena da se okrene zapadnim zemljama i od njih zatraži podršku i materijalnu pomoć, što je, između ostalog, podrazumevalo i njeno otvaranje za zapadne uticaje i veću prijemчивost i razumevanje za tamošnji sistem vrednosti. Sticajem okolnosti i silom prilika, Jugoslavija je morala da prihvati zapadni način razmišljanja i o nekim stvarima i pojavama, o kojima je ranije imala drugo stanovište, uključujući i odnos prema nacionalnim manjinama, gde su spadali i Jevreji, koji su oduvek održavali čvrste veze sa svojim sunarodnicima u dijaspori.

Činjenica da je veliki broj članova predsedništva Saveza, i ostalih rukovodilaca jevrejske zajednice u Jugoslaviji na lokalnom nivou, stupio u članstvo KPJ mogla bi da se objasni, pored sličnosti u ciljevima u pogledu ostvarivanja društva socijalne pravde i jednakosti, i potrebom da se na taj način pokaže lojalnost novoj vlasti i tako doprinese da jevrejska organizacija bude dobro prihvaćena i da joj se pruži šansa da se integriše u novo društvo. I pored deklarativno izražene bezrezervne saglasnosti sa pravilima koja je propisivala nova komunistička vlast, Predsedništvo Saveza i rukovodstvo njenih radnih tela se, u praksi, ipak pridržavalo sopstvenih pravila i insistiralo na njima, u meri u kojoj se to nije kosilo sa interesima vladajućeg režima.

Pristalice cionističke ideje, kakvih je i dalje bilo među članovima jugoslovenskog jevrejskog rukovodstva, a koji su se ranije otvoreno deklarirali kao takvi, kako je to bilo, na primer, u slučaju Alberta Vajsa, su u javnim istupima taj aspekt sada stavljali u drugi plan i, naizgled, potpuno zanemarivali. To, medjutim, nije značilo da su se oni suštinski zaista i odrekli svojih ubedjenja. Jednostavno, ponašali su se onako kako je to izgledalo najmundrije u novonastalim okolnostima.³⁷⁰

---

³⁶⁹ Na primer Lavoslav Kadelburg, koji je bio član KPJ i nalazio se na visokim položajima u različitim sektorima državne administracije: načelnik odeljenja u Ministarstvu unutrašnjih poslova, funkcioner u Javnom tužilaštvu SR Srbije, sudija Vrhovnog suda Srbije.

³⁷⁰ AJIM, PK, 285.

Izvršni odbor

Na organizacionom planu, kao prvi organ Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, bio je oformljen Izvršni odbor sa zadatkom da podstakne u reorganizaciju jevrejskih veroispovednih opština, gde god je za to bilo dovoljno potrebnog ljudstva i pruži materijalnu i svaku drugu pomoć njenim članovima.

Prvi privremeni Izvršni odbor je nastao tako što su, posle oslobodjenja Beogradada, reorganizovanja rada beogradske jevrejske veroispovedne opštine i okupljanja članova rukovodstva predratnog Saveza, preživeli članovi predratnog Izvršnog odbora (Fridrih Pops, David Alkalaj i Albert Vajs) organizovali i kooptirali još osam članova, od kojih je četvoricu kandidovala Beogradska veroispovedna opština, dvojica su dolazila iz JVO Zagreb, a po jedan iz Sarajeva i Subotice. Sa takvim odborom su se složile sve postojeće jevrejske veroispovedne opštine. Ovaj Izvršni odbor je trebalo da bude privremen i da vodi poslove Saveza do prvog redovnog kongresa. U praksi se, međjutim, pokazalo da je Izvršni odbor Saveza, izuzev promena u sastavu članstva koje su nastupile kao posledica organizovanog iseljavanja u Izrael ili zamene nekog od starih novim članom, od strane iste gradske JVO, kao i smrti nekog od starijih članova, nastavio da radi u istom sastavu tokom celog posmatranog perioda.

Na čelu prvog Izvršnog odbora Saveza se nalazio Lavoslav Kadelburg,³⁷¹ koji je rat proveo kao ratni zarobljenik u Nemačkoj. Kadelburg je bio član Komunističke partije. On je 1950. godine postao Alkalalajev naslednik na mestu predsednika Autonomnog odbora, pošto se ovaj iselio za Izrael.³⁷² U prvom periodu posle osnivanja, dužnost sekretara u Izvršnom odboru je, takodje, obavljao Bata

---

³⁷¹ Dr Lavoslav Kadelburg je bio po profesiji pravnik. Rođen je u Vinkovcima u Hrvatskoj.

³⁷² Kadelburg L, 1969. str. 133.

Gedalja.³⁷³ Izvršni odbor je postao najistaknutije telo u Savezu. Prema njemu su se, kao prema uzoru, orijentisale i druga tela nižeg ranga, a sličnog profila, i u ostalim jevrejskim opštinama širom zemlje.

Decembra 1945. godine je bilo odlučeno da se u sastav Odbora kooptira još šestoro članova iz drugih velikih opština iz cele Jugoslavije, koji bi bili birani na predlog svojih veroispovednih opština sa pravom odlučivanja o interesima celokupnog Saveza.³⁷⁴ U docnijem periodu, Izvršni odbor je imao svoje predstavništvo u Zagrebu, gde se nalazilo i sedište Pravnog odseka Saveza. Izvršni odbor je, kao i Autonomni odbor, uz sve moguće rizike da budu sankcionisan od strane vlasti, održavao stalne i neprekidne veze i konsultacije sa Svetskim jevrejskim kongresom.

Glavni odbor

Neposredno po formiranju Izvršnog, bio je formiran i Glavni odbor. Njega su sačinjavali svi članovi Izvršnog odbora, svi preživeli predratni članovi Glavnog odbora i predstavnici reorganizovanih jevrejskih opština. Jevrejske veroispovedne opštine sa preko 500 članova su u Glavni odbor delegirale po dva člana, a opštine preko 300 članova, po jednog člana, dok opštine sa manjim brojem članova nisu imale svog predstavnika u Glavnom odboru.

Prvi Glavni odbor je imao 36 članova. Postojanje Glavnog odbora je bilo formalno i služilo je više da se pred širokim članstvom održi utisak široke demokratičnosti u odlučivanju, budući da su sve veće jevrejske opštine u njemu imale svoje predstavnike. U stvarnosti je, međutim, situacija po pitanju odličivanja i upravljanja aktivnostima Saveza bila kvalitativno drugačija. Glavni odbor se, kao glomazno telo, sastajao retko, a njegova uloga se, u suštini, svodila na savetodavnu. Već posle odlaska prvih alija 1948. godine prestala je potreba za postojanjem Glavnog odbora.

Autonomni odbor³⁷⁵

Posle dolaska zvaničnog predstavnika Svetskog jevrejskog kongresa, odnosno Džointa, u Jugoslaviju početkom leta 1946. godine, pri Savezu je bio formiran Autonomni odbor³⁷⁶ za pomoć. Odbor

---

³⁷³ Kadelburg L, 1969.

³⁷⁴ Ovi pridruženi članovi su bili delegirani iz JVO Zagreb, Novi Sad, Sarajevo, Subotica i Skoplje.

³⁷⁵ Puno ime ovog organa Saveza koji je, po mnogim prerogativima i nekim svojim specifičnostima u karakteru svoga rada, predstavljao svojevrsnu instituciju, je bio » Autonomni odbor za pomoć ».

je, zvanično, bio osnovan kao jedno od radnih tela Saveza. Kao takav je bio predstavljen i nadležnim jugoslovenskim vlastima i članovima jugoslovenske zajednice, jer je bilo procenjeno da je «... to najpogodnija forma za njegov rad, kako prema vlastima tako i prema opštinama. Faktički je njegov rad nezavistan od Saveza. Njegove članove je po našim predlozima postavio odnosno odobrio Džoint i Autonomni odbor je za svoj rad odgovoran Džointu.»³⁷⁷ Zbog uloge koju je odigrao u odlučivanju o raspodeli pomoći koju je jugoslovenska jevrejska zajednica dobijala od raznih svetskih jevrejskih humanitarnih organizacija i posredovanju u kontaktima koje je Savez imao sa njima, samatra se da je Autonomni odbor bio najvažniji organ koji je, u neposrednom ratnom periodu, bio osnovana pri Savezu.

Sedište Autonomnog odbora je bilo u Beogradu. U neposrednom posleratnom priodu je postojala namera da se i u Zagrebu otvori jedno predstavništvo Autonomnog odbora, te je tako bilo i učinjeno. Predstavništvo AO u Zagrebu je uspešno postojalo i radilo do početka 1948. godine, kada je pretsedništvo zagrebačke JVO zauzelo stav da “.. (više) ... ne postoji potreba za zasebno predstavništvo Autonomnog odbora u Zagrebu jer bi Općina sa svojim aparatom mogla vršiti posao koji vrši Predstavništvo (Autonomnog odbora).”³⁷⁸ Na predlog JVO Zagreb, Autonomni odbor je povukao svoje predstavnike iz tog grada, uz obavezu da, u svoje telo u Beogradu, pored postojeća tri predstavnika JVO Zagreb, kooptira još jednog njihovog predstavnika, što je i bilo učinjeno.³⁷⁹

Autonomni odbor je, takodje, krajem 1948. godine bio u pregovorima o osnivanju svog predstavništva u Sarajevu. Tokom novembra meseca, član Izvršnog odbora Saveza i član Autonomnog odbora Aleksandar Štajner je nekoliko puta boravio u Sarajevu, gde je razgovarao o potrebi otvaranja predstavništva Autonomnog odbora u ovom gradu. Medjutim, stav sarajevske JVO je bio, po ovom pitanju, sličan kao i stav JVO Zagreb, tako da se od ove ideje, na kraju, odustalo.³⁸⁰

Zadaci Autonomnog odbora za pomoć su bili mnogobrojni. On je, pre svega, bio zadužen za organizovanje i raspodelu pristigle pomoći Jevrejima u Jugoslaviji i za nalaženje novih izvora i načina za materijalno zbrinjavanje jugoslovenske jevrejske populacije. Sledeći zadatak Autonomnog odbora je bio i

---

³⁷⁶ «...Autonomni odbor, u stvari jugoslovenski ured Džointa.» . Iz pisma Alberta Vajsa upućenog, iz Ninberga, Pavlu Nojbergeru, pretsedniku Jugoslovenskog jevrejskog komiteta Svetskog jevrejskog kongresa, u Njujork od 11. juna 1946. godine. AJIM, PK, 902.

³⁷⁷ AJIM, PK, Isto

³⁷⁸ Iz zapisnika sa V sjednice pretsjedništva Jevrejske vjeroipovjedne općine u Zagrebu, održane 6. siječnja 1948. godine, AJIM, AO, 853.

³⁷⁹ Isto.

³⁸⁰ AJIM, AO, 853.

da predstavlja Jevreje iz Jugoslavije pred ostalim jevrejskim organizacijama u inostranstvu.³⁸¹ Ova institucija je podstakla osnivanje novih radnih tela, odbora i pododbora i osnažila volju kod pripadnika jevrejske populacije za svakom aktivnošću koja bi mogla imati jevrejski predznak, iako je ona sama bila strogo kontrolisana od strane narodnih vlasti, koje su zahtevale da im se omogući uvid u zapisnike sa sednica Odbora, a njegova prepiska je bila podvrgavana kontroli, što je, u ono vreme, bilo uobičajeno.

Autonomni odbor je bio osnovan kao jedan od organa Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, bio je sastavljen od njegovih članova i za svoj rad je odgovarao Savezu. Medjutim, po specifičnim prerogativima koje je imao i njegovoj ulozi koju je imao u ostvarivanju kontakata sa međunarodnim jevrejskim organizacijama, načinu finansiranja i značaja u koordinaciji delatnosti koje su bile od važnosti za celokupnu jevrejsku populaciju na teritoriji Jugoslavije, ovaj odbor je imao i neke od karaktera institucije, koja nije bila nezavisna od osnovnih upravnih tela Saveza, već je, naprotiv, i postojala i delovala kao jedno od njegovih radnih tela.

U članstvu Autonomnog odbora su se nalazili svi članovi Izvršnog odbora. Iz ovoga se, posledično, može zaključiti da su Svetski jevrejski kongres i Džoint su imali, ako ne presudan, a onda bar vrlo jak uticaj na vođenje generalne politike Saveza, naročito na polju unutrašnjih, medjuopštinskih odnosa.

Medjutim, kako ćemo to kasnije i pokazati, Autonomni odbor se u svom radu, prvenstveno, bazirao na sopstvenoj proceni situacije na terenu, u Jugoslaviji. U skladu sa takvim svojim stavom i opredeljenjem on je donosio odluke i sredstvima dobijenim na ime humanitarne pomoći raspolagao po sopstvenoj proceni, upoznavajući sa time predstavnika i centralna tela međunarodnih jevrejskih organizacija od kojih je ta pomoć bila dobijana. Rukovodstvo Autonomnog odbora je, pre svega, zastupalo stav da ono najbolje poznaje situaciju na terenu i da, u skladu sa tim, može najmerodavnije da donosi odluke o rasodeli pristigle pomoći. Ovakav stav rukovodstva Autonomnog odbora nije, naročito u početnom periodu saradnje sa jevrejskim međunarodnim organizacijama, uvek nailazio na razumevanje. One su, ponekad, upućivale otvorene zamerke Autonomnom odboru, od kojih se on uspešno branio, ukazujući na svu specifičnost i složenost unutrašnje političke situacije u novoj Jugoslaviji i time se izborio za zavidnu dozu samostalnosti u svom odlučivanju i postupanju.

Smatramo da nije neophodno posebno naglašavati koliko je taktičnosti, diplomatske umešnosti, argumentovanosti i strpljivosti bilo neophodno članovima Autonomnog odbora koji su svoja stanovišta

---

³⁸¹ AJIM, AO, 285.

izlagali međunarodnim jevrejskim organizacijama, rizikujući, pri tom, da ove organizacije odluče da značajno smanje, ili čak potpuno obustave odobravanje materijalne i svake druge pomoći, kao što se to i desilo krajem 1949. godine.

Posle Autonomni obor za pomoć je nastavio sa radom i dalje i funkcionisao je kao deo Saveza sve dok se 1952. godine nije ujedinio sa Izvršnim odborom.³⁸²

Pokušaj obnavljanja i opstanka Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština

U početku je život i razvoj Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština tekao nezavisno od obnavljanja ostalih delova Saveza.³⁸³ Objektivnih razloga za to nije bilo i ova podvojenost u okviru jugoslovenske jevrejske populacije nije imala nikakve veze sa odlukama koje su, tokom rata, bile donete od strane organa vlasti Narodnooslobodilačkog pokreta. Za vreme rata AVNOJ je već odredio i proglasio, kao jedan od osnovnih principa uređenja buduće države, jednakost svih gradjana nezavisno od njihovog nacionalnog i verskog opredeljenja.³⁸⁴ Prvi Ustav nove Jugoslavije je garantovao slobodu i priznavanje religioznih sloboda. To je, uostalom, bilo jasno vidljivo i iz izveštaja o položaju jugoslovenskih Jevreja koji su Fridrih Pops i David Alkalaj 10. juna 1945. godine uputili Evropskoj centrali Svetskog jevrejskog kongresa, u kojem su odnos novih vlasti prema jevrejskom stanovništvu, po pitanju verskih sloboda opisali na sledeći način: «... Jevreji imaju punu slobodu da organizuju veroispovedne opštine sa punom slobodom vršenja verskih obreda i ispoljavanja svojih religioznih osećanja...».³⁸⁵

U stvarnosti, formalno posmatrano, u posleratnom periodu ortodoksne jevrejske opštine su funkcionisale nezavisno od Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije i bile su organizovane u Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština čiji je centar, kao i pre rata, bio smešten u Subotici. Na čelu Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština se nalazio nadrabin Aleksandar Binder iz Sente, kao vrhovni rabin.³⁸⁶ Postojanje i delatnost obadve organizacije, i Saveza i

---

³⁸² Kadelburg, 1969. str. 120.

³⁸³ AJIM, AO, 853.

³⁸⁴ Početkom maja 1945. godine, kao jedan od prvih zakona u novoj Jugoslaviji, bio je donet « Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora ». Službeni list DFJ broj 36, od 29. maja 1945. godine.

³⁸⁵ Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, fond Pretsednička komisija (u daljem tekstu AJIM, PK), kutija broj 285.

³⁸⁶ AJIM, AO, 853.

Udruženja ortodoksnih Jevreja je u periodu između dva svetska rata bio legalno uređen i odvijao se u skladu sa odredbama Zakona o verskim zajednicama u Kraljevini Jugoslaviji.

Iako nijedan zakon koji se ticao statusa jevrejske zajednice posle rata još nije bio donet i primenjivao se onaj od pre rata, obadve ove organizacije su nastavile da rade na osnovu prethodnog zakona. Između Saveza i Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština su, u ovom periodu, vladalali bliskost i razumevanje.³⁸⁷ Odmah posle rata Udruženje ortodoksnih Jevreja iz Subotice je, na primer, tražilo finansijsku pomoć od Autonomnog odbora za pomoć za obnovu sinagoga i ritualnih kupatila³⁸⁸ i izrazilo potrebu, koju je Savez podržao, za da obnovom košer³⁸⁹ kuhinje.³⁹⁰

U Vojvodini je tradicionalni centar ortodoksnog jevrejstva bila Subotica u kojoj je još 1924. godine bila formirana Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština. Ovo Udruženje je, neposredno posle rata, okupljalo oko 500 preživelih ortodoksnih Jevreja. Generalno posmatrano, u Vojvodini je u posleratnom periodu živela jedna trećina svih preživelih Jevreja u Jugoslaviji, sa brojnom populacijom, čiji broj je novembra 1946. godine iznosio 3729 osoba³⁹¹, mada treba uzeti u obzir i stalnu fluktuaciju stanovništva koje se, ipak, zadržavalo na teritoriji Vojvodine.

Prve posleratne ortodoksne opštine su bile rekonstruisane u Subotici, sa 115 članova i Senti, sa 179 članova³⁹² već početkom 1946. godine. Manje opštine su takodje bile rekonstruisane u manjim gradovima i selima. Tako su, na primer, postojale manje ortodoksne opštine: - u Adi sa 70 članova, - u Bačkom Petrovom selu sa takodje 70 članova, - u Molu i Iloku sa oko 20 članova, koji su gravitirali i organizaciono pripadali opštinama u Subotici i Senti.³⁹³

Iako formalno odvojeno od Saveza, Udruženje ortodoksnih opština je bilo, kao i sam Savez, finansijski zavisio od Džointa čiju pomoć je dobijalo preko Autonomnog odbora Saveza u Beogradu. Pošto je Autonomni odbor bio jedina veza između Džointa i Saveza, to dovodi do zaključka da je Udruženje ortodoksnih jevrejskih opština praktično u potpunosti bilo zavisno od njega. Savez nije,

---

³⁸⁷ AJIM, AO, 853.

³⁸⁸ mikve, bet tevila–ritualno kupatilo (hebrejski). Prema verskim propisima, bilo je obavezno da svaka jevrejska zajednica ima svoje mikve. Postojali su strogi propisi o dubini bazena i kvalitetu vode kojom je trebalo da bude ispunjen. U principu, ova voda je trebalo da bude prirodna–morska, rečna, izvorska, kišnica ili otopljeni sneg. Eventualno je bilo dozvoljeno i da se, delom, upotrebi i voda dovedena do kupatila na drugi način, ali u strogo određenoj srazmeri sa « živom » vodom.

³⁸⁹ košer, kašrut–čisto (hebrejski). Pravila i ritualni propisi za pripremu namirnica za ishranu, a šire, i ispravnog ponašanja pri samom činu obedovanja.

³⁹⁰ AJIM, PK, 285.

³⁹¹ Perera D, 1971, str. 138

³⁹² Perera D, 1971, str. 139.

³⁹³ AJIM, AO, 769.

medjutim, potrebama preostalih malobrojnih članova Udruženja ortodoksnih opština poklanjao dovoljnu pažnju, ili bar ne u onoj meri u kojoj su njeni pripadnici smatrali da oni zavredjuju.

O ovome svedoči pismo jednog pripadnika ortodokne zajednice, Josipa Hauera iz Sente, po zanimanju trgovca, od maja 1947. godine ortodoksnom rabinu Lazaru Šoenfeldu (Lazar Schoenfeld) u Njujork u kojem mu opisuje situaciju u kojoj se nalaze ortodoksni Jevreji u Jugoslaviji.³⁹⁴ Prema njegovim informacijama, čak oko 300 ortodoksnih Jevreja nije bilo uključeno ni u jednu jevrejsku opštinu.³⁹⁵ Iz njegovog pisma se moglo saznati i da su neki Jevreji živeli dobro i pored oskudice u namirnicama neophodnim za rad košer menzi i nedostatku hebrejskih učitelja tako što su se sami organizovali i snalazili pomažući jedni drugima.

U svom pismu, Hauer se žalio na stav Saveza i ukazivao na to da on ne vodi dovoljno računa o potrebama Udruženju ortodoksnih opština. On je sugerisao da Džoint, direktno ili indirektno, treba da upozori Savez da vodi više računa o zadovoljenju specifičnih potreba svojih ortodoksnih sunarodnika.

Ovaj podatak ukazuje na pojavu koja je bila prisutna u organizaciji života i odnosima unutar jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji u periodu neposredno posle rata. Ona je proisticala iz činjenice da je do promena u oblasti poimanja uredjenja medjusobnih odnosa različitih društvenih grupacija dolazilo teže i sporije nego do promena u oblasti institucionalnog uredjenja života zajednice u kojoj su te grupacije živele. Naime, iako je Savez bio rekonstruisan kao centralna, nadopštinska ustanova celokupne jevrejske populacije u Jugoslaviji i kao takav bio deklarativno priznat od svih njenih pripadnika, ostale su očigledne pojave podele, nerazumevanja i nesaradnje izmedju ortodoksnih pripadnika jevrejske zajednice i onih koji su i pre rata bili okupljeni oko Saveza.

Sa jedne strane, ortodokasni Jevreji su se radije obratili svojim istomišljenicima u ispovedanju vere koji su živeli čak u Americi nego Savezu. Sa druge strane, Savez nije poslao svoje predstavnike u ortodoksne opštine da, i pored izostanka formalnog zahteva ovih opština, provere stanje u tim opštinama, naročito u pogledu predmeta neophodnih za obavljanje verske službe, iako je bio svestan da pripadnici ovih opština imaju veće potrebe za njima od ostalih, na šta je bio obavezan kao centralna organizacija za sve opštine, bez obzira na versku opredeljenost. Za stvaranje ovakve klime nerazumevna

---

³⁹⁴ Pismo rabina Lazara Šoenfelda Autonomnom odboru JVO u Beogradu od 5. maja 1947. godine u kojem se poziva na Hauerovo pismo, AJIM, AO, Isto; Takođe, Pismo ortodoksnih rabina iz Severne Amerike i Kanade, ASMIP, PA, 21/ 1945.

³⁹⁵ Verovatno je Hauer ovde ovim brojem obuhvatio sve ortodoksne vernike u Subotici, Senti i drugim manjim mestima u kojima su živeli pripadnici Ortodoksne zajednice.

je, ipak, bio više odgovoran Savez, koji je trebalo da pokaže veću svest o postojanju problema podele nasledjenog iz predratnog vremena i spremnosti da on, u novim uslovima, bude prevaziđen.

Ovo tim pre što su, pored namirnica i odeće, iz inostranstva na ime materijalne pomoći stizale u zavidne količine upravo onih artikala za kojima su pripadnici ortodoksnih opština imali goruću potrebu: verskih knjiga i ostlih potrepština za normalno održavanje verskih obreda. Džoint je u toku 1946. godine poslao za potrebe svih jevrejskih veroispovednih opština koje su za tim iskazivale potrebu, veliki broj verskih i opšteobrazovnih knjiga i sakralnih predmeta. Ovde ćemo navesti samo neke koje su bili zastupljeni u većoj količini: 200 knjiga beletristike pisane na jidišu, 2000 knjiga sa religioznom sadržinom na hebrejskom, 800 knjiga iz oblasti nacionalne istorije Jevreja na jidišu, 1 500 slikovnica za bojenje za decu sa tematikom iz jevrejske nacionalne istorije, kao i pribor za njihovo bojenje, 150 menora³⁹⁶ različite veličine, izvestan broj knjiga Tore, Talmuda i veći broj molitvenih remenova, kao i izvestan broj sakralnih posuda.³⁹⁷

Šoenfeldovo pismo je podstaklo predstavnika Džionta u Jugoslaviji, Frederika Vajta, da obati veću pažnju na Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština i zaista, on je, samo četiri meseca nakon Hauerovog pisma, već imao jasniju sliku o stanju u kome se nalazilo ovo Udruženje. Vajt je skrenuo pažnju rukovodstvu Saveza da je neophodno da se u novonastaloj društvenoj stvarnosti pokaže više razumevanja za potrebe ortodoksnih Jevreja. U svom pismu Džointu, Vajt je izvestio da između Saveza i Udruženja doista postoje izvesni nesporazumi. On je smatrao da je i sam Hauer bio, donekle, nerealan u svojim očekivanjima, te da takav njegov nastup s pravom nije bio tolerisan od strana rukovodstva u Savezu u Beogradu.

Vajt je ovaj svoj izveštaj sačinio na osnovu svog sastanka sa predstavnicima Udruženja ortodoksnih opština u Beogradu od 4. septembra 1947. godine. Tom sastanku su prisustvovali ortodokсни nadržabin Aleksandar Binder i predsednik rukovodstva Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština, a takodje Hinko Gelbštajn i Oskar Fleš, članovi ortodoksne opštine iz Sente. Sastanak je bio održan zbog problema koji su nastali kod oko ortodoksnih Jevreja koji su teško podnosili nadostatak obučenog sveštениčkog osoblja, a takodje i oskudicu košer hrane, a naročito pasulja, jaja i drugih prehrambenih proizvoda od kojih bi sami bili u mogućnosti da je pripremaju, kao i nedostatka sakralnih predmeta neophodnih za obavljanje bogoslužjenja, kako je to ranije pomenuo i Hauer.

---

³⁹⁶ Menora (hebrejski)—sedmokraki svećnjak Jedan od najvažnijih simbola jevrejstva. Menora je uzeta za motiv koji se nalazi na grbu današnje države Izrael.

³⁹⁷ AJIM, AO, 905.

Hauer se, prethodno, istim povodom obraćao i zagrebačkom nadržbinu dr Hinku Urbahu, za koga je smatrao da je imao dovoljan uticaj na Savez, da potpomogne njegove zahteve. Nadržbin Urbah je, zaista, u otm smislu intervenisao kod Saveza. Dopisom od 5. maja 1947. godine Savez mu je odgovorio da rešavanje problema oko dolaska ortodoksnih verskih službenika iz inostranstva nije u njegovoj nadležnosti i objasnio način na koji bi trebalo da se započne postupak za dobijanje dozvole od nadležnih jugoslovenskih vlasti za odobrenje dolaska školovanih ortodoksnih verskih službenika iz inostranstva: “ ... primili smo Vaše pismo od 29. aprila o.g. ... (...) te vas izveštavamo da mi nismo primili nikakvu molbu JVO u Senti, već smo primili privatno pismo Josipa Hauera, koji nam skreće pažnju na činjenicu da bi trebalo tražiti dozvolu naših vlasti za nekoliko verskih službenika kojih kod nas nema.- Mi smo danas odgovorili, da nam se do sada nijedna opština nije javila da joj je potreban verski službenik, i da bi trebalo tržiti odobrenje. Mi vrlo dobro znamo da se kod nas oseća oskudica u verskim službenicima ... (...) Ali, neko treba da traži te službenike, treba neko prthodno da ih angažuje, pa tek se onda može tražiti odobrenje za njegov ulaz.- Sve dok se ove stvari prethodno ne završe, ne može se tražiti odobrenje za ulaz, pošto ne znamo njihove podatke.”³⁹⁸

Sem toga predstavnici ortodoksnih jevrejskih opština su izrazili želju da im se obezbedi još jedan ortodokсни rabin koji bi pomagao nadržbinu Aleksandru Binderu, koji je bio u godinama i prilično narušenog zdravlja. Religiozno stanovništvo je imalo povećanu potrebu za religioznim relikvijama kao što su, na primer, bile mezuze³⁹⁹, koje su bile uništene i oskrnavljene u ratu i svetim knjigama, kojih nije bilo dovoljno za potrebe svih članova ovih opština.⁴⁰⁰ Predstavnici Saveza, Autonomnog odbora i Udruženja ortodoksnih opština su odlučili da osnuju jedno posebno telo koje bi imalo za zadatak da utvrdi tačan broj ljudstva ortodoksne populacije, njihovu finansijsku situaciju i, kao najvažnije, da im pruži moralnu podršku u naporima koje su morali da podnesu u novonastaloj društvenoj realnosti, pokazujući, pri tome, svoju jaku privrženost svome Udruženju i ponos što mu pripadaju.⁴⁰¹

Vajtovo pojačano interesovanje za Udruženje ortodoksnih jevrejskih opština, kao i interesovanje i pisma koja su sledila posle Hauerovog pojedinačnog obraćanja američkim ortodoksnim Jevrejima nisu naišli na razumevanje i odobravanje od strane Saveza, ali su ukazali na potrebu da se, bar formalno, pokaže više spremnosti da se zahtevima ortodoksnih opština izadje u susret. Naime njihova pisma, puna

---

³⁹⁸ AJIM, PA, 795.

³⁹⁹ Mezuzasvitak iz Tore, obeležje koje rabin ili svešteno lice stavlja na gornjem desnom uglu ulaznih vrata u jevrejsku kuću i za koju postoji verovanje da je u stanju da magijskim dejstvom zaštititi ukućane i sve koji u miru dolaze u taj dom. Ponegde su mezuzasvitak bile stavljanje i na ostalim unutrašnjim vratima unutar kuće.

⁴⁰⁰ AJIM, PK, 1197.

⁴⁰¹ AJIM, PK, Isto

pritužbi i žalbi, predstavljala su Savez u negativnoj svetlosti u američkim ortodoksnim jevrejskim sredinama. Svestan da je finansijski zavistan od međunarodnih jevrejskih organizacija, Savez je jako vodio računa o svom ugledu i nije mu bilo u interesu da učini bilo šta čime bi mogao da rizikuje da ostane bez dela finansijske pomoći.

Svetski jevrejski kongres i Džoint su, kroz svoju finansijsku pomoć, pokrivali troškove rabina i ostalog sveštenečkog osoblja, pomagali obnovu sinagoga i drugih ritualnih zgrada, a takođe su obezbeđivali i plate za učitelje koji su, tamo gde je za to postojalo interesovanje vernika i objektivnih mogućnosti, subotom podučavali u hebrejskom jeziku i jevrejskoj istoriji⁴⁰².

Nesporazumi Saveza i Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština su, neplanirano, svoje razrešenje našli proglašenjem države Izrael, maja 1948. godine. Ortodoksni Jevreji su zauzeli značajno mesto u opredeljivanju za iseljenje u Erec Jisrael⁴⁰³, što je za rezultat imalo njihovo potpuno iščeznuće iz društvenog života nove Jugoslavije. Vajs je, 1949. godine, jednostavno obavestio Svetski jevrejski kongres da Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština više ne postoji u Jugoslaviji jer su svi njegovi članovi emigrirali za Izrael.⁴⁰⁴

Ovakav ishod je, u stvari, doneo olakšanje obema stranama, i jugoslovenskom režimu, ali i Savezu jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije. Ortodoksni Jevreji su predstavljali elemenat koji je odbijao integraciju u društvo sa ateističkom ideologijom, te nikako nisu nikako mogli da se uklope u njega i postanu njegov deo. Naprotiv, oni to nisu čak ni pokušavali jer su takav oblik društvenog uređenja smatrali apsolutno nepoželjnim. Vlasti nove Jugoslavije prema takvom stavu bile manje tolerantne⁴⁰⁵ nego što su to bile vlasti u drugim istočnoevropskim državama koji su naizgled bile spremnije da prihvate realnost postojanja različitih grupa među svojim jevrejskim građanima, u

---

⁴⁰² AJIM, PK, Isto.

⁴⁰³ Kako su sami nazivali teritorije na kojima je bila formirana država Izrael.

⁴⁰⁴ Pismo Alberta Vajsa Svetskom jevrejskom kongresu, od 5. decembra 1949. godine, AJIM, AO, 285.

⁴⁰⁵ Ovde smatramo da je interesantno da se ukaže na pojavu da se te iste vlasti nimalo nisu ustezale da, kada su za time imale potrebu, zatraže uslugu i specifičnu vrstu arbitraže od svojih građana—ortodoksnih Jevreja. Službenim pismom, koje je bilo poslato u Sentu, od strane Saveza, 1947. godine se tražila hitna stručna pomoć ortodoksnog pozanavaoca spravljanja košer rakije: „ Drugu Albertu Gelbštajn, Senta 31. januara... Dragi druže, Ministarstvo spoljne trgovine dobilo je porudžbu iz Amerike za interesente, koji su hteli iz Jugoslavije da izvoze šljivovicu, košer. S obzirom na to daa mi u Beogradu nemamo kvalifikovano lice, koje bi moglo pod punom ličnom odgovornošću da vodi nadzor za izradu te košer šljivovice, molimo Vas da budete dobri te da kažete Vašem rabinu, dugu Binderu ili nekom drugom lisu, koje poseduje zato kvalifikacije, da dodje u Beograd. **Kako ovaj posao spada u okvir proizvodnoga plana Ministarstva, to Vas molimo da pomenuto lice hitno pošaljete u Beograd radi dogovora.** U našu kancelariju. Srdačno Vas pozdravljamo, Smrt fašizmu – Sloboda narodu !“ (podvukao autor). AJIM, AO, 853.

pogledu stepena njihove religioznosti i načina njegovog ispoljavanja,⁴⁰⁶ i zbog toga je iseljavanje predstavljalo jedino rešenje za ovaj deo jevrejske populacije.⁴⁰⁷

U periodu neposredno posle završetka rata, vlasti nove Jugoslavije nisu otvoreno zabranjivale obavljanje verskih obreda i održavanje verskih manifestacija, čak su, u nekoliko prilika ovakvim manifestacijama prisustvovali i njeni visoki zvaničnici,⁴⁰⁸ ali nisu blagonaklono gledale na njih i, naročito, nisu ohrabrivale njihovo održavanje. Ovakav stav države u kojoj su živeli nikako nije odgovarao ortodoksnim Jevrejima, dok je, sa druge strane, država njih tretirala kao neproduktivne elemente koji su narušavali njenu projektovanu sliku o «novom čoveku», budući da su mnogi od njih još uvek posedovali sopstvene trgovine, ili su se bavili nekim sličnim zanimanjem. Oni su, jednostavno, bili smatrani za preživeli buržoaski elemenat i ostatak građanske klase.⁴⁰⁹

U Hauerovom pismu piše da je, čak, i sam Savez pokazivao nerazumevanje prema ortodoksnim Jevrejima, možda iz straha pred državnim organima. Jevrejsko rukovodstvo u neposrednom posleratnom, prema pitanjima shvatanja i izražavanja verskih sloboda još uvek nedovoljno definisanom i trusnom periodu, nije želelo da rizikuje, pre naglašeno ističući religioznu komponentu jevrejske populacije u novonastalim uslovima društvene stvarnosti. Ortodoksni Jevreji su, verovatno, čak bili posmatrani i kao mogući preteći elemenat koji bi, svojim beskompromisnim stavom, mogao da ugrozi ostale delove jevrejske populacije u Jugoslaviji u njihovim naporima da obezbede opstanak, mirno se prilagodjavajući postojećim pravilima režima čiji su rukovodioci, uglavnom, bili nereligiozni.

Zbog svega ovoga, ortodoksni Jevreji su se masovno odlučili na iseljavanje u Izrael. Shvativši da su insistiranje na opstanku ortodoksne jevrejske zajednice u novoj Jugoslaviji i sva njegova borba i zalaganje oko toga uzaludni, i Jozef Hauer lično se odlučio da emigrira sa celom porodicom u Izrael, kuda je i oputovao već sa prvom grupom iseljenika 1948. godine⁴¹⁰ Posleratno Udruženje ortodoksnih jevrejskih

---

⁴⁰⁶ Kirkkanen A, 2001, str 72.

⁴⁰⁷ ASMIP, PA, kutija broj 15 za 1947. godinu.

⁴⁰⁸ Radić Radmila, Država i verske zajednice 1945-1970. Prvi deo 1945-1953 (u daljem tekstu Radić R, 2002), Beograd 2002.

⁴⁰⁹ U odgovoru na dopis JVO Zagreb u kojem je bilo ukazivano na pojavu da se prema jevrejskoj zajednici još uvek postupa sa izvesnom dozom netrpeljivosti, Albert Vajs, tada potpredsednik Saveza je napisao: " Iz raznih pismenih i usmenih izveštaja, morali smo sa žalošću konstatovati da se u nekim mestima... još uvek pojavljuju znaci antisemitizma, u prvim redu pojedinačni, ali tu i tamo čak i kod nekih predstavnika nižih narodnih vlasti. ... (...) Moramo biti svesni toga da je antisemitizam jedan od ostataka fašističko-nacističke propagande i delatnosti okupatora i njegovih pomagača, a pored toga i sredstvo kojim se reakcionarni elementi i danas rado služe za svoje mračne ... ciljeve". AJIM, AO, 676.

⁴¹⁰ AJIM, AL, Spisak iseljenika za Izrael 1948

veroisповednih opština u Vojvodini je bilo kratkotrajnog veka i njegovo iščeznuće je predstavljalo izvesno olakšanje za sve više sekularizovane Jevreje u Savezu.

Jevreji koji su bili članovi Komunističke Partije i od kojih su pojedini zauzimali visoke položaje u državnoj hijerarhiji, nisu bili raspoloženi da uzmu izraženo učešće u aktivnostima oko organizacije i rukovođenja Savezom. Medjutim, oni su manje ili više otvoreno davali podršku svim njegovim aktivnostima koje nisu bile u suprotnostima sa aktuelnom orijentacijom i politikom vlasti u novoj Jugoslaviji. Na primer Lavoslav Kadelburg, jedan od najznačajnijih posleratnih rukovodioca, nije nikada lično pristajao da podrži odluke kojima se suštinski ograničavo rad i funkcionisanje jevrejske zajednice i da joj se uskrati mogućnost da bude slobodna u izražavanju svojih verskih osobenosti. Sa druge strane, vlastima nije bilo u interesu da menjaju strukturu i karakter jevrejske zajednice sve dotle dok su se pripadnici jevrejske populacije ponašali podjednako lojalno koliko i pripadnici ostalih nacionalnih zajednica koje su živele u Jugoslaviji.

Ipak, medju rukovodiocima u Savezu je, i pored svega, vladala izvesna doza nesigurnosti u pogledu ishoda nekih od njihovih aktivnosti, pa su se trudili da kod realizacije ovih aktivnosti ne bude naglašeno istaknuta religiozna komponenta.⁴¹¹ Medjutim, i pored toga, oni se nikada nisu poricali da je i ta komponenta njihov neodvojivi neodvojivi deo. Jevrejsko rukovodstvo je pokazivalo razumevanje za svoje sunarodnike koji su bili članovi Komunističke partije, a oni su Savezu pomagali da obezbedi zadovoljavajuće uslove u svim oblastima života jevrejskih opština: nacionalnoj, socijalnoj, obrazovnoj, kulturnoj i religioznoj.⁴¹²

Medjusobne odnose u okviru jevrejske populacije u Jugoslaviji, kako izmedju jevrejskih opština, tako i na ličnom nivou, izmedju pojedinaca, je dodatno komplikovala činjenica da su, pored spolja nametnutih, postojale i unutrašnje razlike izmedju dve grupe, Sefarda i Aškenaza, koje su bile nasledjene još iz predratnog perioda.⁴¹³ Iako one nisu bile predominantne, postojale su i ne bi ih trebalo zanemariti. Interesantno je zapaziti da su sefardsko-aškenaski mešoviti brakovi i u posleratnom periodu bili dosta retki, što je pokazivalo kako podeljenost izmedju njih nije automatski nestala odmah posle promena i ustanovljenja nove vlasti i da je do promene u mišljenjima dolazilo sporije od promene u karakteru državne vlasti. Različitosti u okviru jugoslovenske jevrejske populacije su, kao pojava, trajale izvesno vreme posle ustanovljenja nove države. Vremenom, zbog sve većeg broja mešovityh brakova, kao i

---

⁴¹¹ AJIM, AO, 853.

⁴¹² ASMIP, PA, 15/1950.

⁴¹³ AJIM, PK, 902.

povećane fluktuacije radno sposobnog stanovništva uopšte i isticanja potrebe, od strane jevrejskog rukovodstva, da je neophodno učiniti sve napore kako bi se i pripadnici njihove populacije uspešno uklopili u projektovanu sliku « novog čoveka » u novoj Jugoslaviji, te različitosti su se smanjile, mada nikada nisu potpuno iščezle.

Sa rekonstrukcijom Saveza cionista u Jugoslaviji je išlo teško i u posmatranom periodu ona nije bila izvršena. Ovo je bila direktna posledica delovanja dvaju bitnih razloga: uticaja Jevreja–članova KPJ i istovremenog upozoravanja od strane same Svetske cionističke organizacije da je, u vrlo delikatnim uslovima i okolnostima koji su postojali u novoj Jugoslaviji, bilo neophodno delovati obazrivo kako se ničim ne bi ugrozio položaj i smanjio obim već postojećih sloboda koje je uživala jevrejska populacija. Ovo nikako na znači i da su kontakti i saradnja jugoslovenskih Jevreja i Svetske cionističke organizacije bili prekinuti, i pored nastojanja zvaničnih jugoslovenskih vlasti.

Naprotiv, ona je bila nastavljena u nesmanjenom obimu, jedino su načini ostvarivanja kontakata promenjeni i oni nisu bili vršeni otvoreno, već su bili sakriveni iza neke drugačije forme. Jugoslovenski Jevreji–pristalice cionističke ideje su se, pri organizovanju alija, prvi osetili pozvanim da se prijave za iseljenje, tako da je u Jugoslaviji , posle 1952. godine, ostao da živi veoma mali broj pristalica cionističke ideje.

Na taj način su Jugoslaviju napustili, pored ortodoksnih verskih, i najradikalniji cionistički elementi među njenim jevrejskim gradjanima.

Rukovodstvo jugoslovenske jevrejske zajednice je ovakvom svojom mudrom politikom i odmerenim ponašanjem osiguralo relativno siguran i stabilan položaj za sve svoje pripadnike.

Centralizacija jevrejskih zajednica je uglavnom bila sprovedena gotovo istovremeno i na istovetan način u svim zemljama narodne demokratije. U Madjarskoj je bila dovršena 1950. godine,⁴¹⁴ dok su u Čehoslovačkoj Jevreji takodje imali sličan tretman u okviru novog društvenog poretka.⁴¹⁵ Organizovano iseljavanje u Izrael je u ovim zemljama postalo aktuelno i izvodljivo tek kasnije, kada je u Jugoslaviji ono već bilo prešlo u oblast sećanja i pripovedanja.

Formalna struktura posleratnih jevrejskih zajednica je bila jednostavna. Najviše odluke je trebalo da donosi Konferencija svih jevrejskih veroispovednih opština. Medjutim, u praksi su inicijatori odluka

---

⁴¹⁴ Rotenberg Džoša, The fate of Judaism in the Communist World (u daljem tekstu Dž. Rotenberg,1975), London 1975.

⁴¹⁵ Isto.

bili članovi Izvršnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije i Autonomni odbor (koji se 1970. godine ujedinio sa Izvršnim odborom). Autonomni odbor je svoju delatnost ostvarovao kroz Radni komitet i Pretsedništvo, a za potrebe izvodjenja različitih humanitarnih, kulturnih, sportskih i drugih aktivnosti, pri Savezu su bile formirane razni odbori i sekcije.⁴¹⁶ Svim ovim aktivnostima je bilo rukovodjeno iz jednog centra i one su na taj način bile koordinirane, kontrolisane i usmeravane.

Skoro odmah posle rata jugoslovenski Jevreji su obnovili ratom pokidane veze sa medjunarodnim jevrejskim organizacijama, a naročito Svetskim jevrejskim kongresom od kojeg su dobijali materijalnu i finansijsku pomoć. Ova pomoć je bila neposredno distribuirana preko Džointa. Vlasti nove Jugoslavije su svojim jevrejskim građanima omogućavale potpunu slobodu u održavju kontakata sa ovim i ostalim medjunarodnim jevrejskim organizacijama, izuzimajući Svetsku cionističku organizaciju.

Medjunarodne jevrejske organizacije su, sa svoje strane, podsticale kontakte sa jugoslovenskim Jevrejima, jer je njihovo rukovodstvo bilo realnije i spremnije za konstruktivnu saradnju od onog u istočnoevropskim jevrejskim zajednicama. Ovo je lako razumeti zbog toga što su kontakti sa zemljama istočnog bloka, posle otvorenosti u periodu neposredno posle završetka ratnih sukoba, kasnije bili uglavnom bili potpuno prekinuti pošto su komunisti preuzeli potpunu kontrolu nad svim sferama života i u svojim rukama skoncentrisali svu moć.

Čehoslovačka, koja je, na primer, prvih godina posle rata tolerisala održavanje bliskih odnosa između svojih stanovnika jevrejske nacionalnosti sa Svetskim jevrejskim kongresom, je potpuno promenila svoj stav po ovom pitanju krajem 1949. godine. Predstavicima Džointa, i svih ostalih jevrejskih medjunarodnih institucija i organizacija, je jednostavno bilo naređeno da obustave sve svoje poslove oko dostavljanja humanitarnе pomoći, te da napuste zemlju januara 1950. godine. U Bugarskoj je tamošnji Centralni jevrejski komitet, juna 1949. godine, objavio da se izdvaja iz Svetskog jevrejskog kongresa. Komunističke vlasti istočnoevropskih zemalja su optuživale sve medjunarodne jevrejske institucije, a naročito Džoint, da organizuju zaveru protiv komunizma i da saradjuju sa CIA-om i sa medjunarodnom cionističkim organizacijama.⁴¹⁷

---

⁴¹⁶ AJIM, AO, 676.

⁴¹⁷ Kirkkanen A, 2001, str. 61.

Pokušaj rekonstrukcije rada Saveza cionista Jugoslavije

Napori da se rekonstruiše Savez cionista Jugoslavije su naišli na teškoće već od samog početka. Nikako nisu mogle biti prevaziđene i prebrođene stalno prisutne, oštre i isključive diskusiju i razmimoilaženja u gledištima u između Jevreja cionističke orijentacije, uglavnom onih koji su imali predratno iskustvo i cionističku obuku, i onih koji nisu delili njihovo mišljenje, od kojih su mnogi bili komunisti.⁴¹⁸ U predratnom periodu je kod svih komunista, pa tako i jevrejskih, postojala jaka anticionistička tradicija i cionisti su često bili meta njihovih napada.⁴¹⁹ Na primer, Moša Pijade, koji je izjavljivao da podržava planirano naseljavanje Palestine jevrejskim stanovništvom koje bi trebalo da se doseli iz svih zemalja sveta, i koji je, faktički, zastupao antibritanski stav po ovom pitanju, sa ideološkog tačke gledišta je bio protiv cionizma. On lično je, u medjuratnom periodu oštro kritikovao jugoslovenske cioniste, a posebno omladince koji su zagovarali cionističke ideje, a zauzimali su značajne pozicije u omladinskom komunističkom pokretu.

Ovo nije značilo da je komunistički režim nove Jugoslavije pridavao naročiti značaj i pažnju malim grupama posleratnih cionista.⁴²⁰ Naprotiv, njihove napore su vrlo uspešno neutralisali pripadnici vodstva Saveza koji su bili članovi Komunističke partije Jugoslavije, a koji su ulagali sve napore da se

---

⁴¹⁸ AJIM, AO, 853.

⁴¹⁹ Levinger M, 1987, str. 227-228.

⁴²⁰ Između Jevreja cionista i necionista je, po pitanju posleratnih jevrejskih zajednica u evropskim državama, kako je to u jednom od svojih izveštaja Političkom odeljenju Saveznog ministarstva inostranih poslova elaborirao Albert Vajs, postojala „... zanimljiva i značajna razlika ... (...) Cionisti dobrim delom smatraju da ostaci jevrejskih zajednica u evropskim zemljama suviše su malobrojni i oslabeli, a da bi bili sposobni za uspostavu jednog intezivnijeg jevrejskog života bilo u kulturnom bilo u nacionalnom smislu. Za one Jevreje koji ipak takav život žele, jedina je mogućnost odlazak u Palestinu, dočim će ostali neminovno podleći sve bržoj i bržoj asimilaciji ka sredini u kojoj žive. Shodno tome a i svom načelnom stavu, oni polažu prvenstvenu i skoro isključivu važnost na Palestinu, smatrajući je jezgrom buduće jevrejske države i jedinim mogućim žarištem samostalnog nacionalnog i kulturnog života jevrejstva, kao i jedinim spasom od nedaća antisemitizma.

Jevreji–necionisti stoje na gledištu da je rekonstrukcija jevrejskog života moguća u samim evropskim zemljama, gde su Jevreji toliko vekova živeli i gde žele i dalje da žive, a ta je rekonstrukcija moguća pod uslovom pune i prave demokratije u svim tim zemljama. U takvoj demokratiji moći će svaki Jevrejin slobodno da bira, da li će izgradivati svoju jevrejsku zajednicu u verskom, kulturnom ili nacionalnom pogledu, ili će se pak postepeno i potpuno asimilovati narodu svoje otadžbine.

Ipak, necionisti danas ne potcenjuju značaj i važnost Palestine, koja po broju Jevreja pretstavlja trću najveću zemlju na svetu/posle Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza/ i u kojoj je je u toku poslednjih decenija stvoren jak i vrlo napredan jevrejski kulturni, nacionalni i ekonomski ambijenat.

Necionisti ne gledaju u Palestini rešenje celokupnog t.zv. jevrejskog pitanja i ne žele među Jevrejima u drugim zemljama stvoriti jedno opšte raspoloženje za iseljavanje u Palestinu. Ali se slažu s tim da se Jevrejima koji se onamo žele iseliti, to treba i omogućiti.“ ASMIP, PA, 21/1945.

dokažu kao lojalni članovi Patije⁴²¹ i izgrade svoj lični ugled zalažući se protiv svih nacionalističkih pojava.⁴²² Sem toga, jugoslovenske jevrejske vodje u prvi mah nisu dopustile da se održe bliski kontakti sa Svetskim cionističkim kongresom.⁴²³

U susjednim istočnoevropskim zemljama, u kojima je bila uspostavljena totalna komunistička kontrola kasnije nego što je to bio slučaj u Jugoslaviji, posle Drugog svetskog rata cionističkim organizacijama je bilo omogućeno da obnove svoje delovanje i bilo im je dopušteno im da funkcionišu sve dok Komunističke partije u ovim zemalja nisu preuzele potpunu vlast i zavele totalnu kontrolu nad svim oblastima državnog i društvenog života. Tada su one, obično, bile «podstaknute» da se «dobrovoljno» rasformiraju, što su redovno i činile.

Što se tiče spoljne politike, Jugoslavija je imala drugačiji stav od ostalih komunističkih država. Jugoslovenskim Jevrejima je bilo zabranjivano jedino da održavaju kontakte sa Svetskom Cionističkom organizacijom.⁴²⁴ Medjunarodni odnosi u posleratnom periodu bi se najbolje mogli objasniti terminom koji je, u to vreme, bio u čestoj upotrebi u Jugoslaviji, a koji se je bio definisan kao «realpolitika» i podrazumevao izvesno ublažavanje strogih socrealističkih kriterijuma u vodjenju unutrašnje oplitike, kao i približavanje zapadnim zemljama, naročito posle prekida diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom i ostalim zemljama iz istočnog bloka.

b) Saradnja sa svetskim jevrejskim organizacijama

Posleratnoj Jugoslaviji je bila neophodna humanitarna pomoć i jugoslovenski Jevreji su takođe bili zavisni od nje. U stvari, Jugoslavija je zimu 1945-1946. godine preživela najvećim delom zahvaljujući pomoći UNRRA,⁴²⁵ koja je u zemlju poslala više različitih vrsta pomoći u vrednosti od oko 400 miliona američkih dolara. Za potrebe distribucije ove pomoći, vlasti nove Jugoslavije su izvršile podelu celokupne

---

⁴²¹ Najsažetije, stav KPJ prema ideologiji i ciljevima cionističkog pokreta bi bio sledeći: “ Cionizam ... po svojoj ideologiji (je) građanski pokret (jer) ne teži uspostavljanju države sa socijalističkim društvenim uređenjem, nego mu je cilj nacionalni prporod Jevreja (bez obzira na klasu ili stalež) I to putem osvajanja jedinstvene teritorije.” AJ KMO CK SKJ, 507, IX, 49/III-1-4/k1.

⁴²² AJIM, AO, kutija broj 325.

⁴²³ AJIM, AO, Isto.

⁴²⁴ AJIM, AO, kutija broj 853.

⁴²⁵ UNRRA–United Nations Relief and Rehabilitation Administration–organizacija, u okviru Ujedinjenih Nacija, koja je imala zadatak da pomogne obnovu ratom opstošenih zemalja.

svoje populacije na nekoliko kategorija, a jedan od glavnih kriterijuma je bila iskazana politička orijentacija.

Ovo je imalo negativan efekat na na jevrejski deo stanovništva koji je, većinom, bio raspoređen u kategoriju «gradjanskih elemenata»⁴²⁶. Posledica ovakvog tretmana od strane vlasti bilo je to da se jugoslovensko jevrejsko stanovništvo, sa malim izuzetcima, našlo u položaju da bude oslonjeno samo na humanitarnu pomoć koju je moglo dobiti u okviru svojih jevrejskih opština. Najvažniji zadatak za jevrejsku populaciju, tokom prvih posleratnih godina, je bila rekonstrukcija Saveza jevrejskih verioispovednih opština.⁴²⁷ Prvobitno je odlukom jugoslovenskog Ministarstva za socijalno staranje bila predviđena suma od pola miliona dinara za rešavanje socijalnih problema i druge potrebe jevrejskih zajednica, a tokom 1945. godine je bila isplaćena suma od preko milion dinara,⁴²⁸ ali vlada nije imala dovoljno sredstava da bi mogla garantovati materijalnu pomoć jevrejskim opštinama i u budućnosti.

Fridrih Pops, predsednik SJVOJ, i David Alkalaj, inicijator poziva,⁴²⁹ kao predstavnici Beogradske jevrejske zajednice, uputili su poziv inostranim donatorima za humanitarnu pomoć jugoslovenskim Jevrejima.⁴³⁰ Prvi kontakti sa nacionalnim jevrejskim organizacijama, na medjunarodnom planu, bili su ostvareni sa bugarskim Jevrejima, krajem 1944. godine i tokom proleća 1945. godine.⁴³¹

I pred toga što su prvi kontakti i veze na medjunarodnom planu bili ostvareni sa bugarskim Jevrejima, Jevrejske opštine u Jugoslaviji su bile primorane da sa svim medjunarodnim jevrejskim organizacijama, pa i sa evropskim rukovodstvom Svetskog jevrejskog kongresa, čiji se centar nalazio u Parizu, veze održavaju takodje preko Rumunije⁴³².

Delegaciji jugoslovenskih Jevreja koja je boravila na pregovorima sa predstavnicima Džointa u Bukureštu svu moguću pomoć je pružio Nikola Grulović, predstavnik nove Jugoslavije u ovoj zemlji. Za ukazanu pomoć, razumevne i prijateljski stav prema predstavnicima jugoslovenskih Jevreja, Savez je Gruloviću odao javno priznanje. U pismu koje su mu uputili, istakli su koliko cene njegovo zalaganje za pozitivno rešavanje pitanja dopreme pomoći Jevrejima u Jugoslaviju: “ ... Drug Oskar Našić, član Autonomnog odbora za pomoć Jevrejima u Jugoslaviji, u svome referatu koji je podneo Odboru o svom

---

⁴²⁶ Levinger M, 1989, str. 106

⁴²⁷ Ari Kerkanen, str. 52.

⁴²⁸ Arhiv Jevrejskog muzeja, fond Pretsednička komisija (u dajem tekstu AJIM, PK), kutija broj 902.

⁴²⁹ Pismo Frederika Vajta Džointu od 28. novembra 1946. godine, AJIM, AO, 805.

⁴³⁰ Izveštaj Davida Alkalaja i Fridriha Popsa Džointu od 12. decembra 1946. godine, AJIM, AO, 285.

⁴³¹ Kadelburg L, 1969, str.132 -82.

⁴³² AJIM, AO, 853.

radu u Rumuniji, spomenuo je Vaš trud koji ste uložili u pogledu nabavke stvari za potrebe jevrejske zajednice u Jugoslaviji.- Tom prilikom doneta je odluka da Vam se, dragi druže, izrazi i pismena zahvalnost.

Jevrejska zajednica u Jugoslaviji, koja je toliko stradala u ovom ratu, zajedno sa ostalim narodima Demokratske Federativne Jugoslavije, ume da ceni i poštuje svaki napore njenih osvedočenih prijatelja, koji su joj pritekli u pomoć u najoskudnijim momentima, u danima koji su najteži. Medju te svoje prijatelje, dragi druže Gruloviću, ubraja i Vas.... (...) Molimo Vas da ovom prilikom izraz naseg osobitog poštovanja, u očekivanju da ćete i nadalje svojim blagonaklonim držanjem i svojom pomoći omogućiti da jevrejska zajednica u Jugoslaviji može da izleči rane koje je rat tako krvavo naneo.⁴³³

Rumunska delegacija Svetskog jevrejskog kongresa je odmah pružila pomoć jugoslovenskim Jevrejima, mada u početku nije postojao nikakav formalni zahtev od strane jugoslovenskih Jevreja, pa čak ni odobrenje i saglasnost, niti je zvanično bila, barem, izražena zahvalnost od strane onih koji su, raznim kanalima, primali materijalnu pomoć i distribuirali je dalje.

Vremena su bila takva da se ponašanje jugoslovenskog jevrejskog rukovodstva moglo i shvatiti i pravdati operzom i potrebom da se ničim ne iritiraju komunističke vlasti koje su se, upravo u tom periodu koji je sledio neposredno posle završetka ratnih sukoba, trudile da sačuvaju, učvrste i pred međunarodnim činiocima legalizuju svoje u ratu stečene pozicije. Kada je bilo ocenjeno da se situacija, po tom pitanju, stabilizovala, pri Savezu u Beogradu je, posle nekoliko pregovora sa delegacijom Svetskog jevrejskog kongresa iz Bukurešta, bio formiran Autonomni odbor za pomoć. Rumunska delegacija pri Džointu je, takodje bez zvnično izraženog zahteva iz Beograda, zastupala interese jugoslovenskih Jevreja i tražila pomoć za njih.⁴³⁴

Džoint nije bio u mogućnosti da direktno dostavlja pomoć jugoslovenskoj jevrejskoj populaciji do leta 1946. godine, iako je, još krajem 1945. godine u Parizu bilo dogovoreno da u Jugoslaviju dodju, najpre, Ruben Resnik, a zatim Moris Laub ostalo kao njegov predstavnik.⁴³⁵ Ruben Resnik nije, iz izvesnih razloga, da dobije ulaznu vizu. Za Lauba je

---

⁴³³ Pismo “ ... drugu Nikoli Gruloviću, predstavniku Demokratske federativne Jugoslavije, Bukurešt.“ AJIM, AO, Isto.

⁴³⁴ AJIM, AO, 676.

⁴³⁵ AJIM, PK, 902.

Savez, «posle dosta poteškoća»⁴³⁶ uspeo da dobije ulaznu vizu, ali je i ovaj poduhvat ostao bez rezultata.

Posle neuspelog pokušaja da u Jugoslaviju budu upućeni Resnik i Laub, za potencijalnog predstavnika Džointa je bio odredjen Frederik Vajt (Frederick White)⁴³⁷. On je u Jugoslaviji, istovremeno, trebalo da nastupa i kao predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa. Vajt je u Jugoslaviju trebalo da dodje preko Bukurešta, gde je trebalo da dobije prethodna obaveštenja i uputstva za rad od direktora za sprovdjenje programa Džointa u Rumuniji i Jugoslaviji, B. Jakobsonom (Jacobsson), tokom jula meseca 1945. godine.⁴³⁸

Fredrik Vajt je u Bukureštu uspostavio vezu sa Savezom susrevši se sa njegovom delegacijom koju je predvodio David Alkalaj, a koju su, pored njega, sačinjavali još i Vladislav Kadelburg i Martin Kolmoš.⁴³⁹ Uslovi za Vajtov odlazak u Jugoslaviju su, medjutim, bili krajnje nepovoljni, kako zbog razrušene infrastrukture i stanja saobraćajnica, tako i zbog podozrenja i nepovoljnog stava vlasti nove Jugoslavije⁴⁴⁰.

Na povoljan ishod po pitanju zvanično upućene molbe pretsednika Jugoslovenskog jevrejskog komiteta pri Svetskom jevrejskom kongresu i člana Evropskog saveta pri Džoitu, Pavla Nojbergera (Neuberger) i Romana Šmucera, pretsednika Udruženja jugoslovenskih Jevreja u SAD, koji su uputili 5. juna 1945. godine jugoslovenskim vlastima da se dozvoli dolazak jednog predstavnika medjunarodnih jevrejskih organizacija koji bi obezbedo redovno dostavljanje materijalne i novčane pomoći i jevrejskom i nejevrejskom stanovništvu su, najverovatnije uticali podaci o visini svote koju su pomenute medjunarodne organizacije izdvojile na ime novčane pomoći jugoslovenskom jevrejskom stanovništvu.

---

⁴³⁶ AJIM, PK, Isto.

⁴³⁷ Fredrik Vajt (1900–1959). Rodjen u Njujorku. Njegova majka je poreklom bila iz Zagreba, sestra tamošnjeg industrijalca Armina Šrajnera (Schreiner). Srednju školu i studije je pohađao u Beču. U periodu izmedju dva svetska rata je radio kao novinar dvaju velikih austrijskih novina. Pošto je u svojim tekstovima zastupao antifašističke stavove, u proleće 1938. godine je bio uhapšen, ali, budući da je imao američko državljanstvo, bio je pušten iz zatvora, uz proterivanje iz Austrije. U periodu 1938 – 1941. godine je bio novinar i direktor Džointa za oblast Čikaga. Aktivno učestvovao u borbama za vreme Drugog svetskog rata, u činu potpukovnika. Posle povlačenja Džointa iz Jugoslavije 1949. godine, Vajt je boravio u Beogradu kao predstavnik humanitarne organizacije Care International i za to bio odlikovan jugoslovenskim Ordenom zasluga za narod. Po završetku svoje misije, živeo u Zagrebu, gde je i umro i bio sahranjen jevrejskom groblju na Mirogoju, 21. avgusta 1959. godine.

⁴³⁸ AJIM, AO, 285.

⁴³⁹ AJIM, PK, 902.

⁴⁴⁰ Zbog podozrenja vlasti nove Jugoslavije i njihovog prvobitnog odbijanja da se jugoslovenskim Jevrejima dozvoli da primaju pomoć od svojih sunarodnika iz inostranstva posredstvom medjunarodnih jevrejskih organizacija, nije mogla uspešno da se realizuje pomoć koja je, takodje u visini od milion američkih dolara bila predvidjena da bude upućena u Jugoslaviju, na ime pomoći jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici, u toku 1945. godine. Smatramo da nije potrebno posebno naglašavati koliki bi pozitivan efekat imao priliv ovlike količine zdrave valute imao na ukupan oporavak nove Jugoslavije, jer bi sva pristigla sredstva bila trošena na licu mesta, u Jugoslaviji. AJIM, AO, 285.

Naime, budžetom Džointa za 1946. godinu bilo je predviđeno da se za jugoslovenske jevrejske opštine izdvoji iznos od 1.000.000, američkih dolara.⁴⁴¹ U očekivnu ulazne vize, Vajt je prešao u Trst i nastavio da održava vezu sa Savezom preko Martina Kolmoša, koji je više puta po tom zadatku, dolazio iz Beograda sve dok se nisu, maja 1946. godine stekli uslovi da Vajt dodje u Beograd.⁴⁴² Vajt je, zatim, u Beogradu uspostavio kontakte i sa ostalim članovima jevrejskog rukovodstva, a naročito blisku saradnju je ostvario sa predsednikom Autonomnog odbora za pomoć, Davidom Alkalajem.⁴⁴³

Svetski jevrejski kongres se, pri određivanju oblika u kojem bi trebalo da se dodeli pomoć jugoslovenskim Jevrejima, rukovodio potebom da je trenutno bilo neophodno kao najurgentnije obezbediti zadovoljenje osnovnih životnih potreba kako bi se stvorili uslovi za fizički opstanak i psihički oporavak jevrejske populacije u Jugoslaviji. U tom smislu, Autonomnom odboru je bilo sugerisano da podrži članove jevrejske zajednice u održavanju jevrejske tradicije, vere i na njima zasnovanih specifičnih kulturnih aktivnosti.

Oslanjajući se na činjenicu da su jugoslovenske vlasti deklarativno priznale punu slobodu i sva prava svojim građanima u oblasti individualnog organizovanja njihovog privatnog života,⁴⁴⁴ Svetski jevrejski kongres je, na početku saradnje sa Savezom pokazao izvesno nerazumevanje za stvarnu situaciju u Jugoslaviji. Zbog toga je dolazilo do nesporazuma oko pitanja načina organizacije distribuiranja materijalne pomoći koja je bila upućivana u Jugoslaviju. Bilo je pokušaja da se rukovodi tim procesom i da se rad Saveza direktno kontroliše i usmerava. Autonomni odbor je, međutim, upozorio da je stvarna situacija po pitanju sloboda u Jugoslaviji bitno durgačija od deklarisanane, te da stoga trenutno nije bilo moguće ostvariti takav oblik saradnje. On je na sebe preuzeo distribuciju materijalne pomoći, a takodje se obavezao da obavi sve radnje neophodne da se izvrši rekonstrukcija svih predratnih jevrejskih opština gde je to bilo moguće, da se formiraju nove, tamo gde je za to bilo uslova, kao i da sa obezbede uslovi koji će im omogućiti da organizuju i aktivnosti koje su proisticale iz njihovog jevrejskog karaktera.⁴⁴⁵

Svetski jevrejski kongres je tražio da mu se, koliko god je moguće urednije, dostavljaju podaci o svim dešavanjima u životu jevrejske populacije u Jugoslaviji. Bilo je od velike važnosti da se i ostale

---

⁴⁴¹ AJIM, PK, 902.

⁴⁴² AJIM, PK, 1149.

⁴⁴³ Isto.

⁴⁴⁴ «Deklaracija o narodnoj vlasti» od marta 1944. godine, član 8; «Deklaracija o osnovnim pravima nacije i građana DFJ» od novembra 1944. godine.

⁴⁴⁵ AJIM, AO, 325.

jevrejske zajednice širom sveta, kao i zainteresovane jevrejske organizacije informišu o radu o životu svojih sunarodnika u Jugoslaviji, kao i o delovanju Autonomnog odbora. Na taj način je Svetski jevrejski kongres želeo da poveže jugoslovenske Jevreje sa Jevrejima celog sveta. Savez je ovu svoju obavezu uredno izvršavao, šaljući vrlo pregledne izveštaje, koji su bili dostavljani svima onima koji su se interesovali za dobrobit jevrejske populacije u Jugoslaviji. Usvojim izveštajima, Savez je, pored pregleda načina na koji su bila utrošena već dobijena sredstva, navodio i spiskove hrane, lekova, odeće, obuće, knjiga, sakralnih i ostalih predmeta koji su bili neophodni za uspešnu organizaciju života njegovih članova u svim oblastima.

Materijalna podrška zajednicama nije bila primarni zadatak Svetskog jevrejskog kongresa u Jugoslaviji i trebalo je da bude privremena. Svetski jevrejski kongres je planirao da od predstavnika Džointa u Jugoslaviji, Frederika Vajta, zatraži da sredstva koja su bila dodeljivana kao materijalna pomoć za socijalne potrebe odvoji od materijalne pomoći koja je bila namenjena za institucionalno uređenje jevrejskih zajednica.

Privremeno, Svetski jevrejski kongres je bio prisiljen da vodi računa o materijalnom opstanku jevrejskih opština u Jugoslaviji, ali je trebalo da se one osposobe da, docnije, postanu samostalne i u svemu same organizuju svoje funkcionisanje. Frederik Vajt je, u savetovanju sa Autonomnim odborom procenio da je, trenutno, najbolji način da se obezbedi finansiranje života i svih aktivnosti jevrejskih opština u novoj Jugoslaviji, pored pomoći koju su obzbedjivale jevrejske međunarodne institucije, prodaja napuštenih nepokretnosti koje su opštine imale u svojini.⁴⁴⁶

Ovakav zaključak se nužno nametao iz dva razloga. Prvi je bio taj da je, kao posledica Holokausta, ljudstvo mnogih opština bilo desetkovano ili su one potpuno opustele, a drugi se nametao kao posledica primene odredbi odluke Privremene narodne skupštine DFJ o postupanju sa imanjima odsutnih ili nestalih lica i procene da će, pri doslednom i potpunom sprovođenju najavljenih procesa agrarne reforme, konfiskacije i nacionalizacije, jevrejska zajednica i onako ostati bez ove imovine.

Sa prodajom imanja opustelih opština se, ipak, dosta otezalo jer je Savez, ipak, želo da ih zadrži u svom posedu dokle god je to bilo moguće.⁴⁴⁷ Imanja su bila prodavana najviše krajem 1947. i početkom

---

⁴⁴⁶ AJIM, Isto.

⁴⁴⁷ AJIM, PK, 902.

1948. godine, kada je postalo izvesno da će, u suprotnom, biti jednostavno oduzeta u korist države i nacionalizovana.⁴⁴⁸

Između Frederika Vajta i jevrejskog rukovodstva u Jugoslaviji je, u prvo vreme, postojala razlika u mišljenjima kako bi trebalo izvršiti organizaciju rada u okviru jevrejskih opština. Vajtovo mišljenje je bilo da opštine treba da budu zadužene samo za organizaciju verskog života, dok bi druge aktivnosti trebalo da se odvijaju u okviru odvojenih organizacija i udruženja. Jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo je insistiralo na modelu prema kojem bi u okviru opština bile skoncentrisane sve aktivnosti, a oblast organizacije verskog života je trebalo da bude samo jedna od njih.

Bilo bi logično da je Vajt bez previše diskusije i opiranja prihvatio sugestije koje je dobio od strane jevrejskog rukovodstva u Jugoslaviji i pokazao razumevanje za njihov predloženi model, već i zbog proste činjenice da su oni imali više iskustva i bolji uvid u stanje na terenu, kao i bolje razumevanje posleratne životne realnosti koja je evoluirala u komunističko društvo. Međutim, on nije bio spreman da to učini. U svojim izveštajima i pismima Svetskom jevrejskom kongresu, kao i na čestim sastancima sa članovima Izvršnog odbora protestovao je zbog ovog razmimoilaženja u mišljenjima, otužujući jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo za nerazumevanje i opstrukciju.⁴⁴⁹ Konačno, posle obilaska jevrejskih opština u različitim delovima Jugoslavije⁴⁵⁰, razgovora sa tamošnjim jevrejskim stanovništvom, uvidom u stvarno stanje, kao i posle boljeg informisanja i dubljeg sagledavanja prirode režima narodne demokratije koji je bio uspostavljen u Jugoslaviji, dao je saglasnost da se usvoji model organizacije života i rada jevrejskih opština koji je bio predlagan od strane Izvršnog odbora.

---

⁴⁴⁸ Na ovaj način je Savez ostao bez zgrade u kojoj je pre rata bilo smešteno Jevrejsko utočište za stare i siročad u Novom Sadu, budući da kao vlasnik nije bila registrovana Novosadska veroispovedna opština u Novom Sadu, već samo Utočište kao pravno lice za koje se smatralo, pošto nije više vršilo funkciju za koju je bilo registrovano, da je napustilo svoju nepokretnost, pa se sa tom nepokretnošću postupilo u skladu sa odredbama o napuštenoj imovini. AJIM, PK, 1197.

⁴⁴⁹ AMIJ, Isto.

⁴⁵⁰ U skladu sa ondašnjim pravnim propisima koji su regulisali uslove pod kojima su se strani državljani mogle kretati po teritoriji Jugoslavije, Savez je, za potrebe svakog odlaske Frederika Vajte u posetu nekoj od JVO morao da traži odobrenje od Odseka za strance Izvršnog narodnog odbora. Ovde donosimo Jednu takvu molbu : “ Savez jevrejskih veroispovednih opština u Beogradu moli Otsek, da izvoli izdati potrebnu propisnicu za putovanje g. Fredericku White-u, američkom državljaninu i predstavniku jevrejske pomoćne organizacije Joint u sledeća mesta: Zagreb, Rijeka, Sušak, Lovran, Opatija, Crikvenica, Split, Dubrovnik, Sarajevo, Osijek, Subotiuca, Sombor, Novi Sad, Zrenjanin, u cilju poseta odnosnim Jevrejskim opštinama i njenim socijalnim ustanovama. Isto tako i za odlazak u Vrnjačku Banju radi lečenja. Ranije izdata propusnica od strane gornjeg Otsaka... od 9.IV.1947. god nije iskorišćena, s razloga što je g. White bio zauzet neodložnim poslovima u Beogradu, koja se u prilogu ovoga akta vraća.“ AJIM, AO, 853.

Svetski jevrejski kongres je, svakako, bio zainteresovan da se raspodela materijalne i finansijske pomoći jevrejskom stanovništvu cele Jugoslavije izvrši pravilano i pravedno.⁴⁵¹ U tom smislu je davao sugestije i usmeravao rad preko Frederika Vajta koji je pri Savezu bio i njegov predstavnik. 1949. godine bilo je ocenjeno da je rukovodstvo jevrejskih zajednica u Jugoslaviji steklo dovoljno znanja i iskustva, te da je u mogućnosti da samostalno vrši organizaciju i rukovodi radom jevrejskih opština na svojoj teritoriji. Sem toga, posle trećeg talasa organizovanog iseljavanja u Izrael, brojnost jevrejske populacije u Jugoslaviji je bila značajno smanjena. Program neposrednog nadzora i stalne materijalne pomoći je bio ukinut.⁴⁵²

Pošto je uspešno izvršio posatavljeni mu zadatak, Frederik Vajt je napustio Jugoslaviju. Tim povodom, a na inicijativu Saveza, Vajt je bio odlikovan u znak zanvalnosti za pruženu pomoć od strane Prezidijuma Narodne skupštine ordenom Jugoslovenske zastave.⁴⁵³ Posle toga je, zajedno sa pretsednikom Saveza, Albertom Vajsom, bio primljen kod prtsednika Vlade FNRJ, Josipa Broza Tita.⁴⁵⁴

Ukidanje neposrednog nadzora i usmeravanja i povlačenje stalnog predstavnika Svetskog jevrejskog kongresa, odnosno Džointa, iz Jugoslavije nije, medjutim, značilo i prekid saradnje Saveza sa ovom medjunarodnom jevrejskom organizacijom, samo je sada bio uspostavljen drugačiji sistem odnosa.

Svetski jevrejski kongres je krajem 1952. godine obnovio praksu da se, za potrebe jugoslovenske jevrejske populacije, izdvaja stalna i redovna materijalne pomoć. Naime, pošto su od 1952. godine njihovi medjusobni odnosi ušli u novu fazu, i rukovodioci jugoslovenske jevrejske zajednice, sa jedne, i jugoslovenske vlasti sa druge strane, su zaključili da bi bilo u obostranom interesu da se obnovi otvorena saradnja jugoslovenskih Jevreja i Svetskog jevrejskog kongresa. Svetski jevrejski kongres je, tako, bio u mogućnosti da nastavi da šalje stalnu i redovnu pomoć i on je to činio.⁴⁵⁵ Nije, medjutim, bila obnovljena i praksa da u Jugoslaviji stalno boravi predstavnik bilo koje medjunarodne institucije ili organizacije.

---

⁴⁵¹ AJIM, AO, kutija broj 285.

⁴⁵² Program materijalne pomoći jevrejskoj populaciji u Jugoslaviji je bio obustavljen 31. decembra 1949. godine.

⁴⁵³ AMIJ, KMJ, II -5/c 131.

⁴⁵⁴ AJIM, PK, 902.

⁴⁵⁵ AJIM, AO 285.

POGLAVLJE IV

Organizovanje verskog života

I) Opšti okviri za organizovanje verskog života

Da bi se u potpunosti sagledao položaj pripadnika jevrejske nacionalne grupacije u Jugoslaviji, gledano sa aspekta njene pripadnosti jednoj od priznatih, mada manjinskih, verskih zajednica, neophodno je, najpre, upoznati se sa stavom vladajuće ideologije prema verskoj problematici uopšte i zakonskom regulativom kojom je, u posmatranom periodu, bila uređivana ova oblast državnog i društvenog života.

Komunistička partija Jugoslavije, kao najmerodavniji faktor u kreiranju posleratne državne politike prema verskim zajednicama, je baštinila sopstvena iskustva iz predratnog i ratnog perioda. U tim periodima svoga postojanja, naročito u predratnom, ideološke postavke i odnos KPJ prema verskim zajednicama u praksi je bio formiran po ugledu na ideologiju i praksu prve zemlje socijalizma – SSSR.⁴⁵⁶ Uopšte, politika KPJ prema verskim zajednicama je bila toliko zavisna od marksističko – lenjinističke teorije, da je za njeno potpuno i pravilno razumevanje neophodno upoznati se sa njenim ideološkim postavkama i pristupima ovoj problematici.

Prema ranim ideološkim postavkama, religija je bila domen koji je bio ostavljen na slobodno opredeljivanje pojedincima. Svako je imao pravo da veruje ili ne, prema sopstvenom osećanju. Ispovedanje religije i je bilo izuzeto iz grupe faktora koji su smeli da utiču na kreiranje društvenih, političkih i ekonomskih odnosa. Medjutim, kasnijom razradom i nadogradnjom nalazeći argumente za ograničavanje potpune autonomnosti uređivanja religijske sfere života svake ljudske jedinke ponaosob u doktrini istorijskog materijalizma, prema kojoj je jedino postojeći, materijalni svet jedina realnost i prema kojoj ne postoji ništa izvan njega, marksizam i lenjinizam su religiju počeli da tretiraju kao vrstu pseudonauke. Kvalifikovali su je kao individualističku i egoističku, odnosno kao sklop lažnih moralnih vrednosti. Shodno tome, a radi ostvarenja istinskog prosvetavanja svake jedinke, religiju je bilo

---

⁴⁵⁶ A. Kerkanen, 2001, str. 84.

neophodno ukinuti, jer je jedino « ... ukidanje religije kao iluzorne sreće naroda zahtev ... (za ostvarenje) njegove stvarne sreće.»⁴⁵⁷ Prema shvatanju klasika marksizma - lenjinizma, religija je bila glavno ideološko orudje eksploatatora u njihovoj borbi protiv oslobodjenja ljudskog bića kao takvog. Za ostvarenje potpunog oslobodjenja radnog čoveka bilo je neophodno izvršiti razdvajanje države od crkve.

Komunistička partija Jugoslavije je u potpunosti preuzela stanovište klasika marksizma po pitanju religije. Već u programu iz 1919. godine, KPJ je definisala način na koji će biti regulisan problem zakonskog statusa verskih organizacija. Izričito je bilo proklamovano odvajanje države od crkve, ukidanje javnih funkcija svih verskih organizacija, svetovnost škole, a zagovarala se i ararna reforma i konfiskacija njihove imovine.

U skladu sa preporukama Kominterne, a zbog potrebe stvaranja širokog narodnofrontovskog i antifašističkog bloka, posle 1935. godine je, KPJ je ublažila vokabular i oštrinu nastupa prema vernicima i verskim zajednicama. Ipak, ključni momenti i opredeljenje u odnosu KPJ prema religiji i verskim zajednicama su ostali nepromenjeni: odvajanje crkve od države i škole od crkve, konfiskacija imovine svih verskih zajednica, ravnopravnost konfesija i sloboda veroispovedanja i, posredno i postepeno, eliminacija crkve iz političkog života zemlje.⁴⁵⁸

U toku Drugog svetskog rata, KPJ je, kao i u prethodnoj fazi politike Narodnog fronta, polazila od shvatanja da je verska pripadnost građana njihova privatna stvar i da u antifašističkom pokretu ne može biti diskriminacije prema veroispovesti. Na to je upućivala realnost i činjenica da je Narodnooslobodilački pokret bio sastavljen od pripadnika raznih veroispovesti. Sem toga, takvo jedinstvo je odredjivalo i postojanje koalicije između SAD, Velike Britanije i SSSR.

Komunisti su, kao rukovodeća snaga NOP, bili ateisti. Međutim, realna procena stanja je zahtevala obazriv odnos prema verskom opredeljenju ostalih učesnika pokreta, kao obliku individualne svesti koji se nije mogao ukinuti direktivno i jednim potezom. Fočanskim propisima iz februara 1942. godine je bilo predviđeno da svi građani budu izjednačeni u pravima i dužnostima, nezavisno od verske, nacionalne, političke i rasne pripadnosti. Krajem novembra 1942. godine je bio formiran i Verski odsek pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, a za verskog referenta je bio postavljen Vlada Zečević, pravoslavni

---

⁴⁵⁷ Marks Karl, Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Beograd 1976. str. 84.

⁴⁵⁸ Radić R, 2002, str 126.

sveštenik, koji je marta naredne godine bio primljen i u članstvo KPJ.⁴⁵⁹ Rad Verskog odseka je na Prvom zasedanju AVNOJ u Bihaću bio pozitivno ocenjen, te je Odsek bio pripojen Izvršnom odboru AVNOJ, a Vlada Zečević je bio postavljen za referenta za verska pitanja ovog odbora.⁴⁶⁰ U toku rata su bili izradjivani verski kalendari, a bila su razradjena i upustva za verske službenike muslimanske vere.⁴⁶¹ Takodje, i u partizanskim jedinicama, i na oslobođenim teritorijama slavili su se pravoslavni i muslimanski praznici, na partizanske grobove se do kraja rata stavljao krst, bile su poštovane seoske crkvene slave, a školske i crkvene proslave Sv. Save su bile proslavljane jedinstveno, sve do januara 1945. godine, kada je bilo propisano da crkvenom delu može prisustvovati samo onaj ko to bude želeo po sopstvenoj volji.⁴⁶²

Kraj rata NOP je dočekaao sa široko definisanim programom verske i nacionalne tolerancije, što bilo obilato korišćeno u pregovorima sa Vinstonom Čerčilom u Napulju i Kazerti, u cilju zadobijanja međunarodnog priznanja.⁴⁶³ Kako u dokumentima Drugog zasedanja AVNOJ iz 1943. godine, tako i u Deklaraciji o narodnoj vlasti iz marta 1944. godine su bili garantovani osnovna prava nacije i gradjana, pri čemu se članom 10. izričito garantovala "... sloboda veroispovesti i sloboda svesti..."⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁹ Radić R, 2002, str. 131. Sveštenici su nosili partizanske uniforme, ali im je bila ostavljena sloboda da vrše verske obrede i u tom pogledu budu na usluzi mesnom stanovništvu na teritorijama na kojima su se zatekli. Procentualno, medju pripadnicima partizanskih jedinica je bilo najviše pravoslavnih sveštenika.

⁴⁶⁰ Radić R, 2002. str. 132.

⁴⁶¹ Simptomatično je da ni u pregledanim dokumentima, ni u literaturi nismo našli ni najmanji trag prisustvu, a još manje delovanju, nekog od jevrejskih verskih službenika u partizanskim redovima u toku rata, što može da deluje vrlo neobično obzirom da smo u ranijem tekstu pokazali da je njihovo učešće u NOP bilo, u odnosu na ukupan broj stanovnika, brojno. Ova pojava bi se mogla, donekle, objasniti razlozima dvojake prirode: prvi razlog je bio taj što su gotovo svi pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije koji su učestvovali u redovima NOV i POJ, ili već bili članovi KPJ, ili su imali svojstvo kandidata, ili su bili simpatizeri, te im, kao takvima, nije ni odgovaralo da se njihovo ime i angažovanje dovodi u kontekst bilo kakve veze sa vršenjem verskih sadržaja; drugi razlog je ležao u tome što je gotovo svo jugoslovensko jevrejsko stanovništvo koje je uspelo da izbegne fizičkom uništavanju i deportovanju u logore, živelo pod permanentno prisutnim strahom da se ne otkrije kao takvo, čak ni u slučaju da je mesto u kojem je boravilo bilo oslobođeno od strane jedinica NOV i POJ.

Ovo osećanje stalno prisutnog straha je na psihu pripadnika jevrejske populacije uopšte, pa tako i jugoslovenske, ostavilo duboke posledice čiji se negativni i razorni uticaj osećao i u prvim godinama posle rata, pa su su monogi, i u uslovima oslobođene zemlje i priznate ravnopravnosti, kako ćemo to u ovom odeljku pokazati, nastavili da se ponašaju poluilegalno i da, kada god je to bilo moguće, izbegavaju bilo kakav znak kojim bi se, već pri prvom kontaktu sa pred drugima, mogli deklarirati kao pripadnici jevrejske zajednice. Ovde, naročito, treba izdvojiti pojavu koju smo, prema sopstvenoj kvalifikaciji, nazvali "onomastičkom mimikrijom". Naime, Jevreji su za vreme rata birali, kao svoja, imena koja su im pomagala da se "uklope i utope" medju većinskim stanovništvom. Mnogi su, medjutim, ova imena zadržali, pored svojih pravih imena, poznatih samo njima i pripadnicima zajednice, sve do iseljenja u Izrael, pa i kasnije.

⁴⁶² Vrhovni komandant Josip Broz Tito je 7. januara 1943. godine lično uputio čestitku povodom pravoslavnog Božića stanovništvu Pravoslavne Jasenice, gde su tada bile stacionirane partizanske jedinice. Radić R, 2002, str. 133.

⁴⁶³ Petranović Branko, AVNOJ i revolucionarna smena vlast, Beograd 1967, str. 10, 14, 236 – 240.

⁴⁶⁴ Radić R, str. 137.

Tokom perioda od jeseni 1944. do početka 1946. godine, komunisti su bili u situaciji da vrlo oprezno pristupe razdvajanju crkve od države, u osetljivim međunarodnim uslovima u kojima je trebalo obezbediti internacionalno priznavanje nove vlade. Predsedništvo AVNOJ je 24.maja donelo “Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora“

Prvi ustav nove Jugoslavije je bio promovisan 1946. godine. Oblast verskog života bila je regulisana članovima 21, 23,25, 26 i 38. i to na sledeći način:

- član 21 – «Svi građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije jednaki su pred zakonom i ravnopravni su bez obzira na narodnost, rasu i veroispovest. Ne priznaju se nikakve privilegije po rodjenj, položaju, imovnom stanju i stupnju obrazovanosti. Protivan je Ustavu i kažnjiv svaki akt kojim se građanima daju privilegije ili ograničavaju prava na osnovu razlike u narodnosti, rasi i veroispovesti kao i svako propovedanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora.»
- član 23 – «Svi građani bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovesti, stupnja obrazovanosti i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti. (...)»
- član 25 – «Građanima je zajamčena sloboda savesti i sloboda veroispovesti. Crkva je odvojena od države. Verske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim verskim proslavama i u vršenju verskih obreda. Verske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na verskoj osnovi. Država može materijalno pomagati verske zajednice.»
- član 26 – “Brak i porodica su pod zaštitom države. Država zakonom uređuje pravne odnose braka i porodoce. Punovažan je samo brak zaključen pred nadležnim državnim organima. Posle zaključenja braka građani mogu izvršiti i venčanje po verskim propisima. Svi bračni sporovi spadaju u nadležnost narodnih sudova. Evidencija rodjenih, venčanih i umrlih je u nadležnosti države. (...)»
- član 38 – “(...) Škole su državne. Samo zakonom može se dopustiti osnivanje privatnih škola, a njihov je rad pod kontrolom države. Škola je odvojena od crkve«⁴⁶⁵ Garantujući slobodu savesti i veroispovesti, Ustav je, u stvari, proklamovao da je religija privatna stvar svakog građanina i da državu ne interesuje da li će njeni građani biti vernici ili ne. Ustavom je, takodje, bila predvidjena i mogućnost materijalnog pomaganja verskim zajednicama, ali to nije bilo obavezno za državu, već su državni organi po svojoj sopstvenoj proceni odlučivali o tome da li će pomoći nekoj verskoj zajednici ili ne.

---

⁴⁶⁵ Ustav FNRJ, Beograd, 1950.

U periodu 1945 – 1952. godine bio kodifikovan niz zakona i bile preduzete mere koje su trebale da stvore neophodne uslove za veću liberalizaciju u oblasti uređenja privatnog života. Promene u ovoj sferi su međutim, i pored toga bile izvodjene daleko sporije. Položaj verskih zajednica se nije promenio preko noći. Naprotiv, uprkos generalnom poboljšanju uslova u ostalim oblastima države i društva, i u narednih nekoliko godina su i dalje postojala ograničenja u pogledu javnog ispoljavanja verskih osećanja.

U Jugoslaviji je posle Drugog svetskog rata bilo oko tridesetak registrovanih verskih zajednica. Najbrojnije od njih su bile Srpska pravoslavna crkva, Katolička crkva i Islamska verska zajednica. Verske zajednice nisu priznavale posleratnu republičku podelu i nastojale su da i dalje, kao i u predratnom periodu, jedinstveno upravljaju celim područjem na kojem su živeli pripadnici njihove veroispovesti. Sa druge strane, državna vlast nove Jugoslavije nije priznavala ranija zakonska rešenja i način uređivanja odnosa između države i crkve. Ona je imala svoju viziju uređivanja odnosa u toj sferi i ponašala se u skladu sa tim. U težnji da zadrže pozicije, način delovanja, mesto i uticaj koji su imale u prethodnoj jugoslovenskoj državi, odbijajući da shvate realnost postojanja novog državnog organizma i prihvate činjenicu da je on, uprkos povremenim incidentnim situacijama, priznat od strane relevantnih međunarodnih faktora, te da mu je, kao takvom, osigurana trajnost u dužem vremenskom periodu, najlošije su prošle velike verske zajednice: Srpska pravoslavna (u daljem tekstu SPC) i Katolička crkva.

Katolička crkva, je u toku Drugog svetskog rata otvoreno odobravalala sve sporne radnje koje su bile činjene prema nekatoličkom stanovništvu i protivnicima tada vladajućeg poretka, među kojima je bio i oružani sukob sa NOP, kao i progon simpatizera i članova KPJ i njihova fizička likvidacija. Deo katoličkog klera je, predviđajući revanšizam novih vlasti, napustio zemlju, ubedjen da je odlazak samo privremen i da će se uskoro vratiti.

Nadbiskup zagrebački, Alojzije Stepinac, koji je za vreme rata otvoreno podržavao sve mere ustaškog režima nije im se pridružio. Odmah po oslobodjenju Zagreba, partizanske jedinice su ga uhapsile i smestile u jednu vilu u Zagrebu, gde je boravio mesec dana, kada je mu je bilo dopušteno da se vrati u nadbiskupsku palatu. Stepinac je bio svestan da iza njega stoji moćni autoritet i uticaj Vatikana, pa se i ponašao u skladu sa tim. U razgovorima koje je, neposredno po oslobodjenju, imao sa visokim zvaničnicima nove Jugoslavije, pa i sa Josipom Brozom Titom, on nije pokazao dobru volju i spremnost da prihvati poziv na saradnju koji su mu uputile nove vlasti.

U to vreme jugoslovenske vlasti su želele da nadju rešenje i uspostave podnošljive odnose sa Katoličkom crkvom, između ostalog, i zbog osetljive međunarodnopolitičke situacije.⁴⁶⁶ Stepinčev stav je, međutim, bio nepomirljiv i tokom vremena sve oštriji. Vrhunac njegovog odbijanja svake ponude na saradnju je bilo sazivanje biskupske konferencije, septembra 1945. godine i izdavanje Pastirskog pisma u kojem se insistiralo da se katoličkoj crkvi ostavi potpuna sloboda štampe, verske obuke, katoličkih organizacija, da joj se povrate konfiskovani zemljišni posedi i da joj se ostave sva prava koja je uživala i pre rata. Pastirsko pismo je, pored nadbiskupa Stepinca, potpisalo i sedamnaest drugih biskupa i vikara koji su prisustvovali konferenciji.⁴⁶⁷ Ovo pismo je predstavljalo prekretnicu u odnosima između vlasti nove Jugoslavije i Katoličke crkve.

Kada je, posle održanih izbora novembra 1945. godine vlada dobila legitimitet, napadi na Stepinca i Katoličku crkvu su postali sve žešći, a sam Stepinac je bio i fizički napadnut.⁴⁶⁸ Krajem 1945. i početkom 1946. godine državni organi su otkrili veze Katoličke crkve sa ustašama iz emigracije i njihovu tajnu aktivnost u zemlji. Iako Stepinac je negirao da ima bilo kakve veze sa njihovim delovanjem, celokupno njegovo ponašanje i nastup su dokazivali suprotno. Sukob jugoslovenske države i Katoličke crkve je eskalirao.

Josip Broz Tito je u govoru u Splitu, a potom i u Titovoj Korenici otvoreno govorio protiv Katoličke crkve i njenog razornog rada u narodnim masama.⁴⁶⁹ Stepinac je bio uhapšen već desetak dana nakon toga i optužen po nekoliko osnova.⁴⁷⁰ Osuđen je na šesnaest godina zatvora i gubitak građanskih i političkih prava u trajanju od pet godina.⁴⁷¹ Protesti Apostolske nuncijature kao i pisanje katoličke štampe su ostali bez rezultata. Vlasti nove Jugoslavije su želele saradnju sa Katoličkom crkvom, ali uz izvesne korekcije koje je formulisao predsednik Komisije za verska pitanja u Hrvatskoj, Svetozar Ritig⁴⁷²: “..da vaspitavanje katoličkog klera nosi slovenski karakter i da se u celoj zemlji zavede

---

⁴⁶⁶ U to vreme je bio aktuelan sukob Jugoslavije i zapadnih saveznika oko načina rešavanja “Tršćanskog pitanja”. Odnosi sa Katoličkom crkvom, tokom ovog perioda, bili su opterećeni ubedjenjem jugoslovenske strane da Vatikan podržava ekspanzionističke težnje Italije protiv Jugoslavije.

⁴⁶⁷ Radić R, 2002, str. 269.

⁴⁶⁸ Radić R, Isto.

⁴⁶⁹ Politika, 10. septembar 1946, str. 5.

⁴⁷⁰ Glavne optužbe su bile da je pozivao vernike da saradjuju sa vlastima u NDH, da su katolička društva služila kao stub ustaštva, te da je pružio punu poršku pokrštavnju Srba. Radić R, 2002, str. 273.

⁴⁷¹ Radić R, Isto.

⁴⁷² Svetozar Ritig je pre rata bio župnik crkve Sv. Marka u Zagrebu. 1941. godine je napustio Zagreb i živeo u Selcima kod Rijeke sve do pada Italije, kada se pridružio partizanima. Posle oslobođenja je bio ministar u vladi Hrvatske. Smatrao je da jedino KPJ može ostvariti uslove za skladan zajednički život svih nacija i konfesija u okviru jugoslovenske države. Takodje je bio mišljenja da je neophodno da se izvrši preobražaj katoličke crkve i njeno

bogoslužnje na slovenskom jeziku u smislu tradicije Sv. Ćirila i Metodija,⁴⁷³ što je, prirodno, bilo odbijeno od strane Vatikana, koji je ovakve predloge, sa pravom, smatrao mešanjem u unutrašnje stvari katoličke crkve.

Srpsku pravoslavnu crkvu je oslobodjenje zateklo bez patrijarha, bez legalne uprave, opustošenu i dezorijentisanu. U vreme kada joj je bilo neophodno da ostvari bilo kakve prihode da bi se oporavila, došlo je do stavljanja van snage propisa o patrijaršijskom prirezu.⁴⁷⁴ Zbog ovakvih, i sličnih mera koje su usledile, SPC je, takodje, pokazivala snažnu opoziciju prema merama državne politike iako nije imala spoljnu podršku.

Iako su prve veze i korektni odnosi sa predstavnicima NOP bili uspostavljeni već neposredno posle oslobodjenja Beograda, Sveti arhijerejski sinod je stajao na stanovištu da je deklaracija AVNOJ, doneta u Jajcu 29. novembra 1943. godine jednostrani pravni akt koji nije medjunarodno priznat, pa, prema tome i oblik državnog uređenja i ubuduće ima da ostane isti onakav kakav je bio pre rata. Iz ovakvog stava prema odlukama AVNOJ je proisticalo da ni pravini odnos SPC nije promenjen, te da država ima iste obaveze prema njoj kakve je imala i prethodna država, prema postojećim zakonima i propisima koji su važili pre rata.

Srpska pravoslavna crkva je zadržala svoj tradicionalni stav podrške monarhiji. Prvi sukobi sa narodnim vlastima su, iz tog razloga, izbili oko obaveznog spominjanja kraljevog imena pri bogoslužjenjima i pitanja upotrebe grba SPC, koji je podsećao na stari državni grb.

Srpskoj pravoslavnoj crkvi je, medjutim, daleko veće probleme donele striktna primena Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji je bio donet 23. avgusta 1945. godine.⁴⁷⁵ Naime, svi njeni posedi su u zemljišnim knjigama bili registrovani na ime SPC kao jedinog vlasnika. Shodno odredbama ovog zakona, od svih imanja koje je imala u ukupnoj masi, ona je bila u mogućnosti da zadrži samo onoliku površinu koja je bila, kao maksimalna, predviđena i za druga fizička i pravna lica. U vezi toga, Patrijaršijski odbor SPC je uputio žalbu nadležnim organima koji su tu žalbu, medjutim, u potpunosti ignorisalo. Na taj način

---

prilagodjavanje novonastalim okolnostima. Bio je idejni tvorac plana preobražaja i prilagodjavanja, koji katolički velikodostojnici nisu prihvatili.

⁴⁷³ Radić R, 2002, str. 277.

⁴⁷⁴ Radić R, 2002, str. 204.

⁴⁷⁵ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji je pogadjao sve verske zajednice podjednako. Razlika je bila jedino utoliko što je, u okviru pojedinih verskih zajednica, upis u vlasničke zemljišne knjige bio organizovan na različite načine. SPC je bila ovim zakonom pogodjena više od ostalih verskih zajednica jednostavno jer se samo jedno pravno lice pojavljivalo kao vlasnik celokupnog fonda od nekoliko desetina hiljada hektara zemljišta.

je SPC ostala bez svojih poseda koji su predstavljali jedan od glavnih izvora prihoda i obezbeđivali joj sredstva za egzistenciju i rad.

Jedan od važnih, iako u odnosu na prethodni daleko sitniji, izvor prihoda je bilo i izdavanje javnih isprava na osnovu vođenja matičnih knjiga. Zakonom o državnim matičnim knjigama, proglašenim aprila 1946. godine, SPC je ostala bez još jednog izvora prihoda, jer je vođenje svih matičnih knjiga prešlo u nadležnost države, pa tako i izdavanje izvoda građanstvu. Sveštenici SPC su, takodje bili pogodjeni Zakonom o socijalnom osiguranju radnika i nameštenika, donetim 26. jula 1946. godine koji je predviđao likvidaciju svih dotadašnjih samostalnih penzijskih fondova.⁴⁷⁶ Na brojne intervencije, vlada FNRJ je 19. maja 1951. godine donela Uredbu o socijalnom osiguranju sveštenika.⁴⁷⁷ Garantovano snabdevanje i potrošačkr kartice, pravoslavni sveštenici, kao, uostalom i sveštenici svih ostalih konfesija su počeli da dobijaju tek od 1947. godine.

Odlukom Predsedništva vlade NR Srbije je bilo dopušteno predavanje veronauke, ali je na terenu ono praktično bilo onemogućavano raznim neformalnim merama. Organizovanje verske nastave je bilo zvanično zabranjeno usvajanjem Zakona o narodnim školama iz decembra 1951. godine.⁴⁷⁸

U neposrednom posleratnom periodu, do potvrđivanja legitimiteta na izborima novembra 1946. godine i donošenja Ustava kao najvišeg pravnog akta, čime je bio završen proces pravnog utemeljenja nove države, komunističke vlasti su se nalazile u poziciji koje je zahtevala krajnje promišljno i fleksibilno ponašanje prema svim iole značajnijim društvenim subjektima. To su zahtevali razlozi, kako spoljnopolitičke, tako i unutrašnjepolitičke prirode. U jeku krize koja je nastala oko "trščanskog pitanja", vlasti nove Jugoslavije su se susrele sa zadatkom da pronadju način da Narodni front i koalicionu vladu konvertuju u željeni oblik komunističkog državnog uređenja i, pri tome ostvare mrđjunarodno priznanje. To ih je sprečavalo da prema verskim zajednicama nastupaju dosledno svojim ideološkim opredeljenjima.

Upravo u tom periodu je bilo obnovljno delovanje Saveza jevrejskih veroispovednih opština. Obnavljanje Saveza je bilo izvršeno u trenutku dok su borbe na jednom delu teritorije još trajale, a realnost holokausta još uvek prisutna. Savez je od prvog dana pokazivao svoju kooperativnost, priznavao

---

⁴⁷⁶ AJ, SKVP, 144, 1/9.

⁴⁷⁷ AJ, SKVP, 144, 1/26. Sveštenicima se, po ovoj Uredbi priznavalo u staž sve vreme provedno u sveštencičkoj službi, kako posle, tako i ono od pre rata.

⁴⁷⁸ AJ, SKVP, 144, 10/84. Probleme sa organizovanjem verske nastave su imale sve verske zajednice na tlu Jugoslavije. Različiti su bili samo pristupi njihovom rešavanju.

i prihvatao sve mere novih vlasti i nastupao kao reprezent nacionalne zajednice. Verska komponenta je bila predmet delatnosti tek jedne od njegovih sekcija.

Komunisti su smatrali da se potpuno jedinstvo svih jugoslovenskih naroda može postići samo ostvarenjem korektnih odnosa između države i verskih zajednica. Bili su svesni da bi politika progona vere otudjila veliki deo stanovništva i loše delovala na željenu demokratsku reputaciju vlasti. Oni, međutim, nisu nameravali da verskim zajednicama dozvole da igraju bilo kakvu ulogu u političkom životu. Moglo se očekivati da poredak koji je počivao na ujedinjevanju svih zagovornika proleTERSKE ideje i predviđao da čak i državne granice među njima budu određene kao ustupak nedovoljno klasno svesnom i sazrelom vremenu u kojem su, pored proletera, postojali i "oni drugi" neće sa simpatijama gledati na insistiranje na opstanku bilo čega što bi iskakalo iz projektovane slike, u svim oblastima i sferama države i društva.

Rukovodstvo jugoslovenske jevrejske zajednice je toga bilo svesno i, poučeno gorkim iskustvom iz prethodnog perioda, preduzimalo je sve napore da izbegne sve moguće greške i da ničim ne ugrozi njen opstsnak.

Katolička i pravoslavna verska zajednica otvoreno pokazivale da ne veruju u opstanak i dugotrajnost komunističkog režima i suprostavljale se načinu njegovog vođenja državne politike. Jevrejska verska zajednica, pak, je u tom pogledu nastupala sa mnogo više opreza i diplomatske veštine. Ona je otvoreno iskazivala svoju lojalnost upravo komunističkim vlastima⁴⁷⁹, u trenutku kada su ostale verske zajednice svoje simpatije i očekivanja upravljale u drugom pravcu. Na taj način, ona je uspela za sebe osigura, gledajući sa strane ostalih, unekoliko privilegovan položaj.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁹ Kada je 23. juna 1950. godine Radio Vatikan objavio vest da su u Jugoslaviji uvedene visoke državne takse na verske obrede, Svetski Jevrejski Kongres je zatražio obaveštenja od Saveza o situaciji u Jugoslaviji po tom pitanju. U svom odgovoru SJK "... Savez je podvukao opšte poznatu činjenicu da su u našoj državi crkva i država potpuno odeljene, da je Ustavom zajamčena sloboda veroispovesti i svesti, a shodno tome učešće u verskim obredima i korišćenje sa verskim ustanovama ostavljeno je slobodnom nahodjenju svakog gradjanina. Takodje je istaknuto, da se u smislu prednjega, država ne meša u određivanje taksa i nagrada za verske obrede bilo koje verske zajednice... Savez je najzad ukazao, da je ova vest Radio Vatikana neistinita i nesumnjivo rezultat zlonamerne propagande protiv Jugoslavije. Svetski jevrejski kongres zahvalio je Savezu na obveštenju, te je dobivene podatke objavio u biltenu Svetskog jevrejskog kongresa." Bilten, broj 3, Beograd 1950, str 5.

⁴⁸⁰ O potpunoj neosnovanosti ovakve percepcije položaja jugoslovenske jevrejske zajednice, u pogledu mogućnosti slobodne organizacije verskog života u svim oblicima govori i podatak da je pripadnicima tri najbrojnije konfesije u Jugoslaviji bilo dozvoljeno da obnove rad srednjih i visokih škola. Istina, ove škole su radile sa samnjenim obimom i pod nepovoljnijim uslovima nego pre rata, ali su ipak postojale: na teritoriji N.R. Srbije je bio dozvoljen rad Bogoslovskom fakultetu u Beogradu, a u Prizrenu i Rakovici su bile obnovljene bogoslovijske škole SPC. Radaić R, 2002, str. 221.

U periodu posle donošenja Ustava, država je podjednako oštro nastupala prema svim delatnostima sa otvoreno verskim predznakom. Posledice takvog stava su osetile sve verske zajednice, pa tako i jevrejska.⁴⁸¹

II) Organizovanje verskog života jevrejske zajednice

Situacija po pitanju mogućnosti ostvarivanja stvarnih, a ne samo faktičkih, prava na otvoreno i neometano uživanje verskih sloboda i aktivno upražnjavanje verskog života u svim njegovim oblicima, je u posmatranom periodu, kada govorimo o jugoslovenskoj jevrejskoj populaciji, ipak ostala nešto povoljnija nego što je to bio slučaj sa pripadnicima mnogih drugih jugoslovenskih naroda.

Odredbe Ustava iz 1946. godine kojima je bilo predviđeno odvajanje države od crkve nisu se na jevrejsku nacionalnu zajednicu odrazile u onolikoj meri koju su imale na pripadnike većinskih naroda i

---

U Sarajevu je, neposredno posle rata, bio obnovljen rad medrese. Član Verske komisije N.R. Srbije Mustafa Canhasi je intervenisao da se, pored ove, odobri otvaranje još jedne medrese (srednja verska škola) u Prizrenu jer je “ ... za dalji život i rad Islamseke verske zajednice u NR Srbiji od velike potrebe da (i) u NR Srbiji postoji jedna medresa. Ovo utoliko pre što bi se u toj medrsi predavalo na šiptarskom i srpskom jeziku...” AJ, SKVP, 144, 5/86. Predlog je bio prihvaćen i medresa je 1951. godine bila osnovana u Prištini 1951. godine. Nasuprot tome, Ješiva, koja je pre rata postojala i radila u Sarajevu, iako je podnela molbu za obnavljanje rada, nije, u posmatranom periodu, dobila dozvolu za nastavak rada, iako je i jevrejska zajednica imala potrebe za školovanim sveštenečkim kadrom. AJ, SKVP, 144, 5/88.

Usled opstrukcije i otezanja državnih organa da izdaju dozvolu izlaska iz zemlje, nisu, takodje, mogli biti ostvareni ni odlasci zainteresovanih na proseminarske rabinske studije u Londonu, za koje je SJK odobrio stipendije, ni tokom 1950, ni tokom 1951, a ni tokom 1952. godine. Na osnovu pregledane gradje, uverili smo se da ni u naredne dve godine (do 1954. godine) ni jedan zainteresovani kandidat nije dobio dozvolu za odlazak na proseminarske rabinske studije u Londonu, što je bilo nemoguće logično objasniti, obzirom da u Jugoslaviji nije bilo ni jedne jevrejske verske škole. AJIM, PA, 795.

⁴⁸¹ Jevrejski sveštenici su smatrali da vlasti, i u nekim drugim slučajevima, pripadnike jevrejske verske zajednice ne tretiraju ravnopravno sa ostalima. O tome svedoči dopis nadrabina zagrebačkog, Hinka Urbaha, upućen Savezu, sa molbom za intervenciju. “ ... Od komisije za vjerske poslove pri pretsjedništvu vlade N.R.H. dobio sam... Naredbu Ministarstva prosvjete N.R.H (...) u kojoj su školski praznici svih vjeroispovjesti tako određeni da na rimokatolike pada 8 dana/ i još jedan dan o kojem odlučuje kotarski ili gradski N.O./ , za pravoslavne 8 dana i Krsna slava/ i još jedan dan o kojem odlučuje N.O./ za muslimane 7 dana, a za Jevreje svega 4 dana, i to 1 dan Pashe, 2 dana Roš-hašane, 1 dan Jomkipura.

Molim vas da se pokrene kod nadležnih vlasti ispravka ove očite nepravde, koja je time nanešena...(...) djeca čija je vjeroispovjest u manjini takodjer trebaju biti oprosteni od pohađanja škole i u najmanju ruku od rada.“ Savez je na ovaj nadrabinov zahtev odgovorio vrlo ljubazno, ali negativno. Istaknuto je da jevrejska deca mogu, takodje, zamoliti poštedu od pohađanja škole na velike jevrejske praznike i da će im to, sigurno, biti uvaženo. AJIM, PA, 795.

njihovih crkava. Moglo bi se reći da je država, videći glavnu opasnost u trima religijama koje su ispovedali pripadnici većinskog stanovništva: pravoslavnoj, katoličkoj i islamu, bila manje rigidna prema pripadnicima manjinskih religija. U jednom od svojih mnogobrojnih govora Albert Vajs se o tome izrazio ovako:

“ ... Verski život u našim opštinama razvija se u granicama u kojima sami vernici to žele. Opštine omogućuju održavanje verskih manifestacija, i one se odvijaju na zadovoljavajući način i prema raspoloživim mogućnostima, naročito u pogledu verskog osoblja.”⁴⁸²

Za pripadnike jevrejske zajednice, koji su živeli običnim životom i nisu imali pretenzije na obavljanje neke od visokih funkcija u državnom aparatu i javnim službama, problem aktivnog i javnog učestvovanja u verskim obredima nikada nije bio postavljan, niti je bilo progona i šikaniranja od strane vlasti. Ukoliko su i postojale neke mere cenzure, takve pojave su se dešavale na pojedinačnom i ličnom nivou i proisticale su iz nesvesne i duboko psihološki, mehanizmom racionalizacije, usadjene negativne slike o Jevrejima. Takve pojave, kakvih je bilo, su predstavljale jedan od negativnih zaostataka antisemitske politike koja je bila vodjena u neposrednoj prošlosti,⁴⁸³ a koju nije bilo lako i preko noći izbrisati iz svesti gradjana većinskih naroda.

a) Formiranje Verske sekcije pri Savezu i ustanovljenje verskih pravila ponašanja u novim uslovima

Rad Saveza jevrejskih veoispovenih opština Jugoslavije je i formalno bio obnovljen decembra 1944. godine. Neposredno po svom zvaničnom priznavanju i konstituisanju pretsedništva i osnovnih radnih tela, Savez je pristupio orzganizovanju radnih grupa i sekcija koje su bile zadužene za staranje o organizaciji života i rešavanju pitanja u pojedinim konkretnim oblastima života zajednice.

Jedna od prvih sekcija koja je bila formirana pri Savezu je bila Verska sekcija. Iz razloga još uvek nedefinisano i fluidnog stanja po pitanju odnosa novih vlasti prema udruženjima sa naglašeno verskim sadržajem, Verska sekcija je, formalno, delovala kao sekcija JVO Beograd, mada je oblast njenog rada, u neposrednom posleratnom periodu, do osnivanja drugih velikih gradskih JVO, prevazilazila granice

---

⁴⁸² AJIM, PK, 1197.

⁴⁸³ Iz izveštaja Alberta Vajsa Svetskom jevrejskom kongresu, AJIM, PK, Isto.

beogradske opštine. Formiranje i rad ove sekcije su bili od velikog značaja za ispunjavanje jednog od glavnih zadataka koje je Savez, kao osnovna ustanova jugoslovenskih Jevreja trebalo da ostvari u životu zajednice: da, pored ostalog, bude čuvar tradicije i nacionalnog identiteta svojih sunarodnika. Trud oko obnavljanja, u toku rata zabranjivane, svesti o pripadnosti jevrejskoj verskoj zajednici i negovanje specifičnosti sopstvenih obreda i tradicionalnih manifestacija je bio neophodan uslov koji je trebalo da bude ispunjen da bi se jevrejska zajednica obnovila kao takva, postojala u novim uslovima koji su vladali u Jugoslaviji i trajala i u vremenima koja je tek trebalo da dodju.

Jedan od prvih zadataka kojeg su se članovi Verske sekcije prihvatili bilo je organizovanje akcije oko obnove neke od beogradskih sinagoga i njenog osposobljavanja za obavljanje verske službe. Od nekoliko postojećih beogradskih sinagoga, bio je izabran hram aškenskog obreda u Kosmajskoj ulici⁴⁸⁴ broj 19. Za organizaciju svečanosti osvećenja se pobrinula beogradska JVO, a savečanosti je prisustvovala i delegacija vlade nove Jugoslavije koju je predvodio Moša Pijade.

Posle uspešno sprovedene akcije na osvećenju Sinagoge⁴⁸⁵, koje je bilo obavljeno 2. decembra 1944. godine, a o čemu je opširnije bilo pisano u jednom od ranijih poglavlja, članovi Verske sekcije su se angažovali oko pronalaženja relikvija i nameštaja koji su, u toku rata, bio opljačkani i razvučeni po raznim antikvarnicama i privatnim kućama. Raspitujući se kod svakoga ko bi o tome nešto mogao da zna, obilazeći postojeće starinarnice i antikvarnice, uspevali su da udju u trag izvesnom broju relikvija i drugog materijala koji je bio odnet iz raznih verskih objekata, tako da su, u relativno kratkom roku, uspeli da stvore pristojan, i obavljanju bogoslužnja podoban, ambijent u jedinoj beogradskoj sinagogi.

Verska sekcija je uputila predlog da se svim rekonstruisanim JVO uputi dopis kojim bi one bile pozvane da izveste o stanju u kojem su se nalazili sakralni objekti u njihovoj sredini, kao i svim ostalim verskim pitanjima i potrebama. Takodje, bilo je ukazano i na potrebu da se, svuda gde je za to postojalo dovoljno interesenata i uslova za to, organizuje redovna verska služba, kao i nastava veronauke za decu i omladinu školskog uzrasta.“ ... Rukovodjena željom da se, da se u verskom životu ... (...) posveti puna pažnja, kao i da se bez odlaganja organizuje veroispovedna nastava ...(Verska sekcija) daje ... sledeće sugestije, kao i sledeće zadatke:

1/ ... treba pre svega da se pozabavi pitanjem održavanja službe za vreme zime...

---

⁴⁸⁴ Danas Maršala Birjuzova. Iako je, pre rata, u Beogradu postojalo još nekoliko sinagoga, kako aškenaskih, tako i sefardskih, osim ove sinagoge, u kasnijem periodu, nije bila obnovljena više ni jedna. Neke od njih su bile porušene, a neke su promenile namenu.

⁴⁸⁵ U Arhivu Jevrejskog muzeja je ostalo sačuvan veći broj fotografija koje su zabeležile ovaj svečani događaj.

2/ Potrebno je posvetiti pažnju svetim utvarima: da li ima dovoljno utvari, sefarima, odeždi za sefarim⁴⁸⁶ i ukrasa/rimonim⁴⁸⁷/ parohet⁴⁸⁸, knjiga : da li ima ormana potrebnih koji se mogu zaključati i držati u sigurnosti; napraviti inventar svega;....

3/ U cilju obnove verskog osećanja kod vernika, potrebno je izvršiti nabavku mezuzot⁴⁸⁹, da bi se besplatno razdelile gradjanstvu. Isto tako izvestan broj knjiga–tefilot–potrebno je razdeliti gradjanstvu, po planu....

4/ Verska sekcija terba da se pozabavi pitanjem sinagogalnog hora ... (tamo gde za to postoje uslovi)...

U pogledu veroispovedne nastave, potrebno je da se učini sledeće:

1) da se bez odlaganja nadju prostorije, radi čega da se odredi jedan predstavnik Sekcije, koji će .... (za to biti zadužen) ... za potrebe održavanja veronauke.

2) Šef jevrejske veroispovedne nastave .... (koji bude odredjen, da).... izvoli sastaviti program nastave ... (koji bi trebalo da bude isti za sve JVO).⁴⁹⁰

Jedan od zadataka koji je na sebe preuzela Verska sekcija je bilo obnavljanje rada društva “Hevra Kaduša–Rehica“ koje se staralo oko pravilnog, u skladu sa verskim kanonima, sahranjivanja umrlih članova zajednice u svim većim opštinama na teritoriji Jugoslavije. Prvo ovakvo udruženje je bilo obnovljeno u Beogradu.

Na inicijativu beogradskog sveštenika Alberta Altaraca i još trinaest članova beogradske JVO je 27. decembra 1945.godine bio održan skup na kojem je odlučeno da se obnovi rad ovog udruženja. Skupu je, zvanično, u ime Saveza prisustvovao Ruben Rubenović. Sa skupa su članovi obnovljenog

---

⁴⁸⁶ Tkanina u koju su bile, obavezno, umotavane Tore.

⁴⁸⁷ Rimonim su ukrasi u obliku krune koji se tavlja na Sefer Tore. Uglavnom bili izradjivani od srebra, kada je za to bilo mogućnosti. Medjutim, u siromašnijim zajednicama, kakvih je bilo u Jugoslaviji, bile su izradjivane i od pleha ili drveta, kako smo to utvrdili iz jednog od spiskova relikvija pronadjenih i prikupljenih od raznih osoba koje su ih sačuvale tokom rata.

⁴⁸⁸ Vezeni pokrivač (kao zavesa) Kojom se prekriva Aron a–Akodeš (omnar u kojem se u sinagogi čuvaju svici Tore i koji se nalazi na istočnom kraju sinagoge). Parohet je obično bio crevene ili purpurne boje i urkrasen zlatom vezenom ukrasima.

⁴⁸⁹ Mleni svici, sa tekstom iz Tore koje je sveštenik postavljao na uglu kućnih vrata. Ponegde su se mezuze postavljale samo na ulaznim vratima, a ponegde i na vratima u svim prostorijama u unutrašnjosti kuće.

⁴⁹⁰ AJIM, PA, 795.

društva poslali zvanično obaveštenje Savezu o obnovi rada u kome su naveli da je bilo neophodno što pre pristupiti obnovi ovog Udruženja "... (sveštenik Altarac im je sa ogorčenjem) izneo nekoliko smrtnih slučajeva, na kojima se nije moglo sakupiti od 1.800 Jevreja kojlika danas broji Beograd, ni za MINJAN⁴⁹¹ na groblju, a tako isto da se izvrši pogreb po propisima i tradicijama nase vere. Sveštenik je apelovao na nas, da i mi uzmemo učešće i obnovimo tu toliko potrebnu ustanovu u vezi sa verskim tradicijama. ...(...) Izabran je odmah... da radi u zajednici sa verskom sekcijom ..."492

Verska sekcija se starala da se, prilikom evidentiranja i upisivanja lica koja su se izjašnjavala kao Jevreji i želela da budu članovi JVO, ispoštuju barem osnovne kanonske zapovesti koje su strogo propisivale kako je nepohodno postupiti pri prihvatanju novorodjenčadi, pa i nešto starije dece u jevrejsku veru.

Verska sekcija je, svojim pravilnikom, strogo predviđala da ni jedno muško novorodjenče ne može biti primljeno u članstvo neke jevrejske veroispovedne opštine ukoliko prethodno ne bi prošlo propisani obred Berit Mila⁴⁹³, pogotovo kada je za to postojalo objektivnih uslova. Medjutim, mnogi roditelji, iz samo nijma znanih razloga, su odbijali da kod svoje muške novorodjenčadi izvrše, ovaj, prema jevrejskim verskim zakonima obavezan propisani postupak, to jest, nisu dozvoljavali da dete bude ritualno obrezano. Pošto, prema propisima koji su važili u JVO, takvo dete nije moglo biti primljeno u članstvo opštine, roditelji su se žalili Savezu, koji je u takvim slučajevima imao ulogu medijatora, pa bi, na kraju, problem bio prevaziđen. Pravi problemi i za JVO i za Savez bi nastupili kada bi se roditelji odbijenog deteta, smatrajući da su im povredjena građanska prava, obatili mesnim Gradskim narodnim odborima.

U takvim slučajevima bi se sveštenik koji je dao "spornu" preporuku o neprihvatanju neobrezanog muškog novorodjenčeta u članstvo JVO, našao u velikom problemu, te je bilo neophodno da svoju preporuku obrazloži svim raspoloživim argumentima. U takvoj situaciji se našao beogradski sveštenik, već spominjani Albert Altarac, koji se u svom obrazloženju pozivao, osim na kanonska pravila i pravilnik JVO, još i na odredbe Ustava FNRJ. Ovde ćemo, kao indikativne, navesti delove teksta njegovog obrazloženja vlastite odluke: "Kao verski funkcioner pri našoj opštini nisam mogao dati svoj pristanak, da se novorodjenče, čiji roditelji ne žele izvršiti na istome obred Berit Mila, primi u članstvo opštine. Da opravdam svoj postupak dajem sledeće obezloženje.

---

⁴⁹¹ Minjan je činilo deset odraslih muških članova zajednice.

⁴⁹² AJIM, PA, 975.

⁴⁹³ Berit Mil—ritualno obrezivanje muške novorodjenčadi.

Po članu 5 opštinskih pravila lica koja nisu mojsijeve vere ne mogu biti članovi opštine. Nastaje pitanje ko se smatra pripadnikom mojsijeve veroispovesti. Svakako, samo onaj koji se drži, ili barem formalno, priznaje zapovesti Tore. ... (...) Medjutim, prema odredbama Ustava (čl. 265) i već zavedenoj praksi narodnih vlasti, da rođenja registruju u svoje knjige, uživanje građanskih prava je osigurano i nazavisno od verske pripadnosti i verskih obreda, a u duhu odredbe Ustava veroispovestima je zagarantovano pravo i sloboda i unutarnjeg verskog poslovanja i rada.

Da je pak obred Berit Mila dogma t.j. obred koji je zakonom upravo naredjen, posluživu se navodimaTore, kao jedinim izvorom naše vere... (sledi citat iz Tore).... Obrezanje je za Jevreje postalo kroz vekove pravi simbol Jevrejstva, tako da se je kroz sva vremena s pravom smatralo da je Jevrejin isključio sebe i svoje iz jevrejske zajednice, kada je odbacio taj običaj... (...) ....

Duboko sam uveren da će (sve zainteresovane strane) ... Uvažiti ovo obrazloženje, jer ono proizilazi ne samo iz zapovesti Tore nego i iz opštinskih pravila i odredbe samog Ustava. ⁴⁹⁴

Slučajevi neobrezane muške dece koja su bila rodjena za vreme rata, kada za to nije bilo uslova, kao i muške dece iz manjih opština koje nisu imale stručnu osobu koja bi bila u mogućnosti da takav obred izvrši na propisani način, su bili shvatljivi. Kada se radilo o muškoj deci iz manjih opština, stav Saveza je bio da se detetu dozvoli da bude upisano u članstvo mesne JVO, pod uslovom "... ako roditelji dete prijave kod Jevrejske opštine u u članstvo..."⁴⁹⁵ Savez, ili bliža veća JVO su, potom, prvom prilikom, slali u tu opštinu lekara, kako su zahtevale ondašnje zdravstvene vlasti, ali i sveštenika, moela,⁴⁹⁶ ili neko drugo stručno lice radi naknadnog ritualnog obrezivanja dotičnog dečaka. Takve smo slučajeve zabeležili, na primer, u Travniku, Murskoj Soboti, Apatinu, Bitolju i Nišu.

Dopis JVO iz Niša je posebno zanimljiv i indikativan kao primer kako je govor sredine i stalna upotreba terminologije iz govora većinskog stanovništva neosetno počela da utiče na gubljenje svesti o značaju upotrebe pravilne terminologije kada se govorilo o tradicionalnim jevrejskim obredima. Naime, u dopisu, koji je predsednik niške JVO uputio Savezu 9. aprila 1947. godine piše: „... (nas član je dobio sina, pa moli da ga izveste šta je sve potrebno da se pripremi za obavljanje **obreda Berit Mila**)⁴⁹⁷ ... Ova opština nema sveštenika, niti ikakvih knjiga. Kako je naša sinagoga od strane okupatora demolirana,

---

⁴⁹⁴ AJIM, PA, kutija broj 795.

⁴⁹⁵ AJIM, PA, Isto.

⁴⁹⁶ Moel—verski službenik koji je bio kvalifikovan za odred ritualnog obrezivanja muške novorođenčadi.

⁴⁹⁷ Podvukao autor

ukoliko je **do dana krštenja**⁴⁹⁸ ne dovedemo u red, mišljenja smo da obred obavimo u kancelariji ove opštine...“⁴⁹⁹

Insistiranje Verske sekcije na doslednom poštovanju bar osnovnih verskih običaja i zakona bi posmatraču sa strane, možda, moglo izgledati kao preterani formalizam. Međutim, bila je uočena pojava koja je, u uslovima ateističkog društvenog uredjenja koje se tolerantno ponašalo prema jevrejskoj verskoj zajednici, ne zabranjujući ničim obavljanje propisanih obreda, ali ih praktično onemogućavajući propisanim radnim vremenom koje je, u suštini, u pogledu prisustvovanja najvažnijem sedmičnom bogoslužnju, najviše odgovaralo članovima hrišćanskih verskih zajednica, postala vrlo zabrinjavajuća za one koji su se brinuli o očuvanju svesti i specifičnog nacionalnog i verskog identiteta osoba koje su pripadale jevrejskoj zajednici.

Naime, slučaj “terminološkog zbunjivanja” kod visokog funkcionera jedne JVO, kako smo to pokazali na primeru JVO Niš, ma koliko izgledao benignan, to uopšte nije bio, tim pre sto su slični primeri “hritijanizacije” važnih pojmova i naziva jevrejskih obreda i praznika učestali, čak i u tradicionalno ortodoksnim sredinama. Kao jedan od najindikativniji, navešćemo dopis, kako su se sami o sebi izrazili “zaboravljenih Jevreja u Baču”⁵⁰⁰

U svom dopisu od 13. maja 1947. godine, upućenom Autonomnom odboru, a koji se ticao žalbe na neravnomernu raspodelu pristigle „pomoći u naturi“, ti građani jevrejske nacionalnosti, tek nakon samo dve godine života u novim uslovima u novoj Jugoslaviji, su se izražavali na način koji je za aktiviste Verske sekcije morao biti poražavajući: “Dragi drugovi, ... (...) ... nama nije pomognuto .... te vas molimo da izvolite nam pružiti novčanu potporu da imamo barem odštetu za nama nedodeljene pomoći u naturi ... (...) Napominjemo ... (da ste drugim opštinama)... neposredno pred **Jevrejskog Uskrsa**⁵⁰¹ priposlali ... **veću količinu cipela**⁵⁰² .... (nadalje, pretili su da će se obratiti mesnim narodnim vlastima, koje, zakonski,

---

⁴⁹⁸ Podvukao autor

⁴⁹⁹ AJIM, PA, kutija 795.

⁵⁰⁰ AJIM, AO, 853.

⁵⁰¹ Podvukao autor.

⁵⁰² Podvukao autor. Žalba ovih jevrejskih građana da nisu dobili cipele je bila savim na mestu, ali je ovde prisutna vrlo indikativna pojava da se isti građani nisu, istovremeno, žalili i na blagovremeno nedobijanje i isporuke macota ili macot brašna, koje je trebalo da im, pred obeležavanje, kako su se sami izrazili “Jevrejskog Uskrsa” bude važnija od zakasnele isporuke cipela kojih, možda, i nije bilo u dovoljnim količinama i zahtevanim veličinama brojeva na skladištima, te ih zato, najverovatnije, i nisu dobili.

ne bi trebalo da su bile nadležne u ovakvim sporovima)... Izvinite, Drugovi, stvar je sazrela da se svrši kontrola više vlasti, jer to uopće nije pravedno što Vi radite. ⁵⁰³

Savez nije želeo da se, zbog sitnih trivijalnosti bespotrebno uznemiravaju mesne narodne vlasti i da im se, time, na izvestan način, otvori mogućnost da se mešaju u unutrašnje stvari zajednice. Jevrejima u Baču, kojih je bilo samo četvoro u to vreme, dodeljena je novčana pomoć, uz napomenu da će ubuduće pomoć primati direktno, na svoju opštinu. Prilikom poslednje sporne raspodele, kako se ispostavilo, Jevreji iz Bača nisu mogli da se opredele da li će potrebe za svoju zajednicu da prijave preko novosadske ili somborske opštine, te su propustili rokove i zato ostali bez potrebnih stvari. Uvidom u kasniju prepisku smo utvrdili da sličnih problema više nije bilo.

Prema preporuci Verske sekcije, u svim opštinama gde je za to bilo uslova, bilo je preporučeno kako bi trebalo da se organizuje obavljanje bogoslužnja: svakog petka uveče, a subotom ujutro i, po mogućstvu, uveče. Na godišnjice, velike praznike, Roš Ašanu,⁵⁰⁴ Jom Kipura⁵⁰⁵, Sukota⁵⁰⁶, Hanuke⁵⁰⁷, Purima⁵⁰⁸ i Pesaha⁵⁰⁹, služba se obavezno obavljala dva puta dnevno, ujutru i uveče.⁵¹⁰

I posle nekoliko godina života u uslovima koji su omogućavali slobodno pohanjanje verskih obreda i veroukaze, pa tako i upućivanja u postupak kod pojedinih obreda, u okviru različitih JVO je vladalo veliko šarenilo u tumačenju propisanih postupaka u nekim od situacija. Ova pojava se ponavljala isuviše često da bi se moglo smatrati da su početni problemi i nedoumice oko toga kako u tim situacijama treba postupiti.

---

⁵⁰³ AJIM, AO, 853.

⁵⁰⁴ Prvi dan Nove godine po jevrejskom kalendaru. Pošto se Jevreji pridržavaju lunarnog kalendara, izračunavanje datuma na koji pada Roš Ašana je vršio sveštenik sa najvišim činom. Na ovaj dan Jevreji slave dvostruki rodjendan—rodjenje sveta i rodjenje čoveka. Verovalo se da se na taj dan u nebesima otvaraju «Knjige živih», a da se zatvaraju dest dana kasnije, na dan Jom Kipura.

⁵⁰⁵ Praznik Jom Kipura je uvek pado na deset dana od praznika Roš Ašane. Nazivan je još i «Danom velikog pomirenja» i bio je praćen obaveznim postom.

⁵⁰⁶ Ovaj praznik je bio poznat i pod imenom «Praznik kolibe od granja» i bio je posvećen žetvenim svečanostima.

⁵⁰⁷ Hanuka je osmodnevni praznik koji Jevreji slave u znak sećanja nad seleukidskim vladarem Antiohom. Na taj dan su oslobodili svoj Hram i obnovili bogoslužnja. Takodje veliki praznik. Jedan od najveselijih praznika, koji se obeležava ritualnim paljenjem svećica, svake večeri po jedne, u posebnom osmokrakom savećnjaku koji se zove hanukija, (za razliku od menore, koja ima sedam karakova).

⁵⁰⁸ Purim je praznik koji se slavi u spomen na dan izbavljenja jevrejskog naroda od Amana, velikog vezira persijskog kralja Ahašveroša. Jedan od najveselijih jevrejskih praznika. Ovom prazniku se najviše raduju deca, koja na taj dan organizuju druženja i prave maskenbale.

⁵⁰⁹ Praznik posvećen izbavljenju Jevreja iz egipatskog ropstva. Sem toga, proslavlja se i kao praznik proleća i budjenja prirode Najveći jevrejski praznik. Slavi se nedelju dana. Za vreme Pesaha se obavezno jede macot, koji simboliše slobodu.

⁵¹⁰ AJIM, PA, 795.

Na inicijativu Verske sekcije je, iz tog razloga, početkom 1952. godine, Savez svim JVO poslao zvaničan pravilnik o tome kako treba postupati u sledećim situacijama: "... ako se neko lice koje je ranije pripadalo našoj verskoj zajednici želi opet vratiti u istu; Isto tako imali smo i upite o tome, kakav je .. (postupak), ako roditelji u mešovitom braku žele da svoje novorođeno ili maloletno dete upišu u jevrejsku opštinu kao jevrejsko dete... ; .... i kako se postupa kod lica, koja su nejevrejskog porekla a žele da stupe u našu versku zajednicu...; Najzad, dobili smo upite i u pogledu postupka pri verskom razvodu braka."⁵¹¹

Bilo je evidentno da je pravila koja su se, uglavnom, već sprovodila, ali koja su se ponegde i različito tumačila, bilo potrebno ujednačiti i pismeno uobličiti da budu jedinstvena, te je tako bilo i uradjeno.

b) Održavanje redovne verske službe i nastave veronauke u pojedinim

JVO na teritoriji Jugoslavije

Posle početnog oduševljenja sa kojim je jevrejsko stanovništvo, u najranijem poslertnom periodu, vratilo pohadjanju verskih bogoslužjenja i upražnjavanju običaja vezanih za jevrejsku tradiciju, u mnogim JVO su se počele javljati pojave slične onima o kojima smo govorili u prethodnom odeljku. Ovakve pojave su delovale zabrinjavajuće i nagoveštavale mogućnost da bi verska komponenta, kao jedna od bitnih za održavanje svesti o pripadnosti jevrejskoj nacionalnoj grupaciji, u skorijoj budućnosti mogla da bude, u pojedinim opštinama, delimično ili u potpunosti zanemarena. Savez je, zbog toga, na predlog Verske sekcije, podsticao održavanje veronauke za decu i omladinu osnovnih i srednjih škola, kao i održavanje što redovnije verske službe.

Gde god je za to bilo uslova, pri JVO je bilo organizovano održavanje verske nastave i upoznavanje sa jevrejskim narodnim običajima i tradicijom. Sredstva za plate veroučitelja je obezbedjivao Autonomni odbor, kao i knjige, pribor i sav ostali neophodan materijal. Medjutim, uskoro je bilo uočeno da postoje izvesni problemi, od kojih su najozbiljnije predstavljali nepostojanje izričite zakonske regulative po ovom pitanju, sa jedne strane i nepostojanje dovoljnog broja stručnog osoblja, obučavanog za izvodjenje verske nastave, kao i neobaveštenost eventualno zainteresovanih i dovoljno

---

⁵¹¹ AJIM, PA, Isto.

verski obrazovanih osoba o mogućnosti da za takvo svoje angažovanje budu redovno finansirani iz sredstava Autonomnog odbora.

U toku 1945. godine, verska nastava se odvijala po pravilima i po planu koji je bio predložen od strane Verske sekcije Saveza, a koji su usvojile i verske sekcije ostalih JVO. Međutim, da bi moglo da se nastavi sa odvijanjem verske nastave i u narednoj školskoj godini, bilo je, prema novim propisima, neophodno dobiti odobrenje nadležnog republičkog Ministarstva prosvete.

Problemi oko formalnog dobijanja odobrenja u opštih uputstava vezanih za obavljanje veronauke i postavljanje veroučitelja u verskim školama pri verskim zajednicama u Jugoslaviji je bio rešen donošenjem Rešenja o održavanju verske nastave u osnovnim školama Ministarstva prosvete FNRJ od 12 novembra 1946 godine.⁵¹² Ovim rešenjem je bilo predviđeno da verske zajednice mogu, pri svojim opštinama, osnivati verske škole, pri čemu su same bile zadužene za obezbeđivanje uslova za njihovo funkcionisanje. Pitanja izbora veroučitelja na svojoj teritoriji opštine su, takodje, mogle rešavati same "... vodeći računa o tome koliko predložena lica odgovaraju za nastavničku službu ceneći ih po ličnim kvalitetima."⁵¹³

Ovo, naizgled jednostavno rešenje problema dobijanja dozvole za organizovanje verske nastave je, međutim, bilo dodatno komplikovano insistiranjima da je, sem odobrenja Ministarstva prosvete, bilo neophodno pribaviti još i dozvole nadležnih Okružnih Narodnih odbora i, najzad, prosvetnog odeljenja Gradskog Narodnog odbora grada u kojem se nalazila dotična JVO.⁵¹⁴

Najidealnije stanje bi bilo da je Savez raspolagao dovoljnim brojem stručno školovanog osoblja koje bi obavljalo nastavu veronauke pri pojedinim JVO. U neposrednom posleratnom periodu, 23. maja 1945. godine, posredstvom Oskara Gavrilovića, generalnog konzula FNRJ u Njujorku od strane "Udruženja ortodoksnih rabina SAD i Kanade" Jugoslaviji je bila upućena ponuda da jugoslovenskim Jevrejima bude poslata pomoć koja je, između ostalog, obuhvatala i sredstva kojima bi se finansijski potpomogla "... reorganizacija i obnova parohijskih škola, ...(...) nabavka molitvenika i biblija, izašiljanje rabina i socijalnih radnika u Evropu"⁵¹⁵

Pošto vlastima nove Jugoslavije ovakva ponuda očigledno nije odgovarala, školovni rabini i ostalo svešteničko osoblje koje bi bitno poboljšalo kvalifikacionu strukturu jevrejskih verskih službenika,

---

⁵¹² AJ, SKVP, 144, 5/91.

⁵¹³ AJ, SKVP, Isto.

⁵¹⁴ AJIM, 759.

⁵¹⁵ ASMIP, PA, 21/1945.

te olakšalo organizaciju i odvijanje, kako redovnog održavanja bogoslužnja, tako i verske nastave, nisu dobili dozvolu za dolazak i rad u Jugoslaviji.

U postojećim uslovima, verska nastava je bila organizovana u prostorijama i sa nastavnim kadrom kojim su raspolagale same JVO. Po pitanju kvalifikovanosti osoba koje su izvodile veronauku, prostorijama i broju nedeljnih časova, u najpovoljnijem položaju su bile velike gradske opštine: Zagreb, Sarajevo, Beograd i Novi Sad.

U Beogradu se sa verskom nastavom otpočelo najranije, već početkom početkom školske godine 1945/46. Ovo je bilo shvatljivo, ako se uzme u obzir da je ovaj grad bio prvi koji je bio oslobođen posle Drugog svetskog rata, te da je u njemu bila ponovo osvećena prva Sinagoga u Jugoslaviji posle rata, obnovljeno funkcionisanje Saveza, JVO Beograd i Verske sekcije koja je i inicirala obnavljanje prakse obavljanja veronauke za decu i omladinu.

Verska sekcija JVO Beograd je 16. 12. 1945. godine poslala dopis svim svojim članovima u kojem ih je obavestavala o svojoj nameri da organizuje versku nastavu i pozivajući da svoju decu upute na časove veronauke: "U želji da se očuvaju i neguju naše stare tradicije, koje su nam bile kroz vekove mile i svete.... sekcija za versko staranje svojih članova, postavlja sebi kao jedan od glavnih ciljeva versko obrazovanje i vaspitanje svoje omladine. U tu svrhu opština je obrazovala časove veronauke za učenike i učenice osnovnih i srednjih škola u duhu naše vere i današnjih shvatanja. (...) Časovi veronauke se održavaju u sledeće dane: nedeljom od 10-12 časova u opštinskom domu Kralja Petra 71; ponedeljkom od 4-5 časova u Jevrejskom obdaništu⁵¹⁶ Visokog Stevana br. 2. Za svakog učenika i učenicu su određena 2 časa nedeljno koje može svako odabrati prema raspoloživom vremenu..."⁵¹⁷

Nastavi je, od upisanih 48 učenika, redovno prisustvovalo 23 dece oba uzrasta. "... Liturgijski deo (je predavao) ... sveštenik Drug Altarac a istoriski deo s dodatkom o obredima (je predavao) ... Drug prof. Kalderon."⁵¹⁸

Sa verskom nastavom u Zagrebu se otpočelo u maju 1946. godine i trajala do kraja juna. Dužnost veroučitelja je obavljao nadrabini dr Hiko Urbah. Nastava je bila održavana u zgradi Jevrejske

---

⁵¹⁶ Domu za ratnu siročad

⁵¹⁷ AJIM, PA, Isto.

⁵¹⁸ AJIM, PA, Isto.

vjeroispovjedne općine⁵¹⁹ u Palmotićevoj 16. Nastavu je pohađalo 27 učenika osnovnih i 8 učenika srednjih škola.

Medjutim, pošto još nije bilo doneto napred spomenuto rešenje, "... Prema naredbi moralo se tražiti za to odobrenje, koje je za osnovne škole stiglo tek krajem decembra 1946, tako da se održavala obuka za osnovce / oko 12 učenika/ca/ u zbornici osnovne škole na uglu Savske ceste i Koturške ul. Broj 75. Za srednjoškolce dobili smo dozvolu tek u junu 1947., tako da za njih nije bilo vjeronauke. Iza blagdana održati će se na zgodnijem mjestu, koje leži centralno, po mogućnosti u općinskoj zgradi, kako smo to zatražili. Onda ima nade da će ih više doći na časove."⁵²⁰

U Srajevu je dužnost veroučitelja obavljao rabin sarajevski, Menahem Romano. Časovi su se održavali "... redovito, i to ponedjeljom 9 – 10 sati prije podne i četvrtkom od 3 – 4 po podne.... (održavli su se) u jednoj maloj prizemnoj sobici, pokraj kancelarijskih prostorija opštine. Svega ima upisanih 19 učenika, (... ali su redovno posećivala) predavanja oko 8 učenika."⁵²¹

U Novom Sadu je sa nastavom veronauke bilo, takodje, otpočeto u 1945. godini, u jednoj od preostalih Opštinskih prostorija koje nisu bile oduzete i dodeljene na korišćenje za potrebe KNOJ. "U školskoj 1945. godini imali smo veroučitelja u osobi penzionisanog učitelja Boroš Mihajla. Medjutim, Boroš nije htio da vrši tu funkciju, te je opština poverila predavnje veronauke početkom školske godine 1946/47. nadržabinu opštine. Kroz celu prošlu školsku godinu traženo je ispunjenje raznih formalnosti od nadržabina te do kraja školske godine nije dobio dozvolu za predavanje veronauke. Po svršetku prošle školske godine pozvat je nadržabin da kod narodnih vlasti izdejstvuje što pre dozvolu za predavanje veronauke."⁵²²

Bilo je očigledno da će pregovori sa nadležnim narodnim vlastima oko rešavanja regulisanja održavanja nastave veronauke potrajati duže nego što je bilo očekivano, ali su vernici i dalje bili zainteresovani da njihova deca pohađaju veronauku, kada budu bile zadovoljene sve zakonske

---

⁵¹⁹ Interesantno je napomenuti da, iako je u svim dopisima koje je zagrebačka JVO razmenjivala sa Savezom i ostalim JVO i državnim institucijama, zvanično bio upotrebljavan naziv "Jevrejska vjeroispovjedna općina Zagreb", a takakav je naziv bio urezan i na službenom pečatu opštine, na zvaničnom memorandumu JVO Zagreb je još uvek pisalo "Židovska bogoštovna općina Zagreb".

Pretpostavljamo da su to bile zalihe memoranduma iz predratnog vremena, koji su bili izradjeni od kvalitetnog papira, te ih je bilo šteta baciti, pa su bili u upotrebi i dalje, uz pečat sa novim nazivom.

Uopšte, kod mnogih JVO, naročito manjih, je vladalo šarenilo i razlika u nazivima pod kojima su se zvanično obraćali narodnim vlastima, koji su stajali u zaglavlju zvaničnog memorandima i naziva na zvaničnim pečatima koji su bili u upotrebi. Ovakva situacija je trajala i bila prisutna u toku celokupnog posmatranog perioda.

⁵²⁰ AJIM, PA, Isto.

⁵²¹ AJIM, PA, Isto.

⁵²² AJIM, PA, Isto.

formalnosti. U odgovoru koji je, na to pitanje, bio poslat Autonomnom odboru, JVO Novi Sad⁵²³ je napisala da “Vernici žele da deca uče veronauku, te da će se to pitanje rešiti, kad nadrabim dobije dozvolu za to.”⁵²⁴

Problemi sa nadležnim narodnim vlastima oko dobijanja formalnih dozvola za obavljanje verske nastave su podjednako pogadjali sve JVO, pri čemu su, moglo bi se reći, u nepovoljnijem položaju bile jevrejske opštine u velikim gradovima koje su bile izložnije direktnom nadzoru vlasti.

I dok su JVO većih, gore navedenih, gradova imale problema formalne prirode, koji su proisticali iz objektivnih okolnosti, pre svega iz nemogućnosti balagovremenog dobijanja neophodnih odobrenja za legalan rad u narednom periodu, manje JVO su imale problema suštinske prirode, od kojih su neki bili jednostavno nesavladivi, kakav je, na primer bio negativan priraštaj, odnosno mali broj dece školskog uzrasta, dok u nekim opštinama dece uopšte nije bilo.

Da bi se utvrdilo pravo stanje na trenu, Savez je, na inicijativu Autonomnog odbora, svim većim opštinama 25. avgusta 1947. godine uputio cirkular sa pitanjima iz kojih je trebalo da se prikupe obaveštenja o raznim religioznim potrebama, u kome je znatno interesovanje bilo pokazano upravo za postojeće stanje i iskazane potrebe po pitanju održavanja verske nastave. Na poslati poziv, odgovori su bili dobijeni samo od trideset i jedne opštine. Opštine sa malim brojem stanovnika, ili nisu smatrale da bi njihov trud oko odgovaranja na pitanja Autonomnog odbora imao nekog konkretnog pozitivnog uticaja na rešavanje njihovih verskih potreba, ili za rešavanje tih istih poreba, jednostavno, nisu bile zainteresovane.

Od onih JVO koj su se odazvale i odgovorile na postavljena pitanja o svojim potrebama po pitanju organizovanja veronauke u njihovoj sredini, kao interesantnu i praktičnu ideju o mogućem načinu na koji bi se mogao prevazići problem nemogućnosti stalnog angažovanja profesionalnog veroučitelja za potrebe JVO koje su imale mali broj školske dece bismo mogli izdvojiti predlog koji je dala JVO Velika Kikinda. Oni su, u svojoj opštini, imali samo četvoro “... školske dece koja su izrazila želju, da bi rado učila veronauk. U tom predmetu mi predlažemo, da se u Banatu / najpogodnije u Zrenjaninu / kreira mesto veroučitelja, koji bi obilazio mesta gde imade dece, a koji bi ujedno mogao vršiti funkcije u

---

⁵²³ I ovde smo naišli na šarenilo u nazivima, slično kao i kod zagrebačke JVO: iako se u dopisima Saveza i same JVO Novi Sad ova opština zvanično naziva “Jevrejska veroispovedna opština“, kao, uostalom i sve druge na teritoriji Jugoslavije, novosadska JVO još uvek koristila predratni pečat sa nazivom “ Jevrejska crkvena opština Novi Sad“.

⁵²⁴ AJIM, PA, Isto.

slučaju ženidbe, brit mile i smrtnih sličajeva. Smatramo da je potrebno što pre da se donese odluka za jedno takovo lice, koje će stajati malim opštinama na raspoloženje.⁵²⁵

Ova ideja je bila vrlo promišljena, a mesto sedišta eventualnog "putujućeg" sveštenika dobro odabrano. Najverovatnije da je i sam Autonomni odbor bio sklon da razmotri jednu takvu ideju, tim pre što bi time, istovremeno, na zadovoljavajući način mogla biti rešena i potreba, koju je iskazivalo nekoliko opština u tom delu Vojvodine– potreba za bar povremenim obavljanjem bogoslužnja, za vršenjem usluge šoheta,⁵²⁶ moela⁵²⁷ i obavljanje neophodnih verskih obreda kod slučajeva ukopa umrlih članova zajednice. Medjutim, događaji koji su usledili i bili vezani za pripremu, organizaciju i izvođenje velikih talasa iseljavnja u Izrael, a sa kojima se počelo već u proleće naredne godine, odložili su realizaciju jedne ovakve, u suštini dobre zamisli. Pošto se, u procesu organizovanih alija, iz Vojvodine iselio veliki broj ljudstva, čime su neke od tamošnjih JVO potpuno prestale da postoje, a u preostalima je broj preostalih članova bio drastično smanjen, prestala je i da postoji potreba za jednim sveštenikom koji bi opsluživao pripadnike preostalih JVO.

Delom iz istih razloga, a delom i zbog izmenjene društvenopolitičke klime u Jugoslaviji čije su vlasti pokazivale sve manje tolerancije i sklonosti da dozvoljavaju postojanje javnih verskih škola, kako za podučavanje dece nižeg, tako i višeg školskog uzrasta, Savez je u narednom periodu odustao od organizovanja posebnih odeljenja za izvođenje veronauke. To, medjutim, nije automatski podrazumevalo da su bile ukinute i novčane dotacije osobama dovoljno stručnim i spremnim da se prihvate obučavanja dece i omladine u jevrejskoj veri, tradiciji i kulturi, samo je to sada dobilo jedan novi oblik i odvijalo se kao rad sa dodatnim sadržajima u okviru kulturno-prosvetnim sekcijama koje su postojale pri svim većim jevrejskim veroispovednim opštinama.

Prema podacima koje je Savez, na službeno zatraženo obaveštenje, dostavio Verskoj komisiji Vlade NR Srbije, tvrdilo se da: "Danas nema u nasoj zemlji niti viših niti nižih verskih škola.-..."⁵²⁸ U svetlu događanja koja su se u toku školske godine 1946/47. odigravala oko traženja i otežanog dobijanja zvaničnih odobrenja za organizovanje nastave veronauke u posebno organizovanim i izdvojenim

---

⁵²⁵ AJIM,PA, 795.

⁵²⁶ Šohet – lice koje je na ritualno propisani način klalo živinui krupnu stoku, što je bilo neophodno za vernike koji su želeli da se hrane u skladu sa verskim propisima - košer.

⁵²⁷ Moel – lice koje je na propisano ritualni način vršilo obrezivanje muške novorodjenčadi, osmog dana po rodjenju.

⁵²⁸ Prema: AJIM, PA, 795.

odeljenjima pri JVO, ovakav odgovor Saveza na zvanično traženje Pretsedništva vlade NR Srbije se može shvatiti kao jedan od njegovih “diplomatskih” koraka u nastupu sa vlastima nove Jugoslavije.

Odgovori Jevrejskih veroispovednih opština po pitanju organizacije veronauke, od 25. avgusta 1947. godine⁵²⁹

Naziv JVO	Gde se održavaju časovi	Ko drži časove veronauke	Koliko učenika je pohadja	Koliko često se održavaju časovi	Dodatne primedbe
Beograd	U prostorijama JVO Beograd i Domu	Prof. Solomon Kalderon i sveštenik A. Altarac	Ukupno 23 – osnovna i srednja škola	Dva puta nedeljno	Problemi sa državnim birokratijom
Zagreb	U prostorijama JVO Zagreb	Nadrabin Dr. Hinko Urbah	Ukupno 12	Dva puta nedeljno	Problemi sa državnim birokratijom
Sarajevo	U prostorijama JVO Sarajevo	Rabin Menahem Romano	Ukupno 8	Dva puta nedeljno	Problemi sa državnim birokratijom
Novi Sad	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Problemi sa državnim birokratijom
Pančevo	Kod kuće	Roditelji	Bez odgovora	Bez odgovora	Imaju vrlo mali broj dece
Velika Kikinda	Kod kuće	Roditelji	Bez odgovora	Bez odgovora	Imaju mali broj dece
Subotica	Bez odgovora	Nadrabin Josif Geršon	Ukupno 35- osnovna i srednja škola	Dva puta nedeljno	Nemaju dovoljno udžbenika

⁵²⁹ Prema: AJIM, PA, 795.

Banja Luka	Kod kuće	Roditelji	Nema vreronauke	Bez odgovora	Imaju 5 zainteresovanih
Skoplje	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Imaju nekoliko zainteresovanih
Travnik	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Imaju samo jedno dete
Osijek	Bez odgovora	Profesor Avram Gaon	Za niže i srednje škole	Neredovno	Nemaju materijalnih sredstava
Senta	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Imaju zainteresovanih
Senta- ortodoksna	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Ima zaiteresovanih
Novi Pazar	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Zrenjanin	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Zemun	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Imaju tri deteta
Horgoš	Bez odgovora	Kantor Ižak Abraham	Ukupno 4 učenika	redovno	Nemaju dovoljno materijalnih sredstava
Mostar	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Nema zainteresovanih
Sombor	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Šid	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Tuzla	Bez odgovora	Član JVO koji vodi bogosluzenja	Ukupno 3 učenika	Dva puta nedeljno	Nemaju dovoljno materijalnih

					sredstava
Ilok	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Nema zainteresovanih
Apatin	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Bajmok	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece
Daruvar	Kod kuće	Roditelji	Ukupno 6 učenika	Bez odgovora	Nemaju dovoljno materijalnih sredstava
Bitolj	Kod kuće	Roditelji	Bez odgovora	Bez odgovora	Imaju mali broj dece
Bačka Palanka	Kod kuće	Roditelji	Samo1učenik	Bez odgovora	Mali broj dece
Rijeka	Kod kuće	Roditelji	Samo1učenik	Bez odgovora	Mali broj dece
Priština	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Mali broj dece
Split	Kod kuće	Roditelji	Nema veronauke	Bez odgovora	Nema dovoljno dece
Čakovec	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora	Uopšte nemaju dece

U pogledu uslova za obavljanje verske službe, situacija je bila slična. U posmatranom periodu bismo mogli izdvojiti dva umnogome različita načina realizacije organizovanja obavljanja redovnih bogoslužjenja u sinagogama: period od oslobodjenja do pripreme i izvršenja aliya, i period posle izvršenog

iseljavanja i, naročito, posle izvršenih formalnih promena u nazivu i karakteru Saveza, u jesen 1952. godine.

U neposrednom posleratnom periodu, situacija je bila takva da ni pri jednoj JVO nije bilo za to školovanih i obučeni sveštenika. Pri beogradskoj JVO, koja je posle rata bila prva koja je obnovila praksu redovnih bogoslužnja, sveštenučku dužnost je vršio Albert Altarac, predsednik predratne jevrejske veroispovedne opštine u Vlasenici. Kao najobrazovanijeg i sveštenučkoj dužnosti najpodobnijeg, beogradska opština ga je, u to prvo posleratno doba, izabrala da obavlja bogoslužnja.

Hinko Urbah, nadrabrin predratne aškenaske opštine u Sarajevu i Josif Geršon⁵³⁰, subotički nadrabrin, su se nalazili u izbeglištvu u Švajcarskoj, a ortodoksni Aleksandar Binder iz Sente, Hinko Kiš i Menahem Romano su, takodje, bili u izbeglištvu. Josif Levi, školovani predratni rabin u Prištini, je bio u zarobljeništvu, u logoru Bergen Belsen, odakle se vratio krajem 1945. godine.

Već krajem 1945. godine su sve veće jevrejske veroispovedne opštine dobile školovani sveštenučki kadar. Činili su ga, uglavnom, sveštenici koji su tu dužnost obavljali u istim sredinama i pre rata. Jedina promena je nastupila u Sarajevu, gde su, pre rata, bogoslužnja vršila dva rabina. Zbog smanjenog broja članova sarajevske jevrejske veroispovedne opštine kao i zbog promene strukture jevrejskog stanovništva u kojoj je preovladao sefardski elemenat, Savez je početkom 1946. godine doneo odluku da nadrabrin predratne sarajevske aškenaske opštine, Hinko Urbah, predje sa službom u Zagreb.⁵³¹ U Sarajevu je, kao jedini sveštenik ostao Menahem Romano, predratni rabiner⁵³² sarajevske sefardske jevrejske veroispovedne opštine.

U Beogradu je kao glavni verski službenik ostao već spomenuti sveštenik Albert Altarac, koji je svoju dužnost obavljao sve dok nije bilo odlučeno da se i u ovoj JVO, kao glavni verski službenik, primi osoba koja bi imala odgovarajuće školsko obrazovanje u ješivi.⁵³³ Na konkurs koji je bio raspisan u proleće 1947. godine su se javila čak četiri kandidata. Izbor je izvršila Verska sekcija JVO Beograd. Ona je, na svojoj sednici "... održanoj 28. aprila o.g. donela (...) konačan zaključak: da se za sveštenika naše

---

⁵³⁰ Josif Geršon, predratni nadrabrin subotičke JVO je bio interniran najpre u Budimpešti, odakle je bio prebačen u logor Bergen Belsen. Geršon je uspeo, u toku rata, da pobjegne iz logora i da se prebaci u neutralnu Švajcarsku, gde je sačekao oslobodjenje.

⁵³¹ Zagrebačka JVO je, prema podacima Državne komisije za verska pitanja, a prema odgovorima republičkih komisija za verske poslove, imala najviše stalno uposlenih viših i nižih verskih službenika: ... "Vjerskih službenika-9... crkveni služitelji -1....", Arhiv Jugoslavije, fond "Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (u daljem tekstu AJ, KAR, 97) ", 3/35.

⁵³² Rabiner-sefardski ekvivalenat za rabina.

⁵³³ Ješiva-verska škola u kojoj su se obrazovali jevrejski sveštenici.

veroisповедne opštine angažuje drug Cadik Danon, sveštenik, kao jedan od prijavljenih kandidata, pošto je po mišljenju sekcije ispunio sve potrebne uslove i odgovara potrebama vršenja sveštениčke dužnosti.⁵³⁴ Izborom Cadika Danona za sveštenika pri JVO Beograd je i ova opština dobila vreski obrazovanog sveštenika. Na traženje verske komisije vlade NR Srbije, početkom oktobra 1947. godine, Savez je odgovorio da "U našoj zemlji ima svega 5 rabina i 1 sveštenik. ... (...) Rabina ima u Novom Sadu, Subotici, Senti, Zagrebu i Sarajevu, a beogradska opština ima i jednog mladog verskog službenika."⁵³⁵

U navedenim velikim opštinama bogosluženja su bila obavljana u hramovima, ili opštinskim prostorijama, ukoliko je zdanje hrama bilo u ruševnom stanju. Stanje u manjim opštinama je bilo vrlo šaroliko. U većini JVO hramovi su bili srušeni ili oštećeni za vreme rata. To, međutim, nije predstvaljalo problem za pobožne vernike kojima nije bilo toliko važno da li se bogosluženje odvija u hramu ili nekoj opštinskoj prostoriji, već im je jedino bilo stalo do toga da se sakupi neophodan minjan⁵³⁶ koji je bio neophodan da bi se bogosluženje moglo održati.

Takva situacija je, na primer, bila u Zrenjaninu. Sinagoga u ovom gradu je bila srušena za vreme rata, 1941. godine. Vernici su se, na velike praznike, okupljali u prostorijama opštine. Prethodno bi se članovi opštine medjusobno dogovorili koji će od njih biti predmolitelj i voditi bogosluženje. Slična situacija je bila i u Pančevu, gde "... Redovna služba se uopšte ne održava, jer je hram toliko oštećen, da se ne može ni u koju svrhu upotrebljavati."⁵³⁷ Na velike praznike, kako su u odgovoru na pitanje Saveza odgovorili "... Božju službu održavamo u prostorijama kancelarije Jevrejske veroispovedne opštine, ito samo u večernjim Božjim službama, pošto nemamo dovoljan broj muškaraca za minje / jer većina Jevreja su u državnoj službi, te rade i na našim praznicima."⁵³⁸

Istovetan problem—nedostatak neophodnog broja muških članova pri bogosluženju je imala većina jevrejskih veroispovednih opština u svim delovima Jugoslavije, jer su članovi opštine uglavnom bili zaposleni u državnoj službi, pa nisu mogli da odsustvuju ni radi prisustvovanja, pored velikih praznika, najvažnijem bogosluženju, subotom ujutro, na Šabat. To su, unekoliko, nadoknadivali okupljajući se na službi petkom uveče na Erev Šabat.

---

⁵³⁴ AJIM, PA, kutija broj 795.

⁵³⁵ AJIM, PA, Isto.

⁵³⁶ Minjan—skup od deset odraslih muških članova opštine.

⁵³⁷ AJIM, PA, Isto.

⁵³⁸ AJIM, PA, Isto.

Na Rijeci je postojao hram i bio je u upotrebljivom stanju. Međutim, kako stoji u odgovoru na pitanje o održavanju bogoslužnja “ ... bogoslužnja u našoj općini redovito nema ... službu u hramu vrše članovi naše općine. Služba se održava samo praznicima i to u večer... vernici žele da se vrši služba u hramu, isto tako i općina, međutim većina ovih članova je zauzeta tako da se broj potrebnih članova za održavnje službe ne može složiti.”⁵³⁹

Procena Autonomnog odbora da bi trebalo uložiti dodatni napor na intenziviranju verskog života i predizeti sve mere da se održi kontinuitet u praktikovanju što redovnijih bogoslužnja nije, kako ćemo videti, uopšte bila preterana i preuranjena. Veliki broj opština koje su pozitivno odgovorile na pitanje da li se u njihovoj opštini održavaju bogoslužnja je, već na sledeće pitanje o želji vernika za stalnim i redovnim službama Božjim, davala odgovore koji su kod članova AO mogli samo da izazovu zabrinutost.

Odgovor koji je stigao iz JVO Zenica je bio jedan od takvih : “ ... (bogoslužnja u Opštini ima, ali rijetko možda tri puta godišnje. (iako opština broji 34 osobe i imaju dovoljno muškaraca za minjan)... uvijek je neko zaposlen ... (međutim, ni to nije predstavljalo najveći problem, već)... mali broj je starijih, a mlađi nisu bili ni prije rata kako religiozni, inače oni su dobri jevreji ali nisu od onih koji mnogo vole dolaziti na molitve...”⁵⁴⁰

Primer iz JVO Tuzla i Banja Luka su bili još drastčniji. Odgovor JVO Tuzla je glasio: “Ova opština ima 78 članova, bogoslužje se u početku održavalo svaki petak, međutim kako su muški članovi zaposleni, nije se moglo dalje održavati jer nije bio potreban broj vjernika da se bogoslužje redovno održava svaki petak u večer... (ova JVO je imala i jedan dodatni problem)..... Članovi su po svojoj dužnosti razbacani po tuzlanskom basenu, i postoji veoma slab interes, nažalost, za vjerski život opštine...(...) Za prilike u opštini interesuju se jedino starosjedoci, kojih ima u opštini svega nešto oko 20...”⁵⁴¹, dok su iz banjalučke JVO odgovorili: “Prošle godine na Jom Kipur održali smo Bogoslužnje u novo restauriranom hramu i od onda više nismo imali Bogoslužnja.”⁵⁴²

JVO Travnik se nalazila u vrlo jedinstvenoj i specifičnoj situaciji. Broj članova u ovoj opštini je bio malobrojan, pa nisu imali potreban broj članova za minjan, a nisu imali ni verskih knjiga niti molitvenika, jer su sve što su imali predali JVO Sarajevo. Međutim, pošto su osećali potrebu da aktivno upražnjavaju verske obrede, oni su na velike praznike organizovano odlazili kod prijatelja i rodjaka u Sarajevo i tamo

---

⁵³⁹ AJIM, PA, Isto.

⁵⁴⁰ AJIM, PA, Isto.

⁵⁴¹ AJIM, PA, Isto.

⁵⁴² AJIM, PA, Isto.

prisustvovali bogosluženjima.⁵⁴³ Njihov primer je, kako smo iz pregledanog materijala utvrdili, međutim, bio usamljen. U zabrinjavajuće velikom broju opština, u devetnaest od trideset i jedne koja je odgovorila na cirkular Saveza, verska služba se održavala povremeno ili je uopšte nije bilo. Kao jedan od glavnih razloga bila je navodjena sprečenost zbog obaveza na radnom mestu.

U opštinama u kojima su se, kao prepreka redovnom održavanju bogoslužnja, pojavljivale tzv. objektivne okolnosti, to jest zaposlenost članova, neprisustvovanje slabo praktičnije verskih dužnosti je bilo shvatljivo. Oni su, bar deklarativno, još uvek pokazivali želju za urednim ispunjavanjem verskih obaveza. Odgovor koji je stigao iz somborske opštine je bio od onih koji su pokazivali dubinu opasnosti od gubljenja svesti o potrebi za aktivnim upražnjavanjem verskog života. Oni su imali i hram, i raspolagali su materijalnim sredstvima kojima su plaćali „... za to izabrano lice (koje je vršilo službu prilikom velikih praznika, ali) ... **vernici nežele**, da bude stalno bogoslužja ...“⁵⁴⁴ Mada su kao razlog izostanka želje za stalnim bogosluženjima i ovde bile navedene obaveze na radnom mestu, ovako otvoren odgovor je bio poražavajući. On je pokazivao dokle se, ne samo u ovoj opštini, daleko odmaklo od potrebe da se, bar, prisustvuje bogosluženjima, da se redovno posećuje hram, druži sa sunarodnicima, slušaju molitve i vode razgovori sa specifičnim sadržajima kroz koje su krepili i jačali svest o sopstvenoj posebnosti i pripadnosti jevrejskom narodnom korpusu.

Odgovor iz Somborske JVO je bar bio otvoren, ali su na isti zaključak navodili i odgovori koji su se ticali potrebe za kvalifikovanim šohetom: „... Nemamo šoheta za živinu, nije ni potreban, za našu opštinu, jer ni jedna kuća ovde ne živi košer,“⁵⁴⁵ koji je stigao iz JVO Pančevo, ili onaj koji je stigao iz Bitolja: „... Šoheta nemamo. Nema potrebe.“⁵⁴⁶ Mada, otprilike jedna trećina odgovora bi se mogla definisati slično onome kakav je stigao iz JVO Banja Luka: „Šoheta nemamo. Kada bi šohet bio tu, neki bi vjernici jamačno slali živinu na šehitu.“⁵⁴⁷

Ove opštine smo naveli poimence samo iz razloga što su svoj odgovor definisale jasno. Istina je bila da se, od svih specifično jevrejskih obeležja u privatnom životu pripadnika ove zajednice, bar koliko se može zaključiti iz pregledanih odgovora pojedinih opština, najbrže i nekako najlakše odstupilo od potrebe za košer ishranom. Ovome su, najverovatnije, doprinele i okolnosti pod kojima je tih godina živelo celokupno jugoslovensko stanovništvo, pa tako i njegovi jevrejski pripadnici, a o čemu se

---

⁵⁴³ AJIM, PA, Isto.

⁵⁴⁴ Podvukao autor, AJIM, PA, Isto.

⁵⁴⁵ AJIM, PA, 795.

⁵⁴⁶ AJIM, PA, 795.

⁵⁴⁷ AJIM, PA, Isto.

najiskrenije izrazila JVO Rijeka: "... šoheta za živinu nemamo i to: **živine nema**⁵⁴⁸ i mi kao VO nebi mogli iz vjersko-moralnih razloga kazati da želimo šoheta."⁵⁴⁹

U periodu kada su bili prikupljani ovi podaci, prema obaveštenjima koje je Savez, na traženje Verske komisije, uputio Pretsedništvu vlade NR Srbije, na tritoriji FNRJ je bilo ukupno 56 jevrejskih veroispovednih opština. Na zvanični dopis Saveza da se izjasne o uslovima koji su, u pogledu mogućnosti redovnog obavljanja bogoslužnja i ostalih verskih obreda, svoje odgovore je poslala trideset i jedna opština. Od njih, samo u dvanaest opština se odvijao redovan i, u pogledu obavljanja bogoslužnja, potpun verski život, uprkos činjenici da nije postojala ni jedna mera zvanične zabrane ili represije od strane vlasti. Štaviše, svim JVO je bilo stavljeno do znanja da za potrebe avgažovanja lica koja nisu bila školski obrazovana za vršenje sveštenečkih dužnosti, ali su u dovoljnoj meri poznavala verske propise i uživala ugled kod članova opštine, mogu računati na materijalnu pomoć od strane Autonomnog odbora. U devetnaest jevrejskih veroispovednih opština u kojima je upražnjavanje verskih obreda bilo neredovno, ili ga uopšte nije ni bilo, članovi JVO Travnik su bili prinudjeni da radi prisustvovanja bogoslužnjima putuju u drugu opštinu, Sarajevo, da bi bogoslužnjima prisustvovali, a članovi JVO Banja Luka su sužbu Božiju imali samo jednom u godini i to prilikom osvećenja obnovljenog hrama.

Možemo pretpostaviti da JVO, koje nisu dostavile odgovore na zvanično traženje Saveza i Autonomnog odbora, to nisu učinile iz jednostavnog razloga što u svojim izveštajima nisu imale šta da napišu, odnosno da je verski život u njima bio slabo razvijen, ili se na tom planu ništa nije ni događalo. Ukoliko su naše pretpostavke da, uprkos otvoreno ponudjenoj i uredno, na traženje opština, dostavljanoj materijalnoj pomoći Autonomnog odbora, u više od tri četvrtine ukupnog broja JVO nije postojalo interesovanje njenih članova za aktivnim učestvovanjem u upražnjavanju verskog života, tada možemo reći da je verski život medju pripadnicima jugoslovenske jevrejske poulacije bio slab prvenetveno iz razloga njihove slabe zainteresovanosti za njegovo upražnjavanje.

Svakako da je slaba zainteresovanost jugoslovenskih Jevreja dobrim delom poticala zbog promene u načinu organizacije njihovog života i zahteva koje je, posredno, nametao novi društveni poredak, ali je, takodje, bila evidentna i jaka želja mladjih naraštaja da usvoje novi sistem vrednosti i način razmišljanja i ponašanja.

---

⁵⁴⁸ Podvukao autor

⁵⁴⁹ AJIM, PA, 795.

Rukovodstvo Saveza i Autonomnog odbora su bili svesni ove činjenice i tražili su načina da nastali problem prevaziđu. Međutim, događaji koji su usledili su postojeće stanje dodatno komplikovali i otežali.

Josif Levi, rabin prištinski se oktobra 1947. godine iz privatnih razloga preselio u Beograd i zaposlio u "Borbi". Nadrabin novosadski Hinko Kiš je otišao na lečenje u Budimpeštu maja 1948.godine, a odatle se iselio u Izrael. Rabin bogradski Cadik Danon je prešao na službovanje u državnu službu. Nadrabin ortodoksne JVO Senta Aleksandar Binder se, zajedno sa skoro celokupnim članstvom svoje opštine, iselio u Izrael već sa prvom aljom 1948. godine, a njegov primer je sledio i nadrabin zagrebački, Hinko Urbah.

Na teritoriji cele Jugoslavije je 1952. godine ostao je samo jedan školovani jevrejski verski službenik, Menahem Romano, rabin sarajevski, koji je bio zadužen za obavljanje svih verskih dužnosti koje bi od njega bile zatražene. 1953. godine i Menahem Romano je, ispunivši predviđene godine službe, otišao u zasluženu penziju.

Da verski život ne bi trpeo zbog nedostatka školovanog sveštaničkog osoblja, vernici u pojedinim opštinama su se samorganizovali pa su birali između sebe, za tu ulogu, one koji su veri bili najvičniji da predvode obavljanje obreda na duže vreme, ili su ih obavljali na smenu. Verski život je, i dalje, bio najrazvijeniji u Subotici.

Prema podacima iz 1950. godine, subotička jevrejska veroispovedna opština je imala 465 osoba, a u subotičkoj JVO su, prema rečima njenog predstavnika, imali bogoslužjenje dva puta dnevno. "...Mi smo jedna opština koja imade dva puta dnevno minja⁵⁵⁰ i naši ljudi mogu jednom mesčno kazati kadiš.⁵⁵¹ Mi to radimo sami na smenu. Ovakav primer mogu slediti i ostale opštine..."⁵⁵²

Učestalost u vršenju verskih službi i njihova posećenost je varirala od opštine do opštine i bila je ponajviše, kako smo iz raspoloživih dokumenata mogli steći utisak, zavisna od interesovanja i odziva samih vernika. Tako je, na primer, predstavnik iz Sarajeva izjavio: "Naša opština danas broji oko 1985 članova... (a ipak) ... Naši minja min su vrlo retki. Mi smo se često pitali šta da radimo u tom pogledu.

---

⁵⁵⁰ Nepravilno (lokalitet) – treba minjan

⁵⁵¹ Kadiš – molitva za umrle, opelo

⁵⁵² AJIM, PK, 1197

Imamo jednog rabina u celoj zemlji i to u Sarajevu, pa ipak na tom sektoru nismo postigli velike rezultate. Verski život u Sarajevu ne nailazi na bog zna kakav odziv.⁵⁵³

U pojedinim opštinama je zbog slabog odziva vernika i male posećenosti bogoslužjenjima postojala opasnost da im hramovi budu oduzeti i dodeljeni nekome drugom, ko je u tim prostorijama nameravao da organizuje svoju aktivnost. Predstavnik iz Osijeka je ovako opisao stanje u svom gradu: "... Sada nešto o verskom radu. Naš bivši zimski hram smo bili preradili i u njemu vršili službu, ali sada hoće da nam ga uzmu radi neke bokerske sekcije, koja je za vreme okupacije u toj Sali trenirala. Medjutim, zimus smo držali službu, ali od kako su stari otišli u Dom staraca, nema ko ni da dodje u hram. Sada smo u pregovoru sa nekim subotarima i oni traže da im iznajmimo hram i da će oni plaćati porez."⁵⁵⁴ Očigledno da je jevrejsku versku zajednicu u Jugoslaviji, više od državne represije mučio problem koji je bio prisutan i kod drugih, manjih i većih verskih zajednica—nezainteresovanost mladih za posećivanje verskih obreda i učestvovanje u njima

Savez je nedostatak stručnog sveštenečkog osoblja pokušavao da reši i angažovanjem verskih službenika iz inostranstva. U tom cilju, u toku 1956. godine je bila vodjena prepiska sa nadrabinom Cvi Azarijom iz Kelna o mogućnosti njegovog dolaska na dužnost u Jugoslaviju. U početku je izgledalo da će u ovim pregovorima biti uspeha jer su obadve strane pokazale zainteresovanost, a i početni odgovori od strane nadležnih jugoslovenskih vlasti su delovali ohrabrujuće u pogledu mogućnosti odobrenja njegovog dolaska. Iako je sve ukazivalo na pozitivan ishod, početkom 1958. godine je stiglo zvanično obaveštenje o nemogućnosti izdavanja odobrenja za njegovo angažovanje.⁵⁵⁵

U toku 1958. godine su bili vodjeni pregovori oko mogućnosti da neki kantor ili rabin dodje na službu u Jugoslaviju. Pregovori su bili vodjeni sa Centralnom konsistorijom Jevreja Bugarske i Savezima jevrejskih veroispovednih opština Madjarske i Rumunije.⁵⁵⁶ Medjutim, sve do povratka Cadika Dnona, koji je rabinske dužnosti preuzeo po penzionisanju u državnoj službi, Jugoslavija nije imala ni jednog školovanog verskog službenika.

---

⁵⁵³ AJIM, PK, Isto

⁵⁵⁴ AJIM, PK, Isto.

⁵⁵⁵ AJ, SKVP, 144, 4/89.

⁵⁵⁶ AJIM, PA, 795.

**Odgovori Jevrejskih veroispovednih zajednica po pitanju obavljanja bogoslužnja,
od 25. avgusta 1947. godine⁵⁵⁷**

Naziv JVO	Obavljanje bogoslužnja	Ko vodi bogoslužnje
Zagreb	Uredno, svakog petka uveče i svake subote ujutro; bogoslužnja na sve velike praznike i za godišnjice smrti	Nadrabin Dr Hinko Urbah, nadkantor Bernard Gruner i pomoćni kantor Abraham Friedman
Osijek	Svakog petka uveče i na sve velike praznike	Dolazi kantor iz Podravske Slatine (ime nepoznato)
Split	Nije precizirano	Šamas Altarac Leon
Rijeka	Samo na velike praznike, ujutro i uveče	Članovi opštine
Horgoš	Samo povremeno	Kantor Ižak Abraham
Čakovec	Svakog petka uveče i na sve velike praznike	Članovi opštine Štern Martin i Gutman Bela
Daruvar	Ne žele bogoslužnja	Nemaju bogoslužnja
Skoplje	Svakog petka uveče i na sve velike praznike	Član opštine Leon Adižez
Bitolj	Nemaju bogoslužnje – imaju minjan	Nema bogoslužnja – nema materijalnih sredstava
Sombor	Samo na velike praznike	Članovi opštine
Novi Sad	Svakog petka uveče i svake subote ujutro; bogoslužnja na sve velike praznike i godišnjice smrti	Nadrabin Hinko Kiš
Velika Kikinda	Nemaju minjan	Nema bogoslužnja
Subotica	Svakog dana ujutro i uveče; svake subote ujutro i uveče; na sve velike praznike i	Nadrabin Josif Geršon, nadkantor i šohet (imena nisu poznata)

⁵⁵⁷ Prema: AJIM, PA, 795

	godišnjice smrti	
Bačka Palanka	Svakog petka uveče i na sve velike praznike	Članovi opštine
Beograd	Svakog petka uveče i svake subote ujutro i uveče; bogoslužjenja na sve velike praznike i godišnjice smrti	Sveštenik Cadik Danon, sveštenik Albert Altarac
Zemun	Svakog petka uveče	Član opštine Isak Levi
Senta	Svakog dana ujutro i uveče; na sve velike praznike i godišnjice smrti	Ortodoksnii rabin Aleksandar Binder
Senta – ortodoksna	Svakog dana ujutro i uveče; na sve velike praznike i godišnjice smrti	Rabin Aleksandar Binder
Zrenjanin	Samo na velike praznike	Članovi opštine
Sid	Nema bogoslužjenja – nemaju minjan	Nema bogoslužjenja
Ilok	Nema bogoslužjenja – nemaju minjan	Nema bogoslužjenja
Apatin	Samo na velike praznike i godišnjice smrti	Članovi opštine
Bajmok	Nema bogoslužjenja – imaju minjan	Nema bogoslužjenja – nema dovoljno sredstava
Banja Luka	Samo na Jom Kipur –imaju minjan	Pretsednik Opštine Kalmi Altarac
Travnik	Nema bogoslužjenja – nemaju minjan	Nema bogoslužjenja
Sarajevo	Svakog petka uveče i svake subote ujutro i uveče; bogoslužjenja na sve velike praznike i godišnjice smrti	Rabiner Menahem Romano, a ispomažu članovi opštine

Zenica	Retko – nemaju minjan	Član opštine Rafael Danon
Mostar	Nema bogoslužnja – nemaju hram	Nema bogoslužnja
Tuzla	Neredovno	Član opštine
Priština	Svakog petka uveče	Član opštine
Novi Pazar	Samo na velike praznike	Članovi opštine

c) Evidentiranje stanja sakralnih objekata, predmeta i verskih knjiga i njihovo prikupljanje

U toku rata, pripadnici okupatorskih vlasti su iz svih javnih ustanova na zauzetim teritorijama odnosili razne dragocenosti i relikvije, kao ratni plen, za svoje privatne zbirke. Ono što je preostajalo iza njihovog pustošenja, raznosili su lokalni lopovi ili meštani koji su smatrali da neki predmet, čiju stvarnu funkciju i značenje često nisu znali, može imati upotrebnu vrednost u njihovom domaćinstvu. Svi jevrejski sakralni objekti, na teritoriji cele Jugoslavije su, u većoj ili manjoj meri, bili oskrnavljeni.⁵⁵⁸

Od svih sakralnih lokaliteta i objekata, u najalarmantnijem stanju su se nalazila jevrejska groblja obadva obreda. Ograde su bile odnesene, nadgrobno kamenje upotrebljeno kao građevinski materijal, a grobovi, ponegde, prekopani i oskrnavljeni. Situacija sa grobljima je bila slična na teritoriji cele Jugoslavije. Dok se o sinagogama, kao građevinama koje su bile locirane najčešće u širem jezgru gradova

⁵⁵⁸ Sem toga, u neposrednom posleratnom periodu je bila prisutna opšta pojava: “ .... nižih narodnih vlasti sa crkvenom imovinom...(bile su prisutne) učestale provale i oskrnavljenje crkvenih utvori i bogoslužbenih knjiga.. (...) oduzimanja crkvenih zemljišta i parohijskih zgrada...” AJ, KAR, 97, 3/35.

i koje su posedovale spomeničku vrednost kao dela osobenog arhitektonskog izraza, groblja su bila tretirana kao deo komunalne infrastrukture, te je tako i bilo postupamo sa njima.

U manjim opštinama, gde su groblja bila locirana na zemljištu koje se nalazilo u svojini VO, bio je prisutan problem oko nedostatka sredstava za njihovo održavanje, naročito obzirom na okolnosti da je, u novouspostavljenom ateističkom sistemu vrednosti postao evidentan izostanak osećaja pijeteta prema takvim mestima, te su groblja postala meta lokalnih vandala, ili su služila kao mesto odakle su uzimani nagrobni spomenici i upotrebljavani kao građevinski materijal. Prvobitnom odlukom nadležnih republičkih organa bilo je predviđeno da: "...Vjerske zajednice ... imaju predati groblja na upravljanje nadležnim narodnim vlastima ..." ⁵⁵⁹ Na žalbu svih verskih zajednica, pa tako i Saveza, ova odluka je bila promenjena i odnosila se samo na napuštena groblja..

Često su i same JVO donosile odluku da se zemljište groblja takozvanih "ugaslih opština", to jest JVO koje su postojale pre rata, a koje, zbog nedostatka stanovnika nisu obnovile svoj rad posle rata, proda, a novac upotrebi za potrebe stanovnika prostalih opština koje su svoj rad obnovile. Prema izveštaju Verske komisije Predsedništvu vlade NR Srbije od 18. oktobra 1947. godine, takvih opština je, na teritoriji cele Jugoslavije, bilo ukupno pedeset i šest. ⁵⁶⁰ Ova pojava je bila naročito raširena u periodu 1948. – 1950. godine. U svom govoru na regionalnoj konferenciji JVO u Subotici, oktobra 1950. godine, Albert Vajs se usprotivio ovakvoj praksi naglasivši: "... (to je) jedno bolno pitanje, koje na prvi pogled izgleda nerešljivo, ali s druge strane to pitanje zapuštenih naših grobalja, svakim danom, postaje sve akutniji problem, za čije rešenje moramo naći mogućnosti i sredstava. Takvih zapuštenih grobalja ima... u Vojvodini, Srbiji, Kosmetu, na nekim mestima u Hrvatskoj i Bosni. ... (...) Mi smo pokušavali da to pitanje rešimo njihovim uredjenjem i ponovnom ogradom, ali , takvo rešenje ne donosi trajniji rezultat. ... Realizacija grobalja ⁵⁶¹ ne bi predstavljala dobro rešenje, ...Jer, mi ne želimo da budemo likvidatori naše jevrejske zajednice, već njegovi konzervatori." ⁵⁶²

Kod velikih gradskih JVO, kakva je, na primer, bila zagrebačka, koja je imala poseban deo na opštem gradskom groblju na Mirogoju, problem je bio podjednako težak. Naime, u tim gradskim sredinama je bilo neophodno plaćati određenu godišnju svotu za korišćenje parcela. U slučaju neplaćanja, gradske opštine, kao vlasnik zemljišta, su bile slobodne da grob prekopaju i dodele nekome durgom. U početku je Autonomni odbor plaćao, iz svojih sredstava, troškove za održavanje jevrejskih

---

⁵⁵⁹ AJ, KAR, 97, 3/35.

⁵⁶⁰ AJIM, PA, kutija broj 705.

⁵⁶¹ Realizacija—u ondašnjem rečniku to je značilo „ prodaja“.

⁵⁶² AJIM, PK, kutija broj 1197.

grbalja koja su postojala u okviru i kao deo opštih gradskih grobalja. Medjutim, posle povlačenja programa Džointa iz Jugoslavije, Savez nije više bio u mogućnosti da to čini iz svojih sredstava. Zbog toga je pretsedništvo JVO Zagreb, na jednoj od svojih sednica od jula 1951. godine odlučilo da se obrati Udruženjima jugoslovenskih Jevreja u Izraelu i Americi, kuda je iselio najveći broj bivših stanovnika ovog grada, i pozove ih da uredno izmire prispele obaveze po tom osnovu: "... obraćamo se na vas sa molbom da povedete kampanju medju članovima vaseg udruženja, čiji su bliži pokopani na Mirogoju i da apelirate na njihovu savjest u pravcu iznalaženja mogućnosti da podnesu svoj udio oko uzdržavanja grobova njihovih pokojnika na Mirogoju. ... (...) za svaki (se) grob plaća vlastima godišnje pristojba... u slučaju neplaćanja te pristojbe grob se smatra da je napušten i s njim raspolaže Grobni ured prema vlastitim potrebama..."⁵⁶³

Pored grobalja, koja su bila vandalizovana i opustošena iz razloga što su nadgrobni spomenici moli da posluže kao upotrebljiv, već poluobradjen, građevinski materijal, iz istog razloga su bile, na celoj teritoriji Jugoslavije, bez izuzetka i u potpunosti opustošena i ritualna kupatila – mikve. Neke od njih su demontirali i prodali sami članovi lokalnih JVO. Najindikativniji i najplastičnije opisani primer takvog ponašanja je bio slučaj iz Bačkog Petrovog Sela, o čemu saznajemo: "... Nakon oslobodjenja te Mikve je bilo još čitave. Instalacije su demontirali sami Jevreji, i prodali, a novac medjusobno podijelili..."⁵⁶⁴.

Savez se, u neposrednom posleratnom periodu suočio sa problemom nemogućnosti obnavljanja svih oštećenih i ruševnih sinagoga i ostalih zgrada verske namene.⁵⁶⁵ Ovaj problem je bio utoliko aktuelniji što se pojavila nesrazmera u ukupnom broju bogomlja i vernika. Naime, veliki broj vernika je stradao u ratu, a izvestan broj nije pokazivao interes da prisustvuje bogoslužjenjima. Sem toga izvestan broj JVO, koje su u predratnom periodu postojale, a od kojih su neke bile brojne i imale po nekoliko hramova, uglavnom na teritoriji Vojvodine i Hrvatske, nisu uopšte obnovile svoj rad. Posle sagledavanja ovog problema i dileme da li da se takve zgrade ustupe na upotrebu mesnim narodnim odborima, na određeni vremenski rok bez naplate kirije, uz obavezu da zgrade budu popravljene i upotrebljavane samo za realizaciju kulturnih sadržaja, ili da se izvrši njihova prodaja, Savez se opredelio za prvo rešenje,

---

⁵⁶³ AJIM, PK, kutija broj 1201.

⁵⁶⁴ AJIM, PA, 795.

⁵⁶⁵ "Na teritoriji FNRJ su, za kulturnoistorijske spomenike bila proglašena 1933 objekta verske namene. Od ukupnog broja hramova, 1346 crkava i samostana su pripadali Katoličkoj crkvi, 453 Srpskoj pravoslavnoj crkvi i 115 islamskoj zajednici. (...) Na teritoriji Srbije pod zaštitu je stavljno ukupno 157 objekata, od čega 146 pravoslavnih, 4 katolička i 7 muslimanskih" Radić R, 2002, str. 261.

Od svih postojećih jevrejskih sinagoga, na teritoriji Jugoslavije za kulturnoistorijski spomenik je bio proglašen ciglo jedna, a na teritoriji Srbije ni jedna.

kao prikladnije. Većina gradskih vlasti je ispoštovala dogovor i u ovim, nekada osvećenim i sakralnim objektima je i realizovala isključivo kulturne sadržaje. Medjutim, u nekim mestima je namena objekata bila promenjena. U takvim slučajevima, Savez je intervenisao kod nadležne republičke Komisije za verska pitanja i prvobitni dogovor o upotrebi bi bivao ispoštovan.

Medjutim, dešavalo se i da zgrade sinagoga budu prisvojene od strane mesnih narodnih vlasti bez prethodnog dogovora: "... Savez je proučio sve konkretne slučajeve.... Te je utvrdio sledeće:

1- U Tuzli/ N.R.Bosna i Hercegovina/ Gradski narodni odbor doneo je rešenje da Jevrejska opština isprazni hram i da se isti preda na upotrebu preduzeću „UDOBNOST“....

2 – U Nišu/N.R.Srbija/ sinagoga je pretvorena u magacin za žito, a da o tome Jevrejska veroispovedna opština nikada nije primila rešenje, protiv kojeg bi se mogla žaliti....

3 – U Bačkoj Topoli/A.P.Vojvodina/ Mesni narodni odbor doneo je rešenje da opština isprazni hram....

4 – U Osijeku/N.R.Hrvatska/ rešenjem Gradskog narodnog odbora oduzete su prostorije sinagoge i ostale prostorije u Ul. Augusta Cesarca iako je Jevrejska opština u Osijeku još ranije dobrovoljno ustupila – darovala svoj veliki hram Gradskom narodnom odboru....

5 – U Skoplju/N.R.Makedonija/ rešenjem Gradskog narodnog odbora oduzeta je Jevrejskoj opštini sinagoga i dodeljena Makedonskom narodnom pozorištu koje tamo hoće da uredi svoj magacin....

6 – U Senti/A.P.Vojvodina Gradski narodni odbor pristupio je premeravanju prostorija tamošnje sinagoge, iz čega se može zakljuti da postoji namera za njegovo oduzimanje...“⁵⁶⁶

Jevrejske bogomolje su, inače, najveća razaranja pretrpele u mestima koja su se nalazila na teritoriji Nezavisne države Hrvatske⁵⁶⁷. Većina njih je bila potpuno porušena, ili dovedena u takvo stanje da je eventualna popravka zahtevala velika materijalna sredstva. Posle iseljavanja u Izrael, u okviru masovnih alija, Savez je, u nemogućnosti da svojim sredstvima uspešno sanira stanje ovih objekata, sklopio dogovore sa naležnim mesnim gradskim vlastima kojima su oni bili predatvani gradu na upravu i

---

⁵⁶⁶ AJ, KAR, 97, 3/35.

⁵⁶⁷ O ovome posredno svedoči podatak iz dopisa Komisije za vjerske poslove Predsedništva vlade republike Hrvatske od 12. decembra 1949. godine, upućenog Državnoj komisiji za verska pitanja pri Predsedništvu vlade FNRJ: “ ... (na teritoriji cele Hrvatske deluje)... Jedan duhovnik (jevrejski)... (a postoji očuvanih) jedanaest bogomolja ....“ AJ, KAR, 97, 3/35.

korišćenje, uz jedini uslov da se oni mogu upotrebljavati samo za realizaciju kulturno – umetničkih sadržaja. U nekim sredinama, međutim, hramovi su bili u toliko ruševnom stanju da nije bilo moguće da se obnove. U takvim slučajevima, Savez je bio prinudjen da ruševne zgrade proda, t.j. “realizuje“, a lokalna uprava je ruševine uklanjala i na njihovom mestu podizala gradjevine mnogo prozaičnije, ali sa stanovišta svakodnevnog života praktičnije, sadržine.

Sinagoga u Zagrebu je bila teško oštećena, čak toliko da ni nekoliko godina posle oslobodjenja nije mogao da se upotrebljava u svrhe bogoslužjenja⁵⁶⁸. Jevrejske bogomolje u Rumi, Šidu, Debeljači, Petrovgradu, Visokom⁵⁶⁹ i još nekim opštinama su bile potpuno porušene. Sinagoge u Osijeku i Banja Luci su bile teško oštećene, a takodje i one u Bačkom Petrovom Selu, Podravskoj Slatini, Daruvaru, Karlovcu, Vukovaru, Mostaru, Tuzli i Zenici, Brčkom, Rogatici i Zvorniku. Situacija u Sarajevu je bila, možda, u pogledu oštećenosti hramova, najteža. Od postojeća četiri verska objekta, koja su se mogla upotrebiti kao bogomolje, od kojih su dva bili osvećeni hramovi u punom smislu, a dva su služili kao pomoćni molitveni prostor za potrebe vernika sefardskog i aškenaskog obreda, posle rata nije bio upotrebljiv ni jedan. U posmatranom periodu, oni nisu bili obnovljeni i bogoslužjenja, kao i nastava veronauke su se obavljali u prostorijama zgrade JVO Sarajevo⁵⁷⁰.

U najboljem stanju su, posle rata, bile bogomolje koje su se nalazile na teritoriji italijanske i bugarske okupacione zone. One su, uglavnom, bile samo opljačkane, a bile su pošteđene rušenja. Ostao je sačuvan podatak da su hram u Bitolju, kao i obadve sinagoge u Skoplju uspešno prebrodile ratni period.⁵⁷¹ Hramovi na teritoriji pod madjarskom okupacijom su, slično onima na teritoriji NDH bili sistematski opljačkani, delimično, a ponegde i potpuno porušeni, kao, na primer u Petrovgradu.⁵⁷² Sinagoge na teritoriji Srbije su bile pretvarane u kafane i javne kuće, a nameštaj, ritualni predmeti i odeća za sveštenike izbacivani, prodavani na crnoj berzi ili odnošeni u antikvarnice. Sličnu sudbinu su imali i sitniji ritualni predmeti i delobi garderobe, odnosno odeće za sveštenike.

Pošto je za vreme rata vladela opšta oskudica upravo za ovakvim verskim predmetima, a izvesni delovi odeće za jevrejske sveštenike, naročito mantije crne boje, bile vrlo slične onima koje koriste pravoslavni sveštenici, dešavalo su se situacije, iz današnje perspektive sasvim neshvatljive i bizarne.

---

⁵⁶⁸ O tome je ostalo vrlo interesantno svedočanstvo—jedan gradjanin iz susedne zgrade je uspeo da snimi trinaest fotografija koje prikazuju razne faze demoliranja Sinagoge.

⁵⁶⁹ AJ, SKVP, 144, kutija broj 4/91.

⁵⁷⁰ AJIM, PK, 1149.

⁵⁷¹ AJIM, PA, 795.

⁵⁷² AJIM, PA, Isto.

Ostalo je zabeleženo da je pravoslavni sveštenik iz okoline Beograda (Ritopek) dobar deo ratnog perioda pravoslavne liturgije služio u odeždi koju je, kao sebi podobnu nabavio kod antikvara Ahmeda Ibrahimovića na Jovanovoj pijaci u Beogradu. Kada je, neposredno posle oslobodjenja Beograda, Savez pokrenuo akciju za nalaženje ritualnih predmeta i drugog inventara koji je tokom rata bio odnesen iz sinagoga, odeća je bila pronadjena, a pravoslavni sveštenik je saznao pravu prirodu i poreklo svoje mantije. Bez protivljenja, on je tu odeću vratio.

Antikvar Ibrahimović je, sem te odežde, od neimenovanih lica na prodaju dobio još neke predmete koji su poticali iz neke od beogradskih sinagoga. Iz raspoloživih dokumenata se vidi da on nije imao nameru da te predmete vrati dragovoljno, pa je AD HOC uspostavljena "Srpsko-Jevrejska verska verska opština" Beograd 9. decembra 1944. godine službenim dopisom, upućenom III odeljenju komande grada Beograda, zamolila da se dotični predmeti vrate: "Kod Ibrahimovića, trg, antikvitetima, na Jovanovoj pijaci pronašli smo crkvene svete odore iz zavetne škrinje u kojoj se umotavaju svete knjige... Ove odore pripadaju našem hramu koji je neprijatelj opljačkao (...) Na koji je način Ibrahimović došao do tih stvari nećemo se upuštati, ali tvrdimo da su te stvari ukradene nrama i da je taj Ibrahimović do tih stvari dospeo preko lica koja su to uradila. Molimo da se taj Ibrahimović pozove da te stvari za nas preda odeljku ili namaneposredno u našoj kancelariji u ulici Kneginje Ljubice 34. Smrt fašizmu-Sloboda narodu."⁵⁷³

Organi narodne vlasti su, u ovom neposrednom posleratnom periodu, pokazali zavidnu spremnost na saradnju. Već istog dana, udovica dotičnog antikvara je vratila trinaest komada odeće za sfer tore o kojima je bilo reči, a samoinicijativno je donela i dva svećnjaka za koje je tvrdila da ih je njen muž kupio za vreme okupacije. Za takav gest, koji je, kako smo to videli iz prethodnog dopisa bio iznudjen, dobila je od Opštine zahvalnicu sledeće sadržine: "U ime naše opštine izjavljujem Vam zahvalnost što ste nam te odore sačuvali i predali bez ikakve nagrade. Vašem pok. Mužu Ahmedu, koji je bio toliko dobar i otkupio ove odore da bi nam se predale, dragi Bog dati njegovoj duši rajsko naselje, jer je učinio svetu dužnost prema našem hramu."⁵⁷⁴

Neki gradjani su, kao vać spomenuti sveštenik iz Ritopeka, aktivistima Opštine svojevolljno predavali jevrejske relikvije koje su kod njih dospele na razne načine. Tako je izvesnoj gospodji Katici Katić bila pismeno izražena zahvalnost na "... Darovanim crkvenim predmetima, koje će biti upotrebljene za obnovu sinagoge u Kosmajskoj ulici 19. Medju stvarima nalazi se: 1/ Menora 2/ Molitvenik 3/ svitak

---

⁵⁷³ AJIM, PA, kutija 795.

⁵⁷⁴ AJIM, PA, Isto.

Megilat Ester i 4/ Pehar za vino.“⁵⁷⁵ Slične zahvalnice za predavanje svetih relikvija dobili su i Milutin Zlatanović, Jozefina Hauzer, Ivka Melamed, Kršnja Ljubomir i Zorka Aćimović, svi iz Beograda. Naročito vredne poklone su Savezu učinili Iver Janoš, Komar Janoš i dr. Irić Desider iz Debeljače koji su Savezu predali po dve Sefer Tore⁵⁷⁶, spasene iz sinagoge u Debeljači, koja je bila srušena 1941. godine. JVO je, u tom periodu, od jednog neimenovanog pravoslavnog sveštenika iz Nove Kanjiže dobila izvestan (nije navedeno koliki) broj Sefer Tora.

Smatrali smo da je važno podrobnije navesti proces prikupljanja ovih najranije pronadjenih relikvija i njihove dardavce jer su ritualni predmeti predstavljali prvi inventar sinagoge u Kosmajskoj 19, u Beogradu čijim je osvećenjem i zvanično bila priznata jevrejska verska zajednica u Jugoslaviji.

Kasnije je od strane Saveza bila sprovedena organizovana i sveobuhvatna akcija prikupljanja ritualnih predmeta, raznih relikvija i molitvenika na teritoriji cele Jugoslavije. Težilo se da se svi ovi predmeti, ukoliko se nisu neposredno upotrebljavali u bogoslužju u JVO u kojoj su se nalazili prikupe u Beogradu. Ovo je bilo činjeno iz dva dva razloga. Prvi je bio da se relikvije i ritualni predmeti, a takodje i molitvenici i druge sveta knjige, naročito iz ostavštine ugaslih opština, prikupe na jednom mestu da bi se, kasnije, distribuirale opštinama koje su oskudevale u ovom materijalu. Drugi razlog je bila želja, koja je kasnije bila i realizovana, da se u glavnom gradu otvori Jevrejski muzej.

Na organizaciji pronalaženja i prikupljanja verskih predmeta bio je neoposredno zadužen Hinko Gelb, šef Pravnog odeljenja Saveza, koje se nalazilo u Zagrebu, a pomagao mu je Cadik Danon, prorabin beogradski

Odziv JVO je bio različit. Neke od njih, kao na primer upravo zagrebačka, koja je posedovala čak sedam Sefer Tora, dok mnoge opštine nisu imale ni jednu, nije želela da neku od svojih svetih knjiga ustupi Savezu. Uvidevši da je, ipak, potrebno da se izvestan broj primeraka ustupi i drugim JVO koje su imale potreban minjan, a nisu imali svoje Tore, zagrebačka JVO je sama izvršila izbor opština kojima je podarila po jedan primerak Sefer Tore, uz napomenu da se prema njoj odnose sa dužnom pažnjom.⁵⁷⁷

Sarajevska opština nije, u principu, imala ništa protiv toga da neki od svojih primeraka Sefer Tora i ostalih svetih knjiga i moltvenika preda drugim opštinama koje su u njima oskudevale, jer je i sama sve Tore koje je posedovala, kao i većinu drugih knjiga, dobila iz JVO Travnik, gde su bile sačuvane u zgardi

---

⁵⁷⁵ AJIM, PA, Isto.

⁵⁷⁶ Sefer Tore – Svici Tore.

⁵⁷⁷ AJIM, PA, Isto.

tamošnje Gimnazije. Međutim, sarajevska JVO, kao i zagrebačka je smatrala da bi muzejska odeljaenja trebalo osnovati pri svim velikim JVO⁵⁷⁸. Treba, međutim, naglasiti da su i zagrebačka i sarajevska JVO na ovu ideju došle znatno kasnije, u periodu kada su se u svim oblastima života svih jugoslovenskih gradjana, pa tako i jugoslovenskih Jevreja, počeli osećati uticaji novog načina razmišljanja koji su podsticali decentralizaciju i samoupravljanje.

U prvim posleratnim godinama je stav ove JVO po pitanju evidentiranja i prikupljanja knjiga dio bitno drugačiji. O tome svedoče navodi iz izveštaja pororabina beogradskog, Cadika Danona: “ ... U Genizi⁵⁷⁹ jevrejske opštine u Sarajevu našao sam par pera za pisanje sefer tore, kao i konac od crijeva za šivenje sefera. U biblioteci sarjefske opštine koja je djelimično zatrpana raznim stvarima našao sam ... razne stručne knjige, nekoliko knjiga za kipur ... razne knjige za učenje i podučavanje hebrejskog jezika ... i td. (...) Sve gornje knjige sarajevska opština daje na poklon...”⁵⁸⁰

JVO Zenica je imala jednu Sefer Toru koju je, za vreme rata, sačuvala “... sakrivenu na jednom tavanu.”⁵⁸¹ U jednoj od poslednjih velikih raspodela ritualnih predmeta koje je za jugoslovenske Jevreje, početkom 1948. godine obezbedio Autonomni odbor, ova JVO je dobila još dva komada Tore.

JVO Rijeka je bila jedna od onih opština koja je u potpunosti pokazala razumevanje za ideju da se vredni ritualni predmeti prikupe i čuvaju u gradu koji je daleko od granice, te su tamo sigurniji, tim pre što je u tom gradu bilo i sedište Saveza. Već početkom marta 1947. godine iz ove opštine je bila otpremljena velika pošiljka sa svetim knjigama i predmetima različite namene, kao i delovi nameštaja za beogradsku sinagogu. Na konferenciji opština održanoj maja 1950. godine u Beogradu, predsednik riječke JVO, Saša Karaoglanović je obećao da će, za zbirku Jevrejskog Muzeja koji je trebalo da se osnuje u Beogradu poslati i jednu staru Toru iz Livorna pisanu na telećoj koži.⁵⁸² U ortodoksnoj opštini Senta su se nalazili i “... neki stari rukopisi ikao i retki primerci babilonskog talmuta⁵⁸³ u jednom komadu.”⁵⁸⁴ Većinu od ovih knjiga su, uz dozvolu nadležnog ministarstva, meštani poneli sa sobom kada su se, u okviru velikih alija, iseljavali u Izrel.

---

⁵⁷⁸ Zapisnik sa zajedničke sednice Izvršnog i Autonomnog odbora od 6. juna 1952. godine.

⁵⁷⁹ Geniza–prostor u kojem se sahranjuju stare i pohabane svete knjige. Kod Jevreja postoji običaj da se knjige koje su dugo vremena bile upotrebljavane pri bogoslužjenjima ne bacaju, nego se sahranjuju, kao da su ljudi.

⁵⁸⁰ AJIM, PA, kutija broj 795.

⁵⁸¹ AJIM, PA, Isto.

⁵⁸² AJIM, PK, kutija broj 1201.

⁵⁸³ Nepravilno upotrebljen naziv. Treba–Talmud. Talmud–sveta knjiga za Jevreje. Talmud ne sadrži samo religiozne sadržaje, već i građanske zakone. Sastoji se iz dva dela: starijeg–Mišna i mlađjeg–Gemara.

⁵⁸⁴ AJIM, PA, kutija broj 795.

Ostatak je, posle njihovog odlaska, bio prikupljen i poslat za Beograd.⁵⁸⁵ Posle odlaska većine makedonskih Jevreja za Izrael, preostali ritualni predmeti i knjige bili su dopremljeni u Beograd i iz Skoplja: „ .. danas (25. marta 1950. godine) smo Vam (Savezu) poslali železnicom 5 sanduka vrskih predmeta...“⁵⁸⁶

Izjašnjavanje Jevrejskih veroispovednih opština po pitanju postojećeg stanja i porebe za ritualnim predmetima i molitvenicima, od 25. avgusta 1947. godine⁵⁸⁷

Jevrejska Veroispovedna opština	Tefilim (molitveno remenje) i Mezuze	Sefer Tore Svici Tore	Taliti (molitveni šalovi)	Šofari (molitveni rogovi)	Molitvenici
Sarajevo	Bez odgovora	Ima dovoljno	Ima, ali nedovoljno Potrebno još 30 -50 komada	Ima, i to: 2 aškenaska i 1 sefardski	Svakodnevnih ima dovoljno za potrebe oba obreda. Nema prazničnih
Travnik	Bez odgovora	Nema, jer su predali u Sarajevsku	Bez odgovora	Bez odgovora	Bez odgovora

⁵⁸⁵ Sadržina pošiljki nam nije poznata, ali o količini preostalog knjižnog fonda govore dopisi koji su bili razmenjeni izmedju Mirka Gutmana, predstavnika JVO Sombor koji je bio zadužen za prikupljanje i otpremanje knjiga, i Autonomnog odbora koji je finansirao ovu akciju. Pva pošiljka je sadržavala šest sanduka u bruto težini od 705 kilograma. Posle nje, usledile su još četiri takve pošiljke.

⁵⁸⁶ AJIM, PA, Isto.

⁵⁸⁷ Prema: AJIM, PA 795.

		JVO			
Mostar	Ima	Nema	Nema	Nema	Ima, ali nedovoljno
Zenica	Nema. Potrebno još 4 komada	Ima. Jedna, u trošnom stanju	Ima- dva komada	Ima.	Svakodnevnih ima. Nema prazničnih.
Tuzla	Nema	Ima	Nema	Nema	Nema
Banja Luka	Bez odgovora	Ima	Nema	Nema	Ima dovoljno askenaskih. Potrebni sefardski.
Zagreb	Ima. Potrebno još 100 komada	Ima. Ukupno 7 komada	Ima, ali su pohabani. Potrebno još 100 komada	Ima. Ukupno 4 komada	Ima, dovoljan broj.
Daruvar	Bez odgovora	Nema	Nema	Nema	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 6 komada
Rijeka	Nema	Ima	Ima	Nema. Potreban bar jedan	Ima dovoljno
Split	Bez odgovora	Ima. Potrebna još jedna mala.	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 20 komada	Nema	Ima dovoljno
Čakovec	Nema	Nema	Nema	Nema	Ima, ali nedovoljno. Potrebno 10 – 15 komada
Osijek	Ima	Ima	Ima, ali nedovoljno	Bez odgovora	Ima
Ilok	Ima. Potrebno još	Ima	Ima, ali nedovoljno.	Nema	Ima. Potrebno

	30 mezuzua i 3 para tefilim		Potrebno još 6 komada		još 10 komada
Bajmok	Bez odgovora	Ima	Ima, ali nedovoljno. Potrebno 8 komada	Nema	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 24 komada
Bitola	Bez odgovora	Nema. Potrebna jedna	Nema. Potreban izvestan broj	Nema. Potreban jedan	Ima
Skopje	Ima	Ima	Ima	Nema	Ima
Senta- ortodoksna	Bez odgovora	Ima	Ima	Ima	Ima
Senta	Bez odgovora	Ima	Ima, ali nedovoljno	Nema	Ima, ali nedovoljno
Bačka Palanka	Bez odgovora	Ima	Ima	Ima	Ima, ali nedovoljno
Apatin	Nema. Potrebno 15 mezua	Nema	Ima, ali su pohabane. Potrebno 11 komada	Nema. Potreban bar jedan.	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 6 komada
Šid	Nema. Potrebno još 10 mezua i 3 para tefilim	Ima	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 6 komada	Ima	Ima, ali nedovoljno. Potrebno još 6 svakodnevnih i 6 prazničnih
Beograd	Ima	Ima	Ima	Ima	Ima
Novi Sad	Ima	Ima	Ima	Ima	Ima
Velika Kikinda	Nema	Nema	Nema	Nema	Ima
Horgoš	Nema. Potrebno 10 mezua i 5	Ima	Ima. Potrebno još	Ima	Ima, i to: 4 Knjige i 4

	pari tefilim		3 komada		Mirjam
Sombor	Bez odgovora	Ima	Ima	Ima	Ima
Subotica	Ima, ali nedovoljno. Hitno potreban veći broj	Ima. Dva komada, ali su pohabane	Ima, ali nedovoljno. Potrebno 30 – 40 komada	Ima	Ima, ali nedovoljno
Zemun	Mezusa ima. Potrebno 3 – 4 para tefilim	Ima	Nema. Potrebno bar 15 komada	Nema	Ima, ali je potrebno nekoliko askenskih – nedostaju
Pančevo	Ima	Nema	Ima	Nema	Ima
Priština	Bez odgovora	Ima	Ima, ali nedovoljno. Potrebno 30 komada	Ima	Ima dovoljno svakodnevnih, ali nema prazničnih
Novi Pazar	Ima	Nema	Nema.	Nema.	Ima, ali nedovoljno

U neposrednom posleratnom periodu je u svim jevrejskim veroispovednim opštinama vladala velika oskudica u ritualnim premetima i nedostatku uredjenog prostora za obavljanje bogoslužjenja. Ovaj problem je delimično bio rešen jula 1946. godine, raspodelom ritualnih predmeta preuzetih iz depozita Državne uprave narodnih dobara⁵⁸⁸ koji su se tamo nalazili, a poticali su iz zaplenjenih magacina okupacionih snaga, a koji su bili opljačkani iz raznih porušenih ili demoliranih jevrejskih verskih objekata. Sem toga, velikom akcijom Autonomnog odbora početkom 1948. godine sve opštine, koje su za time izrazile potrebu, bile su snabdevene neophodnim verskim predmetima. Posle izvršenih alija i iseljavanja velikog broja vernika u Izrael, u pojedinim JVO se pojavio suvišak relikvija, pa je Savez doneo odluku da se one prikupe i na taj način je bio uspostavljen početni fond budućeg Jevrejskog muzeja u Beogradu.

⁵⁸⁸ Na osnovu odluke Privrednog saveta Vlade FNRJ, AJIM, PA,795.

d) formiranje Duhovnog suda i održavanje Konferencije rabina Jugoslavije

dan od prvih zadataka koje je sebi postavila Verska sekcija koja je bila, među prvima, formirana pri onovljenom Savezu jevrejskih veriospovednih opština je bilo ustanovljenje Duhovnog suda "Bet Din".

Duhovni sud «Bet Din» je bio formiran jer su se tokom proteklih ratnih godina nagomilali razni problemi koji su se ticali duhovnog života pripadnika jugoslovenske jevrejske zajednice, a koji nisu mogli svoje razrešenje naći pred običnim građanskim sudovima. Sem toga, postojanje Duhovnog suda je bilo neophodno u jevrejskoj, kao što je to bio slučaj i pri svim ostalim verskim zajednicama koje su delovale u Jugoslaviji, iz razloga što je postojala potreba da se rešavaju neka od pitanja koja je pred vernike postavljala nova društvena realnost, a na koje nije bilo dati odgovore na osnovu prakse iz ranijeg perioda.

Oblast nadležnosti Duhovnog suda bila je utvrđena pravilnikom koji je bio donet na sastanku Verske sekcije i Izvršnog odbora Saveza 17. novembra 1944. godine i koji je precizirao pitanja koja su bila u njegovoj nadležnosti rešavanja.⁵⁸⁹ Bilo je utvrđeno da je Duhovni sud ovlašćen da rešava pitanja „.... koja su se ticala :

- 1/ Prijema u jevrejsku veru lica koja su u toku rata prešla u neku drugu veru;
- 2/ Prijema u jevrejsku veru lica koja ranije pripadala drugim verskim zajednicama po rođenju;
- 3/ Pitanja rastave braka sklopljenog pred verskim organima;
- 4/ Davnje tumačenja o načinu obelažavnja verskih praznika;
- 5/ Davanje tumačenja o pravilnom načinu pripreme obroka u skladu sa verskim propisima;
- 6/ Tumačenje drugih raznih verskih propisa;
- 7/ Rešavanje eventualnih sporova nastalih između lica koja obavljaju sveštenu službu.“⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁹ AJIM, PK, 285.

⁵⁹⁰ AJIM, PK, Isto.

Pri formiranju Duhovnog suda je bilo naglašeno "... da se on mora sastojati od najmanje tri punoletna muška lica koja su jevrejske vjeroispovesti i članovi jevrejske boroispovedne opštine i koji su poznati kao ugledni ljudi neporočnog života. Usastav Duhovnog suda treba obavezno da udju ... (...) lica koja su što je moguće bolje upoznata sa jevrejskim verskim propisima i zakonima. Preporučuje se da jedan od članova Bet Dina bude po mogućnosti i lice koje ima pravničku kvalifikaciju tj. koje dobro poznaje ... pravo naše države, kako bi se na svaki način izbeglo da rešenja Duhovnog suda ne budu u skladu (sa državnim propisima) ."⁵⁹¹

Oblast nadležnosti prvog Duhovnog suda se protezala na teritoriju čitave Jugoslavije. Bilo je predviđeno da se njemu obraćaju sve JVO u zemlji. Takodje, bilo je predviđeno da Bet Din "može postupati isključivo po predmetima čisto verozakonske naravi, a nikako po predmetima koji spadaju pred redovne državne sudove. On takodje ne može donositi nikakve odluke koje bi u ma kom pogledu bile u suprotnosti sa postojećim državnim zakonima..."⁵⁹² Kasnije su Dhovni sudovi bili, pod istim uslovima i sa sličnim zadacima formirani i pri velikim JVO. Sem u Beogradu, bili su formirani i u Zagrebu, Sarajevu, Subotici i Novom Sadu.

«Bet Din» je bio u obavezi da Izvršnom odboru Saveza dostavi izveštaj o svakom konkretnom slučaju koji se pred njim bude vodio, po bilo kom pitanju, zajedno sa svojom konačnom obrazloženom odlukom. Ovo zadnje pravilo je bilo propisano od strane Izvršnog odbora Saveza jer je to bilo potrebno radi ujednačavanja prakse i centralne evidencije.

U sastavu prvog Duhovnog suda "Bet Din" su bili: pretsednik, beogradski sveštenik Albert Altarac, sekretar, David Rubenović i sudije dr. Fridrih Pops i Ruben Rubenović.

Prvi slučajevi koji su bili rešavani pred Duhovnim sudom su bili slučajevi Jevreja koji su za vreme rata prešli u neku drugu veru, najčešće katoličku ili pravoslavnu, i želeli su da se ponovo vrate u judaizam. Prema propisima, kof ovakvih slučajeva je bilo neophodno da lica koja su želela da se vrate u jevrejsku veru najpre dobiju otpusnicu od sveštenika verske zajednice u koju su prešla u toku rata. U slučajevima da nisu bila u mogućnosti da dobiju otpusnicu jer, kako je naglašeno "... sve vjerske zajednice otpusnicu daju vrlo nerado..."⁵⁹³ takve osobe su podnosile molbu potkrepljenu pismenom izjavom dva svedoka o tome, da je dotični otpusnicu tražio, i nije bio u mogućnosti da je dobije.

---

⁵⁹¹ AJIM, PA, 795.

⁵⁹² AJIM, PA, Isto.

⁵⁹³ AJIM, PA, Isto.

U slučaju kada bi osobe koje su želele da se vrate u svoju staru veru, traženu otpusnicu i dobile, bilo je dovoljno da se samo pismeno obate Duhovnom sudu i tada bi njihova molba za povratak u jevrejsku veru bila rešavana bez problema. U najranijem posleratnom periodu je bilo teško pronaći sveštenika koji je za vreme rata izvršio obred pokrštavanja, mnoge matične knjige su bile uništene, a osobe koje s tražile povrat u jevrejsku zajednicu su često živjele daleko od mesta u kojem su prihvatile pokrštavanje. Zbog toga se u najranijim rešavnjima ovih molbi nije zahtevalo čak ni da budu podnete pismene izjave dvojice svedoka. Dovoljna je bila dobro obrazložena molba. Takvo stanje je trajalo do potpunog oslobodjenja Jugoslavije, a kasnije su molbi morale, kako je to prvobitno i bilo propisano da se prilože i dve pisane izjave svedoka.

Isto pravilo je važno i kod podnošenja molbi za prijem osoba koje su pripadale nekoj drugoj verskoj zajednici, a želele su da predju u jevrejsku veru. Sem podnošenja molbe i otpusnice, odnosno pismene izjave dva svedoka, oni su bili u obavezi i da polože svojevrsan „prijemni ispit“ na kojem se od njih tražilo da odgovore na sledeća pitanja :

“a/ O značaju Mojsijevih zakona;

b/ o značaju praznovanja Šabata;

c/ o najglavnijim jevrejskim praznicima, kao što su: Pesah, Šavuot, Roš Hašana i Jom Kipur, o značaju praznovanja istih, kao i o drugim tradicionalnim verskim običajima.”⁵⁹⁴

Kada bi dobile pozitivno mišljenje Duhovnog suda o svojoj spremnosti za pristupanje u jevrejsku veru, ove osobe su bile u obavezi da ispune još neke obavezne orede: “U vezi pristupanja jevrejskoj verskoj zajednici, ... potrebno je prethodno izvršiti ritualno kupanje – Tevila. Pre samog kupanja potrebno je da sva lica, bili muški ili ženske, odrežu nokte na prstima ruku i nogu. Zatim treba da skinu (sav nakit) ... Žene osim toga trbaju kosu da raščešljaaju. Tek tada ulazi u banju (vodu) i to tako da voda potpuno pkrije cijelo tijelo i glavu. Po izlasku iz vode omota se jednim čaršafom i (kaže odredjenu molitvu). ... (...) Kod kupanja potrebno je da budu prisutne dve osobe (u zavisnosti od pola)... ”⁵⁹⁵

Pre pristupanja obredu, muškarci su bili u obavezi da prvo prodju ritual obrezivanja.

Što se tiče verskog razvoda, on je mogao da se obavi tek nakon obavljanog brakorazvodnog postupka pred nadležnim državnim sudom, a isti redosled postupaka je bio i kod obreda venčanja.

---

⁵⁹⁴ AJIM, PA, Isto.

⁵⁹⁵ AJIM, PA, Isto.

Duhovni sud koji je bio formiran pri Savezu bavio se rešavanjem putanja iz oblasti duhovnog života pripadnika jevrejske verske zajednice, strogo pazeći da u svom radu ne dodje u sukob sa pozitivnim pravnim propisima države Jugoslavije. U kasnijem periodu bili formirani Duhovni sudovi i u ostalim velikim gradskim JVO, tako da ih je, na kraju posmatranog perioda bilo ukupno pet—U Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Subotici i Novom Sadu. Ovi kasnije formirani Duhovni sudovi su u svom radu primenjivali istovetna pravila kakava je primenjivao i prvoformirani Duhovni sud Bet Din.

U toku svgusta meseca 1946. godine, u periodu dok još nisu bili uspotavljeni Duhovni sudovi u velikim JVO, Savez je od nadrabina zagrebačkog Dr. Hinka Urbaha dobio pismeni zahtev da se pod hitno sazove jedna konferencija rabina na kojoj bi se prodiskutovali važeći duhovni propisi i ocenila njihova primena u praksi. Gospodin Urbah je bio jedini preživeli član Rabinskog sinoda predratne Jugoslavije, za svoj rad je dobijao priznanja i odlikovanja. On je smatrao da bi trebalo i dalje nastaviti sa doslednim, prema drevnim pravilima uspostavljenim načinom organizovanja verskog života. Pri tome, on nije pokazivao ni najmanje razumevanje prema promenama koje su nastupile u načinu organizovanja društvenog i državnog života. Zahtevao je da se pripadnici JVO obavežu da se dosledno pridržavaju svih verskih propisa, naročito ističući da je poražavajuća činjenica da sve više članova JVO odstupa od pravila, kao se izrazio “ritualne prehrane .“

On je od Saveza zahtevao sazivanje konferengije rabina na kome bi prodiskutovali prisutne probleme i doneli odluke i pravila kojima bi se članovi JVO obavezali da se vrate nekadašnjem načinu upražnjavanja verskog života i obavljanja verskih obreda. Obzirom da je nadrabin Urbah uživao veliki ugled u dijaspori i, naročito, medju američkim Jevrejima od kojih je u Jugoslaviju stizala najobilatija humanitarna pomoć, Savez se nije mogao oglušiti o njegovu molbu.

Savez je diplomatski prešao preko Urbahovih eksplicitno izraženih sumnji u kvalifikovanost i kompetentnost osoba koje su činile postojeći “Bet Din“ i njegovih zamerki da se toleriše pojava da se vernici ne hrane u skladu sa verskim propisima. Nadrabinu je bilo najljubaznije odgovoreno da, zbog objektivnih okolnosti, planirana rabinska konferencija možr biti održana tek naredne godine. Ostavljena mu je potpuna sloboda da se o iznesenim problemima kroz prepisku konsulatuje sa kolegama rabinima iz drugih gradova i sam utvrdi dnevni red za kongres. Savez je preuzeo na sebe da se pobrine za organizaciju i pripremu kongresa.

Konferencija rabina je bio održan 25. i 26. marta 1947. godine u Beogradu. Prisustvovali su joj Dr. Hinko Urbah, nadrabin iz Zagreba i inaicijator okupljanja, Dr. Hinko Kiš, rabin iz Novog Sada, Dr. Josif

Geršon, rabin iz Subotice, rabiner Menahem Romano, iz Sarajeva i Ortodokсни nadržabin Dr. Aleksandar Binder iz Sente. Na kongresu su bila raspravljana sva pitanja koja je nadržabin zagrebački već formulisao u svom zahtevu za održavanje kongresa. Načelni zaključak kongresa je bio da je neophodno učiniti sve kako bi se vernici povratili poštovanju starih običaja i načina upražnjavanja verskih obreda. Sam Dr. Hinko Urbah je bio zadovoljan rezultatima kongresa i to je izrazio u pismu zahvalnosti koje je uputio Savezu 4. aprila 1947. godine.

Činjenica je, međutim, da su, i pored donesenih zaključaka o pooštavanju verske discipline, koji su bili doneseni na kongresu rabina, vernici i dalje nastavili da se sa istim, a vremenom i sve većim nemarom odnose prema obaveznom poštovanju svakodnevnih obaveza prisustvovanja bogoslužjima, kao i pridržavanja verskih propisa u ishrani i drugim oblastima privatnog života. Verovatno razočarani slabim uspehom svojih nastojanja na zadržavanju tradicionalnih pravila u verskom životu, svi jugoslovenski rabini su se iselili u Izrael već sa prvim organizovanim alijama 1948. godine. U Jugoslaviji je ostao samo jedan rabin, sefardski rabin Menahem Romano iz Sarajeva.

e) Socijalno osiguranje sveštenika

Pitanja stečenih prava na socijalno osiguranje sveštenika jevrejske veroispovesti, kao i rešavanje istovetnih prava sveštenika svih ostalih veroispovesti koje su bile priznate u Jugoslaviji bila su u nadležnosti Državne komisije za verska pitanja pri Predsedništvu vlade FNRJ.

Pravilnik unutrašnjoj organizaciji i radu Državne komisije za verska pitanja je bio potpisan posle donošenja Ustava FNRJ. Od odredbi koje su propisivale i regulisale pojedine zadatke kojima se bavila Državna komisija, za nas su ovde od bitnog značaja sledeće stavke: "...

a) da kao savjetodavno tijelo, proučava pitanje odnosa između pojedinih vjeroispovjesti i crkava, njihovog spoljašnjeg života i položaja prema Državi i narodnim vlastima na teritoriji FNRJ;

b) da priprema materijal za zakonodavno rešenje odnosa između vjerskih zajednica i Države;

c) da daje mišljenja i predloge po svim konkretnim pitanjima iz odnosa vjerskih zajednica i države do konačnog regulisanja tih odnosa putem zakonodavstva;

d) da se stara o sprovođenju u život i pravilnoj primjeni svih zakonskih propisa, koji se odnose na uređenje međuvjerskih odnosa i odnosa vjerskih zajednica i Države, a u smislu Člana 25 Ustava FNRJ kao jednog od najbitnijih načela naše borbe. (...)“⁵⁹⁶

U skladu sa svojim zadacima i ovlaštenjima, Državna komisija je 19. maja 1951. godine donela Uredbu o socijalnom osiguranju sveštenika.⁵⁹⁷ Po odredbama ove Uredbe, pravo na socijalno osiguranje su imali aktivni sveštenici i članovi njihovih porodica, kao i njihove udovice i deca, posle njihove smrti. Pravo na socijalno osiguranje su imali sveštenici svih priznatih veroispovesti na teritoriji Jugoslavije, pa tako i sveštenici verskih manjina.

U tom periodu na prostoru Jugoslavije su delovala samo dva lica koja su aktivno vršila bogoslužnja u sinagogama: Menahem Romano, rabin iz Sarajeva i Bernard Griner, nadkantor iz Zagreba. Sem toga, u Sarajevu je živela i udovica predratnog sarajevskog sefardskog rabina Josefa Fincija.

Upoznavši se sa mogućnošću da sveštenici jevrejske veroispovesti ostvare pravo na socijalno osiguranje, Izvršni odbor Saveza je na zajedničkoj sednici Izvršnog i Autonomnog odbora održanoj 18. jula 1951. godine doneo odluku da se Savetu za narodno zdravlje i socijalnu politiku FNRJ (u daljem tekstu Savet) uputi dopis sa informacijama o brojnosti sveštenečkog osoblja na službi u jevrejskoj verskoj zajednici. Istim dopisom je bilo zataženo upustvo o načinu na koji bi se to pravo ostvariti.

Pretpostavljamo da je rečeni dopis bio upućen neposredno posle donošenja ove odluke. Medjutim, pretrpanost državne administracije, sezona godišnjih odmora, kao i niz drugih okolnosti, od kojih možemo pretpostaviti da je jedna od njih bila i ta da se radilo o verskoj zajednici sa relativno malim brojem vernika i svega dva aktivna sveštenika, su bili razlog zbog kojeg je Savez na svoj dopis odgovor dobio tek krajem februara 1952. godine. Savez je o primljenom dopisu obavestio sarajevsku i zagrebačku JVO. Odgovor iz Zagreba je bio dostavljen nakon nekoliko dana. Zastoj u komunikaciji sa Savetom za narodno zdravlje je ovog puta, bio napravljen zbog toga što je što je službenicima JVO Sarajevo ostalo nejasno da li se mogućnost ostvarenja prava na socijalno osiguranje odnosi samo na lica koja su neposredno vršila bogoslužnje, ili to je to pravo bilo moguće ostvariti i za sve stalno zaposlene službenike “vjerske opštine.”⁵⁹⁸ Pošto je i ovo pitanje bilo razjašnjeno i tražena dokumenta uredno predata 18. aprila 1952. godine, Savez je već 6. juna bio pozvan da sklopi ugovor sa Savetom. Predlog

---

⁵⁹⁶ AJ, SKVP, 144, 1/1.

⁵⁹⁷ Službeni list FNRJ, broj 25, 1951.

⁵⁹⁸ AJIM, PA, 795.

ugovora o socijalnom osiguranju jevrejskih sveštenika, kojim je bilo predvidjeno i socijalno osiguranje za šamase⁵⁹⁹ su sačinili pravni stručnjaci Saveza i 22. jula ga upitili ga na rešavanje Savetu. Prema njihovom predlogu, osnov za ostvarivanje prava na socijalno osiguranje je trebalo da bude utvrdjen na sledeći način: „... a) za rabine i prorabine u iznosu njihove redovne mesečne plate; b) za šamase ... (u zavisnosti od godina staža) od Din 5.500,00 do 7.000,00.“⁶⁰⁰

Odgovor na podneti predlog ugovora je stugao tek 9. oktobra. Već na početku je bio razjašnjen razlog kašnjenja: „... a pošto smo rasmotрили... dokumenta i brojno stanje vašeg sveštenstva, stali smo na sledeće stanovište po pitanju zaključivanja toga ugovora:

Prihvatao vaš predlog o osiguranju sveštenika jevrejske zajednice, ali pošto na celom području FNRJ ima svega dva rabina koji će koristiti osiguranje i jedna porodica umrlog rabinakoj dolazi u obzir za preuzimanje na penziju socijalnog osiguranja, smatramo da za sprovođenje osiguranja onih lica nije potrebno zaključivati poseban ugovor.

Ovaj Savet predlaže da osiguranje pomenuta dva rabina obezbedimo i sprovedemo administrativnim putem tj. uključivanjem u socijalno osiguranje preko zavoda za socijalno osiguranje nadležnog prema mestu njihovog stanovanja, a na osnovu prethodne vaše saglasnosti da se oni osiguraju pod istim uslovima i po istom postupku koji važi za pravoslavne sveštenike po ugovoru o socijalnom osiguranju sveštenika Srpske pravoslavne crkve.

Pošto rabini primaju platu odredjenu od veroispovedne opštine prema svojim kvalifikacijama i radnom stažu, a u skladu sa platama državnih službenika i s obzirom da rabini nemaju nikakvih drugih prihoda, stojimo na stanovištu da njihovu platu treba uzeti kao osnov od koga će se odredjivati pojedina prava iz socijalnog osiguranja... (...) Po propisima čl.10 i 11 pomenutog ugovora prevešće nadležni republički zavod za socijalno osiguranje porodičnu penziju koju sada isplaćuje centralni fond veroispovednih opština... (...) Prema tome (ostvarivanje svih prava iz oblasti socijalnog osiguranja) ... regulisaće se za sveštenike jevrejske verske zajednice u svemu prema Ugovoru o socijalnom osiguranju sveštenika Srpske pravoslavne crkve...“⁶⁰¹

---

⁵⁹⁹ Šamas – crkvenjak, lice koje je pomagalo svešteniku u obavljanju bogoslužjenja.

⁶⁰⁰ AJIM, PA, Isto.

⁶⁰¹ AJIM, PA, Isto.

Ovime je bilo regulisanje prava na socijalno osiguranje jevrejskih sveštenika i time su oni bili u svojim pravima i obavezama, po tom pitanju, izjednačeni sa sveštenim licima drugih priznatih veroispovesti u Jugoslaviji.

Menahem Romano, sarajevski rabin je 19. novembra 1953. godine otišao u zasluženu penziju. On je iz sredstava nadležnog republičkog fonda dobijao redovnu penziju. Medjutim, sudeći prema reakciji Saveza, iznos državne penzije je bio dosta skroman. Stoga je bilo odlučeno da se iz sredstava Saveza mesčno rabinova primanja dotiraju sa 3.000,00 dinara, pri čemu je bilo naglašeno: "... Mi Vam želimo tu pomoć pružiti, kako bismo Vam donekle pripomogli, da sa zasluženom penzijom živite bezbrižno."⁶⁰²

Nadkantor zagrebački, Bernard Griner, nije želeo da ode u penziju kada je ispunio godine staža. Budući dosta mlađji od Menahema Romano, on je u aktivnoj sveštencičkoj službi ostao do svoje smrti, 1955. godine.

POGLAVLJE V

Humanitarno – socijalna delatnost

Vlada Jugoslavije je, za potrebe hitne humanitarne pomoć jevrejskom stanovništvu, u toku 1946. godine izdvojila sumu od preko milion dinara.⁶⁰³ Medjutim, vlasti nove Jugoslavije su smatrale kao dobrodošlu svaku pomoć koja bi mogla da se upotrebi da se poboljša kvalitet života u razorenoj zemlji. One su zbog toga i dozvoljavale veze svojih jevrejskih stanovnika sa medjunarodnim jevrejskim organizacijama, ali je to rezultiralo smanjenjem materijalne pomoći Savezu koja je dolazila iz vladinih organizacija i izvora.⁶⁰⁴

---

⁶⁰² AJIM, PA, Isto.

⁶⁰³ AJIM, PK, 902.

⁶⁰⁴ Arhiv Jugoslavije, fond Prezidijum Narodne Skupstine FNRJ, (u daljem tekstu AJ PNS, 15), 8/ 33.

Na predlog Ministarstva inostranih poslova, Vlada je Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije oslobodila plaćanja carine na svu robu koja je, iz inostranstva, stizala na ime humanitarne pomoći i obavezala ga samo da plati dažbine u visini od pola procenta vrednosti zaliha koje bi preostale i ne bi bile podeljene stanovništvu u za to predviđenom periodu.⁶⁰⁵ Na taj način je humanitarna pomoć koja je iz inostranstva stizala preko Autonomnog odbora praktično bila oslobodjena plaćanja carine.

Autonomni odbor se, sa svoje strane, starao da sva pristigla roba bude raspodeljena u najkraćem mogućem roku, pa se ponekad dešavalo da, pored pripadnika članova jevrejskih opština, eventualni suvišak robe bude raspodeljen i njihovim prijateljima iz redova nejevrejskog stanovništva. Autonomni odbor je preuzeo obavezu da dokumentovano izveštva nadležne vlasti o načinu raspodele humanitarne pomoći.⁶⁰⁶ Pristigla novčana sredstva Autonomni odbor je, dalje, raspodeljivao lokalnim jevrejskim zajednicama preko banaka,⁶⁰⁷ a one su je prosledjivale manjim zajednicama u susednim gradićima i selima koje su bile upućene na njih.

a) Opštinska prihvatilišta i menze

Jedna od prvih aktivnosti Autonomnog odbora i ostalih zajednica je bila da obnove javne košer kuhinje za šta je bio upotrebljen prvi kredit u iznosu od 50.000 dolara koji su dobili od strane Svetskog jevrejskog kongresa.⁶⁰⁸

Javne menze su bile organizovane u svim većim gradovima, gde je bila pripremana hrana po pravilima jevrejskih verskih propisa (košer). U njima dnevne obroke dobijao sledeći broj članova jevrejskih veroispovednih opština:

U Beogradu-400⁶⁰⁹, u Petrogradu (Zrenjaninu)-50, u Sarajevu-90, u Senti– ukupno 75, (od kojih je 50 bilo ortodoksnih), u Zagrebu-370⁶¹⁰, u Čakovcu-56, u Subotici-130 i u Novom Sadu-250. Socijalne

---

⁶⁰⁵ AMIJ, KMJ, I-3-b/431.

⁶⁰⁶ AJIM, AO, 285.

⁶⁰⁷ AJIM, AO, Isto.

⁶⁰⁸ Kirkkanen A, 2001, str. 72.

sekcije pri jevrejskim veroispovednim opštinama su organizovale da starim i slabo pokretnim osobama koje nisu mogle da dodju u prostorije opštinskih menzi da bi tamo dobile svoj obrok, ovaj besplatni obrok bude uredno i na vreme dostavljen njihovom kućama, kako ni oni ne bi ostali bez neophodnog obroka.

U menzama se hranilo ukupno 1431 osoba.⁶¹¹ Ako bismo ovom broju dodali još i broj osoba kojima je obrok bio deljen po kućama, došli bismo do podatka da je besplatne obroke iz postojećih javnih menzi koristilo ukupno oko 2.000 osoba.⁶¹² Iz ovih podataka se može videti da je preko deset procenata preživlele jugoslovenske jevrejske populacije primalo dnevne obroke u menzama koje je 1946. godine osnovao Autonomni odbor, pri čemu je neophodno naglasiti da je za većinu onih koji su se hranili u ovim menzama to bio jedini način da se uopšte prehrane.

Naime, u to vreme je u Jugoslaviji vladala opšta oskudica u hrani. Sem toga, veliki broj pripadnika jevrejske populacije u ranom posleratnom periodu još uvek nije bio zaposlen u državnom sektoru, te nije mogao ni biti uključen u postojeći sistem "kartca za raspodelu životnih namirnica" bez kojih nije bilo moguće nabaviti čak ni ono što je od hrane postojalo na jugoslovenskom tržištu.

Već 1950. godine, zbog redukcije članstva i potpunog gašenja pojedinih jevrejskih veroispovednih opština, njihov broj je bio sveden na samo dve menze, u Subotici i Novom Sadu.⁶¹³

b) Prihvatilište i domovi za stare u Zagrebu

U Zagrebu su bili organizovani opštinsko prihvatilište za stare i nemoćne članove opštine, a bila su uređena i dva doma u koja su bili prihvatane stare, nemoćne i ugržene osobe sa teritorije cele Jugoslavije, koji su u njemu našli konačno smirenje.

---

⁶⁰⁹ Prve prostorije opštinske menze JVO u Beogradu su se nalazile na spratu zgrade u Kosmajskoj 19, gde je, u prizemlju, bila smeštena Sinagoga, Sa osnivanjem Doma za ratnu siročad i opštinska menza je svoje prostorije preselila u zgradu u ulici Visokog Stevana broj dva.

⁶¹⁰ Prema podacima koje smo pronašli u dokumentima, za potrebe ishrane, kako članova JVO Zagreb koji su se hranili u prostorijama same opštinske menze, tako za one koji su iz menze uzimali obrok (ili je to neko drugi za njih činio) i nosili ga svojim kućama Autonomni odbor je odobravao dotaciju od "... Din 20.000.- mjesečno...", AJIM, AO, 853.

⁶¹¹ AJIM, AO, 705.

⁶¹² AJIM, AO, Isto.

⁶¹³ AJIM, PK, 1197.

Savez je, najpre, pokušao da, akcijom kod nadležnih narodnih vlasti u Ministarstvu za socijalno staranje FNRJ, dobije dozvolu da, za potrebe osnivanja Doma za stare i nemoćne pripadnike zajednice, ponovo dobije na upotrebu zdanje na Maksimirskoj cesti broj 38, koje je u tu svrhu namenski bilo izgrađeno još pre Prvog svetskog rata. Bilo je to zdanje koje je tada ugledni industrijalac i pripadnik jevrejske zajednice u Zagrebu, Lavoslav Švarc predao, kao legat, na upotrebu zagrebačkoj JVO, namenski određivši da u njemu bude organizovan Dom za stare pripadnike zajednice u kojem bi oni mogli, uz svu stručnu negu i nadzor, udobno provesti poslednje godine svog života. U znak zahvalnosti, pripadnici zajednice su ovo zdanje nazvali jednostavno "Švarcov dom".

Za vreme Drugog svetskog rata, Dom je doživeo neslavnu sudbinu mnogih sličnih institucija. Posle izvršene okupacije i formiranja države NDH, zgrada je bila konfiskovana, a svih 120 stanara Doma je bilo izbačeno i privremeno smešteno kod svojih bližnjih. Naporima zagrebačke Židovske općine koja je još uvek održavala izvesnu vrstu komunikacije sa nemačkim okupacionim vlastima, juna meseca se uspelo sa dobijanjem dozvole da se 70 štićenika bivšeg Švarcovog doma preseli u Stanjevac, gde im je bilo omogućeno da nesmetano žive u dve dosta ruinirane zgrade, ali bez dozvole izlaska iz okvira zatvorenog dvorišta. Usled gladi i zime, jedan deo staraca i starica je preminuo, a jedan deo nije uspeo da izbegne sudbinu mnogih koje su, tih godina, ustaše odvodile noću u nepoznatom pravcu i koji se nikada se više nisu vratili. Kasnije su ti starci bili, ponovo zalaganjem Židovske općine Zagreb kod nemačkih okupacionih vlasti, prebačeni delimično u Jankomir, a delimično u Vrapče, dok, najzad nisu dobili dozvolu da se svi smeste u selo Brezovicu, nedaleko od Zagreba, gde su životarili pod vrlo teškim higijenskim i prehrambenim uslovima, ali su ih bar okupacione i ustaške snage ostavljale na miru. U takvim uslovima, živeli su do oslobodjenja, kada su partizanske snage oslobodile Brezovicu i preživela starce oslobodile i predale na staranje obnovljenoj Židovskoj općini Zagreb.

Pošto su se u zdanje Švarcovog doma na Maksimirskoj cesti, u vreme kada je Židovska općina Zagreb izrazila svoja potraživanja za ovim objektom, već bile smestile jedinice KNOJ sa svojim kancelarijama, bilo je neophodno da se pronadje neko rešenje kako bi se rešio problem postojanja Doma za stare, za kojim je, u oskudnim posleratnim prilikama, postojala jako izražena potreba.

Zdanje bivšeg Švarcovog doma nije, prema pravnim propisima koji su onda bili na snazi, bilo smatrano za neposrednu imovinu zagrebačke JVO, pa tako ni Saveza. Naime, ono u posedovnim knjigama nije bilo upisano kao imovina Saveza, već je imalo pravni status legata privatnog lica koje je svoju imovinu poverilo na trajno staranje i upotrebu Židovskoj općini Zagreb, čiji je pravni naslednik bila posleratna JVO Zagreb. Svi naponi Pravnog odseka Saveza, čija se centrala i nalazila upravo u Zagrebu, da

u svoje vlasništvo povrate zdanje Švarcovog doma su ostali bez uspeha. Posle dugih i iscrpljujućih sudskih procesa u kojima su obadve strane argumentovano branile svoje stavove, bio je donet zaključak da se ovo zdanje ima smatrati kao napuštena imovina odsutnog lica, te je prema njoj bilo postupljeno u skladu sa postojećim zakonskim propisima.⁶¹⁴

U neposrednom posleratnom periodu, preživeli starci koji su bili dovedeni iz Brezovice, gde su boravili tokom rata, su privremeno bili smešteni u prostorijama opštinskog prihvatilišta koje je bilo organizovano u nekoliko, za te potrebe, izdvojenih i preuredjenih preostorija u zgradi same jevrejske veroispovedne opštine Zagreb, koja se nalazila u Palmotićevoj ulici broj 16.

U pregovorima sa Gradskim odborom narodne vlasti grada Zagreba se, kasnije, došlo do rešenja da, za potrebe izgradnje novog namenskog zdanja za Dom za stare, bude izdvojen plac na Mlinarskoj cesti. Prilikom izgradnje ovog zdanja, Gradski narodni odbor grada Zagreba je učinio sve korake koji bi mogli da olakšaju prevazilaženje eventualnih birokratskih prepreka i da izgradnja Doma bude privedena kraju u najkraćem mogućem roku.

Prve stanare, novopodignuti Dom je primio krajem 1947. godine. U novu zgradu su, najpre, bili preseljeni stanari iz opštinskog prihvatilišta u Palmotićevoj ulici. Interesovanje za dolazak u Dom je raslo i broj stanara se vremenom povećavao, tako da je, jula 1948. godine, iznosio oko 45, s tim što je i dalje bio u tendenciji porasta. U toku 1949/50. godine broj stanara ovog doma je iznosio 56 osoba.⁶¹⁵

Rukovodstvo Saveza je smatralo da bi veliku sramotu za čitavu jevrejsku zajednicu predstavljala činjenica da makar i jedan od njenih starih pripadnika živi u materijalnoj ockudici i neodgovarajućim životnim uslovima.⁶¹⁶ Zbog toga su se članovi Socijalne sekcije pri Savezu trudili da prikupe podatke i obaveštenja o svakom starom i nemoćnom pripadniku svoje zajednice, naročito o onima koji su živeli

---

⁶¹⁴ AJIM, PA, 1149.

⁶¹⁵ Bilten, broj 7, 1950. str. 5.

⁶¹⁶ Ova intezivna briga prema starijem naraštaju je bila neshvatljiva u mnogim kulturama sa kojima su Jevreji delili isti prostor. U narodnoj tradiciji nekih naroda na Balkanskom poluostrvu je, naprotiv, postojala tradicija "lapota"—ritualnog ubijanja staraca, odnosno osoba koje bi navršile pedeset godina. Jovanović Bojan, Tajna lapota, Novi Sad 1990.

Međutim, kod Jevreja, prema Tori, postoji kanonska zapovest da onima koji žive dugo treba iskazivati poštovanje i pružati im pomoć. "Pred sijedom glavom ustani", kaže se u Tori, "I poštuj lice starčevo." Još konkretnije, u judaizmu je oduvek bilo naglašavano da je obaveza dece da se brinu o svojim roditeljima u starosti, a ona je i jedno od glavnih tumačenja pete Božije zapovesti "Poštuj oca svojega i mater svoju". Posećivanje bolesnih i molitve za njihov oporavak se, takodje, smatraju jednim od posebno značajnih kanonskih zadataka. Po jevrejskoj tradiciji, ukoliko je neko ozbiljno, pa i smrtno bolestan, treba mu ulivati nadu, a ne oduzimati je, ali ipak treba, kad se udalji od njegove postelje, izgovoriti poslednje molitve. Goldberg Dž. Dejvid, Rejner D. Džon, Jevreji. Istorija i religija, Beograd 2003.

sami i oslonjeni samo na dobru volju svojih komšija po manjim mestima u kojima, često, nije živeo niko od drugih pripadnika jevrejske nacionalne zajednice. Oni su obilazili i najmanja mesta u kojima su pre rata živeli pripadnici jugoslovenske jevrejske poulacije, nadajući se da su se, možda, vratili kućama, ali se nisu zvanično prijavili Savezu. Prikupljali su, zatim, obaveštenja o eventualnom prisustvu svojih starih sunarodnika od meštana i registrovanih članova jevrejske zajednice koji su živeli u malim mestima u kojima nije bilo uslova da se formiraju mesne JVO.

Posle obaveštavanja i eventualnog dobijanja podataka, odlazili su kod svojih starih sunarodnika, koji su, najčešće, živeli usamljeno i bez mogućnosti da se adekvatno brinu o sebi i pokušavali da ih ubede da predju da žive u organizovanom Domu za stare, gde bi bili u prilici da, pored odgovarajuće ishrane, dobiju i odgovarajuću medicinsku i svaku drugu vrstu pomoći. Međutim, naročito u početku, u prvim posleratnim godinama, ovi stariji ljudi nisu želeli da napuste svoje domove za koje su ih vezivale uspomene. Sem toga, mnogi nisu bili spremni na život u kolektivu, i pokazivali su odbojnost prema takvom načinu života, nemajući, često, ni predstavu kako bi on mogao da izgleda. Oni su se radije oslanjali na materijalnu pomoć koju su dobijali od Džointa i ostajali da žive u svojim starim domovima. Teritorijalno posmatrano, najviše starih osoba koje nisu želele da predju da žive u Domu za stare bilo je sa teritorije Vojvodine.⁶¹⁷

Početni neuspesi u ubedjivanju ovih starijih pripadnika zajednice nisu, međutim, obeshrabrivali članove Socijalne sekcije koji su uporno nastavljali da ih povremeno posećuju i ubedjuju da je mnogo bolje da predju da žive u Domu za stare, ukazujući im na pozitivna iskustva onih koji su se na takav korak odlučili. Stalne posete i ubedjivanja su donele pozitivne rezultate koji su se ogledali u tome da se sve više starijih članova jugoslovenske jevrejske populacije počelo opredeljavati da odu u Dom za stare i tamo provedu ostatak svog života. Ovo je pojačano opredeljivanje za odlazak u Dom je rezultiralo i potrebom da se kapaciteti Doma prošire i osposobe da sa podjednakim uslovima prime više nego duplo povećani broj interesenata.

Pre rata je i u Novom Sadu postojalo Jevrejsko utočište sa stare i siročad. Međutim, pošto zgrada u kojoj je bila smeštena ova ustanova, nije bila u posedovnim knjigama upisana kao vlasništvo Saveza, već samog Utočišta, a u toku rata je bila napuštena i promenila svoju namenu, sa njom je bilo postupljeno slično kao i sa zgradom Švarcovog doma u Zagrebu.

---

⁶¹⁷ Pre rata, pri Jevrejskoj crkvenoj opštini Novi Sad je postojalo Jevrejsko utočište za stare i siročad, koje je posle rata bilo nacionalizovano. Pošto su jevrejske osobe starije generacije već imale naviku da starost provedu u Domu, njihova velika zainteresovanost za odlazak u Dom zastare u Zagrebu bi se mogla objasniti ovom činjenicom.

Rukovodstvo Saveza je odlučilo da je, iz praktičnih i humanih razloga najbolje da novi Dom za stare bude smešten takodje u Zagrebu, jer bi tako bilo lakše da se obezbedi snabdevanje, priprema i raspodela hrane i da se obezbedi stalni nadzor i briga o zdravlju štićenika oba doma od strane lekra različitih profila. U prvo vreme, dok još nije, u pregovorima sa narodnim vlastima grada Zagreba, bilo utvrđeno da li bi bilo moguće dobiti neku pogodnu lokaciju za izgradnju još jednog potpuno novog zdanja za potrebe Doma za stare, izvestan broj starih lica, koja su bila najugroženija, je bio smešten u prihvatilište zagrbačke JVO.

Pregovori o mogućoj lokaciji na kojoj bi bila podignuta sasvim nova zgrada kapaciteta od oko 200 osoba, i koju bi, na jednom mestu, mogli biti smešteni, pored pitomaca već postojećeg Doma za stare koji je funkcionisao na Mlinarskoj cesti, i novoprijavljeni interesenti za ovakav način zbrinjavanja, bili su vodjeni izmedju predstavnika Gradskog narodnog odbora grada Zagreba i predstavnika Jevrejske vjeroispovjedne općine Zagreb više od godinu dana. Glavni problem je predstavljalo pronalaženje najadekvatnijeg rešenja po kojem bi i Gradski narodni odbor Zagreba (u daljem tekstu GNO) i JVO Zagreb, razmenom nekretnina koje su bile u posedu svake od strana u pregovorima, došli do najoptimalnijeg rešenja, te da bi obadve tim rešenjem bile zadovoljne.

GNO je, najpre, JVO Zagreb predložio da joj ustupi zgradu na Srebrnjaku, koju je trebalo renovirati, a koja bi mogla da primi oko 35 osoba, što nije zadovoljavalo iskazane smeštajne potrebe JVO. Iz sličnih razloga se odustalo i od narednog predloga, da se, uz postojeću zgradu na Srebrnjaku dogradi još jedna sličnog kapaciteta, koji, takodje, ne bi bio u mogućnosti da zadovolji potrebe novog Doma za stare. Najzad je, kao konačno rešenje, na sastanku predstavnika dvaju strana od 3, marta 1948. godine, bio "... postignut (je) načelni sporazum, da GNO podigne (na mestu, koje ce se naknadno sporazumno odrediti) zgradu po nacrtima Općine, koja će imati kapacitet od 200 do 250 kreveta; u zamjenu za to, nasa će Općina predati u vlasništvo nekoliko svojih objekata, poimence: gradilište u Praškoj ul. (bivša sinagoga), gradilište na Ksaveru, imanje na Ravnoj Gori, ... i zgrdu Švarcovog doma na Maksimirskoj cesti.... U osnovi zamišlja se tako, da se izvrši procjena objekata ustupljenih GNO – u i zgrade, koju će GNO podići.... (pri tome je pretsednik GNO izrazio žaljenje)... što ne postoje mogućnosti da se stvarno reparažu štete i gubici, koje je pretrpjela naša zajednica."⁶¹⁸

Medjutim, uvidelo se, posle brojnih kraćih konsultativnih sastanaka pravnih zastupnika GNO – a i JVO Zagreb, da ni ovakav dogovor nije bilo moguće provesti u delo, jer se "... naime, pokazalo da je

---

⁶¹⁸ AJIM, PK, 1149.

vrijednost objekata koje ćemo ustupiti GNO – u, daleko ispod vrijednosti zgrade, koju će GNO podići, ... (te bi zato trebalo) ... već sada ispitati mogućnost rješenja takve situacije. Mislimo, da bi se rješenje u takvom slučaju moglo naći tako, da ... (se razmotri mogućnost da se otudji i)... koji od objekata u provinciji, koji bi se putem kompenzacije obračunao sa ovdašnjim GNO – om.“⁶¹⁹

O svim pregovorima sa narodnim vlastima, zagrebačka JVO je uredno obavješćavala Savez i Autonomni odbor. Vreme je, međutim, neumitno proticalo, a do rešenja o nalaženju lokacije za izgradnju nove velike zgrade u kojoj bi bio osnovan jedinstveni Dom za stare se nikako nije moglo doći. Istovremeno, broj starih osoba koje su čekale na smještaj u Dom je bivao sve veći iz dana u dan⁶²⁰. Za opis nastalog stanja možemo navesti jedan dopis Židovske bogoštovne općine Zagreb, u kojem se opisuje jedan od takvih slučajeva : “... dostavili ste nam pismo Rose Oberson iz Vukovara ... (kojim imenovana moli) da primimo u Dom staraca njenu majku, tada staru 79 godina. Kao sto smo vam javili ... tada nije bilo mogućnosti za prijem te starice u Dom, jer nije bilo raspoloživih mjesta. Međutim, na svojoj sjednici od 18. pr. mj., Socijalni odbor nase Općine riješio je da nekoliko staraca i starica primi u općinsko Prihvatilište, gdje će ostati do časa,⁶²¹kada se bude stvorila mogućnost, da se presele u sam Dom. Tako je Socijalni odbor riješio, da u Prihvatilište primi i staru gospodju Oberson, o čemu smo danas ivijestili njenu ćerku gdju Rozu Oberson u Vukovaru.“

Postalo je očigledno da neće biti moguće da se izgradi i odgovarajuće opremi sasvim nova zgrada, te se došlo do zaključka da se do rešenja mora doći na drugačiji način. Novo rešenje je, uskoro, i bilo pronadjeno u dogovoru sa GNO Zagreb. Naime, odustalo se od izgradnje sasvim nove zgrade i ponovo vratilo na prvobitnu ideju o ustupanju nekog od već postojećih objekata JVO Zagreb, u zamenu za prenos prava vlasništva objekata Saveza u korist GNO Zagreb.

Posle uvida u ponudjene lokacije, rukovodstvo Saveza je shvatilo da je, zbog relativno male udaljenosti i već uspostavljene dobre komunikacije izmedju zgrade na Mlinarskoj cesti i zdanja u kojem su bile smještene prostorije zagrebačke JVO, najcelishodnije bilo prihvatiti predlog koji su učinile vlasti grada Zagreba. Taj predlog je bio da, u zamenu za prenos vlasništva već pomenutih nepokretnosti, izvrši i prenos prava svojine legata Matilde Deutsch–Maceljski⁶²² koja je zagrebačkoj opštini predata samo na

---

⁶¹⁹ AJIM, PK, Isto.

⁶²⁰ AJIM, AO, 853.

⁶²¹ AJIM, AO,Isto.

⁶²² Pretsedništvu, nakon svega, nije preostalo ništa drugo, nego da konstatuje nastalo prevno stanje: “Pretsedništvo prima na znanje izvještaj druga Remenjia, kao i saopćenje, da se u ime Općine odrekao nasljedstva Roberta Deutscha.“, Zapisnik sa VIII sjednice jevrejske vjeroispovjedne općine u Zagrebu, održane dne 23. III. 1948. godine, AJIM,AO, 853.

upravu, ali ne u u svojinu⁶²³, GNO ustupi Savezu sva prava nad preostalim prostorijama cele zgrade u Palmotičevoj broj 16, u kojoj su se nalazile i prostorije zagrebačke JVO, kao i njeno prihvatilište, a za potrebe proširivanja Doma za stare.

Iz zapisnika sa sednica JVO Zagreb smo saznali kako je tekao čitav proces i kako je, na kraju, izgledao završni čin pregovora dokazivanja o pravu na svojinu nad imanjem legata. Proces je bio dugotrajan i odvijao se u nekoliko ročišta. Najzad, Hinko Gelb, predsjednik Pododbora za pravna pitanja Saveza i njegov pravni zastupnik je "... saopćio da su na posljednjem ročištu predstavnici GNO-a i nekoliko ministarstava izjavili, da JVO nije sposobna izvršiti uslove iz oporuke Roberta Deutscha, pa da joj prema tome ne treba ni predati nasljedstvo. Pododbor se bio složio, da se Sudu uputi pripremni podnesak, u kome će se obrazložiti suprotno stnovište. ... (posto je obema stranama bilo jasno da se do rešenja uz pomoć samo pravnih argumenata neće doći ni brzo, ni lako, a za JVO je bilo važno da se pronadje resenje za novi Dom za stare, po svemu sudeći, pristupilo se neformalnim pregovorima) ... Poslije toga, 16. o. Mj., održano je novo ročište..... Ročištu je u ime Općine prisustvovao drug Remenji. (koji je)... u ime Općine dao izjavu, kojom se odriče tog nasljedstva, odnosno legata."⁶²⁴

Na ovaj način je Savez ostao i bez jednog od svojih objekata koja je koristio kao letnje odmaralište za decu, u Crikvenici, kao i objekat Oporavilišta za stare u Lovranu⁶²⁵. Zvaničan dopis o prenošenju prava vlasništva JVO Zagreb je "... od Odjela unutrašnjih poslova pri Gradskom izvršnom odboru (IV. Odsjek) primila rješenje br. 4325-IV-1948 od 27.IV.1948., kojim se raspušta zaklada Tilde Deutsch Maceljiski, a cjelokupna imovina Zaklade postaje općedržavna svojina."⁶²⁶ Vlasništvo i staranje nad ovim objektom je, od 11. jula 1948. godine, i zakonski preuzeo Gradski narodni odbor grada Zagreba.⁶²⁷

Na ovaj način je Savez ostao i bez jednog od svojih objekata koja je koristio kao letnje odmaralište za decu, u Crikvenici.

Prilikom preuzimanja uprave nad objektom u Crikvenici, Gradski narodni odbor nije dozvolio da predstavnici JVO Zagreb iz objekta iznesu nameštaj i ostalo pokućstvo, koje su bile njihovo vlasništvo jer su ih nabavili sredstvima dobijenim od Autonomnog odbora za pomoć, pa čak ni zalihe hrane koje su bili pripremili za potrebe dece koja je trebalo da u tom objektu letuju u toku 1948. godine. Predstavnici GNO su objekat jednostavno zapečatili sa savim stvarima koje su se u njemu zatekle u tom trenutku. Zapisnik sa XIII. Sjednice pretsjedništva Jevrejske vjeroispovjedne općine u Zagrebu, održane 24. maja 1948. godine. AJIM, AO, kutija broj 853.

⁶²³ Zapisnik VII sjednice petsjedništva Jevrejske vjeroispovjedne općine u Zagrebu, održane dne 23. II. 1948.godine, AJIM, AO, 853.

⁶²⁴ AJIM, AO, 853.

⁶²⁵ Zapisnik X. Sjednice jevrejske vjeroispovjedne općine u Zagrebu, održane dne 6. maja 1948. godine. AJIM, AO, 853.

⁶²⁶ AJIM, AO, Isto.

⁶²⁷ AJIM, AO, Isto.

Predlog je, posle dugotrajnih razmatranja i uporedjivanja raznih mogućnosti, bio prihvaćen, jer se uvidelo da ni koji način nije moglo biti postignuto drugačije rešenje. Bilo je, naime, procenjeno da bi Savez, ionako, mogao, ukoliko bi se doslovno ispoštovali pravni propisi o nacionalizaciji i oduzimanju napuštenih nepokretnosti, ostati bez pomenutog legata ne dobijajući ništa za uzvrat. I tako je bilo prihvaćeno rešenje prema kojem su za proširenje Doma za stare dobijene nove, funkcionalne i površinski sasvim odgovarajuće prostorije u zgradi u Palmotićevoj ulici.

Ovako stečene prostorije su, sredstvima dobijenim od Autonomnog odbora za pomoć, bile savremeno i namenski opremljene i uredjene za udoban život novih stanara. Otvaranje novog Doma za stare je svečano obavljeno 1. decembra 1949. godine i u njega su se, iz opštinskog prihvatilišta odmah preselili prvi stanari. Kasnijim dolaskom novih pridošlica, broj stanara ovog Doma se povećavao, tako da je juna 1950. godine iznosio ravno 50 osoba.⁶²⁸ Radom obadva Doma je upravljao Kuratorijum koji je za svoj rad bio odgovoran direktno Izvršnom odboru Saveza.

U obadva Doma, pored relativno prostranih i čisto održavanih soba za spavanje, bila je uredjena velika sala za dnevni boravak, gde su stanari mogli da provode vreme družeći se uz razne zabavne društvene igre, slušajući radio ili muziku sa gramofona, ili čitajući neku od knjiga iz bogate biblioteke koju su posedovala obadva doma. Stare osobe su se u domovima medjusobno družile i pomagale, a okolnost što se obadva Doma nisu nalazila pod istim krovom imala je i svoje prednosti – starci su imali povoda za šetnju, odlazeći jedni drugima medjusobno u posetu.

Ishrana u obadva Doma je bila pažljivo planirana i izbor namirnica je bio takav da je zadovoljavao potrebe starih ljudi. Ishrana je bila organizovana na bazi pet obroka, od kojih su tri bila glavna, a dva su bile prepodnevna i poslepodnevna užina.⁶²⁹ Sve do druge polovine 1950. godine pred upravu obadva doma se nisu postavljali nikakvi problemi koji bi bili posledica nemogućnosti nabavke potrebnih namirnica za ishranu štićenika doma, kao i sredstava za održavanje higijene. Naime, sve potrebe su, bez ikakvih restrikcija, bile zadovoljavane u onoj meri u kojoj su bile i tražene iz sredstava dobijenih od Džointa. Iako je Džoint, posle povlačenja svog predstavnika iz Jugoslavije i prestanka sa programom dostavljanja pomoći jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici, ostavio Autonomnom odboru znatna sredstva namenski određena za potrebe Doma za stare, već sredinom 1950. godine se osetio nedostatak

---

⁶²⁸ Bilten, broj 7, 1950.

⁶²⁹ Iz kuhinje Doma za satire je, sem stanarima Doma, bilo svakodnevno izdavano 130–ak obroka osobama koje nisu stanovale u Domu, ali su ispunjavali neophodne uslove da u Domu dobijaju hranu i nose je svojim kućama. Prema: Bilten, broj 7, 1950. str. 3.

sredstava neophodnih za nabavku nekih od najosnovnijih namirnica za ishranu, kakva je, na primer, bila mleko.⁶³⁰

Pošto je, na sednicama Izvršnog i Autonomnog odbora Saveza bilo ocenjeno da je po sredi bilo loše gazdovnje i zanemarivanje upozorenja da je potrebno štedeti i praviti manje rashode tamo gde god je to bilo moguće da se učini, obzirom na povlačenje Džointa i smanjeni priliv sredstava, kako u kase pojedinih JVO, tako i samog Saveza, u Zagreb je bio upućen član Izvršnog odbora Ruben Rubenović, koji je trebalo izvrši inspekciju, registruje eventualne propuste i da konkretne predloge kako bi se postojeće stanje poravilo i situacija u domovima ponovo dovela na zadovoljavajući nivo.

Po obavljenoj inspekciji, Rubenović je Izvršnom i Autonomnom odboru podneo sledeći izveštaj: ....“

1 – Izvršio sam pregled prostorija oba doma, te po završenom poslu poslu oko uredjaja sve su prostorije dovedene u takav red i čistoću, da se domovi mogu smatrati ne samo kao takvi, već i kao neka vrsta sanatorijuma. Sve prostorije, sav nameštaj ofarbane su belom uljanom bojom, kuhinja i sve nusprostorije održavaju se u primarnoj čistoći i redu.

2 – Iz ličnog dodira i razgovora sa domarima oba doma konstatovao sam, da su skoro svi domari u svakom pogledu potpuno zadovoljni.

3 – U smislu odluke Izvršnog odnosno Autonomnog odbora izvršio sam reviziju: a) blagajna, te našao saldo u gotovu novcu Din 68.852.--, koji se slaže sa knjigom blagajne,

b) pregledao sam sve belege primanja i izdavanja hrane, počev od 1.I. do 31. jula o.g. te sam našao da je sve ispravno vodjeno, uredno proknjiženo u magacinske knjige – sva primanja i izdavanja, odnosno u kartoteci za hrnu,

c) izvršio sam pregled zaliha hrane u oba magacina, te konstatovao da se stvarno stanje slaže sa stanjem po knjigama.

d) isto tako izvršio sam kontrolu knjiženja za prvo polugodje ove godine i sravnio sa belezima... (...) ... te utvrdio da je sve ispravno zavedeno i uknjiženo po knjigama.

---

⁶³⁰ AJIM,PK, 1201.

4 – Iz pregledanih jelovnika konstatovao sam, da kako količina tako i kvalitethrane za svaki obrok ponaosob, zadovoljava.

5 – Na licu mesta uverio sam se, da iz raznih poteškoća oba doma primaju znatno smanjenu količinu mleka, t.j. 10 litara dnevno, što je svakako veoma malo za potrebe doma.....(...)

6 – Potrošačke karte za osoblje doma na intervenciju kod Komiteta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti u Zagrebu, Kuratorij je uspeo dobiti za mesec avgust, no mišljenja sam, da će se tim putem i u buduće redovno svakog meseca blagovremeno primati karte za snabdevanje. ...(...)

Po završenom pregledu... (...) učinio sam sledeće zamerke u vezi problematike i budućeg poslovanja u oba doma.

1 – I pored tolikih zamerki od strane Saveza, u pogledu pridržavanja budžetom utvrdjenih iznosa, kod izvesnih pozicija vrše se znatna prkoračenja, i to delom iz pozicije neiskorišćenih, a deloma delom bez pokrića. To je dolazilo otuda što je upravnik doma, u želji što bolje ishrane svojih domara, samostalno nabavljao pojedine artikle, kao mesosveže i jaja, paradajz i drugo, na slobodnom tržištu, po visokim cenama.

2 – Ne postoji dovoljna kontrola, kako kod prijema hrane u magazin, tako ni kod izdavanja hrane iz magazina, te isto i u samoj kuhinji.

3 – Ne sačekavši definitivnu odluku Saveza, upravnik doma, svakako u najboljoj nameri, nabavio je izvesnu veću količinu belog brašna po ...(vrlo visokoj) .. ceni.

4 – Nabavljala se znatna količina drva po visokim cenama, usled čega je dolazilo do toga da je ta stavka budžeta bila svakog mesca veća od one predviđene budžetom.

5 – U pogledu rezervne hrane, zimnice, koja se stvara, usled toga, što svaki dom ima svoj poseban magazin, nema samo jedno odgovorno lice, već magacin Doma broj I vodi sam nabavljač odnosno upravnik doma, a magacin Doma broj II vodi ekonom.

6 – I ako je Kuratorij tražio od Saveza povišenje budžetske stavke za ishranu, što je od strane Saveza i odobreno, Din. 40.000. – mesečno. i mimo toga izvršeno je prekoračenje iste stavke u mesecu julu sa cifrom Din. 15.000.—

7 – Na molbu Kuratorija Savez je odobrio Din 30.000—za sve molerske radove, dok je stvarno utrošeno u mesecu julu Din. 40.000.—

8 – Potpuno je nepravilno, što Kuratorij uzima nepredvidjene prihode u toku meseca, kao redovite prihode...(…)

9 – Isto tako nepravilno je, da se iznos nabavljenog potrošnog materijala a koji nije utrošen u toku meseca, knjiži kao rashod. .... (…)⁶³¹

Posle pažljivo izvršene inspekcije i analiziranja prirode učinjenih propusta, delegat Izvršnog i Autonomnog odbora za pomoć je predložio i konkretne mere koje je, po njefovom mišljenju, trebalo preduzeti kako bi se ubuduće izbegla opasnost da finansije oba doma dospeju u kritičnu situaciju, što je bilo od naročite važnosti, obzirom da se više nije moglo računati na finansijsku pomoć Svetskog jevrejskog kongresa, a na neredovnu i povremenu materijalnu pomoć ostalih međunarodnih organizacija, koja je, ipak, ponekad stizala se nije moglo sa sigurnošću računati.

Domovi za stare su bili ustanove čiji su pitomci predstavljali jednu od najosetljivijih kategorija jevrejske populacije u Jugoslaviji. Prema njima su rukovodstvo i svi članovi celokupne jevrejske jugislovenske zajednice gajili posebno poštovanje i o njima su se starali sa posebnom nežnom pažnjom. Zbog toga je bilo potrebno da se preduzmu sve mere da, i ukoliko bi ostale starosne kategorije, izuzimajući decu, došle u situaciju da trpe oskudicu u bilo čemu, pitomci Doma za stare ostanu pošteđeni, što je moguće duže vremena.⁶³²

Postupajući u skladu sa napred navedenim stavovima, delegat Rubenović je “... na sednici Kuratorija (predložio) sledeće sugestije, koje su od strane istog u svemu prihvaćene:

1 – imajući u vidu da je pozicija za ishranu domara znatno povećana, bezuslovno se imju činiti izdaci u tu svrhu samo u visini odredjenih iznosa budžetom, bez ikakvog virmanisanja neiskorišćenih pozicija.

---

⁶³¹ AJIM, PK, 1201.

⁶³² Uostalom, oni su na pojačanu brigu i staranje o pitomcima Doma za stare bili obavezni i činjenicom da je tako zahtevao jedan od najvećih donatora iz čijih su se sredstava finansiralo održavanje Domova za stare—Džoint. Razlog za izdvajanje tolike sume novca za funkcionisanje Doma je, često, bio nejasan i nekim članovima Izvršnog odbora Saveza. Na zajedničkoj sednici Izvršnog i Autonomnog odbora Saveza održanoj 24. decembra 1952. godine, jedan od novih članova Izvršnog odbora je izneo svoju nedoumicu: “ Ne mogu da shvatim da izdržavanje jedne osobe u Domu iznosi oko 7.000 – dinara, a s druge strane daje se individualna pomoć licima van Doma u iznosu od 300. – i 500. – dinara....(objašnjenje je dobio od jednog starijeg člana) ...Smatram potrebnim da drugu Sorgeru kažem, da su davanja Džointa za Dom staraca, a ne za rad opštine. ...Treba se držati intencija darodavca.“ AJIM, AO, 905.

2 – Magacin u Domu broj I ima se odmah preseliti u Palmotićeveu broj 16. Potrebne količine hrane za Dom broj I izdavati će centralni magacin za svaka dva do tri dana. ...(...)

Centralni magacin voditi će... (...) ekonom doma., dok svako primanje i izdavanje robe iz magacina imaju kontrolisati... (dva člana Kuratorija).... U Domu broj II ... (druga dvojica izabranih kontrolora) ... Imaju redovno vršiti kontrolu , da li je kuhinja celokupno dnevno sledovanje hrane stvarno upotrebila za kuhanje....Dom broj I: Istu kontrolu vršila bi ...(jedna)... članica Kuratorija, u zajednici sa upravnikom.

3 – Sve nabavke većeg karaktera...(...) ... upravnik doma može činiti samo ... (uz)... saglasnost odbora za nabavke.

4 – U pogledu nabavke drva i ugljena... (upravniku je bilo naloženo da kod nadležnih fradskih vlasti uloži napore da iste nabavi po povlašćenoj ceni ... imajući u vidu da je to socijalna ustanova.

5 - ....može (se) reći da je dom ...(u dovoljnoj meri već snabdeven potrebnim inventarom)... te da se do daljeg...(u tom pogledu) ... neće činiti investicije u ma kom vidu.

6 – Ukoliko bude bilo nepredviđenih prihoda ... (tretiraće se) ... kao vanredni prihodi.

7 – Potrošni materijal... (biće iskazivan)...samo toliko koliko je stvarno i utrošeno.

8 – Preporučuje se, da se ... (u svemu ostalom) ... bude što je moguće više štedljiv.⁶³³

Smatrali smo da je potrebno celovitije navesti ovaj izveštaj delegata Izvršnog i Autonomnog odbora jer je on indikativan utoliko što je u njemu predstavljen način na koji je Savez kontrolisao iskorišćavanje sredstava izdatih nekoj od ustanova u periodu koji je nastupio posle povlačenja predstavnika SJK i Džointa iz Jugoslavije i prestanka dobijanja stalne materijalne pomoći od jevrejskih međunarodnih organizacija.

Savez je bio svestan da će, u buduću, morati da pronadje način da izdržavanje i uredno funkcionisanje svih vidova života Doma za stare finansira iz sopstvenih sredstava, čuvajući sredstva koja su mu bila namenski ostavljena od strane Džointa, posle njegovog povlačenja iz Jugoslavije, upotrebljavajući ih samo u slučajevima kada se drugačije nije moglo postupiti. Rukovodstvo Saveza je na vreme isplaniralo budžet, koji je bio diktiran novim okolnostima, i dostavilo ga Kuratoriju Doma za stare.

---

⁶³³ AJIM, PK, Isto.

Uprava doma očigledno nije dovoljno ozbiljno shvatila potrebu za štednjom i prilagodjavanjem novim restriktivnim načinima ponašanja i time je dovela u opasnost celokupno funkcionisanje i opstanak ove važne institucije. Posle intervencije delegata Izvršnog i Autonomnog odbora i pooštavanja kontrolnih mehanizama nad utroškom sredstava, izdaci koji su bili izdvajani za Dom starih su bili vršeni pažljivo i u skladu sa budžetom projektovanim od strane Saveza. Na taj način je bio osiguran siguran opstanak i rad ove važne socijalne institucije Saveza.

Sredinom naredne, 1951. godine, zalaganjem pravnih savetnika Saveza postignut je dogovor sa Gradskim narodnim odborom grada Zagreba da se, posle odlaska osoblja i jedinica KNOJ koje su koristile zgradu Švarcovog doma, ovo zdanje ponovo stavi na potpuno i slobodno raspolaganje Savezu. Odlučeno je da se izvrši adaptacija i u zgradi Švarcovog doma ponovo ustanovi Dom za stare. Po početnim proračunima, za adaptaciju je bilo neophodno izdvojiti oko 6.000.000,00 dinara. Pošto Savez nije raspolagao tolikom sumom, obratio se za pomoć Džointu, dopisom od 21. oktobra 1951. godine⁶³⁴. Na osnovu ovog zahteva i detaljno podnešenih obrazloženja, sredstva su bila odobrena, te se sa izvođenjem adaptacije započelo u proleće 1953. godine. Na taj način, zagrebačka JVO je, posle preseljenja starih u novi dom, dobila dodatne prostorije za obavljanje svojih delatnosti.

c) Dom za ratnu siročad u Beogradu

Briga o deci, naročito o ratnoj i ostaloj siročadi, je bila jedan od najvažnijih zadataka Autonomnog odbora i celog Saveza. Uložen je veliki trud da se deca-ratna i ostala siročad uopšte, koja su bila rasuta po celoj zemlji, pronadju i smeste u porodice gde bi staratelji bili u mogućnosti da im pruže odgovarajuću brigu i obrazovanje. Pri tome su ulagani naponi da ova deca, po mogućstvu, budu smeštena u jevrejske porodice u kojima bi, pored opšteg, bila u prilici da dobiju i obrazovanje kakvo je bilo moguće dobiti životom u jevrejskom porodičnom okruženju.

Na taj način bi bilo postignuto da ova deca budu vaspitana u jevrejskom nacionalnom duhu i da se kod njih formira i održi svest o vlastitom nacionalnom identitetu i pripadnost jevrejskom narodnosnom korpusu. Medjutim, naročito u neposrednom posleratnom periodu, dok još nije bila uspostavljena zvanična veza sa svetskim jevrejskim organizacijama i dok pri Savezu nije bio oformljen

---

⁶³⁴ AJIM, AO, 905.

Autonomni odbor, koji je porodicama koje su primile na staranje ratnu siročad pružao neophodnu materijalnu pomoć, bili su česti slučajevi da su jevrejske porodice, koje su pokazivale dobru volju da prime na staranje ratnu siročad, bile u toj meri i same siromašne da nisu mogle da obezbede pristojan život čak ni za svoje članove.

Savez je, zbog toga, bio često primoran da jevrejsku ratnu siročad poveri na staranje porodicama koje su za to bile zainteresovane, ne vodeći računa o tome kojoj konfesiji su pripadale. Sasvim prirodna je bila pojava da takve porodice, i pored izražene dobre volje, nisu bile u mogućnosti da ovoj deci pruže odgovarajuće specifično jevrejsko porodično vaspitanje. Usled ograničenosti prirode raspoloživih namirnica koje su same proizvodile, ukoliko se radilo o porodicama koje su živele na selu, ili koje su nabavljale za vlastitu upotrebu, nejevrejske hraniteljske porodice nisu bile u mogućnosti, niti su, često, smatrale da je neophodno, da svojim štíćenicima obezbede posebnu košer ishranu, već su poverenoj im deci davali za hranu ono što su i sami imali.

Iako je svinjsko meso, tih godina, bilo retkost na trpezama svih jugoslovenskih gradjana uopšte, ono se povremeno ipak pojavljivalo u ishrani, kao i svinjska mast. Tako su i jevrejska ratna siročad koja su živela u nejevrejskim porodicama bila, ponekad, u prilici da ove proizvode dobiju za obrok, zajedno sa svojim starateljima. Deci lično to nije mnogo smetalo, naročito ukoliko su bila mlađeg uzrasta i sa još neformiranim stavovima i saznanjima o tome kako bi trebalo da izgleda ispravno pripremljen obrok jednog pripadnika jevrejske nacionalne grupacije.

Činjenica da su, i pored najboljeg staranja i izražene dobre volje nejevrejskih hraniteljskih porodica za staranje o jevrejskoj ratnoj siročadi, ova deca bila u situaciji da se hrane proizvodima koji su se, sa stanovišta jevrejske vere, smatrala nečistim, smetala je članovima Verske sekcije koja je delovala pri Savezu. Članovi ove sekcije su apelovali na Savez da nadje načina da se takva deca, ukoliko već nisu bila identifikovana, pronadju u mestima i porodicama u kojima su živela, kao i da se učini sve da takva deca budu poverena jevrejskim porodicama, kojima bi, zatim bila pružena dodatna materijalna pomoć, ili da ovoj deci bude omogućen smeštaj u poseban jevrejski dečji dom.⁶³⁵

Ponekad su se, saznajući za, mogućnost zbrinjavanja dece koja su u ratu ostala bez roditeljskog staranja, za smeštaj u Domu, Savezu obraćali preostali članovi porodice koji nisu bili u mogućnosti da se direktno brinu za decu. Tako je, 18. septembra 1945. godine "... nas je izvestio (drug Mirko Caler, Šabac, Inžinjerijska oficirska škola, omladinski vod) Da u mestu ŠTRPCA, srez Višegrad živi njegova tetka

---

⁶³⁵ AJIM, fond Pererina arhiva (u daljem tekstu PA), kutija broj 797.

...(zajedno sa svojim ocem i majkom, koji su u dubokoj starosti) ... Kod njih se nalazi MIKINA SESTRA LOTIKA, koja je stara 12 godina. ...(Mika moli da se njegova sestra primi u Dom i uputi u školu) ... pošto je za vreme rata bila na selu i nije učila školu. Pre rata je završila dva razreda osnovne škole.“⁶³⁶ Autonomni odbor je hitro reagovao i, dopisom od 23. septembra, zamolio dotičnog Calera da “... Vi otputujete u Štrbac po Vašu sestru i dovedete je ovamo, a eventualne putne troškove snosiće ovaj odbor.“⁶³⁷ Medjutim, pošto Mika nije bio u mogućnosti da dobije odsustvo, obavestio je o tome AO 26. septembra, na šta je AO reagovao već nakon pet dana, te je uputio poziv Mikinoj tetki Viktoriji Caler da “ ... Vi dovedete Lotiku k nama. ... Molimo Vas da odmah krenete što pre na put, kako Lotika ne bi mnogo zaostala u školi, jer su osnovne škole već počele. (bilo je naglašeno da) ... Putni trošak ćemo Vam u potpunosti nadoknaditi kad dodjete.“⁶³⁸

Autonomni odbor za pomoć, koji je delovao pri Savezu, je preduzimao sve mere da se sva ratna siročad organizovano okupe na jednom mestu gde bi im se pružila odgovarajuća i podjednaka pažnja. Jedini dom za jevrejsku siročad je bio osnovan u Beogradu.

Deca koja su pripadala ovoj kategoriji su, najpre, bila smeštena u zdanju u Kosmajskoj broj 19, u čijem su se prizemlju nalazile prostorije beogradske Sinagoge, u privremenom Dečjem prihvatilištu. Ovo prihvatilište je počelo sa radom avgusta 1945. godine, kada je u njega bilo primljeno prvih osmoro stanara. Bila su to deca repatrirana logora Bergen–Belsen, čiji su roditelji bili utamničeni po raznim logorima u Nemačkoj i Poljskoj i tamo pobijeni. Prvi pitomci opštinskog prihvatilišta, koje je, od septembra meseca 1945. godine⁶³⁹, promenilo karakter i postalo Dečiji dom za ratnu siročad sa prostora cele Jugoslavije su bili: Nina Danon, Moric Ašer, Sami Ašer, Alegra Koen, Rebeka Koen, Isak Koen, Rahamim Koen i Luča Judić.⁶⁴⁰

Uopšte, u neposrednom posleratnom periodu, u prostorijama ove zgrade su smeštaj i prostor za rad nalazile mnoge jevrejske institucije i sekcije koje su delovale pri beogradskoj JVO i Savezu. U ovoj zgradi su se nalazile prostorije u kojima je bila smeštena opštinska menza, u kojoj su se hranili svi članovi beogradske opštine koji su za time osećali potrebu i iz koje su mnogi nosili hranu kućama onih koji su bili suviše slabi da bi lično došli po svoj obrok, u suternu je bio smešten magacin za robu koja je pristizala na ime pomoći iz raznih izvora, a nije odmah bila raspoređena, u delu ove zgrade se nalazilo i nekoliko soba

---

⁶³⁶ AJIM, AO, 853.

⁶³⁷ AJIM, AO, Isto.

⁶³⁸ AJIM, AO, Isto.

⁶³⁹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁴⁰ AJIM, PA, Isto.

u kojima su privremeno boravište našli stari pripadnici zajednice koji su, za vreme dok su bili utamničeni u logorima, ostali bez svojih stanova, i koji su čekali da budu smešteni u Dom za stare u Zagrebu ili da njihovo pitanje bude rešeno na neki drugi način. U prostorijama zgrade u Kosmajskoj 19 je bio smešten i klub za dnevni boravak, gde su se okupljali članovi zajednice koji trenutno nisu imali nikakvo konkretno zaposlenje niti obaveze takvog tipa, te su odlazili da dan provedu družeći se sa svojim sunarodnicima i da ponešto pomognu, ako bi se za tim ukazala potreba.

Zbog ovakvog višenamenskog karaktera koji je za posledicu imo stalnu cirkulaciju i neprestalno mešanje najrazličitijih starosnih i socijalnih kategorija pripadnika jevrejske populacije, Socijalna sekcija pri jevrejskoj veroispovednoj opštini Beograd je odlučila da bi bilo najbolje da se deca fizički odvoje u namenski opremljenu zgradu gde bi njihov život sistematski mogao da bude uredjen u skladu sa njihovim uzrastom i gde bi se za njih organizovali odgovarajući vaspitni programi.

U tom cilju je bila oformljena posebna komisija i "...Taj rad je poveren trojici članova Socijalne sekcije i to: drugarici Eli Berah, Sonji Baruh i drugu Moši Farkiću"⁶⁴¹ Mišljenje ove komisije bilo je decu što pre treba fizički odvojiti u posebnu zgradu i sa nima započeti sistematski vaspitno–obrazovni rad. Na predlog ove komisije, lekar Žak Konfino je dao izvršio pregled sanitarnih prilika u kojima su živeli svi privremeni stanari zgrade u Kosmajskoj ulici, podneo sledeći izveštaj i dao stručno mišljenje: "Sanitarne prilike jevrejske dece u Dečijem domu su zadovoljavajuće.... (ali)... bilo bi poželjno da se deca smeste u zasebnoj zgradi. Nije celishodno što u istoj zgradi imamo i Menzu i (privremeni)... Dom za starce, jer iz toga mnogo proističe i suviše mnogo kretanja i suviše mnogo izlaženja i ulaženja i otuda teškoća da se održi ona primerna čistoća, koja je elementarna stvar za ovakvu ustanovu. Dodajemo da deca još uvek nemaju ni ... dovojno posteljine, niti ima svako svoj krevtić, ni svoju fijoku, ni svoju maramicu."⁶⁴² Mišljenje dr. Konfina je bilo uvaženo u potpunosti i uskoro je pitanje Dečijeg doma bilo trajno rešeno na zadovoljavajući način.

Za potrebe smeštaja ratne siročadi i ostale socijalno ugrožene dece, Savez je namenski odredio zgradu na broju dva u ulici Visokog Stevana. U ovu zgradu je bio preseljen Dečiji dom. Dom je bilo namenski opremljen za boravak dece u najboljoj raspoloživoj meri, nameštajem i ostalim inventarom koji je bilo, u to vreme, moguće prikupiti sa raznih strana, uglavnom poklonima i dobrovoljnim prilozima.

---

⁶⁴¹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁴² AJIM, PA, Isto.

Za staranje o funkcionisanju privremenog dečijeg opštinskog prihvatilišta i brigu o deci je neposredno bila zadužena Socijalna sekcija beogradske JVO, a kasnije, kada je karakter ove ustanove bio promenjen i teritorijalni opseg njene delatnosti proširen, Socijalna sekcija Saveza.

Akcijom za pronalaženje i prikupljanje jevrejske ratne siročadi na teritoriji cele Jugoslavije, koju je, krajem 1945. godine i u toku prve polovine 1946. godine pokrenuo Savez, postignuto je da se broj pitomaca poveća na devetnaestoro. Ponekad su se članovi Socijalne sekcije suočavali sa pojavom da su se ljudi koji su, za vreme rata, prihvatili neko jevrejsko dete i tako mu spasili život, vremenom toliko vezali za svog štićenika da nisu želeli da se odvoje od njega i nastavili su da ga odgajaju kao svoje sopstveno dete, ali u svojoj veri. Aktivisti Socijalne sekcije su činili sve da ovakvu decu pronadju i dovedu da žive u domu gde su, uz svu neophodnu pažnju, dobijali i osnovno domaće jevrejsko vaspitanje.⁶⁴³

I pored staranja i svih uloženi napore aktivista Socijalne sekcije, mnoga jevrejska ratna siročad su, zadugo, ostala da žive kod svojih staralaca iz ratnog perioda, i ne znajući za svoje pravo poreklo. Jedan od najindikativnijih primera je predstavljao slučaj unučadi pokojnog zagrebačkog rabina Dajča (Deutscha) kod jednog žitelja Slavonije⁶⁴⁴. U dopisu koji je Nadrabinat u Zagrebu uputio Verskoj sekciji Saveza se najozbiljnije upozoravaju sve jevrejske veroispovedne opštine ... da nikako ne pristanu da se jevrejska siročad ostave kod nežidovskih porodica i ako ih dotične nežidovske porodice primaju kao svoje, jer je to vezano za otudjivanje te djece našoj vjeri, što mi onda si nesmiemo kod malog broja takove preživjele jevrejske djece dopustiti, ni onda ako bi se obavezali, da će ih vaspitati u našoj vjeri. Jer kako vjersko vaspitanje bi to moglo biti u jednoj nežidovskoj okolini?

Poznat mi je slučaj, da su unučad pokojnog rabina L. Deutscha primljena... (...) od jednog tamošnjeg kršćanina i odmah pokrštena.

---

⁶⁴³ Kao indikativan, navodimo primer Ive Krausa, starog 12 godina kojeg njegov staratelj Alojz Verle, iz Bosanskog Broda nije hteo da preda Socijalnoj sekciji Saveza ni posle nekoliko intervencija i ličnog obraćanja. Najzad je Savez bio prinudjen da se pismeno obrati narodnim vlastima da mu pomognu da se dečak o kome je bilo reči, preda Savezu i njegovim ustanovama na dalje staranje i vaspitanje.

⁶⁴⁴ Naziv mesta u kome su deca živela kod svog usvojioca nismo mogli da saznamo, ni na osnovu raspoloživih arhivskih dokumenata, kao ni iz matičnih knjiga zagrebačke Židovske općine. Kao svedočanstvo na ovaj slučaj, ostao je samo dopis zagrebačkog rabina koji smo gore naveli, kao i odgovor Verske sekcije da, ukoliko su gospodinu Urbahu, nadrabinu zagrebačkom, već poznati podaci o postojanju takvog drastičnog slučaja, onda treba da navede i tačne podatke o tome gde se dotična deca nalaze. Verska sekcija Saveza je otvoreno izrazila sumnju u verodostojnost ovih podataka, budući da se do njih došlo tek aprila 1947. godine, dakle, pune dve godine nakon završetka rata. Iako je bila uverena da se radi samo o glasinama, Verska sekcija Saveza je zahvalila nadrabinu na staranju i zamolila da se lično angažuje kod rešavanja ovog slučaja. Cela prepiska se na tome i završila. Iz spiskova Doma za ratnu siročad, koji su sačuvani u celosti, nije vidljiv dolazak dece sa ovim prezimenom posle aprila 1947. godine. Najverovatnije je da su pomenuta deca, pod pretpostavkom da su bila pronadjena, bila smeštena u nekoj od jevrejskih porodica. AJIM, PA, 795.

Treba takovu djecu bezuvjetno oduzeti od takovih ljudi, takovo nezakonito posinjenje poništiti, i smjestiti ju ili kod židovskih obitelji ili u jevrejskom domu za siročad ....(....)....Kod nas postoji sklonost (da se deca ostave)... kod nežidova pod uvjet da ga posine.“⁶⁴⁵

Sem iz logora, pridošlice su u Dom za jevrejsku ratnu siročad stizale iz raznih zbegova. Teritorijalno, najveći broj dece iz ove prve grupe pitomaca je bio poreklom sa Kosova, Beograda i Vojvodine, a po jedno je bilo iz Sarajeva, Osijeka, Štipa i Budimpešte. Podaci o svoj deci, u onakvom obliku i sa podacima kakvi su mogli biti utvrdjeni, su bili dostavljeni organima narodnih vlasti, radi evidentiranja i dobijanja prijave boravka.

Spisak prvih pitomaca Dečijeg opštinskog prihvatilišta JVO Beograd ⁶⁴⁶

Ime i Prezime	Datum rođenja	Mesto rođenja	Perdratno mesto boravka	Za vreme rata	Roditelji
Danon Nina	21. VII. 1938.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Avram i Stela Gidić
Keravica Jelkica	28. VIII. 1942.	Beograd	Beograd	Beograd	Boško i Gizela Altkorn
Alhalel Elias	18. VII. 1929.	Beogrd	Beograd	Krio se po selima	Marko i Vintura Levi
Ašer Moric	10. VIII. 1932.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Salamon i Sarina Konforti
Rebeka Koen	1936.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Leona i Fermoze Ruben
Caler Haim	10. VII. 1929.	Sarajevo	Sarajevo	U šumi	Herman i Mariane Altarac
Švarc Agi	1942.	Budimpešta	Novi Sad	Na prinudnom radu	Leopold i Magda Volf

⁶⁴⁵ AJIM, PA, Isto.

⁶⁴⁶ AJIM, PA, 979.

Sion Rašela	20. I. 1935.	Štip	Priština	U selu Durakov	David i Dudune
Judić Luča	12. VI. 1938.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Into i Stela Navon
Ašer Sami	1935.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Salamon i Sarina Konforti
Vinter Benjamin	8. II. 1934.	Beograd	Beograd	U zbegu	Samuilo i Josefina Vinterštajn
Kerpner Nada	1. IV. 1937.	Vinkovci	Osijek	U Osijeku	Fric i Vilma Špiler
Koen Alegra	12. VIII. 1933.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Benko i KlaraKalderon
Etveš Mariana	21. I. 1933.	Visen	Vršac	Potiski Sv. Nikola	i Irena Etveš
Sadik Ružica	1936.	Zemun		Slavonija	Levi i Julkica Nikolić
Koen Isak	24. X. 1932.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Jakov
Koen Rahamim	1933.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Jakov
Benavram Avram	24. VII. 1939	Beograd		U zbegu	Jakov Ignjatović i Flora
Kohn Pavle	28. II. 1941.	Petrovgrad		Krio se po selima	Aleksandar i Ruža Hercog

Ukoliko bismo izvršili analizu podataka koje su o sebi dala deca—prvi pitomci Prihvatilišta, mogli bismo da izvedemo nekoliko zaključaka, od kojih su se svi, uglavnom, svodili na to da su se deca, posle neposredno pereživenih ratnih strahova u uslovima bliske i stalno prisutne pretnje da će biti fizički likvidirana, nalazila u psihički, a koliko smo iz pronadjene zdravstvene dokumentacije utvrdili, i fizički u jako lošem stanju. Mnoga od njih se nisu sećala ni tačnog mesta ni datuma svog rođenja, niti imena svojih roditelja.

Kasnije, zalaganjem i staranjem stručnog osoblja, kao i odgovarajućom ishranom i boravkom u oporavilištima, njihovo opšte zdravstveno stanje je bilo vraćeno u normalne okvire, dok su praznine u sećanju i naedostatak ličnih podataka bili popunjeni podacima koje su o njima bili prikupljeni uvidom u sačuvane matične knjige rođenih i razmenom informacija između pojedinih JVO sa teritorije cele Jugoslavije. Lični podaci pitomaca Dečijeg doma, uključivši i podatke o ovim mališanima, bili su, u kasnijem periodu, sredjeni i kompletirani tako da je svako dete saznalo sve tačne podatke o sebi.⁶⁴⁷

Broj pitomaca dečijeg doma je, trudom aktivista socijalne sekcije i članova svih JVO iz unutrašnjosti zemlje koji su znali za njegovo postojanje, na pronalaženju ratne siročadi i njihovom odašiljanju u Dom, rastao svakog dana, tako da je, na dan 15. aprila 1946. godine, u Domu već bilo na stalnom boravku smešteno 36–oro dece, od kojih je najviše bilo potpune siročadi, bez oba roditelja, dok je nekolicina imala samo majku, a dvoje od njih obadva roditelja.

I pored toga sto su imali roditelje, ili bar jednog od njih, bilo im je dozvoljeno da, kao pitomci, ostanu na stalnom boravku u Domu jer su zadovoljavali jedan od kriterijuma koje je utvrdila Socijalna sekcija Saveza. Ti kriterijumi su bili sledeći: “ ... - Pored dece bez obadva roditelja, u Dom su se, na stalni boravak, mogla primati i deca koja imaju oba roditelja, ali koji nisu imali stan; - U Dom su se mogla primati i deca sa jednim ili oba roditelja, ali su roditelji bili bolesni, pa je postojala mogućnost da se i deca razbole; - U Dom su se mogla primati i deca koja imaju samo jednog roditelja, ali je roditelj imao noćnu službu.”⁶⁴⁸ Bilo je predviđeno da deca koja su pripadala navedenim grupama (sa jednim ili obadva roditelja) mogu ostati u domu samo dok postoji razlog zbog kojeg su bila primljena.

U zgradi Doma je bilo izdvojeno odeljenje za decu koja su u Domu bravila samo preko dana i bilo je organizovano obdanište. Brigu o obdaništu je, takodje, vodila Socijalna sekcija Saveza, a za prijem u obdanište su važili isti kriterijumi koji su važili i kod prijema dece u Dom. Dečiji dom, uključujući i obdanište, je zauzimao jedanaest soba, od kojih je jedna služila za učionicu, jedna za trpezariju, jedna kao karantin za bolesnu decu, jedna za radionicu za krpljenje i šivenje, a ostale za spavanje. Za potrebe pripremanja hrane i održavanja čistoće, u Domu su bile angažovane jedna pralja, dve čistačice i tri osobe za rad u kuhinji. Deca su, u Domu i obdaništu, dobijala pet obroka dnevno. Za doručak su su dobijala belu kafu i hleb sa marmeladom; u desat sati pre podne dobijala su drugi doručak; u podne su deca dobijala normalan ručak, a posle pode su dobijala užinu. Za večeru su deca dobijala uglavnom mlečnu ili laganu suhu mesnu hranu.

---

⁶⁴⁷ AJIM, PA, Isto.

⁶⁴⁸ AJIM, PA, Isto.

Popularnost Doma i obdaništa, je zbog organizovanog vaspitno–pedagoškog rada sa decom, kao i redovne i kvalitetne ishrane koju su tamo dobijali zahvajući staranju Autonomnog odbora za pomoć je bila tolika da su postojale brojne molbe roditelja da i njihova deca, koja nisu ispunjavala ni jedan od propisanih uslova, budu primljena u dom. Zbog toga se u pomenutim zaključcima Socijalne sekcije naročito podvlačilo da u Dom ili obdanište, ni na dnevni boravak, ne mogu biti primljena deca u koliko njihovi roditelji nisu bili nezaposleni. Prema podacima iz istog izveštaja od 15. aprila 1946. godine, dece koja su samo preko dana boravila u domu je bilo devetoro, uzrasta od tri do deset godina, i sva ona su zadovoljavala neki od predviđenih uslova.

Ova deca, koja su stanovala van Doma, bila su primana na celodnevni boravak i obuhvaćena istim aktivnostima kao i deca koja su stanovala u Domu. Pravila Doma su zahtevala da deca u Dom dodju rano, već oko šest sati, kada su bila primana i zatim bi vrata Doma bila zaključavana sve do osam sati uveče, kada su staratelji dolazili po poverenu im decu da ih odvedu svojim kućama. I ova, kao i ostala deca su u Domu dobijala obroke i sve potrebštine koje su im bile neophodne da bi učestvovala u svim predviđenim vaspitnim i ostalim aktivnostima.⁶⁴⁹

Dečjim domom i obdaništem je upravljala “dobrovoljna nadzornica”⁶⁵⁰ Anka Štajn, a ostalo osoblje su činile: vaspitačica Nina Salem, učiteljica Dijana Rahaminović i bolničarka Rejna Adut. U kasnijem periodu, proširenjem smeštajnih kapaciteta i povećanjem broja dece na šezdeset i pet, koliko ih je bilo početkom 1948. godine, pojavila se potreba i za većim brojem vaspitačkog osoblja, pa su u službu bile primljene još dve vaspitačice. Pri Domu je bila uspostavljena ambulanta u kojoj su svakodnevnu sanitetsko–zdravstvenu službu vršili opštinski lekari, dr. Žak Konfino i dr. Moša Djerasi. Za svakodnevni lekarski pregled dece je, uglavnom, bio zadužen dr. Moša Djerasi,

Dečiji dom Saveza je, po odluci Ministarstva prosvete br 55428, od decembra 1945. godine⁶⁵¹ bio tretiran kao vanškolska vaspitna ustanova. Na sednicama od osmog i dvadesetdevetog oktobra 1947. godine Socijalna sekcija je razmatrala pitanje daljeg školovanja dece u Domu i “ ... u tom cilju pribavila podatke o školama koje bi došle u obzir za našu decu. Tražiće se i bliži podaci o uslovima za prijem, tako da bi našu decu što pre osposobili za samostalan život.”⁶⁵²

---

⁶⁴⁹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁵⁰ AJIM, PA, Isto.

⁶⁵¹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁵² AJIM, PA, Isto.

Ostalo je zabeleženo da su Rubenović Josip i njegov rođak Rubenović Albert, kao i njihov drug iz Doma, Fleš Danko pohađali Prvu mušku gimnaziju u Beogradu. Njihove domske drugarice Dajč Rena, Fleš Silva, Goldberger Nada, Kalderon Sida, Levi Suzana, Kerpner Nada, Mendil Lili i Sion Rašela su pohađale Četvrtu žensku gimnaziju.

U izveštaju koji je 11. februara 1948. godine Savez dostavio Ministarstvu prosvete NR Srbije, posle iznesenih potreba zbog kojih je bilo neophodno formirati Dečiji dom i obdanište pri Savezu, i kratkog prikaza njegovog nastanka i istorijata razvoja, navodilo se da su "... Pažljivom ishranom, lekarskom kontrolom opšti rezultati dece pokazali (...) veoma pozitivne efekte. Medjutim u pogledu prosvetnoga rada sa decom u to vreme (neposredno nakon osnivanja) nije se moglo odmah sa uspehom sprovesti, pošto se deca usled prilika u logoru još bila uvek pod teškim utiscima mučenja i zlostavljanja.

Veliki broj dece bio je nepismen, a ostali deo dece slabo pismen i vreme provedeno u logorima, onemogućilo je sasvim prirodno njihovo osnovno školsko učenje i vaspitanje. Pošto su uglavnom prebrođjene prve teškoće oko zdravstvenog oporavljanja dece, rukovodstvo je pristupilo odmah planskom organizovanju vaspitanja dece, upućujući ih prvenstveno u škole a zatim ustanovilo program vaspitno–kulturnog–prosvetnog rada u domu, po ugledu na ostale slične domove..."⁶⁵³

Sledilo je objašnjenje u čemu se sastojao taj kulturno–prosvetni rad "... u slobodnim časovima sa decom se (...) obradjuju lakše horske pesme kao i muziciranje; isto tako obradjuju se razne recitacije i priče... (..) u prvom redu materijal iz pionirskih novina ili zbirke poznatih pesama i priča Branka Ćopića, Desanke Maksimović, Mire Alečković i drugo; ....(...) Dva puta mesečno se održavaju zajedničke konferencije sa svom decom u domu. Na istim prisustvuju pored upravnice i vaspitači doma. Na istima se iznose razni nedostaci, propusti, greške koje deca ukazuju na postupke svojih drugova i drugarica, kao i na postupke svojih vaspitača....(...) ...Održavaju se čitalački časovi... (...)... povremeno se održavaju i usmene novine... (...)... Jedanput mesečno izlaze i zidne novine, koje deca uredjuju pod nadzorom upravnice i vaspitačice doma... (...)... sa decom u domu se obradjuje i fiskulturna disciplina..."⁶⁵⁴

Naglašavalo se da se preduzimaju sve potrebne mere da se sva deca u Domu pravilno socijalizuju i usmere u pravcu koji će ih najbolje uputiti u prihvatanje tekovina narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije "... Sva deca u domu učlanjena su u pionirske organizacije i omladinske... (...) Permanentno se priredjuju interne dečije priredbe u domu, kao i javne priredbe, na koje se pozivaju i

---

⁶⁵³ AJIM, PA, Isto.

⁶⁵⁴ AJIM, PA, Isto.

deca iz drugih domova. Obavljaju se kolektivne posete bioskopima, raznim izložbama, prigodnim predavanjima na Kolarčevom narodnom univerzitetu, kolektivne posete pionirskoj železnici i pionirskom gradu, a jedan deo pitomaca je aktivno zaposlen na pionirskoj pruzi.“⁶⁵⁵

Posle proglašenja države Izrael, sva deca, sem prehodno navedenih osmoro (tri mladića i osam devojaka) u pratnji svojih bliskih srodnika–strčeva, tetaka i ujaka su iselili već sa prvim organizovanim transportom, dok je pomenutih jedanaestoro mladih ljudi ostalo da dovrši započetu školsku godinu. I oni su se, po završetku započelog razreda, iselili sa narednom grupom, tako da više nije bilo potrebe za postojanjem Dečijeg doma u Beogradu.

d) Jevrejska zabavišta u Beogradu i Zagrebu

Rukovodstvo Saveza je uočilo potrebu da se “... pomogne majkama i deci onih roditelja koji rade izvan kuće, a takodje i onim majkama koje rade kućni posao. Kod mnogih roditelja se opažalo da ne mogu svojoj deci posvetiti dovoljno vremena, a (tamo gde su deca bila jedinčad) ... patila (su) u nedostatku dečjeg društva što je svakako nepovoljno delovalo na njihov duševni razvoj....”⁶⁵⁶ Sem toga, zaposleni roditelji su imali sve manje vremena, znanja i spremnosti da svojoj deci pruže potrebno vaspitanje u jevrejskom nacionalnom duhu. Bilo je primećeno da mnogi roditelji ne poštuju ni najosnovnije jevrejske praznike, niti ih obeležavaju. Pretila je realna opasnost da najmladji naraštaji jugoslovenske jevrejske populacije odrastu u potpunom nepoznavanju tradicije i običaja svog naroda.

Da bi se najmladji pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije još u ranom detinjstvu upoznali sa osnovnim običajima, tradicijom i kulturom naroda kojem su pripadali, odlučeno je da se pri najvećim gradskim JVO, u Beogradu i Zagrebu, osnuju jevrejska zabavišta za decu predškolskog uzrasta. Početkom 1952. godine su u obadva ova velika gradska centra bila formirana jevrejska zabavišta.

U Zagrebu je jevrejsko zabavište, posle pripremnih radnji, u smislu izdvajanja i namenskog opremanja prostorija, počelo sa radom 21. novembra 1951. godine.⁶⁵⁷ Pošto su se “... (uverili da su radom zagrebačkog zabavišta) ... roditelji izvanredno zadovoljni..... (i u kojem se, takodje, radi) ... po

---

⁶⁵⁵ AJIM, PA, Isto.

⁶⁵⁶ AJIM, PA Isto

⁶⁵⁷ Akt o odobrenju rada jevrejskog zabavišta pri Židovskoj bogoštovnoj općini Zagreb, Arhiv Jugoslavije, fond “Ministarstvo socijalne politike DFJ(FNRJ)”(u daljem tekstu AJ, MSP, 642), 642, 7/22.

Montesori sistemu.⁶⁵⁸, pri jevrejskoj veroispovednoj opštini u Beogradu je 11. januara 1952. godine, takodje, bilo pokrenuto pitanje potrebe osnivanja i moderno opremljenog zabavišta koje je, kao i zagrebačko, trebalo da bude otvoreno i pristupačno za prijem dece svih nacionalnih grupacija i da radi prema istom sistemu.⁶⁵⁹ Obadva ova obdaništa su bila osnovana na inicijativu rukovodstva Saveza i, pored jevrejske, primala su, naročito u kasnijem periodu, i nejevrejsku decu.

Zabavište zagrebačke JVO je bilo smešteno u za to izdvojenim prostorijama u zgradi JVO Zagreb u Palmotićevoj broj 16, i bilo je manjeg kapaciteta od beogradskog zabavišta. Ostalo je zabeleženo da je, na samom početku rada, u zabavište, odnosno obdanište, bilo upisano samo jedanaestoro dece uzrasta od četiri do osam godina. Kasnije je taj broj porastao na trideset, koliki je i bio pun kapacitet obdaništa. Zabavište je vodila Zlata Švabenić, dotadašnja upraviteljica Dečijih jasala Crvenog krsta u Zagrebu.⁶⁶⁰

Zabavištem koje je bilo formirano pri JVO Bograd je rukovodila Ženska sekcija beogradske opštine, čija je prva predsednica bila Regina Flajšer, a kasnije, Edita Vajs. Vaspitačica u zabavištu je bila Greta Polak O zdravlju dece se brinula dr Marija Gajić, dečji lekar.

Zabavište je otpočelo sa radom 3. marta sa osamnaestoro dece. Ovaj broj je do početka aprila porastao na četrdeset i jedan, koliki je bio i puni kapacitet ovog zabavišta. Po narodnosti, nejevrejske dece je bilo sedam, a ostala deca su bila iz čisto jevrejskih ili mešanih brakova.

Zabavišta su, prema predviđenom godišnjem kalendaru koji je bio poštovan i narednih godina, radila tokom cele godine, sa tim što su, u toku meseca avgusta pravila pauzu od mesec dana, odnosno, kako se to poularno nazivalo, tada su "završavali sezonu za tu godinu". Ostalo je zabeleženo da su priredbi organizovanoj u povodu uspešno završene sezone, pri beogradskom obdaništu, prisustvovali delegat Saveta za nauku i kulturu grada Beograda i poslanik Izraela, sa suprugom i celokupnim diplomatskim osobljem izrelske ambasde.⁶⁶¹ Iz sastava gostiju i činjenice da je, pored predstavnika Saveta za nauku i kulturu, završnoj priredbi u povodu obrležavanja završetka prve sezone rada beogradskog jevrejskog obdaništa prisustvovao i poslanik Izraela, sa suprugom i celokupnim diplomatskim osobljem, ukazuje na saradnju obadve strane, i jugoslovenske i izraelske, kao i na ispoljeno interesovanje u pogledu upoznavanja sa delovanjem i postignutim ciljevima beogradskog jevrejskog obdaništa.

---

⁶⁵⁸ AJIM, PA, 797.

⁶⁵⁹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁶⁰ AJIM, PA, Isto.

⁶⁶¹ AJIM, PA, Isto.

Takodje, iz raspoloživih dokumenata je vidljivo da je sastav gostiju na završnoj svečanosti koja je bila organizovana pri zabavištu u Zagrebu, bio sličan. Razlikovao se samo utoliko što, osim izraelskog poslanika i njegove supruge, nije bilo drugih prisutnih gostiju iz redova izraelskog diplomatskog osoblja. Ova činjenica nikako ne znači da je izraelska strana pridavala veći značaj beogradskom jevrejskom obdaništu. Naprotiv, prisustvo poslanika Izraela lično i njegove supruge obema priredbama znači upravo suprotno—da su obadva zabavišta uživala podjednako interesovanje, a prisustvo diplomatskog osoblja izraelske ambasade na priredbi u Beogradu je bilo brojnije isključivo iz razloga što se to osoblje tamo nalazilo sa mestom stanovanja, pa je bilo u prilici da se pozivu na prisustvovanje svečanosti odazove u većem broju.⁶⁶²

U okviru rada na upoznavanju predškolske dece sa osnovnim jevrejskim tradicionalnim praznicima, u zabavištima u Zagrebu, kao i u Beogradu, članice Ženskih sekcija JVO Zagreb, odnosno JVO Beograd su priredile priredbu za decu i njihove roditelje, uz prigodan zabavni program, koji je u Beogradu podrazumevao i učešće gradskog Pozorišta lutaka, a koje su bile održane u subotu 20. decembra 1952. godine, sa početkom četiri sata po podne⁶⁶³.

Iako to nigde nije izričito navedeno, upoređivanjem jevrejskog kalendara, koji se bitno razlikuje od kalendara kojim se uobičajeno služimo, došli smo do zaključka da je priredba bila upriličena kao obeležavanje poslednjeg dana Hanuke, jednog od najvažnijih i najveselijih jevrejskih praznika. Činjenicu da razlog za organizovnje priredbe nije bio izričito naveden u samoj pozivnici za priredbu možemo naći u želji organizatora priredbe da, na taj način, ne istaknu njen prvenstveno jevrejski karakter i da, time, uzbegnu moguće sukobe sa organima gradskih narodnih vlasti⁶⁶⁴

Obadva zabavišta su imala strogo utvrđen dnevni red i vaspitni program koji je bio usaglašen sa programima koji su bili predviđeni i za sva ostala zabavišta na teritoriji Jugoslavije. Specifičnost u radu ovih zabavišta je postojala utoliko što se u njima, po ugledu na jevrejska zabavišta u svetu učio engleski jezik, obradivale kratke priče iz jevrejske nacionalne prošlosti, obeležavali značajni jevrejski praznici i deca podučavala hebrejskim igrama i pesmicama.

Za obadva zabavišta je važio isti kućni red kojim je bilo tačno predviđeno kada i na koji način će se odvijati njegove svakodnevne aktivnosti. Bilo je predviđeno da zabavišta sa radom počnu u šest časova, kada je bilo predviđeno da "... dolazi dežurna vaspitačica koja prima decu . Deca se primaju od

---

⁶⁶² Prema: AJIM, PA, Isto.

⁶⁶³ AJIM, PA, Isto.

⁶⁶⁴ AJIM, PA, kutija broj K -3.

6-8 časova. Odmah odlaze u garderobu gde svako ima svoje mesto, skidaju odelce i kaputiće, oblače patike i kecelje. Do dolaska (njihove) vaspitačice (sva) deca ostaju u zajedničkoj sobi....⁶⁶⁵ Dolazak celokupnog osoblja zabavišta, ili obdaništa⁶⁶⁶ kako se, u dokumentima, ponekad naziva, je bio predviđen za sedam časova. Po dolasku ostalih vaspitača, deca su bila razvrstavana po grupama koje su preuzimale za gurpu zadužene negovateljice i, pre početka bilo kakvog rada sa decom, bio je vršen pregled (...) Deca ulaze u određenu prostoriju za pregled, gde svako dete njegova negovateljuca pregleda, da li je umuveno i očešljano, da li su mu čisti nokti, da li je vašljivo i t.d.–Tom prilikom vrši se pregled guše i kože. Jednom nedeljno negovateljica vrši ovaj pregled detaljno.Svako se dete svlači, pregleda se odelo i t.d. Kod pregleda, ako je dete prljavo, negovateljica ga upiše u u svoj blok i ako se desi da je jedno dete više pita prljavo, poziva se roditelj radi savetovanja.... (u osam sati je bio izdavan doručak)... Deca ulaze u trpezariju svako na svoje mesto i tada se deli doručak, koji traje do 8.30 časova. Jelo deli kuvarica ili pomoćnica. Negovateljica hrani decu koja još neznaju sama da jedu. Vaspitači, za vreme jela, podučavaju decu o upotrebi pribora za jelo i ponašanju kod jela. Po svršenom doručku deca, pod nadzorom vaspitača, izlaze napolje ako je lepo vreme, a ako nije, onda u prostorije određene za dnevni boravak i slobodno se igraju pod nadzorom vaspitača do 9 časova... (od devet sati je sa decom bio obavljan vaspitno–prosvetni rad po predviđenom programu) Vaspitači svaki sa svojom grupom počinju organizovan vaspitno–prosvetni rad kroz zadatke, igru, pesmu, priču, kolektivan rad i slično. Taj rad traje do 10.30 časova... (Od 10.30 časova do 11.30 časova su bile vodjene slobodne aktivnosti i igra sa decom pod nadzorom vaspitača, a zatim je sledovalo pranje ruku i odlazak u trpezariju gde je u dvanaest sati bio služen ručak).... Ručak se deli na isti način kao i doručak. Po završenom ručku, negovateljica odvodi decu na odmor u određene sobe. Za vreme odmora, kod dece ostaje negovateljica.... (posle spavanja, koje je trajalo od trinaest do petnaest časova, deca su ustajala, ponovo odevala dnevnu odeću i umivala se, pripremajući se za nove dnevne aktivnosti) .... Od 15 – 16 časova – Deca rade zadatke, ručne radove, crtaju i pišu. 16 – 16.30. časova - Higijenska priprema kao i za ručak. (vreme od 16.30 do 17 časova je bilo predviđeno za izdavanje užine. Zvanično, rad obdaništa je prestajao u pet sati po podne. Tada je svo osoblj odlazilo kući, a sa decom je ostajala samo dežurna vaspitčica).... do 19 časova, kada se obdanište

---

⁶⁶⁵ AJIM, PA , 979.

⁶⁶⁶ Ovde je bitno da naglasimo razliku koja je postojala između ovih zabavišta, ili obdaništa, kako su u dokumentima nazivana, od obdaništa koje je postojalo i funkcionisalo pri ranijem Domu za jevrejsku ratnu siročad koji je postojao u Beogradu. Naime, naziv “obdanište“ se, kada smo govorili o obdaništu koje je funkcionisalo pri Domu, odnosio na deo samoga Doma, onaj koji je prihvatao siročad za koja nije, usled nedostatka smeštajnih kapaciteta, bilo mogućnosti da stanuju u samom domu.

Moderna zabavišta u Beogradu o kojima je reč u ovom delu poglavlja, su primala decu koja su imala roditelje, ali su oni bili zaposleni, pa su svoju decu poveravali na čuvanje zabavištima samo u toku radnog vremena, kako je to slučaj i sa današnjim obdaništima, odnosno zbavištima u svim zemljama sveta.

zatvara. (bilo je predviđeno da)... U obdaništima na vidnom mestu mora da postoji tabla za obaveštavanja, gde upravnica obaveštava personal i roditelje o svim problemima o kojima treba da se obavesti personal i roditelji.

Ovaj plan mora se sprovesti u svim obdaništima, prilagodjavajući se svojim lokalnim potrebama.

U obdaništu mora da se oseća organizovan rad, red, čistoća, lepo ponašanje, pošto su obdaništa vaspitne ustanove.⁶⁶⁷

Ako pogledamo propisani sadržaj rada ovih obdaništa, možemo zaključiti da su ona po svom karakteru i prirodi dodatnih zadataka i radnji koje je osoblje obdaništa obavljalo, bila ne samo vaspitno–prosvetne ustanove, već je njihova delatnost imala i zdravstveno–edukativni i socijalni i karakter. Zdravstveno-edukativni karakter se ogledao u tome što su, pre svega, sva deca svakog dana uredno, a jedanput kompletno, bila pregledana od strane vaspitača i zdravstvenog osoblja, pri čemu je bilo utvrđivano njihovo higijensko i opšte zdravstveno stanje. Ukoliko bi se pronašlo da neko dete višekratno dolazi u obdanište u zapuštenom i nezadovoljavajućem stanju, bili su pozivani roditelji koji su dobijali potrebne lekove i preparate za saniranje lošeg stanja svoje dece. Pri tome su roditelji bili i podučavani kako da postupe u sličnim situacijama, ubuduće. Možemo reći da je, na taj način, bio vršen i edukativni rad sa roditeljima dece koja su pohađala obdanište i da je time bio povećavan nivo njihove opšte kulture, što smatramo da je važno zabeležiti, sa obzirom da su roditelji mnoge dece poticali iz sredina u kojima tradicionalno nije bio održavan, po savremenim propisima kojh se pridržavalo obdanište, visoki nivo kulture u oblasti higijene i zdravstvene zaštite.

Socijalni karakter obdaništa se ogledao u tome što su deca, u vreme kada je jugoslovensko društvo patilo od hronične oskudice osnovnih životnih namirnica, u okviru svog boravka u obdaništu, dobijala obavezna tri glavna obroka i užinu, pri čemu se strogo vodilo računa da ovi obroci budu zadovoljavajućeg kvaliteta i vrednosti, i sa količinske i sa nutritivne srtane.

Kako smo iz napred navednih podataka mogli zaključiti, boravak u jevrejskim zabavištima je, zbog solidnosti, stručnosti i sveobuhvatnosti usluga koje su ona pružala, bio na dobrom glasu kod zaposlenih roditelja, kako jevrejske, tako i nejevrejske populacije. Prijava za prijem u obdanište je bilo više nego što su to kapaciteti obdaništa dopuštali, budući da je optimalan broj dece bio utvrđen na četrdeset i jedan, Medjutim, zalaganjem Ženske sekcije pri JVO u obadva grada, uvek je bilo moguće

---

⁶⁶⁷ AJIM, PA, Isto.

stvoriti uslove za prijem još nekog deteta koje je prelazilo predvidjeni broj, ukoliko su za to postojali ozbiljni objektivni razlozi.

Svaki roditelj je, pri podnošenju molbe za prijem svog deteta u obdanište, odnosno zabavište, popunjavao formular u kojem se, pored saglasnosti za plaćanje mesečne nadoknade od 650,00 dinara, obavezivao da svoje dete u odanište dovodi i odvodi sam, te da mu, za potrebe boravka u obdanistu, nabavi i donosi patike i jednoobrazan mantilić. Roditelji koji nisu pripadali jevrejskoj zajednici, a želeli su da njihovo dete pohađa Jevrejsko obdanište, bili su pismeno upoznati sa činjenicom da će, pored uobičajenog vaspitno–obrazovnog rada, koji je bio zastupljen i u ostalim gradskim obdaništima, u ovom obdaništu njihovo dete biti još podučavano i sadržajima koje je nametao specifični karakter ovog obdaništa. Oni su na to davali pismenu saglasnost, izjavljujući da: „....(su upoznati) ... sa radnim programom zabavišta, te se slažem da deca uče jugoslovenske igre i pesme, a pored toga jevrejske igre i pesme te engleski jezik..(svi roditelji su, sem toga, davali saglasnost da)... Ukoliko dete, iz bilo kojih razloga, izostane iz zabavišta besprekidno 8 dana, odričem se prava da tražim natrag srazmerni deo uplaćenog mesečnog doprinosa....“⁶⁶⁸ Duži izostanak, bez obaveštavanja Uprave o razlozima njegovog nastanka, povlačio je obavezu ispisivanja deteta iz obdaništa, što kod roditelja koji bi jednom već uspeli da za svoje dete obezbede prijem u Jevrejsko obdanište, nije uopšte bilo popularno i primamljivo, te su izbegavali da dospeju u takvu situaciju. Zbog toga, u posmatranom periodu, nismo naišli ni na jedan slučaj ispisivanja dece iz ovog obdaništa.⁶⁶⁹

Aprila 1952. godine Odeljenje za vaspitanje Jevrejske Agencije u Parizu je uputilo poziv Savezu da pošalje dve kandidata na kurs za učiteljice i vaspitačice za dečje zabavišta i obdaništa koji je trebalo da traje godinu dana, a održavao se delimično u Parizu, a delimično u Ozraelu. Savez je sa ovim pozivom, zvaničnim dopisom, upoznao Savet za nauku i kulturu i zatražio njegovu saglasnost da pošalje dve osobe na taj kurs. Kao kandidatkinje su bile predložene Zlata Švabenić, iz Zagreba i Alisa Ajhenštajn, iz Beograda. Obadve kandidatkinje su dobile saglasnost Saveta za nauku i kulturu da pohađaju pomenuti kurs.

e) Staranje Saveza o jevrejskoj studentskoj omladini

---

⁶⁶⁸ AJIM, PA, 797.

⁶⁶⁹ AJIM, PA, Isto.

Pored osnivanja menzi, Autonomni odbor je preuzeo i staranje o studentima, kojih je, u neposrednom posleratnom periodu bilo tek pedesetak, da bi se, već sledeće školske godine, popeo na oko 120. U neposrednom posleratnom periodu, studentima, koji su, uglavnom, pohađali nastavu na fakultetima u Beogradu i Zagrebu, pomoć je bila pružena na taj način što su bili primljeni na stan i hranu u namenski izdvojenim prostorijama zgrade u kojoj je bila smeštena JVO Zagreb, odnosno u prostorije novoobnovljenog Hrama u Kosmajskoj ulici broj 19. u Beogradu.

U Beogradu je, za potrebe smeštaja studenata i srednješkolaca iz unutrašnjosti, bio preuređen prvi sprat zdanja u Kosmajskoj ulici, namenski opremljen i prve stanare je primio početkom školske 1946/47 godine.

Jevrejska veroispovedna opština Zagreb se opredelila da ne osniva Studentski dom kao izdvojenu ustanovu pri svojoj opštini. Ona je za potrebe stanovanja studenata, koji su nastavu pohađali na fakultetima u Zagrebu, namenski izdvojila i uredila prostorije u zgradi same opštine. Hranu su studenti dobijali iz opštinske menze. Autonomni odbor je zagrebačkim, podjednako kao i beogradskim studentima, obezbeđivao i džeparac koji se kretao u iznosu od 300 do 1.200,00 dinara mesečno, što je, za ondašnje prilike, bila sasvim pristojna suma. Sem toga, svi studenti su dobijali neophodni pribor i literaturu, a prema iskazanim potrebama. Pošto je, u jugoslovenskim radnjama u to vreme bilo vrlo teško nabaviti specijalne proizvode i opremu koju su koristili studenti tehničkih fakulteta, kakvih je bilo najviše, Autonomni odbor se trudio da za potrebe svih studenata podjednako nabavi sve količine šestara, cirkli, milimetarskog i paus papira, kao i drugog materijala za kojim su studenti iskazivali potrebe. Ipak, zagrebački studenti su se, iz razloga koji su, koliko smo mogli da utvrdimo iz raspoloživih pregledanih izveštaja i odgovora po konkretnim pritužbama studenata, a koje su sačinili članovi Autonomnog odbora koji su izvršili inspekciju, bili neosnovani i neutemeljeni, vrlo često žalili da su zapostavljeni u odnosu na svoje kolege koje su nastavu pohađali u Beogradu. Iz njihovih žalbi se vidi da je kod njih preovladavalo mišljenje da su beogradski studenti povlašćeniji u odnosu na njih. Žalili su se na nedovoljnu količinu materijala neophodnog za uredno praćenje nastave na studijama i kvalitet onog koji su dobili, na izostanak potrebne literature na stranim jezicima za kojima su iskazali potrebu kao i na neke sasvim trivijalne i nevažne sitnice.

Indirektno, optuživali su Autonomni odbor i da beogradskim studentima odobrava stipendije u višem iznosu nego što su oni dobijali. Ovakve pritužbe su, svakako, bile potpuno neosnovane, jer je Autonomni odbor za sve studente u Jugoslaviji utvrdio visinu stipendija u podjednakom iznosu. Ipak, rukovodstvo Autonomnog odbora nije zanemarivalo ni jednu žalbu studenata koji su studije pohađali u Zagrebu. Svaka njihova žalba je najozbiljnije bivala uzimana u razmatranje i njeni navodi su bili proveravani. Od strane Autonomnog odbora je najzad čak bilo konstatovano da su studenti koji su nastavu pohađali u Zagrebu, ukoliko nisu bili u mogućnosti, usled ograničenog smeštajnog prostora u zdanju zagrebačke JVO, da tamo stanuju i primaju redovnu hranu u opštinskoj menzi, čak, bili u povlašćenijem položaju od beogradskih studenata koji su svi stanovali u novoosnovanom Jevrejskom studentskom domu, hranili se u domskoj menzi i primali isti iznos stipendija, odnosno džeparca, u onom istom iznosu koji je bio utvrdjen i za zagrebačke studente koji su stanovali u prostorijama zagrebačke JVO u Palmotićevoj ulici.

Naime, ovi studenti, koji nisu mogli biti smešteni u prostorijama u zdanju u kom se nalazila JVO Zagreb, pored toga što im bio pronadjen smeštaj kod privatnih stanodavaca, pri čemu je zakupnina bila plaćana iz sredstava Odbora, su na ime hranarine, a zbog udaljenosti od opštinske menze i nemogućnosti da im se obezbedi stalna i uredna ishrana kao ostalim studentima koji su stanovali u zgradi JVO, primali stipendije u nešto većem iznosu nego ostale njihove kolege koje su imale obezbedjen smeštaj i ishranu.

Posle provere brojnih žalbi, za koje se ispostavilo da su bez osnova i neutemeljene u stvarnom stanju stvari, Autonomnom odboru je, do kraja njegovog postojanja, a kasnije i ostalim organima Saveza koji su nastavili da vode brigu o jevrejskoj studentskoj populaciji, ostala nepoznata prava priroda i poreklo permanentno, kroz čitav posmatrani period izražavanog, nezadovoljstva zagrebačkih studenata.

Najzad, u nemogućnosti da se na adekvatan način izbori sa problemom koji se pred njega svakodnevno postavljao razmatranjem pristiglih žalbi studenata koji su nastavu pohađali u Zagrebu, a što se pokazalo kao čisto gubljenje vremena, jer su se, pri svim ranije izvršenim kontrolama, sve žalbe zagrebačkih studenata njemu upućenom, pokazale kao neosnovane, Autonomni odbor je u potpunosti prepustio zagrebačkoj JVO brigu i staranje o studentskoj populaciji koja je živela na teritoriji njene opštine i tamo pohađala nastavu. Na osnovu raspoloživih dokumenata, slobodni smo izneti tvrdnju da je Autonomni odbor, generalno posmatrano, prestao da vodi organizovanu brigu istaranje o grupi zagrebačkih studenata, u školskoj 1949/50. godini. Pri tome, stipendije i ostale prinadležnosti, kao i stručni materijal potreban za uspešno pohađanje nastave su i dalje bili uredno obezbedjivani iz

sredstava Autonomnog odbora, odnosno Džointa, ali sada isključivo na odgovarajuće obrazloženi zahtev JVO Zagreb.⁶⁷⁰

U opštem izveštaju koji je Autonomni odbor uputio Džointu početkom 1950. godine, naglašavalo se da "...(u ovom izveštaju, prvi put) ... Problem jevrejskih studenata u Zagrebu se ne postavlja, jer Jevrejska veroispovedna opština u Zagrebu nije do danas to pitanje postavila kao poseban problem za rešavanje. Jevrejska veroispovedna opština u Zagrebu izgleda, rukovodi se pretežno željom da se jevrejski studenti, ukoliko se tiče stipendija, obrate državi. Autonomni odbor je, u više mahova potvrdio jevrejskoj veroispovednoj opštini u Zagrebu da želi da se jevrejski studenti u pogledu pomoći izjednače sa beogradskim....(u ovom Izveštaju se, zatim, dodavalo da)... Na drugim univerzitetima nije poznat broj studenata, niti se naše staranje proteže na njih."⁶⁷¹

Studenti koji su nastavu pohađali u Beogradu su, kako smo to već rekli, bili smešteni u Jevrejskom studentskom domu u Kosmajskoj ulici broj 19.⁶⁷² Oni su se, bez obzira na kraj iz kojeg su poticali, porodični status i prirodu studija koje su pohađali, gajili skladne i srdačne međusobne drugarske odnose. Iz svojih domskih i ostalih aktivnosti nisu isključivali ni omladince koji su stanovali zajedno sa njima u domu, a koji su u Beogradu pohađali srednju školu.

Studenti Jevrejskog doma su činili jedan homogen i čvrsto organizovan kolektiv koji je, kao takav, nastupao i prema samom Savezu i Autonomnom odboru. Ovakav odnos je, svakako bio tolerisan, a najverovatnije i iniciran baš od strane Saveza i Autonomnog odbora. Kako smo to već napred rekli, krajnji cilj Svetskog jevrejskog kongresa i svih akcija koje je preduzimao u Jugoslaviji je bio da jugoslovensku jevrejsku populaciju, kroz programe materijalne pomoći dovede do fizičkog oporavka, a kroz razne edukativne programe, sprovedjenim u najrazličitijim vidovima, osposobi da, iz svojih vlastitih redova formira svoju elitu, sloj obrazovanih i stručnih mladih ljudi koji će, po povlačenju Svetskog jevrejskog kongresa i njegovih programa neposredne materijalne pomoći, biti u stanju da samostalno rukovode jugoslovenskom jevrejskom zajednicom. Od ovako obrazovanih kadrova, uz već postojeće kadrove koji se nisu, u procesu organizovanih alija iselili u Izrael se očekivalo da, u budućnosti, budu ravnopravni partneri svojim sunarodnicima koji su živeli u drugim zemljama i da sasvim meritorno zastupaju svoju državnu nacionalnu organizaciju u organima Svetskog jevrejskog kongresa.

---

⁶⁷⁰ AJIM, PA, 797.

⁶⁷¹ AJIM, PA, Isto.

⁶⁷² Danas Maršala Birjuzova.

Studenti Jevrejskog studentskog doma u Beogradu su bili svesni očekivanja rukovodstva jugoslovenske zajednice i ponašali su se u skladu sa njima. Ponekad su, kako ćemo to kasnije pokazati, u svojoj revnosti da se dokažu kao već dovoljno zreli mladi ljudi i sposobni za donošenje krupnijih odluka i izvan sfere njihovog trenutnog statusa, u tome malo i preterivali, kako to, obično biva kod svih mladih i poletnih pripadnika bilo koje zajednice. Rukovodstvo Saveza je bilo svesno potrebe da im, kao mladima, dopusti izvesne slobode, ali i da ih, povremeno, opomene, kada bi prekoračili ovlašćenja koja su proisticala iz njihovog statusa i njihova promišljanja i postupke uputi u pravom smeru.

Jevrejski studentski dom je bio osnovan kao socijalna ustanova Jevrejske veroispovedne opštine u Beogradu, početkom 1946/47. godine, po svim pravnim uzusima. Dom je imao Svoj pravilnik u kojem je bio naveden osnivač, način finansiranja, određeni organi upravljanja i način njihovog izbora. Naznačeno je da Dom "... za svoj rad odgovoran je konferenciji jevrejskih studenata i srednješkolaca i Univerzitetskom odboru NSO-a, a u administrativno – materijalnom pogledu Upravi JVO u Beogradu."⁶⁷³

Stanari Jevrejskog studentskog doma, uključujući i srednješkolce, kao i jevrejske studente koji nisu živeli u samom domu⁶⁷⁴ su, iz redova svih članova, izabrali Studentski odbor i o tome Jevrejskoj veroispovednoj opštini poslao službeni dopis sledeće sadržine: "... Šaljemo vam: 1 –Prepis kućnog reda....(...); 2 – Imena drugova,...(...) članova Odbora Jevrejskih studenata... (izabranih) na Izornoj konferenciji od 12. X.47, na kojoj je prisustvovao i drug pretsednik opštine. ...(članovi Odbora su bili)

1 – Ruben Ledrer – pretsednik

2 –Grinvald Žuža – potpretsednik

3 –Vesel Josif – sekretar

4 –Špicer Klara –blagajnik

5 –Erenfrojnd Robert –ekonom

6 –Marsel Nisim – tehničar

7 –Konfino Lazar – delegat u Jevrejskoj opštini

---

⁶⁷³ "Pravilnik Studentskog doma Jevrejske veroispovedne opštine u Beogradu", AJIM, PA, 797.

⁶⁷⁴ Ovde se misli na jevrejske studente koji su bili sa mestom stanovanja u Beogradu, kod roditelja, ali su, svejedno uzimali učešća u svim akcijama koje su sproveli studenti koji su stanovali u Jevrejskom studentskom domu, kao ravnopravni članovi beogradske jevrejske studentske zajednice.

Kako iz citiranog izveštaja možemo videti, beogradski studenti su vrlo odgovorno shvatili potrebu da organizaciono urede način života i funkcionisanja svoje zajednice.

Zadatak Studentskog odbora je bio: “... da predlaže Opštini: kome i koliko treba dati pomoći na u novcu i kome treba dati pomoć u naturi.(...) Odbor ispituje lične i imovinske prilike svakog pojedinca..... (...).... Po molbama pojedinaca, imajući u vidu mišljenje Odbora, rešava se (...) na sastancima Autonomnog odbora, Opštine i Studentskog odbora.”⁶⁷⁶

Sem toga, Studentski odbor je donosio i sprovodio kriterijume za dodeljivanje stpendija. Propisani kriterijumi su bili : “... Kriterijum za dodeljivanje stipendije: slabo imovno stanje, siročad, djaci sa jednim roditeljem, djaci sa oba roditelja, djaci koji privredjuju i oni koji imaju imovine.”⁶⁷⁷

Prema širini predvidjenih kriterijuma za dobijanje stipendije, očigledno je da su skoro svi stanari Jevrejskog studentskog doma, pa i oni koji su živeli kod roditelja, u Beogradu, imali mogućnost da ostvare pravo na stipendiju u odredjenom iznosu. Ovi iznosi su bili različiti i zavisili su od kategorije u kojoj se dotični kandidat nalazio. Sasvim je razumljivo da su pravo na najviši iznos stipendije, koji smo napred već naveli, imali studenti, odnosno srednješkolci, koji su bili potpuna siročad, bez i jednog od roditelja.

Interesantan je podatak da se medju kriterijumima za dodeljivanje stipendije kao presudan faktor ne pojavljuje eventualni uspeh ili neuspeh u prethodnom školovanju. Ovo, najverovatnije, dolazi otuda što je kod svih studenata postojala visoko prisutna svest da samo uspehom u školi mogu sebi obezbediti dalji napredak i izbaviti se iz slabog materijalnog položaja u kojem su se nalazili, kao i da će im, po završetku školovanja stečena diploma obezbediti visok položaj i pristojne materijalne prihode, te i mogućnost da, kasnije, zasnuju sopstvenu porodicu.

Sem toga predvidjeni kućni red, kojeg su se svi pitomci doma uredno pridržavali, nije im ostavljao gotovo nikakvu mogućnost da eventualni suvišak slobodnog vremena upotrebe na isprazan i necelishodan način. Kućnog reda su se obavezno morali pridržavati svi stanari Studentskog doma, a njegove odredbe su bile sledeće: “ 1) Prilikom useljavanja u Dom, Odbor odredjuje svakom primljenom licu krevet i sobu koji se ne mogu menjati bez naročite potrebe i znanja Odbora. Svako će primljeno lice

---

⁶⁷⁵ AJIM, PA, 797.

⁶⁷⁶ AJIM, PA, Isto.

⁶⁷⁷ AJIM, PA,Isto.

potpisati inventarni spisak stvari koje mu se stavljaju na upotrebu, i za njih moralno i materijalno odgovara; 2) Dužnost je stanovnika Doma da pažljivo rukuje stvarima koje su sopstvenost Doma, i kojima se služe. Učinjene štete novčano će biti nadoknadjene; 3) Dužnost je stanovnika Doma da obraćaju pažnju na to da se ne troše električno osvetljenje i voda bez potrebe; 4) Spremanje svojih postelja i promenu posteljnog rublja vrše članovi Doma sami redovno i do određenog vremena. Preko dana postelje moraju biti nameštene i u redu. Čistoća u spavaćim sobama mora biti besprekorna; 5) U sobama za spavanje mora vladati apsolutna tišina od 22 do 6 č.; 6) Za red, disciplinu i čistoću u spavaćim sobama odgovaraju sobne starešine koje određuje Odbor; 7) Zabranjeno je kuvanje hrane po spavaćim sobama i u učionici. Za ishranu služi trpezarija u kojoj mora da vlada čistoća i red. Nečisto posudje ne sme nigde biti ostavljeno. Svako je dužan posle upotrebe oprati i staviti na određeno mesto; 8) Otpaci se bacaju u samo za njih određen sanduk; 9) Zabranjeno je bacanje otpada kroz prozor, polivanje vodom i dovikivanje; 10) Zabranjeno je bacati otpatke po sobama i učionicama; 11) Članovi Doma dužni su da obrate najveću pažnju na čistoću uopšte a napose na pravilnu i higijensku upotrebu nužnika, kupatila, umivaonika i vodovoda u trpezariji; 12) U učionici mora da vlada apsolutna tišina za svo vreme rada u njoj, isto kao i u okolnim sobama; 13) Nije dozvoljeno ulaženje i zlaženje iz učionice bez potrebe; 14) U učionici je zabranjeno brijati se, jesti, ulaziti nepristojno ili poluodeven; 15) svaki član Doma – student – dužan je da obavesti odbor o svakom pojedinom ispitu. Svaki je srednješkolac dužan da odboru preda na uvid djačku knjižicu sa opomenama kao i semestralne (polugodne) ocene; 16) Sviranje i pevanje dozvoljeno je isključivo u subotu od 20 do 24. č. i u nedelju od 16 do 22 č.; 17) Odbor određuje po dva dežurna člana Doma na nedelju dana azbučnim redom. Dužnost dežurnih jeste da se staraju za red i čistoću u trpezariji i učionici kao i za pravilno i savesno primanje i deljenje rublja prilikom pranja; 18) Kod napuštanja Doma, svaki je član Doma dužan da o tome obavesti odbor. U slučaju da neko ostane van Doma duže od 8 dana, a da o tome nije obavestio Odbor, smatraće se da je napustio Dom; 19) Ovaj kućni red obavezan je za sve članove Doma, i svaki je dužan da se po njemu vlada. Za sve prekršaje snosiće se posledice.”⁶⁷⁸

Kako je iz teksta kućnog reda bilo moguće videti, pravila boravka u Domu bila su vrlo restriktivna, naročito što se ticalo pravljenja buke, zagadjivanja okoline otpacima i nedoličnog ponašanja. Ovo se može shvatiti ukoliko se zna da su se u prizemlju zgrade u kojoj je Dom bio smešten nalazile prostorije beogradske Sinagoge. Sav posao oko održavanja higijene prostorija u kojima su boravili studenti je bio prepušten njima, pa čak i pranje posudja koje su upotrebljavali za ishranu. Ovime je bio postignut

---

⁶⁷⁸ AJIM, PA, 797.

dvostruki efekat. Sa jedne strane, mladi ljudi su korisno tršili eventualni suvišak slobodnog vremena učeći se da se sami staraju o sebi, a sa druge strane su bile postignute materijalne uštede za pomoćno osoblje čiji broj je, na ovaj način, bio znatno smanjen. Na radu u Domu su bile uposlene samo dve čistačice i jedna pralja. Disciplina je bila stroga, kako u pogledu učenja, nad kojim je bio vršen stalni i javni nadzor, tako i opšteg ponašanja i odevanja. Studenti su bili pošteđeni jedino truda oko pranja posteljine i pripremanja hrane, za šta je bila zadužena jedna od službenica beogradske JVO, Ruža Kon.

Budući da su stanari Jevrejskog studentskog doma bili samosvesni i obrazovani mladi ljudi koji su se bez protivljenja povinivali strogim, gotovo asketskim uslovima života, uredno ispunjavajući svoje školske i druge obaveze, oni su to očekivali i od drugih. Sam toga, svesni svog naročitog položaja pred rukovodstvom Saveza i Autonomnog odbora, te uživajući, činjenicom postojanja svog Pravilnika i stalne saradnje sa Autonomnim odborom, postojanja izvesnog stepena vlastite autonomije, oni su preduzimali i neke radnje za koje, ipak, nisu imali ovlašćenja. Zbog toga su došli u sukob sa upravom beogradske JVO koja im je uputila oštre zavrke, ukazujući im na to da se njihova autonomija odnosi samo na uredjenje njihovih međjuljudskih odnosa i učeničkih aktivnosti unutar samog doma, te da se ne proteže van tih granica.

U dopisu od 21. avgusta 1948. godine, JVO je, smatrajući se neposrednim osnivačem i starateljem nad studentima u Domu i, time, najovlašćenijom da bude uvek i precizno obavještena i o odlukama i pravilima koji su regulisali unutrašnji život i odnose medju studentima unutar Doma, uputila niz zamerki, od kojih se najveći deo, kako ćemo to pokazati, odnosile na oblast u kojoj Opština nije bila nadležna, kao i to da je i ona sama toga bila svesna.

“Opština ukazuje na sledeće primere: a) Studentski odbor je otkazao službu Ruži Kon, koja je radila u domu, premda je ona opštinski službenik, a ne službenik Studentskog odbora..... (medjutim, pošto su, izgleda postojali opravdani razlozi za ovakav postupak Studentskog odbora, JVO je dodala da bi ona ubuduće)... vrlo rado primila sve sugestije kako kod angažovanja, tako i kod otpuštanja službenika koji su zaduženi u Studentskom domu; b) Studentski odbor odlučio je da izvrši krećenje prostorija i ne izvestivši o tome aktom opštinsku upravu. .... (budući da su svi troškovi oko krećenja išli na teret Autonomnog odbora, naglašavalo se da je ipak bilo neophodano obavestiti opštinu)...po principu saradnje; c) Studentski odbor je sam odredjivao visinu pomoći bolesnim studentima...(JVO se, zatim, žalila da)...nije upoznata sa principima po kojima će se vršiti prijem studenata u dom; po kojima će se deliti stipendije u idućoj godini; po kojoj će se deliti pomoć u hrani.....(....) niti o principu po kome će se

ceniti imovno stanje studenata i njihovih roditelja ...(...) po kome će se ceniti potrebe studenata uaturi,tj. u tekstilu i odeći... (i tražila je da joj se pruže odgovori na sva tražena pitanja)⁶⁷⁹

Većina ovih pitanja, osim postupka sa otpuštanjem opštinskog radnika, je bila u direktnoj nadležnosti Autonomnog odbora i bila je, kao smo to iz arhivskih izvora utvrdili, i vršena u konsultaciji sa njim i uz njegov pristanak i materijalnu pomoć. Medjutim, znajući da je na mestu predsednika i potpisnika ovog dopisa bio David Alkalaj, ličnost koja je bila vrlo dobro upoznata sa stvarnom nadležnošću JVO, skloni smo da ovaj dopis pre shvatimo kao prijateljski poziv na saradnju i koordinaciju u daljem radu, nego kao oštro protivljenje preduzetim akcijama Studentskog odbora, kako je ono bilo intonirano.

Studentski odbor, uz obraćanje Autonomnom odboru za tumačenje i uputstvo kako da potupi po ovom dopisu, je pravilno shvatio potrebu opštine koja je figurirala kao formalni osnivač i staratelj nad Domom da, bar, bude na vreme upoznata sa njegovim planiranim aktivnostima. Zbog toga je bilo prihvaćeno da sastancima na kojima će biti rešavana pitanja iz oblasti života i rada Doma, zajedno sa predstavnicima studenata i Autonomnog odbora, formalno prisustvuje i jedan član JVO Beograd.

Prema podacima iz izveštaja koji je Autonomni odbor uputio Džointu, u toku školske godine 1950/51.“ Ukupna suma dotacija ....(....) iznosi Din. 95.000.-,od kojih 80.000.-za stpendije a Din. 15.000.- za ostale režijske troškove studentskog doma.....(...) Pored toga, razumljivo, treba imati u vidu ishranu studenata u menzi, njihovo pomaganje hranom uaturi za doručak i večeru kao i pomoć u tekstilu. Studentski dom nabavlja takodjer kolektivno učila kao i pribor za rad.”⁶⁸⁰

Statistički pregled o porodičnom stanju pitomaca Doma koji su primali pomoć Autonomnog odbora šk. godine 1950/51⁶⁸¹

---

⁶⁷⁹ AJIM, PA, 797.

⁶⁸⁰ AJIM, PA, 797.

⁶⁸¹ Prema: Izveštaj Autonomnog odbora Džointu,AJIM, PA, 797.

Ukupan broj pitomaca	197
Imaju oba roditelja	53
Imaju samo jednog roditelja	54
Imaju samo braću ili sestre	27
Nemaju nikog od rodbine	63

Statistički pregled ovih studenata po fakultetima i srednjoj školi⁶⁸²

Ukupan broj studenata i srednješkolaca	197
Studiraju medicinu	37 ili 17%
Studiraju tehniku	33 ili 16%
Studiraju agronomiju	6 ili 3 %
Studiraju filozofiju	9 ili 6%
Prirodno – matematički fakultet	8 ili 5%
Studiraju ekonomiju	20 ili 11%
Studiraju DIF	
Studiraju farmaciju	6 ili 3%
Studiraju muzičku akademiju	3 ili 1%
Studiraju likovnu akademiju	3 ili 1%

⁶⁸² Prema: AJIM, PA, 797

Studiraju veterinu	5 ili 3%
Studiraju pravo	5 ili 3%
Studiraju filmsku tehniku	2 ili 1%
Pohadjaju srednju školu	59 ili 30%

**Statistički pregled po republičkoj pripadnosti studenata i⁶⁸³
srednješkolaca**

NR Srbija	51 ili 29%
NR Hrvatska	11 ili 5%
NR Slovenija	1 ili 0,5%
NR Makedonija	13 ili 6%
NR BiH	15 ili 7%
AP Vojvodina	103 ili 52%
Strani studenti	3 ili 2,5%

Statistički pregled prema dodeljenim stipendijama⁶⁸⁴

Ukupan broj stipendista	101
Stipendija od 300 dinara	6 ili 6%

⁶⁸³ Prema: AJIM, PA, Isto.

⁶⁸⁴ Prema: AJIM, PA, 797.

Stipendija od 400 dinara	2 ili 2%
Stipendija od 500 dinara	21 ili 21%
Stipendija od 600 dinara	9 ili 9%
Stipendija od 700 dinara	15 ili 15%
Stipendija od 800 dinara	1 ili 1%
Stipendija od 900 dinara	11 ili 11%
Stipendija od 1.00 dinara	9 ili 9%
Stipendija od 1.100 dinara	12 ili 12%
Stipendija od 1.200 dinara	15 ili 15%

Statistički pregled o načinu na koji su se izdržavali pitomci Doma⁶⁸⁵

Ukupan broj	197
Isključivo od stipendije Autonomnog odbora	59 ili 30%
Delimično od stipendije Autonomnog odbora	42 ili 22%
Zaposleni	20 ili 10%
Državni stipendisti	33 ili 17%

⁶⁸⁵ Prema: AJIM, PA, Isto.

Pomažu im roditelji	24 ili 12%
Sami se izdržavaju	18 ili 9%

Ukoliko bismo izvršili analizu podataka o broju studenata i srednješkolaca koji su školske godine 1950/51. godine stanovali u Jevrejskom studentskom domu u Beogradu, došli bismo do zanimljivih podataka. Pre svega, godina 1950. je bila prva godina koja je nastupila posle zvaničnog povlačenja stalnog predstavnika Džointa u Jugoslaviji i prestanka programa dostavljanja redovne finansijske pomoći Savezu od strane Svetskog jevrejskog kongresa.

Jevrejske veroispovedne opštine širom Jugoslavije su se, posle zaista teške materijalne situacije u neposrednom posleratnom periodu, relativno brzo navikle na redovnu pomoć koja je od međunarodnih jevrejskih organizacija, preko Autonomnog odbora pri Savezu, stizala redovno i bila sasvim zadovoljavajuća. Naročitu paznju Autonomni odbor je pokazivao za brigu o mladima i na svaki način stimulisao jugoslovensku omladinu da krene na školovanje kao bi se, na taj način, osposobila za samostalan život i privredjivanje, te u budućnosti dala svoj doprinos boljitku i prosperitetu svoje zajednice. U periodu u kojem je Džoint bio prisutan sa svojim programom stalne materijalne pomoći u Jugoslaviji pokušalo se da se u Zagrebu i Beogradu, pri tamošnjim JVO, osnuju Jevrejski studentski domovi. U Zagrebu se u tome nije uspelo, ali u Beogradu jeste.

Pošto su, već u prvoj godini povlačenja stalne pomoći SJK, osetili neposredne materijalne posledice, i pošto su državne stipendije, koje nisu mogli svi da dobiju, bile nedovoljne da pokriju sve troškove studiranja, mnogi jevrejski studenti su napustili gradove u kojima su do tada pohađali nastavu i prešli na školovanje u Beograd, a smeštaj potražili u Jevrejskom studentskom domu. Otuda imamo pojavu da su, medju stanarima Jevrejskog studentskog doma, koji se samo nominalno vodio kao beogradski, u zavidnom broju, bili prisutni i studenti iz svih ostalih jugoslovenskih republika. Studenata sa cele teritorije Srbije je bilo 154, a ostali su bili poreklom sa teritorije ostalih jugoslovenskih republika, izuzev iz Crne Gore.

Broj studenata koji su stanovali u ovom domu koji je, prvobitno, bio predvidjen za daleko manji broj pitomaca, porastao je na 197, te je, za potrebe njihovog smeštaja, bio preuredjen još jedan sprat

zdanja u Kosmajskoj 19. Međutim, i pored izvršenog proširenja kapaciteta Doma, izvestan broj studenata je morao biti smešten kod privatnih stanodavaca, kojima je troškove smeštaja pokrивao Autonomni odbor.

Ukupno 101 student je primao stipendiju, delimično, ili u celosti, dok je njih 96–oro bilo bez stipendije. Obzirom da su smeštaj i ishrana, kao i nabavka školskog pribora bile najveće stavke koje bi mogle da optereće budžet jednog akademskog građanina, a one su bile pokrивene smeštajem Jevrejski studentski dom i dotacijama Autonomnog odbora, studenti su se, za ostale potrebe, snalazili narazne načine. Nekima su pomagali roditelji, a neki su pronalazili posao lakše prirode, koji im je dozvoljavao da, istovremeno, usešno prate i nastavu na izabranim fakultetima.

Autonomni odbor je osnovao letnja odmarališta za decu i odrasle u Prčnju⁶⁸⁶, Pazariću⁶⁸⁷, Crkvenici, i Lovranu.⁶⁸⁸ Odmaralište u Prčnju je pripadalo Jevrejskoj veroispovednoj opštini Beograd, a sve ostala odmarališta su bila u vlasništvu JVO Zagreb. U posmatranom periodu, sva ona su se još nalazila u posedu ovih opština, odnosno Saveza, te su mogla biti namenski korišćena za potrebe odmora i opravka članova jugoslovenske jevrejske zajednice. U toku poslednje godine posmatranog perioda, postojali su predlozi da se izgrade i odmarališta na Sljemenu i Fruškoj Gori, ali nam je ostala nepoznata dalja sudbina ovih predloga. Jedino što, na osnovu raspoloživih informacija dobijenih od savremenika, možemo tvrditi, je da se od izgradnje pomenutih kontinentalnih odmarališta, iz nepoznatih razloga, kasnije odustalo.

Autonomni odbor je, naročito u velikim gradskim opštinama, incirao osnivanje brojnih sekcija, odeljenja i službi koji su bili specijalizovani za pružanje različitih vrsta usluga jevrejskom stanovništvu, kao što su bili besplatni lekarski i stomatološki pregledi, krojačke i frizerske usluge, pomoć u pripremanju košer hrane ili dijetalnih obroka za bolesnike, a svaka veća opština je imala i svoje apoteke gde je stanovništvo moglo da se snabdeva besplatnim lekovima⁶⁸⁹ i ostalom medicinskim materijalom. Savez je, u nekoliko navrata, gradskim bolnicama u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu i drugim gradovima, poklonio veće količine kokaina, insulina⁶⁹⁰, streptomicina i drugih lekova i bolničkog materijala u kojima su te

---

⁶⁸⁶ Odmaralište u Prčnju (Crna Gora) je bilo pod jurisdikcijom JO Beograd. Osnivač i prvi vlasnik ovog odmarališta je bila ženska sekcija predratne JO Beograd. Pre rata je ovo odmaralište nosilo naziv „Karmel“.

⁶⁸⁷ Odmaralište u Pazariću je bilo pod jurisdikcijom JO Sarajevo.

⁶⁸⁸ Lavoslav Kadelburg 1969, str. 162; Ova odmarališta su bila pod jurisdikcijom JO Zagreb. Sem toga, u Rovinju je, još pre rata, bilo osnovano prvo letnje odmaralište, koje je kasnije bilo obnovljeno.

⁶⁸⁹ AJIM, AO, 676.

⁶⁹⁰ AJIM, AO, 853.

bolnice oskudevale, a koje su bile upućene SJVOJ za njene potrebe od strane međunarodnih jevrejskih organizacija, prvenstveno Džointa.⁶⁹¹

Svetski jevrejski kongres je tražio da mu se, koliko god je moguće urednije, dostavljaju podaci o svim dešavanjima u životu jevrejske populacije u Jugoslaviji. Bilo je od velike važnosti da se i ostale jevrejske zajednice širom sveta, kao i zainteresovane jevrejske organizacije informišu o radu o životu svojih sunarodnika u Jugoslaviji, kao i o delovanju Autonomnog odbora. Na taj način je Svetski jevrejski kongres želeo da poveže jugoslovenske Jevreje sa Jevrejima celog sveta.

U preglednim izveštajima, koji su bili dostavljani svima onima koji su se interesovali za dobrobit jevrejske populacije, Savez je izražavao potrebu da se jevrejske zajednice, bar one u većim centrima, obezbede radio aparatima, kompletima za stoni tenis i druge društvene igre, a takodje i bibliotekama sa jevrejskim knjigama i časopisima i da se češće organizuju književne večeri sa jevrejskim sadržajima.⁶⁹²

Uspostavljanjem nove Jugoslavije na socijalističkim principima bili su značajno ograničeni uslovi za razvoj privatnog sektora i njegova brojnost je bila drastično smanjena. Akt o sprovođenju nacionalizacije 1946. godine je kao krajnji rezultat imao likvidaciju velikih privatnih preduzeća i njihovo prelaženje u status državne svojine.⁶⁹³ Ovim aktom su bili pogodjeni i brojni pripadnici jevrejske populacije u Jugoslaviji jer su oni, kako smo to već ranije pokazali, pored nekoliko velikih industrijalaca i bankara, uglavnom pripadali srednjim i sitnim sopstvenicima trgovačkih i sličnih privatnih radnji i bili su, u novoj Jugoslaviji smatrani « građanskim elementom ».

Zakon o nacionalizaciji nije, na zalost, razlikovao nacionalnost. Tako se desilo da su pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije, koji su u ratu već bili opljačkani od strane okupacionih snaga, primenom ovog zakona ostali i bez velikog dela svoje preostale imovine, te su, na taj način mnogi od njih postali jako siromašni. Činjenica da su oni već bili opljačkani i pretrpeli poniženja za vreme okupacije, te da su mnogi od njih jedva preživeli u zatvorima i logorima smrti, i da, po povratku iz zarobljeništva, nisu zatekli ništa od svoje imovine, nije im mogla obezbediti barem unekoliko drugačiji tertman od ostalih pripadnika, novoj vlasti omražene, građanske klase.

---

⁶⁹¹ AJIM, AO, 705.

⁶⁹² AJIM, AO, 676.

⁶⁹³ Petranović B, 1988.

POGLAVLJE VI

Kulturno – prosvetna delatnost

Neposredno posle zvanične reorganizacije rada Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji, razmišljalo se o prirodi sadržaja koji bi mogli sa uspehom biti organizovani i sprovedjeni u okviru i pod pokroviteljstvom ove centralne organizacije jugoslovenskih Jevreja. Jedna od važnih oblasti čijoj je rekonstrukciji i ponovnom organizovanju trebalo obratiti naričitu pažnju je bila oblast kulturnog života jugoslovenske jevrejske zajednice.

Pre rata je na tlu Jugoslavije u 26 gradova delovalo ukupno 77 jevrejskih omladinskih društava u okviru kojih su bili organizovani različiti sadržaji sportskog, vaspitnog, kulturnog i umetničkog karaktera.⁶⁹⁴ Posle rata, ni jedno od ovih društava nije obnovilo svoj rad.

Tokom rata, mnogi od članova ovih društava su pobijeni, ili su bili uhapšeni i deportovani u logore, iz kojih se mnogi od njih nisu vratili. Deo omladinaca je pristupio u redove narodnooslobodilačke vojske ili je u ilegalni delovao u okviru NOP-a.

a) kulturno – prosvetna delatnost u okvirima Saveza

Sa završetkom rata, u novim društvenopolitičkim uslovima, bitno različitim od predratnih, trebalo je pronaći okvir i način na koji bi rad na kulturnom polju mogao da bude rekonstruisan. Bilo je evidentno da osnovna komponenta ne može, iz razloga koje je nametalo novo društveno uređenje, biti ista kao i ranije, jer su sva ova društva, svako na svoj način, isticala svoju privrženost ideji cionizma. Kako smo to već pokazali u prethodnim poglavljima, ova ideja nije bila rado prihvatana i podržavana od strane vlasti nove Jugoslavije.

---

⁶⁹⁴ Grupa autora, Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, Beograd, 1995.

Bilo je, međutim, evidentno da je neophodno da život jedne nacionalne zajednice, naročito manjinske, kakva je bila jevrejska, nužno mora sadržavati i upražnjavati i kulturne sadržaje bez čijeg bi negovanja i očuvanja njihove specifičnosti vremenom bio ozbiljno ugrožen i doveden u pitanje njen narodnosni identitet. Rukovodstvo Saveza je, u potrazi za formom koja bi bila najostvarivija u novonastaloj društvenoj stvarnosti najpre pokazalo sklonost da se delatnost na polju kulture unutar zajednice poveže sa radom na obrazovnom i prosvetnom polju. Posle početnih nedoumica, smatralo se da se takvi sadržaji najbolje mogu realizovati kroz rad kulturno-prosvetnih sekcija koje su bile formirane pri svakoj od velikih gradskih JVO.

U svom izveštaju Odeljenju za jevrejsko obrazovanje i kulturu u Parizu, na konferenciji koju je 24. maja 1949. godine bila organizovana od strane Jevrejske Agencije za Evropu, Albert Vajs, tada potpredsednik Saveza, je govorio o mogućnostima realizacije jevrejskih kulturnih sadržaja u novoj Jugoslaviji. On je postojeće stanje ocenio na sledeći način: "... Sa malim brojem preživelih i veoma skromnim materijalnim sredstvima, nismo mogli obnoviti mnoga naša predratna udruženja i organizacije, nego smo sve sektore jevrejskog života i rada koncentrisali u Jevrejskim opštinama, tim hiljadugodišnjim i vanredno vitalnim bedemima jevrejstva u dijaspori. (...) Ni jednog trenutka nismo izgubili iz vida ni verske, ni nacionalne, ni kulturne ... zadatke. Ali nismo mogli u svakom momentu udovoljiti u jednakoj meri. Gledajući unazad, naš dosadašnji jevrejski život posle Oslobođenja se može podeliti u dve glavne faze: od Oslobođenja do stvaranja države Izrael⁶⁹⁵ i od stvaranja države Izrael do danas. ... (...) U prvoj fazi dominirao je socijalni, karitativni i prosvetni rad. ... (...) Sa proglašenjem države Izrael počinje nova faza u našem posleratnom jevrejskom životu ... (...) Težište našeg rada smo prebacili ... (na kulturno-nacionalni rad) jer je potrebno da se medju (pripadnicima jugoslovenske jevrejske populacije) ... održi svet o pripadničtvu jedinstvenom jevrejskom nacionalnom i kulturnom korpusu ... i zato je potrebno potencirati organizovanje kulturnih akcija na održanju nacionalnih (sadržaja) ... kod novih generacija naše omladine...."⁶⁹⁶

Budući da su u to vreme sve škole i ustanove koje su pružale osnovno, srednje ili visokoškolsko obrazovanje bile državne, specifično jevrejsko obeležje su imale samo verske škole za koje je postojao

---

⁶⁹⁵ Na osnovu pregledanog materijala, sagledavanja i upoznavanja materije u celini, možemo tvrditi da ovakva formulacija nema mehaničko značenje koje se na prvi pogled nameće—u smislu " Sada smo, eto, dobili matičnu nacionalnu državu." Naprotiv, suština, za koju je Vajs smatrao da se podrazumeva i da je, zbog toga, nije potrebno posebno isticati, je bila u tome da se, odlaskom nacionalno najsvesnijih i najagilnijih pripadnika jugoslovenske jevrejske zajednice, Savez našao pred problemom kako da, sa preostalim ljudstvom i u uslovima pojačane državne represije prema svim manifestacijama sa otvoreno nacionalnim i verskim predznakom, nadje načina da reorganizuje i održi rad na kulturno—nacionalnom planu.

⁶⁹⁶ AJIM, PK, kutija broj 1201.

mali interes kod učenika osnovnih i srednjih škola, koji su bili u obavezi da pohađaju nastavu i u obaveznim državnim školama. Sem toga, kako smo to već pokazali, najveći broj JVO nije imao ni odgovarajuće prostorije, niti nastavni kadar za izvodjenje kvalitetne nastave u ovim školama. Sledstveno svojoj osnovnoj političkoj orijentaciji i poštovanju Ustavom proklamovanog načela odvajanja države od crkve, nadležne državne vlasti su formalnim preprekama otežavale redovno funkcionisanje i postojećih verskih škola. Sem toga, već u toku 1948. godine su se u Izrael iselili i osobe koje su obavljale dužnost predavača u verskim školama i njihovi učenici, tako da je pitanje prosvetnog rada, postalo jedna od manje važnih komponenti u delovanju Saveza.

Pripadnici najmladje generacije, deca o čijem su se vaspitavanju i kulturnom usmeravanju još uvak brinuli njihovi roditelji su bila najmanje izložena uticajima koje su donosila nova vremena.⁶⁹⁷ Ona su pohađala jevrejska zabavišta gde su se, uz obavezne, od strane državnih organa propisane sadržaje, upoznavala i sa specifično jevrejskim sadržajima i načinima ponašanja i tako ih prihvatala kao svoje. Na taj način, bila su pripremana da kasnije lakše razumeju i usvajaju jevrejske narodne običaje i upražnjavaju ih.⁶⁹⁸

---

⁶⁹⁷ U duhu novog shvatanja proleterskog internacionalizma je, kao jedno od vodećih načela bilo isticano bratstvo i jedinstvo svih radnih ljudi. U skladu sa tim se težilo da, kao jedino merilo u određivanju mesta jedinke u projektovanom komunističkom društvu, budu uvaženi njen radni status i doprinos u izgradnji društva. Sve što bi moglo da implicira postojanje bilo kakvih razlika među radnim ljudima i da dovede do njihovog svrstavanja i opredeljivanja po bilo kom drugom osnovu, je bilo nepoželjno i nije bilo rado vidjeno.

Ovo se naročito odnosilo na isticanje nacionalnih posebnosti i insistiranja na negovanju vlastitog nacionalnog identiteta, makar i kroz najbenignije oblike, kao što su bili očuvanje nacionalnih običaja i tradicije, kulturnih manifestacija i sopstvenog jezika.

Ideolozi novog društvenog poretka su, ipak, bili svesni da, u svom vlastitom interesu, nužno moraju, bar u prelaznom periodu, dopustiti izvestan stepen slobode izražavanja i u ovoj oblasti, jer bi mere potpune represije izazvale latentno nezadovoljstvo stanovništva. Zbog toga je, planski, sloboda upoznavanja sa specifično nacionalnim manifestacijama bila dozvoljena samo u ustanovama koje su se u najranijem uzrastu i samo jednim od aspekata svoje delatnosti bavile podučavanjem vaspitanika u specifično nacionalnim sadržajima. Na ovaj način, kako se smatralo, je bio postignut cilj stvaranja željene slike o otvorenom, tolerantnom i liberalnom društvu. Pri tome se planski računalo na kasnije zaboravljanje i, kroz usmeravanja u okviru obaveznog školovanja, utapanje mladih naraštaja u projektovani i svim sredstvima isticani željeni profil "Titovog pionira i omladinca".

Planski podsticano "dobrovoljno" odustajanje od negovanja nacionalnih osobenosti i isticanja nacionalnog identiteta u svakodnevnom saobraćanju je najviše pogadjalo pripadnike velikih nacionalnih zajednica koji su, po ovom pitanju, najčešće dolazili u sukob sa narodnim vlastima, upravo zbog još uvek sveže i očuvane nacionalne samosvesti i navika u ponašanju iz predratnog perioda.

Jevrejska nacionalna zajednica, budući manjinska, u rasejanju i bez matične države, formirala je, tokom vremena, drugačiji pristup u saobraćanju sa vlastima uopšte. Zbog toga je i njen nastup prema vlastima nove Jugoslavije bio obazriviji i diplomatski nego što je to bio slučaj kod ostalih nacionalnih zajednica. Ovakav pristup joj je omogućavao da se, bolje od ostalih, formalno prilagodi i uklopi u projektovani model. Zbog toga je i bilo moguće da predškolske ustanove, kao što su jevrejska zabavišta, a kasnije i omladinski klubovi postoje i nesmetano deluju i u periodu kada su slične ustanove ostalih nacionalnih grupa bivale zabranjivane.

⁶⁹⁸ Zabavišta sličnog tipa su imale i druge nacionalne zajednice. Narodne vlasti nove Jugoslavije nisu sa simpatijama gledale na praksu da se deca podučavaju u specifično jevrejskim sadržajima, bojeći se da se, na taj način, ne otvore

Novim uslovima života, prepunim novih sadržaja i oslobodjeni stega izvesnog formalizma u saobraćanju sa okolinom, novinama koje je donosila neprekidna fluktuacija stanovništva, susretanjem i upoznavanjem sa drugačijim kulturnim obrascima je najviše bila oduševljena omladina koja je po svojoj prirodi bila otvorenija i prijemčivija za prihvatanje i usvajanje novih kulturnih vrednosti koje su se, često, bitno razlikovale od onih koje su generacije njihovih roditelja smatrale poželjnim. Rukovodstvo Saveza je bilo svesno činjenice da će, ukoliko se ne pronadje odgovarajući oblik rada, dovoljno atraktivan i sposoban da jevrejsku omladinu privuče i okupi oko matičnih JVO, ostati bez podmlatka.

Problem se, kao takav, u manjim sredinama nije postavljao. Članstvo manjih opština su, uglavnom, činili pripadnici starijih generacija koji su svoj drištveni život organizovali na tradicionalan način. Oni su se i dalje pridržavali tradicionalnih načina obeležavanja verskih praznika i od Autonomnog obora zahtevali jedino dovoljno prehrambenih proizvoda, odevnih predmeta i drugih porebnih rekvizita za njihovo dostojno obeležavanje.

b) održavanje priredbi i kulturnih večeri

Veće zajednice su imale problem nedostatka kvalifikovanog kadra za organizaciju kulturnih manifestacija. Iz JVO Priština su izveštavali da: “ ... kod naše omladine potreba za priredbama iz jevrejskog života postoji, (ali je kulturni život kod njih) ... vrlo neintezivan. U cilju kulturnog uzdizanja naših mladih članova potrebno bi bilo da imamo profesionalnog kulturnog radnika, pošto medju našim članovima nema takvih trudenika.”⁶⁹⁹ Sličan problem je postojao i u JVO Senta “... Svakako bi bilo poželjno da mlađji naraštaj (koji)... takvu želju pokazuje, vidi nekoliko jevrejskih tradicionalnih priredbi

---

vrata za indoktrinaciju mladog naraštaja u duhu cionizma. Ovaj strah, medjutim, kako smatramo, nije bio opravdan. Naprotiv, zabavišta su radila sa zvaničnom dozvolom i po programu odobrenom od strane nadležnog ministarstva. Njihov rad je bio podložan redovnim i vanrednim kontrolama nadležnih inspeksijskih službi, podjednako kao i državne ustanove sličnog tipa. Pošto je bilo dozvoljeno slobodno podučavanje u jevrejskim narodnoj tradiciji, običajima i plesovima, deca su se razvijala u atmosferi osećanja spokojstava i pripadnosti široj sredini, ali i uz svest da, istovremeno, pripadaju i kulturi drugačijoj od okolne. Ovo ih je, kao ličnosti, samo obogaćivalo i učvršćivalo u prihvatanju šire zajednice kao svoje, tolerantne i otvorene za druge koji su u manjini.

Ova zabavišta su, uostalom, upravo zbog otvorenosti svojih programa, modernog pristupa i metoda u radu sa decom, bila privlačna i za nejevrejsko stanovništvo.

⁶⁹⁹ AJIM, PA, 795.

tokom praznika, da se upozna se jevrejskom istorijom i.t.d. Mi ne raspolažemo ni sa kakvim edicijama u tom pogledu, niti sa kulturnim radnicima niti pak sa novčanim sredstvima.“⁷⁰⁰

Jevrejske veroispovedne opštine koje su se nalazile u susedstvu većih gradova su bile u prilici da organizovano odlaze kod svojih suseda i prisustvuju priredbama i predavanjima koja su tamo bila održavana. Takav je bio slučaj sa JVO Zemun čiji su članovi uredno posećivali sve priredbe i razna predavanja koja su bila organizovana u JVO Beograd.

Do maja 1950. godine, prostor velike sali u prizemlju Jevrejskog doma ulici 7. jula 71⁷⁰¹ je zauzimalo Pozorište lutaka⁷⁰². Posle njegovog iseljenja, JVO Beograd je dobila veliku i lepu prostoriju u kojoj su bile održavane razne priredbe. U ovoj sali je bio održan i prvi koncert AD hoc sastavljenog hora koji su činili nekolicina nekadašnjih članova “Srpsko-jevrejskog pevačkog društva“,⁷⁰³ i njihovih kolega iz raznih drugih beogradskih horova, kao i nekoliko glasovno obdarenih partizana koji su se tada zatekli u gradu.⁷⁰⁴ Koncertom je dirigovala Meri Levi-Dragutinović. Na koncertu su bile pevane himna, narodne i patriotske pesme uz pratnju Ree Ašerović-Dizdar. Stihove je recitovao dramski umetnik Dobrica Milutinović. Uspeh koncerta je bio veliki. Posle svih godina rata, stradanja i strahova, koncert je budio nadu i davao volju i podstrek za dalju borbu za novi život.⁷⁰⁵

Shvatajući neophodnost intezivnijeg kulturno-nacionalnog rada sa članovima JVO, naročito u manjim opštinama koje nisu imale dovoljno vlastitih stručnih članova koji bi održavali prigodna predavanja iz raznih oblasti, Savez je podsticao naučne i kulturne radnike iz velikih gradskih centara da posećuju manje opštine⁷⁰⁶, koje bi za to pokazale interesovanje, i održe im predavanja iz svoje oblasti⁷⁰⁷. Tako je, posle uspešno održanog predavanja docenta dr Lavoslava Glezingera “Jevreji u medicini“ koje je 23. aprila 1949. godine održao članovima beogradske opštine, bilo dogovoreno da se isto predavanje

---

⁷⁰⁰ AJIM, PA, Isto.

⁷⁰¹ Danas kralja Petra.

⁷⁰² AJIM, PK, 1149.

⁷⁰³ Ovo društvo je od 1962. godine uzelo ime “Hor Braća Baruh“, pod kojim i danas uspešno nastupa.

⁷⁰⁴ “Sala je bila nezagrejana, zbog opšteg nedostatka energenata u tek oslobođenoj jugoslovenskoj prestonici, a prozori zgrade polupani, što nije sprečilo Beogradjane da prisustvuju priredbi u velikom broju.“ Hofman Ivan, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo. Hor “Braća Baruh“. 125 godina trajanja (u daljem tekstu Hofman I,2004), Beograd 2004, str.31.

⁷⁰⁵ Levi Aleksandar, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo, Beograd, 1952.

⁷⁰⁶ Zvanično, odlazak u manje opštine radi održavanja predavanja iz popularne nauke i realizacije kulturno-prosvetnih sadržaja nije bio honorisan i imao je karakter angažovanja na dobrovoljnoj bazi. Međutim, kako smo u zapisniku sa sednice Autonomnog odbora od 14.decembra 1948. godine pronašli “... posle diskusije o predlogu budžeta za iduću godinu, odlučeno je da se izdavanja (pojedincima) ... za potrebe održavanja predavanja u našim opštinama u unutrašnjosti ne povećavaju.... Njihov iznos se utvrđuje na 300.- Din. ... a za troškove prevoza da se pobrine Savez....“ AJIM, AO, 905.

⁷⁰⁷ AJIM, AO, 525.

održi u narednom periodu, a po dogovoru sa predavačem, i u Skoplju, Prištini, Zemunu, Sarajevu, Osijeku i drugim zainteresovanim opštinama.

U Skoplju je, iste godine, u povodu proslave praznika Hanuke bilo održano muzičko veče u kojem su učestvovali Vaska Bidjeva, Luka Riter, Enco Barili, Pepi Sijon i Josif Fišer, članovi ansambla Skopske opere. Umetnike je na klavru pratila Alis Šajber, profesor muzičke škole.⁷⁰⁸ Ovi umetnici su se, takodje, odazvali pozivu Saveza da, na molbu svake, pa i najmanje JVO, gostuju i izvedu svoj program za tamošnje članove i njihove prijatelje. Svojim kolegama se u ovoj akciji pridružio i beogradski pijanista Andrija Preger i zagrebačka pijanistkinja Antonija Gajger-Ajhorn (Geiger-Eichorn).⁷⁰⁹

U okviru održavanja književnih večeri u posmatranom periodu je sa svojim kratkim pripovetkama i AD HOC kreiranim anegdotama u raznim opštinama gostovao i književnik Žak Konfino.⁷¹⁰ Pošto je Konfino bio i lekar po profesiji, ovim književnim večerima su, obavezno, prethodile lekarske konsultacije na koje su, kao po pravilu, dolazili i nejeveji, što se naročito dešavalo u manjim opštinama.

U Zagrebu, Beogradu i Subotici su tokom 1952. godine bili prikazivani dokumentarni filmovi dobijeni iz Izraela, a "... (zatim su bili) ... otposlati u Novi Sad. Posle Novog Sada verovatno će isti biti prikazivani i u Sarajevu, ... (a ako bude za to pokazano interesovanje) i u Osijeku i Skoplju."⁷¹¹

U povodu obeležavanja godišnjice ustanka u Varšavskom getu u svim opštinama su bile održavane komemoracije.

Jevrejska opština u Beogradu je 21. marta 1952. godine u velikoj sali Jevrejske opštine organizovala kulturno veče u povodu proslave jevrejskog nacionalnog praznika Purima. O značenju Purima je govorio Albert Vajs, tada već predsednik Saveza. Proslavi su prisustvovali i poslanik Izraela u Jugoslaviji⁷¹² sa suprugom i osoblje Poslanstva.

---

⁷⁰⁸ Bilten, broj 7, 1950, str 5-7.

⁷⁰⁹ AJIM, AO, 525.

⁷¹⁰ Žak Konfino (1982 – 1975). Lekar i književnik. Rodjen u Leskovcu, u sefardskoj zanatlijskoj porodici. Osnovnu školu i niži gimnaziju je završio u Leskovcu, višu gimnaziju u Beogradu, a Medicinski fakultet u Bernu (Švajcarska). Kao rezervni oficir srpske vojske bio zarobljen i interniran u Nemačkoj, odakle je pobjegao i prešao u Švajcarsku. Član KPJ. Bio aktivan u Komitetu nacionalnog oslobođenja Jugoslavije u inostranstvu (KNOJI), kao član Centralnog Komiteta KPJ za Švajcarsku. Ivanković M, 1996, str 141.

Po repatrijaciji u Jugoslaviju, prvi predsednik JVO Beograd. Kasnije se angažovao na stručnim zadacima, kao lekar, i humanitarnim akcijama organizovanim u okviru Saveza. Od 1951. godine urednik "Biltena". Pisao je, uglavnom, humoristički intonirane pripovetke i dramske komade.

⁷¹¹ AJIM, AO, 905.

⁷¹² Prvi poslanik Izraela u Jugoslaviji je bio Moše Išaj (Moshe Ishai), a polovinom 1951. godine ga je na tom položaju zamenio Ezra Joran (Ezrah Yoran).

c) jevrejska omladinska udruženja i horovi

U nekim sredinama je, zalaganjem pretsednika i aktivista volontera tamošnjih JVO problem okupljanja omladine bio rešen organizovanjem posebnih jevrejskih kulturnoumetničkih društava. U Osijeku je bilo organizovano kulturnoumetničko društvo "Gerda Švarc". Društvo bilo relativno malobrojno. Brojalo 12 članica, od kojih su dve devojke bile „ ... dobri vokali... “⁷¹³ Društvo je imalo svoje prostorije u kojima je vežbalo i priredjivalo priredbe za meštane i stanovnike okolnih opština, ali se većina njih 1948. godine iselila za Izrael. Pošto su prostorije u koje su koristili bile registrovane na samo društvo, bile su im oduzete, u skladu sa važećim zakonskim propisima.. Iz tog razloga je društvo bilo primorano da prestane sa delovanjem.

U Subotici je delovalo mešovito pevačko društvo „Hakinor“ koje je bilo sastavljeno od 26 muških i 40 ženskih članova. Društvo je imalo svog dirigenta. Oni su imali redovne koncerte prilikom svih velikih praznika⁷¹⁴. 26. avgusta 1948. godine su gostovali u JVO Zagreb. Tom prilikom oni su održali koncert pod naslovom "Veče jevrejskih pesama" pred prepunom dvoranom Hrvatskog glazbenog Zavoda⁷¹⁵. Posle koncerta je za sve izvodjače i njihove domaćine bila priredjena svečana večera u opštinskoj menzi. Svečanoj večeri je prisustvovalo i preko sedamdeset gostiju iz Gradskog narodnog odbora i raznih gradskih institucija.

Po povratku u Suboticu, "Hakinor" je najtoplije zahvalio svojim zagrebačkim domaćinima. Ovaj koncert u Zagrebu je, moglo bi se reći, bio oproštajni koncert, jer je, već sa narednom alijom, kompletno društvo "Hakinor" iselilo u Izrael. Posle njihovog odlaska, budući da je ostala još nekolicina zainteresovanih osoba, pretsednik subotičke JVO Ernest Diamant je pokušao da ponovo oformi jedan

---

⁷¹³ AJIM, PA, 795.

⁷¹⁴ Ovde mislimo kako na verske tako i na državne praznike. Hor je podjednako nastupao u sinagogama, pri obavljanju bogoslužjenja. Tom prilikom su bile izvodjene jevrejske duhovne i nacionalne pesme. Medjutim, hor je, podjednako, nastupao i na proslavama i obeležavanjima 29. novembra, Dana armije, Prvog maja i republičkih praznika. Devojke su, posle izvedenog " ... spleta partizanskih i drugih narodnih pesama i igara sišle sa bine i... prdružile se okupljenim... hvatajući se u naše kozaračko kolo..." AJIM,PK, 1197.

⁷¹⁵ AJIM, PK, 853.

hor. U posmatranom periodu, taj hor se polako popunjavao, tako da je već krajem 1951. godine, kako je ostalo zabeleženo, brojao petnaest osoba. Ostalo nam je nepoznato ime pod kojim je nastupao.⁷¹⁶

U Sarjevu je, takodje, pri sarajevskoj JVO, delovalo Jevrejsko kulturno–prosvjetno društvo “Sloboda”⁷¹⁷. Društvo je sa sarajevskom JVO i zvanično bilo u direktnom kontaktu preko predsednika Davida Levija, koji je, istovremeno, bio i član predsedništva sarajevske JVO. “Sloboda” je imala relativno veliki broj članova koji je bio promenljiv, ali je uvek iznosio preko stotinu. Imala je hor sastavljen pedeset troje momaka i devojaka, devetnaest članova dramske grupe, a ostali su pripadali mladjoj omladinskoj i pionirskoj grupi čiji se članovi još nisu opredelili, ali su uredno dolazili na druženja i zajedničke večeri. Društvo je imalo svoje prostorije, odvojeno od JVO Sarajevo, u Čelamuša ulici⁷¹⁸ i vodilo svoju posebnu arhivu i knjigovodstvo. Iako je naizgled bilo potpuno samostalno, ono je predstavljalo deo jedinstvene JVO Sarajevo.

Društvo je povremeno održavalo koncerte i priredbe za šire gradjanstvo Sarajeva i na taj način prikupljalo materijalna sredstva koja su kasnije bila rasporedjivana u dogovoru sa predsedništvom JVO Sarajevo.⁷¹⁹ Izmedju ostalog, na taj način su bila prikupljena i znatna sredstva za izgradnju spomenika žrtvama fašizma⁷²⁰, jednom od pet velikih spomenika koji su bili otkriveni u velikoj akciji osvećenja spomenika jevrejskim žrtvama fašizma septembra 1952. godine.⁷²¹

U Beogradu je postojalo “Srpsko–jevrejsko pevačko društvo.”⁷²² Društvo je imalo dugu i bogatu predistoriju. Osnovano je davne 1879. godine pod imenom “Prvo jevrejsko pevačko društvo”. Ovaj hor je imao značajno mesto u kuulturnom životu Beograda, Srbije i cele Jugoslavije. Duže vremena ovim horom su dirigovali takvi velikani kao što su Stevan Stojanović Mokranjac i Josif Marinković. Posle rata ono je obnovilo svoju delatnost i uspešno nastupalo na koncertima širom Jugoslavije. Jezgro obnovljenog hora su činili Aleksandar Levi, Josif Levi, Moric Levi, Riko Kalef i Jakov Bencion. Medju članovima su bile i

---

⁷¹⁶ AJIM, AO, 795.

⁷¹⁷ AJIM, AO, 853.

⁷¹⁸ AJIM, AO, 1201.

⁷¹⁹ Izmedju ostalih dobrotvornih akcija, mogli bismo izdvojiti akciju za prikupljanje sredstava za odlazak njihove sugradjanke i članice JVO Danijele Kamhi na operaciju srca u Pariz. I pored sveg truda, “Sloboda” nije uspela da prikupi dovoljnu sumu novca. Stav Džointa je bio da se ne odobrava finansiranje lečenja u inostranstvu ukoliko postoje uslovi za lečenje u zemlji. Medjutim, obzirom da je najveći deo novca bio već prikupljen, a mogućnost uspešnog izvršenja pomenute operacije u Jugoslaviji diskutabilan, Autonomni odbor je odlučio da “Slobodi” dodeli ostatak potrebnog novca u vidu pozajmice. Društvo je bilo u obavezi da pozajmljeni novac vrati u odredjenom roku, što je ono i učinilo.

⁷²⁰ Ovaj spomenik je sagrađen na starom jevrejskom groblju u sarajevskom naselju Kovačići.

⁷²¹ Bilten. broj 9–11, 1952. str 3.

⁷²² Ovaj hor je najstariji jevrejski hor u svetu koji postoji i radi u kontinuitetu..Danas on nosi naziv “Hor Braća Baruh”. Hofman I, 2004.

vokane solistkinje koje su se kasnije proslavile Breda Kalef i Sara- Šarika Šternberg.⁷²³ Specifičnost ovog hora je bila u sastavu njegovih članova. Kako je to iz samog naziva bilo vidljivo, hor je, pored članova jevrejske nacionalnosti, imao i članove koji su po nacionalnosti bili Srbi.

Hor je uspešno nastupao po svim mestima i gradovima Srbije i drugih republika, često bez ikakvog honorara, finansirajući se sredstvima Saveza koji se na taj način starao da se i u najmalobrojnijim jevrejskim opštinama oseti prisustvo jevrejskog kulturnog duha, kao i da se nejevrejski deo publike upozna sa muzičkim kulturnim nasledjem svojih jevrejskih sugrdjana.

Najveća javna manifestacija koju je, u posmataranom periodu, ovaj hor imao izvan Jugoslavije je bio nastup na festivalu jevrejskih horova "Zimrija"⁷²⁴ u Izraelu u periodu od 6 – 14. avgusta 1952. godine. Za finansiranje učešća hora na festivalu Izvršni odbor Saveza je odobrio sumu od 400.000, oo dinara. Sem toga, odlazak ovog hora na festival u Izraelu bio je potpomognut od strane Saveta za nauku i kulturu Vlade FNRJ koji je u ove svrhe odobrio iznos od 200.000,oo dinara.⁷²⁵ Kao i Centralno veće Saveza sindikata Jugoslavije, koje je u ove svrhe izdvojilo 170.000, oo dinara.⁷²⁶ Hor je, na ime materijalne pomoći dobio i 600 izraelskih funti od vlade države Izrael. Sem toga, Uprava Državnih železnica je za sve učesnike odobrila 50% popusta na vozne karte kroz Jugoslaviju.⁷²⁷

Pošto se radilo o manifestaciji koja je bila održavana u Izraelu, na zajedničkoj sednici Izvršnog i Autonomnog odbora Saveza od 27 juna 1952. godine⁷²⁸ je bilo odlučeno da se raspiše konkurs za dopunu ansambla ovog hora pevačima i iz drugih JVO.

Poziv je naišao na veliki odziv, ali je, i pored želje da na festivalu u Izraelu bude zastupljeno stanovništvo iz što više jugoslovenskih JVO, moralo je da se vodi računa o kvalitetu i glasovnim mogućnostima kandidata koji će predstavljati jugoslovenske Jevreje na ovom festivalu. Zbog toga je izbor učesnika iz drugih opština ostao ograničen na kandidate koji su se prijavili iz subotičke i zagrebačke JVO.

Odziv kandidata je zaista bio velikii, posle izvršenog prethodnog odabira u Zagrebu, na dodatnu selekciju i proveru mogućnosti da se uklope u već postojeći hor u Beograd je doputovalo 19 momaka i

---

⁷²³ Hofman I, 2004, str. 32.

⁷²⁴ " Zimrija " je festival jevrejskih horova i održava se svake treće godine, na svetskom nivou, počev od 1952. godine.

⁷²⁵ AJIM, PK, 1194.

⁷²⁶ AJIM, AO, 525..

⁷²⁷ AJIM, PK, 1194.

⁷²⁸ AJIM, PK, 1149.

devojaka.⁷²⁹ Probe i provere zu trajale do 8. jula, a onda je bilo utvrđen konačan sastav hora koji je trebalo da putuje u Izrael. Hor je, na kraju, brojao ukupno 33 članova od kojih 23 bilo iz Beograda, devetoro iz Zagreba i jedan iz Subotice, a po svom sastavu je bio skoro čisto jevrejski, sa izuzetkom dvojice momaka i dve članice koje su bile Srпкиnje udate za Jevreje i “nosile jevrejska prezimena“.⁷³⁰ Horom su dirigovali Andrija Preger i Rafailo Blam. Vodja puta je bio Aleksandar Levi, član Izvršnog odbora Saveza. Zajedno sa horom u Izrel je otputovao i Albert Vajs.

Pošto, u predviđeno vreme, ni jedan jugoslovenski brod nije plovio za Izrael, bilo je odlučeno da hor otputuje preko Italije. Članovi hora su prvo vozom otputovali do Djenove, odakle je bilo predviđeno da brodom otputuju za Izrael. Imali su, međjutim, nekoliko dana neplaniranog zadržavanja u ovom gradu, jer je trebalo da sačekaju na popravak broda kojim je trebalo da otputuju. Ovaj neplanirani zastoj u putovanju su proveli u poseti Rimu⁷³¹. U medjvremenu su u Djenovu pristigli i članovi hora koji je trebalo da predstavlja Francusku, a koji je kasnio. Pošto brod još uvek nije bio popravljen, bilo je odlučeno da svi zajedno otputuju za Napulj, odakle su isplovili za Izrael.

Zbog ovih nepredviđenih okolnosti hor je nezatno zakasnio na svečano otvaranje samog festivala u Jerusalimu 6. avgusta 1952. godine. Stigao je, međjutim, na vreme da bi učestvovao na glavnoj priredbi koja je bila održana na velikom stadionu u Ramat Ganu kod Tel Aviva, u prisustvu 50.000 slušalaca.

---

⁷²⁹ AJIM, PK, Isto.

⁷³⁰ AJIM,PK, Isto.U knjizi Ivana Hofmana, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo. Hor “Braća Baruh“. 125 godina postojanja smo naišli na podatke o broju pevača, gradovima iz kojih su dolazili i nacionalnom sastavu hora koji se ne slažu u potpunosti sa onima koje smo mi pronašli. Nije nam poznato koje je izvore za ove podatke u svojoj knjizi koristio I. Hofman. Mi smo svoje podatke pronašli u dokumentima u Arhivu jevrejskog Istorijskog muzeja u Beogradu, u fondu „Pretsednička komisija“. Istovetni podaci se nalaze i u članku koji je bio objavljen u “Biltenu“, zvaničnom glasilu Saveza, posle povratka hora sa festivala “Zimrija“. Najverovatnije je da je do navedenih razlika došlo iz razloga koji smo mogli sagledati kroz zapisnike sa zajedničkih sednica Izvršnog odbora i Autonomnog odbora na kojima su vodjene diskusije o načinu odabira i nacionalnom sastavu članova koji hora koji je trebalo da putuje u Izrael. Postojala je težnja da se na festival „Zimrija“ pošalje hor sastavljen od što više jevrejskih članova, jer su takva bila pravila festivala, a nisu mogli da se u potpunosti zanemare članovi hora koji su bili srpske nacionalnosti, da se, eventualno ne bi stvorile mogućnosti da to bude pogrešno protumačeno kao pokušaj zatvaranja u svoje krugove, od strane vlasti u bilo kojoj instanci, ili pak od strane jugoslovenskog javnog mnjenja. Izlaz je bio nadjen sto su kao članice hora putovale na festival otputovali i dva momka, Srbina, koji su, kao vrsni baritoni, bitno doprinosili kvalitetu hora, kao i dve Srпкиnje koje su bile udate za Jevreje. Na taj način su bila zadovoljena pravila festivala, koji je, u to vreme bio kreiran isključivo za jevrejske horove, a bila je zadovoljena i tradicija hora, koji je od osnivanja nastupao u mešovitom nacionalnom sastavu. Iz istih razloga je došlo, najverovatnije, i do razlike u navedenim podacima o gradovima iz kojih su dolazili pridruženi članovi i konačnom broju učesnika koji su, posle svih proba i prover, otputovali na festival u Izrael.

⁷³¹ I. Hofman,2004, str.80.

Jugoslovenski hor je, najpre, imao samostalan nastup na kojem je pevao "Zagorsku pesmu" Josipa Slavenskog⁷³² i "Kozaru" Oskara Danona.⁷³³ Zatim su, prema programu, učesnici svih horova imali zajednički nastup. Svih oko 2.000 učesnika je zajednički otpevalo dve jevrejske pesme. Nastup jugoslovenskog hora je bio ocenjen kao uspešan i o tome je bio objavljen i članak u "Jerusalem Postu".

734

Posle zvaničnog programa u Tel Avivu, hor je posetio još nekoliko mesta u Izraelu u kojima je održao koncerte za jugoslovenske iseljnike u ovoj zemlji. Tom prilikom su na repertoaru imali, pored pesama iz svih delova Jugoslavije, i nekoliko jevrejskih pesama koje su izveli na hebrejskom jeziku.⁷³⁵

"Jerusalem post" je doneo nekoliko napisa onjihovom gostovanju širom Izraela. U broju od 27. avgusta 1952. godine bio je objavljen članak sledeće sadržine: "Koncert jevrejskog hora iz Jugoslavije kojim je dirigovao prof. Andrija Preger u dvorani YMCA⁷³⁶ ... bio je prijatno iznenadjenje. Mladi ansambl ima izvrstan materijal i pripremio je privlačan i karakterističan program. (...) Koncert je počeo sa "Taemi evrim" i "Kulanu ahim". Čuli smo odličnu intonaciju i lep piano jednog homogenog ansambla. Horsche kompozicije Mokranjca, Tajčevića, Danona i Slavenskog bile su bogate folklorom, pune slovenskog kolorita i živahnosti... Bilo je divnog nijansiranja. Drugi deo koncerta imao je veselu crtu narodnih motiva. (...) Breda Kalef (sopran) je oduševila..."⁷³⁷

d) realizacija ideje o izdavanju časopisa Saveza

Već u najranijem posleratnom periodu, neposredno posle izvršene reorganizacije Saveza i uspostavljanja veza sa Džointom, kada su se za to stekli materijalni uslovi, jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo je uočilo potrebu za osnivanjem jevrejskog glasila koje bi bilo, sa jedne strane, sredstvo komunikacije i obaveštavanja članova JVO o dešavanjima u široj državnoj zajednici, a koje bi, sa druge

---

⁷³² Obzirom da je "Zimrija" bila prvi veliki međunarodni festival jevrejskih horova koji je bio organizovan od strane mlade države Izrael, nastojalo se da se na svaki način, pa i kroz odabir kompozicija, afirmišu prvenstveno stvaraoci jevrejskog porekla.

⁷³³ Na zvaničnim nastupima, hor je, uglavnom, na programu imao kompozicije različitih jugoslovenskih autora, sa savremenim jugoslovenskim temama, dok je na nastupima pred jugoslovenskim iseljenicima u Izraelu, na programu imao podjednako zastupljene i kompozicije jevrejske narodne muzike. Bilten, broj 9-11, Beograd 1952, str. 10.

⁷³⁴ Bilten, broj 10, Beograd 1952, str 11-12.

⁷³⁵ Bilten, broj 10, beograd 1952, str 12.

⁷³⁶ Hrišćanske zajednice mladih ljudi

⁷³⁷ Hofman I, 2004, str. 81.

strane, istovremeno donosilo i vesti o događanjima iz svih jevrejskih veroispovednih opština na teritoriji Jugoslavije. Ovo glasilo je trebalo da služi upoznavanju jevrejskog stanovništva širom Jugoslavije sa događanjima i koja su se dešavala, kako na višem nivou, pri Savezu, tako i u svakoj od pojedinačnih opština. Na taj način, smatralo se, bila bi ostvarena bolja komunikacija i svest o međusobnoj povezanosti pripadnika jevrejskog nacionalnog korpusa sa teritorije Jugoslavije, što je, u krajnjoj konsekvenci trebalo da doprinese jačanju njihove nacionalne svesti saznanjem da nisu usamljeni u većinskoj sredini i da podstakne na dodatan napor na jačanju sopstvenog nacionalnog identiteta.

O osnivanju glasila se diskutovalo na sastancima Izvršnog i Autonomnog odbora još sredinom 1947. godine. Kao naslov je bilo predloženo da se zove "Jevrejski novi život"⁷³⁸. Kada je konačno bila utvrđena koncepcija ovog glasila svim JVO je bilo poslat dopis sa obaveštenjem o nameri Saveza da se pokrene izdavanje lista i pozivom da i one daju svoj doprinos njenoj realizaciji: "Savez ... (...) prišao je ostvarenju jednog davnašnjeg plana— izdavanju svoga lista, uveren da će time da udovolji jednij bitnoj potrebi našeg kulturnog (života). ... List treba da izlazi pod naslovom "Jevrejski novi život", na 16 strana četvrtine tabaka, bez korica, dakle u stilu novina – časopisa. (...) došli smo do zaključka da prethodno ne odredimo jednog redaktora, već da redaktorski posao poverimo jednom kolegiju od bar 5 lica... (...) bliže orijentacije radi (mi vam) prilažemo nacrt prvog broja, (...) ... računamo sa time da (će biti) osigurana puna i svesrdna saradnja svih naših opština. ... (...) Sa svoje strane mislimo da treba da istaknemo sledeće:

1 – Treba da se stvori u svakoj većoj opštini—a svakako u Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Novom Sadu i Skoplju—štab saradnika.⁷³⁹ ... (treba da se) označe referenti, koji će stalno da vrše funkciju dislociranih referenata za pojedine teme. Napose mislimo da u svakome od pomenutih mesta treba da bude treba da bude jedan dopisnik za javni i kulturni život Jevreja, jedan za historijat te općine i t.d.

2 – Naša je namjera da opću i kulturnu prošlost Jevreja oživljujemo, i da se koristimo svakom aktuelnom prilikom kao što su obljetnice i sl. ....

3 –Treba da se ostvari kontakt za živim umetničkim stvaranjem ove jevrejske generacije. U tom pravcu trba delovati stimulatивно...

4 – Razume se samo po sebi da će redakcija nastojati da svoje saradnike honorira. (...)

---

⁷³⁸ AJIM, AO, 325.

⁷³⁹ Prema dogovoru sa Svetskim Jevrejskim kongresom, sredstva za finansiranje dopisnika iz svake od postojećih JVO je trebalo da obezbedi Centar za kulturu i obrazovanje SJK za Evropu, čije je sedište bilo u Parizu.

5 – Ovaj list treba da reprezentira jugoslovensko jevrejstvo.... (...) Mi smo o tome vodili računa ne samo pri sastavljanju sadržaja na našem jeziku već i pri sastavljanju rezimea na francuskom, koji će da bude dodat uz svaki tekst ...

6 - ... (u tom cilju mi vas molimo) da pomognete kompletiranje centralne biblioteke o jevrejskim problemima dostavljanjem (svojih primeraka) ...

7 – U pogledu rasparčavanja lista, Savez još nije doneo definitivnu odluku. (pa vas molimo za sugestije)...⁷⁴⁰

Kako iz teksta navedenog pisma opštinama možemo videti, ideja o osmišljavanju lista je bila postavljena vrlo ambiciozno i razradjena do najsitnijih detalja. Da je bila ostvarena prema predviđenom planu, taj list bi bio jedan od najreprezentativnijih časopisa u Jugoslaviji, naročito ako uzmemo u obzir činjenicu da je, u tom periodu, na teritoriji Jugoslavije Džoint još uvek bio prisutan sa svojim programom materijalne pomoći. Ovaj vrlo ambiciozno zamišljen projekat o jugoslovenskom jevrejskom časopisu se, po svemu sudeći, oslanjao i na tu vrstu pomoći. Naime, i pored izdašnih i, za ondašnje jugoslovenske prilike, vrlo visokih novčanih dotacija, izdavanje ovako zamišljene publikacije bi bilo nemoguće ostvariti bez pomoći u neophodnom repro materijalu i ostalom priboru i potrepštinama koje su bile neophodne za realizaciju izdavanja ovako zamišljene publikacije.

Na jugoslovenskom tržištu se, iz objektivnih razloga, nisu mogli nabaviti papir za štampanje planiranog kvaliteta, fotografski aparati i materijal za opremanje foto laboratorija kao ni ostala oprema za opremanje i tehničko uredjivanje časopisa, kako bi on imao baš onakav estetski izgled kakav je bio i zamišljen.

Projektovani časopis bi donekle popunio prazninu koja je bila stvorena nemogućnošću otvaranja privatnih jevrejskih škola. Njegov izgled, koji je bio osmišljen po ugledu na vodeće zapadne časopise, trebalo je da bude privlačan pre svega mladjoj generaciji. Časopis je trebalo da ima potpuno profesionalizovane saradnike, sa stalnim prihodima i jedinim zadatkom da tekst za koji su bili zaduženi napišu čitljivo i argumentovano. Pored tema iz savremenog života opština, kako smo videli, časopis je trebalo da obradjuje i teme iz istorije i tradicije jevrejskog naroda⁷⁴¹. Imajući pred sobom moderno

---

⁷⁴⁰ AJIM, PK, 1201.

⁷⁴¹ U okvirnom planu koji je bio napravljen za planirani prvi broj, bilo je precizirano da "... tematika iz istorije i starije tradicije jevrejskog naroda treba biti obradivana tako da bi bila razumljiva (naročito) ... mladom naraštaju koji se nema prilike upoznati (sa svojom tradicijom često ni u okvirima sopstvene porodice)... (...) budući da su roditelji njihovi zaposlenjem vezani za radna mjesta i (često) odsutni po čitav dan..." AJIM, PK, 853.

opremljen časopis, lepog izgleda, stručno i čitljivo napisan, sa rezimeima svih članaka na francuskom jeziku, omladina bi rado čitala njegov sadržaj i na taj način bi bila animirana i podstaknuta da se više zainteresuje za nacionalne sadržaje.

Zbog nedostatka kadrova koji bi pokrili tako projektovanu široku oblast sadržaja časopisa njegovo izdavanje nije otpočelo u predviđenom roku. Kasnije su usledile velike akcije oko pripreme, organizacije i izvodjenja velikih alija i iseljenja jugoslovenskih Jevreja u novoformiranu državu Izrael. U tom periodu su svi raspoloživi ljudski resursi Saveza bili angažovani na rešavanju brojnih problema koji su se pojavljivali u vezi sa ostvarenjem ovog velikog zadatka.

Posle uspešno izvršenih prvih i najbrojnijih alija ponovo se počela ozbiljno razmatrati ideja o izlaženja jevrejskog glasila. Medjutim, u procesu iseljavanja se u Izrael iselio i veliki broj potencijalnih saradnika i novinara budućeg časopisa. Sem toga, bila je napuštena ideja o ranijem nazivu. Kao najprikladniji je bio usvojen naziv "Bilten".

Prvi broj "Biltena" se pojavio u junu 1950. godine. Planovi koji su bili razmatrani u vreme kada je trebalo da se pojavi časopis pod imenom "Jevrejski novi život" ostali su isti, medjutim, svi njegovi poslenici su bili svesni da su okolnosti bile bitno izmenjene, naročito u pogledu finansiranja. Više se nije ni spominjala mogućnost da saradnici iz opština budu stalno angažovani i da za svoj trud dobijaju honorar. O luksuznom izdanju i rezimeima na stranim jezicima nije se moglo ni razmišljati. Faktičko stanje u kojem se jugoslovenska jevrejska zajednica našla posle povlačenja Džointa i iseljavanja velikog broja stručnjaka i intelektualaca je nametalo izgled i bogatstvo sadržaja koje je "Bilten" mogao imati.

"Bilten Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije", kako je glasio pun naziv, u bitno izmenjenoj društvenoj klimi da pred sebe postavlja sve one ambiciozne nacionalno-prosvetiteljske i kulturne zadatke koje je sebi kao cilj postavljao nekadašnji kolegijum koji je bio zadužen za realizaciju izlaženja "Jevrejskog novog života". Njegov zadatak se svodio na obeležavanje godišnjica i značajnih datuma iz života nove Jugoslavije, vesti o dešavanjima u preostalim jevrejskim opštinama i događajima u jevrejskim zajednicama širom sveta. Prvi urednik "Biltena" je bio Jakov Kalderon, lekar iz Beograda, a njegov naslednik na toj dužnosti, nakon nešto više od godinu dana, bio je Žak Konfino, takodje lekar i književnik.

Svoj puni doprinos na polju kulturno-nacionalnog rada "Bilten" je dao pri kraju pomatranog perioda, detaljno prenoseći dešavanja oko svečanosti osvećenja pet velikih spomenika jevrejskim

žrtvama fašizma i palim borcima u Zagrebu, Djakovu, Novom sadu, Beogradu i Sarajevu, koje su trajale od 28. avgusta do 11. septembra 1952. godine.

Važan segment u delovnju na kulturno-nacionalnom polju su predstavljali i napori Saveza da se pri svakoj velikoj JVO oformi biblioteka sa koja bi, pored ostalih, sadržavala što veći broj naslova iz oblasti judaistike. Svim opštinama je bilo sugerisano da, prema svojim mogućnostima, uredi i malu etnografsko-muzejsku postavku u svojim prostorijama. Savez je planirao da u Beogradu bude formirana centralna biblioteka judaistike i otvorena stalna muzejska postavka u Jevrejskom domu u ulici 7. jula.⁷⁴² U tu svrhu je u svim jevrejskim opštinama čije se stanovništvo gotovo kompletno iselilo u Izrael u okviru izvodjenja velikih alija bio evidentiran preostali knjižni fond. Knjige su bile uredno popakovane i otpremljene za Beograd. One su predstavljale osnovu za organizovanje biblioteke Saveza, koja se vremenom obogaćivala kupovinom i poklonima raznih darodavaca.

e) osnivanje omladinske grupe „ Survival “⁷⁴³

Starija i srednja generacija jugoslovenskih jevrejskih gradjana je, uglavnom, prihvatila i sledila generalnu politiku svog rukovodstva, ukazujući joj puno poverenje. Oni su bili svedoci dogadjaja iz ne tako davne prošlosti u kojoj je opstanak jevrejske zajednice bio ugrožavan i u kojoj joj je pretilo i fizičko uništenje. Takodje su bili svedoci i nedfinisane faze u opštem državnom i društvenom životu u neposrednom posleratnom periodu kroz koji je njihova zajednica relativno bezbedno prošla, zahvaljujući pravilnoj proceni i mudroj politici rukovodstva Saveza. Očekivali su da će njihovo rukovodstvo naći načina da se ponese sa suptilnim i neagresivnim, ali uspešnim i delotvornim merama vlasti u uredjenju i usmeravanju u oblasti kulturnog i prosvetnog delovanja manjinskih zajednica i uspešno prebrodi najnovije opasnosti koje su pretile da ugroze opstanak jevrejske narodne zajednice u Jugoslaviji.

---

⁷⁴² Danas Kralja Petra.

⁷⁴³ Omladinska grupa koja je bila osnovana i postojala pod nazivom “Survival“, nije, pod tim imenom bila i prihvaćena da zvanično postoji i deluje čak ni u okvirima zajedice. Zbog potrebe zvanično proklamovanog i u praksi stvarno prisutnog stalnog prilagodjavanja i pažljivog vodjenja politike zajednice prema aktuelnim vlastima, Savez je odbacio ideju svoje omladine koja je, suviše radikalno i otvoreno za ondašnje prilike, predlagala potpuni ekskluzivitet i zatvaranje za pristup u svoje udruženje vršnjacima koji nisu bili pripadnici jugoslovenske jevrejske zajednice.

Umesto toga, kao predstavnik jevrejske omladine, pri Savezu i svakoj od JVO je postojala Omladinska sekcija.

Pojedini pripadnici starijih generacija nisu pokazivali ni volju za učestvovanjem u bilo kakvom obliku delatnosti koje su bile organizovane od strane Saveza. Bili su obuzeti svakodnevnim borbom za egzistenciju i zaglušeni parolama koje su pozivale na napuštanje starih i tradicionalnih vrednosti.

Omladina, koja je, u prvim danima perioda obnove i izgradnje pokazala najveću spremnost da prihvati nove vrednosti i uključi se u sve manifestacije i sadržaje novog načina života prva osetila pozvanom i da podigne svoj glas protiv procesa koji je, suptilno i neagresivno, pretio da naruši osnovno bogatstvo jevrejske zajednice u Jugoslaviji—njen nacionalni identitet.

Beogradska omladina, okupljena u neformalnu grupu pod nazivom koji je jasno odslikavao njeno shvatanje o sopstvenom položaju u i zadatku koji joj je predstojao se krajem posmatanog perioda obratila Editi Vajs, predsednici Ženske sekcije, supruzi predsednika Saveza i, pre svega, osobi koja je aktivno i blisko saradivala sa jugoslovenskom jevrejskom omladinom.

U svom dopisu, omladinci su je obavestili o nameri da osnuju udruženje pod simboličnim nazivom "Survival" koje će se aktivno boriti protiv procesa daljeg ugrožavanja jevrejskog nacionalnog identiteta. U tekstu svog dopisa oni su direktno eksplicitno iznosili svoje vidjenje trenutne situacije u kojoj se nalazila jevrejska populacija u Jugoslaviji i dali svoje predloge za prevazilaženje nastalog problema.

"Jevrejska zajednica u Jugoslaviji ima karakter narodne nanjine i prema tome ne samo potrebu nego i pravo na svoj specifični kulturni život. Obzirom na njen sastav, malobrojnost i raspršenost na mnoge opštine, njeno školstvo je ograničeno samo na dečje vrtiće. Omladinski klubovi i letovanja stoga imaju specijalni značaj i važnost kao oblik vaspitnih foruma i centara za kulturno izživljavanje."⁷⁴⁴

Beogradski omladinci su, po ovom pitanju, kontaktirali svoje vršnjake u Sarajevu, Zagrebu i Novom Sadu. Zajednički su došli do zaključka da je problem zanemarivanja nacionalnih sadržaja u kulturnom životu pripadnika mlađe generacije koji se pojavio prisutan u svim sredinama podjednako. Omladinci iz Beorada i sarajevskog kulturno-prosvetnog društva "Sloboda" su, u dogovoru sa predstavnicima jevrejske omladine iz drugih velikih gradova, uobličili tekst, kako su je nazvali "Platforme omladinskog rada".

Grupu su činili obrazovani mladi ljudi koji su bili potpuno svesni trenutne klime i projektovanih ciljeva i zadataka jugoslovenske kulturne politike koja je u potpunosti bila na liniji vladajuće

---

⁷⁴⁴ AJIM, PA, 797.

Komunističke partije i u službi angažovanja i usmeravanja svih vidova stvaralaštva u cilju ostvarivanja proklamovanih partijskih zadataka. Oni su, promišljajući i tražeći najostvariviji oblik organizovanog delovanja koji bi omogućio očuvanje nacionalnog identiteta u okviru društveno prihvatljivih organizacionih formi, izneli sopstveni predlog i svoje vidjenje načina efikasnog prevazilaženja postojećeg problema: “Smisao okupljanja jevrejske omladine u Jugoslaviji je u održavanju kontakta između mladih pripadnika zajednice, međusobnom upoznavanju, negovanju i razvijanju jevrejskog kulturnog nasledja, upoznavanju važnih ličnosti i organizacija u savremenom jevrejstvu – kao i prenošenju izvesnih jevrejskih kulturno–umetničkih vrednosti u opštu jugoslovensku javnost.”⁷⁴⁵

Ovaj nacionalno svesni deo jevrejske omladine, kako je to iz teksta njihove platforme vidljivo, nije imao cilj da se zadrži na radu samo unutar zajednice. Njihova zamisao je bila da deluju i izvan svoje nacionalne grupe i da pokušaju da u sredini, koja je težila upravo poricanju specifičnosti i razlika, promovišu i prenesu sopstvene nacionalne sadržaje.

U internom dopisu, omladici su naglašavali da “... sadržaj rada jevrejskih omladinskih klubova u prvom redu treba da bude jevrejski, tj. oni nemaju “raison d’être” ako svojim članovima neće davati upravo ono što oni u opštim omladinskim organizacijama ne mogu da dobiju. Prema tome program rada jev. klubovima predstavljaneku vrstu dopune onom sto nasi omladinci mogu da čuju u školama i drugim organizacijama.”⁷⁴⁶

Da se, zbog relativno malog broja omladinaca Jevreja i pretpostavljenih pogodnosti, naročito u pogledu pristupačnosti popularne, u to vreme nerado vidjene “dekadentne” muzike, fotografija, filmova, publikacija i literature na stranim jezicima koje su ovakvi klubovi privatnim kanalima nabavljali iz inostranstva, prvenstveno iz zapadnih zemalja, kao i materijalnih dotacija i mogućnosti ishrane u menzama mesnih JVO, povoljnih i dotiranih letovanja u sopstvenim odmaralištima, članstvo u ovim klubovima ne bi razvodnilo i poprimilo opšti karakter, bilo je predviđeno da “... član jev. omlad. kluba može biti svaki omladinac ili omladinka koji se osećaju Jevrejima.. (ako kod njih postoji) svest ... i želja za međusobnim upoznavanjem (koje se najbolje može ostvariti) zajedničkim letovanjima, ali i dopunjavanjima uzajamnim posetama grupa u toku godine.(...) Nejevreji mogu učestvovati u radu kluba samo od prilike do prilike kao gosti.”⁷⁴⁷

---

⁷⁴⁵ AJIM, PA, Isto.

⁷⁴⁶ AJIM, PA, Isto.

⁷⁴⁷ AJIM, PA, Isto.

Budući da ima veliki broj omladine gde nema klubova a i kod njih postoji potreba za jevrejskim životom, pojavila se zamisao o vanrednim "non resident" članovima klubova. "... Tako bi, na pr. neko iz Karlovca mogao biti pod patronatom zagrebačkog kluba, s tim da ga obaveštava o sastancima i priredbama, izletima i putovanjima..... ti "izolovani omladinci" bi povremeno putovali u sedišta klubova zbog učestvovanja u pojedinim manifestacijama."⁷⁴⁸

Pri svemu, iako su isticali da su potpuno nacionalno svesni kao Jevreji, omladinci su u istom internom dopisu isticali i svoju posebnost i svest da su deo jugoslovenskog kulturnog miljea i da se po tome razlikuju od jevrejske omladine u Izraelu, koja im je bila stavljena kao uzor od strane rukovodstva Saveza: "Naša omladina ne želi samo da prati rad jevrejske omladine u Izraelu (...) ... nego bi pozdravila i svaku mogućnost ličnog upoznavanja u okviru na letovanju itd."⁷⁴⁹

Kao forme rada su bili predviđeni izleti i međusobna druženja, za koja je bilo naglašeno da bi se morala organizovati barem jednom nedeljno, sastanci, zabavni deo sa muzikom i plesom i drugim sadržajima.

Radi održavanja kontinuiteta i prenošenja ranijih iskustava, bilo je predviđeno da u klubovima mogu biti učlanjeni i oni omladinci koji su već bili završili studije. Takodje je bila ostavljena mogućnost da se u rad omladinskih klubova uključe i stariji srednješkolci.

Na kraju su istakli svoju svest o tome da je njihova generacija možda poslednja i rešenost da se na svaki način usprotive asimilaciji. "... To je platforma našeg "Survivala", negiranje da smo poslednja generacija, to je osnovni uslov pokušaja asimilacije."⁷⁵⁰

Obraćanje predstavnika jugoslovenske jevrejske omladine Editi Vajs⁷⁵¹ i prihvatanje njenih sugestija je u potpunosti postiglo svoj cilj. Osnivanje omladinskih društava i klubova najrazličitijih

---

⁷⁴⁸ AJIM, PA, Isto.

⁷⁴⁹ AJIM, PA, Isto.

⁷⁵⁰ AJIM, PA, Isto.

⁷⁵¹ Edita Vajs, kao supruga aktuelnog predsednika Saveza, Arberta Vajsa, je bila u potpunosti upoznata sa principima koje je, u svom radu i nastupanju prema široj društvenoj zajednici, zagovaralo i poštovalo rukovodstvo Saveza. Sa druge strane, bila je, takodje svesna da je, iseljenjem nacionalno najsvesnijih i najradikalnijih jevrejskih poslenika u Izrael, jugoslovenska jevrejska zajednica u Jugoslaviji bila u opasnosti da, umnogome, zanemari rad na očuvanju specifičnosti sopstvenog nacionalnog identiteta, kao da je neagresivnim uticajima i merama politike novog društveno-političkog režima koji bi, u kajnjem ishodu, mogli da dovedu do potpunog gubljenja nacionalnog identiteta i asimilacije, bila izložena upravo generacija koja je pripadala omladinskom uzrastu. Našavši se u veoma delikatnom položaju, ona je svojim savetima, objašnjenjima i usmeravanjima, ukazivala omladincima na način na koji se mogu boriti za očuvanje svog nacionalnog identiteta ne stupajući u otvren konflikt sa širom društvenom zajednicom.

sadržaja je, u to vreme, postalo uobičajeno. U nacrtu Prijave rada koju je Savez podneo nadležnim vlastima, je bilo istaknuto da “ ... Ne postoji “Jugoslovenski jevrejski omladinski pokret“ niti savez, kao što ni klubovi ne predstavljaju samostalna (tela) već sekcije unutar opština..”⁷⁵²

Već februara 1953. godine, pri omladinskoj sekciji JVO Zagreb je bio formiran Omladinski klub koji je bio “... otvoren za pristup svoj židovskoj mladeži koja ... (stanuje) u Zagrebu, bez obzira na mjesto svojeg stalnog boravišta.”⁷⁵³ U Beogradu je Omladinski klub bio osnovan u martu i jedna od njegovih prvih manifestacija je bilo priredjivanje zabave u povodu obeležavanja jevrejskog nacionalnog praznika Purim. Na ovu i ostale proslave su redovno bili pozivani i nejevreji, prijatelji člnova omladinskog kluba. Omladinski klub je bio osnovan i pri jevrejskoj opštini u Novom Sadu, a prilikom osnivanja je od Edite Vajs dobio na poklon gramofon i nekoliko gramofonskih ploča sa popularnom muzikom.

Edita Vajs se, sudeći prema raspoloživim dokumentima, dobrovoljno prihvatila pokroviteljstva nad novoosnovanim omladinskim klubovima. Sa putovanja po zapadnoevropskim pretonicama na koja je odlazila prateći muža, donosila je najnovija izdanja knjiga popularne beletristike, rečnike stranih jezika, gamofonske ploče sa tada rado slušanom džez muzikom, fotografske i radio aparate i kino projektore.⁷⁵⁴ Njena pažnja je bila nepodeljena i svaki od ovih klubova je, uglavnom, dobijao podjednaku količinu tehnike i raznog obrazovnog materijala.

Inicijatori organizovanja jugoslovenskog jevrejskog udruženja “Survival“ nisu u potpunosti bili zadovoljni načinom na koji je njihova ideja o profilu i radu jevrejskih omladinskih klubova bila realizovana. Ipak, pokazali su dovoljno političke zrelosti, odgovornosti i razumevanja za generalnu politiku rukovodstva Saveza i pokušali da svoje zamisli realizuju u okviru zadatih i postojećih mogućnosti i uslova.

Naročito popularanu priliku za rad na kulturno–prosvetnom i nacionalnom planu su predstavljala letovanja u omladinskom odmaštu u Pazariću. Ova letovanja su bila dotirana od strane jevrejskih opština, iz sredstava koja su namenski dobijana od raznih međunarodnih jevrejskih organizacija, tako da su bila pristupačna svim zainteresovanim omladincima. Letovanja su, pored

---

⁷⁵² AJIM, PA, Isto. Kako smo već napred objasnili, Savez nije u potpunosti odobravao težnje najradikalnijih pojedinaca među svojom omladinom da omladinskim klubovima koji su postojali pri svakoj JVO izdejstvuju ekskluzivan status klubova zatvorenih za pripadnike drugih nacionalnosti.

⁷⁵³ AJIM, PK, 1201.

⁷⁵⁴ AJIM, PK, Isto.

rekreativno–zabavnih sadržaja, imala i edukativni karakter. Bile su to prave male letnje škole obnavljanja i krepljenja jevrejskog duha i jačanja nacionalne svesti kod jevrejske omladine.

f) doprinos istaknutih jevrejskih kulturnih radnika

jugoslovenskom kulturnom nasledju

U posmatranom periodu je delovalo nekoliko poselenika na polju kulturnog stvaralaštva koji su ostavili traga u jugoslovenskoj kulturnoj baštini, a koji su po nacionalnosti bili Jevreji. Naime, proklamovana politika u toj fazi tzv. Agitpropovske kulture bila takva da se isticanje narodnosnog opredeljenja nije smatralo prihvatljivim.

Posle pobeđe revolucije, u Jugoslaviji je u oblasti kulture počela da se sprovodi politika koja je, kao satavni deo ideologije Komunističke partije koja je svoju koncepciju zasnivala na iskustvima partijske borbe u medjuratnom periodu i za vreme narodnooslobodilačkog rata. U jugoslovenskoj kulturi se osećala potreba za delima pisanim u duhu socijalističkog realizma koja bi bila bliska širokim slojevima radnih ljudi koji su se nalazili na niskom stupnju obrazovanja.

Bez vlastitih iskustava u pogledu uobličavanja vlastitog modela u oblasti poželjnog idejnog oblika i idejne orijentacije u oblasti kulturnog stvaralaštva, kao i načina na koji bi on bio organizaciono postavljen, Jugoslavija se oslonila na sovjetsko iskustvo u toj oblasti. Radi što uspešnije saradnjei boljeg pregleda i ocene postojećeg kulturnog stvaralaštva 14. januara 1945. godine je, na posticaj Komunističke partije bilo stvoreno Društvo za saradnju Jugoslavija – SSSR. U Akcioni odbor ovog društva je, pored ostalih, ušao i Oto Bihalji Merin⁷⁵⁵, pisac koji je čija su dela bila iz oblasti socijalne literature.

Bihaljiijev književni i publicistički rad je bio obiman i raznovrstan. Pisao je eseje, romane, pozorišne komade, reportaže, književne i likovne kritike, političke i informativne članke. U periodu

---

⁷⁵⁵ Oto Bihalji-Merin (1904–1993). Pohadjao Umetničku akademiju u Berlinu. U KPJ je stupio 1924. godine, a posle odlaska u Berlin se priključio i Komunističkoj partiji Nemačke. Posle dolaska Hitlera na vlast, prešao je u Pariz. Učestvovao je na kongresu sovjetskih pisaca u Moskvi 1934. godine, zbog čega je postao nepoželjan u Francuskoj, tako da nije mogao da se vrati natrag. Zbog toga je odlazi da živi u Švajcarskoj, odakle 1936. godine prelazi u Španiju. Učestvovao u špabskom građanskom ratu. Posle kratkotrajnog boravka u Italiji 1939. godine, vratio se u Jugoslaviju naeposredno pred izbijanje Drugog svetskog rata. Kao rezervni oficir Kraljevske jugoslovenske vojske bio je zarobljen u kratkotrajnom Aprilskom ratu i interniran u logore u Nemačkoj. Posle završetka Drugog svetskog rata, bio je repatriran u Jugoslaviju.

između dva svetska rata, 1928. godine, zajedno sa bratom Pavlom je osnovao izdavačko preduzeće "Nolit". U posleratnom periodu je bio urednik "Borbe", časopisa "Jugoslavija-SSSR", ilustriranog časopisa "Jugoslavija" namenjenog inostranstvu i umetnički direktor izdavačkog zavoda "Jugoslavija".

Bihalji-Merin je širokoj posleratnoj čitalačkoj publici bio poznat po delima: „Španija između smrti i rođenja“ nastalog 1946. godine, ocenjenom kao "... jedna od najboljih književno-političkih reportaža iz španskog građanskog rata."⁷⁵⁶ i "Livnica" nastalog 1949. godine. Njegov roman "Dovidjenja u oktobru" objavljen 1947. godine je u sebi nosio sve karakteristike glavnih obeležja čitave literature tog vremena: "...skrupulozan odnos prema činjeničnoj gradji, dokumentarna i memoarska zasnovanost... (Bihalji-Merin je u ovom svom romanu) ... prikazao život u nemačkim zarobljeničkim logorima za vreme Drugog svetskog rata polazeći od vlastitih doživljaja i iskustava iz logora gde je i sam kao zarobljenik proveo ratne godine."⁷⁵⁷

Najznačajniji deo radova Oto Bihalji-Merina se odnosio na likovnu umetnost. U svojim radovima, on se zalagao za otkrivanje i afirmisanje novih vrednosti, te za osvetljavanje dubokih i večitih tema umetnosti kroz različite stilove. Time se idejno približio shvatanjima strukturalizma, koje je povezao sa marksističkim pogledom na razvitak društva. U posmatranom periodu iz te oblasti je 1950. godine objavio knjigu "Misli i boje".

Medju kulturnim poslenicima koji su zahteve pobedničke komunističke ideologije stavljali iznad estetskih i kreativanih principa i žestoko kritikovali one koji su radili suprotno bio je i književni kritičar Eli Finci⁷⁵⁸, čije su kritičke opaske bile pogubnije od kritika nekih drugih, jer je zauzimao važne funkcije u oblasti književnog izdavaštva, Neposredno posle oslobodjenja je postao urednik "Borbe", bio je direktor nekoliko izdavačkih kuća. Bio je direktor Državnog izdavačkog zavoda Jugoslavije, Jugoslovenske knjige, Jugoslovenskog dramskog pozorišta i izdavačke kuće "Nolit". U periodu od 1948. do 1967. godine je bio i urednik časopisa "Književnost".

Njegov najznačajniji rad je vezan za pozorišnu i književnu kritiku. Objavio je mnogo eseja o problemima iz domaće i strane književnosti i umetnosti. Kao kritičar iz redova siocijalne literature, zalagao se za realističko poimanje književnosti i umetnosti. Početkom pedesetih godina je bio medju zagovornicima borbe protiv dogmatskih shvatanja.

---

⁷⁵⁶ Deretić Jovan, Srpski roman 1800-1950(u daljem tekstu Deretić J,1981), Beograd1981, str.337-338.

⁷⁵⁷ J. Deretić, 1981, str. 337.

⁷⁵⁸ Eli Finci (1911-1980). Rodjen u Sarajevu, umro u Beogradu. Učestvovao u NOB.

Ugled poznatih poslenika na kulturnom polju je bio, od strane vladajućih struktura, korišćen kao primer u privlačenju i prevaspitavanju inteligencije. Među onima čija su imena i ugled u kuturnim krugovima bili iskorišćeni u ovakve "prosvetljujuće" svrhe bili su i već spomenuti Oto Bihalji Merin, Eli Finci, Oskar Davičo⁷⁵⁹.

Radi kurioziteta je interesantno napomenuti da je, u vreme kada je Eli Finci bio urednik "Borbe" u ovo glasilo, pored njegovih tekstova, štampalo i brojne tekstove Oto Bihalji Merina, a da je dopisnik "Borbe" iz Prištine bio takodje jedan Jevrej, školovni rabin prištinski Josif Levi⁷⁶⁰.

Najžešćim kritikama su bili izloženi predstavnici "dekdentnih" pravaca, umetnici iz svih oblasti stvaralaštva, kojima je, kao predstavnik narealizma u jugoslovenskoj književnosti pripadao i Oskar Davičo. Svoju "dekadentsku" reputaciju Davičo je unekoliko popravio objavljivanjem dnevnika "Medju moskovskim partizanima" 1947. godine, poeme "Zrenjanin" 1949. godine i zbirku pesama "Višnja za zidom" 1950. godine, koje su bile pisane u stilu koji je u potpunosti bio na liniji Komunističke partije. Davičov roman "Pesma", koji je bio objavljen 1952. godine, je podjednako značajan i kao književno ostvarenje i kao književno–istorijski događaj. U ovom romanu je učinjen napor da se razreše moralne dileme revolucije i složenih problema partijske discipline.

U kasnijem periodu, naročito posle napuštanja nekritički prihvaćenih sovjetskih modela, vrednovanja književnog stvaralaštva i otvaranja prema zapadnim uticajima, i ranija Davičova dela su

---

⁷⁵⁹ Oskar Davičo.(1909. – 1989.) Rodjen u Šapcu. Srednju školu je pohađao u rodnom mestu i Beogradu, gde je 1930. godine diplomirao francuski jezik i književnost. Sužbovao je u gimnazijama u Beogradu, Šibeniku i Bihaću. 1932. godine je bio uhapšen zbog komunističke propagande i osuđen na pet godina robije. Posle izlaska iz zatvora je živeo u Beogradu i Zagrebu. Za vreme rata je bio interniran u logorima za Jevreje, na nekoliko ostva u italijanskoj okupacionoj zoni. Posle kapitulacije Italije je pristupio NOP. Do kraja rata je bio angažovan na radu u agitaciono–propagandnim ustanovama u vojnim jedinicama.

U književnosti se javio već početkom dvadesetih godina dvadesetog veka manjim radovima u časopisu "Okno". Zajedno sa Djordjem Jovanovićem i Djordjem Kostićem je 1929. godine pokrenuo nadrealistički časopis "Tragovi" i u njemu objavljivao iracionalno intonirane stihove. Bio je oduševljeni pristalica nadrealizma kao pogleda na svet. 1932. godine je, zajedno sa Dušanom Matićem i Djordjem Kostićem, objavio knjigu "Položaj nadrealizma u društvenom procesu" u kojoj je pokušai da uskladi stanovišta filozofije istorijskog materijalizma sa psihoanalizom i nadrealističkim stanovištima. Po izrasku sa robije je saradjivao u časopisu "Naša stvarnost", gde je objavio zbirku "Pesme". U časopisu "Pečat" je objavio ciklus pesama pod nazivom "Hana". Ovim dvema zbirkama Davičo se uvrstio među vodeće pesnike jugoslovenske moderne lirike. Već u svojoj prvoj knjizi pesama, afirmisao se kao originalan talenat svežeg i neposrednog emocionalnog života, osobene poetske dikcije i izuzetnih leksičko jezičkih osobenosti.

⁷⁶⁰ Josif Levi. Rodjen u Prizrenu. Završio ješivu (srednji teološki zavod) u Sarajevu pre rata. Posle rata je službovao kao rabin pri JVO u Prištini. Bio je dopisnik "Borbe" iz Proštine, do 1947. godine. Te godine je napustio Prištinu i preselio se u Beograd. Nastavio da piše za "Borbu", a povremeno je pomagao pri bogoslužnjima u beogradskoj sinagogi.

doživela rehabilitaciju. Radio je kao saradnik u "Tanjugu", "Borbi" i "Glasu". Kasnije je bio urednik časopisa "Nova misao". Kao priznati umetnik, bio je član Saveta federacije Jugoslavije.

Jedan od književnih autora čija dela, u pomatrnom periodu nisu bila kritikovana je bio Isak Samokovlija.⁷⁶¹

Isak Samokovlija je, posle rata, potpuno napustio lekarsku praksu i posvetio se književnom radu. U periodu od 1948. do 1951. godine je uređivao književni časopis "Brazda", a radio je i kao urednik za stranu literaturu u izdavačkom preduzeću "Svjetlost". Tematika njegovih pripovetki je bila takva da se u potpunosti ispunjavala zadatak i imperativ jednog književnog dela, da na jednostavan način prikaže život običnih ljudi. Njegove pripovetke su donosile opise siromašnih sefardskih Jevreja. Najpoznatije od njegovih pripovedaka su bile "Ženidba nosača Samjuela", "Kako je Rafael postao čovek", "Mirjamina kosa", "Pretprazničko veče", "Jevrejin koji se subotom ne moli bogu" i druge.⁷⁶²

U sličnom položaju se nalazio i njegov kolega, lekar po obrazovanju i književnik po usmerenju, Žak Konfino. Žak Konfino je poticao iz leskovačke zanatlijske porodice. Osnovnu školu i nižu gimnaziju je završio u rodnom gradu, a višu gimnaziju u Beogradu. Kao jedan od najboljih maturanata, dobio je stipendiju spske vlade za studije medicine u Bernu, Švajcarska. Po povratku u domovinu, bio je postavljen za opštinskog lekara u Leskovcu. Pored službovanja u Državnoj bolnici, otvorio je, posle nekoliko godina, privatnu ordinaciju, opremljenu na najsavremeniji način. Budući da je u svojoj ordinaciji imao i prvi rengen aparat u tom delu Srbije, smatra se osnivačem radiološke službe u Leskovcu. Konfino je u predratnom vremenu bio član "Rotari kluba". 1936. godine je prešao da radi u Beogradu.

---

⁷⁶¹ Isak Samokovlija (1889 – 1955). Rodjen je u Gorždu, gde je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Sarajevu. Posle završetka gimnazije u Sarajevu, upisao se na Medicinski fakultet u Beču. 1914. Kao mobilisani vojnik, učestvovao u borbama u Prvom svetskom ratu. Po povratku sa fronta je diplomirao medicinu 1917. godine. Od 1921. do 1925. godine je bio lekar u Fojnici, a onda se vratio u Srajevo, gde je ostao do kraja života.

Drugi svetski rat mu je doneo niz poniženja, od otpuštanja iz službe do boravka u zarobljeničkom logoru na Alipašinom Mostu i prisilnom radu pod pratnjom ustaških jedinica, odakle je, posle nekoliko neuspelih pokušaja, uspeo da pobjegne 1944. godine i da se pridruži partizanima.

⁷⁶² O odlikama njegovih pripovetki, književni kritičar se ovako izraziio: "Gotovo sve njegove pripovjetke donose jedan specifičan, malovaroški svijet zanatlija, trgovaca i ljudi koji su ugrženi, nemoćni, jadni i ograničeni sa svih strana, ali koji ipak uporno i istrajno tragaju za radostima i svijetlim trenucima kojih ima svuda gdje ima života i ljudi, neovisno od toga kako oni žive. Iako Samokovlija na prvi pogled daje svijet životom uvrijeđenih, društveno degradiranih, a biološki i duhovno degradiranih ljudi, to još uvijek ne znači da čitajući njegove priče osjećamo nemoć, bezizlaz i otudjenost od života kao jedino pribježište na koje je čovjek upućen. I takav njegov svijet, pogružen i sputan, osuđen na životni put posljednjeg reda sa koga nema putokaza na cvijetne autostrade života, ipak se ne miri sa svojim udesom, nego i na onom malom životnom prostoru, koji mu je dat, strpljivo i sabrano trga za srećom i radostima koje postaju jedini smisao i opravdanje njegovog postojanja. Zato Samokovlijine priče i jesu suptilne priče o sitnim radostima koe su utojiko snažnije ukoliko se do njih teže dolazi, jer je između njih duga, sušna pustinja ljudskog poraza, nemoći i izgubljenosti." Samokovlija Isak, Pripovijetke, Sarajevo 1973, str.5.

Počeo je da piše relativno kasno, uglavnom kratke priče iz života leskovačkih Jevreja. Tokom 1932. godine u "Politici" su mu bile objavljivane kratke humoreske. Posle dve godine, u kolekciji „Naša knjiga“ objavio je zbirku humoreski pod nazivom "Moji opštinari", a naredne godine zbirku "Lica i naličja". 1937. godine, u istoj kolekciji je bio objavljen njegov prvi roman "Moj Jocko", a neposredno uoči rata "Humoreske".

Kao rezervni oficir jugoslovenske vojske je, posle kratkotrajnog Aprilskog rata, bio zarobljen i interniran u Nemačkoj, odakle je pobjegao i prešao u Švajcarsku. U Švajcarskoj se priključio organizovanom radu jugoslovenskih antifašista na liniji NOP.⁷⁶³ Repatriran u Jugoslaviju već u jednom od prvih talasa povratnika. Dao aktivan doprinos u obnavljanju i konsolidovanju rada Saveza, kao prvi predsednik beogradske JVO. Istovremeno je radio na poslovima vezanim za reorganizovanje administrativnog ustrojstva opštine, prihvatanju povratnika iz logora, vršio lekarske preglede povratnika i smeštao ih u opštinsko prihvatilište.

I pored angažovanja na poslovima u okviru zajednice, nalazio je vremena da nastavi sa pisanjem humorističkih priča. U posmatranom periodu je objavio još dve zbirke humorističkih priča. U izdanju "Ježa" su bili objavljeni "Rotarijanci", 1947. godine, 1952. godine u izdanju "Novog pokolenja" se pojavila zbirka pod nazivom "100 godina–90 groša", a već sledeće godine roman "Moje jedinče", u izdanju "Prosvete". Konfino je pisao i dramske tekstove, koji su bili prožeti njegovim specifičnim, pomalo gorkim, humorom. Još u predratnom periodu njegovi dramski komadi "Plagijat" i "Krv nije voda" su se nalazili na repertoarima narodnih pozorišta u Nišu, Skoplju i Sarajevu. Predstava komedije "Krv nije voda" je bila pripremana za izvodjenje u beogradskom "Abraševiću", ali je izvodjenje bilo zabranjeno pred sam početak predstave. Posle rata, njegove drame su bile rado izvodjene u pozorištima širom Jugoslavije, ukućivši i najnovije ostvarenje "U sredu se registrujem", iz 1952. godine.

U docnijem periodu su sledili "Siroto moje pametno dete", jedan od četiri najizvodjenija dramska dela u Jugoslaviji tokom 1957. godine. Komedija "Eksperimenat", nagradjena prvom nagradom na konkursu Saveza, bila je izvodjena na na sceni Državnog jevrejskog pozorišta u Varšavi, a njena televizijska varijanta je bila snimljena za beogradsku televiziju. Pored nekoliko radiodrama: "Mamin veliki sin", "Lekar u dilemi", "Trešnjin rođendan" i "Zdenko naduvenko", u ovom periodu je nastao i roman "Jesi li ti razapeo Hrista".⁷⁶⁴

---

⁷⁶³ Ivanković M, 1996.

⁷⁶⁴ Konfino Žak, Jesi li ti razapeo Hrista (u daljem tekstu Konfino Ž, 1968.), Beograd 1968.

Za ovaj roman “Jesi li ti razapeo Hrista“ književni kritičar Ivan Ivanji je napisao: “Roman ... u neku ruku predstavlja krunu njegovog pripovedačkog stvaralaštva. ... Veština kojom su karakteri nabacani sa dva–tri poteza, živost jezika i u opisnom delu i u dijalogu, duhovitost poenti... kvaliteti su zrelog i iskusnom rukom koncipiranog i napisanog realističkog romana...U vidu pitanja “*Jesi li ti razapeo Hrista*“ Konfino unosi jednu ozbiljnu, socijalnu i društvenu notu u svoju knjigu. Kao pripovedač, Konfino je svakog trenutka zabavan. Pored toga on vešto–jer neprimetno–otkriva bogatstvo jevrejskog folklor, običaja, koji su ponekad verski, ponekad nacionalni, ponekad izvitopereni–ali uvek veoma duhoviti i imaju svoje simboličko značenje. Po društvenom pitanju o Jevrejima, koje ova knjiga postavlja, ona je važna za našu sredinu; po sadržaju, ona je veoma zabavna lektira....“⁷⁶⁵

U ulici Vuka Karadžića, na broju 18 na Topličinom vencu se nalazi zgrada podignuta sagradjena 1929. godine u stilu akademizma po projektu arhitekata Nikole Krasnova i Janka Belića. Pre rata zgrada, poznata pod imenom “Palata Čelebonović“ je služila za izdavanje. U njoj su se nalazile prostorije ambasade Španije, advokatske kancelarije i modni saloni. Posle rata, ta je zgrada prešla u posed Ministarstva gradjevina, a od 1950. godine u njoj je smešten Muzej primenjene umetnosti. Ova zgrada je, kako sam njen predratni naziv govori, bila vlasništvo ugledne sefardske beogradske porodice Čelebonović. Otac, Jakov Čelabonović je, pre rata bio dva puta biran za predsednika beogradske sefardske opštine. On i njegova supruga Johana⁷⁶⁶ su imali šestoro dece, od kojih su nama najpoznatiji njihovi stariji sinovi, slikari Marko i Aleksandar (Aleksa).

---

⁷⁶⁵ U sebi svojstvenom stilu, komentar na ovu knjigu je dao i Branko Ćopić: “...Mene su oduvek zasmejavale knjige... I, eto, baš taj pisac, Konfino, ... podseća me na onog Babeljevog mladoženju koji seda pored svoje mlade “*onemeo od tuge*“. Tako i Konfino sedi pored svog humora–nem od tuge.“

Korene tuge koju je Konfino vešto zastirao naizgled smirenim i lakim humorom sagledao i u svojoj kritici izneo Oskar Davičo: “... Roman... priča sa svojstvenim šarmom... sudbinu Jevreja iz jedne srbijanske palanke. Radnja se dešava pre drugog svetskog rata i završava se okupacijom i masovnom “likvidacijom jevrejskog pitanja“. To je onaj tragičan akcenat finala koji lebdi nad ovom knjigom od časa kada je otvorite. ... tragičan je vazduh, pokreti, likovi svih ljudi koji prolaze ovom knjigom.“ Konfino Ž, 1968, str. 244-246.

Sam pisac, pak, na početku, umesto klasičnog predgovora, ovako iznosi pobude koje su ga navele da napiše roman: “Kad sam se, posle rata, vratio u svoj zavičaj, u Leskovac, nisam tamo našao nikog svog i ni jednog Jevrejina. Ni groblja više nije bilo. Ni bogomolje. Ni ikakvih drugih tragova da je tamo stolecima i do nedavna postojao neki jevrejski živalj.

Nema u tome ničeg neobičnog. To je priča miliona naših, i ne samo naših ljudi Sada nam je postalo važnije da se prebrojavamo koliko nas je ostalo živih, ako ne ovde, onda makar gde. I postala je važnija, i sasvim neodložna, briga da se sa čuvamo u životu, da organizujemo nov život i da, ako ikako možemo, nastavimo tamo gde smo stali...“ Konfino Ž, 1996, *Umesto predgovora*.

⁷⁶⁶ Takodje Jevrejka, ali aškenaskog obreda.

Stariji, Marko Čelebonović⁷⁶⁷, je osnovno školovanje završio u Beogradu, a srednje u Cirihu i Lozani (Švajcarska) tokom Prvog svetskog rata. Studije prava je započeo na Oksfordu, a završio u Parizu. Stekavši diplomu "konkretnog" zanimanja,⁷⁶⁸ bio je slobodan da se posveti usavršavanju u likovnim umetnostima. Prvobitno, želeo je da studira vajarstvo kod Antona Burdeja (Antoine Bourdeille), ali se već nakon godinu dana opredelio za slikarstvo. Živeo je u Sen Tropeu (Saint Tropez). Kratko vreme pre Prvog svetskog rata je proveo u Beogradu. Za vreme Drugog svetskog rata je učestvovao u francuskom Pokretu otpora (Résistance), a u periodu 1945–1956. godine je bio jugoslovenski oficir za vezu pri Ajzenhauerovom (Eisenhower) štabu u Evropi. U periodu od 1947. do 1959. godine je bio profesor na akademiji likovnih umetnosti, sa prekidom od 1949. do 1952. godine, kada je radio kao savetnik jugoslovenske ambasade u Parizu. Po penzionisanju, vratio se da živi u Sen Tropeu, gde je ostao do kraja života. Godine 1958. je bio biran za dopisnog, a 1968. godine za redovnog člana Srpske Akademije nauka. Dobitnik je više državnih nagrada i priznanja.⁷⁶⁹ Često je posećivao Beograd, gde je 1952, 1966. i 1977. godine imao dve velike retrospektivne izložbe. Njegov brat Aleksa je, u nekoliko navrata, podnosio molbu nadležnim državnim organima da odobre da se u bivšoj "Palati Čelebonović" jedna soba uredi za atelje koji bi Marko koristio prilikom svojih dolazaka, ali to nije bilo odobreno "iz razloga nedostatka prostora". Umetnički opus Marka Čelebonovića obuhvata preko 2.000 slika koje se svrstavaju u nekoliko razvojnih i stilskih faza.⁷⁷⁰

Marko Čelebonović je u periodu između dva rata bio grupe "Dvanaestorica", a posle oslobodjenja grupe "Samostalni". Iz mnoštva njegovih dela bismo mogli izdvojiti: slike "Porodica", "Žena sa turbanom", "Zelena i plavo", "Ptica na plavoj pozadini", "Motiv iz Budve" i "Bela mrtva priroda". Kada bismo govorili o njegovom teoretskom radu, mogli bismo konstatovati da je o likovnoj umetnosti pisao

---

⁷⁶⁷ Marko Čelebonović (1902–1986). Rodjen u Beogradu, umro u Sen Tropeu (Saint Tropez), Francuska.

⁷⁶⁸ Kada bismo pažljivije pogledali biografije skoro svih stvaralaca o kojima ovde govorimo, uočili bismo da su, pre nego što su se posvetili umetnosti, završavali neki od fakulteta čija je diploma ostavljala mogućnost bavljenja nekim "konkretnijim", svakodnevnim zanimanjem, ukoliko bi se kasnije u životu to pokazalo neophodno. Kako smo videli u slučaju Žaka Konfina i Isaka Samokovlije, upravo njihove lekarske diplome su im omogućile da "premoste" socijalnu i egzistencijalnu krizu u neposrednom posleratnom periodu, a takodje i da daju puni neophodan doprinos životu jugoslovenske jevrejske zajednice uopšte, a naročito u oblasti svoje struke.

⁷⁶⁹ Među državnim nagradama bismo mogli izdvojiti Sedmojulsku nagradu, koju je dobio 1963. godine i Nagradu AVNOJ-a za 1977. godinu.

⁷⁷⁰ U periodu pariskog školovanja, 1923–1926. godine, je slikao figure, aktove i kompozicije sa nadrealnom notom. Tokom 1927-28. godine, prelazi na slikanje po prirodi. Radi portrete i figure u eksterijeru. Period njegovog stvaralaštva u razdoblju 1929-1932. godine, poznata pod nazivom "Mrka faza" je istraživanje valerskih finesa gradjenih na kontrastu mrkih i svetlih tonova.

1933-1939. godine su period "Zelene faze" u njegovom slikarstvu u kojoj dominiraju motivi mrtve prirode i portreta, dok zelena boja čini osnovni ton. Razdoblje 1947-1955. pripada "Beogradskoj fazi", period 1956–1965. godine "Zelenoplavoj fazi". Od 1966. godine se razvila "Svetla faza" u kojoj se okreće prema svetlu transcendentnog. Najznačajnija dela mu se nalaze u Narodnom muzeju, Muzeju savremene umetnosti i Spomen zbirci Pavla Beljanskog u Novom Sadu, a najveći deo po privatnim kolekcijama širom sveta.

izuzetno i retko. Razlog za to leži, najverovatnije u zvaničnim predstavama o mestu i ulozi umetnika i umetnosti u društvu i poželjnom profilu njihovog društvenog angažovanja koji su preovladavali u posmatranom periodu. U jednom od svojih tekstova, napisanih u predratnom periodu Marko Čelebonović je izneo svoje shvatanje umetnosti, mestu umetnika i njegovoj sudbini u aktuelnom društvenom okruženju: “ ...umetnost je aktivnost bazirana na pronalaženju novih mogućnosti ljudskog duha. Za tu kreaciju osnovna i stalna pojava jeste vremensko i prostorno povezivanje zemljišnih elemenata, to jest ritam. Osnova svake umetničke delatnosti je prema tome vezana za pronalaženje novog, novih ritmova. A svako ponavljanje već postojećih iskustava je suprotno definiciji kreacije ... *Najopasnija pojava u umetničkom stvaralaštvu je epigonstvo, odnosno ponavljanje tuđih iskustava, ono vodi ka negaciji umetnosti, ka umetničkoj fabrikaciji.*⁷⁷¹ S druge strane: što je umetnik smeliji u pronalaženju novog, to ga sredina u kojoj živi manje razume. Ovo nije apsolutno pravilo, jer ta činjenica zavisi od jedne okolnosti koja nema veze sa stvaralačkom sposobnošću, zavisi od društvenog lika umetnika.... Jasno je da umetnik vrlo često sam nije sasvim svestan onog šta radi ili čemu teži, da ne zna kada napušta već utrvene puteve i stupa na one koji vode ka novom. ... Da bi se umetničke tekovine čovečanstva obogatile i proširile, mislim da je potrebno da se umetnik upozna sa što su drugi pre njega stvorili. Ali ni u kom sličaju nije dovoljno da se da se u raznim kombinacijama spajaju i koriste tuđa iskustva, na šta se svodi umetnički rad mnogih, pa i renomiranih umetnika....⁷⁷²

Njegovo stvaralačko opredeljenje i izraz nisu suštinski bili u skladu sa zahtevima ideologije i politike, ali je on pokušao da ih ispoštuje u neophodnoj meri, a da pri tome sačuva svoj osobeni izraz. U suštini, on je svojim pristupom likovnom izražavanju dao značajan prilog borbi protiv nekritičkog usvajanja socrealizma u Jugoslovenskoj umetnosti uopšte. O Marku Čelebonoviću kao slikaru u svom vremenu najbolje govori tekst koji je, u februaru 1953. godine za “Borbu“ napisao njegov kolega, slikar Petar Lubarda: “... Kad bi neko kao kolega hteo da govori o slikarstvu Marka Čelebonovića, onda bi tom poslu trebalo da pridje sa istom ozbiljnošću sa kojom pristupa svojim sopstvenim slikama. ... (a pošto je tekst trebalo prilagoditi obimu novinskog članka i profilu novina u kojima je članak bio objavljen, Lubarda se opredelio za drugačiji pristup predstavljanja) ... Čovjek našeg tla otišao je vrlo mlad u Pariz poslije pravnih studija, u Engleskoj. U Parizu je definitivno odlučio da se posveti slikarstvu. I od tada njegov slikarski razvoj pokazuje pravu liniju koju sigurnom rukom povlači čovjek koji zna šta hoće. Jer Marko je zaista slikar koji je u životu našao svoju koncepciju i koji samo produbljuje sve više svoje znanje na putu koji je izabrao.

---

⁷⁷¹ Podvukao autor.

⁷⁷² Trifunović Lazar, Srpska likovna kritika. Izbor (u daljem tekstu Trifunović L, 1967), Beograd 1967.

Taj put je realizam koji kod njega nikada nije značio banalno ilustriranje stvarnosti, da bi se postigao efekat slikarske reportaže, nego duboko prodiranje u probleme stvarnosti, iskreno traženje, da bi se našla u čisto likovnom izrazu i čistim likovnim sredstvima ona veza koja spaja sve manifestacije jednog vremena i daje im jedinstvenu formu koja se zove stil vremena.

Jer bez obzira da li jedan umetnik bira motive društvenog karaktera (motive izgradnje i tome slično) ili intimnije, kao što to Marko radi (akt, mrtva priroda, portret, enterijer), na slkama pravog umjetnika će se vidjeti stil i težnje njegovog ambijenta i njegovog vremena.... na izložbi njegovih najnovijih njegovih radova zapažamo koliko je Marko slikar našeg porekla i koliko ima veze sa tлом na kome je ponikao.

....Ako dobro gledamo njegove najnovije slike, naći ćemo tu vezu i sa našim enterijerima i sa narodnom nošnjom Srbije, ne zato što su slikani kostimi, jer bi to bio etnografski podatak, nego zato što je kroz kolorit tih kostima i mrtvih priroda osjetio dušu i srce plodnih polja Srbije. ...(...) Slikar našeg kolorita, on prelazi granice lokalnog, užeg ambijenta i veže se sa likovnim težnjama svoga vremena. Jer ne postoji niti je moguća izolacija i stvaranje nekog uskog svijeta, bez veze sa težnjama, i pokretima u širem smislu i, u isti mah, bez oslonca na kulturno nasledje koje mora biti temelj svakog zdravog stvaranja. I Marko, kao veliki talenat našeg vremena, osjetio je tu istinu. Idući postavljenom cilju on iskreno i odlučno stvara svoje djelo, koje će ostati jedno od najizrazitijih u likovnoj istoriji naših naroda.⁷⁷³

Markov brat, Aleksa Čelebonović⁷⁷⁴, je, unekoliko, imao sličan početak u profesionalnom pogledu kao i njegov stariji brat. Najpre je stekao diplomu Pravnog fakulteta u Beogradu, pa tek kasnije se opredelio za studije slikarstva. Slikarstvo je u čio kod Jovana Bijelića, u Beogradu i u Frenci na akademiji lepih umetnosti (Accademia di bele arti).

Po političkom opredeljenju, Aleksa Čelebonović je bio levičar, mada nikada zvanično nije pripadao KPJ. Još pre rata se družio sa Ivom i Juricom Ribar. Sa Juricom, Danicom Antić i Nikolom Graovcem je izlagao 1934. godine u Beogradu. Kao slikar, počeo je u ekspresionističkom duhu da bi se, u

---

⁷⁷³ Trifunović I, 1967, str.617–618. I bez udubljanja u analizu onoga “šta je pisac hteo da kaže“, iz Lubardinog teksta možemo iščitati da je, u posmatranom periodu, postojalo nerazumevanje i zazor kod državnih autoriteta, u pogledu “ideološke ispravnosti“ Čelebonovićevog stvaralaštva. Zbog toga je i bilo neophodno da neko, od “prihvaćenih“ i respektabilnih likovnih stvaralaca što jednostavnijim rečnikom potvrdi da Čelebonovićev rad ne odstupa od proklamovanih principa koje je moralo da sledi svako umetničko delo u doba soerealizma. Grad Beograd je Marku Čelebonoviću odao poštu na svoj način, nazvavši jednu od ulica na Novom Beogradu njegovim imenom.

⁷⁷⁴ Aleksa Čelebonović (1917–1987). Rodjen u Lozani, umro u Beogradu.

neposrednom posleratnom periodu, približio poetskom realizmu, a posle pedesetih je sa kubističkih rešenja prešao na geometrijsku apstrakciju.

Aleksa se, u medjuratnom periodu, kao slikar najviše pamti kao jedan od osnivača i aktera grupe “Desetorica”⁷⁷⁵. Rano je počeo da se bavi likovnom kritikom u časopisu za kulturu i umetnost “Mlada kultura”, organu Saveza studentskih kulturnih udruženja na Beogradskom univerzitetu. U periodu 1938–1939. godine, bio je urednik ovog časopisa. Za jugoslovensku umetnost je njegova inicijativa i doprinos za osnivanje Jugoslovenske sekcije AICA (Medjunarodnog udruženja likovnih kritičara).

U posleratnom periodu je redovno je objavljiva o kritike u “Književnim novinama”, “Borbi”, “Politici”, “Ninu” i časopisu “Medjunarodna politika”.⁷⁷⁶ Autor je mnogih kataloga i niza eseja objavljenih u jugoslovenskim i stranim časopisima i profesor na Fakultetu likovnih umetnosti.

Njegove metode i principe u likovnoj kritici, Lazar Trifunović⁷⁷⁷ opisuje ovako: “ ... Malo je naših kritičara koji su toliko vodili računa o čitaocu kritike, o tome da u njemu razviju likovnu svest, da mu podignu znanje, da ga učine sposobnim da sam stvara svoj sud... On je objavio niz članaka u raznim časopisima i katalozima u kojima se zauzimao za razumevanje kjučnih fenomena likovnih umetnosti. Polazeći od toga da je pre donošenja suda potrebno dobro poznavanje materije (stav u savremenoj kritici veoma koristan i retko korišćen), Čelebonović je napisao veoma uputnu i korisnu knjižicu “Za pristup umetnosti” u kojoj je na pregledan i sistematičan način obradio fundamentalne probleme slikarstva i vajarstva”⁷⁷⁸

Obadva sina predratnog predsednika beogradske sefardske opštine, Jakova Čelebonovića, su, naizgled bili odaljeni od delatnosti i politike koju je vodio Savez. Ipak, održavali su bliske kontakte sa svojim sunarodnicima, a u svom stvaralaštvu su sledili proklamovanu politiku prilagodjavanja sa više ili manje uspeha. Jakov Čelebonović i njegov sin Aleksa su, od samog osnivanja, bili zastupnici medjunarodne humanitarne organizacije International Social Service⁷⁷⁹, čije je sedište za Jugoslaviju bilo

---

⁷⁷⁵ Avangadna slikarska grupa, formirana 1928. godine. Članovi: Ljubica Cuca Sokić, Danica Antić, Aleksa Čelebonović, Bogdan Šuput, Jurica Ribar, Stojan Trumbić, Nikola Graovac, Dušan Vlahčić, Bora Grujić i Milivoj Nikolajević.

⁷⁷⁶ 1956. godine je objavio knjigu “Savremeno slikarstvo u Jugoslaviji”; 1973. godine knjigu “Stara Grčka”, a 1975. godine knjigu “Ulepšani svet”. Sve knjige su objavljene u Beogradu.

⁷⁷⁷ I sam likovni kritičar.

⁷⁷⁸ Trifunović L. 1967, str. 35.

⁷⁷⁹ International Social Service–Medjunarodna humanitarna organizacija za pomaganju žrtvama rata. Osnovana 1924. godine pod imenom International migration service. Posle rata, 1946. godine, ova organizacija je promenila naziv u International Social Service. Osnovni zadatak ove organizacije je bio da, u medjunarodnim okvirima, pomaže licima koja su bila dobrovoljno ili prisilno raseljena u toku rata. Organizacija je bila finansirana iz različitih

smešteno u njihovoj kući na Obilićevom vencu 17. Za potrebe sprovođenja akcija ove organizacije, Jakov i Aleksa Čelebonović su saradivali sa Savezom⁷⁸⁰.

Od kompozitora koji su pripadali jevrejskom nacionalnom korpusu, najveći uspeh i ugled je svojim stvaralaštvom postigao Oskar Danon,⁷⁸¹ koji se na umetničkom planu afirmisao još pre rata. Posle rata je bio prvi direktor Beogradske opere, i na tom mestu ostao sve do 1963. godine. Njegovim trudom, ovaj period je ostao zabeležen kao jedan od najznačajnijih u razvoju ove ustanove, u kojem su bile realizovane vrhunska muzičko-scenska izvođenja, naročito opera "Knez Igor", "Don Kihot" i "Zaljubljen u tri narandže".

Kao koncertni dirigent je stekao najviše priznanja interpretacijama impresionista i savremene muzike. Komponovao je dela inspirisana folklorom i narodnooslobodilačkim ratom. Najpoznatija dela iz tog opusa su mu: Popularne masovne pesme "Steg Partije", "Romanijo", "Drug Tito" i ciklus horskih kompozicija "Pjesme borbe". Na tekst Oskara Daviča je komponovao ciklus pesama pod imenom "Neznanka". Njegov profesionalni ugled i partijska uverenja su mu obezbedili mesto u "Društvu za kulturnu saradnju Jugoslavija – SSSR"⁷⁸², a kasnije i u mnogim stručnim telima koja su pomagala u kreiranju kulturne politike u posmatranom periodu. Oskar Danon se nije javno angažovao u radu Saveza, niti je zvanično bio učlanjen u JO Beograd.

---

izvora, uglavnom iz sredstava privatnih donatora iz celog sveta. Akcijama ove organizacije koordinira generalni sekretarijat koji se nalazi u Ženevi.

⁷⁸⁰ 15. decembra 1946. godine je i Jakov Čelebonović bio u situaciji da se obrati za pomoć Savezu: "Moj sin Stevan Čelebonović nalazi se bolestan od tuberkuloze u Cladelu kod Davosa u Švajcarskoj, pa sam molio nadležnu vlast za odobrenje, da mu mogu poslati potrebna sredstva za lečenje; ali nadležna vlast nije mogla izaći u susret mojoj molbi. Radi toga molim Savez .... da izvoli staviti na raspolaganje mom sinu za lečenje bar po 500 švajcarskih franaka nesečno... Sve iznose položiću na zahtev ili izveštaj Saveza." AJIM, AO, 853. Ovaj zahtev je, naravno, bio odobren od strane AO Saveza.

⁷⁸¹ Oskar Danon (Sarajevo 1913 -). Gimnaziju je završio u Sarajevu, a muzičke studije na Državnom konzervatorijumu u Pragu, gde je studirao kompoziciju i dirigovanje. Uporedo je studirao i muzikologiju na Karlovom univerzitetu na kojem je 1939. godine stekao doktorat muzičkih nauka. Po povratku u Jugoslaviju, bio je angažovan kao horovodja pevačkih društava "Sloga" i "Lira" i dirigent Sarajevske filharmonije i Narodnog pozorišta. Jedan je od osnivača umetničke grupe "Collegium artisticum" koja je delovala u sklopu Sarajevske filharmonije. NOB je pristupio od prvih dana rata.

⁷⁸² Prema: Dimić Lj. 1988.

POGLAVLJE VII

Život u Jugoslaviji i sazrevanje želje za iseljavanjem u Izrael

Politika vlasti nove Jugoslavije prema Jevrejima je bila poznata već početkom 1944. godine. Nacionalna politika nove Jugoslavije je bila istovetna sa onom koju je formulisala i vodila Komunistička partija Jugoslavije, bila je politički i pravno potvrđena kroz praksu rata i revolucije i počivala je na potpunoj ravnopravnosti nacija i nacionalnih manjina. Osnovne ideje ove nacionalne politike je izneo Josip Broz Tito na prvom osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije. Prema njegovim rečima, medjašni kamen nacionalne politike je bilo stvaranje takve jugoslovenske države u kojoj bi svaki narod imao svoja prava i potpunu ravnopravnost.⁷⁸³

Komunistička partija Jugoslavije, kao najmerodavniji faktor u kreiranju posleratne državne politike prema verskim zajednicama, je baštinila sopstvena iskustva iz predratnog i ratnog perioda. U toku Drugog svetskog rata, KPJ je, kao i u prethodnoj fazi politike Narodnog fronta, polazila od shvatanja da je verska pripadnost građana njihova privatna stvar i da u antifašističkom pokretu ne može biti diskriminacije prema veroispovesti. Na to je upućivala realnost i činjenica da je Narodnooslobodilački pokret bio sastavljen od pripadnika raznih veroispovesti. Sem toga, takvo jedinstvo je odredjivalo i postojanje koalicije između SAD, Velike Britanije i SSSR.

U neposrednom posleratnom periodu, do potvrđivanja legitimiteta na izborima novembra 1946. godine i donošenja Ustava kao najvišeg pravnog akta, čime je bio završen proces pravnog utemeljenja nove države, komunističke vlasti su se nalazile u poziciji koje je zahtevala krajnje promišljeno i fleksibilno ponašanje prema svim iole značajnijim društvenim subjektima. To su zahtevali razlozi, kako spoljnopolitičke, tako i unutrašnjepolitičke prirode. U jeku krize koja je nastala oko "trščanskog pitanja", vlasti nove Jugoslavije su se susrele sa zadatkom da pronadju način da Narodni front i koalicionu vladu konvertuju u željeni oblik komunističkog državnog uredjenja, a da, pri tome ostvare i medjunarodno

---

⁷⁸³ Petranović Branko, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove (u daljem tekstu Petranović B, 1969), Beograd, 1969. str. 39.

priznanje. To ih je sprečavalo da prema verskim zajednicama nastupaju dosledno svojim ideološkim opredeljenjima.

Upravo u tom periodu je i bilo obnovljeno delovanje Saveza jevrejskih veroispovednih opština. Obnavljanje Saveza je bilo izvršeno u trenutku dok su borbe na jednom delu teritorije još trajale, a realnost holokausta još uvek bila prisutna. Savez je od prvog dana pokazivao svoju kooperativnost, priznavao i prihvatao sve mere novih vlasti i nastupao prvenstveno kao reprezent nacionalne zajednice. Verska komponenta je bila predmet delatnosti tek jedne od njegovih sekcija.

Komunisti su smatrali da se potpuno jedinstvo svih jugoslovenskih naroda može postići samo ostvarenjem korektnih odnosa između države i verskih zajednica. Bili su svesni da bi politika progona verskih zajednica delovala odbojno na veliki deo stanovništva i projektovanu međunarodnu demokratsku reputaciju vlasti. Oni, međutim, nisu nameravali da verskim zajednicama dozvole da igraju bilo kakvu ulogu u političkom životu. Moglo se očekivati da poredak koji je počivao na ujedinjevanju svih zagovornika proleTERSKE ideje i predviđao da čak i državne granice između njima budu određene kao ustupak nedovoljno klasno svesnom i sazrelom vremenu u kojem su, pored proletera, postojali i "oni drugi" neće sa simpatijama gledati na insistiranje na opstanku bilo čega što bi iskakalo iz projektovane slike, u svim oblastima i sferama države i društva.

Rukovodstvo jugoslovenske jevrejske zajednice je toga bilo svesno i, poučeno iskustvom iz prethodnog perioda, preduzimalo je sve napore da izbegne sve moguće greške i da ničim ne ugrozi njen opstanak.

Dok su katolička i pravoslavna verska zajednica otvoreno pokazivale da ne veruju u opstanak i dugotrajnost komunističkog režima i suprostavljale se načinu njegovog vođenja državne politike, jevrejska verska zajednica je, u tom pogledu, nastupala sa mnogo više opreza i diplomatske veštine. Ona je otvoreno iskazivala svoju lojalnost upravo komunističkim vlastima, u trenutku kada su ostale verske zajednice svoje simpatije i očekivanja upravljale u drugom pravcu.

Odnos prema jugoslovenskim građanima jevrejske nacionalnosti je isti kao i prema građanima drugih nacionalnosti.⁷⁸⁴ Sve antisemitske mere i zakoni su bili ukinuti posle oslobodjenja. Zakon o oduzimanju imovine nije, međutim, razlikovao nacionalnost, te su se Jevreji našli u istom položaju kao i ostali jugoslovenski narodi. Osim toga, jevrejsko stanovništvo je, neposredno posle rata, trpelo i zbog

---

⁷⁸⁴ AJIM, PK, 1201.

antisemitskih predrasuda koje su preostale medju lokalnim stanovništvom kao rezultat antisemitske propagande od strane okupacionih snaga i njegovih domaćih saradnika.⁷⁸⁵ Generalno, jevrejski građani su bili pravno izjednačeni sa svim ostalim građanima u Jugoslaviji.⁷⁸⁶ Još u izveštaju Fridriha Popsa i Davida Alkalaja koji su uputili Džointu 1945. godine je bilo naglašeno da je položaj Jevreja u DFJ apsolutno jednak položaju svih ostalih nejevrejskih građana.

Prema ovom izveštaju, Jevreji su kao i svi drugi građani u novoj Jugoslaviji, imali zagaranovanu potpunu slobodu da se sami organizuju u verske zajednice sa punom slobodom da izražavaju svoja verska osećanja.⁷⁸⁷ Njihov izveštaj je, u stvari, bio, velikim delom, odraz poverenja sa kojim je jevrejsko rukovodstvo primilo izjave novih vlasti o uspostavljanju pune slobode za sve veroispovesti, kao i njihove nade da će se to zista i primeniti u stvarnom životu.⁷⁸⁸ Izveštaj je bio napisan u duhu vremena i potpune spremnosti za prihvatanje svih propisa i pravila koje je u Jugoslaviji uspostavljala nova vlast. Naravno, pisci ovog izveštaja su znali da će izveštaj, koji je bio sačinjen u formi pisma, pre nego što mu bude dopušteno da bude poslat onamo gde je bilo predvidjeno da stigne, proći kroz strogu cenzuru i to je diktiralo način i stil izražavanja koji su bili primenjeni. Uvidom u raspoložive raspoložive izvore možemo, medjutim, zaključiti da je jugoslovenski opredeljeno jevrejsko rukovodstvo iskreno verovalo da je moguće obezbediti ravnopravan položaj za pripadnike jevrejske populacije u novoj Jugoslaviji.

U stvarnosti, situacija je bila mnogo delikatnija nego što je to bilo predstavljeno u izveštaju Fridriha Popsa i Davida Alkalaja. Tokom posleratnog perioda oblast verskog života je, generalno, trpela pritiske i restrikcije, kako smo to već ranije pokazali. Ovo nije pogadjalo samo velike verske grupe, već takodje i sve verske manjine. Kao i u prehodnom periodu postojanja jugoslovenske države, jevrejsko rukovodstvo je prihvatilo svoju delikatnu poziciju i trudilo se da učini sve što je bilo u njegovoj moći kako bi osiguralo opstanak i razvoj svoje zajednice.

Predstavnik Svetskog Jevrejskog Kongresa, Frederik Vajt, je smatrao da su jevrejske zajednice u Jugoslaviji bile meta unutrašnje i strane propagande koja je zahtevala potpunu asimilaciju u novi sistem.⁷⁸⁹ Ovaj potpuno represivni stav od strane režima je imao i praktične posledice, jer je, popred drugih okolnosti, i zbog prisutnog straha od mogućih represalija jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo odustalo od organizacije kongresa koji je, prvobitno, bio planiraniran za novembar 1946. godine. Bilo je

---

⁷⁸⁵ AJIM, PK, 1201.

⁷⁸⁶ AJIM, PK, 285.

⁷⁸⁷ AJIM, PK, Isto.

⁷⁸⁸ AJIM, AO, 705.

⁷⁸⁹ Kerckanen A, 2001. str. 82.

planirano da se na ovom kongresu jevrejska zajednica deklarirše kao prvenstveno verska i da se vlastima uputi zvaničan zahtev da se njenim pripadnicima takav status.⁷⁹⁰ Kasnija dogadjanja su pokazala da bi takvo rano odredjivanje primarnog karaktera jevrejske zajednice donelo brojna ograničenja i kvalitativno sputavalo i otežavalo njen rad i razvoj.

Fridrih Pops, pretsednik Saveza, je, u neposrednom posleratnom periodu, još uvek smatrao da jevrejska zajednica treba da zadrži prvenstveno obeležja verske zajednice, kako je to bilo i tokom predratnog perioda.⁷⁹¹ Mladji članovi rukovodstva su naprotiv, svesni neminovnosti potrebe da se prate promene nastale u novim društvenim i državnim posleratnim okolnostima, zastupali stav da karakter zajednice može ostati nepromenjen još samo izvesno vreme, dok se ne iskristališe novi pravac u državnoj politici prema malim etničkim, konfesionalnim i verskim zajednicama, a onda će i jevrejska zajednica biti prinudjena da izvrši promene u odredjavnju svog karaktera.⁷⁹²

Iako su sve poslertane jevrejske opštine bile obnovljene kao veroispovedne, jevrejsko rukovodstvo je, već u neposrednom posleratnom periodu, počelo da potencira nacionalni umesto verskog karaktera, u nameri da ubrza proces prilagodjavanja. Najvažniji zadatak za Jevreje u posleratnoj Jugoslaviji je bio da zajedno sa drugim jugoslovenskim narodima rade na ostvarivanju zadataka koje je pred sve njih postavljalo rukovodstvo nove Jugoslavije i afirmaciji "nove jugoslovenske realnosti" koja je bila rezultat narodnooslobodilačke borbe. Savez se, istovremeno, trudio da, u okvirima koji su bili propisani u novoj državi, osigura svoj i lični opstanak svojih članova i postojanje i afirmaciju dvaju bitnih elemenata života jevrejske zajednice u Jugoslaviji, i kao zajednice, i na pojedinačnom nivou.

Ova politika je bila jasno definisana i usvojena na prvoj posleratnoj konferenciji Saveza, održanoj marta meseca 1947. godine.⁷⁹³ Pitanje statusa jevrejskih zajednica je bilo ponovo raspravljano na brojnim konferencijama i sastancima Izvršnog odbora u narednom periodu, naročito u periodu kada se brojnost jevrejske populacije značajno smanjila posle organizovanog iseljavanja u Izrael 1948. godine.

Prva posleratna konferencija Saveza je bila održana u Beogradu 29. i 30. marta 1947. godine. Pored prisutnih članova Izvršnog odbora Saveza koji su činili: pretsednik, Fridrih Pops, Albetrt Vajs, potpretsednik i članovi: David Alkalaj, Iso Herman, Sima Alkalaj, Aleksandar Dov Šnajder, Lavoslav Kadelburg, Fred Binder, Adam Merovah i Bencion Levi, i predstavnika Glavnog odbora Saveza, Lazara

---

⁷⁹⁰ AJIM, PK, 1201.

⁷⁹¹ ASMIP, PA, 21/ 1945.

⁷⁹² AJIM, PK, 1197.

⁷⁹³ AJIM, AO, 853.

Margulisa (Margulies), sastanku su prisustvovali i delegati većih jevrejskih opština Jugoslavije. Bili su to: - iz Beograda: Ruben Rubenović i Andrija Kon; -iz Novog Sada: Pavle Lampel i Adi Šrajber (Schreiber); -iz Zagreba: Milan Polak, Leo Singer, Slavko Radej, Rafo Montiljo i Andrija Remenji; -iz Subotice: Reže Erdeš i Stevan Braun; -iz Zrenjanina: Vlada Fišer; -iz Sente: Rudolf Štern, Vilmoš Fleš i Albert Gelbštajn; -iz Sarajeva: Hajim Kamhi i Mirko Levinger; -iz Skoplja: Djordje Blajer i Elijas Baruh; -iz Osijeka: Pavle Vinski; -iz Rijeke: Eržika Kern; - iz Sombora: Nikola Santo; -iz Rrištine: Josip Levi; -iz Splita: Avram Atijas; -iz Pančeva: Oskar Dišgrund (Dischgrund); -iz Zemuna: Brandajz (ime nepoznato).

Konferencija je bila otvorena pozdravnim govorom Fridriha Popsa. On je u svom govoru istakao da su “.. Jevreji Jugoslavije našli svoje mesto u Novoj Jugoslaviji, kao slobodni ljudi, kao ravnopravni građani i kao uspravni Jevreji. Obuhvaćeni bratstvom i jedinstvom i uključeni u veliki polet obnove i izgradnje, obnavljaju i izgradjuju i svoju užu zajednicu u potpunom skladu sa svojim oduševljenim učešćem u velikim stremljenjima i postignućima naše zemlje i njenih naroda. Da je to tako i da se danas nalazimo na pravom putu, u prvom redu imamo da zahvalimo narodno-oslobodilačkoj borbi i njenim velikim tekovinama, u čijem stvaranju su i mnogi pripadnici i naše zajednice učestvovali i za njih se žrtvovali...⁷⁹⁴ Njegov pozdravni govor se završio, u ono doba obaveznim, klicanjem “Živela naša i otdžbina, Federativna Narodna Republika Jugoslavija! Živeo vodja i učitelj naših naroda, Maršal Tito!”⁷⁹⁵

Uvodni referat je podneo Albert Vajs. On je u svom referatu, takodje, jasno podvukao da je sudbina pripadnika jevrejske populacije u Jugoslaviji usko povezana sa sudbinom zemlje u kojoj žive i njenim narodima i da svest o tome treba da dodje do izražaja u svim vidovima delovanja Saveza. Vajs je rekao da je cilj održavanja konferencije bio taj da se sistematizuju dotadašnji napori na organizacionoj rekonstrukciji Saveza, da se utvrdi njegov karakter, sumiraju rezultati dotadašnjeg rada u svim oblastima života i definišu dalji zadaci koji bi trebalo da budu realizovani u budućnosti. Istakao je da svi, pre svega, pri organizovnju svih aktivnosti u okviru jevrejskih opština u novoj Jugoslaviji, treba da budu svesni postojanja dva odredjujuća faktora: “ ... Želim ukazati u prvom redu na činjenice, da je osnovni elemenat naše jevrejske stvarnosti determiniran u punom smislu u našem radu za opštu jugoslovensku stvarnost. Mi smo... (...)... povezani u svemu sa našom zemljom i našim narodima, što treba da dodje do izražaja...

---

⁷⁹⁴ AJIM, PK, 1149.

⁷⁹⁵ AJIM, PK, Isto.

(i u svim delatnostima Saveza)... Drugi elemenat za tu definiciju je naša jevrejska stvarnost u našoj zemlji i jevrejska stvarnost u celom svetu..⁷⁹⁶

Na konferenciji su bili podneti sledeći referati: Referat o statusu Saveza i projektu novih pravila, o čemu je govorio Sima Alkalaj; referat o verskim pitanjima, koji je podneo David Alkalaj; referat o socijalnim pitanjima, koji je pripremio Aleksandar Štajner; referat o imovinskim pitanjima, koji je podneo Avram Mevorah; referat o odnosu Saveza prema jevrejskim organizacijama u inostranstvu, koji je podneo David Alkalaj i referat o kulturnim pitanjima, koji je podneo Lavoslav Kadelburg.

Konferencija nije bila formalni sastanak i imala je konsultativni karakter. Nije bilo predviđeno da donosi bilo kakve definitivne odluke, da se na njoj vrši bilo kakav izbor i donose rešenja o personalim i drugim pitanjima. Jedini konkretan cilj ove konferencije je bio da se razmotri pitanje i donese odluka o sazivanju kongresa svih jevrejskih opština i odredjivanje datuma njegovog sazivanja.

Medjutim, iako su se svi učesnici u svojim diskusijama složili da bi kongres trebalo sazvati u što kraćem periodu, konferencija nije utvrdila ni jedan odredjen datum. Ostalo je da se to, u medjusobnim konsultacijama, uradi naknadno, ali do sazivanja kongresa svih jugoslovenskih jevrejskih opština u posmatranom periodu nije nikada došlo. U narednom periodu, do početka 1953. godine, bilo je održano još pet konferencija, od kojih je poslednja, šesta posleratna konferencija, bila održana u septembru 1952. godine.

Sve konferencije su se bavile, uglavnom, razmatranjem sličnih pitanja i donosile odluke o saradnji Saveza sa medjunarodnim i drugim nacionalnim jevrejskim organizacijama, kao i o rešavanju pitanja statusa, sadržajima i načinu organizacije života i rada jevrejske zajednice u Jugoslaviji.

O potrebi hitnog održavanja kongresa je, inače, bilo raspravljano još u leto 1946. godine, ali je njegovo sazivanje bilo odlagano iz raznih razloga. Prvi put, kada je kongres već bio zakazan za decembar 1945. godine, on nije mogao biti održan zbog nedostatka smeštajnog prostora za delegate koji bi došli iz cele Jugoslavije, kao i zbog nedostatka ogreva neophodnog za zagrevanje prostorija u kojima je kongres trebalo da bude održan. Drugi put, kada je, upravo zbog potrebe da se bar izbegne problem oko zagrevanja prostorija, kongres bio zakazan za juni 1946. godine, morao je biti odložen zbog viših državnih razloga. Naime, Albert Vajs, koji je bio odredjen da rukovodi radom kongresa, bio je pozvan da,

---

⁷⁹⁶ AJIM, PK, Isto.

kao član jugoslovenske državne delegacije učestvuje u radu Međunarodnog suda za ratne zločine u Ninbergu.⁷⁹⁷

Pitanje sazivanja kongresa je bilo postavljano i na konferencijama koje su bile održane u oktobru 1948. godine, kao i na onoj od marta 1950. godine, ali bez konkretnog ishoda. Diskusije na zajedničkom sastanku Izvršnog i Autonomnog odbora od aprila 1950. godine su jasno pokazale razlog stalnog odlaganja u sazivanju kongresa. Pitanje održavanja kongresa je, od perioda donošenja Ustava nove Jugoslavije i proklamovanja odvajanja države od crkve, bilo usko vezivano za promenu statusa Saveza.

Predstavnici jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji su bili zadovoljni statusom koji su njihove opštine uživale i nisu želeli da se on menja, mada su bili svesni da će do toga u budućnosti, ipak, neminovno doći. Opšti zaključak je bio da " ... Što se tiče pitanja statusa opština... ne treba dirati tamo gde je do sada išlo dobro. S tim pitanjem je usko vezano pitanje kongresa, jer ako će se menjati status mora se sazvati kongres. Ne vidimo potrebu za održavanjem kongresa, već mnogo veću potrebu za obaveštavanjem masa, ...(za to su mnogo pogodnije forme konferencija i sastanaka, koji su operativniji i imaju)... isti značaj kao kongres. "⁷⁹⁸

Tokom 1946. i 1947. godine je bilo učinjeno nekoliko pokušaja da se u republičkim centrima održe regionalne konferencije, ali je odziv jevrejskih veroispovednih opština iz republike bio slab i ove regionalne konferencije, iako formalno održane, nisu dale nikakvog suštinskog doprinosa životu i radu jevrejske zajednice u Jugoslaviji, pa se od njihovog sazivanja u narednom periodu privremeno odustalo.⁷⁹⁹ Prva veća i posećenija i plodotvornija regionalna konferencija, za opštine i jevrejske zajednice na teritoriji Bačke, je bila održana u Subotici 21. oktobra 1950. godine, a kao povod za sazivanje i brojnije okupljanje je bila proslava 175. godišnjice od osnivanja Jevrejske veroispovedne opštine u Subotici. Konferenciji su prisustvovali: - iz Beograda: Albert Vajs, predsednik Saveza, Lavoslav Kdelburg, predsednik Autonomnog odbora za pomoć i Bata Gedalja, sekretar Saveza; - iz Subotice: Zoran Lorant, predsednik jevrejske veroispovedne opštine Subotica i članovi njenog predsedništva: Stevan Braun, Ernest Diamant, Eugen Hercl i Nikola Halbror; -iz Sombora: Mirko Gutman, predsednik jevrejske veroispovedne opštine u Somboru i Nikola Santo, članovi predsedništva; - iz Novog Sada: Vilim Šajer, član predsedništva jevrejske veroispovedne opštine u Novom Sadu; -iz Čantavira: Marta Fridman i Marta

---

⁷⁹⁷ AJIM, PK, Isto

⁷⁹⁸ AJIM, PK, 1197.

⁷⁹⁹ AJIM,PK, kutija broj 1149. Vrlo je verovatno da je uzrok slabog odziva opština za učešće na regionalnim konferencijama bio taj što je već bilo formirano uverenje da se sve važne odluke donose u Savezu, odnosno Autonomnom odboru, u Beogradu.

Fuks; - iz Horgoša: Levinger Ljubica; -iz Kanjiže: Josip Štajn. Konferenciji nisu prisustvovali, iako su bili pozvani, predstavnici jevrejskih veroispovednih opština u Senti, Bačkoj Topoli i Bačkoj Palanci.

Konferenciju je kratkim pozdravnim govorom otvorio domaćin, Zoran Lorant. Posle njega je govorio Albert Vajs koji je istakao da je ova konferencija prva od niza regionalnih konferencija koje su planirane da budu održane. Istakao je važnost regionalnih konferencija nad klasičnim konferencijama i sastancima koji se, nužno, održavaju u Beogradu i samim tim donose ograničenja u pogledu broja pozvanih delegata i tema, pri čemu su male jevrejske zajednice slabo zastupljene, a slabo se diskutuje i o njihovim specifičnim problemima. Zatim je obavestio prisutne o radu Saveza na organizaciji i realizaciji aktivnosti u svim oblastima jevrejskog života u Jugoslaviji u donekle izmenjenim uslovima posle odlaska triju alija za Izrael i prestanka dobijanja stalne i redovne materijalne pomoći od strane Svetskog jevrejskog kongresa, koja se distribuirala posredstvom Džointa i drugim temama.

Posle njega su govorili i svi prisutni, iznoseći svoja zapažanja i dajući predloge koje bi postojeće probleme u njihovim zajednicama, i na koji način, trebalo, kao najurgentnije, rešiti. Diskusija je nametnula zaključak da je trenutno najurgentnije pitanje bilo problem uredjenja zapuštenih grobalja, od kojih su mnoga bila potpuno opustošena, u toj meri da na njima nije bilo čak ni nadgrobnih spomenika. Odlučeno je da bi groblja trebalo urediti i najmiti čuvara, koji bi na groblju i stanovao, a tamo gde su groblja napuštena bar staviti neko obeležje da je tu nekada postojalo jevrejsko groblje. Zatim, bilo je odlučeno da opštine odluče, i predlože Savezu, koje bi od napuštenih nepokretnosti trebalo prodati. Konstatovano je i da će jevrejskoj populaciji biti teško da pristojno preživi nailazeći period bez materijalne pomoći Svetskog jevrejskog kongresa, odnosno Džointa, te je odlučeno da se ova međunarodna jevrejska institucija zamoli da ponovo preispita svoju odluku o povlačenju svojih programa za pomoć stanovništvu iz Jugoslavije.⁸⁰⁰

U Zagrebu je 28. i 29. septembra 1949. godine bila održana konferencija savetovanje lekara–psihijatarata. Konferenciju je svojim govorom otvorio David Alkalaj.⁸⁰¹ U svom govoru on je istakao glavne zadatke koji su stajali pred medicinskim odborima koji su bili osnivani pri svim jevrejskim opštinama širom Jugoslavije. Govorio je o potrebi organizovanja sveobuhvatne brige o deci, o radu na lečenju tuberkoloze i neuroza, oboljenja koja su bila veoma raširena medju jevrejskim stanovništvom, naročito

---

⁸⁰⁰ AJIM, PK, 1197.

⁸⁰¹ AJIM, AO, 285.

medju povratnicima iz logora, o problemima kod snabdevanja lekovima, kao i potrebi da se radi na zdravstvenoj edukaciji i prevenciji kod stanovništva.

Svrha ove konferencije je bila da se lekari upoznaju, razmene svoja iskustva i razmotre koji bi bili najdelotvorniji načini da se jevrejskoj populaciji u Jugoslaviji pruži neophodna pomoć kako bi, posle svih preživljenih ratnih trauma, povratila i sačuvala mentalno zdravlje. Konferenciji su prisustvovala 42 učesnika, od kojih su njih 37 bili psihijatri jevrejske nacionalnosti, iz Zagreba, Beograda, Sarajeva, Osijeka, Zrenjanina, Skoplja i Novog Sada, a petorica su bili gosti iz rukovodstva Saveza. Na konferenciji je bilo odlučeno da se organizuju zubarske i rendgenske ambulante za stanovništvo kako bi mogli da pomognu što većem broju osoba koje su zbog neadekvatne ishrane, dentalne higijene i drugih okolnosti imali probleme sa zubima, kao i da se ukaže pomoć velikom broju tuberkoloznih i neuroloških bolesnika. Od strane Autonomnog odbora je bio formiran Nadzorni savet za pomoć čiji je zadatak bio da radi na raspodeli medicinske pomoći i na ostvarenju koordinacije izmedju Autonomnog odbora Saveza i nadležnih zdravstvenih odbora pri Jevrejskim opštinama.⁸⁰² Ovoj konferenciji je, kao gost, prisustvovao i Frederik Vajt, predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa za Jugoslaviju. On je o toku rada na konferenciji i zaključcima koji su bili doneti obavestio nadležne organe u ovoj instituciji.

28. novembra 1947. godine u Bogradu je bio održan sastanak Autonomnog odbora Saveza sa predstavnicima svih većih jevrejskih opština iz cele Jugoslavije. Ovom sastanku je prisustvovao i Frederik Vajt, predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa u Jugoslaviji. Sastanak je protekao u zategnutoj i hladnoj atmosferi, kako je to bilo istaknuto u zapisniku. U diskusijama, kroz postavljena pitanja i rasprave o aktuelnim pitanjima, provejavale su feredalističke tendencije, borba za prevlast i osvajanje glavnog mesta medju jevrejskim opštinama u Jugoslaviji. Sticao se utisak da je izbor federacije kao modela državnog uredjenja Jugoslavije naveo rukovodstva pojedinih jevrejskih opština da požele da isti model primene i na organizaciji Saveza i njeogovih organa, a naročito Autonomnog odbora. Najveće rivalstvo je bilo ispoljeno izmedju zagrebačke i beogradske jevrejske opštine.

Autonomnom odboru su bile upućene oštre zamerke. On je bio optužen da želi da preuzme primat u jevrejskoj zajednici Jugoslavije i faktičku vlast nad svim opštinama. Medjutim, pokušaj diskreditovanja Autonomnog odbora pred predstavnikom Svetskog jevrejskog kongresa nije bio uspešan

---

⁸⁰² AJIM, AO, Isto.

i ova organizacija je nastavila sa svojom uobičajenom praksom i načinom rada u staranju oko jevrejske zajednice u Jugoslaviji, ukazujući i dalje puno poverenje Autonomnom odboru.⁸⁰³

Problem nepoverenja Autonomnom odboru, koje je, unekoliko, bilo moguće razumeti obzirom da su svi njegovi članovi bili, istovremeno, i članovi Izvršnog odbora Saveza, je bio prevaziđen tako što je on bio proširen sa šest novih članova, predstavnika jevrejskih veroispovednih opština iz Zagreba, Skoplja, Subotica i Sarajeva. Bili su to: -iz Zagreba: Arpad Han, Rafael Montiljo i Andrija Remenji; iz Skoplja –Djoka (verovatno Djordje) Blajer; iz Subotice –Stevan Braun i iz Sarajeva –Hajim Kamhi.⁸⁰⁴

Zapisnici sa sastanaka Izvršnog odbora i radnih tela Saveza u toku perioda 1949- 1952. godine nam pokazuju da je jevrejsko jugoslovensko rukovodstvo u potpunosti bilo svesno činjenice da su se društvene i državne okolnosti bitno promenile u odnosu na okolnosti koje su karakterisale predratni period. Možemo reći da su članovi jevrejskog rukovodstva na ovim sastancima razradjivali metode i način samoograničavanja i način nastupa izvan svoje zajednice, u saobraćanju sa pripadnicima šire društvene sredine i državnim organima.⁸⁰⁵ Svesni da žive u novoj realnosti i pod stalnim nadzorom režima koji se sprovodio u svim sferama života nove Jugoslavije, smatrali su da je poželjno da postoji izvestan stepen samoograničavanja i opreznosti u nastupu i on je bio formulisan na ovim sastancima.

Na sastancima je bilo diskutovano i o drugačijim modelima utemeljenja jugoslovenske jevrejske zajednice i kao najpodesnije je bio prihvaćeno rešenje prema kome je jevrejska zajednica u Jugoslaviji prvenstveno bila određena kao nacionalna organizacija, sa specifičnim kulturnim i verskim obeležjima.

U skladu sa novoproklamovanim primarnim karakterom, Albert Vajs, predsednik Saveza, je predložio da bi najprikladniji naziv za Savez jevrejskih verskih opština u narednom periodu bio Savez jevrejskih opština FNRJ čime je iz naziva bilo uklonjen termin koji je asociirao na versku pripadnost članova Saveza.⁸⁰⁶ Medjutim, ova promena u nazivu nije bila izvedena odmah, već tek na Šestoj konferenciji svih jugoslovenskih veroispovednih opština, septembra 1952. godine, kada je postalo jasno da novonastale okolnosti zahtevaju prilagodjavanje osnovnog karaktera Saveza novonastalim društvenopolitičkim okolnostima.

---

⁸⁰³ AJIM, AO, 461.

⁸⁰⁴ AJIM, PK, 1179.

⁸⁰⁵ Kerkanen A, 2001, str 86..

⁸⁰⁶ AJIM, AO, 325.

Rukovodstvo Saveza je, u svom snalaženju u aktuelnim okolnostima i formulisanju stavova koji su se, u krajnjem ishodu, pokazali kao društveno najprihvatljiviji i najpovoljniji za dobro pozicioniranje i jevrejske zajednice, značajnu pomoć dobijalo od Moše Pijade.

Moša Pijade zvanično nikada nije bio učlanjen u Savez i nije ni na koji način potencirao svoju pripadnost jevrejskom nacionalnom korpusu. Međutim, on je, faktički, bio spona i posrednik između rukovodstva jevrejske nacionalne zajednice i jugoslovenskih državnih organa. Privatno, održavao je srdačne i prijateljske odnose sa svojim sunarodnicima, koji su mu se često obraćali za savet, službeno ili privatno, kada je bilo potrebno doneti neku od odluka koja je bila od važnosti za celokupnu jugoslovensku jevrejsku populaciju.

O tome nam rečito svedoče navodi iz pisma koje je David Alkalaj 15. maja 1946. godine uputio Albertu Vajsu, koji je tada boravio u Nirnbergu kao član Državne delegacije za ratne zločine. "... Kao sam ti ranije već pisao, izbori su prošli odlično: samo jedna lista. ...(...) duh saradnje i dalje traje i vredno se radi... (posetili su, radi konsultacije, Mošu Pijade) ...U pogledu imovine, podneli smo Moši tri akta. Prvi se tiče povraćaja imovine ugaslih opština i u tom pogledu nam je obećao da će se najverovatnije doneti dobro i povoljno rešenje. Drugi se tiče povraćaja imovine Jevrejima koji istu traže iz inostranstva preko punomoćnika, pošto su sudovi stali na gladište da treba vratiti samo onima koji su tu. Naime, takva je praksa od skora. ... (...) Javni tužilac je tražio odnosno podneo predlog da se ne vraća imovina onim licima koja se nisu vratila u zemlju, obrazlažući to njihovim neprijateljskim stavom prema zemlji i svakako ne misleći pri tom na Jevreje. U tom pogledu se nismo mogli složiti sa Mošom koji nam je zamerio što to pitanje nismo rešili blagovremeno, kad nas je na to upozorio... (...) On sada deli mišljenje javnog tužioca. Videćemo šta će rešiti Narodna Skupština. Najzad smo dali u trećem aktu niz primera generalno u pogledu primene zakona o povraćaju, koja po našem mišljenju nije u skladu sa intencijama zakonodavca, s obzirom na sve veća ograničenja i protivljenje Uprave narodnih dobara i javnog tužioca. Moša se privatno složio sa nama, ali je njegovo mišljenje da treba poštovati postojeću zakonsku regulativu i tražiti način da se stvari pozitivno reše.

Naravno da smo razgovarali i o drugim stvarima. O statusu našem, na primer. On sam ne zna šta smo mi: religiozna ili nacionalna grupa, ili ni jedno od toga. Savetovao je da dobro razmislimo i opredelimo se onako kako će to za našu zajednicu biti najbolje u novoj životnoj realnosti. ... (...) On ne

zna ni koja je vlast nadležna za naše opštine i da to treba da rekonstruišemo iz opšte konstitucije narodnih vlasti i ukoliko hoćemo, da sami damo inicijativu za to..."⁸⁰⁷

O karakteru odnosa koje je Moša Pijade imao sa rukovodiocim Saveza svedoči i pregled dnevnih obaveza koji je za 16. maj 1950. godine sačinio Albert Vajs, tada potpretsednik Saveza. U svom ličnom podsetniku, Vajs je, između ostalih planiranih tekućih obaveza, zapisao i : "... Zatražiti posetu kod Moše da bi se raspravila sledeća pitanja: a) Izdavanje knjige o zločinima okupatora;⁸⁰⁸ b) izlet u Izrael; c) Izveštaji Hitahduta o akciji za obrazovanje društva prijatelja Izrael-Jugoslavija, te mišljenje za obrazovanje sličnog društva u našoj zemlji..."⁸⁰⁹ Kako vidimo, Vajs je o Moši Pijade razmišljao sasvim neformalno, kao o starom prijatelju, koji je bio upoznat sa događanjima, ne samo u okviru jevrejske zajednice u Jugoslaviji, već i u jugoslovenskim iseljeničkim krugovima u Izraelu.

Moša Pijade je, takodje, odigrao važnu ulogu prilikom donošenja odluke narodnih vlasti da se odobri rad Džointa u Jugoslaviji. On je ukazao na višestruku korist koju narodne vlasti mogu imati od dopuštanja predstavniku Džointa, odnosno SJK, da stalno boravi u Jugoslaviji. Najpre, preko Džointa su u zemlju, preko Narodne banke, stizale velike količine konvertibilne valute, uglavnom američkih dolara, koja je bila transferisana. Savezu su doznake iz inostranstva bile isplaćivane u dinarima, a povećavale su se devizne rezerve Jugoslavije. Zatim, preko Džointa su u Jugoslaviju stizale i velike količine osnovnih životnih namirnica, odeće, lekova i sredstava za higijenu u kojima je zemlja oskudevala. Na taj način je bar jedan deo jugoslovenskog stanovništva, naročito među pripadnicima tzv. "neproaktivnih zanimanja", kakvih je među pripadnicima jugoslovenske jevrejske populacije bilo najviše, bio donekle zbrinut u osnovnim životnim potrebama. Iako je najveći deo bio raspodeljivan članovima jevrejske zajednice u Jugoslaviji, izvesne količine su, kako smo to već pokazali, stizale i do nejevrejskog stanovništva. I najzad, ali ne i najmanje važno, je bilo stvaranje pozitivnog raspoloženja među pripadnicima jevrejskog stanovništva u inostranstvu, naročito SAD u kojima je uticaj pripadnika jevrejskog nacionalnog korpusa, zbog svoje brojnosti i finansijskog potencijala, imao značajan uticaj na vođenje državne politike, što je, u neposrednom posleratnom periodu, predstavljalo jednu od važnih komponenti sa kojom je nova Jugoslavija morala računati.⁸¹⁰

Nacionalno poreklo Moše Pijade je dobro iskoristilo i državno rukovodstvo nove Jugoslavije. Neposredno posle oslobodjenja Beograda, u periodu kada su narodne vlasti nove Jugoslavije želele da

---

⁸⁰⁷ AJIM, PK, 1149.

⁸⁰⁸ Radi se o knjizi "Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji".

⁸⁰⁹ AJIM, PK, 1201.

⁸¹⁰ Prema: Kerckanen A, 2001, str. 101-104.

pokažu svoju demokratičnost i širinu u postupanju sa verskim zajednicama, Moša Pijade je bio izabran da, kao zvanični predstavnik AVNOJ prisustvuje osvećenju Sinagoge u Beogradu, 2. decembra 1944. godine. Ovaj potez narodnih vlasti je bio pozitivno ocenjen od strane celokupne svetske demokratske javnosti, a naročito kod pripadnika jevrejskog nacionalnog korpusa širom sveta.

Moša Pijade lično nikada nije pripadao cionističkom pokretu, ali je pokazivao razumevanje za težnje svojih sunarodnika za iseljavanjem u Izrael i pružao je Savezu svaku vrstu pomoći u tom pogledu.⁸¹¹ Mada se zvanično ogradjivao od direktnog angažovanja u organizovanju pojedinih aspekata života jugoslovenske nacionalne zajednice, ostalo je zabeleženo da je pružio direktnu pomoć Savezu kada se ovaj, posle proglašenja države Izrael, obratio narodnim vlastima nove Jugoslavije za odobravanje izvodjenja alija.⁸¹²

Prilikom zvaničnih poseta predstavnika države Izrael, Moša Pijade se, redovno, nalazio u sastavu delegacija koje su bile zadužene za prijem i razgovor sa gostima. Tako je, prilikom osvećenja spomenika žrtvama fašizma i jevrejskim žrtvama, 1952. godine⁸¹³, zajedno sa rukovodstvom Saveza, bio organizator prijema za predstavnike Izraela koji su prisustvovali svečanostima. O tome je Bilten pisao : “Na dan 6. septembra po podne delegate iz inostranstva. (...) primio je u zgradi Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ drug Moša Pijade, Potpretsednik Prezidijuma Narodne Skupštine i član Politbiroa KPJ.”⁸¹⁴

“...Drug Pijade zadržao se u vrlo srdačnom razgovoru sa delegatima te je nazdravio mladoj državi Izrael. Kraćim govorima pozdravili su ga Anselm Reiss, Dr. Judah Shapiro, Armand Schliesselman, Dr Renzo Bonfiglioli i Dr. Meir Weltman, koji mu je—u ime jugoslovenskih Jevreja u Izraelu predao poklon, arheološku iskopinu sa područja Izraela, još iz vavilonsko-asirskog doba, opeku sa natpisima na klinastom pismu.”⁸¹⁵

“...Sledećeg dana Poslanik države Izrael, g. Moše Išaj, priredio je... prijem za delegate i članove diplomatskog kora) ...Na prijemu je prisustvovao i drug Moša Pijade..”⁸¹⁶

Politika prilagodjavanja je bila neophodna u oblasti organizacije kulturnog, verskog života i ispoljavanja osobenih obeležja nacionalne manjine kod svih nacionalnih i etničkih zajednica u novoj

---

⁸¹¹ AJIM, PK, 1201.

⁸¹² AJIM, PK, Isto.

⁸¹³ U pitanju su bile svečanosti osvećenja spomenika u Zagrebu, Djakovu, Novom Sadu, Boeogradu i Sarajevu.

⁸¹⁴ Bilten, broj 9-11, Beograd, 1952, str. 24..

⁸¹⁵ Bilten, broj 9-11, Beograd, 1952, str. 22.

⁸¹⁶ Bilten, broj 9-11, Beograd, 1952, str.24.

Jugoslaviji, koja je po ovim pitanjima imala formirana shvatanja i stavove, ponekad bitno različite od onih koj su vladali u predratnom periodu. Rukovodstvo jevrejske zajednice se trudilo da napravi sopstvenu analizu novostvorene situacije i preduzme sve neophodne mere kako bi se stvorile pretpostavke da se njihova zajednica, očuvavši svoj nacionalni identitet, uspešno pozicionira u skladu sa zahtevima koji su se pred nju postavljali.

Period obnove i izgradnje je bio obeležen stalnim svesnim naporima da se sve oblasti postojanja i delatnosti jugoslovenske jevrejske zajednice i njenih članova, uključujući doslovno svakog od njenih pripadnika, od najstarijih do najmladjih, od manuelnih radnika i domaćica do studenata i visokih intelektualaca, od običnih gradjana do visokih rukovodilaca, prilagode projektnoj slici poželjnog profila “novog čoveka” u posleratnom jugoslovenskom društvu. Rezultat ovih stalnih napora nije izostao i na kraju posmatranog perioda je u potpunosti bila postignuta željena predstava o prirodi jevrejske zajednice u novoj Jugoslaviji.

Jugoslovenska jevrejska zajednica je u novim uslovima, zadržavši i dalje obeležja bitna za njeno odredjivanje kao posebne nacionalne grupacije, svesno i planirano prošla kroz neophodne procese transformacije i modernizacije koji su bili neophodni da osigura svoj opstanak i, posle neznatne stagnacije u periodu posle odlaska velikih alija i iseljenja više od polovine svog stanovništva u Izrael, napredak i razvoj u narednom periodu.

Upotrebu termina “prilagodjavanje” ne bi trebalo shvatiti u negativnom smislu. Uslovi koji su vladali u novom uredjenju države su bili onaj faktor koji je jevrejskom rukovodstvu diktirao mere čije je ispunjavanje bilo od vitalne važnosti za trenutnu legitimnu i ravnopravnu poziciju i osiguravanje preduslova za dalji opstanak jugoslovenske jevrejske zajednice u izmenjenim društveno-političkim uslovima u novoj jugoslovenskoj državi. Krajnji cilj procesa stalnog i sistematskog prilagodjavanja je bilo osiguravanje kontinuiteta postojanja jugoslovenske jevrejske zajednice pod uslovima i na način koji je sa puno veštine i diplomatskog pristupa uobličavalo jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo, u stalnoj vezi sa Svetskim jevrejskim kongresom i drugim međunarodnim jevrejskim organizacijama.

Pri tome, treba naglasiti da jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo, iako se ni u jednom trenutku nije dvoumilo oko činjenice da pripada jedinstvenom jevrejskom korpusu, nije bezrezervno i automatski preuzimalo postojeće modele koji su sa uspehom funkcionisali u nekoj od drugih jevrejskih zajednica u svetu. Ono je svoje procene o potrebi preduzimanja pojedinih konkretnih akcija i načinu na koji će one biti izvedene donosilo samostalno, ne pridržavajući se doslovno preporuka i sugestija velikih donatora i

finansijera koji su pokušavali da nametnu svoje vidjenje i formu rešavanja nekog problema, čak ni po cenu nastanka konfliktna situacije, kako smo to već pokazali na primeru saradnje sa predstavnikom Džointa, Frederikom Vajtom, u neposrednom posleratnom periodu. Jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo je rado prihvatilo materijalnu i savetodavnu pomoć SJK i trudilo se da ispoštuje njegove sugestije, ali isključivo u onoj meri i formi koja je mogla da zadovolji osnovni imperativ—da niukoliko ne ugrozi položaj pripadnika jevrejske zajednice u Jugoslaviji i dovede u pitanje njen opstanak kao posebne nacionalne grupacije.

Sa početkom 1950. godine, nastupio je novi period u životu jugoslovenske jevrejske populacije. Naime, poslednjeg dana prethodne godine Džoint je prekinuo sa svojim programima neposredne pomoći jugoslovenskom jevrejskom stanovništvu i njegov predstavnik je napustio Jugoslaviju. Da bi obezbedilo dodatna materijalna sredstva i nastavilo sa radom bez stalne materijalne pomoći SJK i Džointa, rukovodstvo Saveza je bilo prinudjeno da izvrši prodaju preostalih napuštenih imanja i nepokretnosti.⁸¹⁷

Ukidanje neposredne i stalne materijalne pomoći Svetskog jevrejskog kongresa nije, međutim, značilo da je jugoslovenskim Jevrejima i generalno bila ukinuta materijalna pomoć. Ona je i ranije pristizala iz raznih izvora, od raznih međunarodnih organizacija, pa je i dalje bilo nastavljeno sa tom praksom.

Novčana pomoć koju je Džoint predao Savezu neposredno pred napuštnje svog programa u Jugoslaviji je, za ondašnje prilike, bila znatna. Ostalo je zabeleženo da je pomoć za poslednja tri meseca 1949. godine iznosila 7. 676.403,00 dinara.

Od te sume 800.000,00 dinara je bilo predviđeno da bude stavljeno na raspolaganje Autonomnom odboru za potrebe daljeg pomaganja jevrejskog stanovništva u Jugoslaviji, a prema izraženim potrebama. Oko 1.500.000,00 dinara je namenski izdvojeno za potrebe finansiranja pripreme i izvođenja trećeg talasa iseljavanja u Palestinu. Za potrebe finansiranja rada Doma staraca u Zagrebu je bilo je određena suma 2.400.000,00 dinara. Preostali iznos od 2.976.403,00 dinara je trebalo da se upotrebi za pokrivanje bolničkih troškova lečenja i dijetalne ishrane svih članova jevrejske zajednice koji su bolovali od neke teške bolesti, kao i za potrebe zbrinjavanja dece.⁸¹⁸

---

⁸¹⁷ AJIM, AO, 325.

⁸¹⁸ AJIM, PK, 902.

Materijalna pomoć je i dalje, u najvećem delu, bila korišćena za aktivnosti zajednice. Oko šezdeset procenata od ukupnih sredstava je bilo korišćeno za potporu jevrejskom stanovništvu koje zbog svog statusa nije moglo bude uključeno u državni socijalni sistem, niti je posedovalo kartice kojima je bilo, u raspoloživoj meri, obezbeđeno garantovano snabdevanje u hrani i robi široke potrošnje, budući da se i dalje bavilo zanimanjima koja su pripadala privatnom sektoru.⁸¹⁹

Sredstva dobijena na ovaj način su bila korišćena na dva načina: jedan deo je služio za zadovoljenje životinih potreba članstva u jevrejskim opštinama kojima su te nekretnine pripadale, a drugi deo je bio uplaćivan na poseban račun kod Narodne banke. Zaključno sa 10. oktobrom 1949. godine iznos svih pologa na ovom računu je bio 31.395.443,47 dinara.⁸²⁰

Ostatak je trebalo da bude upotrebljen za zbrinjavanje jugoslovenskih iseljenika u Izrael, u početnom periodu, dok ne budu pronašli neko zaposlenje ili drugi izvor prihoda. Deo od 221.293,00 dinara je bio namenski izdvojen i položen na takozvani "pupilni račun" i trebalo je da posluži kao pomoć jugoslovenske jevrejske zajednice zbrinjavanju dece bez roditelja koja su iz Jugoslavije iselila u ovu državu.⁸²¹

Shodno odredbama Trgovinskog sporazuma koji je bio potpisan između vlada Jusuoslavije i Izrela od septembra 1948. godine, ovi računi su dobili transferibilni status, i time je bilo omogućeno transferisanje položenih sredstava u američke dolare i, posle, u izraelske funte, kako bi mogao biti upotrebljen u svrhu za koju je bio prikupljen.⁸²²

Jugoslovenski Jevreji su dobrovoljnim priložima i prodajom nekih od zemljišta ugaslih opština, t.j. onih opština u kojima, posle ratnih pustošenja i odlaska preživelih stanovnika za Izrael, nije više bilo potrebe za njihovim postojanjem, prikupili 4.318.528,00 dinara i predali izraelskom poslaniku kao doprinos jugoslovenske jevrejske zajednice izgradnji mlade jevrejske države.⁸²³

Sa stanovišta većine članova jugoslovenske jevrejske zajednice, nastojanja Saveza oko usmeravanja i organizovanja njihovog svakodnevnog života u novim uslovima su, u najvećoj meri, bila prihvatljiva i nailazila su na relativno spreman i dragovoljan odziv. Ponekad se dešavalo da pojedini članovi jugoslovenske jevrejske zajednice, narocito stanovnici manjih mesta u kojima nije bilo

---

⁸¹⁹ AJIM, AK, Isto.

⁸²⁰ AJIM, PK, Isto.

⁸²¹ AMIJ, KMJ, I – 3 - b/358.

⁸²² AMIJ, Isto.

⁸²³ AJIM, PK, 1201.

mogućnosti za formiranje gradskih JVO i u kojima je, zbog toga, bilo nemoguće organizovati intezivni rad i održavanje akcija sa specifično jevrejskim predznakom, i suviše bukvalno i dosledno shvatatali da je za njihov opstanak i prosperitet neophodno da se po svaku cenu uklope i doslovno prihvate bas sve obrasce i načine ponašanja koji su bili poželjni i koji su se očekivali od pripadnika jednog novog, na komunističkim i ateističkim principima uređenog društva.

Tako je dolazilo do pojave, vrlo neobične i, od strane rukovodstva Saveza nedovoljno ozbiljno tretirane u prvim posleratnim godinama⁸²⁴, naročito u periodu kada je skoro sva njegova pažnja bila usmerena na organizaciju i izvodjenje velikih alija i konsolidaciju i intezivan rad na reorganizaciji preostalih opština i očuvanju bar njihovih osnovnih funkcija, da veliki deo jevrejskog stanovništva bude zahvaćen procesom neosetne i nesvesne dobrovoljne asimilacije. To je predstavljalo svojevrsan paradoks, jer, za razliku od ostalih "... komunističkih zemalja istočnog bloka u kojima su ...(pripadnici tamošnjih jevrejskih zajednica)... bili podsticani da to učine, u Jugoslaviji prema pripadnicima jevrejske zajednice nisu bile upotrebljavane represivne metode."⁸²⁵ Pripadnici jugoslovenske zajednice su se, iz tog razloga, prilikom izjašnjavanja po nacionalnom pitanju, u svakodnevnim situacijama, najpre deklarirali kao Jugosloveni, pa tek onda kao Jevreji.⁸²⁶

Pripadnici srednje i mlađe generacije, naročito srednjoškolske i studentske omladine, a takodje i žene, kao i osobe koje su imale zaposlenje u državnim službama ili preduzećima su, kao i pripadnici svih ostalih jugoslovenskih naroda, u skladu sa postojećom državnom politikom, bili obuhvaćeni političko-propagandnim radom u okviru neke od masovnih organizacija koje su okupljale pripadnike starosne, polne ili strukovne grupe kojoj su oni pripadali.

Žensko stanovništvo je bilo obuhvaćeno radom organizacije Antifašističkog fronta žena (u daljem tekstu AFŽ). Smatralo se da je svakoj ženskoj osobi kod koje postoje pozitivna raspoloženja prema tekovinama narodnooslobodilačke borbe bilo mesto u redovima AFŽ. U ovu organizaciju su se uključivale sve starosne i kvalifikacione kategorije žena, i u okviru nje su izvršavale zadatke koje su pred njih bili postavljani. U periodu obnove i izgradnje, kada je, kao podsticajna mera u proizvodnji, bio uveden sistem takmičenja i udarništva, i pripadnice ženske jevrejske populacije su uzele učešća u takmičenju. One su u tome postigle zavidan uspeh. Obzirom na nizak procenat njihovog učešća u ukupnom broju žena koje su u periodu 1946–1948. godine radile u industriji, broj članaka u "Borbi" i "Politici" u kojima se

---

⁸²⁴ Čerešnješ I, *Caught in the Winds of War. Jews in the former Yugoslavia* (u daljem tekstu Čerešnješ I, 1999), Jerusalem, 1999.

⁸²⁵ Prevod autora. Čerešnješ I, 1999, str 27.

⁸²⁶ Prema: Čerešnješ, 1999.

govori o postignutim uspesima u proizvodnji, a u kojima se spominju pripadnice jevrejske populacije⁸²⁷ je zavidan. U posmatranom periodu, broj članaka u kojima se govori o postignutim uspesima, one se spominju, najčešće kao pripadnice radnih grupa ili raznih sekcija, a redje kao zaslužni pojedinci, u oko 140 napisa.

Najveći pojedinačni uspeh u proizvodnji, u ovom periodu je ostvarila Matilda Baruh, radnica tekstilne industrije iz Beograda. Matilda je pre rata radila u preduzeću za proizvodnju tekstila "Elka". Kada se, posle preživljenih strahota izbeglištva i sakrivanja za vreme rata, vratila u Beograd, ponovo se zaposlila u istom preduzeću iz kojeg je kasnije nastala fabrika tekstila "Partizanka". Ona je radila vredno i samopregorno i po nekoliko puta prebacivala predviđenu normu, tako da su je počeli upoređivati sa Alijom Sirotanovićem. Bila je proglašavana udarnicom tri puta, "... prvi put to je bilo kada su počeli da uvode to takmičenje, pa sve dotle dok ga nisu prekinuli."⁸²⁸ Matilda Baruh je za svoj rad bila nagradjena i visokim priznanjem: dobila je Orden rada. Kao najuspešniji radnik omladinac, ona je 1948. godine bila izabrana da, u ime grada Beograda, preda rodjendansku štafetu Josipu Brozu Titu.⁸²⁹

Žene su, medju pripadnicama svoga pola, radile i na realizaciji političko–vaspitnih i socijalno–humanitarnih akcija, na prosvetivanju i objašnjavanju karaktera nastalih promena u jugoslovenskom društvu i potrebe da se i pripadnice jugoslovenske jevrejske populacije na svaki način aktivno uključe i daju svoj doprinos obnovi i izgradnji države i društva. Od najvećeg značaja je bio njihov rad medju pripadnicama starije generacije koja nije bila formalno zaposlena, pa tako nije ni bila obuhvaćena ideološko–propagandnim radom koji je bio, u raznim formama, sprovedjen u svim preduzećima i ostalim radnim organizacijama. Rad Ženske sekcije, koja je, kao jedna od prvih, bila formirana pri obnovljenom Savezu, je bio organizovan i sprovodio se po uzoru na rad u organizacijama AFŽ, pri čemu su članice, ne izjašnjavajući se o tome eksplicitno i otvoreno, trudile da, u svojim privatnim kontaktima i druženjima i,

---

⁸²⁷ S obzirom da u novinskim tekstovima, naravno, nismo naišli na nacionalnu identifikaciju, određivanje smo izvršili na osnovu sopstvene procene zasnovane na poznavnju ženskih ličnih imena kod Jevreja. Upravo iz razloga što je, u posleratnom periodu, u skladu sa projektovanom nacionalnom politikom, svuda bila izostavljena nacionalna odrednica, slobodni smo da tvrdimo da je, medju onima koji su poneli naziv udarnika ili bili pohvaljeni za neki uspeh u radu na obnovi i izgradnji zemlje, pripadnika jevrejske nacionalnosti bilo i više nego što bi se to, primenjujući sistem identifikacije prema ličnim imenima, moglo pretpostaviti. Naime, veliki broj jugoslovenskih Jevreja je, u strahu od antisemitizma u predratnom periodu, svoja lična imena zamenio imenima koja su bila u upotrebi kod pripadnika većinskog stanovništva. Mnogi od njih su takva imena zadržali i u posleratnom periodu. Za mnoge od pretpostavljenih osoba nije bilo moguće izvršiti identifikaciju ni uvidom u matične knjige pojedinih jevrejskih veroispovednih opština jer je, usled stalno prisutne fluktuacije radno sposobnog stanovništva, bilo teško utvrditi na teritoriji koje opštine je dotična osoba bila upisana u matične knjige, te su se provere svodile na konsultacije sa savremenikima, poznavaoacima sastava članstva u okviru jevrejske zajednice.

⁸²⁸ Iz sećanja Matilde Baruh. Almuli Jaša, *Živi i mrtvi* (u daljem tekstu Almuli J, 2002), Beograd 2002, str 30.

⁸²⁹ Prema: Almuli J, 2002.

u to doba naročito omiljenim vidovima okupljanjima, "čajankama", obeleže sve značajnije datume iz oblasti jevrejskog verskog života i tradicije, te tako pomognu i očuvanju specifičnog jevrejskog nacionalnog duha i identiteta.

Srednjoškolska i studentska omladina je bila obuhvaćena radom Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (u daljem tekstu USAOJ), koji se maja 1946. godine transformisao i poneo naziv Narodna omladina Jugoslavije (u daljem tekstu NOJ). Propagandni rad na borbi za očuvanje tekovina narodnooslobodilačke borbe i afirmaciji novih vrednosti u društvenom i političkom životu Jugoslavije je bio najjači upravo medju omladinom koja je predstavljala najširu bazu i rezervoar budućih radnika i kadrova na koje se računalo da svojim zalaganjem, svojim radom i na svojim plećima iznesu glavni teret obnove i izgradnje nove Jugoslavije.

Pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije iz ove starosne grupe su, takodje, bili obuhvaćeni propagandnim radom i oni su se rado i spremno odazivali pozivima za učlanjenje i učešće u svim akcijama čiji je inicijator bio USAOJ (NOJ). Delujući preko omladinskih aktiva, USAOJ (NOJ) je u periodu obnove bio nosilac radnih akcija lokalnog, republičkog i saveznog značaja. Aktivnost omladine na radnim akcijama se nije svodila isključivo na fizički rad. Radne akcije su, istovremeno, predstavljale i značajnu formu političkog obrazovanja omladine i nacionalnog zbližavanja. Omladinci, pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije su, kao pripadnici omladinskih radnih brigada, učestvovali na radnim akcijama lokalnog i regionalnog karaktera kao i na izgradnji železničkih pruga Brčko–Banovići⁸³⁰ i Šamac–Sarajevo, a takodje i na izgradnji auto puta Beograd–Zagreb.

Oni su na radnim akcijama pohađali razne obrazovne i političke kurseve, bivali primani u članstvo Saveza komunističke omladine Jugoslavije i pripremani da jednoga dana postanu kandidati za prijem u redove Komunističke partije Jugoslavije. Uz omladince, pripadnike jevrejske populacije u Jugoslaviji, na izgradnji železničke pruge Šamac–Sarajevo je, pored ostalih internacionalnih brigada, radila i brigada sastavljena od omladinaca iz Izraela koji su se sa roditeljima iselili u ovu zemlju u okviru organizovanih alija. Ovi mladi ljudi su svojim samopregornim dobrovoljnim radom i zalaganjem pokazivali svoju ljubav prema bivšoj domovini i solidarnost sa svojim sunarodnicima.⁸³¹

Najzad, sve odrasle osobe zaposlene u državnom sektoru su bile obuhvaćene radom organizacije Narodnog fronta Jugoslavije (u daljem tekstu NFJ), kao pripadnici Jedinstvenog saveza radnika i

---

⁸³⁰ Arhiv Jugoslavije, fond Uprava pruge Brčko–Banovići, 360, 13/2.

⁸³¹ ASMIP, PA, 50/ 1950.

nameštenika Jugoslavije (u daljem tekstu JSRNJ) koji je bio kolektivno uključen u ovu organizaciju. Organizator i pokretačka snaga NFJ je bila Komunistička partija, mada se to nije formalno priznavalo. Preko organizacije NFJ, odnosno JSRNJ, organizovanjem raznih predavanja, kurseva i drugih akcija, u kojima je dobrovoljno učešće bilo nešto što se podrazumeva samo po sebi, Komunistička partija je, na posredan način ostvarivala uticaj na političko i idejno usmeravanje građana Jugoslavije ka izgradnji socijalizma.

Jugoslovenski građani, pripadnici jevrejske zajednice su, kao i ostali zaposleni, bili upućeni da prisustvuju i učestvuju u svim akcijama koje su bile pokretane i sprovedjene u okviru njihovih radnih organizacija. Pošto je od strane Saveza i inače bilo preporučivano da se jevrejsko stanovništvo potruži oko prilagodjavanja uslovima države i društva u kojem su živeli, ono je pokazivalo visok stepen spremnosti na integraciju u novo jugoslovensko društvo, a iskazana lojalnost državi i njenim vrednostima je, u najvećem broju slučajeva, bila sasvim iskrena.

Politika prilagodjavanja koju je zagovaralo jugoslovensko jevrejsko rukodstvo je na izvestan otpor kod većeg broja članova jugoslovenske jevrejske zajednice nailazila jedino u sferi koja je regulisala način izražavanja verskih osećanja. Formalno, u novoj Jugoslaviji je bila dozvoljena puna sloboda ispovedanja vere. Pripadnicima jugoslovenske jevrejske populacije su, zbog toga, često bili nejasni pojedini postupci i ponašanje njihovog sopstvenog rukovodstva i njegovi stavovi koje je, po ovom pitanju, ono zauzimalo.

Vlasti nisu direktno intervenisale u unutrašnjim dešavanjima posleratne jevrejske zajednice, ali je jevrejsko rukovodstvo i samo bilo dovoljno svesno postojećih pravila i ograničenja, naročito onih koja nisu bila eksplicitno proklamovana, ali se njihovo poštovanje podrazumevalo. Svest o postojanju nepisanih pravila i stalna nastojanja da se ona ispoštuju je rezultirala time da se, u krajnjoj liniji, ispostavilo da je jevrejsko rukovodstvo sledilo baš onu politiku koja je, kao najpoželjnija, bila odobravana kao od strane vlasti u novoj Jugoslaviji.

Mogli bismo izdvojiti nekoliko faktora koji su generalno odredjivali jugoslovensku politiku prema religijama uopšte, pa tako i prema jevrejskoj: veličina religioznih organizacija koje su bile u pitanju; odnos verske organizacije prema politici vlade, njena otvorenost prema osobama koje joj nisu formalno pripadale (od čega je direktno zavisio i stepen mogućnosti nadzora i kontrole te religiozne organizacije od strane državnih tajnih službi), stepen prilagodjenosti prema državnim vlastima; ponašanje dotične

verske organizacije i njen odnos prema NOP-u za vreme Drugog svetskog rata i odnos prema ostalim brojnim i raznolikim religijama, konfesijama i etničkim zajednicama.⁸³²

Ako bismo posleratnu jugoslovensku jevrejsku zajednicu, koja je kroz ceo posmatrani period nosila i odrednicu "verska", posmatrali kroz prizmu svakog od ovih faktora, mogli bismo da dodjemo do zaključka da je ona bila, možda najviše od svih verskih zajednica, baš ta za koju se, sa stanovišta vlasti, moglo vezati više pozitivnih nego negativnih konotacija.

Prema veličini i brojnosti svog članstva, spadala je u male verske zajednice. Njena politika i odnos prema državi nisu bili destruktivni i agresivni. Naprotiv. Jevreji, narod koji je hiljadama godina živeo bez svoje matične države kao narod u rasejanju, narod koji je poznat po svojoj životnoj filozofiji koja poziva na rad i stvaranje, težili su da doprinesu da se ostvari stabilnost u državi u kojoj su živeli i, time, održe uslovi koji bi to i omogućili.

Otuda potiče i jedna, umnogome netipična, kanonska zapovest kojom su svi vernici obavezni da se, pri bogoslužanju, mole i za uspeh i napredak države i zdravlje svog vladara. Jugoslovenski Jevreji su se ovog običaja pridržavali, kako smo to već ranije pokazali. Bogoslužnja su obavljana javno, po utvrđenoj satnici, u verskim objektima u koje je pristup bio slobodan, a odnosi sa drugim verskim zajednicama su bili korektni. Najzad, odnos jugoslovenske jevrejske verske zajednice prema NOP-u je bio apsolutno pozitivan, kao i odnos prema novoj državi koja je nastala posle rata i čijim se normama i zahtevima prilagođavala u najvećoj mogućoj meri.

Politika stalnog prilagođavanja je, na kraju, jevrejsku zajednicu u Jugoslaviji dovela do prihvatanja organizacionog oblika koji bi se najtačnije mogao okarakterisati izrazom "verska zajednica ateista", kojeg je kao sasvim odgovarajući naziv za trenutni karakter jugoslovenske jevrejske zajednice preuzeo i upotrebio Albert Vajs u svom izveštaju Svetskom jevrejskom kongresu 1954. godine.⁸³³

Savez je u posleratnom periodu bio rekonstruisan na bazi Zakona o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji koji je bio donet još 13. decembra 1929. godine. Prema ovom zakonu jugoslovenska jevrejska zajednica je bile tretirana kao religiozna zajednica. Savez je bio ustanovljen pod istim nazivom kakav je imao i tokom predratnog perioda.⁸³⁴ Pozicija posleratnih jevrejskih zajednica je bila zasnovana na odredbama Ustava iz 1946. godine i njegovih odredaba u pogledu regulisanja položaja verskih

---

⁸³² B.P. Gordiejew, 1999.

⁸³³ Vajs A, 1954, str. 11.

⁸³⁴ Vajs, Isto.

zajednica koje su bile opšte, t.j. odnosile su se na sve verske zajednice koje su postojale i delovale na tlu Jugoslavije.⁸³⁵ Nije bilo nikakvog određenog zakona koji bi određivao zakonski status jevrejskih zajednica.⁸³⁶

Zakonski položaj jevrejske zajednice je, u posmatranom periodu, nekoliko puta bila predmet rasprava na konferencijama i radnim telima Saveza. Diskusija se najviše vodila oko karaktera jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Na skoro svakom okupljanju je bilo raspravljano pitanje da li bi jugoslovenska jevrejska zajednica trebalo da se deklarise prvenstveno kao verska zajednica ili da se rekonstruiše i da kao povadavajuću odrednicu svoga karaktera istakne svoje nacionalno opredeljenje.⁸³⁷

Proces prilagodjavanja i promene položaja i karaktera posleratne jevrejske zajednice je dobio svoje definitivno ishodište i bio formulisan na šestoj posleratnoj konferenciji jevrejskih veroispovednih opština, septembra 1952. godine.⁸³⁸ U svom završnom govoru na konferenciji Albert Vajs je elaborirao celokupnu posleratnu praksu i dešavanja u okviru jugoslovenske jevrejske zajednice i zaključio da Jevreji iz 1952. godine u Jugoslaviji ni po čemu ne bi mogli da se identifikuju sa Jevrejima iz 1920.godine. “ ... Činjenica je (...) da je religija u našem društvu stvar pojedinca (...) i ova oblast je regulisana zakonom, koji je rezultat procesa sekularizacije koji je bio odavno potreba u društvu ... (i) ... koji nije stvar aktuelnog trenutka, već je započeo još decenijama ranije. (...). ”⁸³⁹ Vajs je, zatim, dodao da jugoslovenski Jevreji treba, u svom organizovanju i delovanju, da slede proklamovane principe i osnovne norme organizacije NFJ (SSRNJ) koji bi trebalo da im služi kao uzor u načinu sprovođenja svih planiranih akcija, te da je “ ... postojanje organizacija utemeljenih isključivo na osnovu pripadnosti nekoj religiji apsolutno neprihvatljivo u novoj Jugoslaviji.”⁸⁴⁰ Vajs je naglasio da je promena u karakteru Saveza jedini način da se osigura njegov dalji opstanak u izmenjenim društvenim i državnim uslovima.

Na samom kraju konferencije bilo je jednoglasno odlučeno da se ime Saveza promeni utoliko što će iz njegovog imena biti izostavljena odrednica “verski”. Zaključeno je da prethodni naziv, sem što je neprihvatljiv i politički nepodoban, nije ni suštinski odgovarao jer nije na odgovarajući način odslikavao “... realan karakter našeg ... na novim temeljima postavljenog Saveza.”⁸⁴¹ koji je sada bio angažovan

---

⁸³⁵ Vidi kod: Petranović B, 1988.

⁸³⁶ AJIM, AO, 853.

⁸³⁷ AJIM, AO, Isto

⁸³⁸ Zapisnik sa šeste posleratne sednice jevrejskih veroispovednih opština u FNRJ, održanog 7-8. septembra 1952. godine. Iz diskusije Alberta Vajsa., AJIM, PK, 1201.

⁸³⁹ AJIM, PK, Isto.

⁸⁴⁰ AJIM, PK, Isto.

⁸⁴¹ Iz zaključnih odredbi, AJIM, PK, Isto.

prvenstveno na nacionalnom, socijalnom i kulturnom planu, a tek onda na religioznim aktivnostima. Vajs je čak istakao da, ukoliko bi Savez u svom nazivu zadržao odrednicu "veroisповedni", onda on ne bi mogao da bude njegov pretsednik, pošto on lično " ... nikada ... (nije bio) religiozna osoba".⁸⁴²

Ova eksplicitna i ni od koga zahtevana izjava pretsednika Saveza nas navodi na zaključak da su na način izražavanja govornika na konferenciji, kao i na konačno donošenje odluke o promeni imena matične organizacije jugoslovenskih Jevreja, sem svesti njenog rukovodstva o nophodnosti promena, uticali i drugi važni razlozi o kojima se učesnici konferencije, iz razumljivih razloga, nisu otvoreno izjašnjavali.

Indikativan je bio i govor Alberta Vajsa koji je on održao " ... pred punom sinagogom na Erev Jom Kipur o značaju praznika i o dužnostima članova naše (misli se—jevrejske) zajednice prema našoj zemlji i njenoj socijalističkoj izgradnji..."⁸⁴³

Savez je, od samog početka rekonstruisanja i obnavljanja svoga rada pokazao apsolutnu kooperativnost i spremnost da da aktivan doprinos na učvršćivanju tekovina NOB. Oktobra 1945. godine, izdao je posebno obaveštenje i poziv svim punoletnim članovima jevrejske zajednice u Jugoslaviji da obavezno izadju na predstojeće izbore za Ustavotvornu skupštinu: "Na dan 11 novembra o.g. održaće se izbori za Ustavotvornu Skupštinu. Ovi su izbori u punom smislu reči od istorijskog značaja. Na njima će narodi Jugoslavije izabrati poslanike za Saveznu Skupštinu i Skupštinu Naroda, poslanike koji će doneti novi Ustav. Taj će Ustav biti osnovni zakon nove i slobodne Demokratske Federativne Jugoslavije i on će nesumnjivo biti izraz velikih ideja narodno-oslobodilačke borbe, garant njenih tekovina i putokaz za stremljenja naših naroda. Izvršni odbor Saveza, na svojoj sednici od 14. oktobra o.g. ....(...) rešio je jednoglasno, da povodom predstojećih istorijskih izbora za Ustavotvornu skupštinu pozove sve Jevrejske veroisповedne opštine u Jugoslaviji, a preko njih i sve Jevreje i Jevrejke, da najaktivnije učestvuju na ovim izborima.

Izvršni odbor smatra, da je učestvovanje na ovim izborima ne samo pravo, nego i dužnost. Jer, ne treba da bude ni jednog gradjanina ni gradjanke, koji bi smeo biti nezainteresovan ili ravnodušan prema ovako fundamentalnom događaju od sudbinske važnosti za budućnost svih nas. Izvršni odbor dalje ističe, da je široki, napredni i u najpunijem smislu reči demokratski program Narodnog fronta

---

⁸⁴² Iz diskusije Alberta Vajsa, AJIM, PK, Isto.

⁸⁴³ Bilten, broj 5, 1950.

Jugoslavije taj, oko kojega treba da se okupe, u zajednici sa ogromnom većinom svih naroda Jugoslavije-i svi Jevreji i Jevrejke. (...)

Program Narodnog fronta Jugoslavije izgrađen je na najvećim tekovinama naše narodno-oslobodilačke borbe, te je savršeni i nedvosmisleni izraz onih stremljenja i ideala, za koje su naši narodi, pod rukovodstvom narodnog heroja i maršala Jugoslavije, Josipa Broza –TITA, –a u tesnoj saradnji sa svim slobodoljubivim narodima, ujedinjeni u velikom Antifašističkom i demokratskom bloku-vodili legendarnu borbu i delili hekatombe žrtava. Taj program, sav prožet bratstvom i jedinstvom svih naroda Jugoslavije, ravnopravnošću svih njenih građana i građanki, punom nezavisnošću naše Otadžbine prema vani i vršenjem svake vlasti od strane samog naroda i uz njegovo najdirektnije učešće, predstavlja i za nas najbolje jemstvo za bolji život i lepšu budućnost. Ne samo za nas kao ravnopravne građane, nego i kao Jevreje.”⁸⁴⁴

Slikovit primer napora na uklapanju u postojeće obrasce ponašanja u svim sferama života, a što je bilo još jedna od posledica politike stalnog prilagodjavanja, bio je i način uredjivanja i sadržaj svakog od brojeva “Biltena Saveza jevrejskih veroispovednih opština FNRI” (u daljem tekstu Bilten).

O potrebi izdavanja glasila Saveza se raspravljalo još od vremena u kojem je bio obnovljen njegov rad i rekonstruisana mreža jevrejskih veroispovednih opština u novoj Jugoslaviji. Zakratko je potrebu za izdavanjem ovog glasila potisnula akcija oko pripreme i izvodjenja velikih alija u kojima je gotovo celokupan rukovodeći aparat jugoslovenske jevrejske zajednice bio angažovan do krajnjih mogućnosti. U to vreme, svi su bili preokupirani izvršavanjem raznih zadataka koji su se nametnuli potrebom da se u relativno kratkom roku izvrši organizacija iseljavanja velikog broja ljudi i rešavanjem problema koji su, u tom procesu, neminovno nastupili. Kada se, posle odlaska treće alije, situacija unekoliko primirila i ponovo poprimila uobičajene tokove, ponovo se na dnevni red sastanaka raznih tela i organa Saveza postavilo pitanje pripreme i organizacije izdavanja glasila Saveza.

---

⁸⁴⁴ AJIM, AO, 676. Kako jasno možemo videti, Savez nije jednostavno pozivao svoje članove da na izbore izadju, već je gotovo sa najvećom otvorenošću ukazivao i na stranu za koju na tim izborima treba glasati-za listu Narodnog fronta. U cirkularu koji je izdat neposredno pred izbore, ova sugestija je bila izražen još eksplicitnije: “Svaki Jevrejin i Jevrejka, koji žele kao građani i Jevreji da žive slobodno u jednoj slobodnoj i naprednoj zemlji, koji žele da slobodno izivljavaju i svoj jevrejski kulturni i verski život, znaće da mu je mesto u Narodnom frontu. Prema tome će svaki ne samo izaći 11. novembra o.g. na birališta i dati svoj glas za kandidate Narodnog fronta, nego će aktivno učestvovati u predizornoj kampanji i ubediti svakog svog rođjaka, znanca i prijatelja da je dužan isto tako postupiti. Jevrejske opštine treba da ovaj apel Izvršnog odbora Saveza objave svojim članovima na najefikasniji način i da nastoje da se održe unutar opštine i predizbornr konferencije, na kojima će se u smislu ovog apela objasniti svima opštinarima značaj predstojećih izbora, program Narodnog fronta i dužnost učrstvovanja na izborima i glasanja za kandidate Narodnog fronta.” AJIM, AO, 676.

Pitanje potrebe izdavanja glasila kao takvog nije se postavljalo. Izvesne raspravke su bile vodjene jedino u pogledu naziva pod kojim bi to glasilo izlazilo. Prvobitno, Albert Vajs je predlagao da naziv bude "Jevrejski novi život"⁸⁴⁵ i ovaj naziv je bio prihvaćen. Kasnije je, ipak, bio usvojen naziv "Bilten", kao neutralniji i manje pretenciozan. U uvodnoj reči prvog broja Biltena, koji je izašao, štampan na šapirografu, juna 1950. godine, su bila naznačena osnovna interesovanja i najavljeni sadržaji kojima će se Bilten baviti. Istaknuto je da će Bilten " ... bez većih pretenzija ... (donositi vesti) ... iz naše države i glavne događaje iz života naših preostalih jevrejskih zajednica .."⁸⁴⁶.

Prvi članak, od ukupno trinaest u ovom broju, je obimom nadilazio sve ostale (zauzimao je 1/5 celokupnog broja strana) i bio je posvećen opisu događanja kojima je bio obeležen rođendan maršala Tita. Značajan deo prostora je bio dat i izveštaju sa godišnje koferencije Narodne omladine Jugoslavije. U narednom broju je izašao veliki članak koji je pozivao na upis drugog Narodnog zajma.

Rukovodstvo Saveza je na sve načine podsticalo svoje članstvo da se aktivno uključi u sve vidove društvenog života i da svoj doprinos izgradnji nove Jugoslavije. Prilikom raspisivanja narodnih zajmova, rukovodstvo Saveza je preporučivalo članstvu da učestvuje u toj akciji prema svojim mogućnostima, sa bar najminimalnijom sumom.

Cele dve uvodne strane ovog broja Biltena su bile posvećene objašnjavaњу razloga zbog kojih je bilo potrebno upisati narodni zajam: "Ovih dana vlada FNRJ raspisala je drugi Narodni zajam .... Pre nešto više od dve godine naši narodi su, pored ostalog, i kroz upis prvog Narodnog zajma manifestovali svoju odanost Novoj Jugoslaviji, njenom rukovodstvu i njenoj nezavisnosti. Tada, i pored antijugoslovenske delatnosti Informbiroa, tudbenici grada i sela su masovnim upisom pemašili plan za oko 11%. To je bila velika manifestacija našeg moralno-političkog jedinstva. Do sadašnje uspešno izvršenje plana, uprkos svim potškoćama, elan naših radnih ljudi u borbi za premašenje planskih zadataka su manifestacija naše snage i želje da očuvamo slobodu i nezavisnost naše zemlje. To nam daje garanciju da ćemo kao i do sada sa uspehom oostvarivati sve zadatke koji pred nas postavljaju naša Partija, Vlada i Drug Tito. ... (...)

U upisivanju prvog Narodnog zajma članovi jevrejskih zajednica svojim masovnim učešćem dokazali su svoju ljubav i odanost prema svojoj domovini u kojoj su prvi put ostvarili punu ravnopravnost i slobodu. Mnogi pripadnici naše zajednice koji su se u medjvremenu iselili u državu Izrael poklonili su

---

⁸⁴⁵ AJIM, PK, 1201.

⁸⁴⁶ Bilten, 1, Uvodna reč, 1950.

svoje obveznice Komunističkoj partiji Jugoslavije, Narodnom Frontu, sindikalnim i drugim narodnim organizacijama.

Kod upisivanja ovog drugog Narodnog zajma, Savez apeluje na sve članove jevrejske zajednice u našoj zemlji da svojim masovnim učešćem doprinesu sa svoje strane što bržem i boljem ispunjenju zajma i tako, na taj način, još jednom sa svoje strane dokažu da su svesni gradjani naše nove socijalističke otadžbine.⁸⁴⁷

I kasnije, u narednim brojevima, tokom celog posmatranog perioda, prostor prvih stranica je bio popunjavan važnim sadržajima iz života šire društvene zajednice. Obim ovih članaka je bio nesrazmerno veći od članaka u kojima su bile tretirane vesti sa specifičnom jevrejskom tematikom. Rečnik kojim su članci bili pisani prilagođavan je rečniku koji je bio korišćen i u drugim jugoslovenskim novinama i časopisima koji su izlazili u ono vreme. Ponekad se u toj doslednosti nehotično preterivalo, pa se i o zborovima koji bili održavali u okviru jevrejskih veroispovednih opština pisalo kao o “zborovima gradjana”, a ne članova, što oni suštinski, zaista, jesu bili. Naime, obzirom da članstvo u jevrejskim veroispovednim opštinama nije bilo obavezno u posleratnom periodu, na ovim zborovima su se okupljali samo njihovi članovi, a ne jevrejski gradjani uopšte.

Na slobodniji stil u pisanju i više sadržaja sa tematikom iz jevrejskog života nailazimo tek pri kraju 1952. godine, kada je prvi put bio objavljen i jedan članak sa tematikom koja se, uslovno rečeno, odnosila na događaje iz verskog života, mada je akcenat bio stavljen na kulturno-zabavni karakter događaja o kome se govorilo u tom članku. Bio je to članak organizovanju zabava za decu u povodu praznika Hanuke.⁸⁴⁸

Pripadnici jugoslovenske jevrejske zajednice su se na sve načine trudili da se uklope, prihvate novi sistem vrednosti i svoj život prilagode novim uslovima života. Radnici u preduzećima, studenti na fakultetima i deca u školama su usvajali ponudjene društveno prihvatljive modele ponašanja.

Povodom opšteprihvaćenog načina obeležavanja Titovog rođendana, pitomci Doma za ratnu siročad su 25. maja 1948. godine dali svečanu pismenu izjavu i uputili poziv na takmičenje svim vršnjacima: “Mi, deca našeg Doma... vredno učimo i radimo i spremamo se da jednog dana budemo od koristi našoj voljenoj otadžbini i drugu TITU... Jedanput nedeljno održavamo političke časove kao i naše konferencije. ...(...) Pretplaćeni smo na našu pionirsku i omladinsku štampu ... (...) Što se tiče našeg

---

⁸⁴⁷ Bilten, broj 2, Beograd, 1950, str. 2-3.

⁸⁴⁸ Bilten, 12, 1952. str.6.

školskog uspeha on je sledeći: u srednjoj školi dvoje odličnih, sedam vrlo dobrih, osam dobrih, četvero slabih. U osnovnoj osam odličnih, osam vrlo dobrih, petnaest dobrih i pet slabih. Kao što vidite drugovi mi nismo mnogo zadovoljni sa ovim školskim uspehom, stoga i želimo da čujemo i Vaš uspeh i rad i da objavimo naše zajedničko takmičenje u sledećem:

- a) da ćemo kod srednjoškolaca broj odličnih povećati, da ćemo naš broj vrlo dobrih udvostručiti, da ćemo dobar uspeh u što većem broju popraviti na vrlo dobar i najzad nećemo imati slabih učenika;
- b) da se takmičimo u pogledu radne discipline, da ćemo naše zalaganje u Domu, u školi, na svim našim sastancima kako u školskom, tako i u kulturno-prosvetnom i političkom radu još više unaprediti i poboljšati;
- c) da ćemo se postarati o našoj ličnoj i domskoj higijeni, ispunjavajući sve savete naših starešina i rukovodioca, biti uredni i čisti, paziti na naše zadatke, naš školski pribor, čisto i uredno čuvati knjige iz biblioteke ... (...) i u svemu se starati da budemo na dostojnoj visini ...

To su drugovi i drugarice naši pozdravi koje Vam danas upućujemo u ime Doma dece Jevrejske opštine sa našim kratkim istorijatom rada....⁸⁴⁹

Jugoslovenski jevrejski gradjani su na radnim mestima upotrebljavali jezik sredine koji su, takodje, govorili i u svojim domovima. Jidiš i ladino, kao tradicionalni jezici su ostali u upotrebi još samo medju pripadnicima najstarije generacije. U izveštaju Svetskom jevrejskom kongresu, od 19. maja 1951. godine, Albert Vajs je konstatovao da "... Omladina ne čita novine i literaturu na jidišu, a na hebrejskom u malom broju slučajeva. Ni u porodicama se ne govori ni jidiš ni hebrejski.....(...) Može se reći da je materinji jezik sve naše jevrejske dece srpsko-hrvatski..."⁸⁵⁰

Proces prilagodjavanja realnim uslovima postojeće društvene stvarnosti je bio vidljiv i na zvaničnim memorandumima JVO. Klasični pečati sa ranije obaveznom Davidovom zvezdom su, u mnogim JVO, bili zamenjeni običnim četvrtastim štambiljima, mnogo pre nego što je formalno izvršena promena u karakteru i nazivu Saveza. Najradikalniju promenu u tom pogledu je izvršila JVO Priština koja je u središte svog zvaničnog pečata umesto Davidove zvezde stavila petokraku. Sva prepiska, čak i strogo verske sadržine, se završavala sa pozdravom "Smrt fašizmu-Sloboda narodu", ili, mnogo redje, "Bratski vas pozdravljamo". Tradicionalni jevrejski pozdrav "Šalom" je, u posmatranom periodu, bio vrlo retko prisutan, mada je ponekad bio upotrebljavan, u retkim slučajevima.

---

⁸⁴⁹ AJIM, PA, 797.

⁸⁵⁰ AJIM, PK, 902.

Kod jevrejskog stanovništva je, i pored jasno izražene spremnosti i iskrenog napora da se prilagodi i prihvati Jugoslaviju kao svoju domovinu, postojala stalno prisutna želja da se jednog dana, kada bude bio ostvaren vekovni san o stvaranju nezavisne jevrejske države, odseli da živi u njoj. U neposrednom posleratnom periodu, najveći deo jevrejskog stanovništva je bio sasvim zadovoljan svojim životom i nije ozbiljno razmišljao o mogućnosti iseljavanja. Zahvaljujući donacijama koje su stizale posredstvom Džointa, Svetskog jevrejskog kongresa i drugih međunarodnih jevrejskih organizacija, jevrejsko stanovništvo je živelo u izvesnoj meri lagodnije i bolje nego ostali građani Jugoslavije koji su bili upućeni samo na racionisano snabdevanje po sistemu tačkica i iz domaćih zaliha robe.⁸⁵¹

Problem snabdevanja hranom i robom široke potrošnje je, kod jugoslovenskog jevrejskog stanovništva bio, donekle, ublažen putem humanitarne pomoći koju su dobijali iz inostranstva. Medjutim, posle povlačenja programa Džointa iz Jugoslavije, na samom kraju 1949. godine, ono je ostalo oslonjeno na postojeći sistem snabdevanja i raspodele.

---

⁸⁵¹ Ova razlika je bila najvidljivija u pogledu mogućnosti snabdevanja osnovnim životnim namirnicama, mada se osećala i u drugim vrstama robe široke potrošnje. Da bi se izborila sa nedostatkom hrane za normalnu ishranu stanovništva, vlasti su izvršile podelu na različite kategorije i putem potrošačkih karti delile sledovanje hrane koja su bila toliko mala da su zadovoljavala tek najelementarnije potrebe ljudskog organizma. Različite kategorije stanovništva su se snabdevale preko različitih potrošačkih karata. (G za građane opšte kategorije, R-1, R-2 i R-3 za radnike, D-1 za decu do dve godine, D-2a za decu od dve do sedam godina, D-2b za decu od sedam do četrnaest godina starosti, B za bolesnike i T za trudnice) i koje su, na taj način, dobijali količine hrane predviđene za kategoriju kojoj su pripadali.

U maju 1945. godine je bila doneta Uredba o planskoj raspodeli robe i rešenje o određivanju predmrta koji su spadali pod plansku raspodelu. Do karaja 1945. godine osnovno sledovanje hleba je iznosilo 300 grama pšeničnog i 100 grama kukuruznog brašna, bez razlike između zaposlenih i nezaposlenih. Od decembra te godine bilo je uvedeno dopunsko sledovanje, koje je zavisilo od kategorije stanovništva u koju je dotični građanin bio razvrstan. (R-1 od 400 grama brašna i R-2 od 200 grama brašna.) Snabdevanje mesom je bilo neredovno i bilo je deljeno osnovno od svega 200 grama mesa nedeljno, bez razlike između zaposlenih i nezaposlenih. Od novembra te godine počelo je sa dodeljivanjem dodatka (na R-1 karticu od 200 grama i na R-2 od 100 grama mesa nedeljno). Od početka 1945. godine osnovno sledovanje masnoće je iznosilo 350 grama. Dodatno sledovanje je deljeno na sledeći način: imaoći R-1 karte su dobijali 400 grama, a R-2 su dobijali 200 grama. Po sistemu racionisanog snabdevanja, vlasnici osnovnih karti su te godine dobijali po 500 grama šećera. Kasnije je bio uveden dodatak (R-1 od 500 grama i R-2 od 250 grama mesečno). U kasnijem periodu, ove količine su bile unekoliko povećane. Medjutim, samo posedovanje karti nije bilo garant da će željena hrana moći i da bude nabavljena, zbog toga što je tih godina vladala opšta oskudica u hrani.

Prema: Selinić Slobodan, Beograd 1960-1970. Snabdevanje i ishrana, Beograd 2005.

Gradjanske i, naročito, verske slobode kojima je, do donošenja Ustava, bilo ostavljeno dosta prostora za slobodno izražavanje, trpele su sve jača ograničenja. Posledice takvog stava su osetile sve verske zajednice, pa tako i jevrejska.

Suočeni sa pojavom da se od njih zahtevalo da se, u skoro svim javnim nastupima, u svakodnevnom životu, bar deklarativno, izjašnjavaju prvenstveno kao Jugosloveni, i situacijom da njihova deca, uprkos svim njihovim naporima da im usade nacionalni duh, počinju sve manje da se osećaju Jevrejima, mnogi jugoslovenski Jevreji, koji su ostali da žive u Jugoslaviji i posle masovnih alija su se odlučili na odlazak i život u Izraelu. Oni su to odvajanje od sredine koja je doskora bila njihova domovina videli kao jedini izlaz i način da očuvaju svoj vlastiti nacionalni identitet i nacionalni identitet svojih potomaka. Zbog toga su, nakon prvobitno planiranih alija, kojih je trebalo da bude ukupno tri, bila izvedena još tri organizovana iseljavanja za Izrael, koja su, do duše, bila manje brojna od prethodnih.

Članovi jugoslovenske jevrejske zajednice koji su stvarno i u potpunosti prihvatili novu državu i njenu društvenu realnost, ostali su da žive u Jugoslaviji, dajući puni doprinos izgradnji i razvoju svoje domovine.

POGLAVLJE VIII

Iseljavanje

a) Pomoć Saveza pri ilegalnom iseljavanju⁸⁵² jevrejskih izbeglica preko teritorije Jugoslavije

---

⁸⁵² Alyah bet (Alija bet)–ilegalno useljavanje u Palestinu (hebrejski). Useljavanje u Palestinu bez sertifikata, u organizovanoj formi, u vremenskom razdoblju od 1934. godine do 1948. godine.

Autonomni odbor je na sve načine potrudio da bude od pomoći hiljadama Jevreja iz cele Evrope koji su Jugoslaviju koristili kao tranzitnu teritoriju na svom putu ka Palestini, kuda su odlazili iz zemalja iz kojih su poticali, ili u kojima su bili utamničeni u nacističkim logorima.⁸⁵³ Što se tiče ovih izbeglica u tranzitu, Svetski jevrejski kongres je na sebe pružio zadatak da za njih posreduje kod nadležnih organa i institucija u zemljama iz kojih su dolazili, da im obezbedi sva potrebna dokumenta za tranzit, kao i da u njihovo ime pregovara sa jugoslovenskim vlastima, dok je Autonomni odbor imao obavezu da im obezbedi smeštaj i ishranu u Jugoslaviji.⁸⁵⁴ Ukupan broj ovih Jevreja u tranzitu je iznosio preko 10.000 osoba⁸⁵⁵, a za potrebe njihovog smeštaja su bila zakupljena mesta u hotelima u okolini Zagreba. Za pregovore sa vlastima nove Jugoslavije i izvođenje svih aktivnosti koje su bile vezane za organizaciju ovih transporta su bili zaduženi članovi organizacije Mosad-le-Aliyah Bet, dela organizacije Hagana⁸⁵⁶, direktno odgovornih Svetskom Jevrejskom Kongresu.⁸⁵⁷

O tome najeksplicitnije svedoče podaci iz izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova, pripremljenog od službi ovog Ministarstva za Aleksandra Rankovića koji je, na samom dokumentu, dodao: «... ovi podaci mogu poslužiti kod razgovora sa engl. Ambasdom ili za odgovor na njihovu

---

⁸⁵³ Ivanković Mladenka, Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu 1946-1947, Tokovi istorije 3, Beograd 2006 (u daljem tekstu Ivanković M, 2006), str. 141-153.

⁸⁵⁴ AJIM, AO, 705.

⁸⁵⁵ AMIJ, KMJ, I-3-b/486.

⁸⁵⁶ Haganah acmit (Hagana)– samoodbrana (hebrejski). Jevrejska vojna organizacija formirana posle prvih većih nereda i sukoba arapskog i jevrejskog stanovništva u Palestini 1921. godine sa zadatkom da brani jevrejsko stanovništvo u Palestini od napada lokalnih Arapa koji su, takodje, imali svoje vojne organizacije. U početnom periodu, prevashodni zadatak Hagane je bio da štiti jevrejsko stanovništvo od napada Arapa na jevrejska naselja, a kasnije su njene vojne akcije bile usmerene i na mandatorsku vlast. Krajem 1947. i početkom 1948. godine Hagana je raspolagala dobro obučenom armijom od oko 70 000 ljudi naoružanih američkim i, naročito, čehoslovačkim savremenim naoružanjem, koje im je, velikim delom, stizalo vazдушnim putem, preko jugoslovenskog aerodroma u Podgorici. Sem redovnih vojnih snaga, Hagana je raspolagala i sa pet do šest hiljada specijalno obučanih boraca izdvojenih u grupi Irgun. Najradikalnije krilo Irguna je bila grupa Štern. Posle proglašenja države Izrael Hagana je postala regularna armija, i njeno ime je postalo deo naziva zvanične armije ove države: « Zeva Haganah le Izrael ». Duroselle J.B, 1990, str. 311–314, 518–524.

⁸⁵⁷ Kao ilustrativan, izdvojili smo dokumenat koji pokazuje na koji način su bili vođeni ovi pregovori i kakav je bio rečnik kojim su se pregovarači dogovarali i oko dozvole prelaska preko teritorije Jugoslavije i korišćenja jadranskih luka za ukrcavanje jevrejskih izbeglica. To je izveštaj činovnik Ministarstva unutrašnjih poslova M. Lj. Nešića i gospodina Iberala (Uberall), predstavnika Mosada, a na preporuku, koja je više imala karakter naređenja, Lazara Latinovića, tada konzula u Marseju. U ovom razgovoru je bilo potvrđeno da je Uprava državne bezbednosti Jugoslavije upoznata sa postojanjem organizovanih grupa jevrejskih izbeglica koje, u tranzitu, prlaze preko teritorije Jugoslavije. Kada je predstavnik Mosada zamolio za otvorenu podršku jugoslovenskih vlasti u prihvatu i prebacivanju jevrejskih izbeglica, za koje je Mosad planirao da ih bude oko 600 000 (250.000 osoba iz Nemačke i 350.000 iz Rumunije), činovnik Ministarstva je odgovor sročio vrlo diplomatski, ali za dobro izvežbanog sagovornika i vrlo razmljivo: «... Odgovorio sam mu da da meni cela stvar (oko prolaska jevrejskih izbeglica) nije poznata, ali da znam da je Britanska ambasada protestovala (tim povodom)...(i pošto je Iberal otvoreno rekao da Jevreji) očekuju da ćemo im mi pomoći za prebacivanje u Palestinu (on mu je odgovorio da će jugoslovenska vlada) sa simpatijama ispitati molbe svih Jevreja koji u tranzitu žele da prođu kroz Jugoslaviju na putu za neku zemlju u kojoj bi želeli da se nastane (,) na primer neka zemlja Latinske Amerike. Uberal je razumeo šta sam želeo da kažem i nije više insistirao navodeći da su i sa Francuzima tako organizovali celu stvar.» ASMIP,PA, 60/ 1946.

najnoviju notu ... ». U izveštaju se navodi: «... Jula meseca 1946. god. Došao je u Jugoslaviju palestinski novinar Jakub Dziwiecki sa zadatkom da preko Jugoslavije organizuje prebacivanje Jevrejskih izbeglica za Palestinu. Pre njega prošao je kroz Jugoslaviju isto u vidu novinara jedan od rukovodilaca reemigracije u Evropi Uberall⁸⁵⁸. Na njihovu inicijativu Savez Jevrejskih Opština tražio je dozvolu od Ministarstva Unutrašnjih Poslova FNRJ da se dozvoli prebacivanje Jevreja preko Jugoslavije. Odlukom Ministra unutrašnjih poslova FNRJ to im je bilo dozvoljeno. Oni su odmah pristupili organizaciji toga i prebacivanje organizovali na sledeći način. Organizovali su u Zagrebu prihvatnu stanicu, koja je mogla da primi cca 4 hiljade Jevreja. Jevreji su dolazili u Jugoslaviju kao repatrirci sa repatriacionim dokumentima za razne zemlje na pr. Za Italiju, Francusku, Juž. Ameriku i t.d. Preko svoje organizacije razgranate po čitavoj Evropi organizovali su da su dolazili u Jugoslaviju brodovi, specijalno pripremljeni za prebacivanje ljud itako da je na pr. Brod od 3 hiljade tona mogao primiti 3 hiljade lica (...) Svega je preko Jugoslavije (u toku ove godine) ilegalnim putem prebačeno 7.294 Jevreja (...).

Jevreji koji su se prebacivali preko Jugoslavije dolazili su iz Njemačke, gde se još sada nalazi cca 250 hiljada Jevreja (...) Pored toga prebacivali su se iz Madjarske, rumunije, Čehoslovačke i manjim delom iz Poljske...».⁸⁵⁹

Na teritoriji Palestine koju su Jevreji nazivali « Erec Izrael « i koju su, još u razdoblju izmedju dva svetska rata, izabrali i kao teritotiju na kojoj će izgraditi svoj « nacionalni dom « na koji im je bilo priznato pravo Balfurovom deklaracijom od 1917. godine, je 1945. godine živelo 1.240.850 Arapa i 553.600 Jevreja, nasuprot broju od 989.850 arapskih stanovnika i 401 000 jevrejskih, koliko ih je bilo prema statistici od 1938. godine. Interese arapskog stanovništva je zastupao Visoki arapski komitet⁸⁶⁰, a

---

⁸⁵⁸ Georg Uberal (Georg Uberall), generalni sekretar austrijskog Hehaluca (medjunarodna organizacija za pripremu omladine za useljavnje u Erec, pretežno skoncentrisana na prekvalifikaciju na poloprivredne radove. Osnovana 1918. godine) je bio austrijski novinar i jedan od najagilnijih evropskih cionista koji je posle proglašenja države Izrael prešao da živi i radi tamo. Uzeo je ime Ehud Avriel. Pod tim imenom je izgradio karijeru diplomate visokog ranga. Bio je vrko blizak saradnik Davida Ben Guriona.

⁸⁵⁹ ASMIP, PA, 60/1946.

⁸⁶⁰ Kao odgovor na Balfurovu deklaraciju iz 1917. godine, na teritoriji Palestine je 1920. godine bio formiran «Arapski Izvršni komitet «u kojem su bili ujedinjeni Arapi, i islamske i hrišćanske veroispovesti, i čiji je zadatak bio da spreči useljavanje Jevreja na teritoriju Palestine i stvaranje uslova za formiranje «Jevrejskog nacionalnog doma«. Ovaj komitet je imao uspeha u svojim akcijama i, kao prvi ozbiljan rezultat njihove agresivne propagande, već u maju 1921. godine su otpočeli prvi ozbiljniji oružani sukobi sa jevrejskim naseljenicima, premda je arapska populacija brojčano daleko nadmašivala jevrejsku (613 000 Arapa obe veroispovesti naspram oko 60 000 Jevreja). Avgusta 1929. godine su izbili su veliki sukobi pred «Zidom plača« u Jerusalimu koji su bili uvod u oružane sukobe širom Palestine i rezultirali velikim brojem teško povredjenih na obe strane. U sukobima je bilo ubijeno 133 Jevreja, dok je arapska strana prošla bez ljudskih žrtava. «Arapski Izvršni komitet«, koji je u početku okupljao samo Arape sa teritorije Palestine, je aprila 1936. godine prerastao u «Visoki arapski komitet« pod vodjstvom Velikog jerusalimskog muftije Hadž Amina, a priključile su mu se i Saudijska Arabija, Transjordanija (koja je odlukom britanskih mandatorskih vlasti 1922. godine bila izdvojena iz sastava Palestine u zasebnu državnu tvorevinu pod

interese jevrejskog stanovništva je zastupala Jevrejska agencija.⁸⁶¹ Između njih su, neminovno, izbijali sukobi, koji su u početku bili prvenstveno na religioznoj osnovi, a kasnije su dobili novu, političku dimenziju. U periodu Drugog svetskog rata ovi sukobi su, uglavnom, prestali, da bi svom žestinom bili obnovljeni posle završetka svetskog rata. Tako je palestinski problem iznova bio postavljen pred zainteresovane strane na međunarodnom planu.

Veliko stradanje Jevreja i posledice Holokausta su u širokom javnom mnjenju izazvale porast simpatija za rešavanje jevrejskog pitanja konačnom realizacijom ideje o stvaranju nezavisne jevrejske držve. Englezi, koji su u prethodnom periodu blagonaklono gledali na useljavanje Jevreja u Palestinu smatrajući da će na taj način oslabiti tamošnje Arape i neutralisati njihove težnje ka ostvarenju nezavisnosti od mandatorskih vlasti kanališući ih ka sukobima sa jevrejskim stanovništvom, sada su uvideli da se jevrejski elemenat može pokazati kao opasniji po opstanak njihovog mandata, pa su otvorenu podršku počeli davati Arapima. Ova podrška je postala još jača i otvorenija od kada su, novembra 1944. godine članovi grupe Štern⁸⁶² u Kairu ubili britanskog ministra, lorda Mojna (Moyne)⁸⁶³.

Organizovanim ilegalnim iseljavanjem preko teritorije Jugoslavije su bile obuhvaćene jevrejske izbeglice–žrtve holokausta oslobođene iz nacističkih logora u raznim evropskim zemljama. Još u decembru 1944. godine je organizacija Mosad le-Aliyah bet⁸⁶⁴ poslala svoje izaslanike u Beograd u nameri da, u dogovoru sa Savezom, utvrdi koje bi jugoslovenske luke bile najzgodnije da se u njima izvrši sidrenje brodova za iseljenike.⁸⁶⁵ Neposredno pošto je Beograd bio oslobođen, u njega je krajem novembra 1944. godine došao jedan od prvih zvaničnih predstavnika Mosada, Georg Iberal (Georg Uberall). On se u Beogradu susreo sa Davidom Alkalajem, koji je već bio upoznat sa namerama Mosada.

---

upravom emira Abdulaha) i Irak. Britanske mandatorske vlasti nikada nisu zvanično priznale ovaj Komitet. Duroselle J.B, 1990, str. 124 – 128, 311 – 314, 518 -524.

⁸⁶¹ Kao odgovor na organizovanje Arapa, u težnji da zaštite svoje nacionalne interese su se organizovali i Jevreji. Krajem 1928. godine Haim Vajcman (Chaim Weizmann), predsednik Cionističke organizacije u Palestini, je inicirao osnivanje Jevrejske Agencije koja je trebalo da brani interese jevrejskog stanovništva u Palestini i zastupa ga pred britanskim mandatorskim vlastima. Avgusta 1929. godine Jevrejska Agencija je bila i zvanično priznata od strane britanskih mandatorskih vlasti. Duroselle J.B, Isto

⁸⁶² Grupa Štern - radikalno krilo jevrejske vojne organizacije Irgun, jedne od mnogih koja se borila za osnivanje jevrejske države na teritoriji Palestine.

⁸⁶³ Duroselle J.B, 1990, str. 519.

⁸⁶⁴ Mosad-le-Alyah Bet-Organizacija koja je bila osnovana od strane Jevrejske Agencije za Palestinu sa zadatkom da pruža pomoć u organizaciji i ilegalnom useljavanju u Palestinu svim zainteresovanim Jevrejima.

⁸⁶⁵ ASMIP, PA,15/1945.

lberal i Alkalaj su vodili prve pregovore o tranzitu Jevreja preko teritorije Jugoslavije sa jugoslovenskim vlastima.⁸⁶⁶

Predstavnici Svetskog jevrejskog kongresa su se zvanično obratili predstavništvu Demokratske federativne Jugoslavije (u daljem tekstu DFJ) u Bukureštu 2. jula 1945. godine sa molbom za dopuštenje da se transport grupe od oko 2.500 jevrejskih izbeglica, zbog zatvorenosti crnomorskih luka za civilni saobraćaj, izvrši preko jugoslovenske luke Split. Do Splita je izbeglice trebalo da stignu organizovanim železničkim transportom. Jugoslovenske vlasti su, takođe, bile zamoljene da za učesnike u transportu izdaju pojedinačne transportne vize za ulazak u Jugoslaviju, organizuju putovanje od granice do Splita, ukrcavanje na brod i odlazak. Naglašeno je da se podrazumeva da će sve troškove prevoza, smeštaja, ishrane i svega drugoga snositi Svetski jevrejski kongres.⁸⁶⁷ Zvaničnim dopisom Ministarstva inostranih poslova DFJ odgovoreno im je da je i pored dobre volje da se pozitivno reši njihova molba, u ovom času «... nemoguće ovoj molbi izaći u susret pošto je put do Splita prekinut i železnica ne radi».⁸⁶⁸ U odgovoru se sugerisalo da bi «... evakuacija bila moguća preko Tršćanske luke, ali u ovom slučaju transport (bi morao) preći preko Mađarske i Austrije».⁸⁶⁹

Ovo je, koliko je nama poznato, bilo prvo zvanično obraćanje predstavnika jedne jevrejske međunarodne organizacije jugoslovenskim vlastima za pomoć pri izvođenju organizovanog prevoza jevrejskih izbeglica u Palestinu, posle Drugog svetskog rata. Ukoliko se pokazalo kao neuspešno, bilo je to iz čisto objektivnih razloga – nemogućnosti korišćenja ratom razorenih železničkih saobraćajnica. Od značaja je bila činjenica da su jugoslovenske vlasti pokazale razumevanje problema i dobru volju da pomognu da se nastala situacija reši u najpovoljnijem izvodljivom obliku. Predstavnici Svetskog jevrejskog kongresa su sada sa izvesnošću mogli očekivati da će jugoslovenske vlasti i u budućnosti zauzeti, u najmanju ruku, blagonaklon stav prema sličnim akcijama.

Pošto su ocenili da bi putevi za transport preko drugih zemalja mogli da budu rizični, jer bi bili prinudjeni da prelaze preko engleske okupacione zone, smatrali su da najbolju i nasigurniju mogućnost da njihovi sunarodnici, žrtve holokausta koje su se opredelile za odlazak u Palestinu, dospeju do svog

---

⁸⁶⁶ Kasnije su sledili brojni pregovori, u kojima su sa obadve strane učestvovala različite ličnosti i koji su bili vođeni na različitim nivoima, više ili manje otvoreno, što je bilo diktirano manje unutrašnjepolitičkom, a više trenutnom spoljnopolitičkom situacijom. Detaljnije vidi kod: Ivanković M, 2006.

⁸⁶⁷ ASMIP, PA, 21/ 1945.

⁸⁶⁸ ASMIP, PA, Isto.

⁸⁶⁹ ASMIP, PA, Isto.

željenog odredišta predstavlja transport pomorskim putem iz neke od jadranskih luka koje su ostale otvorene za civilni saobraćaj.

Posle nekoliko manjih transporta preko italijanskih luka, do kojih su transporti sa jevrejskim izbeglicama stizali, opet, preko jugoslovenske teritorije⁸⁷⁰, a koje su Englezi brzo uočili i izdejstvovali zabranu⁸⁷¹, Svetski jevrejski kongres se definitivno opredelio da se transporti jevrejskih izbeglica, žrtava holokausta, organizuju preko neke od jugoslovenskih luka. Kao najbolje za organizaciju transporta su bile smatrane one luke koje su bile udaljene od gradova u kojima su se nalazili britanski konzulati i ostala saveznička predstavništva.⁸⁷² Ako posmatramo pojedinačno po lukama, najviše brodova sa jevrejskim izbeglicama čije je krajnje odredište bilo Palestina je isplovilo iz male jugoslovenske luke Bakar, uz punu saradnju mesnih vlasti.⁸⁷³

Jedan od brodova koji je novembra meseca 1946. godine prevezio jevrejske izbeglice u Palestinu imao je tu nesreću da u Egejskom moru doživi buru u kojoj je pretrpeo izvesna oštećenja i bude presretnut i proveravan. Tom prilikom, na osnovu postojeće dokumentacije i izjava posade, Britanci su došli do saznanja da je brod «... bez ikakve sumnje (...) nedavno bio prodat jednom panamskom parobrodskom društvu, specijalno u svrhu prevoza ilegalnih imigranata iz Jugoslavije u Palestinu. Jevreji u pitanju, ukrcavali su se uz sertifikate izdate od strane jugoslovenskih lučkih vlasti u Bakru, pošto su stigli

---

⁸⁷⁰ O tome rečito govori sadržaj note Britanske ambasade jugoslovenskim vlastima: «Britanska ambasada skreće pažnju na ozbiljnu situaciju koja je nastala kao posledica nedavnih kretanja jevrejskih izbeglica kroz Jugoslaviju u zonu «A» Julijske krajine. U toku meseca aprila 10 grupa ovakvih lica u ukupnom broju od 582, pristiglo je vozom do pogranične pogranične stanice «Divaci» u zoni «A» bez prethodnog odobravanja od strane savezničkih vojnih vlasti. Sve grupe su imale organizovano rukovodstvo koje je izjavljivalo da su članovi tih grupa dolazili u Jugoslaviju iz Austrije, Čehoslovačke, Rumunije, Poljske i Nemačke i da se nalaze na putovanju za Italiju. Docije su pristizale i druge grupe u oknostima koje pokazuju da je to kretanje deo organizovanog plana u cilju omogućavanja nedozvoljenog ulaska u Italiju ... (pošto ovo predstavlja veliku neprijatnost savezničkim vojnim vlastima, a naročito Britancima koji su bili svesni da je krajnje odredište ovih transporta bila Palestina, britanska vlada bila bi) ... zahvalna kada bi se izdala naređenja odnosnim jugoslovenskim vlastima u zoni «B» da u potpunosti saraduju sa vlastima zone «A» u sprečavanju daljih pokušaja prelazaka .... (demarkacione linije) ... bez prethodnih odobrenja savezničkih vojnih snaga ». ASMIP, PA, 60/1946.

⁸⁷¹ ASMIP, PA, Isto;

Za britansku državnu politiku je od vitalne važnosti bilo da zadrži postojeći nivo odnosa sa arapskim državama i da ne učini ništa što bi dovelo do daljih provokacija arapskog javnog mnjenja. Ovo nastojanje je, između ostalog, bilo u direktnoj vezi i sa odnosima između Velike Britanije i Egipta. Pošto se odrekla prava koja su proisticala iz ugovora sa Egiptom od 1936. godine, naročito onih koja su obezbeđivala prisustvo engleskih snaga u zoni Sueckog kanala, engleska vlada je bila prinudjena da traži novo mesto za svoju vojsku. U novonastaloj međunarodnopravnoj situaciji, ona je sada, logično, gledala na Palestinu kao na novu bazu za kontrolu nad Sueckim kanalom van egipatske teritorije. Jean-Baptiste Duroselle, 1990, str. 308-310.

⁸⁷² Britanska ambasada je, u bojazni da će se jugoslovenske vlasti oglušiti o njene zahteve, u narednih nekoliko meseci poslale još nekoliko nota u kojima je podsećala na ozbiljnost situacije i skretala pažnju naročito na to da je neophodno da se ispoštuje predviđena kvota za useljavanje u Palestinu u obimu od 1.500 Jevreja godišnje. ASMIP, PA, 60/1946.

⁸⁷³ ASMIP, PA, Isto.

u tu luku vozom iz Zagreba. Brod je bio snabdeven gorivom uz otvorenu saradnju mesnih jugoslovenskih vlasti i isplovio iz Bakra za Palestinu pod tzv. Cionističkom zastavom⁸⁷⁴, što samo po sebi predstavlja ilegalan akt ...»⁸⁷⁵ O ovoj flagrantnoj povredi međunarodnopravne regulative ambasada Velike Britanije je zvaničnom notom obavestila najvišu jugoslovensku instancu, maršala Josipa Broza Tita, ukazujući mu na očigledan nesklad između uveravanja, kako Ministarstava inostranih poslova, tako i njegovih lično kada je, na britansko insistiranje da se izjasni o problemu ilegalnog tranzita jevrejskih izbeglica na putu iz raznih evropskih zemalja za Palestinu, izjavio « ... da (se) može predjašnja izjava generala Velebita (da takvi transporti ne prelaze preko teritorije Jugoslavije) smatrati kao (njegova) sopstavena. »⁸⁷⁶

Operacije Mosada u Jugoslaviji su bile prihvaćene od strane jugoslovenskih vlasti uz određene uslove: pre svega, sve aktivnosti su morale da se koordiniraju sa jugoslovenskom Upravom državne bezbednosti, a zatim ni jedan jugoslovenski Jevrejin nije smeo da bude prihvaćen među izbeglice u tranzitu.⁸⁷⁷ I zaista, dok su jugoslovenske vlasti dozvoljavale da se preko teritorije Jugoslavije i iz njenih luka, uz manje ili više otvorenu nezvaničnu saglasnost, obavlja transport desetine hiljada jevrejskih izbeglica u Palestinu, dotle su te iste vlasti izričito zabranjivale svojim državljanima da se priključe ovim transportima. U ovom periodu Jugosloveni su dozvoljavali tranzit jevrejskih izbeglica kroz Jugoslaviju, ali iseljenici iz Jugoslavije su jako strogo bili kontrolisani.⁸⁷⁸ Ovako je bilo postupano upravo iz razloga što je bilo neophodno da se otklone sumnje vlade Ujedinjenog kraljevstva i da se pokaže da vlada Jugoslavije poštuje njeno vodjenje politike na teritorijama na kojima joj je međunarodna zajednica poverila mandat.

U oktobru 1947. godine je u Jugoslaviju došao Efraim Šilo (Ephraim Shilo) koji je zamenio Georga Uberala na ovom zadatku. On je u Jugoslaviji u tom statusu ostao do februara 1948. godine. Njegov zadatak je, takodje, bio da se brine o organizaciji isprovođenju ilegalnog iseljavanja kroz Jugoslaviju. U Beogradu je Efraim Šilo upoznao Mošu Pijade, tada potpredsednika Narodne skupštine, i zamolio ga da se zauzme za pomoć pri rešavanju ovog pitanja kod Aleksandra Rankovića, ministra unutrašnjih poslova i šefa Uprave državne bezbednosti koji je, sem toga, imao i veliki uticaj u Vojsci Jugoslavije.⁸⁷⁹ Ranković je

---

⁸⁷⁴ Cionistička zastava–zastava sa plavom Magen David-Davidovim štitom (hebrejski), odnosno Davidovom zvezdom, na beloj podlozi, koja je, kasnije, postala zvanična zastava države Izrael. Ovaj čin isticanja jevrejske zastave u jadranskim vodama su Englezi shvatili kao naročitu drskost, mada on sam po sebi nije proizvodio nikakvo pravno dejstvo u smislu prejudiciranja rešavanja palestinskog problema;

⁸⁷⁵ ASMIP, PA,60/1946.

⁸⁷⁶ ASMIP, PA;

⁸⁷⁷ AJIM, AO, 905.

⁸⁷⁸ AJIM, AO, Isto.

⁸⁷⁹ AJIM, PK, 1197.

u bio u mogućnosti da kod obadve ove službe izdejstvuje olakšavajuće uslove za izvodjenje tranzita jevrejskih izbeglica do luka i olakša dobijanje dozvole za sidrenje transportnih brodova kojima bi ove izbeglice bile prevožene u Palestinu.

U međuvremenu, mnogi transporti iz Rumunije i Mađarske kroz Jugoslaviju su bili otkazani zbog pritiska Britanaca na Jugoslaviju. Jugoslavija prvobitno nije dozvolila da se koriste male luke, kao što je, na primer, bio Bakar. Međutim, pošto su okolnosti pokazale da nije uputno vršiti transport izbeglica, ma koliko oni dobro bili opremljeni neophodnim dokumentima, preko velikih luka, kakve su bile Sušak i Split, bilo je neophodno da se za to koriste manje luke kao što su bile Šibenik i Bakar.⁸⁸⁰ Bilo je evidentno da je Šilo imao uspeha u svom poduhvatu. On je uspeo da obezbedi dozvole za ukrcavanje i isplivljavanje brojnih brodova sa Jevrejima u tranzitu. Kancelarija Davida Alkalaja, predsednika Autonomnog odbora je, u to vreme, faktički, služila kao informativni centar o raznim aktivnostima koje su se ticale ilegalnih tranzita.⁸⁸¹

b) Pojedinačno iseljavanje

Iseljavanje iz Jugoslavije posle Drugog svetskog rata, a pre stvaranja države Izrael, se odvijalo na dva načina. Jedan od načina je predstavljalo legalno iseljavanje u Palestinu, uz poštovanje svih pravila koje su postavljale britanske mandatorske vlasti. Na ovaj način se, u periodu 1945–1947. godine u Palestinu iz Jugoslavije iselio izvestan broj Jevreja.⁸⁸² Bilo je predviđeno da Jevrejska agencija za Palestinu ustupi pedesetak sertifikata⁸⁸³ godišnje za useljenje u Pelestinu jugoslovenskim Jevrejima.

---

⁸⁸⁰ Zbog ranijeg neprijatnog iskustva sa budnošću britanskih obaveštajaca, a budući da je trebalo da se prevoz izbeglica vrši u grupama od po 500 osoba, bilo je predviđeno da železnički transporti kojima su izbeglice stizale u Jugoslaviju izbegavaju prolaz kroz velika mesta, a da se kao luke ukrcavanja ne koriste više Sušak i Split gde su postojali američki i, naročito, engleski konzulati. Bilo je predviđeno, takodje, da brod kojim je trebalo da jevrejske izbeglice budu prevezene u Palestinu bude usidren u nekoj obližnjoj luci i da u luku Bakar uplovi tek kada svi putnici budu prispeli svojim transportima.

⁸⁸¹ Avriel Ehad, *Open the gates! A personal story of «illegal» immigration to Israel* (u daljem tekstu Avriel E, 1975), London 1975, str. 239.

⁸⁸² Dozvole za ulazak je izdavala Jevrejska agencija za Palestinu, koja je ograničavala samu sebe u meri koju je zahtevala imigraciona politika britanskih mandatorskih vlasti.

⁸⁸³ Sertifikat–Dokumenat koji je bilo potrebno dobiti za legalno useljenje u Palestinu. Postojalo je nekoliko načina dobijanja sertifikata, u zavisnosti od kategorije stanovništva kojoj su pripadali useljenici: A kategorija, za koju je bilo potrebno posedovati kapital od najmanje 1 000 funti, i to je bio sertifikat koji je bio odobran pripadnicima slobodnih profesija, zanatlijama i slično; B1 kategorija, koja je bila odobravana licima sa obezbedjenim izdržavanjem; B2 kategorija, za siročad ispod 16 godina, čije su izdržavanje obezbedjivale javne ustanove; B3 kategorija, za studente i djake sa obezbedjenim izdržavanjem; C kategorija, za radnike između 18 i 35, izuzetno do

Važnost sertifikata je trajala godinu dana od dana izdavanja, a o njihovom dodeljivanju svojim članovima zainteresovanima za iseljavanje u Palestinu je odlučivao Izvršni odbor Saveza.⁸⁸⁴ Posle oslobodjenja Beograda, Jevrejska agencija za Palestinu je poslala Savezu pedeset sertifikata koji su, međutim, zbog razrušene saobraćajne infrastrukture i otežanog transporta na odredište stigli sa velikim zakašnjenjem i nisu mogli biti upotrebljeni, budući da su bili odobreni još u maju 1944. godine.⁸⁸⁵

Mnogi jugoslovenski Jevreji su već 1945. godine dobili potrebne sertifikate i iselili se u Palestinu. Pošto su, uglavnom, bili u teškoj materijalnoj situaciji posle boravka u logorima i repatrijacije, dobijali su, pre odlaska, pomoć od Autonomnog odbora u onom iznosu koliki je bilo moguće izneti iz Jugoslavije. U organizaciji i sprovođenju legalnih iseljenja svojih članova za Palestinu, jevrejske opštine su nailazile na razumevanje kod jugoslovenskih vlasti i, kada bi za time postojala potreba, dobijale pomoć od njih. Ovde ćemo kao ilustrativan i, po mnogo čemu, indikativan, navesti primer porodice Veljan iz Zgreba.

Naime, Oskar i Frida Veljan su maja meseca 1947. godine dobili sertifikate za legalno useljavanje u Palestinu i prikupili sva neophodna dokumenta kod jugoslovenskih nadležnih sližbi. Međutim, susreli su se sa problemom nedostatka novčanih sredstava koja su im bila neophodna da bi putovnje i realizovali. Zbog toga su se obratili Autonomnom odboru za pomoć. U svom pismu oni su obavestili Odbor da su dobili dozvolu za useljenje, ali da je «... (njihovo) finansijsko stanje vrlo slabo, te bez ... (pomoći Autonomnog odbora) ne bi mogli ostvariti našu davnu želju. (...)... primjetiti nam je još da imamo za nekoliko dana jedan putnički parobrod iz Splita za Haifu, koji vozi natrag posjetioce Zagrebačkog velesajma, sa kojim bi mogli putovati.»⁸⁸⁶ Brzina sa kojom je bila povoljno rešena njihova molba je zadivljujuća i svedoči sama za sebe. Molba porodice Veljan je bila datirana 10. juna. U nedostatku sredstava u tom momentu, a usled potrebe da se problem što hitnije reši, rukovodstvo jevrejske veroispovedne opštine Zagreb je već 12. juna izvestilo da «U vezi telef.(onskog) razgovora sa Beogradom...(i u dogovorima sa)...drugovima iz Antif.(ašističkog) Odb.(ora) Zagreb odobrava se isplata od ... (2.000 dinara) »⁸⁸⁷ Isplata je bila izvršena istog dana.

Neophodna suma je, svakako, bila daleko veća, ali je u celokupnom ovom poduhvatu daleko najbitnija činjenica da je porodica Veljan, kao i mnoge druge pre nje, traženu pomoć dobila

---

40 godina; D katgrija, u koju su spadali supruzi, deca ispod 16 godina i roditelji, ukoliko su rodjaci u Palestini mogli da dokumentuju da mogu da ih izdržavaju, kao i mladi između 15 i 17 godina.

⁸⁸⁴ AJIM, PK, 1197.

⁸⁸⁵ AJIM, PK, Isto.

⁸⁸⁶ AJIM, AO, 905.

⁸⁸⁷ AJIM, AO, Isto.

blagovremeno, u najkraćem mogućem roku, kao i to da je kod svih učesnika u procesu odlučivanja, i kod Autonomnog odbora i kod organa narodne vlasti, bio evidentno ispoljen maksimum dobre volje i spremnosti da se pomogne.

Motivi koji su rukovodili pripadnike jugoslovenske jevrejske populacije da se odluče na pojedinačno iseljavanje u Erec nisu uvek bili cionističke prirode. Većina njih je pripadala sloju sitnih sopstvenika koji su bili obeleženi kao «gradjanski elementi»⁸⁸⁸ i, kao takvi, bili nepoželjni u novom jugoslovenskom društvu.⁸⁸⁹ Bilo je, zatim, medju njima intelektualaca i obrazovanih ljudi koji su se bavili «neproduktivnim zanimanjima» za kojima nije bilo potrebe u razorenoj zemlji koja je vapila za fizičkom radnom snagom. Veliku grupu medju ovim iseljenicima činili su i ortodoksni Jevreji koji nikako nisu želeli da žive u državi kakva je bila nova Jugoslavija.⁸⁹⁰ Antisemitski zakoni su bili ukinuti odmah posle rata i neposredna lična ugroženost, mada je sporadično još uvek postojala kao ostatak antisemitske politike koja je bila vodjena u prethodnom periodu⁸⁹¹, nije mogla biti prihvaćena kao razlog za iseljavanje, kako je to jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo jasno isticalo.⁸⁹² Što se tiče ostalih razloga kojima su bile obrazlagane molbe za dobijanje sertifikata, oni su bili prihvatani.⁸⁹³ Jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo je upozorilo svoje sunarodnike koji su pripadali cionističkom pokretu da bi za njih, naročito, bilo poželjno da se nadju medju onima koji će se iseliti u Palestinu jer su predviđali da će društvena klima u novoj Jugoslaviji za njih biti vrlo nepovoljna. Kao što se može videti, za mnoge od iseljenika, odlazak iz Jugoslavije je ostao jedina opcija.

I pored svega, u periodu 1945–1947. godine u Palestinu iselilo samo nekoliko destina jugoslovenskih Jevreja. Svetski jevrejski kongres nije bio sasvim zadovoljan njihovim odzivom i u nekoliko navrata je pozivao rukovodstvo Saveza da iskoristi sve sertifikate za iseljenje koji su mu bili dostavljeni da ih raspodeli zainteresovanom članstvu, na šta je ono odgovaralo tvrdeći da se zaista trudi i da

---

⁸⁸⁸ AJIM, PK, 1149.

⁸⁸⁹ AJIM, PK, 902.

⁸⁹⁰ AJIM, AO, 676.

⁸⁹¹ O još uvek prisutnim pojavama antisemitizma svedoči i pismo Alberta Vajsa Pavlu Nojbergeru, predsedniku Jugoslovenskog jevrejskog komiteta pri Svetskom jevrejskom kongresu i jugoslovenskom članu Evropskog komiteta Džointa, koje mu je 11. juna 1946. godine uputio iz Ninberga: «... sredina oko njih (misli se na jevrejsko stanovništvo u Jugoslaviji) ... naročito ... i mnogi prekaljeni borci sa preciscenim (?!?) pojmovima i nesalomivom rešenošću, - nisu dovoljno mogli da shvate (...) i katkada bi se od njih čulo da su «Jevreji ostali ono što su bili». To su bili ljudi kojima se sigurno nije mogao predbaciti nikakav svesni antisemitizam ili uopšte reakcionarstvo, ali koji nisu imali dovoljno razumevanja za svu suptilnost problema niti su dovoljno poznavali njegovu istorijsku i razvojnu uslovljenost.« AJIM, PK, 902.

⁸⁹² AJIM, AO, 676.

⁸⁹³ AJIM, AO, Isto.

obaveštava svoje članove o mogućnosti iseljavanja, ali, jednostavno, ne postoji veća zainteresovanost kod stanovništva i da je samo mali broj pojedinaca želeo da iseli u Palestinu.⁸⁹⁴

Jevrejsko rukovodstvo je naglašavalo da je iseljavanje lično opredeljenje pojedinaca, a ne cele jevrejske zajednice u Jugoslaviji.⁸⁹⁵ Po vokabularu i načinu na koji je ovo obrazloženje Svetskom jevrejskom kongresu bilo formulirano može se naslutiti koliku je brigu i trud rukovodstvo Saveza unosilo u svoj rad na konsolidovanju jevrejske zajednice u Jugoslaviji i osvajanju što boljih pozicija u novoj društvenoj stvarnosti. Ono je procenilo da izjašnjavanje za masovni odlazak u Palestinu ne bi, u datom trenutku, ostavilo povoljan utisak kod vlasti, pa je i delalo u skladu sa tim, pokazavši, pri tome, zavidnu dozu samostalnosti u odnosu sa Svetskim jevrejskim kongresom, čija je članica bio i čije je preporuke trebalo da poštuje, po mogućstvu što potpunije.

c) Organizovano iseljavanje (Alije)⁸⁹⁶

Pored dopuštanja velikom broju jevrejskih izbeglica, žrtava holokausta, iz evropskih zemalja da, na svom putu ka Palestini nesmetano tranzitiraju preko njene teritorije i iskoriste jadranske luke za ukrcaj, jugoslovenske vlasti su, posle proglašenja države Izrael dozvolile i masovno organizovano iseljavanje svog jevrejskog stanovništva u ovu zemlju.

Sem u zanemarljivo malom broju slučajeva, pravi, jedini i najvažniji motiv i razlog za iseljavanje u Izrael kod pripadnika jugoslovenske jevrejske populacije je, kako smo stekli utisak iz celokupne pregledane gradje, naročito jevrejske provinijencije, bio prvenstveno cionističke prirode. Ovaj razlog je, medju jugoslovenskim jevrejskim stanovništvom, bio prisutan još i pre ustanovljavanja “Jevrejskog nacionalnog doma“ u Palestini.⁸⁹⁷ I u predratnom periodu su, pri

---

⁸⁹⁴ AJIM, AO, Isto.

⁸⁹⁵ AJIM, AO, 705.

⁸⁹⁶ Alyah–uspon, penjanje (hebrejski). U našem slučaju legalno organizovano ueljavanje u Izrael. Prema tradiciji, za Jevreje je odlazak u Palestinu značio uznošenje. Alija za njih nije samo useljenje. To je bio ideal cionizma i primarni cilj njegove realizacije. On podrazumeva lično učešće u ponovnoj izgradnji jevrejske domovine i uspon pojedinca na viši nivo samoispunjenja kao člana ponovo rođene nacije.

⁸⁹⁷ O tome najeksplicitnije svedoči pismo koje je Albert Vajs uputio Svetskom jevrejskom kongresu 26. oktobra 1949. godine: „ ... (jugoslovenski Jevreji uživaju sva prava u novoj Jugoslaviji i rado su učestvovali u izgradnji) ...ne zanemarujući ni svoj jevrejski život i uvek svesni toga da su ne samo odani građani svoje otadžbine nego i deo velike jevrejske zajednice u svetu, jevrejskog naroda. U tom znaku tekla je i naša saradnja sa vama ... Stvaranje države Izrael u maju 1948. god. imalo je naravno ogromnog odjeka i u našoj jevrejskoj zajednici, kao i u jevrejstvu celog sveta. Našim čuvstvima prema ovom najvećem pozitivnom istorijskom događaju u životu jevrejskog naroda

opredeljivanju za iseljavanje u Palestinu, glavni razlozi kod jevrejskog stanovništva bili pvenstveno cionističke prirode, mada je, u predratnom periodu, u godinama sprovođenja antisemitske politike, bila podjednako prisutna i težnja da se jevrejsko stanovništvo skloni van domašaja vlasti koje su zagovarale antijevrejsku politiku „konačnog rešenja“.

Jugoslovenski Jevreji su, i pre uspostavljanja države Izrael, kako smo to već pokazali, težili da se u što većem broju isele u Palestinu koja je, tada, bila pod britanskom mandatorskom upravom i da na taj način doprinesu izgradnji materijalnih uslova za dolazak još većeg broja jevrejskih doseljenika iz celog sveta, kako bi se stvorila osnova da se postavi zahtev za stvaranje države Izrael, između ostalog, i na bazi demografskih argumenata, odnosno podataka o broju jevrejskih stanovnika na zahtevanim teritorijama na tlu Palestine.

Pošto vlasti nove Jugoslavije nisu zvanično odbavale razloge cionističke prirode kao motiv za iseljenje, Savez je, u saobraćanju sa nadležnim vlastima, diplomatski zaobilazio stvarnu pokretačku ideju i razlog koji je motivisao pripadnike jugoslovenske jevrejske populacije na iseljavanje u Izrael. Kao razlog i motivacija se navodila želja jevrejskog stanovništva da se odseli i da živi u svojoj matičnoj državi. Kada se dublje razmisli, ovo zvanično objašnjenje Saveza je, u stvari, bilo isto što i otvoreno priznavanje da su razlozi za iseljavanje pre svega cionističke prirode, samo je pri formulaciji bio upotrebljen rečnik diplomatije. Vlastima nove Jugoslavije je, najjednostavnije rečeno, bio predložen upravo onaj razlog koji je i sa stanovišta vođenja državne i nacionalne politike bio opravdan i prihvatljiv.

I prethodni postupci oko dopuštanja tranzita, uz rizik da se dodatno koplikuju odnosi sa Velikom Britanijom koja je imala mandat na upravu nad teritorijom Palestine, kao i dozvoljavanje masovnog organizovanog iseljavanja jevrejskog stanovništva su, osim kao plod delovanja jugoslovenskih Jevreja, članova KPJ, takodje bili rezultat prihvatanja prakse sovjetske „realpolitike“⁸⁹⁸ i stava o potrebi da se, po svaku cenu, spreči dalja britanska dominacija na Mediteranu i Srednjem istoku, uz istovremeno

---

od antičkih vremena do danas dali smo u više mahova izražaja ... Kao što smo vam već tada (na Drugom plenarnom zasedanju Svetskog jevrejskog kongresa u Montreju) saopštili, i među Jevrejima naše zemlje prostrujala je želja, da aktivno učestvuje u borbi i izgradnji države Izrael...Naše zadovoljstvo je utoliko veće, što vesti iz Izraela potvrđuju, da su se jugoslovenski olim (useljenici) najvećim delom vrlo brzo i dobro uvrstili u svoju novu sredinu i daju napredan i konstruktivan doprinos izgradnji jevrejske države.“ AJIM, PK, 1201.

⁸⁹⁸ Rukovodstvo Sovjetskog saveza, sa Josifom Visarionovičem Staljinom na čelu, je smaralo da je priznavanje jevrejske države i održavanje dobrih međusobnih odnosa, kamo je spadalo i dozvoljavanje slobodnog iseljavanja jevrejskog stanovništva u procesu njegovog organizovanog odlaska za Izrael, jedan od načina da se za Sovjetski Savez obzbedi izlazak na « topla mora » i ostvari politički uticaj i prisustvo na Bliskom istoku.

rešavanje problema preseljavanja Jevreja iz Sovjetskog Saveza, ⁸⁹⁹ zemalja istočne Evrope i balkanskih zemalja.

Naime, posle zvaničnog sastanka sa sa predstavnicima Sovjetske ambasade u Njujorku, predstavnik Jevrejske agencije za Palestinu je u januaru 1945. godine obavestio Svetski jevrejski kongres da sovjetska vlada nema ništa protiv toga da Jevreji iz balkanskih zemalja mogu da se isele u Palestinu.⁹⁰⁰

Ova "realpolitika" je, u suštini, predstavljala uporište i osnov za definisnje stava politike jugoslovenskog državnog rukovodstva prema iseljavanju jevrejskog stanovništva u Palestinu, mada je u javnosti to bilo predstavljeno kao izraz sopstvenog principijelnog stava o poštovanju ljudskih prava svojih

---

⁸⁹⁹ Vlasti Sovjetskog Saveza su 1934. godine pokušale da «problem» svog jevrejskog stanovništva reše formiranjem jevrejske autonomne oblasti Birobidžan na teritoriji istočnog Sibira. Oblast se prostirala na 36.480 kilometara kvadratnih i imala 108.500 stanovnika. Na teritoriju Birobidžana je bilo preseljeno skoro celokupno jevrejsko stanovništvo Sovjetskog Saveza. Kao razloge za formiranje jevrejskog regiona vlada u Kremlju je navela potrebu da se njeni jevrejski stanovnici premeste iz Ukrajine i Belorusije, gde im domaće stanovništvo nije bilo naklonjeno; da se doprinese uobličavanju i učvršćivanju jevrejske nacionalne svesti kroz kolektivne poljoprivredne radove; da pomognu u eksploataciji rudnih resursa, kao i da budu brana navodnom kineskom i japanskom ekspanzionizmu. Jevrejsko stanovništvo se nije mirilo sa ovakvim izdvajanjem i nalazilo je načina da emigrira u Palestinu. Kada je, posle proglašenja države Izrael, bila otvorena mogućnost masovnog iseljavanja, ono je tu priliku iskoristilo. Međutim, period dozvoljenog slobodnog iseljavanja je trajao relativno kratko jer se formiralo mišljenje da iseljavanje nije potrebno, pošto je Birobidžan pravi socijalistički pandan Izraelu. Samostalna jevrejska oblast je, odlukom vlade, bila ukinuta jula 1951. godine i priključena Habarovskoj oblasti.

Ovakav poduhvat sovjetskih vlasti, u vođenju unutrašnje politike, nije bio nepoznat na teritorijama koje su ranije pripadale carskoj Rusiji. Još je carica Katarina, krajem 18. veka, zakonom odredila da njeni jevrejski podanici mogu da stanuju samo u za to odredjenim « zonama naseljavanja ». Ovakva situacija je trajala do pobeđe Oktobarske revolucije 1917. godine, kada je ovaj, u suštini antisemitski, zakon bio ukinut. Vidi na @: www.swarthmore.edu/Home/News/hiro.

Staljin nije oklevao da prizna Izrael onda kada je to odgovaralo političkim interesima njegove države, tj. da bi se suprostavio britanskom uticaju na Bliskom istoku. Međutim, poslednje godine njegove vladavine su bile obeležene progonom i egzekucijom istaknutih jevrejskih pisaca na teritoriji celog istočnog bloka, od kojih se naročito može izdvojiti montirano sudjenje Rudolfu Slanskom, u Pragu. Slanskom je bilo pripisano učešće u zaveri međunarodnih jevrejskih kapitalista, cionista i američkihobaveštajnih agencija da se sruši socijalizam.

Kako je jevrejsko javno mnjenje u Izraelu i širom sveta doživljavalo stanje u kojem su se nalazili njihovi sunarodnici u Sovjetskom Savezu i ostalim istočnoevropskim zemljama može se videti iz razgovora koji je, prilikom zvaničnog prijema delegacije koju su sačinjavali predstavnici svetskih jevrejskih institucija, 6. septembra 1952. godine bio vođen između njih i načelnika Kabineta Maršala Jugoslavije, general potpukovnika Boška Šiljegovića. U razgovoru o mogućnostima useljavanja jugoslovenskih Jevreja u Izrael i neminovnosti da se pooštre kriterijumi pri odobravanju dozvole za useljenje, ne samo njima, već i Jevrejima iz ostalih zemalja, Anzelm Rajs, predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa za Evropu je izjavio «... Mi bismo danas uzeli, bez razlike na broj i sposobnosti, Jevreje iz onih zemalja gde im pretila opasnost kao što su naprimer informbirovske i arapske zemlje. Inače kod useljavanja ostalih (sada su morale, neminovno, biti određene restriktivne mere).» AMIJ, KMJ, I – 3b/359.

⁹⁰⁰ Iz sadržaja razgovora koji je Vladimir Velebit vodio sa Moše Mešalumom o odnosima između vlasti nove Jugoslavije i Yishuv (Odbor za osnivanje Erec Izraela na teritoriji Palestine) u periodu 1943–1948. godine, od 2. maja 1971. godine. ASMIP, PA, 60/1947.

gradjana kojima nove vlasti garantuju i dopuštaju potpunu slobodu u odlučivanju o svim pitanjima, pa i u izboru mesta boravka.⁹⁰¹

O tome se Josip Broz Tito, prilikom prijema koji je bio priredjen u čast Ferederika Vajta, predstavnika Džointa za Jugoslaviju, izjasnio ovako: "... naša vlada se nije kolebala ni jednog trenutka, da našim Jevrejima omogući slobodan izbor, da li žele i dalje da žive u našoj zemlji kao punopravni građani ili žele dragovoljno da odu u Izrael, jer smatramo da i Jevreji imaju pravo na svoju državu."⁹⁰² Očigledno je da su jugoslovenski zvaničnici, na svim nivoima, nastojali da, sa jedne strane, realnu postojeću međunarodnopolitičku situaciju iskoriste da svoju državu predstavje u najboljem svetlu, a sa druge strane, da istaknu kako je Jugoslavija potpuno nezavisna u vodjenju svoje spoljne politike i postupanju sa svojim gradjanima.

Imigracija u Palestinu je, tokom Britanskog mandata nad ovom teritorijom, bila striktno limitirana i bilo je predvidjeno da na njenu teritoriju može da se useli 1.500 Jevreja godišnje. Put za slobodno useljavanje, bez postavljanja ikakvih limita je bio otvoren posle osnivanja države Izrael. U periodu izmedju 1948. i 1951. godine u Izrel se uselilo 7.662 useljenika Jugoslavije,⁹⁰³ i oko 287.774 useljenika iz Sovjetskog saveza i ostalih zemalja istočne Evrope.⁹⁰⁴ Ovi brojevi svedoče o tome da je u svim zemljama istočnog bloka bila odista sprovedjena otvorena i dosledna politika po pitanju iseljavanja tamošnjih jevrejskih stanovnika u Palestinu, mada su sovjetske vlasti svoju politiku promenile ubrzo posle proglašenja nezavisnosti i stvaranja države Izrael, orijentišući se, u vodjenju svoje spoljne politike na području Mediterana i na Bliskom istoku, na saradnju sa arapskim zemljama i sprečavajući, zbog toga, iseljavanje jevrejskog stanovništva iz Sovjetskog saveza.⁹⁰⁵ Ove promene nisu uticale na druge

---

⁹⁰¹ AJIM, PK, 1197.

⁹⁰² AJIM, PK, 1201.

⁹⁰³ AMIJ, KMJ, I-b/355.

⁹⁰⁴ Kirkkanen A, 2001. str. 81.

⁹⁰⁵ Najavljeno obrazovanje odbrambenog saveza i formiranja Zajedničke komande za Bliski istok, kojoj je trebalo da pristupi i Izrael je navelo Sovjetski Savez da pristupi redukovanju i potpunom obustavljanju alijskog jevrejskog stanovništva. Pri tome je razlog bio nalažen u tobožnjoj brizi za njihovu dalju sudbinu u Izraelu zbog toga što su, navodno, Sjedinjene Države najavile obustavu materijalne pomoći za potrebe zbrinjavanja useljenika. Jugoslovenski poslanik Dušan Bratić je izvestio svoju vladu o zvaničnom stavu i reagovanju izraelske vlade i vladajuće partije Mapaj "... Kad se govori o useobi u Izrael onda treba imati u vidu da se radi o masovnoj useobi iz zemalja gde su jevreji fizički i materijalno ugroženi, a to su zemlje Srednjeg istoka.... zatim francuske kolonije u sevrenoj Africi, a onda Rumunija, Bugarska, Madkarska, Poljska i Čehoslovačka.

Nema i neće biti ograničenja useobe (od strane Izraela) ... Ovo nase mišljenje slaže se sa izjavom Pretsednika Ben Guriona koju je dao neki dan u Parlamentu. Ali je istakao da se useoba može ograničiti a možda i prestati ne zbog toga što Izrael to hoće ili ne može da primi useljenike, nego zbog toga što je useoba iz velikog broja gore navednih zemalja ili završena ili pri kraju. Pa ako Sovjetski Savez ne dozvoli iseljenje (svojih) Jevreja da se onda Izrael može naći pred teškim problemom...(...) Verujemo da su vam ovo sve poznate stvari i o njima ne bi ponovo pisali da se nije u „Hadoru“ glavnom organu Mapaja pojavio jedan vrlo interesantan članak... kojeg je Mapaj doneo sa bilo

istočnoevropske zemlje, tako da je proces organizovnog iseljavanja doveo do značajnog redukovanja jevrejske populacije u svim istočnoevropskim zemljama osim Sovjetskog saveza i Madjarske.⁹⁰⁶

Određbe koje su britanske vlasti propisale za dobijanje sertifikata za ulazak jevrejskih useljenika u Palestinu, i kojima je taj broj bio limitiran na 1.500 ljudi godišnje, prestali su da važe pošto je bila proglašena nezavisnost države Izrael, 14. maja 1948. godine. Iseljavanje jevrejskog stanovništva iz Jugoslavije za Palestinu je, neposredno posle rata, bilo neznatno po broju i podležalo je svim pravilima koje su bila propisana za imigraciju u Palestinu, a koja su bila strogo kontrolisana od strane britanskih mandatorskih vlasti. Ova iseljavanja su bila pojedinačna sve do avgusta 1948. godine, kada je Savez započeo sa pripremama za organizovano iseljavanje koje se u novonastalim međunarodnopolitičkim uslovima odvijalo u velikim talasima.

Delegacija Saveza je posetila Mošu Pijade u nameri da zataži podršku oko realizacije izvodjenja alija.⁹⁰⁷ Moša Pijade⁹⁰⁸ je, sasvim u skladu i sa svojim jevrejskim poreklom i aktuelnom jugoslovenskom

---

ikakve primedbe sa svoje strane... ovaj članak u vezi pitanja obrazovanja zajedničke komande za srednji istok ... (a u članku piše) "Nema istine u komunističkom tvrdjenju da ulaz u odbranbeni savez srednjeg istoka predstavlja veću opasnost za bezbednost Izraela. Pre svega nema nema osnove nadati se da će kao nagrada za našu neutralnost crvena armija zaobići našu zemlju na putu ka Sueckom Kanalu ako uspije da napreduje u tom pravcu... (...) Ne može se unapred znati kako će delovati naš ulazak u srednjoistočnu odbranu na Aliju (useobu) iz zemalja sovjetskog bloka. Cinjenica je da je alija iz Poljske i Rumunije dozvoljena ne iz simpatija prema Izraelu. Ukoliko se čovek može snaći u tom problemu dozvoljeno je pretpostaviti da je alija iz tih zemalja dozvoljena u nameri da se te zemlje oslobode jednog dela jevrejskog stanovništva. Cinjenica je da je alija iz Rumunije porasla baš posle kritike „Kćeri Rabina“ (Ane Pauker) i da je praćena neprestanim izazivanjem protiv Izraela u štampi i radiu Bukurešta. (...) Ali ima još jedna stvar. U Sovjetskom Savezu ima velika grupa Jevreja koja broji više od milion ljudi... Ovi Jevreji, kao i svi Jevreji u svetu imaju pravo na aliju. Mnogi od njih žele da dodju, a dužnost države Izrael je da radi na tome da im se to omogući. ... Treba učiniti hrabar korak—možda poslednji—da se spase što se spasiti može. Ako ce Sovjetski Savez (dozvoliti veliku) aliju iz Rusije treba i mora se odustati od ulaska u oblast odbrambenih saveza. Ako će se omogućiti alija od četvrt miliona Jevreja godišnje mobilisaćemo ostatak naših snaga da ih primimo, pristaćemo na opasnost koja će pretiti našoj bezbednosti u našem ekonomskom položaju i na opasnost koja će pretiti našoj bezbednosti usled toga što se nećemo povezati sa vojskama zapadnih sila. Može se pretpostaviti da će u Londonu i Vašingtonu razumeti naše razloge...Potrebno je da se za tu stvar pošalje u Moskvu politička reprezentativna delegacija... (koja) će obećati da će u zamenu za tu aliju Izrael odustati od svakog vojnog saveza koji neće biti poželjan Rusiji...“ ASMIP, PA, 25/1951.

Ovaj interesantan i indikativan stav izrečen bez redackijske ograde sa strana glasila vladajuće stranke je bio svojevrsan poziv na dijalog. Odgovor druge strane, odnosno Sovjetskog Saveza, je bilo potpuno obustavljanje alija.

⁹⁰⁶ Kirkkanen A, 2001. Stara poslovice da je „Poturica gori od Turčina“ bi se, sudeći po posledicama, mogla primeniti i na ponašanje madjarskih rukovodilaca prema dozvoljavanju izvodjenja alija. Prema izveštaju jugoslovenskog otpravnika poslova u Sofiji (Stojković) upućenom 26. januara 1952. godine Ministarstvu inostranih poslova: „... izraelski otpravnik poslova, koji je akreditovan i za Bugarsku... rekao mi je: u Madjarskoj imaju problem oko iseljavanja Jevreja pošto dobar deo madjarskih rukovodioca imaju jevrejsko poreklo i to je jedan od razloga da se usporava iseljavanje Jevreja, čiji je broj oko 90 hiljada...“ ASMIP, PA, 24/1951.

⁹⁰⁷ AJ, MP, 513/1/23.

⁹⁰⁸ Ovde je interesantno zabeležiti da je Moša Pijade, inače Jevrejin, u jednom razgovoru sa svojim dobrim prijateljem Davidom Alkalajem, izjavio da se, što se tiče nacionalne pripadnosti, oseća Srbinom: «...On veli da se svako može osećati kako što hoće, a dase on oseća Srbinom. Tu se nismo složili i vrlo prijateljski smo dali jedan

politikom po tom pitanju, pristao da im pruži neophodnu pomoć i založi se da proces organizovanja i izvodjenja alija protekne bez smetnji od strane vlasti. Sa svoje strane, Bencion Levi, načelnik u Ministarstvu unutrašnjih poslova, je vodio razgovore sa nadležnima u ovom Ministarstvu. Krajnji rezultat njihovih udruženih napora je bilo donošenje odluke Vlade Jugoslavije⁹⁰⁹ prema kojoj je svaki Jevrejin, ili osoba koja je mogla dokazati svoje jevrejsko poreklo, sa svim članovima svoje porodice, mogao da se slobodno iseli u Izrael⁹¹⁰. Postojali su i uslovi koji su unekoliko ograničavali tu slobodu, a odnosili su se, pre svega, na pravni status i kvalifikacionu strukturu osoba koje su se opredelile za iseljavanje.⁹¹¹ Ipak, vlasti su u najvećem broju slučajeva davale odobrenje za iseljavanje i bio je vrlo mali broj onih koji nisu mogli da ga dobiju zbog toga što su se bavili profesijama za koje nova Jugoslavija, posle njihovog eventualnog odlaska, ne bi imala dovoljno stručnog osoblja i čiji bi odlazak mogao da dovede u pitanje projektovanu brzinu i opseg razvoja države i društva u pojedinim oblastima.⁹¹²

I tako se Savez, koji je pre samo godinu dana ranije brinuo o raspodeli pedesetak odobrenih sertifikata godišnje za useljenje u Palestinu⁹¹³ našao pred zadatkom da organizuje masovno iseljavanje. Pri Izvršnom odboru Saveza bila je formirana «Komisija za iseljenje u državu Izrael».

Pri svim većim regionalnim jevrejskim veroispovednim opštinama su bili formirani transportni odbori, komisije i štabovi za organizaciju i sprovođenje iseljavanja, sa zadatkom da pruže nepohodna upustva i pomoć svom članstvu oko načina lične pripreme za iseljenje, sa jedne, i saobraćanju sa lokalnim narodnim vlastima, sa druge strane. Osnovna pravila i način organizacije izvodjenja grupnih alija je utvrđivao Savez, kao predstavnik jugoslovenske jevrejske zajednice u direktnom kontekstu sa predstavnicima resornih ministarstava FNRJ koja su, u svom resoru, bila nadležna da

---

drugom protiv razloge, koje je on primio vrlo širokogrudno...». Iz pisma Davida Alkalaja Albertu Vajsu u Ninberg, 15. maja 1945. godine, AJIM, PK, 1149;

Vrlo je moguće da je ovo eksplicitno i bez traženja dato izjašnjenje bilo učinjeno zbog toga što je razgovor bio vođen u kancelariji Moše Pijade u zgradi Narodne Skupštine, za koju se moglo pretpostaviti da je ozvučena, te je ovom izjavom Moša Pijade, u stvari, želeo da stvori utisak o postojanju distance između njega i predstavnika Saveza koji su kod njega došli kao zvanični predstavnici jevrejske zajednice. Na taj način, bio je u mogućnosti da Savezu pomaže delotvornije i bez straha da bi mogao da bude optužen za pristrasnost.

⁹⁰⁹ AJ, fond «Prezidijum Narodne skupštine FNRJ» (u daljem tekstu AJ, PNS), 15/36/18.

⁹¹⁰ AJIM, AO, 285.

⁹¹¹ AJIM, AL, 827.

⁹¹² Na Jevreje, defecitarne stručnjake, naročito ukoliko su bili članovi KPJ, je bio vršen pritisak da se ne prijavljuju sa organizovano iseljavanje ili, ukoliko su se prijavili i odlazak im bio odobren, da odustanu od iseljavanja, iako je, inače, ostalom stanovništvu, za čijim profesijama nije postojala preka potreba, bilo vrlo teško i gotovo nemoguće da dobiju dozvolu za odustajanje od iseljavanja, kada bi se već našli na odobrenom spisku za iseljavanje. Ovakva situacija je bila karakteristična za period 1948–1950. godine. Kasnije su propisi oko odobravanja izdavanja dozvole za iseljenje bili pooštreni kada je bilo u pitanju mesto zaposlenja podnosioca molbe za iseljenje, te su stručnjaci zaposleni u državnim ustanovama bili odbijani direktno i bez obrazloženja.

⁹¹³ AJIM, PK, 1201.

preroduju i prate realizaciju neophodnih radnji nužnih za pravilno izvodjenje masovnog iseljavanja jugoslovenskih Jevreja u Izrael.

Radom svih transportnih odbora je rukovodio Savez veroispovednih komisija FNRJ iz Beograda. Izvršni odbor Saveza je u Beogradu oformio Glavni putni štab koji je radio na koordinaciji svih aktivnosti regionalnih i opštinskih štabova oko izvodjenja iseljavanja. Zavisno od brojnosti iseljenika iz pojedinih mesta (koja se razlikovali u pojedinim alijama), Glavni štab je bio upotpunjen i predstavnicima onih gradova iz kojih su, u toj aliji, odlazile najbrojnije grupe iseljenika. Što se tiče mesnih i opštinskih transportnih štabova, oni su bili birani na sledeći način: na svakih tridesetak osoba koje su se iseljavale, bio je biran jedan brigadir. Od izabranih brigadira je bivao oformljen opštinski gradski putni štab, a iz njega je za svakih pedeset osoba bio određivan po jedan predstavnik u Glavni štab. Pri izboru osoba koje su, na lokalnom nivou, bile zadužene za poslove oko organizacije i izvodjenja alija, naročota pažnja je bila obraćana na to da dotične osobe budu od poverenja, dobro obaveštene o potencijalnim iseljenicima i strpljive u radu sa njima, jer je nervoza zbog putovanja, rastanka od prijatelja, a negde i od delova porodice, kao i neizbežna ljudska navika da se ponešto zabašuri i izbegne poneka obaveza bila, nekako, sastavni deo celokupnog ovog procesa. Zbog toga je u svakom od svojih cirkularnih upustava, pri pripremanju svake od alija, Savez uvek iznova upozoravao da se "... skreće pažnja svima iseljenicima da treba izmiriti sve materijalne obaveze, kao što su isplata dužne poreze, taksu za radio, socijalno osiguranje, električno osvetljenje, vodu itd. Ovo su beznačajne obaveze, ali ostavljaju vrlo ružnu sliku, kada se naknadno ustanovi da pojedini iseljenici nisu izmiriti ove obaveze, a nadležne ustanove traže da se ova dugovanja izmire. ... Dužnost je Transportnih komisija ... (da im na to skrenu pažnju, kao i da ih upozore da) treba da predadu svoje karte za snabdevanje kao i karte domaćinstva ustanovama ili rejonima preko kojih te karte primaju. Rezervni oficiri i vojni obceznici ... da predadu svoje vojne isprave. ... i traže potvrdu kako bi ih predali organima koji vrše pregled u vozu."⁹¹⁴

Za sve osobe koje su se prijavile za iseljenje, za svaku od alija, bilo je pre svega neophodno da se obavi lekarski pregled. U tu svrhu, u svim većima mestima, kao što su bili Beograd, Zagreb, Sarajevo, Subotica, Novi Sad, Skoplje, Osijek, Sombor i Rijeka, su bile obrazovane lekarske komisije od po tri člana. U manjim mestima, ukoliko nije bilo dovoljno lekarskog kadra, komisije su mogle brojati i manje članova, pa je, ponegde, čitav pregled mogao obaviti i samo jedan lekar, pod uslovom da mu je imao priznatu odgovarajuću stručnu spremu. Savez je preporučivao da takve komisije, najverovatnije zbog motivisanosti, treba da budu sastavljene od lekara koji su Jevreji « ... koji se i sami iseljavaju (sa tom

---

⁹¹⁴ AJIM, AL, 831.

istom alijom) u Izrael ... Ukoliko takvih nema, lekari u komisiji neka po mogućnosti budu Jevreji, ali mogu biti i ne-Jevreji, ako jevrejskih lekara nema ili ih nema u dovoljnom broju.»⁹¹⁵ Opšti lekarski pregledi i laboratorijske analize su, uglavnom, bili obavljani u mestima boravka, ili najbližem opštinskom centru. Specijalistički pregledi kao što su na primer bili radiološki, seriološki, neurološki, neuropsihijatrijski i slični, su bili obavljani u većim gradovima, gde su za to postojali potrebni kadrovi i neophodna oprema i aparati. Troškove lekarskih komisija i specijalističkih pregleda je trebalo da snose sami iseljenici, a za siromašna lica je bilo predviđeno da njihove troškove refundira njihova veroispovedna opština koja je za to dobijala namenska sredstva od Autonomnog odbora. U praksi se, međutim, sve završavalo tako da su svi potencijalni iseljnici dobijali sredstva za troškove lekarskih pregleda. Iako su bili svesni da im možda, baš zbog nekog od negativnih lekarskih nalaza, neće biti odobreno iseljenje u Izrael, u pregledanom arhivskom materijalu nismo našli tragova o eventualnom izbegavanju pojedinaca da se podvrgnu obaveznim lekarskim pregledima. Kod sprovođenja obavezne vakcinacije protiv trbušnog tifusa i velikih boginja bilo je, međutim, otpora kod pojedinih lica koja su nameravala da se ise u Izrael. Zbog toga je Savez naglašavao da je potreno ljudima objasniti «... da je ovo vakcinisanje ne samo obavezni propis države Izrael ... nego je to, pre svega, u interesu samih iseljenika, kako bi se zaštitili od opasnosti zaraze sa ovim opasnim bolestima, koja opasnost uvek postoji kod masovnih preseljavanja kao i u logorima gde će useljenici privremeno boraviti. Na to treba ... skrenuti pažnju.»⁹¹⁶

Pripremni rad za prvu aliju je bio izveden za samo četiri meseca i već u novembru i decembru 1948. godine je ukupno 4.115 osoba otišlo za Izrael. Broj prijavljenih je bio daleko veći, ali nisu svi odmah mogli dobiti odobrenje za otpust iz državljanstva jer je trebalo proveriti da li zadovoljavaju sve predviđene uslove, što je, s obzirom na njihovu brojnost, zahtevalo duži vremenski period. Otpust iz državljanstva je, naime, predstavljao jedan od osnovnih uslova da bi se uopšte pristupilo pribavljanju ostalih dokumenata za iseljavanje. Pošto su jugoslovenske vlasti jednom delu ovih potencijalnih iseljenika odobrile otpust iz državljanstva, bile su izvršene pripreme za drugi talas iseljavanja, sa oko 2.567 osoba koje su samo šest meseci kasnije, u junu i julu 1949. godine krenule za Izrael. Za manje od godinu dana iz Jugoslavije se iselilo ukupno 6.682 osoba, čime se broj članova jugoslovenske jevrejske zajednice smanjio za šezdeset posto.⁹¹⁷

Broj iseljenika je, prema statističkim pregledima Ministarstva unutrašnjih poslova Jugoslavije bio unekoliko drugačiji. Prema njihovim podacima: « ... Prva grupa Jevreja od 4.055 lica iselila se decembra

---

⁹¹⁵ AJIM, AL, Isto.

⁹¹⁶ AJIM, AL, Isto.

⁹¹⁷ AJIM, PK, Isto.

meseca 1948. god., a druga grupa od 2.465 lica u toku juna– jula meseca 1949. god. Iz naše zemlje do sada se ukupno iselilo 6.520 Jevreja. Medjutim, treba napomenuti da se nisu svi Jevreji iselili, koji su se prijavili za iseljavanje, i koji su dobili odobrenje za odlazak od našeg ministarstva. Tako je iz prve grupe odustalo od iseljenja oko 422 lica, a iz druge grupe 755. Izvestan broj Jevreja koji je odustao, iako je imao odobrenje za iseljavanje, ovo je učinio iz opravdanih razloga: bolest u porodici, važni materijalni razlozi i sl. Svakako da ima i izvestan broj Jevreja koji se kod odustajanja od iseljenja rukovodio i špekulntskim motivima: očekivnje prvih vesti o stanju i poslovima u Izraelu, pronalaženje mogućnosti za šverc itd. Prema odobrenju druga Ministra A. Rankovića dozvoliće se naknadno iseljavanje svima Jevrejima koji su iz opravdanih razloga do sada odustali. ... Ukupno ... (na dan 1. septembra 1949. godine, kada je ovaj izveštaj bio pisan,) ... broj iseljenika ... (u toj godini je iznosio) ... 2.465. »⁹¹⁸

Podaci o broju iseljenih u organizovanim alijama do 1. IX 1949. godine, prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ⁹¹⁹

Po državljanstvu

Državljanstvo	Broj
Jugoslovensko	2.434
Drugo državljanstvo	15
Bez državljanstva	16
Ukupno	2.465

⁹¹⁸ AMIJ, KMJ, I – 3 – b/355.

⁹¹⁹ Prema: AMIJ, KMJ, I – 3 – b/355.

Po polu

Pol	Broj
Muških od 14 god. na više	938
Ženskih od 14 god. na više	1097
Deca od 14 god.-muška	193
Deca od 14 god.-ženska	237
Ukupno	2465

Po zanimanju:

Zanimanje	Broj
Intelektualci	30
Činovnici	508
Zanatlije	246
Radnici	126
Seljaci	12
Slobodne profesije	56
Ukupno	978

Zatvorenici	28
-------------	----

Razlike u broju iseljenih za Izrael nisu zanemarljive. Obadva izvora, i Ministarstvo unutrašnjih poslova Jugoslavije, i Savez veroispovednih opština Jugoslavije, su iscrpno i pedantno vodili svoje spiskove lica koja su dobila dozvolu za iseljenje za Izrael i osnovni podaci u njihovim spiskovima se slažu. Do razlike u konačnom broju lica zaista iseljenih u Izrael u okviru prve i druge aliije je, najverovatnije, došlo zbog toga što je, između podnošenja molbe za odustanak od iseljavanja i realizacije iseljavanja protekao izvestan vremenski period u toku kojeg su neki od podnosilaca tih molbi ozdravili, rešili problematičnu porodičnu situaciju, dobili potrebne informacije ili su se jednostavno predomislili, pa su, na kraju, kada je trebalo da brodovi isplove, i oni otputovali za Izrael. Ne treba zaboraviti da su, prema rečima samog službenika Ministarstva unutrašnjih poslova, oni već imali dozvolu za iseljenje koja nije bila poništena, već samo odložena. Zbog toga bi trebalo, po ovom pitanju, kao relevantne uzeti podatke iz spiskova koje je vodio Savez.

Organizovana iseljavanja za Palestinu, naročito prve tri aliije, su bila finansirana sredstvima koja je obezbedio Svetski jevrejski kongres.⁹²⁰ Treći talas iseljavanja, za koji su i jugoslovenska vlada i jevrejska zajednica pretpostavljali da će biti i poslednji, je bio izvršen marta 1950. godine, kada se iselilo 892 iseljenika. Međutim, pošto je i posle izvršene tri aliije i dalje vladalo veliko interesovanje za masovno iseljavanje u Izrael, sledeće godine su bile izvršene pripreme za izvodjenje četvrte i pete aliije. U okviru četvrte aliije, maja 1951. godine, u Izrael se iselilo 819 osoba, a u okviru pete aliije, koja je bila izvedena u julu sledeće godine, 141 osoba. Najmanje brojna je bila šesta aliija koja je bila izvedena oktobra 1952. godine. U okviru šeste aliije se u Izrael organizovano iselilo samo 84 osobe. Posle ove aliije, iseljavanja za Izrael su bila vršena individualno, pod istim uslovima koji su važili i za organizovana iseljavanja, slobodno, bez prethodnog traženja izlazne vize, sve do 13. juna 1967. godine, kada je došlo do prekida diplomatskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Izraela.

Ukupan broj osoba koje su se u periodu od 1948. do 1952. godine, u okviru organizovanih aliija, iselili za Izrael je, tako, dostigao brojku od 8.618 osoba. Od toga je 4.517 bilo poreklom iz Srbije, 2.747 iz Hrvatske, 974 iz Bosne i Hercegovine, 308 iz Makedonije, 68 iz Slovenije i 4 iz Crne Gore.⁹²¹

Stav jugoslovenskih vlasti po pitanju organizovanog iseljavanja njenih jevrejskih građana u Izrael je bio koncipiran vrlo liberalno. Po sporazumu jugoslovenske i izrelske vlade, bilo je predviđeno da će

---

⁹²⁰ AJIM, PK, 1197.

⁹²¹ AJIM, AL, Spiskovi iseljenika, košuljica 1948–1952. godine.

Jugoslavija odobriti iseljavanje svim svojim građanima jevrejske nacionalnosti koji se na to budu odlučili. Iseljenje je bilo odobreno i mešovitim brakovima « ... gde je muž Jevrejin...»⁹²², a pored Jevreja jugoslovenskog državljanstva i Jevrejima inostranog državljanstva ili bez državljanstva, uzimajući kao osnovni kriterijum jevrejsko poreklo, a bez obzira na sadšnju veroispovest. Iseljavanje nije bilo odbreno tamo gde su postojale smetnje fomalno – pravne prirode.⁹²³

Zvanično, jedini ograničavajući razlog za uskraćivanje prava na odlazak nekom jugoslovenskom građaninu jevrejskog porekla je bilo njegovo učestvovanje u nekoj od kažnjivih radnji za koju je bila zaprećena kazna zatvorom od deset godina, ili više, bez obzira na to da li je već bio osudjen, ili se tek nalazio u zatvoru zbog istrage po tom osnovu. Svi ostali, oni koji su se već nalazili na izdržavnu kazne, kao i oni koji su tek bili u istražnom zatvoru, bili su pomilovani, dobijali su oprost kazne ili im je ona bila preinačena u uslovnu i bilo im je omogućeno da dobiju dozvolu za otpust iz državljanstva.

Sem toga, ogranačavajuća je bila i odredba prema kojoj je, izuzetno, moglo biti uskraćeno pravo odlaska državnim službenicima svih profesija za koje je bilo ocenjeno da bi njihov odlazak štetno uticao na društveni i privredni napredak zemlje. Što se tiče ovog ograničavajućeg faktora stručnosti i nezamenljivosti, na jugoslovenske građane jevrejskog porekla koji su pripadali grupi visokih intelektualaca i stručnjaka u svojim oblastima je bio vršen pritisak, naročito u periodu izvdjenja prve tri alije, da i pored dobijenog otpusta iz državljanstva ne otputuju za Izrael, čak i ukoliko bi u tome bili razdvojeni od svoje porodice koja se iseljavala. Ovaj pritisak je bio naročito jak ukoliko su u pitanju bili članovi Komunističke partije. Apelovano je na njihovu svest o potrebi da svojim stručnim znanjem doprinesu izgradnji nove Jugoslavije i bilo obećavano da će im se, nakon izvedenog prvog perioda izgradnje, odobriti odlazak kod ostatka porodice u Izrael, što se, najčešće, nije dešavalo.

Indikativan, za ovu problematiku, je bio slučaj porodice Ašer, koju su sačinjavali roditelji, dva sina i tri sestre. Svi su dobili otpust iz državljanstva i dozvolu za odlazak u Izrael, već sa prvom alijom. Budući da su se sinovi bavili zanimanjima koja su u posleratnom preiodu u Jugoslaviji bila deficitarna, na njih je bio izvršen pritisak da se ne ise, tako da su oni odustali, uz obećanje da će im kasnije biti dozvoljeno da se pridruže roditeljima.

Medjutim, kada je, posle isteka dogovorenog roka, trebalo da dobiju dozvolu, ona im je bila uskraćena, te su se njihovi roditelji, u krajnjem očajanju, obratili Josipu Brozu, kao najvišoj instanci, da

---

⁹²² AJIM, PK, 1201.

⁹²³ AJIM, PK, 1149.

interveniše po tom pitanju: «Usudjujemo se da uputimo molbu Vama družu Maršale, jer nas na to tera velika nevolja: nesnosna bolest i roditeljska ljubav. Ostavili smo u Jugoslaviji dva svoja sina, dva oka svoja: Ašera Samuela Ašer, apotekar vojne bolnice u Skoplju i Alberta Samuela, lekara Glavne vojne bolnice u Beogradu. Mi smo u starosti 86 i 81 godi. Došli smo u Izrael... bez sinova, koji su se bili prijavili za prvu partiju iseljenja u Izrael, no uvidjajući da su kao stručnjaci još potrebni Jugoslaviji, odustali su, odnosno odložili svoje iseljenje do završetka Petogodišnjeg plana. Mi smo tada shvatili tu potrebu i nismo insistirali... U Izraelu imamo ...(tri kćerke, ali je od njih jedna udovica sa troje dece, a druge dve su udate, ali nemaju sredstava da izdržavaju roditelje)... Zato Vas molimo.... da nam pustite sinove ... (kako im je to prethodno bilo obećano) ... kako bi mogli da poslednje dane svog života proživimo sa svojom decom... i da se više ne mučimo. «Situaciju je, u ovom slučaju, dodatno komplikovala činjenica da su obadvojica bila zaposlena u vojnim ustanovama.

Praksa da se na potencijalne iseljenike u Izrael vrši pritisak da od istoga odustanu išla je toliko daleko da je, u slučajevima «izostanka saradnje» i insistiranju određene osobe na odlasku, pribegavano taktici uskraćivanja saglasnosti ustanove u kojoj je bila zaposlena, a koja je bila neophodna za dobijanje otpusta iz državljanstva. Ova pojava je uzela toliko maha da je reagovao Sekretarijat vlade FNRJ za personalnu službu. On je 18. novembra 1949. godine, uputio službeni dopis Sekretarijatima vlada Narodnih republika za personalnu službu, saveznim ministarstvima, komitetima i komisijama⁹²⁴ u kojem je ovim institucijama bila dodatno skrenuta pažnja da ne budu previše revnosni pri uskraćivanju oslobodjenja dužnosti i odobravanja odlaska službenika i da se ne rukovode «... sa svojim lokalnim interesima (pri određivanju) da li je taj službenik zbilja neophodno potreban ili ne... « jer time mogu da ugroze generalnu državnu politiku. Dopisom se izričito upozorava da « ... Kriterijum u ocenjivanju treba da bude takav, da se samo takvim službenicima odlazak ne dozvoli, koji su zaista neophodno potrebni našoj zemlji i usled čijeg bi odlaska nastao zastoj u radu ili šteta u izvesnoj grani naše privrede, nauke ili kulture«⁹²⁵

Prema sporazumu, građani su, najpre, bili u obavezi da dobiju dozvolu nadležnih jugoslovenskih vlasti za istupanje, odnosno otpust iz državljanstva. Dozvolu je davalo, ili uskraćivalo, na osnovu detaljne provere svih predviđenih podataka, Ministarstv unutrašnjih poslova. Po dobijanju obaveštenja da im je otpust iz državljanstva odobren, zainteresovani građani su bili u obavezi da odu u Beograd, u Odeljenje za putne isprave Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ radi identifikacije. Tom prilikom su bili u obavezi

---

⁹²⁴ AJIM, AL, košuljica 1948-1952.

⁹²⁵ AJIM, AL, Isto.

da podnesu dokaz o svom jevrejskom poreklu koji su im izdavale njihove veroispovedne opštine. Ukoliko bi sve bilo u redu, građani su dobijali konačno odobrenje Ministarstva FNRJ za iseljenje, koje su uzimali i čuvali sve do dana ukrcaja na brod. Prilikom ukrcavanja na brod, bili su dužni da uz odobrenje pokažu i ličnu kartu. Na osnovu ova dva dokumenta, vršena je identifikacija i upoređivanje sa podacima iz kolektivnog pasvana. Tek posle toga se moglo smatrati da je osoba prošla sve neophodne kontrole i da može da se iseli.

Po dobijenom saznanju da je osobama prijavljenim za iseljenje, to bilo i odobreno od zvaničnih vlasti, pristupalo realizaciji ostalih radnji vezanih za organizaciju iseljavanja: sačinjavanje liste putnika i njenog dostavljanja nadležnim organima Svetskog jevrejskog kongresa, radi dobijanja neophodnog novca za isplatu potrebnih troškova na ime prevoza osoba i njihovog prtljaga do luka u kojima se vršilo ukrcavanje, smeštaja i ishrane u periodu čekanja na polazak broda, putnih karata i ishrane na brodu i, eventualno, plaćanja troškova dangube za brodove koji su se, iskrcavši iseljenike u Haifi, vraćali prazni u Jugoslaviju.⁹²⁶

Za potrebe prevoza robe i ljudi, Jugoslovenske železnice su izdvojile znatan broj vagona, a ponegde su bile formirane i specijalne kompozicije sastavljene, uglavnom, od vagona treće klase. Prema rasporedu koji je bio izradjen u saglasnosti sa predstavnicima nadležnih narodnih vlasti, organizacija prevoza železnicom se obavljala na sledeći način: putnici su se okupljali u većim regionalnim centrima na koje su bili upućeni prema mestima stanovanja i kupovali individualne karte, čija je cena iznosila od 800,00 do 1.000,00 dinara. Svi oni su se sabirali u Beogradu i Zagrebu, gde su, na dan polaska transporta, bila organizovana skupna mesta, odakle je trebalo da se putovanje nastavi posebnim vozovima. Beogradska grupa je bila obrazovana od iseljenika sa teritorije Srbije, Vojvodine (sa izuzetkom Subotice i Sombora), kao i od iseljenika iz Makedonije. Grupu koja je kretala iz Zagreba su sačinjavali iseljenici iz cele Hrvatske, iseljenici iz jednog dela Vojvodine (Sombora i Subotice), Slovenije, kao i iseljenici iz Bosne i Hercegovine. Iseljenici iz Crne Gore su u luke ukrcavanja dolazili direktno, prema dobijenom rasporedu.

Građani su sa sobom na brod mogli poneti lični i ručni prtljag. Količina ličnog prtljaga je od početka bila utvrđjena na 150,00 kilograma po osobi, bez obzira da li se radilo o odrasloj osobi ili detetu i za njega se na ime manipulativnih troškova (za prenos stvari od vagona na brod) naplaćivalo po 200,00 dinara po jedinici prtljaga. Ovako odredjene količine su zaista bile dovoljno velike i omogućavale su

---

⁹²⁶. AJIM, AL, 855.

svakome da kao lični prtljag ponesu sve ili bar većinu svojih tzv. mekih stvari koje je trebalo da im posluže u periodu od iskrcavanja, pa dok ne budu stigli teretni brodovi sa pokućstvom. Kod predavanja ličnog prtljaga postojala su ograničenja u pogledu upotrebene ambalaže i načina pakovanja: kao lični prtljag ni u kom slučaju nisu mogli biti predavani sanduci i slični vidovi pakovanja koji su bili nepodesni za prenošenje i unošenje na brod, već je bilo propisano da on mora biti spakovan isključivo u kuferima, denjcima, balama, ruksacima i sl. Lični prtljag se predavao i carinio zajedno sa pokućstvom, ali je u luku bio dopreman posebnim vagonima u okviru istih kompozicija sa samim iseljenicima i putovao je sa njima istim brodom, ali im nije bio pristupačan tokom puta, već tek po prispeću u Izrael.

Količina ručnog prtljaga je, u početku, bila ograničavana isključivo sposobnošću određene osobe da taj prtljag ponesu i bilo je dozvoljeno da svako može uneti na brod, bez nadoknade, onoliko prtljaga koliko je bio u stanju da sam ponesu. Već od treće alije, težina ručnog prtljaga je bila ograničena na najviše 20,00 kilograma.

Skladištenje i organizaciju prevoza iseljeničkog pokućstava i robe obavljalo je brodarsko preduzeće «Transjug».⁹²⁷ Ova roba je bila prevožena zasebnim brodovima i njihov red vožnje se nije poklapao sa redom vožnje brodova koji su prevozili iseljenike. Savez je upozoravao iseljenike da budu spremni na duži period čekanja na svoje pokućstvo, pošto budu prispeli u Izrael: « Transport teretnog prtljaga obaviće se ... teretnim brodom, koji će otpremiti stvari posle odlaska putničkog transporta, a prema mogućnostima slobodnog brodskeg prostora itd. Prema dosadašnjem iskustvu, treba računati s tim da će transport teretnog prtljaga uslediti tek 2 – 3 meseca / s možda i više / posle putničkog transporta.». ⁹²⁸ on je isplovljavao par dana kasnije posle brodova sa iseljenicima. Nadoknada za prevoz selidbenih stvari se izračunavala prema zapremini selidbene ambalaže i iznosila je 1.900,00 dinara za svaki kubni metar. Ona je pokrivala cenu transporta, manipulacione troškove u luci, kao i ostale administrativne i režijske troškove oko organizovanja prevoza do Haife. Kubaturu su izračunavali sami iseljenici, po upustvima transportnih odbora, i ona je bila izračunavana na osnovu spoljnih dimenzija upotrebene ambalaže, pa je iseljenicima bilo preporučivano da sve svoje pokućstvo, po mogućnosti, pakuju zajedno, ili u što manji broj sanduka i koleta. Naglašavalo se da je potrebno da se merenje dimenzija izvrši što tačnije i da ne bi trebalo da bude varanja pri prijavljivanju kubature prtljaga, što se, evidentno, ponekad dešavalo, jer to ostavlja ružnu sliku o Savezu i jevrejskoj populaciji uopšte.

---

⁹²⁷ AJIM, AL, Isto.

⁹²⁸ AJIM, AL, 869.

U cirkularu koji je, u tom smislu, bio upućen svim jevrejskim veroispovednim opštinama, bilo je izričito naglašeno da: « ... transportni odbori i opštine će moći da proveravanja i kontrole obave ... (jer se) ... dešava da nesavesni pojedinci prijave netačnu kubaturu čime nanose veliku štetu Savezu. ... sami iseljenici biće lično odgovorni za podatke o zapremini koje se označe ... na sanducima ... Glavna komisija za iselenje odnosno Savez pridržavaju si pravo da zadrže i ne izvrše otpremu svakog liftvana ili sanduka čija kubatura ne bude odgovarala podacima ... na osnovu kojih je izvršena uplata.»⁹²⁹

Brodove za prevoz iseljenika Savez je, preko Jugoslavenske linijske plovidbe, iznajmljivao kod Jugoslovenske pomorske agencije. Iseljenici su bili prevoženi jugoslovenskim brodovima brodovima: «Užice», «Prozor», «Bosna» i «Radnik», a za potrebe prevoza je bio iznajmljen i grčki brod «Kefalos». Sem toga, izraelska vlada je jugoslovenskim iseljenicima za Palestinu stavila na raspoloženje i brodove «Artis», u vremenu izvodjenja prve dve aliije, a za naredne dve brod «Galila».⁹³⁰ Kod izvodjenja šeste aliije, obzirom na relativno mali broj učesnika, u odnosu na ranija grupna iseljavanja, prevoz učesnika je bio vršen redovnom linijom, s tim što je sva ostala procedura oko pripreme i organizacije ostala ista. Luke ukrcavanja su bile Rijeka, Dubrovnik i Split.⁹³¹

Za prevoz putnika, cene su bile utvrđene u sledećem iznosu: za odrasle osobe – 90 dolara. Ukoliko bi sa roditeljima putovala i deca, cene su bile: za jedno dete do dve godine – besplatno. Za svako sledeće dete, u istoj porodici do dvanaest godina cena je bila utvrđena na ¼ od cene za odrasle osobe, a za decu od dvanaest do četrnaest godina se plaćalo pola cene. Ovaj iznos je bio isti za sve putnike, nezavisno od toga da li su imali smeštaj u kabinama, ili su spavali pod tremom na palubi, na slamaricama.⁹³² Sve ove troškove je snosio Savez.

Pri organizovanju prevoza i iseljenika, naročito pri organizovanju prve tri aliije, često se nije vodilo računa da se ispoštuju pravila kojima je bilo propisano da se na brod ukrca samo onoliko putnika za koliko je on bio registrovan. Ova pojava da brodovi prevoze skoro duplo više putnika od broja za koji su bili registrovani i za koje su imali obezbeđen kabinski smeštajni prostor bila je naročito prisutna pri izvodjenju prvih aliija. Na primer, brod «Užice» je bio registrovan za prevoz 23 putnika, ali je je ovaj broj kasnije, zbog velikog pritiska iseljenika, bio skoro trostruko«... povećan na 64 mesta, s tim što će deca da spavaju sa roditeljima.». Slična situacija je bila i sa brodom «Radnik», koji je bio registrovan za prevoz 491 putnika. Na putovanju od jula 1949. godine, prema zvaničnim spiskovima, broj putnika je bio

---

⁹²⁹ AJIM, AL, 855.

⁹³⁰ AJIM, AL, 869.

⁹³¹ AJIM, AL, 855.

⁹³² AJIM, AL, Isto.

povećan za 500 osoba koje su spavale u tremovima. Međutim, iz dopisa koji je Jugoslavenska plovidba uputila Savezu 14. jula 1949. godine saznajemo da je broj osoba koje su na putu u Izrael bile smeštene pod tremovima, bio daleko veći. Naime, ovim dopisom je Savez bio obavešten da je «... na Radniku ... (ostalo) ... 520 vaših slamarica. «⁹³³

I pored ovakvih uslova i skućenosti koja je, neminovno, vladala na brodu, iseljenici su putovanje od pet do šest dana dobro podnosili, jer su bili dobro organizovani, sa jedne strane, i zadovoljni što im se ispunila davnašnja želja da se isele u zemlju svojih predaka, sa druge strane. Ovde ćemo, kao ilustrativne, navesti delove izveštaja koji je Albretu Vajsu, po prispeću u Izrael, poslao Slavko Radej koji je, kao član transportne komisije jevrejske veroispovedne opštine Zagreb i jedan od iseljenika, 15. XII 1949. godine sa svojom grupom otputovao na brodu «Radnik»: « Početi ću od samog početka. ... Po našem oproštaju na brodu ... pristupili smo organizaciji života na brodu. Radilo se o tehničkim pitanjima— hrana i spavanje – s jedne strane i sortiranje prtljaga, zdravstvena služba, čitaonica, zidne novine ect. s druge strane. U dogovoru sa komdantom broda, brodskim liječnikom, glavnim ekonomom, šefom kuhinje, šefom posluge i predsj. sindikalne podružnice dogovorene su sve pojedinosti i nakon toga formirane su razne ekipe sa svojim pročetnikom.

Na brodu nije bilo mjesta da bi se svi putnici mogli odmah smjestiti, a naročito je to važilo za kuhinju. Komanda broda stavila nam je na raspolaganje čitaonicu u kojoj sam uredio putni štab sastavljen od šefova pojedinih ekipa ... organizacija ishrane ... organizacija spavaonica ... organizacija i sredjivanje prtljaga ... organizacija zdravst. službe ... objave i saopćenja /pošta/ ... izgubljeni i nadjeni predmeti ... U svakoj ekipi radili su (pored odraslih aktivista i) po jedan omladinac i omladinka. Spavanje uredili smo tako, da smo sve žene i djecu smjestili u krevete po spavaonicama, a muškarci i omladina spavala je na slamaricama. Hrana djelila se u pet grupa i to u vlastite porcije. Nije bilo nikakove gužve, jer se zvonom i zvučnikom objavljivalo, koja je grupa na redu. (...) Za čitavo vrijeme putovnja imali smo prekrasno vrijeme.

Na 16. XII. Održan je veliki miting ... Sa mitinga poslat je brzojav kongresu SKOJA i Vama. Brzojav glasi: « ... želimo mnogo uspjeha Vašem radu ... obećajemo da ćemo ... iskustva borbenosti i radni elan ... primjeniti u borbi za slobodu i izgradnju naše nove Domovine **socijalističkog**⁹³⁴ Izraela ... « (...) ... poslije

---

⁹³³ AJIM, AL, 831.

⁹³⁴ podvukao autor

večere održana je priredba sa recitacijama ... Dvije večeri prikazivani su naši i sovjetski filmovi ... a svakoga dana i u večer ... muzika.»⁹³⁵

Sudeći po ovom, a i drugim manje iscrpnim pismima i izveštajima, možemo zaključiti da je znatan broj jugoslovenskih jevrejskih iseljenika u novu domovinu odlazio prepun optimizma, elana i želje da radom doprinese njenoj konsolidaciji i izgradnji, ali i zadržavajući svest o svojoj jugoslovenskoj pripadnosti, kao i ponos zbog toga i nameru da svoja iskustva i način života i uređenja međjuljudskih odnosa zadrži i u novoj sredini.

Kada bi građani koji su se prijavili za iseljenje jednom prošli kompletnu proceduru za dobijanje dozvole za odlazak u Izrael, bilo im je vrlo teško da od iseljavanja odustanu. Odustajanje od iseljavanja je, ipak, bilo moguće, ali je postupak ponovo bio skopčan sa odlaskom u Beograd, u Odeljenje za putne isprave MUP-a, gde je trebalo da lično i argumentovano objasne razloge svog odustanka.⁹³⁶ Medjutim, često je i ovaj napor bio uzaludan, jer se sa podnošenjem zahteva za odustajanje zakasnilo, pa je prijavljena osoba bila prinudjena da, makar i nevoljno, ipak otputuje za Izrael. Tako je 14. maja 1948. godine u jevrejsku veroispovednu opštinu Osijek stigao dopis da: «Odustanak Rehnicer Tereze Ministarstvo ne prima jer je upisana već u pasavan koji je potvrđen.» Slični slučajevi su se dešavali i u ostalim opštinama. Iz istih razloga je od odustajanja iseljenja bio odbijen i Herman Brener iz Zagreba, dok za odbijanje Slavije Marinović nisu bili navedeni nikakvi razlozi. Jednostavno, u zagrebačku jevrejsku veroispovednu opštinu je stigao dopis: « Molimo obavestite Marinović Slaviju da MUP nije uvažilo njen odustanak.»⁹³⁷

U pogledu lične imovine koju su iseljenici mogli poneti sa sobom, bilo je strogo određeno koliku količinu i kojih artikala iseljenici mogu poneti sa sobom. Sav prtljag je podlezao pregledu nadležnih službi i carinjenju. Savez je, radi izbagavanja nepotrebnih gužvi, sa Upravom carine u Beogradu postigao dogovor da se organizuje odlazak carinskih službenika u veće opštinske centre, po pozivu, da bi tamo izvršili potrebno carinjenje, kako selidbenih stvari iseljenika, koje će se docnije poslati, tako i stvari koje su iseljenici nameravali da ponesu kao lični prtljag, a koji je trebalo da se predaje dva do tri dana ranije, da bi bio izdvojen u posebne prostorije i, kasnije, prevožen posebnim vagonima zajedno sa iseljenicima. Troškovi odlaska carinskih službenika u manje opštinske centre, kao i dnevnice carinika su bili finansirani iz sredstava Saveza. U većim mestima, u kojima su postojale carinarnice, carinjenje se obavljalo u tim

---

⁹³⁵ AJIM, AO, 853.

⁹³⁶ AJIM, AL, 831.

⁹³⁷ AJIM, AL, 855.

carinskim ispostavama. Za naknadno prijavljenu robu carinjenje su obavljale carinske službe u velikim gradovima, Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.

U slučajevima kada je roba na carinjenje bila dovezena već zapakovana u kolete, saduke ili liftvane, radi ubrzanja postupka, da se ne bi gubilo vreme oko otpakivanja radi pregleda i ponovnog pakovanja robe, bilo je neophodno da se podnese lista sa tačnim popisom celokupne sadržine i količinom pojedinih artikala. Da bi tako podnet popis bio prihvaćen kao verodostojan, morao je da sadrži pismenu garanciju dve osobe koje nisu mogle biti jevrejske nacionalnosti i nisu nameravale da se isele.⁹³⁸ Ova garancija je morala biti overena od strane nadležnih sudskih organa.⁹³⁹ U slučaju da carinjenje ne bi bilo uradjeno u nekom od ovih gradova, obavljano je u lukama ukrcavnja. U lučkim carinarnicama je bilo obavljano i nasumično kontrolno carinjenje, pri čemu je bio proveravan i sadržaj prtljaga u potrazi za eventualno prokrijumčarenom i neprijavljenom robom.⁹⁴⁰

Propisi u pogledu vrste artikala koji su se smeli izneti iz Jugoslavije i njihove količine su bili vrlo strogi, naročito kada su u pitanju bili industrijski i prehrambeni proizvodi. Pri tome, za carinske službe ni od kakvog značaja nije bio podatak da eventualni suvišak peškira deka (ćebadi), odeće, obuće i sredstava za ličnu higijenu nije bio proizveden u Jugoslaviji, već su ga iseljenici namenski dobili od Džointa i raznih drugih jevrejskih humanitarnih organizacija. Ostalo je zabeleženo da su od iseljenika bile oduzimate veće količine prokrijumčarenih količina jorgana, bakandži (duboke cipele), raznog veša, platna, sapuna, šećera, meda, maka, masti, slanine, pa čak i deklarisanе košer konzervirane hrane i sl.⁹⁴¹

Pošto nisu postojali propisi šta se tačno podrazumeva pod «uobičajenim ličnim nakitom», iseljenicima su zlatan nakit i predmeti od plemenitih metala bili oduzimani prema slobodnoj proceni carinskih službenika, često bez izdavanja bilo kakve priznanice ili potvrde o oduzimanju.⁹⁴²

Kao indikativnu i vrlo ilustrativnu, navešćemo samo jednu od mnogih, po sadržaju sličnih, raspravki na sednici jedne od najvećih veroispovednih opština, koje su, na žalost, ostajale bez ikakvog konkretnog ishoda. Naime, na sednici predsedništva jevrejske veroispovedne opštine u Zagrebu, sekretar Opštine, David Levi je izvestio prisutne da: « ... su carinski činovnici Šikić i Micić (koji su izvršili carinski pregled iseljenika u Izrael) ... koji je iz Zagreba krenuo za Rijeku 13. o. mj. bili prišli dru Altarsu i njemu

---

⁹³⁸ AJIM, AL, 831.

⁹³⁹ AJIM, AL, 855.

⁹⁴⁰ AJIM, AL, Isto.

⁹⁴¹ AJIM, AL, Isto.

⁹⁴² AJIM, AL, 831.

izjesnu količinu zadržanih dragocjenosti .... (nečitko) ... koje treba da budu vraćene licima koja su odredili vlasnici. (...) ... dr Altaras i Levi predali su te dragocjenosti u pohranu Glavnoj carinarnici na Rijeci s tim, da će ih Levi podići na dan svoga odlaska sa Rijeke. On je 17. III. zatražio da mu se tedragocjenosti predaju, ali je šef Carinarnice drug Adolf Prohaska izjavio da je u međuvremenu dobio nalog iz Beograda, da te dragocjenosti za sada zadrži kod sebe. ... (pošto ih je uputio da se telefonski interesuju o daljoj sudbini zadržanih dragocjenosti, oni su to uredno i činili), ali bez rezultata. »Pošto Levi, prilikom predaje tih dragocjenosti nije dobio nikakvu priznanicu, svima je bilo jasno da neće uspeti da ih povrate, pa je Pretsedništvo učinilo jedino što je bilo u mogućnosti i konstatovalo: «... Pretsjedništvo je taj izvještaj uzelo na znanje.».⁹⁴³

Prema finansijskim propisima, bilo je zabranjeno da se u Izrael iznese više od pet putničkih čekova (billets de banque).⁹⁴⁴ Kao alternativa im je bila ostavljena mogućnost da gotovinu kojom su raspolagali uplate na poseban račun kod Narodne banke, radi transferisanja u državu Izrael. Iseljenici su se, ipak, najradije opredeljivali za putničke čekove, pa tek onada, ukoliko bi im preostalo novčanih sredstava, za polaganje novca na račun kod Narodne banke. Razlog ovoj pojavi je bilo to što se sa dogovorom o modalitetima transfera ovih sredstava kasnilo i sporazum između dveju vlada je bio postignut tek u vreme izvodjenja treće alije.⁹⁴⁵

Useljenici su, naročito pri izvodjenju prvih alija, imali problema čak i sa unovčavanjem putničkih čekova za koje su imali dozvolu da ih iznesu. Slavko Radej, član rukovodstva zagrebačke JVO, koji je brodom « Radnik » iselio u Izrael u okviru druge alije, je imao problema, po prispeću u Izrael, da unovči ček za sebe i ljudstvo koje mu je bilo povereno, te je o tome obavestio rukovodstvo Saveza, da bi mu, intervencijom preko Džointa, nekako pomogli: «... imam peh sa čekom za funte. Ja sam, u pretpostavci, da ću moći ček odmah unovčiti, podijelio one funte, koje sam primio u gotovom /975/ na sva lica iz provincije a Zagreb i bližu okolinu imao sam namjeru isplatiti ... po unovčenju čeka. (...) po dolasku uputio sam se u Haifu u Anglo – Palestine Bank i pokušao naplatiti ček. (i tu je saznao da ga tek čekaju komplikovane provere i konsultacije sa centralom banke u Londonu) ... Povodom toga brzojavio sam Vam i zamolio (za pomoć). ... Stvar je u toliko nezgodnija što naši ljudi nemaju ni pola pare u džepu, da

---

⁹⁴³ AJIM, AO, 853.

⁹⁴⁴ AJIM, AL, 831.

⁹⁴⁵ AMIJ, KMJ, I - 3 - b/358;

nisu u stanju ni da kupe parče sapuna ili da režu kosu i sl. I to danodnevno dovodi do beskrajnih pitanja, protesta i objašnjavanja... (pa ih moli da mu pomognu) ... da skinemo tu brigu sa glave. «⁹⁴⁶

Prema postojećim finansijskim propisima, iseljenicima nije bilo dozvoljeno da iznose bilo koju količinu dinara iz Jugoslavije. Većina njih se uredno pridržavala propisa. Međutim, ukoliko bi se desilo da se pojedinci ogluše na tu zabranu, pa novac ipak ponesu⁹⁴⁷ na samom brodu nisu trpeli nikakve sankcije i mogli su nesmetano da kupuju razne sitnice u brodskoj kantini. O tome je jedan od članova zagrebačkog transportnog odbora, koji je i sam bio učesnik alije pisao: « Na brodu je bila otvorena kantina, u kojoj se moglo kupovati cigarete, čokolada, američko pivo itd.. Bio sam obasut predbacivanjima zašto se nije dozvolilo ponijeti bar 50 dinara, jer je najveća teškoća bila sa djecom, osobito, ako je neko kupio svom djetetu čokolade i sl. Nastojao sam ljude umiriti i ukazivao sam za našu obavezu sa Min.(istarstvom) Finansija, da nećemo ponijeti dinare...». ⁹⁴⁸

Ukoliko bi neki od iseljenika želeo, iz svog ranijeg stana, da u novu domovinu ponese neki umetnički predmet, sliku, knjige, filatelističku zbirku ili nešto slično, bilo je neophodno da za to prethodno dobije saglasnost Ministarstva za nauku i kulturu. ⁹⁴⁹

Pri dobijanju otpusta iz državljanstva svi iseljenici su bili u obavezi da potpišu i izjavu kojom su se odricali svih svojih nepokretnosti koje su imali u Jugoslaviji i ona su prelazila u vlasništvo države. Na taj način je u državno vlasništvo prešlo na stotine stanova i drugih objekata na atraktivnim lokacijama u brojnim gradovima širom Jugoslavije. Ove nepokretnosti su trajno ostajale u vlasništvu države, čak i u slučajevima kada bi se njihovi predjašnji valasnici, nezadovoljni životnim uslovima koje su zatekli u Izraelu, odlučili da se vrate. ⁹⁵⁰

Nije samo jugoslovenska vlada ograničavala iseljavanje. Izrael je, sa svoje strane, takođe imao svoje propise na osnovu kojih je vršio selekciju ljudstva koje je želelo da se useli u ovu zemlju, u pokušaju da uspostavi kontrolu nad ovim procesom.

Iz pisma koje je Savez 14. decembra 1948. uputio godine Svetskom jevrejskom kongresu saznajemo da je «... izuzev malog broja ozbiljno bolesnih osoba i starih bez porodica, Izrael je prihvatio

---

⁹⁴⁶ AJIM, AO, 853.

⁹⁴⁷ U arhivskoj gradji nismo našli na tragove o eventualnoj kontroli jugoslovenskih finansijskih vlasti, u tom pogledu, što ne znači da je nije bilo, ili je, možda, bila površna.

⁹⁴⁸ AJIM, AO, 853.

⁹⁴⁹ AJIM, AL, 831.

⁹⁵⁰ AMIJ, KMJ, I – 5/19.

sve druge prijave.»⁹⁵¹ Ovo se, na početku sprovođenja akcije oko organizovanja masovnog useljavanja, nije moglo očekivati jer je cionistički princip, na temelju kojeg je bila osnovana izraelska država predviđao da svaki Jevrej ima prirodno pravo da mu se dozvoli useljenje u Erec. Takođe je i u Deklaraciji o proglašenju države, Izrael bio opisan kao država svih Jevreja, kojima su bila otvorena vrata za useljenje bez ikakvih uslova. Sem toga, Izrael je na to bio obavezan i odredbama svog vlastitog Zakona o useljavanju,⁹⁵² koji se u svojim odredbama temeljio upravo na stavovima Deklaracije, a koji je bio jedan od prvih zakona koje je tek proglašena jevrejska država donela. Međutim, realnost je bila takva da je, posle početne euforije oko konačnog stvaranja države i potrebe da se izmeni demografska slika utoliko što će, doseljavanjem Jevreja u okviru masovnih alija, u njoj preovladati jevrejski element, izraelska vlada postala svesna da nekontrolisano doseljavanje može imati i negativne posledice. Pre svega, bilo je potrebno da se ograniči dolazak starih, bolesnih i usamljenih osoba koje nisu bile u stanju ni da se brinu same o sebi, a kamo li da privredjuju i izgradjuju dotle nenastanjenu i neobradjenu zemlju, kakva je ona tada, uglavnom, bila.

Ovoga su, posle dolaska u Izrael, postajali svesni i sami useljenici. Navešćemo primer jednoga od njih, Rozencvajg Pavla iz Subotice. Pavle, koji je bio sa porodicom smešten u Nataniji, pisao je sestri u Zagreb i savetovao joj da ona i njena porodica odustanu od iseljenja u Izrael, iako su to, prvobitno, planirali. Upozoravao je da je daleko bolje da ostane u Jugoslaviji jer « ... Ja sam u to uskočio svojim magarećim mozgom...mi smo upali u takav sos... ovde eventualno bi samo 20 godišnji mladi trebalo da dodju... odavle Francuzi Česi i Turci se vraćaju kući ... (organizovano) ... ali za sada za Jugoslaviju nema govora o kolektivnom povratku ...» Dalje joj je vrlo slikovito opisao uslove pod kojima je živela njegova grupa useljenika: «... Ovde ima svega ako čovek ima novaca, ali je vrlo teško zaraditi novac... tako je velika vrućina da je ne podnašamo... bili smo u jednom taboru pod šatorskim krilom po danu je curio s nas znoj i brojne muhe, miševi pacovi, škorpioni / Irenu je sada ugrizao /, šakali, zmije...ovde nema ništa do bede, i odricanja da čovjek dobije zajednički stan šatorsku krpu ili zajedničku baraku za 30 – 40 ljudi zajedno muško i žensko i hranu, ali kakovu, nek im se želudac okrene, po noći pako je vlažna zima... na polje bi se moglo ići ali ja to ne nalazim za dobro uz Arapsku granicu... i da mene možda strijeli koji Arapin... sada smo dobili jednu (prostoriju) gdje stanujemo, ali kod nas je ciganjska nastamba kraj tvornice djubreta bolja. Jedno napušteno arapsko selo ali sada se izgradjuje postati će lijep grad uz obalu mora, (ali mi smo sada) takovi kao cigani.»⁹⁵³ Ovakvi uslovi su, zaista, bili teški i, za onoga ko nije bio

---

⁹⁵¹ AJIM, PK, 1201.

⁹⁵² A. Kirkkanen, 1990, str. 78.

⁹⁵³ AMIJ, KMJ, I – 5/19.

spreman na odricanja, nepodnošljivi. Naročito se to odnosilo na osobe koje su dolazile iz plodnijih krajeva Jugoslavije i bogatijih porodica, kakav je upravo bio pomenuti Rozencvajg Pavle, koji je dolazio iz Sombora.

Rozencvajg Pavle je tražio dozvolu povratka u Jugoslaviju i vratio se, kao stručnjak, na molbu preduzeća u kojem je ranije bio zaposlen i nakon brižljivih provera od strne MUP-a, a posle obraćanja maršalu Titu lično i dobivši njegovo lično odobrenje, posle godinu i po dana.⁹⁵⁴

Najveći broj jugoslovenskih jevrejskih iseljenika je, međutim, bio zadovoljan svojim odlaskom u zemlju drevnih predaka i nije pokazivao želju da se vrati. Oni su se svesno odlučili na iseljavanje u Izrael i bili su spremni da se uhvate u koštac sa svim teškoćama i izazovima koje je pred njih postavljala perspektiva izgradnje novog života u ovoj zemlji. Sem toga, na donošenje odluke o eventualnom povratku bitno su uticali smeštajni i drugi uslovi pod kojima su morali da provedu prve mesece života u novoj domovini. Svakako da su ti uslovi bili najnepovoljniji za učesnike prve dve alije, te je stoga i broj nezadovoljnika koji su želeli da se vrate natrag u Jugoslaviju bio najveći među učesnicima ovih alija.

Naprotiv, uslovi koji su dočekali već učesnike treće alije su bili bitno drugačiji. O tome svedoči vrlo opširan izveštaj koji je jedan od njih⁹⁵⁵ poslao rukovodstvu Saveza: «... Naša čitava grupasmještena je u Domu useljenika kraj mjesta Atlit, 23 km južno od Haife. To su uredne barake sa po 40 dobrih kreveta na federe, madracom, čaršafom, dekama, električnim osvjetljenjem i sl. Dobivamo tri puta puta na dan hranu, koja je zdrava i nije loša. ... kruh je bijeli i dobije ga se dosta. Odavle se vrši naseljavanje u razna mjesta, ponajvećma u napuštena arapska mjesta, gdje se kuće popravljaju i čine uporabivim. Svaki koji se iseli ... dobiva po osobi 10 funti, da se za prvo vrijeme zbrine, i za svako lice po 1 krevet. Radi se na rješavanju problema, da se Jugoslaveni nasele u većem broju u jednom kraju ... Mnogi već rade u svojim strukama, a jedan veliki dio radi na branju naranči. ... Oko trideset omladinaca i omladinki smješteni su u Kibuc Šar Haamakim⁹⁵⁶, gdje su vrlo zadovoljni. Nekolicina je u vojsci, takodjer vrlo zadovoljna. ... Smještanje ljudi i upućivanje u radni proces ide svojim tokom. Doduše nešto sporije nego što je to bio raniji slučaj, a to iz razloga koje nameće rat.⁹⁵⁷ ... Za naše je pojmove neshvatljivo sa kolikim mirom ovaj svijet ovdje posmatra zbivanja na bojnopolju ... I mi novi došljaci nismo paničari ... »⁹⁵⁸ Pošto su

---

⁹⁵⁴ AMIJ, KMJ, Isto.

⁹⁵⁵ Slavko Radej, koga smo već spominjali u tekstu.

⁹⁵⁶ Kibuc Šar Haamakim je, među jugoslovenskim iseljenicima, bio nazivan « naš kibuc », zato što je to bio kibuc kojeg su još pre rata osnovali doseljenici u Erec iz Rumunije i Jugoslavije.

⁹⁵⁷ U pitanju je bio aktuelni sukob sa Egiptom.

⁹⁵⁸ AJIM, AL, 853.

učesnici ove alije bili prethodno dobro upoznati sa okolnostima koje bi ih mogle sačekati i pošto nisu imali teškoća oko smeštaja, ishrane i pronalaska posla, nisu ni pomišljali na povratak, već su spremno prihvatili izazov da sebi izgrade novi život⁹⁵⁹. Sem toga, njih su u Izraelu, pored predstavnika Sohnuta⁹⁶⁰ dočekali i predstavnici Udruženja jugoslovenskih iseljenika (Hitahdut olej Jugoslavija) koji su im pomogli da se ne oseće izgubljeno i bespomoćno u novoj sredini, kako su se verovatno, oni sami, kao učesnici prvih alija, osećali.

---

⁹⁵⁹ Izvestan broj jugoslovenskih iseljenika je, po dolasku u Izrael, osećao potrebu da se aktivno uključi u politički život. Jugoslovenski iseljenici su se, uglavnom, učlanjavali u KP Izraela, kuda su odlazili po inerciji, ne očekujući da će se politika ove partije razlikovati od politike koju je vodila KPJ. Međutim, KP Izraela je, posle objavljivanja Rezolucije Informbiroa, otvoreno stala na stranu zemalja istočnog bloka, a protiv aktuelnog rukovodstva Jugoslavije.

Rad KP Izraela je naročito bio razvijen među bivšim jugoslovenskim gradjanima koji su stupili u izraelsku vojsku. O ponašanju ove grupe jugoslovenskih iseljenika i politici i KP Izraela svedoče izveštaji poznatih i neimenovanih izvora koji su prenosili informacije jugoslovenskom Poslanstvu, o čemu je Poslanstvo strogo poverljivom poštom uredno obavestavalo Komisiju za međunarodna pitanja CK KPJ

U izveštaju od 1. juna 1951. godine piše: "... Od ukupno 20 jugoslovenskih iseljenika (civila), koji su po svome dolasku u Izrael stupili u KPI, sada ih u KPI ima svega dvojica i to Braco Konforti, bivši student iz Beograda koji je radio u aparatu CK Narodne omladine i Leon Talvi. ... Ovi podaci se odnose na Jerusalim...

Spruch, član član MK KPI za Nahariju izjavljuje da se sada IB djelatnost u Jugoslaviji sastoji u tome da se pronadje ljude koji će sami raditi na obaranju današnjeg rukovodstva. On smatra da je to toliko značajnije što dosadašnje provokacije na granicama Jugoslavije nisu urodile plodom jer nije uspjelo izazvati sukob između Jugoslavije i susednih informbirovskih zemalja. On smatra da do sukoba nije došlo jedino zbog toga što su SAD sugerisale Jugoslaviji da ne odgovara na provokacije. Spruch rukovodi radom (vojne) jedinice ... koja je sastavljena od jugoslovenskih iseljenika.

Gross Saša javlja da nekoliko sastanaka partijske jedinice KPI koja obuhvata vojnike iz Jaffe i Tel Aviva nije održano iz razloga što se dio avijatičke jedinice iz Jaffe preselio u Ramle, pa njeni pripadnici (useljenci iz Jugoslavije) nisu došli na sastanak. Podnarednik, Ladislav Heršković, (takodje) iseljenik iz Jugoslavije, koji je sekretar jedinice priča, (o organizaciji rada u okviru svoje jedinice i zadacima koji su im postavljeni). .... Naglasio je da, da je obaveza da je obaveza svakog člana da prisustvuje radnim sastancima te da svako treba da studira aktuelna politička pitanja i da se usavršava u marksističkoj nauci." AJ, KMO CK SKJ, m,49/I-1-56/k1.

I ostale političke partije su bile zainteresovane za vrbovanje novih članova među useljenicima iz svih zemalja. Aktivnost KP Izraela u pridobijanju novih članova među jugoslovenskim iseljenicima je, kako smo videli, najviše uspeha imala u vojsci, u koju su stupali bivši pripadnici jugoslovenske armije, kojima je pripadnost komunističkoj partiji bila logičan izbor, obzirom na iskustva i način trzmičljanja koji su doneli iz stare domovine.

Izvestan broj useljenika iz Jugoslavije je stupio u članstvo partije Mapaj, koja je za useljenike iz Jugoslavije formirala posebnu organizacionu jedinicu neutralnog naziva "Krug olim iz Jugoslavije". U članstvu ovog Kruga su bili glavni urednik i celokupna redakcija "Našeg lista" koji je bio pokrenut kao glasilo Udruženja useljenika iz Jugoslavije. Uredništvo se nije odmah otvoreno deklariralo, tako da su i članovi Udruženja i Savez, koji je, u želji da održi što čvršće odnose sa jugoslovenskim iseljenicima, u početku imao nameru da redovno prati pitanje "Našeg lista". Primitivši da list donosi napise koji nisu bili odraz stava Udruženja, rukovodstvo se ogradilo, a takodje i Savez.

Od maja 1950. godine "Naš list" je počeo otvoreno da iskazuje svoju političku pripadnost, između ostalog i tako što je za svoju prepisku počeo da upotrebljava zvanične memorandume partije Mapaj. Uvidevši stvarnu orijentaciju i karakter "Našeg lista", Savez je prekinuo sve zvanične veze sa redakcijom i obustavio distribuciju ovog glasila, na koji je ranije bio pretplaćen, među članstvom u Jugoslaviji. AJIM, PK, 1201.

⁹⁶⁰ Sochnut—organizacija koja se brinula o prihvatanju useljenika u Izrael i njihovom uključivanju u život u novoj domovini.

Počevši od treće alije, bilo je neophodno da se, za sve njene učesnike, osim jugoslovenske izlazne, pribavi i izraelska ulazna viza. Kod odobravanja ulazne vize naročita pažnja je bila obraćana na uzrast, kvakifikacije i zdravstveno stanje.⁹⁶¹ Kao novina, bilo je uvedeno pravilo da se useljavanje nesposobnih za privredjivanje obavezno uslovi useljavanjem izvesnog procenta onih koji su za privredjivanje bili sposobni. Ovo iz razloga što se inače ne bi mogao prihvatiti toliki broj ljudi, ako medju njima ne bi bilo dovoljno sposobnih za rad.⁹⁶²

Ovakav stav izraelske vlade je, sa ekonomske tačke gledišta, bio sasvim razuman i opravdan, ali na insistiranje Svetskog jevrejskog kongresa, svi prijavljeni za prve tri alije su, na kraju, ipak dobili dozvolu za ulazak u Izrael.⁹⁶³ Kod ostalih alija, koje nisu bile predviđene prvobitnim sporazumom jugoslovenske i izraelske vlade⁹⁶⁴, uslovi za dobijanje izraelske ulazne vize su morali biti ispoštovani i to je bio jedan od uzroka što su docnija organizovana iseljavanja bila manje brojna i što se, na kraju, sa njima potpuno prestalo.

Dobijanje izraelske ulazne vize nije bilo obavezno samo za učesnike prve i druge alije. Već kod izvodjenja treće alije, pored odobrenja za iseljenje koje je jugoslovenskim Jevrejima izdavalo Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ, bilo je neophodno da svaki iseljenik dobije i ulaznu vizu države Izrael. Popunjavanje i prikupljanje molbi bilo je vršeno u mesnim jevrejskim opštinama, odakle su slate Savezu u Beograd. Nadležne službe u Savezu su pregledale prikupljene molbe, proveravale podatke i prevodile tražene odgovore na francuski, kako je to, od strane Poslanstva bilo zahtevano. Sve molbe su, zatim bile, preko Saveza, prosledjivane u poslanstvo Izraela, koje je bilo nadležno za odobravanje izraelskih ulaznih viza.

Izraelska vlada je insistirala na tome da medju useljenicima budu zastupljeni stručnjaci raznih profesija koji su, sada, njoj bili neophodni za izgradnju industrije, po mogućstvu što mladjih godišta i dobrog zdravstvenog stanja jer je trebalo raditi i podizati potpuno nova naselja i gradove na negostoljubivim i zapuštenim terenima pod klimatskim uslovima koji su se bitno razlikovali od jugoslovenskih. Najrigoroznija selekcija od strane izraelskih useljeničkih vlasti je bila izvršena kod učesnika šeste alije. Grupa od 84 osobe koje su se iselile 1952. godine je od strane useljeničkih vlasti bila

---

⁹⁶¹ Pored popunjavanja uobičajenog opšteg upitnika o zdravstvenom stanju, kandidati za useljenje je trebalo da odgovore i na neka konkretna pitanja, na primer: «bolesti oka – trahom», što nam govori o nivou higijene u prvim naseljima doseljenika u Izrael i karakteru klimatskih uslova koji su vladali u polupustinjskoj zemlji gde je trahom predstavljao čestu, tešku i onesposobljavajuću bolest.

⁹⁶² AMIJ, KMJ, I – 3 – b/359.

⁹⁶³ Kirkkanen A, 2001, str. 72.

⁹⁶⁴ AJIM, PK, 1201.

ocenjena kao odlična za useljavanje jer su oni napravili « generalno dobar utisak jer su bili optimalne starosne dobi i profesionalne strukture ». ⁹⁶⁵ Drugim rečima, selekcija koja je bila izvršena od strane Izraela je ovog puta bila iznad kriterijuma koji su bili primenjivani kod prethodnih alija.

Izraelsko poslanstvo u Beogradu je, u pojedinim slučajevima, čak, išlo toliko daleko da je direktno uticalo na pojedine osobe da odustanu od iseljavanja zbog toga što su bili ocenjeni kao « socijalni slučajevi » i kao takvi bili nepoželjni u državi useljenja. ⁹⁶⁶ Direktni pritisci od strane službenika izraelskog poslanstva u Beogradu su bili vršeni, uglavnom, u vreme izvodjenja treće alije zbog toga što su, prema postojećem sporazumu dve vlade i preporuci Svetskog jevrejskog kongresa, izraelske imigracione vlasti bile u obavezi da izdaju ulaznu vizu svima koji su se prijavili za iseljenje iz Jugoslavije, prošli potrebnu proceduru i dobili jugoslovensku izlaznu vizu. Zbog toga je bilo neophodno da službenici izraelskog poslanstva obeshrabre potencijalne iseljenike, koji su bili smatrani kao nepoželjni, i da ih navedu da «dobrovoljno» odustanu od iseljavanja još u Jugoslaviji, pre nego što se završi proces oko dobijanja dozvole za izlazak iz zemlje.

U skladu sa svojom imigracionom politikom i projektovanim nacionalnim interesima, izraelsko Ministarstvo za useljavanje je težilo da ograniči, a ponegde i zabrani useljavanje nejevrejskog stanovništva, naročito ako osobe koje su bile u pitanju, nisu bile u rodbinskim vezama sa Jevrejima (ovde se misli na mešovite brakove). Postojala su najmanje dva slučaja u kojima su zahtevi za iseljavanje bili odbijeni zbog toga što su podnosioci bili nejevrejske nacionalnosti. ⁹⁶⁷

Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, mada je pokazao razumevanje za novi kurs u imigracionoj politici Izraela, ipak nije mogao da ga u potpunosti prihvati. Pod pritiskom svog članstva koje je želelo da se iseli, ne želeći da prihvati situaciju u kojoj je trebalo da njihovi lični i cionističkoj ideji privrženi interesi budu podređeni za njih nedovoljno razumljivoj projektovanoj socijalnoj politici Izraela,

---

⁹⁶⁵ Kirkkanen A, 2001, str. 73.

⁹⁶⁶ Kirkkanen A, 2001, Isto.

⁹⁶⁷ Kirkkanen A, 2001, Isto; Za jednu od tih osoba možemo zasigurno reći da je to bila Slavica Špirić iz Sarajeva čija je porodica za vreme rata skrivala Arona (Ronija) Abinuna i njegovu porodicu.. Sticajem okolnosti, Slavica i Aron su se zaljubili i, kada je rat bio završen, odlučili da se venčaju i zajedno ise le za Palestinu (Izrael). Medjutim, bilo je prvo neophodno da Aron dobije rastavu braka, jer je već ranije bio oženjen. I tako je Aron, koji je dobio odobrenje već za odlazak sa prvom alijom, čekajući da dobije razvod braka, propustio i prvu i drugu aliju i iselio tek sa trećom. Rastavu braka je dobio tek u Izraelu, ali se onda pojavio problem dobijanja viza. Slavica nije mogla da dobije ni izlaznu jugoslovensku, ni ulaznu izraelsku vizu, jer nije imala nikakav pravni osnov. Zbog toga se, očigledno veoma zaljubljeni Aron, iz Jerusalima, gde je sada živeo, obratio lično maršalu Titu da se Slavici dozvoli izlazak iz Jugoslavije radi sklapanja braka. AMIJ, KMJ, I -5/18. Pretpostavljamo da se sa sličnom molbom obratio i nadležnim izraelskim imigracionim vlastima. Pod pretpostavkom da je Slavici bila odobrena izlazna viza, a s obzirom da se radilo o mladoj i radno sposobnoj ženskoj osobi, vrlo je verovatno da je uspela da dobije i dozvolu za useljenje u Izrael.

Savez je uputio žalbu Svetskom jevrejskom kongresu i zahtev da uslovi za dobijanje izraelske ulazne vize budu izmenjeni ili bar ublaženi. Kako je zabeležio prvi sekretar izraelskog poslanstva, Cvi Loker, u odobravanju ulaznih viza kod iseljavanja 1951. i 1952. godine je, pored ostalih postojećih propisa, kao korektiv, bio uveden još i princip spajanja porodica.⁹⁶⁸ Prepiska izraelskog poslanstva u Beogradu sa nadležnima u vladi u Tel Avivu jasno pokazuje da je izraelsko poslanstvo u Beogradu, unekoliko, pokazivalo veće razumevanje za argumentaciju potencijalnih jevrejskih useljenika od svoje vlade i zastupalo gledište da je potrebno da se odobri useljavanje i mešovitim brakovima, što je bilo u suprotnosti sa preporukama Ministarstva za useljavanje u u Izraelu.⁹⁶⁹

Nisu svi iseljenici iz Jugoslavije bili zadovoljni situacijom u kojoj su se našli u Izraelu i izvestan broj nezadovoljnih iseljenika se kasnije vratio u Jugoslaviju.⁹⁷⁰ Albert Vajs je već 1949. godine obavestio nadležne u izraelskom poslanstvu da se stotine iseljenika direktno obratilo jugoslovenskom Ministarstvu unutrašnjih poslova sa molbom za dozvolu za povratak u Jugoslaviju.⁹⁷¹

Medju njima je bio najpoznatiji, kao ličnost iz kulturnog i javnog života, bio Enriko Josif, poznati kompozitor. On svoj zahtev za povratak nije obrazlagao lošim životnim uslovima, već nostalgijom i čežnjom za rodnom zemljom. Enriko je u Izrael otišao sa trećom alijom, 19. marta 1950. godine. Kako se vidi iz njegovog pisma koje je 11. avgusta iste godine iz Jerusalima, gde je bio smešten, i gde je imao sasvim pristojne uslove za život, uputio maršalu Josiipu Brozu Titu, on se dugo odlučivao na odlazak, a na povratak se odlučio već odmah po prispeću u Izrael. Ovde ćemo navesti neke delove njegovog obimnog pisma, napisanog na šest strana formata A4. « ... (odlučio se na odlazak) ... jer sam sa puno odobravanja i izvesnim oduševljenjem gledao ovaj svetli momenat, posle tolikog mraka u istoriji jednog predrasudama poniženog i večito progonjenog pa najzad i masakriranog naroda ... Bio bih neiskren a da ne priznam da je borba u meni za donošenje krajnjeg rešenja ostati ili poći bila duga i mučna ... uzevši u obzir činjenicu da sam umetnik i vrlo osetljiv ... (na sve što)... ovakav korak povlači. (na kraju se ipak odlučio za odlazak u Izrael, ali)... Došavši ovde uvideo sam da sam zapravo pripadnik one narodne celine u kojoj sam se rodio koja je srasla u meni i iz koje sam ja izrastao. Moja umetnost, muzičko stvaralaštvo, koje mi predstavlja ceo moj život i još više, smisao mog života ono ponire, izvire i uvire iz te i u tu celinu. ... bez mog rodnog mesta Beograda i svega što me kroz to mesto vezuje za Jugoslaviju ja ću jednostavno i postepeno ... umirati. Za ... mene ipak je primarno biti na izvoru svoga stvaralaštva. ... I to je moj

---

⁹⁶⁸ AJIM, AL, sveska Spisak iseljenika za Izrael II.

⁹⁶⁹ Kirkkanen A, 2001, str. 74.

⁹⁷⁰ AMIJ, KMJ, I – 5/19.

⁹⁷¹ ASMIP,PA, 112/1949.

«razlog nad razlozima» koji me vuče i neodoljivo zove natrag u moju postojbinu...»⁹⁷² Enriku Josifu je, posle uobičajene procedure provera i prbavljanja mišljenja i saglasnosti MUP-a, povratak bio odobren.

U principu, dobijanje dozvole za povratak je bilo odobravano vrlo retko. Izraelske vlasti su bile svesne da ne mogu nikakvom silom naterati useljenike da se uspešno integrišu i doprinesu izgradnji tamošnje države i društva, ukoliko već oni sami nisu bili za to sami svesno opredljeni. Zbog toga su svim podnosiocima molbi izdavali odobrenje za povratak u zemlju porekla. Medjutim, sa dobijanjem dozvole za ulazak u Jugoslaviju i ponovno dobijanje jugoslovenskog državljanstva je išlo daleko teže. Postupak je trajao i preko godinu dana od dana podnošenja molbe. Ministarstvo unutrašnjih poslova je pažljivo prikupljalo i proveravalo podatke o osobama koje su želele da se vrate, vršeci pri tom strogu selekciju. Povratak je bio odobran samo «politički ispravnim stručnjacima pod uslovom da (ponovo) prime naše državljanstvo i da se odreknu imovine koju su ovde imali prije odlaska u Izrael.»⁹⁷³ I pored ove obeshrabrujuće odredbe po pitanju imovine, brojni jevrejski građani kojima su molbe za povratak bile odbijene od strane MUP - a su se obraćali maršalu Titu kao krajnjoj i najvišoj instanci.⁹⁷⁴ Tito je, medjutim, svojim sunarodnicima koji su se obratili lično njemu, uz prethodno pribavljeno mišljenje Ministarstva unutrašnjih poslova i UDB, uglavnom odobravao dozvolu za povratak.

Jugoslovenske novine su donosile vesti o povratnicima, o čemu su pisale pridajući im, ponekad, notu koju povratak sam po sebi nije mogao imati. Dok se, u početku, u člancima o povratnicima u prvi plan stavljala njihova nostalgiju i želja da se vrate u zemlju svog rođenja, članci iz 1952. godine i kasnijeg perioda akcenat su stavljali na razliku u društvenim uredjenjima dve zemlje ističući da su u Jugoslaviji, u odnosu na Izrael, životni uslovi za radnog čoveka bili toliko bolji da je svaki Jevrejin koji je otišao sada želeo da se vrati. « Politika » od 15. juna 1952. godine je, upravo u tom tonu, objavila reportažu o povratku dvadesetoro Jevreja iz Izraela.⁹⁷⁵ Sa izraelske strane, na potonjem spisku spornih radnji izmedju dveju država, ovi članci su bili ocenjeni kao prvi negativni publicitet o Izraelu u Jugoslaviji. Istina je, kao i uvek, bila negde izmedju. Na odluku o iseljavanju, ili kasnijem povratku, kod pojedinaca često nisu

---

⁹⁷² AMIJ, KMJ, I – 5/19.

⁹⁷³ AMIJ, KMJ, I – 15/19.

⁹⁷⁴ Navešćemo pismo jednog mladića koji se sa roditeljima iselio u Izrael u okviru druge alije: «Druže Tito! ... Ja sam izašao iz petog razreda gimnazije kada smo izašli napolje. Svakodnevno slušam radio-emisije radio-Beograda... (i razmišlja) ... Oh, kako su oni srećni ! Zašto i ja ne mogu da sam medju njima !? Prošla je godina kako smo ovde daleko od domovine i rodne kuće, gde smo toliko srećnih godina proveli ! Oprostite nam što smo bez ikakvog rzloga napustili sviju domovinu. Dozvolite i omogućite nam da se ponovo možemo vratiti svojoj kući, I mi obećavamo da ćemo ubuduće sa još većom predanošću služiti domovini...» AMIJ, KMJ, I -5/19.

⁹⁷⁵ «Povratak kući», Politika od 15. 06. 1952. godina.

odlučivali racionalni razlozi, već priželjkivana zamišljena i idealizovana slika i zamisao da će im negde na drugom mestu biti bolje nego onde gde su trenutno živeli.

Ovi članci i druge akcije preduzete, i od strane jugoslovenskih vlasti i Saveza, pokazale su da su obadve strane počele da pitanju organizovanog iseljavanja pridaju značaj bitno drugačiji nego u prethodnom periodu. Jugoslovenske vlasti, sa jedne strane, nisu želele da ostanu bez visokostručne radne snage u periodu izgradnje zemlje i njenog razvoja. Rukovodstvo Saveza je, sa svoje strane smatralo da je, procentualno, jugoslovenska jevrejska zajednica već dala dovoljno ljudstva za naseljavanje Ereca i da je, sada, trebalo zadržati preostale članove kako bi se održao kontinuitet organizovanog postojanja jevrejske populacije u Jugoslaviji.

d) Preostale jevrejske veroispovedne opštine na teritoriji Jugoslavije i demografske promene nastale kao posledica iseljavanja

Prema statističkim podacima, posle odlaska poslednje grupe iseljenika u julu 1952. godine, broj preostale jevrejske populacije u Jugoslaviji je bio 6 175 Jevreja.⁹⁷⁶ Iseljavanjima se brojnost posleratne jevrejske populacije smanjila za oko 60%. Prema popisu koji je Savez jevrejskih veroispovednih opština napravio u novembru 1951. godine, podaci o broju opština i stanovništva posle izvršene četvrte alije, na dan 1. novembra t.g, posle izvršene četvrte alije, su bili sledeći:

- Na teritoriji republike Srbije bez pokrajina, u 26 manjih ili većih mesta i gradova su živele 1.474 osobe;

- Na teritoriji Kosmeta je ostalo da živi samo četrnaest osoba, koje su živele u Prištini;

- Na teritoriji Vojvodine, u 47 naselja je živela 1.091 osoba. Od toga je u čak 12 mesta živela samo jedna osoba jevrejske nacionalnosti,⁹⁷⁷ u šest mesta su živele po dve osobe, a u četiri grada je živelo po tri, četiri odnosno pet osoba. U Horgošu je živelo šest osoba, u Adi i Staroj Moravici po sedam. Osam osoba je živelo u Čantaviru, u Bečeju deset, u Vrbasu jedanaest i Bajmoku dvanaest osoba. Najbrojnije jevrejske opštine su i dalje bile u Subotici (410 osoba) i Novom Sadu (274 osobe);

---

⁹⁷⁶ Perera D, 1971, str. 138.

⁹⁷⁷ U ovim slučajevima usamljenih jevrejskih osoba se, najverovatnije, radilo o mladim ženama koje su bile udate u mešovitim brakovima, a, takodje vrlo verovatno, bez dece, jer bi onda i ta deca, prema pravilima koja važe u jevrejskoj zajednici, mogla da se smatraju Jevrejima i kao takva budu prijavljena, izuzev ukoliko se njihovi očevi nisu protivili tome.

- Na teritoriji Hrvatske su 2.073 osobe, koje su tamo živele, su bile rasporedjene u 84 naselja. Čak 21 naselje je imalo samo jednog jevrejskog stanovnika, 14 ih je imalo po dvoje, a 12 po troje. U šest hrvatskih manjih gradova je živelo po četiri stanovnika, a u dva po pet. U Vukovaru, Ugljaniku i Sisku je živelo po šest, a u Zadru i Križevcima po sedam Jevreja. U Varaždinu ih je živelo osam, a u Dugom Selu devet. U sedamnaest gradova je živelo između deset i trideset stanovnika. Brojčano jake opštine su, i dalje, bili: Zagreb sa 1.305 članova, Osijek, sa 175 članova, Split, sa devedeset i Rijeka, sa 74 člana;

– Na teritoriji Slovenije, jevrejsko stanovništvo je živelo na teritoriji samo četiri opštine, u ukupnom broju od sto osoba;

– Na teritoriji Bosne i Hercegovine je u 23 naselja živela 1.261 osoba. Ovde je stanovništvo bilo nešto pravilnije rasporedjeno, pa je samo u jednom gradu, Trebinju, situacija bila takva da u celom gradu živi samo jedna osoba jevrejske nacionalnosti. U četiri grada su živele po dve osobe, u Brezovom polju tri, a u Bugojnu i Bosanskoj Gradiški po četiri. Po pet, odnosno osam osoba je živelo u po tri grada. U Višegradu je živelo devet osoba. Između deset i šezdeset osoba je živelo u sedam gradova. Jedina brojna opština je bilo Sarajevo u kojem je živelo 1.010 Jevreja;

– Na teritoriji Crne Gore, jevrejsko stanovništvo je živelo u četiri grada: Cetinju, Tivtu i Herceg Novom po dve, a u Kotoru samo jedna osoba. Ukupno je na teritoriji Crne gore živelo sedam osoba jevrejske nacionalnosti;

– Na teritoriji Makedonije, Jevreji su živeli u dva grada Skoplju, 95 osoba i Bitolju četiri. Ukupno je na teritoriji Makedonije živelo 99 osoba jevrejske nacionalnosti.

Ovi podaci su prikupljeni iz izveštaja koji su bili dostavljeni Savezu i u njima su bili evidentirani samo pripadnici jevrejske populacije koji su bili učlanjeni u jevrejske veroispovedne opštine. Medjutim, treba uzeti u obzir da članstvo u jevrejskim veroispovednim opštinama nije, u posleratnom periodu, bilo obavezno. Zbog toga ni ove podatke ne bi trebalo uzeti kao podatke o tačnom broju svih osoba jevrejske nacionalnosti koje su 1. novembra 1951. godine živele u Jugoslaviji. Po podacima Saveza, smatralo se da na teritoriji Jugoslavije živi još oko 500 Jevreja koji su nisu, iz ličnih razloga, želeli da se učlane u jevrejske veroispovedne opštine onih gradova u kojima su živeli. Ako se i ovaj broj doda prethodnom, dolazimo do podatka da je krajem 1951. godine na teritoriji Jugoslavije živelo oko 6.600 Jevreja.⁹⁷⁸

---

⁹⁷⁸ AJIM, PK, 1197.

Postojeće opštine na teritoriji Jugoslavije prema podacima od 1. novembra 1951. godine⁹⁷⁹

Narodna republika Srbija-bez pokrajna

Mesto	Broj stanovnika
Beograd	1.277
Zemun	66
Novi Pazar	19
Niš	25
Požarevac	10
Leskovac	9
Prokuplje	7
Ćuprija	7

---

⁹⁷⁹ AJIM, PK, 1197.

Kragujevac	7
Kruševac	7
Valjevo	7
Šabac	6
Aleksinac	3
Bor	3
Svetozarevo	3
Arandjelovac	2
Čačak	2
Kučajna	2
Obrenovac	2
Paraćin	2
Smed. Palanka	2
Banatska Palanka	1
Mladenovac	1
Smederevo	1
Sopić-Lazarevac	1
Veliko Gradište	1
Beli Manastir	1
Ukupno	1.474

Autonomna pokrajna Vojvodina

Gradovi	Broj stanovnika
Subotica	410
Novi Sad	247
Sombor	88
Zrenjanin	36
Pančevo	34
Senta	28
Bačka Topola	23
Kikinda	18
Apatin	16
Bačka Palanka	16
Vršac	16
Bajmok	12
Vrbas	11
Bečej	10
Čantavir	8
Ada	7

Stara Moravica	7
Horgoš	6
Odžaci	5
Stanišić	5
Kanjiža	5
Kovin	5
Sremska Mitrovica	4
Šid	4
Riđica	4
Senta	4
Kač	3
Debeljača	3
Banatsko Rankovićevo	3
Mali Iđoš	3
Futog	2
Stara Pazova	2
Sremski Karlovci	2
Kačarevo	2
Crvenka	2
Čonoplja	2
Kula	1
Mol	1
Ruma	1
Temerin	1

Srbobran	1
Vrdnik	1
Bački Bresovac	1
Bogojevo	1
Kupusina	1
Parabuć	1
Stari Sivac	1
Ukupno	1.091

Autonomna pokrajna Kosovo

Gradovi	Broj stanovnika
Priština	14
Ukupno	14

Narodna Republika Hrvatska

Gradovi	Broj stanovnika
Zagreb	1.305
Osijek	175
Split	90
Rijeka	74
Daruvar	24
Sušak	22
Čakovec	21

Karlovac	21
Dubrovnik	21
Slavonska Požega	19
Belišće	16
Djakovo	15
Šibenik	13
Bjelovar	13
Donji Miholjac	12
Opatija	12
Nova Gradiška	11
Virovitica	11
Koprivnica	10
Ogulin	10
Vinkovci	10
Dugo Selo	9
Varaždin	8
Križevci	7
Zadar	7
Sisak	6
Uljanik	6
Vukovar	6
Ludbreg	5
Prelog	5
Krapina	4

Samobor	4
Darda	4
Gradina	4
Našice	4
Srpske Moravice	4
Hrvatska Kostajnica	3
Kostajnica	3
Pakrac	3
Pregrada	3
Sveti Jvan Žabno	3
Čeminac	3
Jagodnjak	3
Kutovi	3
Lukač	3
Crikvenica	3
Pula	3
Ivanec	2
Kutina	2
Mokrice	2
Stenjevec	2
Sunja	2
Bistrinci	2
Suhopolje	2
Vukosavljevica	2

Lovran	2
Livon	2
Makarska	2
Trogir	2
Knin	2
Slano	2
Delnice	1
Jastrebarsko	1
Kupljenovo	1
Grubišno Polje	1
Pitomača	1
Popovača	1
Selo Novaki	1
Borovo	1
Duboševica	1
Duhovi	1
Humljani	1
Karanac	1
Orahovac	1
Podravska Slatina	1
Slavonska Požega	1
Vrpolje	1
Zmajevac	1
Zmajevačka Kučka	1

Poreč	1
Ilirska Bistrica	1
Saborski	1
Ukupno	2.070

Narodna republika Slovenija

Gradovi	Broj stanovnika
Ljubljana	60
Murska Sobota	19
Maribor	14
Donja Lendava	7
Ukupno	100

Narodna republika Bosna i Hercegovina

Gradovi	Broj stanovnika
---------	-----------------

Sarajevo	1.010
Mostar	58
Tuzla	37
Zenica	23
Banja Luka	19
Jajce	16
Zavidovići	15
Travnik	15
Višegrad	9
Gračanica	8
Derventa	8
Doboj	8
Brčko	5
Teslić	5
Konjic	5
Bogojno	4
Bosansko Gradište	4
Brezovo polje	3
Bihać	3
Bjeljina	2
Lukavac	2
Zvornik	2
Živinice	2
Trebinje	1

Ukupno	1.264
--------	-------

Narodna republika Crna Gora

Gradovi	Broj stanovnika
Cetinje	2
Tivat	2
Herceg Novi	2
Kotor	1
Ukupno	7

Narodna republika Makedonija

Gradovi	Broj stanovnika
Skoplje	95
Bitolj	4
Ukupno	99

Prema statističkim podacima, posle odlaska poslednje grupe iseljenika u julu 1952. godine, broj preostale jevrejske populacije u Jugoslaviji je iznosuo 6.175 osoba.⁹⁸⁰ Iseljavanjima se brojnost posleratne jevrejske populacije smanjila za oko 60%.

Brojno stanje preostale jevrejske populacije u Jugoslaviji se razlikuje u izvorima različite provinijencije, ali ta razlika nije znatna i shvatljiva je jer se broj članova pojedinih zajednica stalno menjao zbog iseljavanja, preseljavanja i ostalih životnih faktora. Proglašenje države Izrael je, takodje, bio

---

⁹⁸⁰ D. Perera, 1971, str. 138.

podsticaj izvesnom broju jugoslovenskih gradjana jevrejske nacionalnosti, koji ranije nisu bili učlanjeni u jevrejske veroispovedne opštine, da to učine.⁹⁸¹

Medju onima koji su se vratili u članstvo jevrejskih veroispovednih opština u neposrednom posleratnom periodu je bilo i mnogo onih koji su se, za vreme rata, pokrtili u težnji da se, na taj način, zaštite i spasu deportacije u logore. Sem toga, bila je primećena i pojava da se pojedinci « prisećaju » svojih jevrejskih korena i porekla (fiktivnog ili stvarnog) i pristupaju u članstvo jevrejskih opština zbog humanitarne pomoći koju su Jevreji dobijali od medjunarodnih organizacija. Takve osobe su u žargonu bile nazivane «Džoint-Jevrejima»⁹⁸²

Posle odlaska poslednje organizovane grupe u julu 1952. godine, na teritoriji Jugoslavije je, prema podacima Saveza, u okviru jevrejskih veroispovednih opština živelo 6.175 osoba. Geografski posmatrano, u poređenju sa situacijom od pre dve godine ovo je predstavljalo izvestan porast brojnosti jevrejske populacije u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji i pad u Vojvodini i Hrvatskoj.⁹⁸³ Ovo je, uglavnom, bilo posledica toga što je najveći broj jevrejskih iseljenika dolazio upravo iz tih krajeva, ali se to dešavalo i zbog pojave fluktuacije radne snage u potrazi za poslom i migracija celokupnog stanovništva unutar Jugoslavije. Tačan broj Jevreja koji nisu bili registrovani ni u jednoj jevrejskoj opštini je, na početku 1950. godine, bio izmedju pet stotina i hiljadu osoba.⁹⁸⁴

e) Ostali aspekti posledica iseljavanja

Za vreme medjuratnog perioda jevrejsko stanovništvo je najviše bilo angažovano u trgovini i bankarstvu, kao i u brojnim slobodnim profesijama kao što su trgovački putnici i zanatlije, ili kao činovnici u državnim službama, ili stručnjaci u industriji. Propocionalno uzeto, njihova raspoređenost po profesijama je bila drugačija nego kod ostalih jugoslovenskih građana: skoro 60% je bilo angažovano u oblasti trgovine, bankarstva i saobraćaja, dok je kod pripadnika ostalih nacionalnih grupa, učešće u ovim delatnostima procentualno bilo na daleko manjem nivou. Sa druge strane, jevrejsko stanovništvo je, u

---

⁹⁸¹ AJIM, PK, 1201.

⁹⁸² Govoreći jednom prilikom na zajedničkom sastanku predstavnika svih većih jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji, Rafael Montiljo, jedan od članova rukovodstva zagrebačke JVO, se o ovoj grupaciji jevrjskog stanovništva izrazio vrlo slikovito: »... da istaknem još ovaj primer. Čim smo prestali da delimo tekstil, prestao je dolazak Jevreja u opštinu. ... trebalo bi (da nadjemo još neki način) da ih približimo.« AJIM, PK, 1197.

⁹⁸³ AJIM, AO, 905.

⁹⁸⁴ AJIM, PK, 1149.

odnosu na pripadnike ostalih nacionalnih grupa, procentualno vrlo malo posedovalo zemljišne posede, ili je radilo na njima. Prema statistici iz 1938. godine, takvih je, među pripadnicima jevrejske zajednice bilo samo 0,15%.⁹⁸⁵

Ova situacija je bila značajno promenjena stvaranjem nove Jugoslavije uređene na socijalističkim principima, koji su se nepovoljno odrazili na kvalifikacionu strukturu zanimanja kojima su se bavili Jevreji.⁹⁸⁶ Zakonima koji su bili doneti već 1945. godine i kasnije, bitno se promenila klima u kojoj su Jevreji sa svojim dotadašnjim zanimanjima nailazili na teškoće: privatni poslovi i i banke su izgubili samostalnost i prešli u državno vlasništvo, slobodna trgovina je nestala, a nova državna ekonomija nije pružala mnogo mogućnosti Jevrejima da se u nju uklope. Kao glavni zadatak, pred jugoslovenske Jevreje se, zbog toga, sada postavila potreba da pronađu način da se uklope u nove profesije. Tako je došlo do toga da su državni službenici činili najveći deo zaposlenog jevrejskog stanovništva sa 20,8%, najveći procenat su činile nezaposlene domaćice sa 23,2%.⁹⁸⁷

Na ovaj način je bila bitno narušena proporcionalnost učešća Jevreja u privatnom sektoru u jugoslovenskoj nacionalnoj ekonomiji. Pre svega, broj Jevreja je bio drastično smanjen kao posledica Holokausta, a zatim, mogućnosti u privatnom sektoru su bile limitirane zbog jačanja uloge države u ekonomiji. S druge strane, broj Jevreja koji su bili zaposleni u društvenim preduzećima kao činovnici je lagano rastao.⁹⁸⁸ Prema podacima za 1946. godinu u trgovačkom sektoru je još uvek bio zaposlen dosta veliki broj Jevreja, odnosno njih 575 , što je predstavljalo 4,6% ukupne jevrejske populacije. Srazmerno rastu pritiska države na ovaj sektor privrede, opao je i ukupan broj stanovnika zaposlenih u ovim profesijama, pa otuda pojava da su 1948. godine samo samo 374 osobe, odnosno 3,1% jevrejske populacije u Jugoslaviji, bile angažovane u trgovini. Posle završenog procesa organizovanog iseljavanja 1952. godine, u oblasti privatnog trgovačkog sektora nije više radila ni jedna osoba jevrejske nacionalnosti.⁹⁸⁹

Podaci o profesionalnoj orijentaciji jevrejske populacije u 1952. godini pokazuju da su se Jevreji, generalno govoreći, uglavnom bavili neproizvodnim zanimanjima. Državnih činovnika i službenika je bilo 1.288, zatim je bilo još 247 službenika koji su bili angažovani u ostalim neproizvodnim profesijama kao što su novinari, profesori, umetnici , 231 zanatlija, 221 lekara, 41 apotekar, 21 inženjer i agronomi 78

---

⁹⁸⁵ Perera D, 1971, str. 138.

⁹⁸⁶ AJIM, AO, 853.

⁹⁸⁷ D. Perera, 1971, str. 138.

⁹⁸⁸ AJIM, PK, 1201.

⁹⁸⁹ Perera D, 1971, str. 146.

oficira u raznim činovima.⁹⁹⁰ Takođe, značajan deo radno sposobnih Jevreja, skoro polovinu jevrejske populacije, su sačinjavali deca, studenti i domaćice.⁹⁹¹

Promene u kvalifikacionoj strukturi jevrejskog stanovništva u Jugoslaviji ⁹⁹²

Zanimanja	1938. god./procentualn o	1946. god./procentualn o	1948. god./procentualn o	1952. god./procentualn o
Ukupno brojno stanje	71.342	12.344	11.935	6.175
Državni činovnici i Službenici	571/ 0,8%	3.174/ 25,7%	3.291/ 27,5%	1.288/ 20,8%
Trgovci, trgovački putnici i agenti	6.835/ 9,5%	575/ 4,8%	374/ 3,1%	
Zanatlije	2.228/ 3,1%	902/ 7,3%	861/ 7,2%	231/ 3,7%
Domaćice		3.419/ 27,7%	3.350/ 28,1%	1.435/ 23,2%
Lekari	529/	281/	260/	221/

⁹⁹⁰ Perera D, Isto, str. 148.

⁹⁹¹ AJIM, AO, 525.

⁹⁹² D. Perera D, 1971.

	0,7%	2,2%	2,2%	3,7%
Apotekari	101/ 0,1%	41/ 0,3%	56/ 0,5%	41/ 0,6%
Inženjeri i agronomi	145/ 0,2%	115 0,9%	123/ 1%	21/ 0,3%
Radnici	3.518/ 4,9%	388/ 3,1%	183/ 1,5%	
Učenici	6.713/ 9,4%	1.575/ 12,8%	1.420/ 11,9%	518/ 8,3%
Službenici	709/ 0,9%	344/ 2,7%	420/ 3,5%	247/ 4%
U JNA		74/ 0,6%	140/ 1,2%	78/ 1%
Zemljoposjedn ici zemlji radnici	111/ 0,15%	41/ 0,3%	25/ 0,2%	
Rabini i ostali sveštenici	133/ 0,2%	10/ 0,1%	13/ 0,1%	5
Privatni činovnici i nameštenici	4.087/ 5,7%			

Neposredno posle rata mnogi Jevreji su bili siromašni zbog toga što je njihova imovina bila opljačkana ili uništena za vreme rata, ili zato što su ostali bez svojih radnih mesta. Veliki broj osoba

jevrejske nacionalnosti, koji je pre rata bio zaposlen u neproizvodnom sektoru, nije imao potrebne kvalifikacije ili dobro zdravstveno stanje, te nije bio u mogućnosti da nađe odgovarajuće zaposlenje u razrušenoj zemlji i aktivno se uključi u privredni život i proizvodnju.⁹⁹³ U neposrednom posleratnom periodu obnove, Jugoslaviji je, pre svega, bila nužno neophodna fizička radna snaga i radnici koji su pripadali sektoru bazične proizvodnje.

Sa druge strane, nova vlast je, čak i u oblasti neproizvodnih zanimanja, pravila razlike između pripadnika neproizvodnih zanimanja koji su tim poslom počeli da se bave posle rata, i onih koji su se neproizvodnim zanimanjima bavili pre početka Drugog svetskog rata. Smatralo se da su oni koji su se neproizvodnim zanimanjima bavili u predratnom periodu pripadali « buržoaziji » i, kao takvi, nisu bili rado prihvatani od strane novih vlasti. Najveći deo pripadnika jevrejske populacije koji je pripadao ovoj grupi je jedinu šansu da započne novi život video u iseljavanju u Palestinu (Izrael).

Broj Jevreja u privatnom sektoru se smanjio, dok je u javnim službama i dalje ostao visok. Sem u oblasti profesionalne strukture, jevrejska zajednica u Jugoslaviji je, posle izvrševih alija, pretrpela promene i u starosnoj strukturi svog članstva. Najbrojniju starosnu grupu među iseljenicima su činili mladi i radno sposobni ljudi, uzrasta između dvadeset i pet i pedeset godina.⁹⁹⁴ Oni gotovo da i nisu imali potrebe za socijalnom pomoći. Naprotiv, da su ostali, mogli bi u mnogome da doprinesu opštinama koje su napustili. Sa druge strane, starije, usamljene i bolesne osobe, koje su, u toku rata ostale bez imovine, zdravlja i porodice, nerado su se odlučivale na odlazak u još jednu neizvesnost. Njima je bila potrebna svaka vrsta pomoći, i Savez se trudio da im je i pruži.

Jugoslovensko jevrejsko rukovodstvo je bilo ozbiljno zabrinuto i zbog promena koje su nastale u socijalnoj strukturi jevrejske zajednice kao posledica organizovanog iseljavanja. U jednom trenutku, u socijalnoj strukturi posleratne jevrejske zajednice u Jugoslaviji su se relativno jasno i razgraničeno formirale dve grupe: grupa državnih službenika i ostalih koji su bili zaposleni u javnom sektoru, sa relativno visokim životnim standardom, i grupa starijih osoba koja je preživljavala isključivo zahvaljujući donacijama inostranih jevrejskih institucija koje su bile raspodeljivane preko lokalnih jevrejskih opština.⁹⁹⁵

Period izgradnje, započet Petogodišnjim planom zahtevao je da se stručna i mlada radna snaga zadrži da ostane u Jugoslaviji. Gotovo u isto vreme, država Izrael je uvela restriktivne mere za useljenje

---

⁹⁹³ AJIM, PK, 1197.

⁹⁹⁴ AJIM, AL, košuljica 1948 – 1952. godine.

⁹⁹⁵ AJIM, PK, 1201.

Jevreja iz dijaspore. Tako su se stekli svi uslovi da se, posle perioda stalne mobilnosti i grozničave užrbanosti u radu na pripremanju i ispraćanju alija, i ponovnog ponavljanja istog procesa, stanje u jevrejskim opštinama primiri i vrati uobičajenom ritmu, kao i da neki drugi, takodje važni, ali zbog priprema alija zapostavljeni sadržaji, ponovo nadju svoje mesto u životu jevrejskih opština.

Broj obnovljenih jevrejskih veroispovednih opština u periodu neposredno posle rata se smnjio na 56⁹⁹⁶, što je predstavljalo skoro polovinu predratnog broja. Brojnost članova ovih obnovljenih opština je bila znatno manja u odnosu na brojnost istih tih opština u predratnom periodu. Neposredno pred početak procesa organizovanog iseljavanja je, od ukupnog broja obnovljnih opština, samo njih petnaest imalo registrovano više od četrdeset članova. Bile su to sledeće opštine: Beograd, sa 1.180 članova, Zemun, sa 76 članova, Niš, sa 46 članova, Novi Sad sa 372 člana, Sombor sa 99 članova, Subotica, sa 443 članova, Zrenjanin, sa 43 člana, Zagreb, sa 1.397 članova, Osijek, sa 192 člana, Rijeka, sa 50 članova, Split, sa 101 članom, Ljubljana, sa 41 članom, Sarajevo, sa 891 članom, Mostar, sa 53 člana i Skoplje, sa 105 članova.⁹⁹⁷ Kao rezultat iseljavnja, tokom perioda 1952-1953. godine, broj jevrejskih zajednica je bio smanjen na 35. Mali broj Jevreja koji je preostao u mestima u kojima su prestale da postoje zajednice, uključuo se u članstvo većih zajednica u susedstvu.⁹⁹⁸ U publikaciji Saveza « Spomenica 1919-1969 » je navedena lista od 36 zajednica i u njoj je prikazana fluktuacija članova. Na primer, Bačka Topola, koja je ranije imala status zajednice, je taj status izgubila. Prema podacima koje smo pronašli u dokumentima iz tog vremena, sačinili smo pregled jevrejskih zajednicana teritoriji Jugoslavije, onako kao je bio utvrdjen 30. decembra 1952. godine.⁹⁹⁹

Pregled Jevrejskih opština na teritoriji Jugoslavije prema popisu od 30.12.1952.godine¹⁰⁰⁰

---

⁹⁹⁶ AJIM, PK, Isto.

⁹⁹⁷ AJIM, PK, 1197.

⁹⁹⁸ Perera D, 1971, str 138; Vidi takođe: A. Vajs, 1954, str 35.

⁹⁹⁹ AJIM, PK, kutija broj 1201.

¹⁰⁰⁰ Prema: AJIM, PK, 1197.

Na teritoriji	Jevrejske opštine
U Srbiji bez pokrajna	Beograd, Niš, Zemun i Novi Pazar
U Vojvodini	Novi Sad, Pančevo, Sombor, Subotica, Kikinda, Vršac, Zrenjanin, Bačka Topola, Bečej i Senta
Na Kosovu	Priština
U Republici Hrvatskoj	Zagreb, Osijek, Rijeka, Split, Dubrovnik, Čakovec, Daruvar, Slavonski brod i Virovitica
U Republici Bosni i Hercegovini	Sarajevo, Zenica, Tuzla, Mostar, Zavidovići, Banja Luka, Doboj, Jajce i Travnik
U Republici Sloveniji	Ljubljana
U Republici Makedoniji	Skoplje

Posledica drastičnog smanjenja članova koja je, uglavnom, bila prouzrokovana masovnim odlaskom mesnog stanovništva u Izrael, i okviru organizovanih alija, bila je ta da su prestale da postoje jevrejske opštine u sledećim gradovima: Bačkoj Palanci,¹⁰⁰¹ Murskoj Soboti, Mariboru, Travniku, Jajcu i Bačkoj Topoli.¹⁰⁰²

Najveći i najznačajniji centri u kojima su se donosile najvažnije odluke i iz kojih se vršilo organizovanje i koordiniranje svih skicija u životu jevrejskih opština u posleratnom periodu su, prirodno, bili Beograd, Zagreb i Sarajevo u kojima je živio najveći deo preostale jevrejske populacije u Jugoslaviji. Pored njih, veću ulogu u životu Saveza su imali još neki veći gradovi u kojima su postojale prilično jake i brojne jevrejske opštine: Subotica, Sombor, Novi Sad i Zemun u Srbiji, Osijek, Rijeka, Split i Dubrovnik u Hrvatskoj, Ljubljana u Sloveniji i Skoplje u Makedoniji.¹⁰⁰³ Manje opštine su, praktično, ostale da postoje samo na papiru.

Svi ovi napred navedeni podaci bi trebalo da nam daju objašnjenje za veliku promenu koja je nastupila u životu posleratnog Saveza posle odlaska organizovanih alija za Izrael u periodu 1948-1952.

¹⁰⁰¹ Na spomen obeležju u Bačkoj Palanci, koje je podignuto u znak sećanja, stoji zapisano: «Na ovome mestu je stajala sinagoga palanačkih Jevreja. Jakov Gros je bio rabiner te opštine do preseljenja u Izrael sa ostalim preživelim Jevrejima 1948. decembra.» Bilten 7–8, Beograd 2007, str. 5.

¹⁰⁰² Jevrejski kalendar 5.735. godine (1974-1975), Beograd 1974, str. 48.

¹⁰⁰³ Jevrejski kalendar, Isto.

godine. U periodu manjem od četiri kalendarske godine, brojnost jevrejske populacije u Jugoslaviji je sa preko 7.000, bila smanjena na oko 4.000 osoba. Kasnije se, u jednom periodu, ovaj broj dodatno još smanjio, zbog primene novih i liberalnijih zakona kojima je bila regulisana oblast izdavnja putnih isprava za putovanja u inostranstvo, kada se mnogim jugoslovenskim Jevrejima, koji iz raznih razloga nisu bili u mogućnosti da to učine ranije, pružila mogućnost da se isele.

U procesu organizovanog iseljavanja, u Izrael se iz Jugoslavije iselio najveći deo jevrejskog stanovništva koji je bio verski aktivan i naglašeno nacionalno orijentisan. Odlaskom ovih takozvanih «radikalnih» Jevreja, u Savezu je, generalno, bila stvorena klima u kojoj je pripadnost jevrejskoj zajednici dobila novu dimenziju. Preostali pripadnici jevrejske populacije su se trudili da se na sve načine uklope i postanu «društveno prihvatljivi članovi» u novoj jugoslovenskoj državi. Većina radno sposobnih Jevreja su bili intelektualci i državni službenici i živeli su u gradovima.

Proporcionalno, najveći broj iseljenika je bio iz Vojvodine, gde su, tradicionalno bili skoncentrisani ortodoksni Jevreji, i Makedonije, gde je stanovništvo uopšte, pa tako i jevrejsko, bilo siromašnije nego u drugim jugoslovenskim oblastima. Broj Jevreja u Vojvodini je opao sa oko 3.729 osoba, koliko ih je bilo 1946. godine, na 1.077, koliko ih je bilo 1952. godine, a u Makedoniji sa 528, koliko ih je bilo 1946. godine na 82 osobe, koliko ih je bilo 1952. godine.¹⁰⁰⁴

Pregled brojnosti pripadnika jevrejske populacije po tritorijalnoj rasporedjenosti¹⁰⁰⁵

DATUM	NR Srbija	AP Vojvodina	AP Kosmet	NR Hrvatska	NR BIH	NR Makedonija	Ukupno
27. XI 1946.	6.480	3.729	329	3.727	1.760	528	12.495
31. I 1947.	6.358	3.606	325	3.723	1.812	532	12.425
5. IV 1947.	6.333	3.626	273	3.691	1.832	543	12.399

¹⁰⁰⁴ Perera D, 1971, str 138.

¹⁰⁰⁵ Perera D, 1971.

5. IX 1947.	6.103	3.324	297	3.530	1.916	385	11.934
1. VI 1948.	5.840	3.046	273	3.581	1.870	376	11.667
22. VII 1948.	5.729	3.034	269	3.565	1.871	387	11.552
20. XII 1952.	2.640	1.077	17	2.073	1.261	82	6.056

Među iseljenicima možemo razlikovati nekoliko grupa, prema njihovim motivima koji su ih rukovodili pri odlučivanju za iseljavanje.

Ortodokсни Jevreji, koji su ulagali velike napore u potpuno oživljavanje i održavanje izvornog religioznog učenja i njemu podobnog načina života, u novoj Jugoslaviji su bili osuđeni da išeznu kao grupa. Ovakvi pripadnici jevrejske populacije su u potpunosti odgovarali slici zasnovanoj na predrasudama iz predratnog i ratnog perioda, kojima su, i nesvesno, još uvek bili podložni pripadnici drugih narodnosnih grupa iz njihovog okruženja: » grabežljivih čivutskih derikoža»,¹⁰⁰⁶ iako je većina njih bila jednostavno bila vredna, radna i uspešna u svojim privatnim preduzećima u predratnom periodu. Sem toga, njihov način odevanja i ponašanja, ishrane i održavanja verskog života je nailazio na apsolutno, mada ne i jasno i javno izraženo neodobravanje, kako od strane društvene sredine, tako i od strane vlasti.¹⁰⁰⁷

Za Jevreje cionističke orijentacije, koji su od strane vlasti nove Jugoslavije bili tretirani kao «neprijateljski elemenat» jer su zastupali ideje koje nisu bile na liniji sa zvaničnom politikom jugoslovenske države, iseljavanje, takodje, nije imalo altrnative. Najzad, medju onima koji su se, bez oklevanja, iselili već u prvom talasu, bila je i grupa siromašnih koji su preživeli holokaust, a koji, po povratku iz logora, nisu zatekli ni dom, ni porodicu sa kojima bi mogli da nastave život u novoj Jugoslaviji. Oni nisu želeli da ostanu u zemlji u kojoj ih je sve podsećalo na tragediju koju su preživeli, te su se iselili u potrazi za sasvim novim početkom u zemlji svojih drevnih predaka.

Način na koji su se jugoslovenske vlasti odnosile prema iseljavnju Jevreja zavisio je od toga kako su vlasti prihvatale način sprovođenja «realpolitike». Pre osnivanja Izraela, Jugoslavija je podržavala

¹⁰⁰⁶ AJIM, PK, 1201.

¹⁰⁰⁷ AJIM, PK, Isto.

ilegalno iseljavanje kao deo svoje antiimperijalističke politike. Posle proglašenja države Izrael, 14. maja 1948. godine, pored ovog motiva, na delu se pokazalo i postojanje dobre volje, razumevanja i saradnje između organa države i njenih građana jevrejske nacionalnosti. Sem toga, dopuštnje organizovanog iseljavanja i posle izvedene tri alije, koliko je prvobitno bilo planirano, za jugoslovenske vlasti je predstavljalo i priliku da se, na elegantan način, oslobode od onih jevrejskih elemenata koji nisu pokazali ni spremnost ni sposobnost da se adaptiraju i uklope u novonastalu društvenu stvarnost.

Kako smo već pokazali, situacija koja je nastala kao posledica masovnog iseljavanja je bila takva da ju je jugoslovensko rukovodstvo prihvatilo i kao rešenje moguće konfliktne situacije. Na ovaj način, Jugoslavija je eliminisala problem do kojeg je moglo da dođe u okviru njene jevrejske populacije, odnosno potencijalnih sukoba onih koji su želeli da se uklope u novo jugoslovensko društvo i onih koji za to nisu bili spremni.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Savez jevrejskih veroispovednih opština je u posleratnom periodu bio rekonstruisan na bazi zakona koji je bio donet još za vreme Kraljevine Jugoslavije. Prema ovom zakonu Savez je bio tretiran kao verska zajednica. Savez je bio ustanovljen pod istim nazivom kakav je imao i tokom predratnog perioda. Položaj svih posleratnih verskih zajednica je bio zasnovan na odredbama Ustava iz 1946. godine, čije odredbe su bile opšte i odnosile su se na sve verske zajednice koje su postojale i delovale na tlu Jugoslavije. Nije bilo nikakvog određenog zakona koji bi specijalno uređivao status jevrejskih zajednica.

Iako su posleratne jevrejske zajednice bile obnovljene kao verske zajednice, jevrejsko rukovodstvo je, vremenom, počelo da umesto, verskog karaktera Saveza potencira nacionalni, u nameri da ubrza proces prilagodjavanja. Najvažniji zadatak koji se postavljao pred pripadnike jugoslovenske jevrejske populacije je bio da zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima rade na izgradnji "novog života u novoj Jugoslaviji", kako je glasila popularna krilatica tog vremena. Novi društvenopolitički uslovi su iziskivali promene u načinu organizacije i realizacije novih sadržaja, uz negovanje starih tradicija. Iz tog razloga je bilo nužno stalno prilagodjavanje novonastalim okolnostima i životnoj realnosti.

Proces prilagodjavanja i promene položaja i karaktera posleratne jevrejske zajednice je bio zvanično proklamovan na šestoj posleratnoj konferenciji jevrejskih opština u septembru 1952. godine, što je bilo ozvaničeno uklanjanjem odrednice "veroispovednih" iz zvaničnog naziva Saveza. Ovim nazivom je eksplicitno bilo sugerisano se da je, u okvirima jugoslovenske jevrejske zajednice, religija bila udaljena iz javne sfere u oblast privatnog duhovnog domena, čime se ona u potpunosti prilagodila proklamovanom komunističkom principu odvajanja crkve od države.

Jugoslovenski orijentisano rukovodstvo Saveza je bilo odlučno u nameri da pronadje najbolji način za integraciju jevrejskog stanovništva u posleratno društvo trudeći se, pri tome, da ono zadrži i sačuva sve svoje nacionalne i verske osobenosti. Ono nije, ma kako to sa strane izgledalo, želelo da bude likvidator, već konzervator svoje jevrejske zajednice, njenih tradicija i osobenosti. Smatralo je da će taj cilj biti najpre postignut ukoliko budu bila prihvaćena određena pravila ponašanja u odnosu sa novim vlastima.

Najveću zaslugu za opstanak jevrejske zajednice, sa svim njenim specifičnostima, a uprkos stvorenoj opštedruštvenoj klimi koja je, uglavnom, bila netolerantna prema svemu što je nosilo i isticalo verske i nacionalne osobenosti, bili su komunisti u redovima jugoslovenskog jevrejskog rukovodstva. Oni su, u svom naporu da pomognu Savezu, postupali sa mnogo opreza i diplomatske veštine, delajući indirektno i suptilno. Zahvaljujući stalnoj politici prilagodjavanja Jevreji su u posleratnoj Jugoslaviji imali punu slobodu izbora i mogućnost da svoj život urede na način koji su sami odabrali, pod uslovom da poštuju postojeće zakonske propise.

Zajednice koje su pokazivale otpor prema merama prilagodjavanja, kao na primer pripadnici ortodoksnih zajednica, nisu imale šansu da opstanu u novoj Jugoslaviji. Posle rata je bio rekonstruisan zavidan broj ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština. Medjutim, ne mogavši da se uklope u novonatale društvene okolnosti, ortodoksni Jevreji su se medju prvima organizovano iselili u Izrael, posle proglašenja nezavisnosti ove države 14. maja 1948. godine.

Bez uspeha su ostali i naponi da se oživi Savez cionista Jugoslavije. Jugoslovenski Jevreji, pristalice cionističke ideje su se, pri organizovanju alija, prvi osetili pozvanim da se prijave za iseljenje, tako da je u Jugoslaviji, posle 1952. godine, ostao da živi veoma mali broj pristalica ove ideje.

Odredbe Ustava iz 1946. godine kojima je bilo predviđeno odvajanje države od crkve nisu se na jevrejsku nacionalnu zajednicu odrazile u onolikoj mjeri koju su imale na pripadnike većinskih naroda u Jugoslaviji i njihovih crkava.

Moglo bi se reći da je država, videći glavnu opasnost u trima religijama koje su ispovedali pripadnici većinskog stanovništva: pravoslavnoj, katoličkoj i islamu, bila manje rigidna prema pripadnicima manjinskih religija. Problem aktivnog i javnog učestvovanja u religioznim obredima nije nikada bio postavljan, niti je bilo progona i šikaniranja od strane vlasti. Ukoliko su i postojale, takve pojave su se dešavale na ličnom nivou i bile su jedan od negativnih ostataka antisemitske politike koja je bila vodjena u neposrednoj prošlosti, a čije zaostatke nije bilo lako i preko noći izbrisati iz svesti većinskih građana. Najveći problem u organizaciji verskog života je bio nedostatak školovanog sveštenečkog osoblja.

Uspostavljanjem nove Jugoslavije na socijalističkim principima bili su značajno ograničeni uslovi za razvoj privatnog sektora i brojnost zaposlenih u ovom sektoru je bila drastično smanjena. Kao što se moglo očekivati, nova ekonomska organizacija društva je predviđala konfiskaciju imanja ratnih zločinaca i saradnika okupatora. Zakoni nisu poznavali nacionalnost, pa se tako desilo da je veliki broj pripadnika jevrejske zajednice, pošto je u ratu preživio pljačke i zlostavljanja, posle rata ostao i bez skromne imovine koja mu je preostala.

Naime, pripadnici jugoslovenske jevrejske populacije su, sa izuzetkom nekoliko velikih industrijalaca i bankara, uglavnom pripadali srednjim i sitnim sopstvenicima trgovačkih i sličnih privatnih radnji i bili su u novoj Jugoslaviji smatrani građanskim elementom. Činjenica da su oni već bili opljčkani i pretrpeli poniženja za vreme okupacije, te da su mnogi od njih jedva preživeli u zatvorima i logorima smrti, i da, po povratku iz zarobljeništva, nisu zatekli ništa od svoje imovine, nije im mogla obezbediti barem nekoliko drugačiji tretman od ostalih pripadnika građanske klase.

Najvažniji posleratni javni događaj koji je bio organizovan od strane Saveza je bilo organizovano otkrivanje spomenika jevrejskim žrtvama fašizma, u periodu 28. avgusta-11. septembra 1952. godine u pet gradova Jugoslavije: Zagrebu, Djakovu, Novom Sadu, Beogradu i Sarajevu. Pored Jevreja, visoko rangiranih predstavnika jugoslovenskih civilnih vlasti i Jugoslovenske armije, ovim događajima su prisustvovali i predstavnici Izraelskog poslanstva u Beogradu.

Ove javne manifestacije su ojačale veze između jevrejske manjine i jugoslovenskih vlasti: oboje su se borili za zajedničke ciljeve i protiv zajedničkog neprijatelja. Činjenica da su Jevreji procentualno dali

mnogo veći doprinos u NOB nego druge nacionalne grupe objašnjava zbog čega su bojni njihovi pripadnici zauzimali odgovorne pozicije. Ovo je također predstavljalo solidnu osnovu za uspostavljanje partnerskih odnosa između jevrejske manjine i narodnih vlasti u Jugoslaviji.

Rukovodstvo jugoslovenske jevrejske zajednice je ovakvom svojom mudrom i promišljenom politikom i odmerenim ponašanjem osiguralo relativno siguran i stabilan položaj za sve svoje pripadnike.

Što se tiče odnosa sa međunarodnim jevrejskim organizacijama, Jugoslavija je imala drugačiji stav od ostalih komunističkih država. Jugoslovenskim Jevrejima je bilo zabranjivano jedino da održavaju kontakte sa Svetskom Cionističkom organizacijom.

U posmatranom priodu, Jugoslavija je, u pogledu spoljnopolitičke orijentacije, prošla kroz dva bitno različita perioda: period bliske saradnje i savezništva sa SSSR i priod otvorenog sukoba sa svim zemljama istočnog bloka, posle sukoba sa Informbiroom 1948. godine. Sukob sa zemljama socijalističkog lagersa je podstakao Jugoslaviju da se okrene prema zapadnim zemljama i uspostavi saradnju sa njima, sa jedne strane, kao i da uvede novine i izvesne tekovine zapadne demokratije u unutrašnji život, sa druge strane.

Posle formiranja države Izrael, Jugoslavija je bila jedna od prvih zemalja koje su ovu državu i zvanično priznale. Pre Jugoslavije su DE FACTO priznale Sjedinjene američke države, a DE JURE Sovjetski Savez. Ovakav stav jugoslavenske vlade je naišao na negativan stav je naišao na negativnu reakciju u arapskim krugovima.

Vlasti nove Jugoslavije su, u posmatranom periodu, generalno bile dosta oprezne u i uzdržane u kontaktima sa predstavnicima svih stranih država, pa tako su tako nastupale i u kontaktima sa izraelskim poslanstvom u Beogradu.

Jugoslavija je dozvolila svim svojim jevrejskim građanima da se isele u ovu zemlju, bez ograničavanja i uslovljavanja, osim onih koja su već postojala i važila i za druge građane: dobijanjem otpusta iz državljanstva, jugoslovenski državljani, budući državljani Izraela su gubili pravo vlasništva nad svojim nekretninama.

U okviru prve alije koja je bila izvedena u novembru i decembru 1948. godine je ukupno 4.115 osoba otišlo za Izrael. U okviru druge alije koja je bila izvedena u junu i julu 1949. godine za Izrael se iselilo oko 2.567 osoba. Za manje od godinu dana iz Jugoslavije se iselilo ukupno 6.682 osoba, čime se broj članova jugoslovenske jevrejske zajednice smanjio za šezdeset posto. Treći talas iseljavanja, za koji

su i jugoslovenska vlada i jevrejska zajednica pretpostavljali da će biti i poslednji, je bio izvršen marta 1950. godine, kada se iselilo 892 iseljenika.

U okviru četvrte alije, maja 1951. godine, u Izrael se iselilo 819 osoba, a u okviru pete alije, koja je bila izvedena u julu sledeće godine, 141 osoba. Najmanje brojna je bila šesta alija koja je bila izvedena oktobra 1952. godine. U okviru šeste alije se u Izrael organizovano iselilo samo 84 osobe. Prema statističkim podacima, posle odlaska poslednje grupe iseljenika u julu 1952. godine, broj preostale jevrejske populacije u Jugoslaviji je iznosio 6.175 osoba.

Posle šeste organizovane alije, iseljavanja za Izrael su bila vršena individualno, pod istim uslovima koji su važili i za organizovana iseljavanja, slobodno, bez prethodnog traženja izlazne vize, sve do 13. juna 1967. godine, kada je došlo do prekida diplomatskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Izraela.

Ukupan broj osoba koje su se u periodu od 1948. do 1952. godine, u okviru organizovanih alija, iselili za Izrael je, tako, dostigao brojku od 8.618 osoba. Od toga je 4.517 bilo poreklom iz Srbije, 2.747 iz Hrvatske, 974 iz Bosne i Hercegovine, 308 iz Makedonije, 68 iz Slovenije i 4 iz Crne Gore. Dobijanje izraelske ulazne vize nije bilo obavezno samo za učesnike prve i druge alije. Već kod izvođenja treće alije, pored odobrenja za iseljenje koje je jugoslovenskim Jevrejima izdavalo Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ, bilo je neophodno da svaki iseljenik dobije i ulaznu vizu države Izrael. Popunjavanje i prikupljanje molbi bilo je vršeno u mesnim jevrejskim opštinama, odakle su slate Savezu u Beograd. Nadležne službe u Savezu su pregledale prikupljene molbe, proveravale podatke i prevodile tražene odgovore na francuski, kako je to, od strane Poslanstva bilo zahtevano. Sve molbe su, zatim bile, preko Saveza, prosledjivane u poslanstvo Izraela, koje je bilo nadležno za odobravanje izraelskih ulaznih viza.

Nisu svi iseljenici iz Jugoslavije bili zadovoljni situacijom u kojoj su se našli u Izraelu i izvestan broj nezadovoljnih iseljenika se kasnije vratio u Jugoslaviju.

U posmatranom periodu, u Jugoslaviji je bilo dozvoljeno održavanje veronauke u jevrejskim veroispovednim opštinama. Verska nastava je bila organizovana u prostorijama i sa nastavnim kadrom kojim su raspolagale same JVO. Po pitanju kvalifikovanosti osoba koje su izvodile veronauku, prostorijama i broju nedeljnih časova, u najpovoljnijem položaju su bile velike gradske opštine: Zagreb, Sarajevo, Beograd i Novi Sad. Savez je u narednom periodu odustao od organizovanja posebnih odeljenja za izvođenje veronauke. Posle iseljavanja velikog broja najrevnosnijih vernika i njihovih porodica za Izrael u procesu organizovanog iseljavanja, verske škole su ostale i bez nastavnog osoblja i bez

učenika. Pri Savezu je bio formiran i Duhovni Sud "Bet din" koji je bio vrhovni arbitar po pitanju rešavanja sporova i davnja tumačenja u oblasti jevrejskog verskog života.

U pogledu uslova za obavljanje verske službe, situacija je bila slična kao i kod pripadnika ostalih verskih zajednica. Održavanje verskih obreda nije bilo izročitno zabranjivano, niti ometano od strane organa vlasti. Međutim, usled prihvatanja novih načina života, vernici su sami gubili interesovanje za prisustvovanje bogosluženjima.

U Beogradu je 25. i 26. marta 1947. godine bila održana konferencija rabina. Prisustvovali su joj Dr. Hinko Urbah, nadržabin iz Zagreba i inicijator okupljanja, Dr. Hinko Kiš, rabin iz Novog Sada, Dr. Josif Geršon, rabin iz Subotice, rabiner Menahem Romano, iz Sarajeva i ortodokсни nadržabin Dr. Aleksandar Binder iz Sente

U posmatranom periodu bismo mogli izdvojiti dva umnogome različita načina realizacije organizovanja obavljanja redovnih bogoslužjenja u sinagogama: period od oslobodjenja do pripreme i izvršenja alija, i period posle izvršenog iseljavanja i, naročito, posle izvršenih formalnih promena u nazivu i karakteru Saveza, u jesen 1952. godine.

U neposrednom posleratnom periodu, situacija je bila takva da ni pri jednoj JVO nije bilo za to školovanih i obučeni h sveštenika. Kasnije se istuacija, u pogledu kvalifikovanog sveštениčkog osoblja bitno promenila. U posmatranom periodu, na teritoriji Jugoslavije je delovalo pet školovanih rabina: u Zagrebu, nadržabin Hinko Urbah; u Sarajevu rabin Menahem Romano, jedini rabin aškenaskog obreda u Jugoslaviji; u Novom Sadu nadržabin Hinko Kiš; u Subotici, rabin Josif Geršon i u Senti ortodokсни nadržabin Aleksandar Binder, a u Beogradu je bogoslužjenja obavljao mladi sveštenik Cadik Danon. Nadržabin novosadski Hinko Kiš je otišao na lečenje u Budimpeštu maja 1948. godine, a odatle se iselio u Izrael. Sveštenik bogradski Cadik Danon je prešao na službovanje u državnu skužbu. Nadržabin ortodoksne JVO Senta Aleksandar Binder se, zajedno sa skoro celokupnim članstvom svoje opštine, iselio u Izrael već sa prvom aljom 1948. godine, a njegov primer je sledio i nadržabin zagrebački, Hinko Urbah. Posle masovnog iseljavanja jugoslovenskih jevreja u Izrael, na teritoriji cele Jugoslavije je 1952. godine ostao je samo jedan školovani jevrejski verski službenik, Menahem Romano, rabin sarajevski, koji je bio zadužen za obavljanje svih verskih dužnosti koje bi od njega bile zatražene.

Na osnovu Uredbe o socijalnom osiguranju sveštenika od 19. maja 1951. godine, Savez je oktobra meseca zaključio Ugovor o socijalnom osiguranju svojih sveštenika pod istim uslovima koji su važili i za sveštenike Srpske pravoslavne crkve.

U tom periodu na prostoru Jugoslavije su delovala samo dva lica koja su aktivno vršila bogoslužnja u sinagogama: Menahem Romano, rabin iz Sarajeva i Bernard Griner, nadkantor iz Zagreba. Sem toga, u Sarajevu je živela i udovica predratnog sarajevskog sefardskog rabina Josefa Fincija, koja je, na osnovu iste Uredbe ostvarila pravo na porodičnu penziju. Nadkantor zagrebački, Bernard Griner, nije želeo da ode u penziju kada je ispunio godine staža. Budući dosta mlađi od Menahema Romano, on je u aktivnoj sveštencičkoj službi ostao do svoje smrti, 1955. godine.

U toku rata su svi jevrejski sakralni objekti, na teritoriji cele Jugoslavije, u većoj ili manjoj meri, bili oskrnavljeni. Od svih sakralnih lokaliteta i objekata, u najalarmantnijem stanju su se nalazila jevrejska groblja obadva obreda. Često su i same JVO donosile odluku da se zemljište groblja takozvanih "ugaslih opština", to jest JVO koje su postojale pre rata, a koje, zbog nedostatka stanovnika nisu obnovile svoj rad posle rata, proda, a novac upotrebi za potrebe stanovnika prostalih opština koje su svoj rad obnovile. Pored groblja, koja su bila vandalizovana i opusrošena iz razloga što su nadgrobni spomenici moli da posluže kao upotrebljiv, već poluobradjen, građevinski materijal, iz istog razloga su bile, na celoj teritoriji Jugoslavije, bez izuzetka i u potpunosti opustošena i ritualna kupatila – mikve.

Većina sinagoga širom Jugoslavije je bila potpuno porušena, ili dovedena u takvo stanje da je eventualna popravka zahtevala velika materijalna sredstva. Posle iseljavanja u Izrael, u okviru masovnih alija, Savez je, u nemogućnosti da svojim sredstvima uspešno sanira stanje ovih objekata, sklopio dogovore sa naležnim mesnim gradskim vlastima kojima su oni bili predatvani gradu na upravu i korišćenje, uz jedini uslov da se oni mogu upotrebljavati samo za realizaciju kulturno–umetničkih sadržaja. U nekim sredinama, međjutim, hramovi su bili u toliko ruševnom stanju da nije bilo moguće da se obnove. U takvim slučajevima, Savez je bio prinudjen da ruševne zgrade proda, t.j. "realizuje", a lokalna uprava je ruševine uklanjala i na njihovom mestu podizala gradjevine mnogo prozaičnije, ali sa stanovišta svakodnevnog života, praktičnije sadržine.

Jevrejske bogomolje su najveća razaranja pretrpele u mestima koja su se nalazila na teritoriji Nezavisne države Hrvatske. Sinagoga u Zagrebu je bila teško oštećena, čak toliko da ni nekoliko godina posle oslobodjenja nije mogao da se upotrebljava u svrhe bogoslužnja. Jevrejske bogomolje u Rumi, Šidu, Debeljači, Petrovgradu, Visokom i još nekim opštinama su bile potpuno porušene. Sinagoge u Osijeku i Banja Luci su bile teško oštećene, a takodje i one u Bačkom Petrovom Selu, Podravskoj Slatini, Daruvaru, Karlovcu, Vukovaru, Mostaru, Tuzli i Zenici, Brčkom, Rogatici i Zvorniku. Situacija u Sarajevu je bila, možda, u pogledu oštećenosti hramova, najteža. Od postojeća četiri verska objekta, koja su se mogla upotrebiti kao bogomolje, od kojih su dva bili osvećeni hramovi u punom smislu, a dva su služili

kao pomoćni molitveni prostor za potrebe vernika sefardskog i aškenaskog obreda, posle rata nije bio upotrebljiv ni jedan. U posmatranom periodu, oni nisu bili obnovljeni i bogoslužjenja, kao i nastava veronauke su se obavljali u prostorijama zgrade JVO Sarajevo.

U najboljem stanju su, posle rata, bile bogomolje koje su se nalazile na teritoriji italijanske i bugarske okupacione zone. Hramovi na teritoriji pod mađarskom okupacijom su, slično onima na teritoriji NDH bili sistematski opljačkani, delimično, a ponegde i potpuno porušeni. Sinagoge na teritoriji Srbije su bile pretvarane u kafane i javne kuće, a nameštaj, ritualni predmeti i odeća za sveštenike izbacivani, prodavani na crnoj berzi ili odnošeni u antikvarnice.

Organi narodne vlasti su, u neposrednom posleratnom periodu, pokazali zavidnu spremnost na saradnju i pomagali su aktivistima Saveza da povrate opljačkane i razvučene ritualne predmete. Kasnije je od strane Saveza bila sprovedena organizovana i sveobuhvatna akcija prikupljanja ritualnih predmeta, raznih relikvija i molitvenika na teritoriji cele Jugoslavije. Težilo se da se svi ovi predmeti, ukoliko se nisu neposredno upotrebljavali u bogoslužjenju u JVO u kojoj su se nalazili prikupe u Beogradu. Ovo je bilo činjeno iz dva dva razloga. Prvi je bio da se relikvije i ritualni predmeti, a takodje i molitvenici i druge sveta knjige, naročito iz ostavštine ugaslih opština, prikupe na jednom mestu da bi se, kasnije, distribuirale opštinama koje su oskudevale u ovom materijalu. Drugi razlog je bila želja, koja je kasnije bila i realizovana, da se u glavnom gradu otvori Jevrejski muzej.

Generalno posmatrano, moglo bi se reći da je jugoslovensko jevrejsko stanovništvo, naročito u pogledu ishrane i odevanja, živelo unekoliko lagodnije i bolje od ostatka jugoslovenske populacije zahvaljujući donacijama u prehrambenim proizvodima koje su dobijali posredstvom Džointa i drugih međunarodnih jevrejskih humanitarnih organizacija. Ovo se isključivo odnosi na period do kraja 1950. godine, do kada je Džoint neposredno bio prisutan sa svojim programima u Jugoslaviji. Posle povlačenja programa Džointa, jevrejsko stanovništvo je bilo upućeno da se u svakodnevnom životu snalazi na isti način kao i ostalo stanovništvo Jugoslaviji. Na socijalnom planu, jedna od prvih aktivnosti Autonomnog odbora i ostalih zajednica je bila da obnove javne košer kuhinje za šta je bio upotrebljen prvi kredit u iznosu od 50.000 dolara koji su dobili od strane Svetskog jevrejskog kongresa. Javne menze su bile organizovane u svim većim gradovima, gde je bila pripremana hrana po pravilima jevrejskih verskih propisa (košer).

U menzama se hranilo ukupno 1.431 osoba. Ako bismo ovom broju dodali još i broj osoba kojima je obrok bio deljen po kućama, došli bismo do podatka da je besplatne obroke iz postojećih

javnih menzi koristilo ukupno oko 2.000 osoba. Iz ovih podataka se može videti da je preko deset procenata preživjele jugoslovenske jevrejske populacije primalo dnevne obroke u menzama koje je 1946. godine osnovao Autonomni odbor, pri čemu je neophodno naglasiti da je za većinu onih koji su se hranili u ovim menzama to bio jedini način da se uopšte prehrane.

Naime, u to vreme je u Jugoslaviji vladala opšta ockudica u hrani. Sem toga, veliki broj pripadnika jevrejske populacije u ranom posleratnom periodu još uvek nije bio zaposlen u državnom sektoru, te nije mogao ni biti uključen u postojeći sistem "kartca za raspodelu zivotnih namirnica" bez kojih nije bilo moguće nabaviti čak ni ono što je od hrane postojalo na jugoslovenskom tržištu. Već 1950. godine, zbog redukcije članstva i potpunog gašenja pojedinih jevrejskih veroispovednih opština, njihov broj je bio sveden na samo dve menze, u Subotici i Novom Sadu.

U Zagrebu su bili organizovani opštinsko prihvatilište za stare i nemoćne članove opštine, a bila su uređena i dva doma u koja su bili prihvatane stare, nemoćne i ugržene osobe sa teritorije cele Jugoslavije, koji su u njemu našli konačno smirenje. Domovi za stare su bili ustanove čiji su pitomci predstavljali jednu od najosetljivijih kategorija jevrejske populacije u Jugoslaviji. Prema njima su rukovodstvo i svi članovi celokupne jevrejske jugoslovenske zajednice gajili posebno poštovanje i o njima su se starali sa posebnom nežnom pažnjom. Zbog toga je bilo potrebno da se preduzmu sve mere da, i ukoliko bi ostale starosne kategorije, izuzimajući decu, došle u situaciju da trpe oskudicu u bilo čemu, pitomci Doma za stare ostanu pošteđeni, što je moguće duže vremena.

Briga o deci, naročito o ratnoj i ostaloj siročadi, je bila jedan od najvažnijih zadataka Autonomnog odbora i celog Saveza. Autonomni odbor za pomoć, koji je delovao pri Savezu, je preduzimao sve mere da se sva ratna siročad organizovano okupe na jednom mestu gde bi im se pružila odgovarajuća i podjednaka pažnja. Jedini dom za jevrejsku siročad je bio osnovan u Beogradu, u ulici Stevana Visokog broj 2.

Uložen je veliki trud da se deca-ratna i ostala siročad uopšte, koja su bila rasuta po celoj zemlji, pronadju i smeste u ovaj dom. Na taj način bi bilo postignuto da ova deca budu okupljena na jednom mestu gde im je bila ukazana sva mogućaa briga i staranje o njihovom fizičkom i mentalnom zdravlju. Pri Domu za ratnu siročad je bila uspostavljena ambulanta u kojoj su svakodnevnu sanitetsko-zdravstvenu službu vršili opštinski lekari, dr Žak Konfino i dr Moša Djerasi.

Deca su pohađala redovne gradjanske škole, a sa njima je bio izvodjen i kulturno- vaspitni rad, kao i podučavanje u duhu jevrejske tradicije. Time je bilo postignuto da ona, pored opšteg vaspitanja,

budu vaspitana u jevrejskom nacionalnom duhu i da se kod njih formira i održi svest o vlastitom nacionalnom identitetu i pripadnost jevrejskom narodnosnom korpusu. U zgradi Doma je bilo izdvojeno odeljenje za decu koja su u Domu bravila samo preko dana i bilo je organizovano obdanište. Brigu o obdaništu je, takodje, vodila Socijalna sekcija Saveza, a za prijem u obdanište su važili isti krterijumi koji su važili i kod prijema dece u Dom. Posle prglašenja države Izrael, sva deca, su u pratnji svojih bliskih srodnika–strčeva, tetaka i ujaka su iselili već sa prvim organizovanim transportom.

Pri jevrejskim veroispovednim opštinama u Zagrebu i Beogradu su bila formirana jevrejska zabavišta. U Zagrebu je jevrejsko zabavište, posle pripremnih radnji, u smislu izdvajanja i namenskog opremanja prostorija, počelo sa radom 21. novembra 1951. godine. Zabavištem koje je bilo formirano pri JVO Bograd je rukovodila Ženska sekcija beogradske opštine. Zabavište je otpočelo sa radom 3. marta 1951. godine.

Autonomni odbor je preuzeo i staranje o studentima, kojih je, u neposrednom posleratnom periodu bilo tek pedesetak, da bi se, već sledeće školske godine popeo na oko 120. U neposrednom posleratnom periodu, studentima, koji su, uglavnom, poadjali nastavu na fakultetima u Beogradu i Zagrebu, pomoć je bila pružena na taj način što su bili primljeni na stan i hranu u namenski izdvojenim prostorijama zgrade u kojoj je bila smeštena JVO Zagreb, odnosno u prostorije novoobnovljenog Hrama u Kosmajskoj ulici broj 19. U Beogradu je, za potrebe smeštaja studenata i srednješkolaca iz unutrašnjosti, bio preuredjen prvi sprat zdanja u Kosmajskoj ulici, namenski opremljen i prve stanare je primio početkom školske 1946/47 godine.

Jevrejska veroispovedna opština Zagreb se opredelila da ne osniva Studentski dom kao izdvojenu ustanovu pri svojoj opštini. Ona je za potrebe stanovanja studenata, koji su nastavu poadjali na fakultetima u Zagrebu, namenski izdvojila i uredila prostorije u zgradi same opštine. Hranu su studenti dobijali iz opštinske menze. Autonomni odbor je zagrebačkim, podjednako kao i beogradskim studentima, obezbedjivao i džeparac koji se kretao u iznosu od 300,00 do 1.200,00 dinara mesečno, što je, za ondašnje prilike, bila sasvim pristojna suma. Sem toga, svi studenti su dobijali neophodni pribor i literaturu, a prema iskazanim potrebama.

Iz nepoznatih razloga, studenti iz Zagreba su se početkom 1950. godine odlučili za državne stipendije, pa je na finansiranju Autonomnog odbora ostao samo studentski dom u Beogradu. Broj pitomaca je bio 197. Pitomci su u Dom dolazili sa teritorije cele Jugoslavije. Iz Srbije ih je bilo 51; iz Hrvarske 11; iz Slovenije 1; iz Makedonije 13; iz Bosne i Hercegovine 15; iz AP Vojvodine 103. U Domu su

stanovala i 3 strana državljanina. Sa izuzetkom nekolicine, svi otali su dobijali izvesnu stipendiju u različitom iznosu.

Autonomni odbor je osnovao letnja odmarališta za decu i odrasle u Prčnju, Pazariću i Lovranu. Odmaralište u Prčnju je pripadalo Jevrejskoj veroispovednoj opštini Beograd, odmaralište u Pazariću Jervejskoj veroispovednoj opštini u Sarajevu a sve ostala odmarališta su bila u vlasništvu JVO Zagreb. U posmatranom periodu, sva ona su se još nalazila u posedu ovih opština, odnosno Saveza, te su mogla biti namenski korišćena za potrebe odmora i opravka članova jugoslovenske jevrejske zajednice. U toku poslednje godine posmatranog perioda, postojali su predlozi da se izgrade i odmarališta na Sljemenu i Fruškoj Gori, ali nam je ostala nepoznata dalja sudbina ovih predloga. Jedino što, na osnovu raspoloživih informacija, dobijenih od savremenika, možemo tvrditi, je da se od izgradnje pomenutih kontinentalnih odmarališta, iz nepoznatih razloga, kasnije odustalo.

Pre rata su na tlu Jugoslavije delovala brojna omladinska udruženja i organizacije. Posle rata ni jedno od njih nije moglo biti obnovljeno jer su skoro svi članovi stradali u ratu, a imovina je bila kofiskovana.

U Osijeku je posle rata bilo osnovano kuturnoumetničko društvo "Gerda Švarc" koje je uspešno nastupalo u svojoj opštini i okolnim mestima. Većina članova društva se iselila u Izrael već sa prvom alijom, te je društvo prestalo sa radom. U Subotici je bilo organizovano omladinsko kulturnoumetničko društvo društvo "Hakinor". Društvo je bilo brojno. Imalo je naročito dobro uvežban hor koji je nastupao u Zagrebu, neposredno pred kolektivno iseljenje u Izrael.

U Beogradu je postojalo "Srpsko–jevrejsko pevačko društvo" koje je u periodu od 6–do 14. avgusta 1952. godine nastupalo na festivalu jevrejskih horova "Zimrija" u Izraelu. Nastup jugoslovenskog hora je bio ocenjen kao uspešan i o tome je bio objavljen i članak u "Jerusalem Postu".

Članstvo sarajevskog kulturno prosvjetnog društvo "Sloboda" se nije iselilo za Izrael u okviru organizovanih alija. Pri kraju posmatranog perioda, zajedno sa vršnjacima iz Zagreba i Beograda je osmislio ideju o formiranju omladinske "Survival" koja je trebalo da se bori protiv asimilacije, a za očuvanje jevrejskog nacionalnog duha i svesti medju jugoslovenskom jevrejskom omladinom. Medjutim, ideja o osnivanju ekskluzivno jevrejskih omladinskih klubova nije naišla na razumevanje od strane Saveza, tako da su jevrjski omladinski klubovi, u posmatranom periodu, i dalje delovali u okviru Omladinskih sekcija Saveza i bili podjednako otvoreni za pristup i nejevrejskom stanovništvu.

Kulturni život opština je, u posmatranom periodu, bio dosta siromašan i odvijao se kroz organizovanje predavanja i priredbi u kojima su učestvovali lokalni umetnici.

Savez je, u toku 1947. godine razradio ideju o izdavanju luksuzno opremljenog časopisa sa stručnim i stalno zaposlenim saradnicima koji bi, pored tema i vesti iz savremenog života, obradjivao i teme iz jevrejske nacionalne istorije. Projektovani časopis bi donekle popunio prazninu koja je bila stvorena nemogućnošću otvaranja privatnih jevrejskih škola. Međutim, u procesu iseljavanja se u Izrael iselio i veliki broj potencijalnih saradnika i novinara budućeg časopisa.

Pripadnici jevrejske populacije su se i individualno, van okvira Saveza, dokazivali na polju kulture. U kulturnom životu nove Jugoslavije su bili zapaženi književni kritičar Eli Finci, slikari Marko i Aleksa Čelebonović, kompozitor Oskar Danon, književnici Oto Bihalji Merin, Oskar Davičo, kao i književnici Isak Samokovlija i Žak Kofino, koji su, inače bili lekari po struci i angažovani aktivisti na zadacima koje je sprovodio Savez.

Možemo reći da su pripadnici jevrejske populacije u Jugoslaviji u posmatranom periodu imali sve uslove da slobodno organizuju život svoje nacionalne zajednice, pod istim uslovima pod kojima su to činili i ostalih jugoslovenskih narodnosnih grupacija.

U životu ove zajednice možemo razlikovati tri perioda: prvi period bi bilo razdoblje od rekonstruisanja Saveza neposredno posle završetka Drugog svetskog rata pa do dolaska predstavnika Džointa i Svetskog Jevrejskog kongresa u Jugoslaviju. Ovaj period je bio obeležen oskudicom i teškim materijalnim položajem jugoslovenskog jevrejskog stanovništva. Period od dolaska predstavnika Džointa, pa do povlačenja programa neposredne materijalne pomoći, zadnjeg dana 1949. godine je bio najpovoljniji za razvoj zajednice. Najzad treći period je bio obeležen velikim organizovanim iseljavanjem jugoslovenskih Jevreja za Izrael, čime je, uz izostanak stalne materijalne pomoći od strane međunarodnih jevrejskih organizacija, preostalo jevrejsko stanovništvo u Jugoslaviji bilo dovedeno u situaciju da se samo snalazi u novonastalim okolnostima.

JEWS AND YUGOSLAVIA 1944 – 1952

summary

According to some indices, i.e. to material culture artifacts, the presence of the Jewish peoples within territories, which in 1918 formed the Yugoslav state, could be dated back to over 2000 years.

The Jews from all the South Slavs countries came together in the newly created Yugoslav state in 1918.

As a rule, both the Sephardim and the Ashkenazim were members of separate communities, and even if they lived in the same city they had their religious rites performed in separate synagogues. Even their cemeteries were separate. In larger cities, there were Jewish municipal religious communities and all of them were joined together into the Federation of Jewish Religious Communities, for coordination of their actions and mutual help.

The common religious beliefs were confessed (expressed) in two ways – neological and orthodox ones.

It is very characteristic that the largest number of Jewish population lived in large urban centers. Only ca. 5% of the total number of Jews lived in rural settlements.

As compared to other minorities, mainly populating compact territories within the state borderlines, the Jewish population lived in small communities, dispersed all over the country and frequently, particularly at the beginning, tightly grouped rather by the countries they came from, then by common religion and ethnic traits.

The basic organizational unit of the Jewish community was the Jewish city community (kehila).

The initial congress of the Federation of Jewish Communities of Yugoslavia (further on Federation) was held in Osijek on the 1st and 2nd July, 1919. Belgrade was chosen as the headquarters of the Federation. The first chairman was Hugo Spicer, the vice chairman was Friedrich Pops.

The Federation had a very important role in preservation of collective and individual rights of the Jews in the Kingdom and served as an organizational example to some of the other European communities.

Up to the 1930s of the 20th century, the anti-Jewish provocations were limited to occasional and sporadic incidents sanctioned by the authorities. The period from 1933 up to the beginning of the war in

Yugoslavia was very hard for the Jewish population in Yugoslavia, as well as worldwide. It was the time of anti-Semitism growth worldwide as well as in the Kingdom. After 1933, anti-Semitism grew up across all of Europe.

One of the first consequences of the imposed relationship towards the own Jewish population was the introduction of the Government of the Kingdom of Yugoslavia's Decree concerning the enrolment into school of persons of Jewish origin in the school year 1940/41.

The adoption of these decrees and application of the so called "numerus clausus" to a labeled part of citizens represented the most obvious indicator of the beginning of discriminatory policy towards the Jews in the Kingdom of Yugoslavia.

The plan to destroy the Jews in Europe generally, and thus in Yugoslavia as well, was carried out to the greatest extent during the Second World War. The attack of the Axes Forces and the occupation of the Yugoslav territories after the short April War, earmarked the beginning of the greatest tragedy of the Jews in Yugoslavia.

Long before the outbreak of the Second World War, all the occupying powers had ready and elaborated implementation of the "final solution" in their ideological postulates.

As the result of systematic persecution, together with approximately two millions of other citizens of Yugoslavia and ca. six millions of other Jews throughout Europe, approximately 80% of the total number of Yugoslav Jews, i.e. ca. 60,000 persons, lost their lives. Jewish social and private property and cultural treasures were nearly completely looted and destroyed. The balance of this four years long catastrophe was next only to the tragedy of the Polish Jews. Beside the 60,000 murdered Jews, a great number of the ones that have succeeded to survive the abominable horrors of the time were great many that have never, both physically and mentally, recovered from the horrifying sufferings and tortures they had went through.

The Yugoslav Jewish population came through the war period and Holocaust horrors in various manners: a certain number survived in the occupied territories hiding with friends or under false names, while some of them joined the National Liberation Army in their fight against the Nazis.

It is necessary to point out that the Yugoslav Jews were not only the victims and silent witnesses of the events during the Second World War.

The Jews – participants of the National Liberation Movement performed all their military and other duties consciously and persistently. Many of them were soon promoted to noncommissioned and commissioned officers.

Generally speaking, in October 1944, during the liberation of Belgrade, the Jewish population was in a state of complete chaos. The first task of the survivors was to return home, or to be more precise, to return to places where their houses used to be before the war and to try starting a normal everyday life in peace. The same as the other Yugoslav peoples, the Jews faced a beginning of new

reconstruction in all fields of life, both private, as individuals, and social, as inhabitants of a new state proclaimed on the territory of Yugoslavia.

Jews, who spent the war period in Yugoslavia, hiding with the friendly disposed majority population, mainly in Serbia, witnessed the enmity, looting and repressive measures which the occupying forces equally showed and applied to non-Jewish population. They were aware that the position of the domestic population, showing any kind of resistance towards the occupying forces, was only slightly more favorable as compared to their own. After the liberation, this group of the Jewish population, overcame much easier the war traumas, accepted the new order, adjusted to and participated in the social life of the wider community.

The Jews who spent the war in German concentration camps, beside the experienced traumas in camps, after the return to Yugoslavia, experienced new traumas in finding their homes destroyed or populated, most frequently, either by their former neighbors or third persons placed their by the will of local people's authorities. The quality of their life, definitely, was substantially impaired by the knowledge that their former neighbors had actively taken part in persecutions and anti-Jewish actions of the occupying forces.

Because of the recurrence of the past and clandestine forms of still present anti-Semitism, the Jewish population lived in an atmosphere of latent presence of insecurity and repulsion towards the other inhabitants. The majority population, however, did not make anything to approach them more closely. On the contrary, the prewar population, who directly or indirectly took part in their persecutions, justified their own behavior towards the Jews on the basis of the Jewish "anti-social" behavior towards them. This explains the conspicuous tendency of the Jewish population to estrange themselves from the wider social community and their passive resistance towards the attempts of the wider community to animate them and include in the new social system. The members of this Jewish group were among the most numerous ones who first volunteered to immigrate to Israel after the proclamation of the state of Israel.

Friedrich Pops, the chairman of the Federation of the Religious Communities of Yugoslavia (further on the Federation) as far back as from 1933, was hiding with friends in Belgrade during the war years. Two days after the liberation of Belgrade on October 22nd, 1944, he entered the old premises and posted a plate at the entrance with the name of "Federation of the Jewish Religious Communities of Yugoslavia". By this symbolic gesture, he announced the reestablishment and continued activity of the Jewish population and its organizations in the postwar Yugoslavia.

The Federation reestablished its work in December 1944 and was officially recognized as the legal representative of the Yugoslav Jews. The Federation was the legal heir of the property of numerous communities which ceased to exist and took over their property to use it as a foundation of a reconstruction fund. Immediately after the resumption of work, under the auspices of the Federation, various groups were formed to deal with some of the aspects of organizing and arranging social life of the postwar Jewish community and to offer necessary help to all its members.

The authorities recognized the Jewish community by opening the reconstructed and the only remaining, synagogue in Belgrade and to complete full impression and symbolism, the opening took place on the Sabbath, i.e. on Saturday, December 2nd, 1944 at 10 a.m.. It was the building of the Ashkenazi temple in Kosmajaska Street No. 19.

Present at the ceremony was the Government delegation consisting of the members of AVNOJ and members of the new Yugoslav Government led by Moša Pijade. The very consecration act was performed by Albert Altarac.

According to the available data, immediately after the reestablishment of operations of the Federation at the end of 1944, there were only 1,200 Jews within the territory of Yugoslavia.

The Federation of the Jewish Religious Communities was reconstructed during the postwar period on the basis of the law introduced during the Kingdom of Yugoslavia. According to this law, the Federation was treated as a religious community. The Federation was constituted under the same name it had during the prewar period. Position of all the postwar religious communities was based upon provisions of the 1946 Constitution, which were general and referred to all religious communities existing and operating within Yugoslavia. No separate law existed to regulate specifically status of the Jewish communities.

In spite of the fact that the Jewish communities were renewed as religious communities, the Jewish leadership, in time, started to emphasize the national, instead of the religious character, in order to speed up the adjustment process. The most important task put to the Yugoslav Jewish population was to endeavor, together with the other Yugoslav peoples, to build up the "new life in new Yugoslavia", as the popular slogan of the time said. The new social and political terms requested changes in the way of organization and realization of new contents, along with cherishing of old tradition. Consequently, it was necessary constantly to adjust to newly created circumstances and life reality.

Adjustment process and change of position and character of the postwar Jewish community was officially proclaimed at the Sixth Conference of the Jewish Communities in September 1952, when the determinant "religious" was officially stricken off from the official name of the Federation. Thus the name explicitly suggested that the religion, within the framework of the Yugoslav Jewish Community, was distanced from the public sphere into the private spiritual domain, by which act the Community had adjusted completely to the proclaimed communist principle of separation of the church from the state.

The efforts to revive the Zionist Federation failed. When the aliyah was organized, the Yugoslav Jews, adherents to the Zionist ideal, were among the first to volunteer for immigration. Thus, after 1952, in Yugoslavia remained to live a very small number of the adherents to this ideal.

The provisions of the 1946 Constitution, foreseeing separation of the state from the church, did not affect the Jewish national community in as much as it did the majority peoples of Yugoslavia and their churches.

It might be said that the state, seeing the main danger from the three religions of the majority population, Orthodox, Catholic and Islamic, was much less rigid towards religions of the minorities. Problem of active and public participation in religious rites was never raised, neither were there any persecutions nor harassments on the part of the authorities. If any such incidents occurred, they were entirely private and a negative consequence of the back lagging anti-Semitic policy of the immediate past, the remnants of which were difficult to erase overnight from the consciousness of citizens. Lack of professionally educated religious officials was the largest impediment for organization of religious life.

When the religious services were concerned, the problems were similar among all the religious communities. There were neither explicit bans on implementation of religious rites nor were they discouraged. The new ways of life, however, impaired the zeal of the churchgoers to attend services.

In Yugoslavia, during the observed period, religious teaching was permitted in Jewish religious communities. Spiritual court "Bet din" was set up at the Federation, as the supreme arbiter in solving disputes and offering explanations from the field of Jewish religious life. On 25th and 26th March, 1947, in Belgrade, took place conference of rabbis.

Generally speaking, it could be said that the Jewish population in Yugoslavia had somewhat better living conditions, particularly concerning their diet and clothing, due to the donations in foodstuffs from Joint and other international Jewish humanitarian organizations. This refers exclusively to the period up to the end of 1950, up to which time Joint was present in Yugoslavia with its programs. After the withdrawal of the Joint's program, the Jewish population had to try and make ends meet in their everyday life in the same way as the rest of the population in Yugoslavia.

One of the first activities of the Autonomous Board and other communities with regard to social plan was the reestablishment of the kosher kitchen. Public kitchens were organized in all larger towns, with food prepared according to the Jewish religious rules (kosher).

One of the most important tasks of the Autonomous Board and the entire Federation was the children care, particularly the care of the war and other orphans. The Religious communities in Zagreb and Belgrade set up as well Jewish nursery schools. The Autonomous Board took care about students, only fifty or so immediately after the war. In Prčanj, Pazarić and Lovran were renewed resting and convalescent homes existing also before the war.

Before the war, within Yugoslavia, were active numerous youth associations and organizations. After the war, none of them could have been renewed because nearly all their members had been killed during the war, and their property confiscated.

Cultural life of the communities was rather poor during the immediate postwar period, though it did take place through lecturers and shows with participation of local artists.

Jewish population members proved themselves individually, outside the framework of the Federation, in the cultural field.

During the observed period, the Jewish population members were free to organize life of their national community under same condition as other Yugoslav national communities.

In the development of this community there were three differing periods: the first period covers the span from the reconstruction of the Federation immediately after the end of the Second World War up to the arrival to Yugoslavia of representatives of the Joint and the World Jewish Congress. This period is earmarked by hardships and privations of the Yugoslav Jewish population. The period from the arrival of the Joint's representatives up to the withdrawal of the program of immediate material help on the last day of 1949 was the most favorable period in the development of the community. The third period, however, was marked by increased organized immigration to Israel of the Yugoslav Jews and consequently, after the withdrawal of the permanent material help from the International Jewish organizations, the remaining Jewish population in Yugoslavia was left to cope alone under new circumstances.

The establishment of new Yugoslavia on socialistic principles substantially limited terms for private sector development and the number of employed in this sector was drastically decreased. As it could have been expected, the new economic society organization envisaged confiscation of war criminals' and occupying forces cooperators' properties. Law does not recognize nationality, thus it happened that a large number of Jewish community members, after having survived plunders and abuse during the war, remained without their modest property after the war.

The most important postwar event was unveiling of the monuments to Jewish Nazi victims organized by the Federation in five cities and towns of Yugoslavia: Zagreb, Djakovo, Novi Sad, Belgrade and Sarajevo within the period of 28th August to 11th September, 1952. At these events, beside the Jews and high ranking representatives of the Yugoslav civil authorities and Yugoslav army were present representatives of the Israeli Consulate in Belgrade.

As compared to other communist states, Yugoslavia had different approach to the relationships with the international Jewish organizations. The Yugoslav Jews were forbidden only the contacts with the World Zionist Organization.

After proclamation of the state of Israel, Yugoslavia was one among the first countries officially to recognize this state. Prior to Yugoslavia, the United States of America recognized it DE FACTO, and the Soviet Union DE JURE. This attitude of the Yugoslav Government met with negative reactions in Arab circles.

When the state of Israel was established on 14. May 1948, the Jewish people got its home country. Many Yugoslav Jews took the opportunity to emigrate, which the Yugoslav authorities did not prohibit, unlike other so-called socialist bloc countries.

Izvori i literatura

Neobjavljena arhivska gradja

Arhiv Jevrejskog muzeja

Fondovi: Autonomni odbor;

Alije;

Holokaust;

Pererina arhiva;

Pretsednčka komisija

David Albala

Arhiv Muzeja istorije Jugoslavije

Fond Kabinet Maršala Jugoslavije.

Arhiv Jugoslavije

Fondovi: Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju;

Komisija za medjunarodne odnose i veze CK SKJ;

Ministarstvo socijalne politike FNRJ;

Prezidijum Narodne skupštine FNRJ;

Savezna komisija za verska pitanja

Arhiv Saveznog ministarstva inostranih poslova

Fond: Politička uprava.

Štampa

Vesnik jevrejske sefadske veroispovedne opštine

Židov

Bilten

Borba

Politika

Korišćena literatura:

1. Almuli Jaša, Beogradski Jevreji u javnom životu između dva rata, neobjavljeni članak, Arhiv Jevrejskog Istorijskog muzeja, Beograd.
2. Almuli Jaša, Živi i mrtvi, Beograd 2004.
3. Anderl Gabriele/Manoschek Walter, Neuspelo bekstvo, Jevrejski "Kladovo – transport" za Palestinu 1939–42, Beograd 2004.
4. Arent Hana, Izvori totalitarizma, Beograd 1988.
5. Avriel Ehud, Open the Gates! A personal Story of "illegal" Immigration to Israel, London 1975.
6. Babić Manojlo, Arapsko-izraelski ratovi, Zagreb 1988.
7. Bailer Uri, Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948-1956, Cambridge 1990.
8. Bakić Jelena, Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu 1936-1945. (1937–1946), Istorijska beleška, Arhiv 1, Beograd 2004, 51-63.
9. Bar-Noi Uri, The Soviet Union, Britain and the Cold War 1945-1955, London 2004.
10. Bekić Darko, Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949– 1955, Zagreb 1988.
11. Ben Gurion David, Izrael: A Personal History, London 1971.
12. Bergman Ahron, Israel's Wars, A History since 1947, London-New York, 2002.
13. Bjelajac Mile, Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom Jugoslavijom 1918 –1991, Beograd 1999.
14. Bogetić Dragan, Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nezavisnost, Beograd 1990.
15. Bogetić Dragan, Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje Nato-u, Beograd 2000.
16. Bogetić Dragan, Londonski pregovori o Trstu i perspektive jugoslovensko-italijanske saradnje, Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd 2000, 169-197.

17. Bogetić Dragan, Vojni pregovori Jugoslavije sa Zapadom u svetlu opasnosti od oružane intervencije istočnoevropskih država, Vojnoistorijski glasnik 1-2, Beograd 2003, 88-105.
18. Bogetić Dragan, Ekonomska i vojna pomoć Zapada Jugoslaviji u vreme sukoba sa Kominformom, Velike sile i male države u Hladnom ratu. Slučaj Jugoslavje, Beograd 2005, 43-62.
19. Borozan Djordje, Jugoslovensko-britanski odnosi 1948-1952, Istorija 20. veka 2, Beograd 2000, 67-81.
20. Calvocoressi Peter, World Politcs 1945-2000, London 2001.
21. Čavoški Kosta, Tito-tehnologija vlasti, Beograd 1991.
22. Čerešnješ Ivan, Caught in the Winds of War. Jews in the Former Yugoslavia, Jerusalem, 1999.
23. Čerešnješ Ivan, Grad u gradu, neobjavljeni članak, Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja., Beograd, 2007.
24. Deretić Jovan, Srpski roman 1800-1950, Beograd 1981.
25. Dimić Ljubodrag, Agitprop kultura, Beograd 1988.
26. Dimić Ljubodrag, Istorija srpske državnosti, Novi Sad 2001.
27. Dimić Ljubodrag, Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945-1955, Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije, Beograd 2005, 303-321.
28. Dimitrijević Vojin, Stojanović Radoslav, Medjunarodni odosi, Bograd 1996.
29. Donovan J. Robert, Israel's fight for survival, New York-London 2006.
30. Dubnov Simon, Kratka istorija jevrejskog naroda, Sremska Mitrovica 2006.
31. Dujmović Sonja, Srpsko gradjanstvo Bosne i Hercegovine prema sporazumu Cvetković–Maček, Tokovi istorije 1–2, Beograd 2005, 47–71.
32. Duroselle Jean-Baptiste, Le conflit de Trieste 1943–1954, Bruxelles, 1966.
33. Duroselle Jean-Baptiste, Histoire diplomatique de 1919. à nos jours, Paris, 1990, 1007.
34. Duroselle Jean, Mezriat Jean, Les nouveaux Etats dans la rélations internationales, Paris, 1962.
35. Eytan Walter, The First Ten Years, A Diplomatc History of Israel, New York, 1958.
36. Gaon Aleksandar, Španski Jevreji jugoslovenskih zemalja, Beograd 1992.
37. Gilbert Maurice, Yerusalem in the Twentieth Centery, London 1996.
38. Gledis Džon, Hladni rat. Mi sad znamo, Bograd 2003.
39. Goldberg Dž. Dejvid, Rejner D. Džon, Jevreji. Istorija i religija, Beograd 2003.

40. Goldštajn Ivo, Židovi u Zagrebu 1918–1941, Zagreb 2004.
41. Goldštajn Ivo, Narcisa Lengel Krizman, Zna li se 1941–1945, Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam, Zagreb 1997, 148–164.
42. Goldštajn Slavko, Židovi u Jugoslaviji, Zagreb 1989.
43. Gordiejew Paul Benjamin, Voices of Yugoslav Jewry, New York, 1999, 476.
44. Gromiko Andrej, U svijetskoj areni, Zagreb 1983.
45. Grupa autora, Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije 1919–1941, Beograd 1995.
46. Grupa autora, Albert Vajs. Spomenica 1905–1964, Beograd 1965, 225.
47. Grupa autora, Ujedinjene nacije: osnovne činjenice, Beograd 1985.
48. Grupa autora, U voljenoj zemlji, stvaralaštvo useljenika iz bivše Jugoslavije u Izraelu, Tel Aviv 2004.
49. Grupa autora, Mi smo preživeli vol. III, Beograd 2005.
50. Grupa autora, Mi smo preživeli, vol. IV, Beograd 2007,
51. Grupa autora, Lavoslav Kadelburg. Spomenica 1919–1969, Beograd 1969.
52. Haskall Guy, From Sofia to Jaffa. The Jews of Bulgaria and Israel, Detroit 1994
53. Hofman Ivan, Srpsko–jevrejsko pevačko društvo. Hor “Braća Baruh“. 125 godina trajanja, Beograd 2004.
54. Holliday Fletcher, The International Relations of the Middle East, Cambridge 2002.
55. Ivanković Mladenka, Jugoslovenski antifasisti u Švajcarskoj 1941 – 1945, Beograd, 1996.
56. Ivanković Mladenka, Jevreji u Jugoslaviji 1918–1952. Pisati istoriju Jugoslavije, Beograd 2007, 119-139.
57. Ivanković Mladenka, Odlazak jevrejskih izbeglica–zrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946–1947. godine, Tokovi istorije 3, Beograd 2006, 141–153.
58. Janjetović Zoran, O nacifikaciji vojvodjanskih Švaba, Tokovi istorije 1-4, Beograd 1999, 114-129.
59. Janjetović Zoran, Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941, Beograd 2005.
60. Jovanović Bojan, Tajna lapota, Novi Sad, 1990.

61. Jovanović Jadranka Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945-1953, Beograd 1985.
62. Jovanović Jadranka, Jugoslavija u OUN 1945-1983, Beograd 1990.
63. Jovanović Jadranka, Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945-1985, Beograd 1990.
64. Kadelburg Lavoslav, Spomenica 1919-1969, Beograd 1969.
65. Kerkanen Ari, Yugoslav Jewry. Aspects of Post World War II and Post-Yugoslav Developments, Helsinki 2001.
66. Knapp Wilfrid, A History of War and Peace 1939–1965, London 1967.
67. Koljanin Milan, Nemački logor na Beogradskom sajmištu, Beograd 1992.
68. Koljanin Milan, Druga misija dr Davida Albale u Sjedinjenim Američkim Državama 1939–1942, Zbornik Jevrejskog istrijskog muzeja 8, Beograd 2003, 7–77.
69. Koljanin Milan, Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji, neobjavljena doktorska disertacija, odbranjena na Beogradskom univerzitetu, 2006.
70. Kon Ivan, Najvažniji momenti u radu Saveza jevrejskih veroispovednih opština od njegovog osnivanja do danas, Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština 1, Beograd, 1933.
71. Konfino Žak, Jesi li ti razapeo Hrista? , Beograd 1968.
72. Krempton Dž Ričard, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd 2003.
73. Krivokapić–Jović Gordana, Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929, Beograd 2002.
74. Lebl Aleksandar, Prekid odnosa SFRJ-Izrael 1967. godine, Tokovi istorije 1-4, Beograd 2001, 39-75.
75. Lebl Ženi, Ljubičica bela, Vic dug dve i po godine, Gornji Milanovac 1990.
76. Lebl Ženi, A memorial of Yugoslavian Jews Prisoners of War, Half a Century After Liberation 1994–1995, Tel Aviv 1995.
77. Lebl Ženi, Do “ končnog rešenja“ Jevreji u Beogradu 1521 – 1942“, Beograd 2001.
78. Lebl Ženi, Do “konačnog rešenja“ Jevreji u Srbiji, Beograd, 2002.
79. Lebl Ženi, Hadž–Amin i Belin, Beograd 2003.
80. La Feber Walter, America, Russia and the Cold War 1945-1966, New York 1967.
82. La Feber Walter, America, Russia and the Cold War 1945-1992, New York 1993.

83. Levi Aleksandar, Srpsko–jevrejsko pevačko društvo, Beograd 1952.
84. Lis Lorejn, Održavanje Tita, Beograd 2004.
85. Loker Cvi, Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb 1998.
86. Luburić Radoica, Vrući mir hladnog rata, Podgorica 1994.
87. Mates Leo, Medjunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, Beograd 1976.
88. Meir Golde, Moj Izrael, Zagreb 1987.
89. Mihailović Milica, Džidić Branka, Prikupljanje i istraživanje gradje o Holokaustu u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja. Zbonik radova sa naučnog skupa, Beograd 2005, 453–467.
90. Mitrović Momčilo, Nacionalizacija u Srbiji i Hladni rat 1945-1948, Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije, Beograd 2005, 237-251.
91. Mandić Oleg, Leksikon judaizma i kršćanstva, Zagreb, 1969.
92. Marks Karl, Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Beograd 1976.
93. Mos Džordž, Istorija rasizma u Evropi, Beograd 2005.
94. Obradović Marija, “Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945–1952, Beograd 1995.
95. Ovendale Ritchie, The Middle East since 1914, London 2003.
96. Pass Friedenreich Harriet, Jews of Yugoslavia, Philadelphia 1979.
97. Pečar Zdravko, Sta se dešava na Srednjem Istoku, Beograd 1957.
98. Pijade Moša, Pet godina narodne države, Arhiv za pravne i Drštvene nauke 4, Beograd 1948,27-53.
99. Pijade Moša, Izabrani spisi, Beograd 1966.
100. Plenča Dušan, Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata, Beograd 1962.
101. Pejašinić Zoran, Cionistički pokret. Od Bazelske do Balfurove deklaracije, Beograd 1997.
102. Petković Ranko, Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991, Beograd 1995.
103. Petković Ranko, Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet. Spoljna politika Jugoslavije 1945-1985, Zagreb 1985.
104. Petranović Branko, Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ, Beograd 1964.

105. Petranović Branko, AVNOJ i revolucionarna smena vlast, Beograd 1967.
106. Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd, 1969.
107. Petranović Branko, Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945, Dokumenti, Beograd-Zagreb 1981.
108. Petranović Branko, Istoriografija i revolucija, Beograd.
109. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918–1988, vol III, Beograd.
110. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije, Beograd 1988.
111. Petranović Branko, Jugoslavija na razmedju (1945-1950), Podgorica 1998.
112. Petranović Branko, Balkanska federacija 1943– 1948, Beograd 1990.
113. Petranović Branko, Zečević Miodrag, Jugoslavija 1919-1988, Beograd 1989.
114. Petranović Branko, Zečević Miodrag, Agonija dve Jugoslavije, Beograd 1991.
115. Petrović Ljubomir, Kulturi sukob blokova tokom Hladnog rata u jugoslovenskoj prestonici 1945-1955, Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955. Slučaj Jugoslavije, Beograd 2005, 321-343.
116. Petrović Vladimir, Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje bliskoistočne politike 1946-1956, Beograd 2007.
117. Perera David, Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938 do 1965. godine, Jevrejski almanah 1963-1964, Beograd 1971, 135–147.
118. Plenča Dušan, Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata, Beograd 1962.
119. Popov Čedomir, Od Versaja do Dancinga, Beograd 1976.
120. Popović Nebojša, Jevreji u Srbiji 1918–1941, Beograd 1997.
121. Radić Radmila, Država i verske zajednice 1945–1970. Prvi deo: 1945-1953, Beograd 2002.
122. Rajčević Vojo, Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918–1941, Zagreb 1959.
123. Ramet Pedro, Nationalism and federalism in Ygoslavia 1953–1985, Bloomington 1984.
124. Ristović Milan, Nemački „novi poredak“ i Jugoistočna Evropa 1940/41– 1944/45. Planovi o budućnosti i praksa, Beograd 1991.
125. Ristović Milan, U potrazi za utočištem, Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941 – 1945, Beograd 1998.

126. Ristović Milan, Izveštaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr Isaka Alkalaja o događajima u Jugoslaviji od kraja marta do kraja juna 1942. godine, Tokovi istorije 1–2, 1997.
127. Robertson Charles, International Politics since World War II. A Short History, New York 1966.
128. Romano Jaša, Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941–1945, Zbornik Jevrejskog Istorijskog muzeja 2, Beograd 1973, 57-73.
129. Romano Jaša, Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR, Beograd 1980.
130. Samokovlija Isak, Pripovijetke, Sarajevo 1989.
131. Selinić Slobodan, Beograd 1960-1970. Snabdevanje i ishrana, Beograd 2005.
132. Simić Mihailo, Antisemitski zakoni u Kraljevini Jugoslaviji i nagoveštaji antisemitizma danas, neobjavljeni članak, Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd 1993.
133. Smith D. Charles, Palestine and the Arab-Israeli Conflict, London 2001.
134. Sovilj Milan, Poseta Josipa Broza Tita Čehoslovačkoj marta 1946, Tokovi istorije 1-2, Beograd 2007, 133–154.
135. Stanković Djordje, Izazov nove istorije, vol. I, Beograd 1992.
136. Stanković Djordje, Studenti i Univerzitet 1914–1954. Ogledi iz društvene istorije, Beograd 2000.
137. Stanković Djordje, Izazov nove istorije, vol. II, Beograd 1994.
138. Stojković Momir, Gavranov Velibor, Medjunarodni odnosi i spoljašnja politika socijalističke Jugoslavije, Beograd 1980.
139. Šobajić M Vojmir, Jevrejstvo i Izrael, Skoplje 1988.
140. Štrbac Čedomir, Svedočanstva o 1948. godini. Fragmenti za istoriju, Beograd 1989.
141. Trifković Srdja, Ustaše. Balkansko srce tame na evropskoj političkoj sceni, Beograd 1999.
142. Trifunović Lazar, Srpska likovna kritika. Izbor, Beograd 1967.
143. Tripković Djoko, Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945–1948, Beograd 1990.

144. Tripković Djoko, Sukob Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i odnosi na Balkanu 1948-1955, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd 1996, 86-90.

145. Tripković Djoko, Zapadne sile i konflikt Tito-Staljin 1948. godine, Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd 1996, 137-150.

146. Ustav FNRJ, Beograd 1950.

147. Vajs Albert, Drzava Izrael i cionistički pokret, Medjunarodna politika 14– 15, Beograd 1951, 81-115.

148. Zečević Miodrag, Jugoslavija 1918 – 1992. Južnoslovenski državni san i java, Beograd1994.

149. Zev Milo, Tako je to bilo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, Beograd 2004.

150. Životić Aleksandar, Jugoslavija Suecka kriza 1956-1957, Beograd 2008.